I

MONVMENTE RELIGIOASE

(TITVLI SACRI)

N°—1

§. I. Provenința: Monument adus din Bulgaria (Mœsia inferiórĕ), împreună cu maĭ multe din cele ce urméză, de către rĕposatul General Nicolae Mavros, cu ocasiunea rĕsboiuluĭ ruso-turcesc din 1827. Acesta în parte provine de la oppidul antic *Novae* (astădĭ *Steklen*, lăngă Şiştov).

Pênĕ la depunerea tutulor acestor monumente în Museul național din Bucurescĭ, la anul 1867, ele s'aŭ păstrat la Móra-Domnéscă, proprietate a Generaluluĭ Mavros, în județul Ilfov, plasa Dâmbovița.

§. II. Natura: Mare altar de marmură cu patru fețe inegale, scris numaĭ pe douĕ din ele :

Fața anterióră (A)		*Laturea din drépta* (B)	
Nălțimea totalĕ :	1m,61 ;	Nălțimea totalĕ :	1m,61 ;
« fețeĭ scrise :	0m,69 ;	« fețeĭ scrise :	0m,51 ;
Lățimea :	0m,67 ;	Lățimea :	0m,67 ;
Grosimea :	0m,79 ;	Grosimea :	0m,79.

Altarul de cult al legiuneĭ I Italice.

(FAŢA A).

Altarul de cult al legiuneĭ I Italice
(LATUREA B)

Acest monument a servit ca altar de cult în lagărul legiuneĭ I Italice. El este consacrat: Ḑeilor militarĭ, Geniuluĭ, Virtuţiĭ, Acuileĭ sfinţite şi stégurilor legiuneĭ prime Italice prin Annius Italicus, guvernatorul Mœsieĭ Inferióre, dăruit fiind, în a. 224 d. Chr., de către Marcus Aurelius Justus, primus pilus al aceleĭ legiunĭ [1]).

Rîndurile 14 pênĕ la 16 din laturea B sunt săpate cu litere maĭ micĭ.

§. III. Textul:

Faţa A.

DIS · MILITARIBVS
GENIO · VIRTVTI · A
QVILAE . SANC · SIGNIS
QVE · LEG · I · ITAL · SEVE
RIANAE · M . AVREL ·
IVSTVS · DOMOHO[
REI MARGENSIS · M
MOESIAE SVPERIO
RIS · EX · CCC · P · P
D D

Laturea B.

DEDIC · XII · KAL
OCT · IVLIANO p. C. 224
II · ET · CRISPINO
COS
//R · ANNIVM · ITALICVM
LEG · AVG · PR · PR

[1]) *Primus pilus*, *primipilus* seŭ *primopilus centurionis* occupă primul rang între capiĭ centuriilor. Sub imperiu, după împlinirea anilor de serviciŭ, el se liberá ca *primipilaris*, cu anume privilegiĭ, şi adecă: cu demnitatea cavaleréscă, cu o dotaţiune de 400,000 sestertie şi cu scutéla de tutelă. Deosebirea între *primipilaris* şi *primus pilus bis* consista întru aceĭa, că primul nu maĭ este în activitate, pe când al doilea continuă serviciul în armată.

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ ântêiŭ de Ern. Desjardins în *Annali dell'Instituto di Corrispondenza Archeologica*, t. XL, 1868, pag. 32, No. 25, şi de pe dênsul de d. Theodor Mommsen în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, v. III, No. 6224. Pentru unele îndreptărĭ se póte vedé Otto Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese*, 1874, pag. 60 (=Ephemeris epigraphica II n. 363) şi Supplementum al volumuluĭ III din Corpus nr. 7591.

Din variantele ce se presint în aceştĭ autorĭ notăm pe cele maĭ însemnate :

rîndul 5 : AVRELIVS — *Desjardins*. Este un simplu punct triunghiular.

« 6 : DOMO·HOR— *Desjardins*. După O nu este punct ; din litera finalĕ se vede numaĭ un crac, restul, de sigur, al unuĭ R.

rîndul 14 : COS· II — *Desjardins*. Pe pétră nu a fost, nicĭ este COS. II, ci fórte clar numaĭ COS. La locul litereĭ finale S pétra este cam lovită saŭ sgăriată ; de aceea d. Hirschfeld propune a se citi COSS, că póte va fi fost acolo şi un al doilea S.

rîndul 15 : FELICEM — *Desjardins*. Lectură greşită în loc de : ITALICVM, cum deja a observat d. Hirschfeld.

§. V. Lectura: *Dis militaribus, Genio, Virtuti, Aquilae sanc(tae) signisque leg(ionis) I Ital(icae) Severianae, M. Aurel(ius) Iustus domo Ho[r]rei Margensis m(unicipio ?) Mœsiae Superioris, ex(trecenario) p(rimus) p(ilus), d(ono) d(edit). Dedic(atum) XII kal. Oct. Iuliano II et Crispino co(n)s(ulibus), [pe]r Annium Italicum leg(atum) Aug(usti) pr(o) pr(aetore).*

Traducere: Ḑeilor militărescĭ, Geniuluĭ, Virtuţiĭ, Acuileĭ sfinţite şi insemnelor (stégurilor) legiuneĭ I-a Italice Severiane, Marcus Aurelius Justus, originar din Horreum Mar-

gense, municipiŭ al Mœsieĭ superióre, primus pilus ex trecenario, a dat (altarul) în dar. S'a consacrat în calendele 12 ale luĭ Octobre (adică 10 Septembre), consulĭ (fiind) Julian pentru a doua óră, şi Crispin, prin Annius Italicus, legatul propretore al augustuluĭ împĕrat.

§. VI. Epoca: Altarul s'a consacrat în ḑiua de 20 Septembre anul 224 după Chr., când eraŭ consulĭ *Appius Claudius Julianus* (consul pentru a doua-óră), şi *Caius Bruttius Crispinus* (pentru prima óră, iar nu a doua, precum din eróre pretinde Desjardins, loc citat, pag. 33).

Insemnĕtatea monumentului pentru religiunea armateĭ romane

§. VII. Observaţiuni: Acest monument este documentul cel maĭ însemnat pentru religiunea armateĭ romane. Despre acéstă religiune tradiţiunea ne-a lăsat fórte puţine urme, ĭar inscripţiunile, operile plastice, monedele şi resultatele obţinute prin sapăturile lagarelor romane, nu aŭ fost încă îndestul utilisate [1]).

Dii militares.

Inscripţiunea nóstră, ca şi alte monumente epigrafice [2]) menţionéză pe *dii militares*, ḑeiĭ protectorĭ aĭ armateĭ. Acéstă denumire probabil s'a născut în cursul seculuĭ al III-lea, şi s'a întrebuinţat în opoziţiune cu alţi ḑeĭ, carĭ pĕtrunseseră treptat în lagăre. Tacit vorbesce de *bellorum dei* [3]), de figurile adică micĭ şi transportabile ale ḑeilor rĕsbóĭelor [4]), ce se păstraŭ împreună cu signa, acuila şi statua împĕratuluĭ în templul lagăruluĭ. Acest templu saŭ casă a insemnelor, în care se aflaŭ şi altarele pentru sacrificiŭ (*altaria deum*), se găsea la spatele praetoriuluĭ, în mijlocul unui spaţiŭ liber şi în-

bellorum dei.

Templul insemnelor din castru.

[1]). O încercare fericită se face pe acest domeniu al cercetărilor prin Alfr. v. Domaszewski, *Die Religion des römischen Heeres*, Trier 1895, scriere, de care ne folosim aci.

[2]) C. I. L. III 3472, 3473.

[3]) Tacit, *Histor.* 3, 10, descriind revolta isbucnită în lagărul din Verona: *Mox conversus ad signa et bellorum deos, hostium potius exercitibus illum furorem, illam discordiam inicerent orabat.*

[4]) Tacit, *Annal.* 15, 29, povestind supunerea luĭ Tiridates: *dein paucis diebus interiectis magna utrimque specie inde eques compositus per turmas et insignibus patriis, hinc agmina legionum stetere fulgentibus aquilis signisque et simulacris deum in modum templi: medio tribunal sedem curulem et sedes effigiem Neronis sustinebat.* Cf. Tacit *Ann.* 12, 17: *apud effigiem Caesaris procubuit.*

căpĕtor, pentru că la acest templu se celebra ḑiua aniversară a nasceriĭ împĕratuluĭ, a urcăriĭ sale pe tron, a creăriĭ legiuneĭ, *dies natalis aquilae*; naintea templuluĭ armata reînoia jurămêntul de credinţă către împărat, la fie-care I-iŭ ianuarie; şi tot aci se petrecéŭ orĭ-care alte ceremoniĭ în faţa întregeĭ armate [1].

Monumentul nostru a fost dar un altar, pe care se aducea sacrificiĭ în templul lagăruluĭ legiuneĭ I Italice; un altar de cult, adică oficial, ĭar nu o simplă pétră votivă. De aceia persóna care'l înalţă este un primus pilus, cel maĭ mare din centurionĭ, adică tocmaĭ ofiţerul, care păzesce aquila sancta, înzestréză templul cu cele necesare cultuluĭ şi pórtă grija pentru locul auspicielor [2]). Acest primus pilus îşĭ indică patria sa originară, aşa cum se urméză în listele oficiale ale soldaţilor, şi în orĭ-ce act oficial; în fine pentru acelaş motiv consacraţiunea altaruluĭ se face de către guvernatorul provincieĭ, în persónă [3]) şi în ḑiua de 20 Septembre. Caracterul oficial al altarului de cult.

Acéstă ḑi de 20 Septembre, nefiind o sĕrbătóre a calendaruluĭ roman, şi pentru-că nu ne maĭ întâmpină pe alte monumente, este de admis că era *dies natalis aquilae*, ḑiua adică când s'a înfiinţat legiunea I Italică. In fie-care an acéstă legiune îşĭ sĕrbătorea în lagărul sĕŭ ḑiua aniversară a creaţiuneĭ sale, ḑiua de 20 Septembre a. 67. Cu ocasiunea aceĭ aniversărĭ s'a consacrat în numele întregeĭ legiunĭ şi altarul de cult, de care ne ocupăm. Cât pentru templul stégurilor însuşĭ, unde altarul fusese expus, o întîmplare fericită face, ca să posedăm un fragment din architrava aceluĭ templu cu parte din inscripţiunea de fundaţie a edi- Consacraţiunea altarului se face când era *dies natalis aquilae.*

[1]) *La Colonne Trajane*, ed. Fröhner, pl. 102 representă scena supuneriĭ regeluĭ Decebal. Un relief de la arcul luĭ Constantin cel Mare (Rossini, *archi triomfali* t. LXXI), figuréză primirea în clientela a unuĭ principe barbar de către Marcu Aureliŭ. Pentru supunerea luĭ Tiridates, veḑi Tacit, *ann.* 15.29.

[2]) Marquardt, *Röm. Staats-Verwaltung*, II p. 354.

[3]) Consacraţiunea în persónă a guvernatoruluĭ se face, probabil, fiind-că *Novae* era principalul cuartier milităresc al Mœsieĭ Inferióre; de altmintrelea consacraţiunea putea fi făcută, din ordinul guvernatoruluĭ, şi de către comandantul legiuneĭ. Veḑĭ C. I. L. III 11082; VII 103.

ficiuluĭ (veḑĭ no. 17), găsit tot la Şiştov, împreună cu alte două altare de cult închinate : unul, divinităţiĭ *Bonus Eventus*, cel-alt luĭ *Liber Pater*, fie-care din ele de către un primus pilus al acelelaşĭ legiunĭ (veḑĭ no. 2 şi 3).

Venim acum la divinităţile enumerate în inscripţiunea ce comentăm. In capul lor staŭ *ḑeiĭ militărescĭ*, carĭ deşi nu sunt înşiraţĭ, dar după cum resultă din alte isvóre [1]) aceştia eraŭ următoriĭ, în ordinea lor hierarhică : 1) Jupiter optimus maximus, dumneḑeul apărător al statuluĭ roman şi al armateĭ, însoţit de cele două ḑeiţe : Juno şi Minerva, cu care el alcătuesce triada Capitolină ; 2) Mars ultor, al doilea ḑeŭ milităresc şi ḑeul protector al pretorianilor, caruĭa August iĭ acordă privilegiile luĭ Jupiter Capitolinus [2]); 3) Victoria, forţa isbânḑeĭ împĕratuluĭ [3]) ; apoĭ 4) alte personificaţiunĭ imperiale : Fortuna [4]), Honos [5]), Pietas [6]) Bonus eventus [7]), etc.

Deiĭ militărescĭ : Triada Capitolină; Mars ultor; Victoria; Alte personificaţiunĭ.

După ḑeiĭ militarĭ, adică după ḑeiĭ ceĭ nemuritorĭ, altarul de la Novae înşiră în ordine hierarhică descendentă pe : *Genius*, *Virtus* şi *Aquila sancta* legionis, adică pe acele fiinţe divine, (numina castrorum), de carĭ se légă existenţa legiuneĭ, şi carĭ se adoraŭ în templul insemnelor. Genius legionis lăcuesce în tot coprinsul lagăruluĭ, înviorézā prin sufletul sĕŭ pe toţĭ soldaţiĭ trupeĭ [8]) şi-ĭ însoţeşte pe câmpul de luptă ; Virtus stă în rang după Genius [9]); iar Aquila sancta este simbolul luĭ Jupiter optimus maximus, şi nu

Numina castrorum : Genius; Virtus; Aquila sancta.

[1]) C. I. L. VIII, 2611, 2465 şi 17953.— Henzen, Annali dell'Instituto, 1885 p. 325 sq. — C. I. L. III Suppl. 13443 ; C. I. L. II 3327 ; III 1078. 6166. 6167. 7474.

[2]) Sueton *Augustus* 29.—Monumentul triumfal de la Adamklissi este închinat luĭ Mars Ultor. Cf. Gr. G. Tocilescu, *Monumentul triumfal de la Adamklissi*, Wien 1896 pag. 127 seq. despre însemnătatea ḑeuluĭ Mars.—Mars ca ḑeŭ principal al armateĭ : C. I. L. VIII 2530, 2634 ; III. 10256.

[3]) C. I. L. III 1158. 5565. 11082 ; XIV 2257, 2258 ; VII 217. 396. 513.

[4]) C. I. L. III 1008. 3315 ; VII 617, 1063.

[5]) C. I. L. III 10285 şi inscripţ. ap. Domaszewski op. cit., pag. 40—43.

[6]) Domaszewski op. cit., p. 41.

[7]) Veḑĭ maĭ departe no. 2.

[8]) C. I. L. VII 510 ; 2527, 2528 ; VI 226 ; III 10306.

[9]) Pe altarul nostru Virtus se raportă asupra trupeĭ ; pe alte monumente, asupra împĕratuluĭ. C. I. L. VII 45, VIII 7094—7099. Eph. epigr. III p. 134 n. 100, monument provenit dintr'un templu al insemnelor.

trebue confundată cu insemnul (signum). Ea este o *dea militaris* proprie, şi paza eĭ este încredinţată luĭ primus pilus. După Aquila sancta în fine, inscripţiunea indică: *signa legionis*, imaginele propriĭ ale templuluĭ insemnelor. Ele sunt asimilate ḑeilor; lor se aduce sacrificiĭ cu ocasiunea ceremonieĭ purificaţiuneĭ (lustratio) ce se face înaintea pornireĭ ósteĭ la rĕsboiŭ, saŭ înainte de a începe bătălia decisivă; perderea lor trage după sine mórtea legiuneĭ. Ele aŭ şi o sărbatóre proprie în calendar: *dies natalis aquilae* [1]), ḑiua nasceriĭ legiuneĭ.

Signa legionis.

Legiunea I Italică, creată la 20 Sept. 66 de către Neron din cetăţenĭ romanĭ avênd talia de 6 picĭóre [2]), a ocupat probabil de la Vespasian pênă la Hadrian saŭ Antonin Piul lagărul de la Durostorum [3]) (Silistria); când apoĭ fiind aci înlocuită de legiunea XI Claudia [4]), ea a trecut la opidul *Novae* (adĭ Steklen lăngă Şiştov) [5]). Epitetul de *Severiana* iĭ vine de la împĕratul Alexandru Sever, Se scie că legiunile aŭ început de la Caracalla încóce să pórte numele împĕratuluĭ, cât timp împĕratul era în viaţă. Acésta însemna că armata nu maĭ este a Statuluĭ, ci a împĕratuluĭ. Tot de atuncĭ a fost o singură armată (exercitus Romanus), pe când maĭ 'nainte existaŭ atâtea armate, câte eraŭ şi comandamentele militare independente.

Novae, **castrul legiuneĭ I Italice şi cuartierul principal al Mœsieĭ Inferióre.**

Judecând după împrejurarea că altarul de cult, de care ne ocupăm, a fost consacrat de guvernatorul provincieĭ în persónă, suntem inclinaţĭ a conchide, că *Novae* era residenţa oficială a legatuluĭ împĕrătesc, cuartierul principal al Moe-

[1]) C. I. L. II 6183: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) vexillatio legionis VII g(eminae) f(elicis) sub cura Iuni Victoris (centurionis) leg(ionis) eiusd(em) ob natalem aquilae.*

[2]) Sueton *Nero* 19: *conscripta ex Italicis senum pedum tironibus nova legione.* Despre istoricul legiuneĭ vedĭ Pfitzner, *Geschichte der römischen Kaiserlegionen*, Leipzig 1881, p. 220.

[3]) Ptolemaeus 3, 10, 10: Δουρόστορον λεγίω πρώτη Ἰταλική.

[4]) C. I. L. III 7474: in canabis Aelis leg(ionis) XI Cl(audiae).

[5]) *Itinerariul Antonin,* 221, 4: «Novas Leg. I. Ital... m. p. m. XVI.»; Geograful Ravennat p. 187. 189; Notitia dignitatum in part. or. p. 102 şi inscripţiunile C. I. L. III Suppl. nr. 7438. 7441.

sieĭ Inferióre, precum Troesmis (Igliţa) era scaunul Sacerdoteluĭ provincieĭ (Sacerdos provinciae) şi punctul central al cultuluĭ imperial.

Primus pilus.

Marcus Aurelius Justus institue altarul în calitatea sa de primus pilus al legiuneĭ, căcĭ numaĭ guvernatorul, legatus legionis, tribunus laticlavius şi primul dintre centurionĭ, primus pilus, avéŭ dreptul să ridice altare în interiorul cerculuĭ sacru; un tribunus militum, séŭ un centurio în parte nu puté, ci totalitatea tribunilor saŭ a centurionilor. Primus pilus al nostru se maĭ numesce *ex trecenario*.

ex trecenario.

Trecenarius este titlu obicĭnuit al celuĭ maĭ înalt în grad dintre centurioniĭ praetoriuluĭ. Denumirea acésta nu póte designa, cum a observat d. Mommsen [1]), un grad de salariŭ anual de 300.000 sesterţiĭ, precum ar fi de exemplu: procurator *centenarius, ducenarius* séŭ *trecenarius* (cu 100, 200 şi 300 miĭ sesterţiĭ léfă pe an); ci ea se raportă la numĕrul de 300 soldaţĭ, cât se compuné centuria pretoriană comandată de trecenarius.

Primus pilus ex trecenario, se numĭa decĭ fostul trecenar, care, spre a fi promovat de la trecenariatul pretorian la primipilatul legionar, renunţase la recompensele militare obicĭnuite a se acorda trecenaruluĭ, tot aşa precum *centurio ex equite Romano* era acela, care restituise Statuluĭ calul, ca să devină centurion [2]).

Horreum Margense şi ruinile de la Ciuprija în Serbia.

M. Aurelius Iustus era originar din *Horreum Margense* séŭ *Horreum Margi*, municipiŭ(?) al Moesieĭ superióre (astă-ḑĭ Ciuprija în Serbia), care figuréză la *Ptolemeŭ* (VIII, 5) sub numele de Ὄῤῥεα; în *Itinerariul luĭ Antonin* sub acela de *Horrea Margi* (134, 3, pag. 63 în ediţ. luĭ Parthey şi Pinder); şi tot aşa în *Tabla Peutingeriană* (ediţ. luĭ Mannert, Segmentul VI, C; cf. ed. Desjardins), şi în *Notitia dignitatum Or.* XI 39. Distanţa arĕtată de Itinerariĭ este de 16—17 miĭ de paşĭ între mansiunea *Idimum* (aḑĭ Resava) şi *Horreum*

1) *Ephemeris Epigraphica* IV 244.
2) Mommsen, l. c.

Margi. *Horreum* însemnéză în genere magasie de provisiunĭ. Se pare că Romaniĭ ţinéŭ aci nu numaĭ grînele, dar şi armele şi maşinele de rĕsboiŭ, Horreum Margi fiind o însemnată piaţă de arsenal şi tot într'un timp capul unuĭ pod de pétră pe Ravaniţa, un afluent al Moraveĭ, din care pod s'a păstrat preţióse rĕmăşiţe.[1]

Cât despre guvernatorul Moesieĭ Inferióre Annius Italicus, el este fără de nicĭ-o îndoială cunoscutul L. Annius Italicus Honoratus, a căruĭa întrégă carieră de funcţiunĭ se află indicată în monumentul epigrafic găsit la Constanţa şi păstrător în Museul naţional din Bucureştĭ [2]). Cariera luĭ L. Annius Italicus Honoratus.

După acéstă inscripţiune el a făcut maĭ ânteiŭ serviciul militar ca şef al unuĭ escadron de călăreţĭ: *scvir turmar(um) eq(uitum)*, a ocupat apoĭ una din funcţiunile vigintiviratuluĭ, fiind însărcinat cu îngrijirea pentru curăţenia stradelor în interiorul zidurilor cetăţiĭ *(IIII cir viarum curandarum)*; după aceĭa succesiv a fost: quaestor în provincia Achaia, tribun al plebeĭ (tribunus plebis), praetor şi tot-de-odată curator a două căĭ în Italia: *cur(ator) viae Lavic(anae) et Lat(inae) veter(is)*; judecător în Flaminia şi Umbria: *iuridicus per Fl(aminiam) et Umbriam*; comandant al legiuneĭ XIII gemină: *leg(atus) leg(ionis) XIII gemin(ae)*, prefect al tesauruluĭ militar în Roma, între aniĭ 211-222 (*praefectus aerarii militaris in Roma*), *curator Neap(olis) et Atell(ae)*; *curator oper(um) publ(icorum)* în Roma; *consul suffectus* (nu se scie în ce an) şi în fine *leg(atus) aug(usti) pr(o) pr(aetore) Moesiae inf(erioris)*, făcênd parte şi din colegiul sacerdotal instituit în a. 138 pentru cultul împăratuluĭ Hadrian (*Sodales Hadrianales*).

Guvernămêntul Moesieĭ Inferióre el l'a exercitat, după cum resultă din inscripţiunea ce comentăm, în anul 224 d. Chr., sub împĕratul Alexandru Sever. Durata uneĭ legaţiunĭ

[1]) Despre ruinele acesteĭ localităţĭ vedĭ F. Kanitz, Römische Studien in Serbien, Wien 1892, p. 68 seq.

[2]) C. I. L. III. 6154; compară tot acolo No. 1071 şi 1072; acéstą din urmă se póte dată între a. 211 222.

provinciale fiind în de regulă de treĭ anĭ, nu putem precisa când a început şi când s'a finit legaţiunea luĭ Annius Italicus, maĭ ales că nu scim nicĭ anul când el fusese consul.

Lectura FELICEM (rîndul al 15-lea) a luĭ Desjardins fiind greşită, urméză a se şterge din rîndul guvernatorilor Moesieĭ inferióre numele unuĭ presupus *Annius Felix* [1].

Mamaea restatornicesce în armată vechia religiune.

In fine, să nu uĭtăm că înălţarea altaruluĭ de cult la Novae se face curênd după mórtea luĭ Elagabal. Este tocmaĭ epoca de reacţiune contra încercărilor nebunescĭ ale acestuĭ împĕrat, de a desfiinţa vechĭa religiune în statul roman şi în armată şi de a o înlocui cu *Deus invictus Sol Elagabalus* şi alte ḑeităţĭ orientale. Regenta Mamaea, muma luĭ Alexandru Sever, alungă (în a. 222) pe toţĭ ḑeiĭ luĭ Elagabal în templurile lor, şi restatornicește în armată religiunea străvechiă.

Ca un echoŭ depărtat al acesteĭ mĕsurĭ, rĕspunde altarul cel de pĭatră din Museul nostru naţional.

[1]) Veḑĭ acéstă listă în C. I. L. III, *Index*, pag. 1129.

N°. 2

§. I. Provenința: Despre locul de unde s'a adus, vedĭ cele ḑise la § I al monumentuluĭ de sub No. I. Şi acesta provine de la oppidul *Novae.*

§. II. Natura: Monumentul este un mic altar heptagon de marmură, înălțat ca altar de cult, ca şi precedentul, în lagărul de la Novae al legiuneĭ I Italice, de către primus pilus M. Maesius Geminus, divinitățiĭ Bonus Eventus, în anul 182 d. Chr.

Nălțimea totalĕ : $0^m,75$. Nalțimea feţeĭ scrise : $0^m,34$.

Lățimea împrejur: $1^m,45$.

Rîndul cel din urmă este cu litere maĭ micĭ şi maĭ dese. Locul şters (între DD şi RVFO) este coprinḑĕtor de şése saŭ şépte litere, din care se vĕd încă urmele literilor MA la început şi E la capĕt.

Inscripţiunea este săpată pe douĕ din laturele heptagonuluĭ şi despărţită prin muchea dintre ele ; este scrisă cu litere frumóse, curat săpate, carĭ se învederéză a fi din al 2[lea] secol după Chr.

§. III. Textul:

B O N O
E V E N T V I
LEG ǫ I ȯ ITAL ჯ
M · M A E S I V S
G E M I N V S ჯ
BONONIA P · P ·
DD ṂẠ .I. ẸR' FO p. C. 182.

§. IV. Literatura: S'a publicat pentru prima óră de Ernest Desjardins în *Annali dell'Instituto di Corrispondenza Archeologica*, t. XL, 1868, pag. 38, No. 32 ; şi de aci apoĭ, de d. Theodor Mommsen în *Corpus Inscriptionum latinarum*, v. III, No. 6223. Cf. Hirschfeld *op. cit.* p. 60 şi *Ephemeris epigraphica*, II nr. 362.

La aceştia se vĕd variantele următóre :

rândul	3 : G . I . ITAL ·	In inscripţiune, în loc de puncturĭ se vede câte o frundă.
«	4 : M .	
«	6 : A .	După A nu este punct.

Lectura nu presentă greutăţĭ de cât la rîndul din urmă : (vedĭ §. VII.)

§. V. Lectura: *Bono eventui leg(ionis) I Ital(icae), M. Maesius Geminus, Bononia, p(rimus) p(ilus), d(ono) d(edit) Ma[mert](ino) et Rufo.*

Traducere: Bunuluĭ noroc al legiuneĭ I-a Italice, Marcus Maesius Geminus, originar din Bononia, primus pilus, dete (acest altar) în dar, sub (consuliĭ) Mamertinus şi Rufus.

§. VI. Epoca: Data inscripţiuneĭ, judecând de pre numele consulilor *Marcus Petronius Sura Mamertinus* şi *Quintus Ti-*

neius Rufus, este anul 182 după Christ., XCXXXV a. *u. c.* (Vedĭ şi inscripţiunea No. 752 din Corp. Inscript. latin. vol. III: MAMERT. ET RVFO).

§. VII. Observaţiunĭ: Divinitatea Bonus Eventus, considerată la inceput ca un deŭ al ogórelor şi al secerişurilor, avé o însemnătate curat agrară, (evenire, eventus), pe când maĭ tărdiŭ ea îşĭ lărgesce cercul de activitate în tóte împrejurările vieţeĭ; devine deul orĭ-căreĭ isbîndĭ fericite, de unde şi formula: *Quod bene eveniat*. El e representat pe medaliĭ sub forma unuĭ om tînĕr imberb, avênd une-orĭ ca atribut: spice de griŭ şi mac, o cupă şi cornul de abundanţă [1]). Bonus Eventus forma şi obiectul de cult al armateĭ romane, de aceĭa el îşĭ avé altarul sĕŭ propriŭ în templul insemnelor din lagăre.[2]) Monumentul nostru a figurat de sigur ca atare în castrul de la Novae. Deul *Bonus Eventus*. Caracterul oficial al altaruluĭ

Marcus Mæsius Geminus, care l'a înălţat în calitatea sa de primus pilus, arată, cum era regula într'un act saŭ monument oficial, ca patriă a sa, Bononia, de sigur cea din Italia (Bolonia actualĕ), căcĭ pênĕ la Septimiŭ Sever ofiţeriĭ legiunilor eraŭ Italienĭ. Decĭ nu e de gîndit la Bononia din Pannonia inferiórà [3]) saŭ la castelul cu acelaş nume din Mœsia superióră [4]), care, după distanţa indicată în itinerar, găsindu-se la 17 séŭ 18 miĭ de paşĭ de la Ratiaria (adĭ Arcer-Palanca), cade tocmaĭ la Vidinul de astădĭ în Bulgaria. Patria primipilului.

Literile de la MA pênĕ la 'E din numele consululuĭ Mamertinus sunt negreşit rase şi stricate cu ciocanul, âncă Numele Mamertinus stricat din ordinul lui Commodus.

[1]) Darenberg et Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, s. v. W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der Griechischen u. Römischen Mythologie*, s. v. Preller-Iordan, *Römische Mythologie*³, II, 257.

[2]) Brambach, *Corpus inscriptionum Rhenarum*, 983. 1034. — C. I. L. III 8244 (Niş): *Domn(ae) re[g inae)]et Domno et Bono evento pro s(alutc) aug(usti) Ulp(ius) Martinus s(ingularis) c(onsularis) l(egionis) VII C(laudiae) S(everianae) Alex(andrianae)*.

[3]) Citată în *Notitia dignitatum in partibus Orientis*, cap. XXXI.

[4]) Itinerariul Antonin p. 219; Hierocles p. 655; Prokopius de aedif, 4, 6 p. 290, Theophilactus 1, 8, Ammianus Marcellinus 31, 11, 6.

din vechime, ca şi ceva din literile MA, ceea-ce nu observase Desjardins. Este probabil că acéstă radiaţiune s'a făcut în a. 190 din ordinea împĕratuluĭ Commodus, cumnatul sĕŭ, carele îl şi ucise pe el şi pe fiul sĕŭ Antoninus, ce-l avé cu Cornificia, sora luĭ Commodus [1]). Totuşĭ pre alte monumente, numele luĭ Mamertinus s'a lăsat neras [2]).

[1]) Veḑĭ *viaţa* luĭ Commodus de Aelius Lampridius în *Scriptores histor-August.* cap. IX: His occisis, interemit Servilium et Dulium Silanos cum suis: mox Anitium Lupum, et Petronios Mamertinum et Suram, filiumque Mamertini Antoninum ex sorore sua genitum. Cf. Borghesi, *Oeuvres complètes* 5 p. 433.

[2]) Veḑĭ de exemplu C. I. L. III 752 5567. C. I. L. VI 1488, 21756, 23991; XV 2159. Faptul că memoria cuĭva fusese condemnată avé de urmare: lipsa înmormêntăriĭ cu onorurĭ, interḑicerea doliuluĭ pentru dênsul, derimarea statuelor şi monumentelor înălţate în onórea luĭ, stricarea cu cĭocanul a numeluĭ sĕŭ pe monumentele publice, şi nemenţionarea luĭ în viitor chĭar şi în eponymia anuluĭ magistratural. Despre *damnatio memoriae* cf. Mommsen *Staatsrecht*, II 1078.

No. 3

§. I. Provenința: Mic altar adus de generalul Mavros, din orașul Șiștov, de preste Dunăre.

§. II. Natura: Este un monolit de marmură, un altar de cult înălțat in lagărul de la Novae, deuluĭ Liber Pater, de cătră Iulius Carianus, primus pilus al legiuneĭ prime Italice.

Nălțimea totală : $1^m,25$; nălțimea fețeĭ scrise : $0^m,52$. Lățimea : $0^m,42$.—Grosimea : $0^m,45$.

Unul din colțurile superióre ale monumentuluĭ este surpat.

Inscripțiunea este întrégă, fără numaĭ de ultima literă a rênduluĭ I-iŭ, care neapĕrat cată să fi fost un A. Sgăriẹrea întêmplătóre a petreĭ dă luĭ P final din al 3-lea rênd,

óre-care asemĕnare cu un B ; totușĭ, examinând de aprópe, se constată că a fost P și nu B.

§. III. Textul:

LIBERO · PA
TRI · C · IVL · CA
RIANVS · PP
LEG · I ITAL·EX
EQ · ROMANO

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ întêiŭ de Ern. Desjardins (loc. citat, pag. 18, No. 6) și apoĭ de d. Theodor Mommsen (C. I. L. III, 750) de pre o copie trimisă de fostul consul austriac Mihanovitz.

Din variantele acestor transcrierĭ notam pe cele următóre :

rêndul 1: PA — *Mommsen* și *Desjardins*. Din A, cel de la finele rênduluĭ, nu se vede pe pétră de cât un crac.

rêndul 4: I LEG ITAL EX — *Mommsen*. Eróre învederată a celuĭ care a trimis copia.

rêndul 5: ROMANO — *Mommsen;* ROMANO — *Desjardins*. Legătura între M și A este fórte clară; O de la finele rênduluĭ este întreg.

§. V. Lectura: *Libero Patri C(aius) Iul(ius) Carianus p(rimus) p(ilus) leg(ionis) I Ital(icae) ex equite Romano.*

Traducere: Luĭ Liber Părintele, Caius Iulius Carianus, primus pilus al legiuneĭ prime Italice, fost călăreț roman (a dat altarul în dar).

§. VI. Epoca: Este probabil de la finele secoluluĭ al douilea séŭ începutul celuĭ de al treilea după Christos; primipilul apare cu ale sale treĭ nume, *tria nomina* [1], iar literile sunt destul de caracteristice pentru epoca presupusă.

[1]) Incă din timpurile vechĭ, fie-care cetățén roman (facem osebire pentru *Romulus* și *Remus*, carĭ sunt denumirĭ mythice) avea două nume : numele individual, *praenomen*, și numele ginteĭ (gens) căreia individul aparținea, *nomen, nomen gen-*

§ VII. Observaţiunĭ: Acesta este al treilea altar de cult, care a figurat în templul insemnelor legiuneĭ I Italice din Novae, şi 'l vedem înălţat tot de un primus pilus, ca şi cele *Liber şi Libera în cultul vechiŭ italic.*

tile, gentilicium. Numĕrul numelor individuale, *prœnomina*, era prea mic, căcĭ, în genere, nu se urcà peste treĭ-ḑecĭ, ĭar în usul ginţilor se aflaŭ numaĭ următórele cincĭ-spre-ḑece, enumerate aci în ordine alfabetică şi cu abreviaţiunile lor obicĭnuite:

1. A *Aulus, Olus*, Ὦλος, *Olipor*; maĭ rar *Aul(us)*;
2. C *Gaius*;
3. CN *Gnaeus, Gnaivos, Naevus, Naeus*, Ναῖος, *Cneus, Gnaeus*;
4. K *Kaeso*;
5. D *Decimus, Decumus*, Δέκομος, Δέκμος;
6. L *Lucius, Loucios*, Λεύκιος;
7. M' *Manius*;
8. M *Marcus*;
9. P *Publius*, Πόπλιος, *Pup(lius), Poblio*;
10. Q *Quintus*;
11. SER *Servius, Sergius*;
12. SEX·SX·S. *Sextus*;
13. S. SP. *Spurius*, Σπόριος;
14. TI (maĭ têrḑiŭ TIB) *Tiberius*, Τεβέριος, Τιβέριος;
15. T *Titus*.

Cu timpul crescênd şi în societatea romană simţimêntul de individualitate, atât de puternic la Elenĭ, se făcu absolut necesară adăogirea unuĭ al treilea nume, *cognomen*, carele să individualiseze pe fie-care cetăţén în parte. Aşa de la Sylla încóce, în inscripţiunile oficiale, iar în cele private chiar şi înainte de el (spre exemplu: inscripţiunea mormêntală a luĭ Scipio Barbatus, în *Corp. Inscript. latin.* I. part. II, No. 29) şi până la domnirea luĭ Tiberiŭ, iar de la Tiberiŭ în urmă, în tóte fără osebire, întêmpinăm de regulă aceste treĭ nume, *tria nomina: praenomen, gentilicium* séŭ *nomen gentile* şi *cognomen*.

Cetăţeniĭ romanĭ, adică ceĭ născuţĭ liberĭ», puneaŭ pe lângă aceste treĭ nume încă şi: 1) *filiaţiunea*, adică prenumele *tatăluĭ*, al *moşuluĭ*, în genere al ascendenţilor pus după gentilicium şi urmat de abreviaţiunile *f(ilius), n(epos), pro n(epos), ab n(epos)* saŭ *ad n(epos)*; 2) numele *tribuluĭ* (numĕrul acestora s'a înălţat în timpurile din urmă, la treĭ-ḑecĭ şi cincĭ în tot imperiul roman şi sunt următórele cu abreviatiunile lor: AEM*ilia*, ANI*ensis*, ARN*iensis*, CAM*ilia*, CLA*udia*, CLV*stumina*, COL*lina*, COR*nelia*, ESQ*uilina*, FAB*ia*, FAL*erna*, GAL*eria*, HOR*atia*, LEM*onia*, MAE*cia*, MEN*enia*, OVF*entina*, PAL*atina*, PAP*iria*, POP*lilia* séŭ POB*lilia*, POL*lia*, POM*ptina*, PVP*inia*, QVIR*ina*, ROM*ilia*, SAB*batina*, SCA*ptia*, SER*gia*, STEL*latina*, SVC*usana*, TER*etina*, TRO*mentina*, VEL*ina*, VOL*tinia*, VOT*uria* séŭ VET*uria*), care intră în us maĭ nainte de *cognomen*, dar începu a deveni rar în prima jumĕtate a secoluluĭ al III-lea, şi încetă de tot în a doua jumĕtate, prin acordarea dreptuluĭ de cetăţenie romană tutulor peregrinilor, sub Caracalla; 3) indicatiunea patrieĭ sau a loculuĭ natal, *patriæ indicatio, domus*, pe care o găsim maĭ ales în inscriptiunile militarilor, când aceştia se aflaŭ în ţĕrĭ strĕine, punêndu-se chiar une-orĭ numele uneĭ cetăţĭ, în loc de al tribuluĭ, (ex.: *L. Iulius, L. f(ilius) Jul(ia) Optatus Emona*, adică din oraşul *Iulia Emona)*, ceia ce s'a credut greşit că ar fi aşa ḑisul «trib militar», pe când în realitate: *Augusta, Aurelia, Claudia, Flavia, Septimia, Sulpicia, Ulpia*, sunt numaĭ epitete de oraşe; 4) supranumele saŭ porecla, *signum*, cu care se denumia maĭ cu sémă persóna în cercul intim al vietuireĭ sale, şi care se punea séŭ înainte de cele *tria nomina*,

douě precedente. Ceea-ce pare la prima dată isbitor, este faptul de a găsi pe ḑeul Liber Pater adorat în lagărul de la Novae, pe când se scie că prin natura luĭ acest ḑeŭ era

saŭ după dênsele, precedându-l însă de cuvintele *qui et* séŭ *sive*, séŭ *qui et vocitatus est*, *qui dictus est*, gr. ὁ καὶ séŭ φύσει δε.

Prin urmare, numele unuĭ cetătén roman consistă din aceste şése elemente, citate aci, de pe locul usitat ce ele ocupa într'o inscripţiune: *Prænomen*, *Nomen gentile*, *filiatio*, *Tribus*, *Cognomen*, *Signum* şi *Patriæ indicatio*.

Dar, încă de timpuriŭ se introduse moda de a avea maĭ multe *cognomina*, fie prin ereditate, fie prin anume particularităţĭ, ca «Niger, Naso, Barbatus, Velox», fie prin fapte rĕsboinice *(cognomen ex virtute)*, cum «Africanus, Asiaticus, Macedonicus, Numidicus , fie prin adopţiune şi filiaţiune. Sub imperiŭ multimea numelor ajunse a fi un semn de nobilitate, ast-fel că într'o inscripţiune aflăm pe un Quintus Pompeius purtând până la treĭ-ḑecĭ şi şése de nume. (Veḑĭ: Orelli, *Inscript. latin. select.* No. 2761; Borghesi, *Bulletino dell' Instit. di Corrisp. archeolog.*, 1853, pag. 185, şi Mommsen, *Hermes*, III, pag. 75).

Femeile romane la origină purtaŭ *praenomina*, cum ne spune Varro (în fragmentul *de praenomine* c. 7), citând cincĭ *praenomina* derivate din colórea pĕruluĭ séŭ a ochilor: *Rutila*, *Caesellia*, *Rodacilla*, *Murrula*, *Burra*, iar patru deduse din nume bărbătescĭ: *Gaia*, *Lucia*, *Publia*, *Numeria*. La acestea se maĭ adaugă: *Major*, *Minor*, *Pola*, *Prima*, *Secunda*, *Tertia*, *Quarta*, *Quinta*, etc.

Numele fetelor consistă la început din nomen gentile al tatăluĭ lor şi un praenomen facultativ; al femeilor maritate, din numele gentil al tatăluĭ; ïar în epoca imperială: din nomen şi cognomen al tatăluĭ, sau din ambele nume gentile ale tatăluĭ şi mamei. Numaĭ prin esceptie gasim la femeile nobile treĭ nume; de ex.: *Furia Sabina Tranquillina*. Liberţii uneĭ femeĭ priimĭaŭ nomen şi praenomen al tatălui patronuluĭ lor: de ex. *M. Livius, Augustae libertus, Ismarus*.

Acésta este generatiunea numeluĭ la cetăteniĭ romanĭ, care avea o mare însemnătate politică.

Sclaviĭ, la început, purtau numai numele stăpanuluĭ: *Marcipor (Marpor)*, *Quintipor*, *Olipor*, *Gaipor*, *Lucipor*, *Naepor*, *Publipor*, adică, *Marci puer*, *Quinti puer*, etc., saŭ purtaŭ numele ethnic, cum de exemplu: *Thrax*, *Phryx*, etc., séŭ câte un nume al lor propriŭ, ca: *Jason*, *Castor*, *Polux*. Maĭ apoĭ se adăogi la acesta cognumele stăpânuluĭ lor anterior cu sufixul *anus*, cum de exemplu: *Polux Alexandrianus*, ceia ce însémnă că un óre care Alexandru vênduse pe Polux saŭ îl lăsase moştenire alteĭ persone. Tot asemenea: *Secundus Caesaris nostri servus Crescentianus*; *Anna Liviae Maecenatiana*. Serviĭ publicĭ aveaŭ de ordinar douĕ nume, şi acésta ca un privilegiŭ exclusiv, spre a 'i deosebi de ceĭ-l'alţi sclavĭ. Eĭ în genere pórtă, în inscriptiunĭ, numele de *Publicus*, carele devine *Publicius* la Liberti. Libertul, adică ertatul din sclavie , lua prenumele şi numele gentil al patronului, iar drept cognume el purta fostul nume al sĕŭ de sclav: *Cn. Avius*, *Cn. l(ibertus) Agathocles*. *Cognomenele* patronuluĭ nu 'l putea lua nicĭ o-dată. De exemplu: *Tiberius Iulius Castor Agrippianus* , un fost sclav al luĭ Agrippa, anume Castor, liberat de imperatorul Tiberiŭ (Tiberius Iulius Cæsar Augustus). Asemenea denumirĭ ale liberţilor aŭ o mare însemnătate pentru determinarea epocei, la monumentele epigrafice în carĭ ele se vĕd figurând, şi adesea chiar ele ne completează cunoscinta denumirilor ce purtaŭ unele personagiĭ însemnate, patronĭ aĭ liberţilor.

străin de armata romană. *Liber*, în forma maĭ vechie *Loebesus* séŭ *Loibesos* (de la rădăcina *lib*, *loeb*, de unde verbul *libare*) se socotea ca ḑeul liberator [1]) de grijĭ şi necazurĭ, ḑeul veselieĭ şi al petrecerilor, pentru care îĭ era consacrată sĕrbătórea culesuluĭ viilor, când se puté bea fără mĕsură şi se puté vorbi cu limba deslegată.[2]) De aceia el era protectorul viilor, al cramelor şi pimniţelor cu vin (*cellae*), ca şi al neguţătorilor de vin.[3])

Liber şi Libera sunt şi divinităţile orĭ-căreĭ producţiunĭ abundente, nu numaĭ a ogórelor, dar şi a ómenilor şi a animalelor. Ca ḑeŭ al fecundităţiĭ, al procreaţiuneĭ copiilor, Liber avea drept simbol un phallos numit şi *fascinum*, care în timpul culesuluĭ viilor era purtat într'un car şi dus cu mare pompă religiósă din loc în loc pênĕ la Roma.[4]) Póte că şi calificaţiunea specială de *părinte*, *Liber pater* stă în legătură cu ideia procreaţiuneĭ.

Dar fórte de timpuriŭ fiind asimilat cu Dionysos saŭ *Bacchus* al Grecilor, Liber şĭ-a perdut caracterul sĕŭ propriŭ şi originar, a luat tóte mythurile şi epitetele ḑeuluĭ grecesc, şi nu şĭ-a păstrat din fiinţa sa de odinióră de cât dóră numele. *Liber* identificat cu *Dionysos-Sabazios.*

[1]) Paul Diac. p. 121: *Loebesum et loebertatem antiqui dicebant Liberum et libertatem. Ita Graeci* λοιβὴν *et* λείβειν. *Lœbesus, Lœbasius. Lēber, Leiber* sunt forme vechĭ latine, ca şi însăsĭ divinităţile *Liber* şi *Libera.* Nu e de admis părerea luĭ Hehn (Kulturpflanzen, 70, 71) că *Liber* ar fi traducerea grecesculuĭ λύσιος ἐλευθέριος, numele latin dat luĭ *Dionysos*, al căruĭ cult a venit în Italia într'o epocă, relativ vorbind, tardie, o dată cu cultura viteĭ. Veḑĭ Preller-Jordan, *Römische Mythologie* [3], 48.

[2]) Paul. p. 115: *Liber repertor vini ideo sic appellatur, quod vino nimio usi omnia libere loquantur.*

[3]) C. I. L. V, 5543 (Lago maggiore): *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) C(apitolino?) et Libero patri viniarum conservatori.* — C. I. L. VI, 467 (Roma): *deo sancto Numini, deo magno Libero patri et adstatori et conservatori h(uius) l(oci) coll(egii) Velabrensium.*

[4]) Despre phallos ca obiect de cult si ca bun contra fermecelor, veḑĭ O. Iahn: Über den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten (in Berichten der K. Sächs. Ges. d. Wis. zu Leipzig 1855 p. 68 seq) şi Preller-Jordan, op. cit. I, 230; II 49.

Popórele de origină thraco-frygiană adoraŭ pe Dionysos sub numele de Sabazios, saŭ maĭ corect Savazios [1]), în inscripţiunile latine : *Sabadius* [2]) şi *Sabasius* [3]). Savazios se consideră ca şi Dionysos, divinitatea care stăpânesce întrégа viaţă a natureĭ, «Suveranul Universuluĭ» (παγκοίρανος) ; de aci părerea că el iarna dórme şi vara se deştéptă, cum şi serbările orgiastice identice cu cele bachice, ce se celebraŭ în onórea luĭ. Dar pe când Sabazios la Frygienĭ se identifică maĭ adesea cu Zeus de cât cu Dionysos [4]), némurile trace îl confundă cu *Liber pater* [5]), Liber este numele roman pentru ḑeul lor principal. Ast-fel ne putem da sémă de ce în nicĭ o provincie romana cultul luĭ *Liber* şi al soţieĭ sale *Libera* nu a fost atât de rĕspândit ca în Dacia, de ce numaĭ aci *Libera* se numesce *mater* [6]), după cum ḑeuluĭ i se ḑice *Liber pater*.

Cultul luĭ *Liber* şi *Libera* în Dacia.

Numeróse altare li se ridică în diferite părţĭ ale provincieĭ, de veteranĭ, de soldaţĭ în activitate, cum şi de particularĭ. Nu maĭ puţin de 20 altare sunt pênĕ aḑĭ cunoscute [7]). Din acestea, e de observat că 6 provin din Apulum [8])

[1]) Paul Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*, Göttingen, 1896, pag. 195 seq. Despre cultul luĭ Dionysos-Sabazios la Geţĭ şi Dacĭ, vedĭ opera nóstră *Dacia înainte de Romanĭ*, p. 302—354.

[2]) *Deo Sabadio* (Dessau, *Inscriptiones latinae selectae* I, 2189 : dedicaţiunea unuĭ decurione al primuluĭ escadron de Dardanĭ (ala prima Dardanorum prov(inciae) Moesiae).

[3]) Dessau, op. cit., Nr. 2294.

[4]) Vedĭ în opera nóstră *Dacia înainte de Romanĭ*, p. 303 inscriptiunea grécă din Coloe în Frygia. Διὶ Σαβαζίῳ e formula obicinuită în inscripţiunile votive de acolo. Comp Ramsay, *Citics and Bishoprics of Phrygia* (Oxford 1895).

[5]) Macrobius I, 18 citând pe Alexandru Polyhistor, un scriitor din primul secol înaintea ereĭ nóstre, dice: Item in Thracia eundem haberi Solem atque Liberum accipimus, quem illi Sebadium (Sabazium) nuncupantes magnifica religione celebrant, ut Alexander scribit, eique deo in colle Zilmisso aedes dicata est specie rotunde, cuius medium interpatet tectum . Cf. *Fragmenta Historicorum Graecorum*. III p. 214 ed. Didot. C. I. L. III, 703, 704 privitóre la Liber Pater *Tasibastenus*. Cf. opera nóstră, *Dacia înainte de Romanĭ*, 308.

[6]) *Arch. Epigr. Mith.* XIII, 195 (Germisara) : *Libero patri et Lib(erae) m(a)tri Secundinus v(otum) (s)o(lvit) l(ibens) m(erito)*.

[7]) C. I. L. III 792, 896, 930, 1065, 1091, 1092, 1093, 1094, 1261, 1303, 1355, 1411, 1548, 7682, 7683, 7684, 7765, 7916, 7917, 12572.

[8]) C. I. L. III 1065, 1091, 1092, 1093, 1094, 7765,

(Alba-Julia), şi 5 din Potaissa [1]) (Turda), adică din cele două lagăre legionare ale Daciei; altele s'aŭ aflat în castelele auxiliarilor [2]), precum şi în regiunea Abrudului [3]), la Sarmizegetusa [4]) (Grădiştea), Tibiscum [5]) (lângă Caransebeş), Aquae [6]) (Kiskalan), etc.

La Alba-Julia s'a găsit chiar altarul de cult al luĭ Liber Pater, destinat templuluĭ insemnelor lagăruluĭ legionar ; el s'a înălţat de catre primus pilus al legiuneĭ XIII Gemine, sub guvernatorul consular al celor treĭ Daciĭ, consacrându-l guvernatorul Dacieĭ Apulense, care era tot într'un timp şi comandant al aceleĭ legiunĭ. Consacraţiunea se face după regulă de către legatul provincial în persónă la reşedinţa sa oficială, în a. $183/_5$, pentru sănĕtatea împĕratuluĭ Commodus [7]). Caracterul oficial al acestuĭ altar, şi înălţarea luĭ în numele întregeĭ legiunĭ, resulta neîndoios din participarea primipiluluĭ şi din numirea guvernatoreluĭ, care este şi legatus legionar ; cacĭ se scie efectul actuluĭ dedicaţiuneĭ (dedicatio): prin dedicaţiune un lucru profan (res profana) ca şi un loc public (locus publicus) se transformă în lucru sacru (res sacra), şi în loc sacru (locus sacer) : *Sacra loca ea sunt, quae publice sunt dedicata, sive in civitate sint sive in agro. Sciendum est locum publicum tunc sacrum fieri posse, cum princeps eum dedicavit vel dedicandi dedit potestatem.* (Digeste 1, 8, 9).

Nu maĭ puţin interesant pentru cultul luĭ Liber pater

[1]) C. I. L. III 896, 930, 7682, 7683, 7684.

[2]) C. I. L. III 792, 1355.

[3]) C. I. L. III 1261, 1303. (Ampelum) : *Libero p[a]tri et Li[b]ere, Herclia[n]is et cervabu[s] Romanus Aug[usti] n(ostri) et Aur(elia) Creste vo[t(um)] posuerun[t]*. Hercliani şi cervae sunt două colegiĭ, unul de bărbaţĭ, cel-l'alt de femeĭ.

[4]) C. I. L. III 7916, 7917.

[5]) C. I. L. III 1548.

[6]) C. I. L. III 1411.

[7]) C. I. L. III 1092 : *Libero patri sacrum pro salute imp(eratoris) Caes(aris) M. Aur(eli) Commodi Antonini Aug(usti) pii p(atris) p(atriae) L. Calvisius L. f. Velina Secundus Falerione p(rimus) p(ilus) leg(ionis) XIII g(eminae) d(ono) d(edit) sub Vespronio [Can]dido co(n)s(ulare) dedic(ante) C]aerellio Sa[b]i[n]o l[eg(ato)]*.

în Dacia este un alt monument, descoperit tot lângă Alba-Julia [1]) şi servind ca altar de cult al Canabensilor, al veteranilor adică liberaţĭ din armată şi stabilițĭ cu lăcuinţa înaintea valurilor castruluĭ.

Canabae. Se scie că micele construcţiunĭ reclamate de nevoile vieţeĭ de garnisonă şi destinate a servi de adăpost femeilor, marchitanilor, cârciumarilor şi altor *negotiatores* şi ómenĭ de afacerĭ ce însoţeaŭ legiunile, se numĭaŭ : *canabae;* ele eraŭ de lemn şi construite uşor, pentru ca în casul unuĭ asediŭ al castruluĭ să pótă fi repede desfiinţate, să fie arse. Din aceste canabe, când ele se aflaŭ în interiorul imperiuluĭ, iar nu la graniţă [2]), s'a desvoltat municipiile şi coloniile romane.

In canabae clasa maĭ cu vadă alcătuindu-se din veteranĭ, aceştia determinaŭ forma cultuluĭ. De aceia decurionele Canabelor de la Alba-Julia înalţă un altar de cult luĭ Liber pater, precum în interiorul lagăruluĭ primus pilus, straja statornică a anticeĭ religiunĭ romane, ridică aceluiaşĭ deŭ un altar aseminea.

Elementul ethnic dac în armata legionară şi auxiliară a Dacieĭ şi a Mœsieĭ inferióre. Dar cum se face ca Liber să devină deul principal în castrele şi castelele Dacieĭ, ca şi în canabe şi municipiĭ? Causa trebue căutată în însăşĭ istoria armateĭ romane. In primul secul al ereĭ nóstre, legiunea se compunea din oştenĭ recrutaţĭ în diferite părţĭ ale imperiuluĭ. [3]) Hadrian schimbă sistemul de până atuncĭ al conscripţiuneĭ ; el introduce sistemul teritorial, conscriptiunea locală.

De şi în Dacia acest principiŭ pare a se fi aplicat ceva maĭ târdiŭ din causa lipseĭ de încredere în populaţiunea indigenă, căcĭ găsim mulţĭ recruţĭ Dacĭ trimişĭ ca să serve în legiu-

[1]) C. I. L. III 1093 : *Libero patri et Libe(rae) Cl(audius) Atteius Celer veteranus leg(ionis) XIII gem[in]ae(?) d[e]c(urio) Canabensium cum sui[s] v(otum) l(ibens) s(olvit). L(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).*

[2]) Ast-fel se esplică de ce, bunióră, din canabele lagărelor de la Apulum şi Lambaese se formézá oraşe, nu însă şi la Bonna, Moguntiacum, Isca, Deva, Novae, Durostorum, carĭ tóte se găséŭ la graniţa imperiuluĭ.

[3]) Mommsen, *Hermes,* XIX.

nea III Augusta din Africa [1]) saŭ în Capadocia (ala I Ulpia Dacorum), în Britannia (Cohors I Aelia Dacorum), în Germania (Cohors II Augusta Dacorum equitata) şi în Orient (Cohors III Dacorum) — totuşĭ nu se póte tăgădui, că cel puţin de la Marcu Aureliŭ încóce, cele două legiunĭ staţionate în Dacia (a XIII gemină şi a V Macedonică) eraŭ recrutate în mare parte, dacă nu esclusiv, din triburile Dace. Aceste triburĭ continuaŭ să ocupe şi după cucerirea romană vechile lor teritoriĭ [2])— întru cât acestea nu li se răşluiseră în total séŭ în parte, spre a se da colonielor şi municipielor; ele formaŭ miliţiĭ locale [3]) şi umpléŭ cadrele armateĭ legionare şi auxiliare a

[1]) Intr'o listă a legionarilor africanĭ posterióră luĭ Hadrian, ne întêmpină 19 Napocenĭ; într'alta 5; într'o a treia (din a. 169 d. Chr.) un singur Napocean, între toţĭ ceĭ-l'alţĭ Africanĭ. Cf. *Hermes* XIX 9; Cagnat, *l'armée Romaine d'Afrique*, p. 360 seq.

[2]) Ptolemeŭ (III, 8) carele scrie cătră a. 140 d. Chr., înşiră 15 triburĭ dace lăcuind unele lângă altele, în cincĭ seriĭ, şi anume de la apus către răsărit: Seria cea maĭ de la Nord, 1) Anartiĭ, Teurisciĭ, Cistobociĭ; 2) maĭ la Sud: Prendavensiĭ, Ratakensiĭ şi Kaukoensiĭ; 3) sub aceştia: Biefiĭ, Buridensiĭ şi Kotensiĭ; apoĭ 4) Albokensiĭ, Potulatensiĭ şi Sensiĭ; în fine 5) Saldensiĭ, Keiageisiĭ şi Piefigiĭ.— Un stîlp miliar găsit în nordul Transilvanieĭ la Nagy-Almás, pórtă următórea inscripţiune (C. I. L. III, 8060) din a. 236 d, Chr.:

In[p]eratori [c]aesari Caius Iu[l(ius) Verus Max]i[mi]nus p(ius) f(elix) aug(ustus) pontif[ex maximus] trib(unicia) potestat[is] II imp(erator) III co(n)s(ul), pater patria[e], et Gaius [Iul(ius) V[eru]s M[aximus] nobi<li>ssim[us] cæs(ar) fil(ius) Augu[sti] m(ilia) XVI a R..ul vico An[artarum].

Avem aci dovada, că aprópe până în a doua jumĕtate a secoluluĭ al treilea Dacia îşĭ păstrase divisiunea eĭ pe triburĭ; că acestea nu eraŭ înglobate în cercul municipal, ci trăiaŭ separat în *vici* de pe teritoriile lor, formând regiunĭ a parte şi că în fine Anarţiĭ îşĭ menţinuseră vechile lor lăcuinte notate de Ptolemeŭ (3, 8, 3): Κατέχουσιν δὲ τὴν Δακίαν ἀρτικώτατοι μὲν ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν Ἄναρτοι. *R..ul* e de sigur numele unuia din *vici* Anarţilor.—Un alt monument găsit tot în Transilvania (C. I. L. III 7633), în regiunea Someşuluĭ de adĭ, ne-a păstrat numele altuĭ vicus: *Samum* (conservat în numirea actuală a rîuluĭ Someş), în regiunea Ans..., adică a unuĭ district, al căruia nume venea de la tribul dacic ce începé cu Ans... Vedĭ textul acesteĭ inscripţiunĭ în nota următóre.

[3]) C. I. L. III 7633: Deae [Ne]mesi reg(inae) M. Val(erius) V(a)llentinus b(ene)f(iciarius) co(n)s ularis) [mi]l[es] le[g(ionis) XIII g(eminae) Gordi(anae,) aed[il(is) col(oniae) Nap(ocae), agens sub sig(nis) Samum cum reg(ione) Ans... v(otum) l(ibens) m(erito) [p](osuit), imp(eratore) d(omino) n(ostro) M(arco) Ant(onio) Gordi[ano] Aug(usto) et Aviola co(n)s(ulibus) X... (A. 239 d. Chr.). Avem aci un beneficiarius consularis care comandà militia indigenă chemată sub stég pentru vre-un cas de pericol, în vicul numit Samus din regiunea tribuluĭ dacic Ans... Despre militia provincială a se vedea Tacit *Annale* XII, 29: *hist.* I, 68; II, 58; III, 5. Cf. Mommsen, *Roem. Staatsrecht* II^2 p. 820,

Daciei, precum adesea-orĭ şi ale cohortelor pretoriane.[1]) Atuncĭ nu trebue să ne mirăm, dacă pe timpul împĕratuluĭ Commodus, ḑeul principal al Dacilor, Dionysos-Sabazios, şĭ-a reluat locul sĕŭ de căpetenie în pantheonul dacic, şi sub numele de *Liber Pater* se adoră în chip oficial în lagărele legionare de la Apulum şi Potaissa, după ce multă vreme maĭ 'nainte el formase obiectul de cult al escadrónelor şi cohortelor auxiliare; căcĭ trupele compuse din peregrinĭ aŭ avut tot-d'a-una dreptul de a adora în altarul insemnelor pe ḑeiĭ lor naţionalĭ. Tot asemenea trebue esplicată şi adorarea luĭ Liber Pater în capitala Mœsieĭ inferióre, în templul lagăruluĭ din Novae, de către soldaţiĭ legiurei I Jtalice: aceştia eraŭ recrutaţi tot din Dacĭ, de óre-ce Ţara-Românéscă, la rĕsărit de Olt pênĕ la Dnistru, făcea parte, sub raportul administrativ, de Mœsia inferióră; ea era pusă sub ordinele directe ale guvernatoruluĭ acesteĭ provinciĭ.

Liber Pater pe monumentele plastice ale Daciei.

Monumentele plastice aflate în Dacia pot încă servi de mărturiĭ pentru contopirea ḑeuluĭ naţional al Dacilor cu Dionysos-Liber. Anume museele transilvane posedă vre-o 8 reliefurĭ, iar unul se gasesce în mâna unuĭ particular din Turda şi 'l reproducem în figura alaturată.[2]) Pe aceste reliefurĭ Liber Pater se presinta cu tipul luĭ Dionysos tînĕr, însóţit de Pan, de Silenus cu naiul, încă de un acolit şi de panteră, dar cu mâna ridicată d'asupra capuluĭ strînge un şérpe care e încolacit pe braţu-i şi se întórce cu capul spre dênsul. Tot aşa în ceremoniile associaţiunilor religióse ale luĭ Sabazios, conductorul colegiuluĭ strângea în mânĭ şi mişca d'asupra capuluĭ şerpĭ cu buce marĭ, pe când ceĭlalţĭ membriĭ, încoronaţĭ cu plop alb şi cu molotru, jucaŭ la sunetul tobelor şi al syringelor frygiene cu şépte ţeve.

[1]) C. I. L. VI 269, 2385, 2425. IX 1609. Cf. Bohn, *Die Heimat der Praetorianer*, p. 11 seq. şi Julius Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, p. 100 seq.

[2]) Domaszewski, op. cit., tab. III, după o fotografie. Liber şi Libera, Diana Regina şi Silvanus figuréza şi pe un baso relief al arcului de triumf al luĭ Traian de la Benevent, reprodus de Meomartini, *I monumenti e le opere d'arte della città di Benevento* 1889 tav. XXVII şi de Domaszewski, op. cit. tab. V fig. 3.

Astfel şérpele, strĕin cu totul de Dionysos grecesc, caracteriséză aci îndestul pe ḑeul dacic Sabazios. Şérpele mystic, băgat ca un simbol şi ca o imagină a ḑeuluĭ chĭar, când în cista mystică, când în cutele haĭnelor iniţiaţilor, juca un rol capital în misterele lui Sabazius, şi dacă cineva vedé în lăcuinţa sa un şérpe cu bucele marĭ, se grăbea, fiind superstiţios, să invóce pe Sabazius [1].

LIBER PATER PE UN RELIEF DIN TURDA
în posesiunea fotografuluĭ Botar).

Afară de Liber Pater, ne apar ca ḑeĭ traco-illyricĭ în armata romană: Silvanus, Apollon şi Diana *regina*, epitet pe care ḑeiţa nu 'l pórtă de cât în inscripţiile aflate pe te- Alţi ḑeiĭ raco-illyricĭ în armata romană.

[1]) Vedi opera nóstră *Dacia înainte de Romanĭ*, 311.

ritoriul etnic al Tracilor, Mœsilor şi Dacilor.[1]) Este probabil, că sub numele romane ale acestor deităţĭ şi sub formele representative ce le-a dat arta grecéscă, se ascund nisce vechĭ divinităţĭ epichorice.

Primus pilus ex equite romano.

Primus pilus, care a înălţat altarul de cult al luĭ Liber Pater în lagărul de la Novae era originar din Caria; cel puţin cognumele sĕŭ de *Carianus* ar vorbi pentru acésta. El inainte de a se face primus pilus al legiuneĭ, fusese călăreţ roman, şi spre a fi înaintat la primipilat restituise statuluĭ calul; de aci titulatura sa: *primus pilus ex equite romano*, cum avem în alte inscripţiunĭ: *centurio ex equite romano*.

[1]) C. I. L. III 7447, 12370, 12371, 12373. *Diana regina* în Dacia şi Moesia: C. I. L. III 1003, 6160, 8023,

N°. 4

§ I. Proveninţa: Despre locul de unde s'a adus, vedĭ cele dise la § I al monumentuluĭ de sub No. 1.

§ II. Natura Monumentul este un mic altar votiv de marmoră, înălţat în onórea deuluĭ Joue cel pré-bun, pré-mare şi părintesc, de cătră un Iulius Menopilus.

Nălţimea totală: $0^m,70$.—Nălţimea feţeĭ scrise: $0^m,30$.
Lărgimea: $0^m,30$.— Grosimea: $0^m,32$.

Pe partea de d'asupra se vede sculptată o *pateră* saŭ strachină de sacrificiŭ.

§ III. Textul:

I O M
P A T E R N O
S A C R V M
I V L I V S
M E N O P I L V S
P O S V I T

§ IV. Literatura: S'a publicat pentru prima óră de Ern. Desjardins, (*loc. citat.* p. 38, No. 30); şi de aci apoĭ, de d-l Th. Mommsen, (C. I. L. III, No. 6225). Cf. Hirschfeld *op. cit.* p. 61 şi *Ephemeris epigraphica* II nr. 364.

Variantele maĭ însemnate sunt cele următóre:

rêndul 1: I · O · — Puncturile nu există pe pétră.

» 2: PALERNO — *Desjardins.* Pe pétră este fórte lămurit PATERNO, precum a şi propus deja Mommsen, încât presupunerea luĭ Desjardins că *Palerno* ar fi un supranume local dat luĭ Jupiter, cade de sine.

» 3: I V S. — *Desjardins.* Semnul ce se vede pe pétra, ca punct, provine numaĭ din corosiunea materieĭ.

§ V. Lectura: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Paterno sacrum, Iulius Menopilus posuit.*

Traducere: Consacrat luĭ Joue celuĭ pré-bun, pré-mare, părintesc, Julius Menopilus (acest altar) puse.

§. VI. Epoca: Inscripţiunea se vede posteriórá secoluluĭ al 3-lea dupa Chr., judecând de pre forma neîngrijită a literilor, maĭ cu séma a luĭ S, carele este tare aplecat în jos şi a luĭ P, al căruĭ cerc este pe deplin închis.

La denumirea luĭ Iulius Menopilus, închinătorul acestuĭ

altar, observăm şi lipsa celor treĭ nume, *tria nomina*, lăsarea adică la o parte a prenumeluĭ, ceea-ce se întêmplă adesea în epoca maĭ têrḑie, de la secolul al douilea încóce. Cognumele grecesc de Menopilus (Μενόφιλος, adică «amicul forţeĭ») care ne întêmpină pe alte monumente epigrafice sub formele *Menophilus* [1]) şi *Menofilus*[2]), pare a indica origina libertină a luĭ Iulius Menopilus. Se scie că prin sclavĭ şi prin clienţĭ fórte multe numĭ greceştĭ, carĭ la început eraŭ numĭ individuale, aŭ pĕtruns în nomenclatura romană întrebuinţându-se drept cognume. Maĭ cu sémă clasa mijlocie şi cea de jos obicĭnuesc a purta asemenea cognomina greceştĭ, în Italia ca şi în provinciĭ.

§. VII. Observaţiunĭ: Epitetul de *Paternus*, dat luĭ Joue, nu 'l maĭ întêmpinam, de pre sciinţa nóstră, de cât într'o inscripţiune aflată în Transilvania şi în alte două din Serbia.[3]) El póte avea un întreit inţeles: saŭ că se referă la însuşirea de *Părinte al Ḑeilor*, atribuita luĭ Joue (*Jupiter-Iovis*, pater deum, «divum pater atque hominum rex», precum ḑice poetul Ennius [4]); saŭ este pus în loc de *pater*, epitetul obicĭnuit pentru maĭ mulţĭ ḑeĭ, ca: *Jupiter*, *Marspiter*, *Liber pater*, *Janus pater*, *Diespiter*, *Dis pater*, *Quirinus pater*, *Saturnus pater*, *Neptunus pater*, etc.[5]), saŭ că acéstă calificare *Paternus*, amintesce aci metaforic despre *Ḑeul patrieĭ*, *ḑeul loculuĭ natal*, precum se gasesce în două inscripţiunĭ din Roma: *Laribus Paternis*[6]) şi *deo paterno*.[7]) Jupiter *Paternus*.

Ca ḑeĭ militarĭ în epoca republicană se adoraŭ Jupiter Jupiter *Stator* şi Jupiter *Feretrius*.

[1]) Wilmanns, *Exempla Inscriptionum latinarum*, No. 365.

[2]) Idem No. 321; C. I. L. III 3192.

[3]) C. I. L. III 894. 6303, 8148.

[4]) Annal. VI, 19. De altmintrelea numele însuşĭ de *Jupiter* sau *Iuppiter* conţine deja în sine pe pater, fiind compus din *Jov* saŭ *Jû-pater*, Iŏvĭ-piter, Iou-piter.

[5]) Preller-Jordan, *Romische Mythologie*[3] I 56.

[6]) Orelli, *Inscriptionum latinarum selectarum amplissima Collectio*, No. 1667. In Roscher, Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie, colóna 750 754 nu figurézā *Paternus* printre epitetele luĭ Jupiter.

[7]) C. I. L. VI 2801.

Stator[1]) şi Jupiter Feretrius,[2]) adică forţa de resistenţă şi forţa de atac [3]), defensiva şi ofensiva. După legendă eĭ dataŭ încă din timpul luĭ Romulus, care le înălţă câte un templu : luĭ Stator în locul unde *Via sacra* saŭ calea Victorieĭ urcà pe muntele sacru al luĭ Jupiter, adică pe Palatin, ĭar luĭ Feretrius pe Capitoliŭ sub un stejar sacru, unde se depunéŭ *spolia opima*, adică armele luate de şeful armateĭ romane de la un rege saŭ general inamic, pe care l'a învins în luptă dréptă. Maĭ têrḑiŭ generalul care a dobêndit spolia opima, aducea luĭ Feretrius o corónă de laur. In timpul imperiuluĭ atât Jupiter Stator, cât şi Jupiter Feretrius nu maĭ sunt adoraţĭ ca ḑeĭ aĭ armateĭ ; eĭ încetaseră deja sub Marius, care, cum se scie, a introdus reforme radicale în armată.[4])

Jupiter *Optimus Maximus*. După legenda romană Jupiter optimus maximus este o creaţiune a Tarquinilor ; aceştia înlătură pe Feretrius şi Stator, ḑeiĭ luĭ Romulus, ca şi pe vulturul acestuia, şi fac din ḑeul protector al dinastieĭ lor «ḑeul cel maĭ bun şi maĭ mare» Jupiter *optimus maximus* al armateĭ, ca şi al statuluĭ roman, representantul ceresc al potereĭ romane, şi 'ĭ dă ca symbol aquila.

Ast-fel se nasce pe Capitoliŭ cultul luĭ Jupiter Optimus Maximus ca al căpetenieĭ supreme a Statuluĭ saŭ al celuĭ maĭ înalt magistrat ; luĭ se atribue putere luméscă şi onorurĭ, triumf şi majestate, majestatea supremă a poporuluĭ roman. De aci ĭĭ vin epitetul de *Optimus*, adică de cel maĭ bun în putere şi onóre, de cel maĭ mare printre toţĭ ḑeiĭ şi epitetul de *Maximus*, adica cu puterea şi majestatea cea maĭ înaltă [5]).

[1]) Cicero de *divinatione* I, 35, 77.

[2]) Dio 55, 5 (Augustus) τὴν δάφνην ἐς τοῦ Διὸς τοῦ φερετρίου παρὰ τὸ νομιζόμενον ἐσήνεγε. Cf Monumentum Ancyranum 1, 22—24 : *Quos pro victo*]*ris triumphos mihi se*[*natus decrevit, iis su persedi. J*[*ovi autem laur*]*us deposui ; in Capi*[*tolio votis quae*] *quoque bello nuncu*[*paveram solu*]*tis.* Comp. asupra acestuĭ pasagiŭ Domaszewski, op. cit. 117 seq.

[3]) Feretrius stă în legătură cu *ferire* şi însemnéză deul lovitor care produce înfrîngerĭ saŭ lovirĭ. Preller (op. cit. I 199) derivă cuvêntul de la *feretrum*, adică piedestalul făcut din trunchiu de arbore, pe care se obicĭnuĭa a se expune *spolia opima* iuate de la inimic.

[4]) Plinius *naturalis historia* 10, 16. Cf. Domaszewski op. cit 118,

[5]) Preller-Jordan, op. cit. 26.

N°· 5

§. I. Proveninţa: Locul precis unde s'a găsit acest monument nu este cunoscut; conţinutul sĕŭ însă face a crede că el provine din ruinele coloniei Ulpia Oescus (astă-ḑi Ghighiu, pe malul drept al rîuluĭ Isker, spre rĕsărit de Nicopole, în Bulgaria, şi în faţa satuluĭ Celeiu din jud. Romanaţĭ).

§. II. Natura: Este un mic altar votiv de pétră calcariă, înălţat luĭ Joue, de către un óre-care Marcus Disius G(eminus?).

Nălţimea totală : $0^m.70$.—Nălţimea feţeĭ scrise: $0^m,35$, Lăţimea: $0^m,42$.—Grosimea: $0^m,36$.

§. III. Textul:

I O M
M · DISIVS G
AVG · COL ·
VL POICI
BOTVN P

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ întêiŭ de d. Th. Mommsen (*Corpus Inscript. latinar.* III, no. 1624[a]) de pre copia trimisă de Justus Friedlaender; apoĭ de Ern. Desjardins (*loc. citat.* pag. 22, no. 13). Copia luĭ Desjardins s'a emendat în *additamenta* la volumul III din Corpus (pag. 1018), iar a luĭ Friedlaender in Supplementum al aceluiaşĭ volum No. 8043.

Varianta maĭ însemnată este cea următóre:

rêndul 4: C /// VLPOICI — *Desjardins*. Nu se vede nicĭ o urmă de literă înainte de VL; sunt numaĭ nisce scavaturĭ naturale ale petreĭ.

In copia luĭ Friedlaender figurézá din eróre un al şéselea rênd cu semnele: /I, pe când nimic din acestea nu există pe pétră.

§. V. Lectura: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo), M(arcus) Disius G(eminus?), Aug(ustalis) col(oniæ) Ulp(iæ) Oici(=Oesci), botun(=votum) p(osuit).*

Traducere: Luĭ Joue cel pré-bun, pré-mare, Marcus Disius Geminus (?), augustal al colonieĭ Ulpia Oescus, din pietos jurămênt puse (acest altar).

§. VI. Epoca: Atât forma lătăréţă şi neîngrijită a literilor, cum de exemplu a luĭ S, care este fórte culcat, cât şi neregularităţile de ortografie, iar maĭ cu sémă înlocuirea luĭ

V latin prin B grecesc şi terminaţiunea *un* în loc de *um* în cuvêntul BOTVN, ne fac a crede, că acest monument este dintr'o epocă fórte têrḑie, posterióră póte secululuĭ al III-lea după Christos, când se obicĭnuia a se scrie preposiţiunea *cun* în loc de *cum* [1]) şi când inscripţiunile latine se grecisaŭ.

§ VII. Observaţiunĭ: In partea dréptă monumentul pare a fi întreg, ast-fel că săpătorul petreĭ n'a gravat din cognumele personagiuluĭ de cât prima literă G. Acest quadratar, pe cât se vede, nu cunoscea limba latină, şi a făcut maĭ multe greşelĭ ortografice : *Oici* în loc de *Oesci*, *botun* în loc de *votum*. Greşita interpretaţiune a luĭ Desjardins.

Adevĕrat este, că pentru acest din urmă cuvênt, Desjardins [2]) a propus a se citi *Botun(ia)* saŭ *Botun(io)*, subînţelegându-se *natione*, şi că prin urmare s'ar însemna prin acésta, ca patrie a luĭ Marcus Disius, actualul Vidin, care în evul-meḑiŭ se numĭa *Bodunum*.

In contra uneĭ asemenea conjecturĭ vorbesce însă, maĭ întêiu împrejurarea, ca nicĭ un monument chartografic, precum şi nicĭ-un scriitor din vechime saŭ din evul-mediŭ nu menţionéză la Dunăre saŭ aiurea vre-o cetate *Botunia* ; ci se găsesce în Moesia superióră una cu numele lămurit de *Bononia* [3]).

A admite împreună cu Desjardins, că în Itinerariul Antonin, în Hierocles, în Notitia, în Procopiu etc. figuréză din greşélă de copist *Bononia* în loc de *Botunia*, nu este cu putinţă [4]).

Apoĭ ĭar indicarea patrieĭ nu ar fi pusă nicĭ-decum la locul sĕŭ, după arătarea calităţiĭ de augustal a luĭ M. Disius, ci ar fi trebuit să fie înşirată nemijlocit înaintea cog-

[1]) *b* în loc de *v*: *bectigal* C. I. L. III 1647); *Quadribis* (ib. 1440). Cf. *Ephem. epigr.* VIII, index p. 582.

[2]) Loc citat, pag. 24.

[3]) Itinerariul Antonin, ed. Parthey şi Pinder, 219, 2, pag. 103. — Hierocles XV, p. 655 ; Theophylact VI; 4, Notitia Dignitatum, edit. Böcking I, pag. 107, Procopios, *De aedif.* IV, 6. — Cf. maĭ sus inscripţiunea No. 2.

[4]) Desjardins, loc citat, pag. 25.

numeluĭ saŭ imediat după dênsul. Prin urmare nu încape îndoială, ca *botun* este pentru *votum*, precum deja Henzen spusese cu punct de întrebare [1]). Nu maĭ mult fericită este cea-laltă conjectură a învĕţatuluĭ regretat epigrafist, ca la începutul rênduluĭ al 4-lea să vedem un C urmat d'un punct, pe care să-l explicăm prin *Copia*, şi să citim rîndurile 3—4 ast-fel: *aug(ustalis) Col(oniae) C(opiae) Ulp(iae) Oici*. Independent de faptul, că pĕnĕ acum nu s'a constatat ca Ulpia Oescus sa maĭ fi purtat un al doilea cognume: *Copia*, rĕmâne cuvêntul simplu, dupa cum am observat deja maĭ sus, că nu exista pe pétră aceĭ C, saŭ orĭ-care altă literă.

Intre oraşele de pe malul drept al Dunăriĭ de jos, coloniile *Oescus* şi *Ratiaria* (Arcer-palanca), *Novae* şi municipiul *Troesmis* (Igliţa), aŭ jucat rolul cel maĭ însemnat, maĭ ales în cursul secolilor al II-lea şi al III-lea.

Colonia Ratiaria. Ratiaria a fost între cele d'ântêiŭ lagăre legionare stabilite la Dunare [2]) de la a 12—14 d. Christ., când tot atuncĭ se fundéza limesul danubian [3]), se muta legiunea IV Scythica din interiorul ţĕriĭ, de la Naissus (Niş), la Ratiaria, şi se ridică castele la punctele strategice, pe unde Daciĭ obicĭnuĭaŭ să tréca fluviul şi sa pustiască teritoriul roman.

Colonia Oescus. Printre aceste castele se gasea şi Oescus. Garnizona unor atarĭ praesidia danubiene, compusă din trupe auxiliare, pe icĭ şi colo din vexilla legionare şi chiar în cas de nevoe din miliţie provinciala, asculta de ordinile unuĭ *praefectus civitatium Moesioe et Treballiae*, înfiinţat de împĕratul Tiberius [4]). Prin civitas Moesiae se ınţelegea Ratiaria, iar prin

[1]) La Desjardins loc citat, 25: «N'est-ce pas plutôt *botum=votum posuit?*»

[2]) Florus (II, 28) vorbind despre expeditiunea generaluluĭ roman Cn. Cornelius Lentulus (după a 9 p. Chr.), întreprinsă contra Dacilor pe malul stâng al Dunăriĭ, dice: *misso igitur Lentulo ultra ulteriorem reppulit ripam; citra praesidia constituta. Sic tum Dacia non victa, sed summota atque dilata est.*

[3]) Rufius Festus *breviarium* 8: limes *inter Romanos ac barbaros ab Augusta Vind licum per Noricum, Pannonias et Moesiam est constitutus.*

[4] C. I. L. V 1838: C(aio) Baebio P(ubli) f(ilio) Cla(udia) Attico II vir(o) i(ure) [d(icundo)], primo pil(o) leg(ionis) V Macedonic(ae), praef ecto) c[i]vitat(ium) Moesiae et Treballia[e, pra[ef(ecto) c[i]vit(atium) in Alpib(us) maritumis, t[r(ibuno)] mil(itum) coh(ortis) VIII pr(aetoriae), primo pil(o) iter(um), procurator(i) Ti(beri) Claudi Caesaris Aug(usti) Germanici in Norico civitas Saevatium et Laiancorum.

civitas Treballiae: Oescus, cum resultă destul de lămurit din Ptolemeu [1]).

Cam pe timpul luĭ Vespasian, în orĭ-ce cas nu înainte de Traian, Oescus devine lagăr legionar ; monumentele epigrafice constată aflarea aci a legiunilor I italică şi a V Macedonică[2]); numaĭ după ce Domiţian crează comandamentul Dunăriĭ de jos, prin divisiunea Moesieĭ în două provinciĭ osebite: Moesia superior şi inferior [3]), şi după ce Traian desavîrşeşte cucerirea Dacieĭ, Oescus încetéză de a maĭ fi castru legionar, căcĭ îşĭ perduse însemnătatea luĭ strategică de a maĭ închide valea Oltuluĭ, întru cât acésta se gasea acum în mâna Romanilor, iar câmpiile Ţĕriĭ-Românescĭ trebuia să fie apărate de armata Moesieĭ inferióre. Aşa se face, că unde în epoca flavică apărarea Dunăriĭ de jos se reducé şi era concentrata în triunghiul format în apus şi răsărit de rîurile Margus (Morava) şi Utus (Vid), acum noul comandament creat de Domiţian, are sarcina să apere din marele castre permanente: *Novae*, *Durostorum* şi *Troesmis* România la rĕsărit

1) III 9, 3: Ῥαιτιαρία Μυσῶν, κολωνία.— III 10, 5: Οἶσκος Τριβαλλῶν. Ptolemeu aşéză pe Moesĭ în Moesia superióră de rĕsărit, la apus de rîul Ciabrus adĭ Cibriţa, decĭ în regiunea Raţiarieĭ; pe Tribalĭ din contra, în Moesia de jos apusană, la Oescus.

2) Două inscripţiunĭ găsite la Beşliĭ, (13 kilom. departe de Ghighiu):

1) Caius Vibius Cai filius Fabia Fronto domo Brixia vet(e)ranus legionis V Macedoniae ;

2) [Quintus] Talonius, Quinti filius Aniensi Costa Arimini veteranus legionis I Italicae vixit annos L, heres faciendum curavit.

Originea italică a ambilor legionarĭ, cum şi locul unde inscripţiunile s'aŭ aflat, dovedesc că acestea datează din secolul I, fiind-că precum se scie, Hadrian întrodusese recrutarea teritorială séŭ locală, iar aci vedem servind în legiune soldaţĭ originarĭ din Italia.—C. I. L. XI 1835 un *leg(atus) Tiberi Claudi Caes[aris Aug(usti) pr(o)]pr(aetore provinc(iae) Moesiae leg(ionis) IV Scyt[hic(ae) et leg(ionis)] V Maced(onicae).*

3) Acésta se face cam în a. 83 d. Chr.; cel puţin diploma XIV (Corpus Inscr. Latin. III) din 19 Sept. 82 prin cuvintele: quae *sunt in Moesia* sub.... arétă cu probabilitate, că atuncĭ provincia Moesia încă nu fusese divisată. Pe de altă parte: guvernatorul Lucius Funisulanus Vetonianus, care guverna Pannonia in Septembre 84 (diploma XVI) şi continua tot ast-fel în Septembre 85 (diploma XVII), fusese maĭ 'nainte (C. I. L. III 4013) leg(atus) pro pr(aetore) Moesiae Superioris, decĭ la 83 séŭ la începutul anuluĭ 84. Prin urmare în acest interval, între 83 şi 84, trebue să punem crearea unuĭ comandament militar separat pentru Moesia de jos.

de Olt. De aceia legiunile din Ratiaria şi Oescus se duc aiurea : legiunea I Italică maĭ ântêiŭ la Durostorum, apoĭ la Novae ; legiunea V Macedonică, deja sub Domiţian, la Troesmis ; legiunea XI Claudia la Durostorum, după plecarea de aci a legiuneĭ I Italice. Impĕratul Traian acordă canabelor din Oescus şi Ratiaria dreptul de colonie, de aceia ambele se numesc : *Ulpiae*.

Augustalitatea. In fine inscripţiunea, ce comentăm, ne arată că inchinătorul altaruluĭ a fost *Augustalis* al colonieĭ Oescus.

Augustalitatea era o instituţiune, creată în epoca luĭ August şi pentru cultul acestuĭ împĕrat, de la care a împrumutat şi numele. Ea avé un îndoit scop : pe de o parte de a aduce sacrificiĭ şi a da jocurĭ pentru cultul Romeĭ şi al Augustuluĭ, pentru cultul adică imperial instituit de August ; pe de alta de a veni în ajutorul financelor comuneĭ prin contribuţiunĭ şi cheltuelĭ ce cădéŭ asupra magistraţilor şi preoţilor în funcţiune. Ea consista dintr'un colegiŭ de 6 bărbaţĭ, *sex viri Augustales* [1]), numiţĭ pe fie-care an de către decurionĭ cu obligaţiunea de a plăti la casa oraşuluĭ o taxă de intrare în funcţiune, (*summa honoraria*) de a da poporuluĭ jocurĭ (*ludi*) cu cheltuiala lor proprie, precum şi alte contribuţiunĭ substituite acestora (*pro ludis, pro munere*). In schimb eĭ se bucuraŭ de óre-carĭ privilegiĭ, avéŭ locurĭ reservate la spectacole şi o posiţiune intermediară între Senatul municipal (ordo decurionum) şi restul cetăţenilor (plebs urbana). Eĭ formaŭ clasa cavaleréscă a municipiilor ; şi cum în majoritatea casurilor sexviri eraŭ numiţĭ dintre libertinĭ, se'nţelege de ce candidaţiĭ la sexvirat eraŭ aşa de numeroşĭ : liberţiĭ, precum se scie, neputênd sa ocupe magistraturĭ şi

[1]) In unele provinciĭ, ca în Dacia, Moesia, Lusitania şi vr'o câte-va părţĭ din Italia (Lucania, Apulia, Campania, Brutium) găsim pe inscripţiunĭ numaĭ *Augustales*; într'altele : când *sex viri*, când *Augustales*, séŭ şi pe uniĭ şi pe alţiĭ.

In Africa sexviri saŭ Augustales ne'ntîmpină maĭ rar, pe când în provinciile greceştĭ nu-ĭ găsim nicĭ de cum. Negreşit, că Augustalitatea deşi a îmbrăcat în Italia şi în provinciĭ o formă comună, acéstă formă însă presenta multiple variatiunĭ, fiind lăsate la libera disposiţiune a fie-căruia oraş introducerea şi organisarea acesteĭ instituţiunĭ.

sacerdoţiĭ, se mulţămêŭ cu onórea uneĭ quasi-magistraturĭ, sêŭ maĭ bine a uneĭ magistraturĭ fictive, care n'avé în sine nimica real, de cât cheltuelile şi pompa. Pe de altă parte însă financele oraşuluĭ se vedêŭ uşurate, prin contribuţiunile augustalilor, ast-fel că raţiunea fiinţăriĭ acestuĭ collegiŭ eraŭ tocmaĭ interesele economice ale comunităţiĭ. [1]

Seviri augustales, după eşirea lor din funcţiune, păstraŭ încă prerogativele lor onorifice ; eĭ devenêŭ membriĭ aĭ ordinuluĭ Augustalilor, ordo Augustalium [2], sêŭ simplu Augustales. Aceştia nu formaŭ o corporaţiune în sensul juridic şi nu putêŭ avea un patrımonius de cât numaĭ prin excepţie. In acest cas colegiul augustalilor aŭ o casă financiară (*arcam habere*), magistraţiĭ lor : *quinquennales*, *curatores*, *quaestores*, precum şi patroniĭ lor. Un asemenea patron al augustalilor din Oescus a fost Iulius Capito, arendaşul vămilor Illyriculuĭ şi al rîpeĭ Thrace [3], despre care se va vorbi la locul sĕŭ maĭ la vale.

[1] Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, III 452 seq., care nu admite conclusiunile luı J. Schmidt, (*de seviris Augustalibus;* Halle 1878 şi Marquardt, (*Römische Staatsverwaltung* I, 512 seq.). Maĭ vedĭ Mourlot, *Essai sur l'histoire de l'Augustalité dans l'Empire romain*, Paris, 1895.

[2] Un *ordo* real a devenit Augustalii în cursul timpuluĭ numaĭ, şi nu pretutindenĭ, cum buniόră în Gallia Narbonensis. Vedĭ Otto Hirschfeld, *zur Geschichte des römischen Kaisercultus* (Berlin 1888) p. 7 şi obiecţiunile contra păreriĭ luĭ Mommsen, care contestă Augustalităţiĭ orĭ-ce caracter religios, şi o consideră numaĭ ca o imitaţie a ordinuluĭ ecuestru roman.

[3] C. I. L. III, 753, inscripţiune aflătóre în Museul naţional din Bucurescĭ.

No. 6

§. I. Provenința: Monument din fosta colecțiune a generalului Mavros. Nu se scie locul unde a fos găsit.

§. II. Natura: Mic altar de pétră calcarie cu literile inscripțiuneĭ fórte strînse, cu liniuțile literilor E, F, L de tot micĭ. Cele două d'antêiŭ litere din primul rînd sunt lovite cu ciocanul.

Nălțimea monumentuluĭ : 0m,60.— Nălțimea fețeĭ scrise 0m,29.

Lățimea : 0m,24.— Grosimea : 0.22.

§. III. Textul:

IIVNIVS ERMES
LIV IOBI·BVOT·
VN · LEBHS·
OLBI · T · ſ

§. IV. Literatura: S'a publicat pentru prima óră de Ern. Desjardins, în *Annali* l. c. p. 40 No. 35 ; și de aci apoĭ de d. Th. Mommsen în *Corpus Inscriptionum Latinarum* III

N°. 6228; în *Suplementum* al vol. III N°. 7595, se reproduce după o copie maĭ esactă.

Dăm maĭ ântêiŭ textul publicat de cătră Desjardins:

IVNIVS · ERMES
BIVIEDEB · VOTA
/ N I l B E S · /
/ O L B I · I / /

Pe temeiul acestuĭ text numitul epigrafist admite, că monumentul votiv a fost înălţat de libertul Iunius Hermes către *Bivia*; în rîndul al 3[lea] şi al 4[lea] cugetă la poporul *Bessi* şi la oraşul *Olbia*, fără a ne arĕta în ce legătură staŭ cele douĕ rîndurĭ din urmă cu rîndurile precedente.

Copia din *Supplementum* presintă următórele variante:

rîndul al 2[lea]: IIV IOBI · BVOT ·
» 3[lea]: VNIEBHS
» 4[lea]: OIBFT

Ţinem textul nostru ca pe deplin sigur şi nu inclinăm a citi la începutul rînduluĭ al 2[lea] *II v(ir)*, cum se propune în Supplementum. Totuşĭ trebue să recunóscem, că săpătorul, fórte probabil un grec, care nu scia de loc laţinesce, a încurcat rĕŭ de tot întrégа inscripţiune.

§. V. Lectura: [*T(itus)*] *Iunius* (*H*)*ermes l*[*i*][*b*](*ertus*) *Io*[*v*]*i* [*v*]*ot*[*um*] *l*[*i*]*b*[*en*]*s* [*s*]*ol*[*v*]*it*.

Traducere: Titus Iunius Hermes libertul bucuros împlini luĭ Joie pietosul jurămênt.

§. VI. Epoca: Judecând după forma literilor, întrebuinţarea luĭ B pentru V şi a formeĭ *buotun* pentru *votum*, pare a fi secolul al IV[lea] după Chr.

§. VII. Observaţiunĭ: Libertul aparţinuse ca sclav unuĭ cetăţén roman Titus Iunius, şi înainte de a fi ertat de robie se numise Hermes.

N°. 7

§. I. Proveninţa : Din fosta colecţiune a generaluluĭ Mavros.

§. II. Natura : Altar votiv fragmentat, căruia 'ĭ lipsesce partea superióră şi laturea dréptă, cu o parte din inscripţiune. Rîndurile inscripţiuneĭ, scrise cu litere de diferite mărimĭ, se întind în mod inegal pe modelaturile postamentuluĭ.

Nălţimea : 0^m,35.

Lăţimea : 0^m,27.

§. III. Textul :

/LLINVS
/PRAEPOSIT o
/TIONVMEXVOTOP o
|EL PATER

§. IV. Literatura: S'a publicat de Ern. Desjardins (loc citat p. 41 N°.1 37) şi de aci apoĭ de d. Th. Mommsen (C. I. L. III N°. 6227). Otto Hirschfeld, (*Epigraphische Nachlese* pag. 61), o emendéză, ĭar Domaszewski in Supplementum volumuluĭ IIIlea N°. 7594 o reproduce din noŭ.

Variantele sunt cele următóre :

rîndul I : ALLINVS — *Desjardins ; Hirschfeld;* A de la început nu se observă pe pĭatră, fiind fractură ; probabil, că tot aşa era şi în anul 1868, când Desjardins a copiat monumentul, ca şi

în 1873, când d. Hirschfeld l'a emendat, de óre-ce spărtura petreĭ pare a fi încă din vechime.

» 2lea PRAEPOSIT*II* — *Desjardins* ; PRAEPOSITVS *Hirschfeld*.

Pe pétră după PRAEPOSIT vine o frunză, ïar nu urme de litere.

» 3lea TONVM — *Domaszewski*. Pe pétră se vede sigur TiONVM, aşa că lectura [coh(ortis) britt] onum a luĭ Domaszewski trebue înlăturată.

» EX VOTO POS—*Mommsen* şi *Hirschfeld*. După P vine o frunză.

» 4lea EiL PATET — *Desjardins*. Pe pétră e de sigur EL PATER, de aceia lectura propusă de d. Mommsen : *Apr*]*il. Pat(erno)et*[*Arcesilao cos?*], este inadmisibilă.

§. V. Lectura: ... *Geme*]*llinus* (?) *praeposit(us) vexilla*]*tionum ex voto p(osuit).* [*? J(upiter) O(ptimus) M(aximus) co*]*el(estis) pater.*

Traducere: Gemellinus (?) şeful vexillaţiunilor, după pietosul jurămênt a pus (altarul), Joe cel maĭ bun şi cel maĭ mare ceresc părinte !

§. VI. Epoca: Monumentul, după forma literilor, pare a fi din a doua jumĕtate a secoluluĭ al II saŭ începutul celuĭ următor. Anul 267 atribuit inscripţiuneĭ în *Corpus* cade de la sine o dată cu lectura propusă : *Apr*]*il. Pat(erno) et* [*Arcesilao cos*].

§. VII. Observaţiunĭ: Monumentul fiind întreg în partea despre drépta, ca şi în partea superióră şi inferióră, nu lipsesce din inscripţiune de cât partea stîngă. La începutul primuluĭ rînd era prenumele şi numele gentil al celuĭ ce a 'nchinat altarul ; în al doilea póte *domus* saŭ *patriae indicatio* a luĭ ; rîndul al treilea începea de sigur cu : *vexilla*]*tionum;* rĕmâne rîndul al patrulea săpat cu litere maĭ marĭ, care lasă

Complectarea rîndului al 4-lea al inscripţiunei nu este sigură.

maĭ multă indoială. După chipul de redacţiune al inscripţiunilor votive, în urma luĭ *ex voto posuit* nu s'ar maĭ aştepta de cât numele celor douĭ consulĭ pentru datarea monumentuluĭ. Nominativul *Pater* însă esclude atare posibilitate. Conjectura [Jupiter Optimus maximus co]el(estis) pater, deşi îşĭ găsesce pênĕ la un punct analogie în *Iovi O[pt]imo Maximo celesti patrono*, (C. I. L. III 1948), dar este puţin probabilă.

Vexillatio şi *praepositus vexillationum.* Inchinătorul altaruluĭ se intitulézâ *praepositus [vexilla]tionum*. Orĭ-ce detaşament al uneĭ legiunĭ saŭ al uneĭ trupe auxiliare, care fie în cuartir de ĭarnă, fie în bătaĭă, fie alcătuită cu scopul de a face drumurĭ séŭ a lucra la fortăreţe, fie spre a păḑi graniţele şi caile militare, — formà o comandă aparte, trebuĭa să aĭbă şi un *vexillum* al sĕŭ propriŭ. Acest vexillum séŭ stég, spre deosebire de *signum* (stindard), consista dintr'o bucată de pânḑă pătrată, divers colorată şi pe la marginĭ cu cĭucurĭ, care se fixa pe un lemn pus d'acurmeḑişul în vêrful uneĭ suliţe saŭ unuĭ lemn, ca stégurile de bisericĭ şi de corporaţiunĭ din ḑilele nóstre. D'asupra lemnuluĭ transversal, se afla o mână strângênd vêrful lăncïĭ, ĭar vexillum purta ca legendă numele corpuluĭ de armată, din care se alcătuise detaşamentul, precum şi numele împĕratuluĭ [1]). Un asemenea detaşament se numea *vexillum* saŭ *vexillatio*, şi soldaţiĭ ce'l compunéŭ se numĭaŭ *vexillarii*. De ordinar vexillaţiunile eraŭ formate în vederea uneĭ expediţiunĭ rĕsboĭnice; contingentul lor varia după împrejurărĭ, şi comandanţiĭ lor de asemenea putéŭ fi: un *dux*, un *legatus* séŭ un *tribunus legionis*. Comanda vexillaţiunilor maĭ micĭ se încredinţa la persóne de ordinul

1) Domaszewski, *Die Fahnen im Römischen Heere*, Wien 1885, pag. 76 seq. dă representatiunile diferitelor vexilla de pe Columna Traiană şi de pe monumentele epigrafice. Veḑĭ şi Gr. G. Tocilescu. *Monumentul de la Adam Klissi*, Viena 1895, pag. 99.

ecuestru numite *praepositi* [1]), şi carí de ordinar eraŭ centurionĭ [2]). Inscripţiunea nóstră nu arétă cu ocasiunea căreĭa expediţiunĭ rĕsboĭnice se formase Vexillaţiunile comandate de închinătorul altaruluĭ. Póte că aci nu e vorba de vexillationes formate provisoriĭ în vederea unuĭ rĕsboiŭ, ci de vexillationes în înţelesul de maĭ târḍiŭ. Anume de la Hadrian încóce vexillatio este termenul technic spre a designa un corp permanent de armată auxiliară. Asemenea corpurĭ eraŭ întrebuinţate tot-d'a-una la fruntariile provincielor. Ast-fel : în Spania pe litoralul măriĭ [3]), în Moesia Inferióră la graniţa Tracieĭ şi Moesieĭ [4]), în Panonia Superióră la graniţa Dalmaţieĭ [5]) în Germania de Sus la graniţele Reţieĭ [6]), ĭar în Numidia în diferite puncte [7]). Comandanţiĭ lor sunt numiţĭ de guvernatorul provincieĭ, din centurioniĭ armateĭ provinciale, din centurioniĭ statuluĭ săŭ major, şi carĭ în calitate de praepositi alcătuesc de acum înainte, adică de la Hadrian, un grad ofiţeresc statornic.

Vexillatio în înţelesul de maĭ târḍiu.

Atarĭ *numeri* séŭ *vexillationes* închină adesea altare ḍeilor militărescĭ, în special luĭ Jupiter Optimus Maximus. Altarul de care ne ocuparăm ar putea să aĭbă aceiaşĭ destinaţiune ; numaĭ în acest cas completarea rînduluĭ al 4-lea din inscripţiune ar dobêndi şi ea óre-care temeĭnicie.

2) Marquardt, *Rom. Staatsverwaltung*, II 449 seq.—Mommsen, *Ephemeris epigraphica* I, 134 seq.—In collecţiunea Museuluĭ nostru naţional se află o inscripţiune grecéscă privitóre la P. Aelius Ammonius, care fusese praepositus vexillationibus formate din trupele Capadocieĭ şi împărtite trupelor de operaţiune în Armenia (ἡγησάμενον στρατιωτικοῦ ἐν παρατάξει Ἀρμενιακῇ στρατιωτῶν ἐπαρχείας Καππαδόκων), în vederea rĕsboiuluĭ partic al luĭ Gordian. Exemple analoge : *praepositus vexillationum Daciscarum* (C. I. L. VIII, 5349.7978), *praepositus vexillationibus Ponticis aput Scythia(m) et Tauricam.* (C. I. L. VIII, 619). Veḍĭ Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha*, Wienna, 1884, pag. 23.

3) Despre *praepositi* veḍĭ Henzen în *ann. dell'instit.* 1850 pag. 40 seq.

4) C. I. L. II 6183.

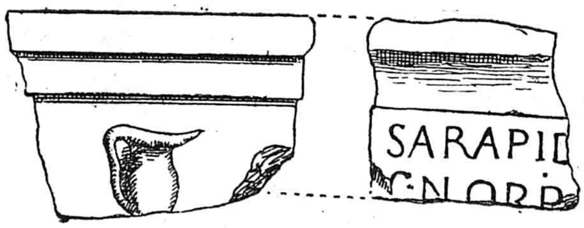
5) C. I. L. III 7449: vexillaţiunea numĕră 76 soldaţĭ, cât o centurie legionară.

6) Inscripţiunĭ găsite în Topusko, din care una reprodusă de Domaszewski, op. cit., 22.

7) Brambach op. cit., 1564.

8) C. I. L. VIII 2465 şi 17953; VIII 18025 ; 2482 etc. Cf. Cagnat. *L'armée Romaine d'Afrique.*

No. 8

§. I. Proveninţa: Din fosta collecţiune a generaluluĭ Mavros.

§. II. Natura: Altar votiv fragmentat, căruĭa ĭĭ lipsesc partea inferióră şi cea din drépta. Laturea spre stânga este întrégă; pe ea se representă un vas cu tórtă pentru sacrificiŭ.

§. III. Textul:

SARAPID
C·NORB

§. IV. Literatura: S'a publicat de Ern Desjardins (*op citat* p. 33) şi apoĭ de aci de d. Th. Mommsen (C. I. L. III 6226); din noŭ s'a reprodus în *Supplementum* aceluĭaş volum No. 7593.

Singura variantă este cea următóre:

rêndul al 2[lea]: C/NOBP-*Desjardins*, care citeşte: *Canob. p(osuit)* şi cugetă la oraşul egyptean Canopus, unde se afla un vestit templu al ḑeuluĭ Serapis.

Pe pétră însă este ceea-ce am dat maĭ sus.

Desjardins maĭ presupune, că înainte de SARAPID era I(ovi) O(ptimo) M(aximo), ceea-ce nu e posibil, de óre ce pe plinta altaruluĭ nu se vede nicĭ o urmă, ĭar în partea stângă monumentul este întreg.

§. V. Lectura: *Sarapid[i et Isidi] C(aius) Norb[anus...*

Traducerea. Luĭ Sarapis şi Isideĭ, Caius Norbanus. .

§. VI. Epoca: După forma literilor altarul póte fi pus în prima jumătate a seculuï III, când cultele orientale eraŭ fórte rĕspândite în ţĕrile dunărene, şi în apus.

§. VII. Observaţiunï: Cultul ḑeuluï egiptén Sarapis,[1]) şi al ḑeiţeï Isis şi-a făcut drum la Roma deja pe la finele republiceï. Se spune că atuncï când Senatul a ordonat derîmarea templuluï acestor ḑeităţï, nu s'a găsit în tótă Roma un singur lucrător, care să îndrăznéscă a comite sacrilegiul, şi că a trebuit ca însuşï consulul, L. Amilius Paulus, spre a da exemplul, să apuce toporul şi să spargă pórta edificiuluï. Atarï mĕsurï însă fură numaï trecĕtóre, căcï ḑeiï egyptenï pĕtrund chiar până în templul luï Juppiter de pe Capitol; ba triumviriï, după mórtea luï Cesar, le înalţă un templu, pe care apoï Octavian, când ajunge împĕrat, îl dĕrămă împreună cu cele-l'alte templurï ce maï avéŭ ḑeiï Egyptenï în cuprinsul Romeï. Dar sub dinastiele Flaviană şi Antonină eï se bucură iarăşï de favóre; pĕnă ce în fine sub dinastia Severilor ajung la triumf desăvîrşit. Caracalla le înalţă nouï templurï în diferite cuartiere. Din Roma cultul se rĕspândesce în Spania, Galia, Elveţia şi Germania, ca şi în provinciile dunărene. Juppiter cel pré bun şi pré mare este acum confundat cu Sarapis; Sarapis saŭ Serapis, [2]) devine epitetul obicïnuit al luï Jupiter optimus maximus şi disputâ preponderanţa şi pe drept-credincioşiï luï Ilios şi luï Asclepios [3]); cultul mântuitoruluï de bóle şi tîlcuitoruluï de vise

Cultul ḑeuluï Sarapis.

[1]) Nu e locul aci a ne ocupa de originea, cultul şi natura ḑeuluï barbaro-hellenistic Sarapis; de asemenea nu vom stărui nicï asupra istorieï cum s'a rĕspândit acest cult în Grecia şi în lumea romană, trimiţând pe cititor la: Preller-Iordan, *Romische Mythologie*[3] II, pagina 375 seq. — G. Boissier, *la réligion romaine*, Paris 1874, p. 380 seq., şi în special la G. Lafaye, *Histoire du culte des divinités d'Alexandrie, Serapis, Isis, Harpocrate et Anubis hors de l'Egypte, Paris 1884*, şi E. Plew *De Sarapide* Königsb. Diss. 1868. Despre Isis, veḑï W. H. Roscher, op. cit., sub v., colóna 360 seq.

[2]) Ortografia corectă în latinesce este *Serapis* (aşa deja în a. 649 dela fundarea Romeï C. I. L. I, 577,1). Forma *Sarapis* este maï rară şi corespunde celeï greceşti obicïnuite: Σάραπις, de şi ne întîmpină şi Σέραπις.

[3]) In epoca hellenistică Serapis se confundă şi cu Helios şi se adoră maï ales în Asia-Mică, Syria şi Egypt cu numele de Ζεὺς Ἥλιος μέγας Σέραπις.— La Pergam, la Hermione in Argolida, la Orchomene in Beoţia şi maï ales la Smyrna puterea luï Asklepios era disputată de Serapis.

Sarapis îşĭ găsesce loc pênă şi în lagărele legiunilor [1]. La acésta contribue în mare parte centurioniĭ, carĭ în cursul carierеĭ lor cutreeră tóte părţile imperiuluĭ; din Occident eĭ se duc în Orient, de aci vin iarăşĭ înapoĭ, aducênd cu dênşiĭ credinţele, superstiţiile şi ḑeiĭ societăţiĭ în mijlocul căreia trăiseră, şi îndeplinind în Occident voturile pióse ce făcuseră în Orient, ḑeilor de acolo Apoĭ prin acordarea dreptuluĭ cetăţenesc tutulor naţiunilor imperiuluĭ, se încetăţeniră şi cultele orientale, în armată ca şi în Stat, ast-fel că în ḑiua când credinţa romană şi statul roman nu maĭ fură de cât un cadavru, Jupiter Optimus Maximus părăsise de mult tronul, rĕsturnat fiind de un Sarapis, de un Elagabalus, de un Dolichenus şi Heliopolitanus.

[1]) Aşa templul Isideĭ şi al luĭ Serapis exista deja în lagĕrul de la Lambaesis, odată cu lagĕrul însuşĭ, căcĭ în a. 155 d. Chr., acel templu se lărgeşte. (C. I L. VIII 2630). Tot aşa vechime are acolo şi cultul luĭ Dolichenus. (C. I. L. VIII 18221).—Despre rĕspîndirea culturuĭ luĭ Serapis în ţĕrile dunărene pot servi inscripţiunile: C. I. L. III, 881 (altarul unuĭ centurion al leg. V Macedonice, înălţat la Turda (Potaissa); 973 (altar înălţat la Apulum de un II vir al coloniеĭ Zarmizegethusa); 7770 (idem la Apulum, de un tribunus laticlavius, miles leg. XIII gen., fost legatus în Dalmaţia în a. 134 d. Chr.); 7771 (idem, de guvernatorul celor treĭ Daciĭ L. Aemilius Carus: Sarapidi Iovi Soli Isidi Lunae Dianae dis deabusque conservatoribus); 7448 (Kutloviţa în Bulgaria: *Numini Sarapi*); 6164 (Igliţa); 4560 şi 4561 (Viena). La Tomis cultul ḑeilor egyptenĭ Serapis, Isis, Anubis s'a întrodus şi a prosperat maĭ ales de la Hadrian încóce. Aci exista un templu al luĭ Serapis ridicat de *Camera* (ὁ οἶκος) saŭ corporaţiunea *marinarilor alexandrinĭ* stabiliţĭ în Tomis, şi carĭ dataŭ actele lor după calendarul egyptean, (veḑĭ inscripţiunea din anul 160 d. Chr.): Θεῷ μεγάλῳ Σαράπιδι καὶ τοῖς συννάιος ϑεοῖς, etc. etc., apud Dr. C. Allard, La *Bulgarie Orientale*, Paris 1863 p. 283.) Petru Isis, sora şi în acelaş timp soţia luĭ Serapis, eraŭ instituite tot acolo sĕrbătorile *Harmosine*, întocmaĭ ca la Egyptenĭ. Veḑĭ Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrudscha*, Wien 1882, p. 23 Nr. 46 (un decret al Serapiştilor); idem, *Neue Inschriften aus Rumenien*, Wien, 1896, p. 21 Nr. 44.

N°. 9

§. I. Provenința: Cip cu inscripțiune aflat la Reșca, (municipium, maĭ târḑiŭ colonia *Romula*) în județul Romanațĭ, aprópe de Caracal, la podul pe Tesluĭ lângă o fântână.

§. II. Natura: Este de marmură, cu literile nu prea adînc săpate și în mare parte șterse, conținênd o dedicațiune votivă a luĭ Iulius Caninus, ofițer rechemat în serviciul militar (evocatus), către ḑeița Nemesis învingĕtóre.

Nălțimea totală: 0^m,90. Nălțimea fețeĭ scrise: 0^m,39.
Lățimea actuală: 0^m,30. Grosimea: 0^m,42.

Litera N, ce de sigur a stat la începutul primuluĭ rînd, e de tot ștérsă.

§. III. Textul:

EMESI · VI
IVL · CANI
E VOCAT
EX V P

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ ânteiŭ de A. Treb. Laurian în *Magazinul istoric pentru Dacia*, II p. 97; de unde apoĭ a reprodus-o Neigebauer, în *Dacien aus den Ueberresten des Alterthums* p. 114; Ern. Desjardins (*loc citat* pag. 21, N°. 11) şi Friedlaender în Mommsen, *Corp. Iscript. Latin* III, N°. 1592. O noua copie în *Supplementum* aceluiaşĭ volum N°. 8028.

Variantele fórte divergințĭ ale acestor diverşĭ editorĭ sunt următórele:

rîndul 1 : IMISIVI — *Laurian*; IMISIV · L — *Friedlaender*; IMISIVL — *Desjardins*. Copia nóstră este sigură şi confirma lectura N*e*M*e*SI·VI dată deja de d. Mommsen.

» 2 : IVL·CAND — *Laurian* şi *Mommsen;* IVIOINI — *Friedlaender*. Din litera finală se vede numaĭ un I, nu este nicĭ-o urmă ca ea să fi fost un D.

» 3 : IVOC — *Friedlaender* ; ///IVOCA///; EVOCAT — *Laurian* şi *Mommsen*. Din T final abia se maĭ vede trăsura superióră.

» 4 : T (la început) — *Friedlaender*; /// /// V /// /// I /// *Desjardins*; V L *Laurian* şi *Mommsen*. Pre monument însă EX V sunt fórte clare; litera următóre P este puțin ştérsă.

Suplinirea propusă de Laurian ca probabilă : *imp(era-*

tori) Severo, Iul(ius) Candidus evocatus v(otum) l(ibens) s(olvit), cade de la sine.

§. V. Lectura: *[N]emesi Vi[ctrici] Jul(ius) Cani[nus] evocat[us] ex v(oto) p(osuit).*

Traducere: Nemesidei învingĕtóre, Julius Caninus ofiţer rechemat în serviciŭ, din pietos jurămênt puse (acest altar).

§. VI. Epoca: Monumentul, după forma literilor, pare a fi de pe la finele secoluluĭ al II-lea saŭ prima jumĕtate a celuĭ următor.

§. VII. Observaţiuni: Nemesis (Νέμεσις) saŭ sórta rĕsplătitóre orĭ pedepsitóre, nu a fost la început o ḑeiţă proprie, ci un sentiment moral, căruĭ ĭĭ displace orĭ-ce turbură drépta mĕsură a lucrurilor, fie acéstă turburare căşunată printr'un noroc extraordinar, fie printr'o presumţiósă nesocotinţă. Orĭ-ce exces, orĭ-ce disproporţiune şi neregularitate deştepta gelozia şi mânia în sufletul ḑeilor. Personificaţiunea acestuĭ sentiment moral, *nemesis*, este ḑeiţa cu acelaş nume, care este cunoscută şi ca o puternică ḑeiţă a natureĭ, fiică a luĭ Okeanos şi a Nopţiĭ orĭ a Dikeiĭ, asociată cu Adrastea «inevitabila» şi representate amêndouĕ cu mâna aprópe de gură; acest gest arată cumpĕtarea ce trebue să aĭbă omul, în fericire, ca şi în nefericire, în vorbă şi în faptă, spre a nu-şĭ atrage asupră-şĭ mânia Nemesideĭ [1]). In inscripţiunile latine, afară de epitetul de *Victrix*, ḑeiţa *Nemesis* pórtă şi pe acelea de: *Augusta, Regina, Regina Augusta, Dea Sancta* [2]), *Sancta Campestris* [3]). Nemesis.

Inchinătorul altaruluĭ nostru se intitulézá *evocatus*. Prin *evocatio* în genere se înţelegea rechemarea în serviciŭ a militarilor deja eliberaţĭ, în schimbul unor folóse sub raportul atât al soldeĭ, cât şi al înaintăriĭ. Asemenea reche- *Evocatio.*

1) Tournier, *Némésis et la jalousie des dieux* (Paris 1863),—P. Decharme, *Mythologie de la Grèce antique*, Paris 1879. — Preller, *Griechische Mythologie* [4]) 535 seq.

2) C. I. L. III, index.—*Supplementum* volum. III, 7633.8108.

3) Willmanns, *Exempla inscript. latinarum*, 1579.

mărĭ se întâmplà adesea în epoca republicană. August însă a instituit un corp deosebit de *evocati*, ce se maĭ numesc și *evocati Augusti*, și carĭ se recrutaŭ numaĭ din *principales* (ceĭ în rang superior soldatuluĭ de rênd și inferior centurionilor) carĭ îndepliniseră serviciul militar în cohortele pretoriane séŭ urbane. Eĭ avéŭ rangul de centurionĭ, ca și insemniul centurional, ce consista dintr'un toiag de viță *(vitis)*; stetéŭ sub ordinele și la disposițiunea prefectuluĭ pretoriuluĭ, și de aci se trimitéŭ cu diverse comissiunĭ séŭ eraŭ înaintațĭ la rangul de centurionĭ. Se pare că evocati formaŭ tocmaĭ pepiniera, din care se alegea clasa centurionilor. Eĭ avéŭ vexillum al lor propriŭ și făcéŭ parte din statul major al împĕratuluĭ, pe lângă praefectus praetorio, duces, praefecti legionis, comites și primipilares. Fie-care legiune avé câte un *evocatus*, adică câte un ofițer luat din praetoriul împĕratuluĭ, și însărcinat a introduce în armamentele (*armaturae*) legiuneĭ, inovațiunile militare, practicate deja în garda imperială [1]). Alțĭ evocati eraŭ întrebuințațĭ ca *exercitatores* în legiunĭ [2]). Autorul acestor disposițiunĭ pare a fi fost Hadrian, pe care Dione Cassius cu drept cuvênt îl numesce reformatorul armateĭ romane [3]).

Evocati Augusti.

Despre municipiul și Colonia Romula vom vorbi la locul sĕŭ maĭ departe [4]).

[1]) C. I. L. VI 3736: evocatus Augusti exercitator *armaturarum*.— C. I. L. VIII 2636: Marti et *Minervae Aug(ustis) sacrum Aurelius Gaius evok(atus) scolae suae v. s. l. a.*

[2]) C. I. L. III 3470: *Marti Aug(usto) sac(rum) C. Cusp(ius) Secundus exercitator leg(ionis) II adi(utricis) pro salute militu(m) et sua quod evocatus vovit centurio solvit l(ibens) m(erito).*—Idem C. I. L. III 10378.

[3]) Despre *evocati* a se vedé: Joh. Schmidt, în *Hermes* XIV p. 321 seq. Mommsen, *Ephemeris epigraphica*, V, 142 seq. Domaszewski, op. cit. *passim*. Marquardt, *Röm. Staatsverwaltung*[2] II 387 seq., 434 seq.

[4]) Vedĭ no. 18.

N°. 10

§. I. Provenința: Altar găsit în ruinele uneĭ băĭ romane împreună cu un fórte mic altar anepigraf, în apropiere de satul Bĭela, lângă Belgragic, în Bulgaria, de către generalul Cerhez, cu ocasiunea rĕsboiuluĭ romăno-ruso-turc din a. 1877—78. A intrat în colecţiunea museuluĭ în a. 1878.

§. II. Natura: Monumentul este un altar votiv de pétră calcarie, înălţat ḑeuluĭ Hercule de către Aurelius Erodes,

pentru sănĕtatea împĕratuluĭ sĕŭ, ca şi pentru sănĕtatea sa şi a lor sĕĭ.

Nălţimea totală; $0^m,97$. Nălţimea feţeĭ scrise: $0^m.45$. Laţimea la bază $0^m,39$. Lăţimea feţeĭ scrise: $0^m,30$.

§. III. Textul:

H E R C V L I ·
N V I C T O · P
R O S · D · N · A V
G · A V R · E R O D
E S · P R O S · S VE
E S V O R V M
E X V I S O · P

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ ânteiŭ de noĭ în *Raport asupra uneĭ missiunĭ epigrafice în Bulgaria*, Bucurescĭ 1878, p. 19 n. 22; apoĭ tot de noĭ în *Archäologisch—Epigraphische Mittheilungen* III p. 42 N° 3.—S'a reprodus şi în *Supplementum* volumuluĭ III din *Corpus Inscr. Lat.* N° 8082.

La finele rînduluĭ al 5[lea] se cunósce linia de sus de la litera E, cele-lalte două liniĭ fiind cu totul stricate. Pro salute *suae* (în loc de *sua*) negreşit însă că nu póte fi corect.

§. V. Lectura: *Herculi invicto pro s(alute) d(omini) n(ostri) Aug(usti), Aur(elius) Erodes pro s(alute) suae (sic) et suorum ex viso p(osuit).*

Traducerea: Luĭ Hercule cel neînvins, pentru sănĕtatea stăpânuluĭ nostru August; pentru sănĕtatea sa şi a lor sĕĭ, Aurelius Erodes a pus (altarul) după visul (ce a avut).

§. VI. Epoca: După forma literilor, după gentiliciul Aurelius şi formula *dominus noster Augustus*, monumentul póte fi datat de pe la începutul seculuiuï al III-lea.

§. VII. Observaţiunï: Aurelius *Erodes* (pentru *Herodes*), probabil un libert imperial, a înălţat altarul pentru sănĕtatea împĕratuluï Antoninus Caracalla (a 212 — 217 p. Chr.) saŭ a luï Elagabalus (a. 218 — 222 p. Chr). Formula *Dominus noster Augustus* nu-şï face apariţiunea în documentele oficiale scrise latinesce, de cât pe la începutul secoluluï al III-lea; pe monumentele ănsă onorare înălţate de oraşe şi de corporaţiunï ea începe deja sub Septimius Sever. Impĕratul Aurelian ïa în mod oficial titlu de *dominus* şi de *deus*, şi acest titlu rĕmâne apoï statornic la împăraţiï din secolul al IV-lea. De altmintrelea *dominus noster* la origină se întrebuinţa numaï de sclavul saŭ de libertul faţă de actualul saŭ fostul sĕŭ stăpân; cu încetul apoï cuvêntul se introduce în vorbirea familiară a ómenilor liberï, când cuvêntul *domine* se adreséză nu numaï de inferiorï către superiorï, de egalï către egalï, dar chiar şi de catră superiorï cătra inferioriï lor [1]. Formula *dominus noster*.

Aurelius Erodes ne spune, că a înălţat luï Hercule altarul după îndemnul ce a avut în vis: *ex visu*. La Romanï visele avéŭ mare însemnătate, de aceïa ne întîmpină adeseaorï în inscripţiï că s'a făcut orï s'a dăruit ceva: *ex visu, praescripto, iussu, imperio, monitu dei, visu monitus* [2], *somno* (*somnio*) *monitus* [3]; *ex iussu etc.* [4]. *Ex visu.*

[1]) Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, II², 737 seq.
[2]) C. I. L. III 1094;
[3]) C. I. L. III 1032, 3263.
[4]) Willmanns, op. cit, pag. 677. Marquardt, op. cit. 98.

N°· 11

§. I. Proveninţa: Un cip din fosta colecţiune a generaluluĭ Mavros, şi care fără îndoială provine din ruinele municipiuluĭ *Troesmis* (astă-ḑĭ Igliţa în Dobrogea, pe malul Dunăriĭ).

§. II. Natura: Monumentul este un mic altar de marmură cu glafurĭ orizontale, scobite la base şi la coronament pe treĭ laturе numaĭ.

Nălţimea totală : 0^m,78 ; nălţimea feţeĭ scrise : 0^m,39.

Lăţimea : 0^m,32.—Grosimea : 0^m,16.

Este închinat ḑeuluĭ Honor, în favórea luĭ Caius Valerius Longinianus, de către ginerele sĕŭ, Iulius Herculanus, ędilul municipiuluĭ Troęsmis.

§. III. Textul:

H O N O R I ∘
C ∘ V A L E R I o
L O N G I N I A
N O · F L A M I N ι
Q · AE⁾ I I V I R o
M^{V} ∘ R ∘ I V L · H E
R C V L A N V S .
AED · OP · SOCRO

§. IV. Literatura: Ern. Desjardins a publicat cel d'ântêiŭ acéstă inscripţiune (loc citat, p. 34, No. 28), de unde apoĭ a reprodus'o d. Mommsen în C. I. L. III nr. 6235. A fost emendată de noĭ în *Dacia înainte de Romanĭ*, Bucurescĭ 1880 p. 90 şi în *Revista pentru istorie, archeologie şi filologie*, vol. I (1883), pag. 109 seq. De aci s'a reprodus în *Supplementum* volum. III din C. I. L. No. 7599.

Variantele sunt cele următóre:

rĕndul 1-iu HONORE
» 2-a VALERI^{A}
» 4-a FLAMIN
» 6-a MR

Aceste deosebirĭ, maĭ ales din r. 1, 2 şi 6, nu sunt fără de nicĭ-o însemnĕtate.

Dacă la rĕndul 1-iŭ citim HONORI, monumentul este închinat divinităţiĭ Honor saŭ Honos, şi decĭ trebue socotit în rêndul altarelor; dacă însă citim cu dd. Desjardins

şi Mommsen HONORE, atuncĭ am avea o inscripţiune în onórea luĭ C. Valerius Longinianus [1]). Litera I însă de la finea cuvêntuluĭ este destul de clară pe pétră. — Asemenea la rêndul al 2-lea: VALERI^A în loc de VALERI^O nu póte fi de cât o eróre de lectură, căcĭ lasă că pe monument se vede desluşit litera O din urmă [2]), dară ar fi chiar imposibil ca să avem în numele acestuĭ personagiŭ un *praenomen* (Caius) şi două *cognomina* (Valeriano Longiniano) şi nicĭ un nume gentil (*nomen*), nicĭ-un gentilicium. Lectura corectă este dar: C(aio) VALERIO LONGINIANO.

Interesul discusiuneĭ însă stă la rêndul al şéselea. Ce însemnéză monograma ce luĭ Desjardins ĭ-a părut c'ar figura pe pétră? Dênsul deosibesce în acéstă monogramă cincĭ litere M, V, T, R, I şi crede că *Mutri* nu póte fi de cât *Mutrium*, (adică staţiunea din Tabla Peutingeriană *Amutria* [3]), între *Drubetis* (Turnu-Severin) şi *Pelendova*, (XXXV mil. pas. de la Drubetis), 'Αμούτριον din Ptolemeŭ [4]), pe lăngă gura Motruluĭ în Jiŭ. «Ar fi posibil, adaoge învăţatul epigrafist, ca să fi esistat în siglu de care e vorba o linie horizontală, care unĭa ceĭ douĭ d'ântêiŭ cracĭ aĭ luĭ M. Am avé atuncĭ acelaşĭ nume ca cel din Tablă» [5]).

Adoptând modul de vedere al luĭ Desjardins am avé un monument fórte interesant pentru istoria provincieĭ romane Dacia, care ar proba esistenţa unuĭ *municipiŭ* pe lăngă gura Motruluĭ cu flaminiĭ, aediliĭ şi duumviriĭ săĭ, municipiŭ, despre care pênĕ acum nicĭ-o fontână epigrafică saŭ istorică nu vorbesce.

Din nefericire însă proveninţa acesteĭ petre, ca aprópe

1) *Honore* (id est opinor honoris causa)» Mommsen, C. I. L. III 6235.

2) De aceia nu maĭ încape semnul de întrebare ce d. Mommsen pune după: *Valerio*.

3) Vedĭ fac-similele segmentuluĭ VI din tabla Peutingeriană, în opera nóstră *Dacia înainte de Romanĭ*, şi tot aci pag. 90.

4) III, 8. Vedĭ reproducţiunea fac-similată a chărtiĭ luĭ Ptolemeŭ, în opera *Dacia înainte de Romanĭ*.

5) *Annalli dell' Instit.* 1868 p. 34.

a tutulor monumentelor din fósta colecţiune a generaluluĭ Mavros, nu se scia şi nicĭ se scie cu siguranţă pênĕ astăzĭ. Astfel Desjardins s'a luat numaĭ după monograma *appárentă*, şi a conchis că pétra trebue să provină şi să se refere la staţiunea romană *Amutrium* din Dacia. Acéstă monogramă însă a deşteptat deja în d. Mommsen o îndoĭală; d-sea, fără chiar să fi vĕḑut monumentul, şi fără să fi avut altă copie séŭ vre-un estampagiŭ, reproducĕnd inscripţiunea după copia din *Annali*, citesce în loc de *Amutrium* : *munerario*. Pe pétră însă se vede destul de clar litera M cu un V mic d'asupra, apoĭ un punct si literile T şi R legate într'o singură literă, ast-fel:

$$\overset{\mathrm{V}}{\mathrm{M}} \;\; \Delta \;\; \mathrm{\overline{R}}$$

Déră M V nu póte fi de cât abreviaţiunea cuvêntuluĭ *municipium*, cum TR este a cuvêntuluĭ *Troesmis*. Pe altă pétră găsită la Igliţa (C. I. L. III Supplementum, 7504) figuréză aceléşĭ litere MVTR numaĭ într'o monogramă $\overset{\mathrm{V}}{\mathrm{M}}\mathrm{\overline{R}}$ şi nimenĭ nu stă la 'ndoială că ea s'ar putea descifra alt-fel de cât *Municipium Troesmis*.

Cu aceiaşĭ siguranţă şi cele două monograme din inscripţiunea luĭ Longinianus semnéză *Municipium Troesmis*, şi decĭ monumentul provine din ruinele de la Igliţa.

Ar fi interesant să scim data când monumentul acesta a intrat în colecţiunea generaluluĭ Mavros, căcĭ se póte ca el să fi figurat aci cu cel puçin 30 anĭ înainte de descoperirea Troesmisuluĭ, de óre-ce se scie, că numitul general a început să adune petrele cu inscripţiunĭ din colecţiunea sea la 1827 cu ocasiunea rĕsboiuluĭ ruso-turc.

Lectura inscripţiuneĭ prin urmare este următórea:

§. V. Lectura: *Honori C(aio) Valerio Longiniano flamini, quae(stori), aed(ili), IIviro mu(nicipii) Tr(oesmensium) Iul(ius) Herculanus aed(ilis) op(timo) socro,*

Traducerea: Onórei, pentru Caius Valerius Longinianus, flaminul, cuestorul, edilul, duumvirul municipiului Troesmis, Iulius Herculanus edilul, pré bunului (săŭ) socru.

§. VI. Epoca: Epoca aproximativă a monumentului este, judecând după forma literelor, jumĕtatea a doua a secolului II-lea. Troesmis nu maĭ este *canabae* ca în timpul luĭ Hadrian şi Antonin, ci *municipium*, adică o comunitate orăşenéscă cu dreptul deplin de cetăţenie romană, şi cu o constituţiune deplină municipală [1]), după mustra vechĭe italică. Cum vom arăta maĭ jos, Troesmis a căpătat dreptul de municipiŭ în epoca luĭ Marcu Aureliŭ.

Honos şi Virtus. §. VII. Observaţiuni: Altarul este consacrat ḑeităţiĭ Honos séŭ Honor de către Iulius Herculanus aėdil pentru socrul sĕŭ, C. Valerius Longinianus, probabil cu ocasiunea duumviratuluĭ saŭ a funcţiuneĭ sacerdotale a acestuia. De ordinar Honos, personificaţiunea onóreĭ, este însoţit de Virtus, personificaţiunea curagiuluĭ rĕsboĭnic, onoarea fiind recompensa virtuţiĭ [2]). Honos şi Virtus sunt calităţile, carĭ pentru Romanĭ constituesc concepţiunea virtuţiĭ, virtutea este expresiunea ultimă a caracteruluĭ poporuluĭ roman şi taĭna intimă a măririĭ luí politice şi rĕsboĭnice. De aceĭa din adâncă vechime ambele ḑeităţĭ, şi tot într'un timp, virtuţĭ milităreştĭ, s'a bucurat de un cult deosebit în armata romană, înălţându-li-se templurĭ. Cel maĭ vechiŭ pare a fi fost cel d'inaintea porţiĭ Collina, unde s'a aflat o tăbliţă metalică cu inscripţiunea «Honoris» [3]) şi o vechiă inscripţiune latină dedicată tot luĭ Honos [4]). Un alt templu se afla înaintea porţiĭ Capena închinat (în a. 233 a. Chr.) de Q. Fabius Maximus Verrucosus în rĕsboiul contra Ligurilor. Un al treilea în fine,

[1]) Marquardt, *Römische Staatsverwaltung* I, 359, 462, 463.

[2]) C. I. L. I nr. 33—34; III nr. 3307; VIII nr. 6950. 6951.— Willmanns, *Exempla Inscriptionum latinarum*, nr. 632. 1715. — Preller *Römische Mythologie*[3] II 248—250. — W. H. Roscher, op. cit., 2707.

[3]) Cicerone, *de legibus* 2,23; Plutarch, *de Fort. Ro.* 5. Inscriptiunea archaică găsită lângă porta Collina: C. I. L, 6, 3692 *M. Bicoleio(s) V. l. Honore donom dedet merćto.*

[4]) C. I. L. VI 3692.

ridicat de Marius cu prădile de rĕsboiŭ luate de la Cimbriĭ şi Teutonĭ, cum şi o capellă în teatrul luĭ Pompeius.

In inscripţiunĭ ne întâmpină adesea Honos la o laltă cu Virtus, dér sunt exemple destule şi de Honos separat, cum găsim bunióră, şi pe altarul nostru.[1] Se află şi *Honos legionis*, respectiv *Honos aquilae legionis*[2]). Honos şi Virtus se represintă fórte adesea pe monedele republiceĭ romane, Honos în chipul unuĭ tînĕr cu plete şi încoronat de laurĭ, Virtus, în chipul uneĭ tinere fete cu coĭf frumos ornat pe cap.[3] Pe monedele imperiale ale luĭ Galba, Vitellius, M. Aurel şi ale altor împĕraţĭ posteriorĭ, Honos figuréză cu lance şi cu cornul abundanţeĭ alăturea de Virtus armată, saŭ singur [4]. Ambele divinităţĭ se sĕrbătoréŭ în diua de 29 Maĭ.[5]

Cariera municipală a luĭ C. Valerius Longinianus.

C. Valerius Longinianus, care nu póte fi acelaşĭ personagiŭ cu Valerius Longinianus din inscripţiunea găsită la Lazen [6]), vedem că a îndeplinit câte-şĭ trele trepte ale magistraturelor municipale de câte un an, pe carĭ inscripţiunea le indică în *ordine directă*, adică începênd cu cea maĭ de jos şi urcându-se până la cea maĭ de sus. Aşa, maĭ întâiŭ el a fost *quaestor*, adică administrator al caseĭ comunale. Dintre quaestoriĭ acestuĭ municipiŭ se cunosc până acum încă patru: unul, al căruĭ nume nu maĭ figuréză în inscripţiu-

[1]) C. I. L. III index; Willmanns op. cit., pag. 476.

[2]) Brambach 1033.— Keller, *Die römischen Inschriften und Steinsculpturen des Museums der Stadt Mainz*, 2. Nachtrag (Mainz 1887), nr. 25 b; 134 a; 134 b; 22 d şi 106 b. — Domaszewski, op. cit. 41—42.

[3]) Vedĭ monedele gintelor Aquillia, Lollia şi Fufia Mucia, la H. Cohen, *Médailles consulaires*, şi aiurea. Honos singur pe monedele gintelor Lollia şi Durmia (Cohen, op. cit.). Despre chipurile luĭ Honos şi Virtus pe relieful arculuĭ de triumf al luĭ Titus, vedĭ Purgold, *Archäol. Bemerk. zu Claudian. u. Sidon* 30 seq. şi în *Miscellanea Capitolina* Roma 1879, p. 22 seq.

[4]) H. Cohen, *Description historique des Monnaies frappées sous l'empire romain*, Vol. I. Galba nr. 131—133; Vitellius nr. 69; Vespasian, nr. 297—298. Se represintă şi Honos singur, în togă, cu ramură saŭ sceptru şi cornul abondanţiĭ (Cohen, vol. II, Antonin Piul, 613 614; Marc Aurel nr. 86. 87, 502 seq.).

[5]) Dio, LIV, 18.

[6]) C. I. L. III, 6150, $1_{,35}$, inscripţiune din anul 227 după Christ.

nea din C. I. L. III nr. 6163, pétra fiind spartă; se maĭ vede încă: STORE care ar puté fi restul cuvêntuluĭ *quaestore;* alţĭ douĭ: un necunoscut, citit greşit Lucilius Flaccus(?) şi Julius Saturninus din inscripţiunea C. I. L. III nr. 6199 (=Arch. Epigraph. Mitth. XIV p. 19 nr. 43) care este identic cu C. Iul. Saturninus din C. I. L. III *Suppl.* 7508; şi în fine al patrulea Antistius Domitius din inscripţiunea C. I. L. III Suppl. nr. 7504.

După quaestură Longinianus devine aedil (aedilis). In municipiĭ aediliĭ eraŭ în numĕr de douĭ, corespundĕnd aedililor curulĭ din Roma. Eĭ îngrijeaŭ de întreţinerea edificiilor, a căilor publice şi a băilor; aveaŭ *cura annonae* adică aprovisionarea bucatelor, şi anume poliţia pieţeĭ, controlul asupra mĕsurelor şi greutăţilor întrebuinţate în comerciŭ. Lor le era dat şi dreptul de a aplica pedepse corporale şi amende [1]). Din aediliĭ municipiuluĭ Troesmis nu maĭ cunóscem de cât pe C. Iul. Saturninus şi pe Antistius Domitius de maĭ sus.

Ca simple *Canabenses* saŭ *Canabae* Troesmis avea numaĭ un singur aedil, pentru cuvêntul că, dupa cum observă d. Mommsen [2]), *Canabae* nu forméză încă un municipiŭ, ci numaĭ un *vicus* [3]). Tuccius Aelianus şi L. Valerius Crispus sunt singuriĭ aedilĭ cunoscuţĭ în Canabenses Troesmis [4]).

După aedilitate Longinianus devine *duovir iure dicundo* al municipiuluĭ. S'ar ascepta să găsim aci *quatuorviri* în loc de *duoviri*, carĭ sunt propriĭ colonielor, pe când *qua-*

[1]) Marquardt, op. cit. I, 491.
[2]) Revue archéologique n. s. XII, p. 188.
[3]) De aceea în inscripţiunea C. I. L. III 6166 trebue citit rêndul 8:

TVC ∘ ÆL ∘ ÆD ∘

ast-fel: Tuc(cio) Ael(iano) aed(ile), cum propune d. Mommsen (Rev. arch. l. c.), ĭar nu Tuccio (et) Aelio aedilibus, cum propune d. Renier (Comptes rendus de l'Académie 1865 p. 284). Pentru acelaşĭ cuvênt în inscripţiunea C. I. L. III 6162 figurézá numaĭ un aedil.
[4]) C. I. L. III. 6166, 6162.

tuorviri ne întêmpină numaĭ în municipiĭ [1]). Escepţiunĭ la acéstă sunt puţine [2]); în Moesia inferioară, ca şi în Numidia, se pare însă a fi fost regulă, ca primiĭ magistraţĭ aĭ municipielor să aĭbă titlu de *II viri* iar nu de *IIII viri*, cum era în cea maĭ mare parte din provinciele imperiuluĭ [3]).

Ceĭ douĭ *duoviri* séŭ *quatuorviri iure dicundo* sunt magistraţiĭ anualĭ ceĭ maĭ înnalţĭ, ceĭ carĭ pórtă esclusiv numele de *magistratus*, şi carĭ, ca şi consuliĭ în Roma, sunt eponymĭ pentru anul magistratureĭ lor [4]). Eĭ eraŭ numiţĭ de curie séŭ adunarea poporuluĭ printre consiliul decurionilor. Intre atribuţiunile lor principale trebue să notăm: 1-iŭ jurisdicţiunea, 2-lea presidenţa în adunarea poporuluĭ, şi dreptul de a numi *(facere creareque)* şi proclamà *(renuntiare)* pe magistraţiĭ aleşĭ; 3-lea numirea unuĭ suplininte (praefectus) în casul când duovirul, în lipsa coleguluĭ sĕŭ, voesce a se absenta din municipiŭ maĭ mult de cât o ḑi; acest prefect, a căruia putere ţine până la întórcerea unuĭa din *II, IV viri*, cată să fie ales printre decurionĭ; şi 4 lea preşedinţa Senatuluĭ [5]). Din duumviriĭ Troesmisuluĭ se cunosc: 1) *Marcus Ulpius Antipater sacerdos provinciae et bis duumviralis* [6]), care fusese deci de două orĭ duovir; 2) *Marcus Ulpius Marcianus, pontifex, II vir quinquennalis* [7]); 3) *Caius Iulius Saturninus* [8]); şi 4) *Caius Arrius Quintianus, bis duumviralis et augur mun(icipii) Troesmens(ium)* [9]).

[1]) Marquardt, op. cit. I, 479.—Mommsen *Inscript. Regni Neapol.*, index. XXV. XXVI s. v. *duoviri*. — Henzen *Annali dell' Instituto* 1857 p. 111: — 1859 p. 206.

[2]) Veḑĭ la Marquardt op. cit. I. p. 479 nota 6 maĭ multe exemple de IIII viri in coloniĭ, şi din contra, de II viri în municipiĭ, cum şi de IIII viri şi II viri in municipiĭ.

[3]) L. Renier, *Comptes rendus* de *l'Acad.* 1865 p. 274.

[4]) Marquardt, op. cit. I. 481. Zumpt *Comment. epigr.* l, 168.

[5]) Marquardt, op. cit. I. 482.—Zumpt *Comment. epigr.* I. 167.

[6]) C. I. L. III 6170. In loc de titlu *duumviralis* se găsesce şi duumviralicius; exemple la Henzen Index p. 155.

[7]) C. I. L. III S. 7504.

[8]) Idem 7508.

[9]) C. I. L. III S. 7560 (Tomi).

Până a nu deveni municipiŭ, şi era simplu *Canabae*, Troesmis în loc de *duoviri* avé douĭ *magistri* [1]).

Pe lângă colegiul II virilor şi aedililor, era în municipiĭ şi *senatus* séŭ ordo, ordo *decurionum*, *decuriones*, compus dintr'un numĕr hotărît de membriĭ pe viaţă, în de regulă o sută.

La Troesmis inscripţiunile menţionéză de maĭ multe orĭ *ordo* [2]), *decurio* Municipii [3]), şi *duumvirales* séŭ *duumviralicii* carĭ figuraŭ în *album decurionum* în al 3-lea rang (după patronĭ şi quinquennalicii) [4]).

Flamen.

In fine C. Valerius Longinianus, independent de magistraturile municipale ce a ocupat, a fost şi *flamen*, adică preotul cultuluĭ luĭ August în municipiul Trœsmis. Se scie că în fie-care provincie eraŭ două culte pentru Roma şi împĕrat; un cult municipal şi un altul provincial. Persóna însărcinată cu cel d'ântêiŭ se numĭa: *flamen*, şi acesta era ajutat de Augustales [5]). Şeful celuĭ de al doilea cult se numĭa în Spania, Gallia Narbonensis şi provinciile Alpine, *flamen provinciae*, pe când aiurea: ca în Lugudunum, în Dacia, Mœsia, Pannonia superior şi inferior, în Africa, şi prin secolul al IV-lea în Numidia, el se numĭa *sacerdos provinciae*.

Flamen saŭ Sacerdos provinciae.

Inscripţiunile descoperite la Trœsmis ne-a făcut cunoscut până acum douĭ *sacerdotes provinciae*: unul arătat maĭ sus: *M. Ulpius Antipater* [6]), cel-alt *Tib(erius) Vitales* [7]).

[1]) C. I. L. III 6162: P. Val. Clemes et L. Cominius Valens veterani legionis V. Macedonicae *magistri*.

[2]) C. I. L. III 6172. 6173. 6177. 6182. 6182. 6195.

[3]) Idem III 6188.—Tocilescu, *Arch. Epigr. Mitth.* XIV, 1 pag. 19 nr. 43 (= C. I. L. III 6199).

[4]) Marquardt op. cit. I, 507.

[5]) C. I. L. III 6200: *L. Publicius Viator, aug(ustalis) mun(icipii.*—C. I. L. III S. 7509: *Festus augur mun(icipii) Trœs(mensium)*; 7560 (Tomi): *C. Arrius Quintianus bis duumviralis et augur mun(icipii) Trœsmens(ium).*

[6]) C. I. L. III 6170 din a. 218—222.

[7]) C. I. L. III Supp. 7506. Publicând acéstă inscripţiune (*Arch. Epigr. Mitth.*, VI p. 45 n. 92 şi *Revista pentru istorie* etc. II (1883) p. 253) am propus lectura: ex[b(ene)f(iciario]; póte că se potrivesce maĭ bine demnitatea pontificală a Sacerdoteluĭ provincial, cu un grad militar maĭ mare, aşa că înclinăm a citi: ex[⅂](centurione), în loc de ex[b.f.]. — La un al treilea Sacerdos s'ar puté referi C. I. L. III 6217.

Troesmis residența oficială a Sacerdotelui Moesiei inferióre și locul de reunire al dietei provinciale.

Nu încape deci îndoială, că flamen Longinianus este flamen municipal, și că la Trœsmis se află residența oficială a Sacerdotelui provincial; aci trebuia să existe un templu al Romei și al lui August; aci se ține și dieta provinciei, *conventus*, unde pe fie-ce an în luna August, deputați ai coloniilor și municipielor se întrunéŭ ca sa hotărască afacerile de interes comun ale provinciei, să voteze budgetele, etc., dar înainte de tóte să asiste la sacrificiile ce sacerdotele provincial era dator să aducă deiței Roma și împĕratului de pe tron. Căci precum resultă din dovedi sigure, obiectul cultului provincial era tocmai împĕratul în viață împreuna cu *dea Roma;* pe când adorațiunea *Divilor* saŭ împĕraților morți și apotheosați se fácea numai prin escepție, fiind reservată orașelor în parte, acolo unde găsim inscripțiuni cu *flamen Romae divorum et Augustorum*, saŭ *flamen Romae et Divorum Augustorum* [1]).

Condițiunile de admisibilitate la sacerdoțiu.

Este de observat că în provinciile apusene, contrariŭ de ce se întîmplă în Asia, Sacerdotele provincial trebuia să fie cetățén roman, căci după regulamentul Narbonei, ori-ce flamen provincial avé scaunul și dreptul de vot în curia orașului sĕŭ, pe timpul cât era în funcțiune, ca și după eșirea din funcțiune.[2]) La Troesmis trebue să presupunem acelaș lucru, căci deși, dacă ar fi să judecăm după cognumele unuia din sacerdoți: M. Ulpius *Antipater*, acesta pare a fi fost de origină grecéscă, dar cetățenia romană nu-i putea lipsi, întru cât îl vedem că fusese de două ori duumvir (bis duumviralis) [3]).

Spre a ajunge la sacerdoțiul provincial trebuia ca cine-va să fi făcut parte din ordinul decurionilor, să fi ocupat în mod ierarhic magistraturile municipale, și să fi fost deja flamin municipal. De exemplu C. I. L. III, 1209.

[1]) Otto Hirschfeld, *Zur Geschichte des romischen Kaisercultus* 1888, pag. 17.
[2]) C. I. L. XII, 6038. Cf. Héron de Villefosse, *Bulletin critique* 1888, p. 110—115; Otto Hirschfeld, *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgesch.*, IX, 403 seq.
[3]) C. I, L. III, 6170.

Numaĭ prin escepţie vedem pe un libert ocupând sacerdoţiul municipal (Henzen, *Annali dell'Instituto* 1857 p. 91). Astfel, e de presupus că sacerdoţiĭ provincialĭ trebuĭa să fie ómenĭ maĭ în vîrstă, trecuţĭ peste 30—40 anĭ.

Modul de alegere, funcţiunile şi însemnile Sacerdotelui provincial.

Funcţiunea lor era anuală şi se putéa reînnoi. După cum presupune d. Hirschfeld,[1]) fie-căruia din oraşele îndrituite a trimite deputaţĭ la dietă îĭ venea rîndul, ca să alégă direct saŭ prin decurionĭ, cine are sĕ fie sacerdote provincial; şi acéstă alegere apoĭ se ratifică prin majoritate saŭ unanimitate de către conciliul (conventus) al provincieĭ (*ex consensu provinciae*). In provinciile asiatice adunarea întocmea lista candidaţilor în ordinea preferinţeĭ, şi din acéstă listă guvernatorul alegea pe marele preot. O inscripţiune găsită la Alba-Iulia arată că în Dacia Sacerdotele provincial se instituia de către guvernator[2]). Nimenĭ nu putea să refuse sarcina sacerdotalĕ; motive de scutélă existaŭ de la Septimiŭ Sever încóce numaĭ pentru acela, care ar fi avut cincĭ copiĭ [3]). Sacerdoţiĭ avéŭ să facă sacrificiile obicĭnuite, presidaŭ dieta provincială şi jocurile publice. Haĭna lor oficială la sacrificiĭ şi la jocurĭ este *praetexta*, spre deosebire de flaminul municipal care póte purta haĭna de purpură. Praetexta o pórtă şi *sacerdotales*, adică foştiĭ sacerdoţĭ [4]), în ḑiua când se daŭ jocurile şi se fac sacrificiĭ.

Nu scim, décă Sacerdotele provincial de la Troesmis purta şi o corónă de aur, ca ceĭ din Africa şi Dacia [5]), în

[1]) Op. cit. 21.

[2]) C. I. L. III Suppl. 7751 (Apulum): *[H]erculi Aug(usto)... Reginus sacerdos institutus ab Helvio Pertinace consulari.* Aci avem un exemplu de un sacerdote provincial, instituit de către guvernatorul provincieĭ.

[3]) Papiniann *digg.* 50, 5, 8 *pr.*

[4]) Sacerdoţiĭ, după eşirea lor din funcţiune se numiaŭ *sacerdotales* şi formaŭ în provincie o clasă fórte stimată şi căutată, cum ne spune Censorinus 15: *Tu tamen oficiis municipalibus functus honore sacerdoti in principibus tuae civitatis conspicimus.* Exemple pentru Dacia: C. I. L. III S. nr. 7688.— Pentru Pannonia. Superior: C. I. L. III, 4183. Pentru Sardinia C. I. L. X, 7518.

[5]) Tertullian vorbesce de: *coronae aureae sacerdotum provincialium.* Pentru Dacia C. I. L. III 1433: *Sacerdos arae Aug(usti) n(ostri) coronatus Dac(iarum).* In inscripţiunea dacică însă *Ephem epigr.* 4 p. 65 se ḑice *creatus* în loc de *coronatus.*

genere ca preoţiĭ orientalĭ, orĭ décă purta apexul şi panglica pe cap, ca sacerdoţiĭ provincialĭ din Occident şi ca flaminiĭ municipalĭ.

Soţia Sacerdoteluĭ provincial ca şi a flaminuluĭ municipal nu eraŭ lipsite de caracterul sacerdotal, de unele drepturĭ şi datoriĭ; ele avéŭ locurĭ reservate la jocurĭ şi la sĕrbătorĭ, şi purtaŭ haĭne albe şi de purpură.

Longinianus înalţă altarul ḑeuluĭ Honos, tocmaĭ cu oca siunea ridicăriĭ socruluĭ sĕŭ la demnitatea flaminatuluĭ. Probabil că altarul fusese expus în cercul templuluĭ de cult al Romeĭ şi al luĭ August, care trebuĭa să existe la Trœsmis, din momentul ce acolo se află, cum vĕḑurăm, residenţa oficială a Sacerdoteluĭ provincial.

Să nu uĭtăm însă a observa, că décă Sacerdotele provincieĭ şi dieta provincială sunt la Trœsmis, acésta nu dovedesce, cum aŭ conchis uniĭ [1]), că *Pentapolea*, şi de la primul secol al ereĭ nóstre *Hexapolea Pontică* (κοινὸν τῆς Ἑξαπόλεως τοῦ εὐωνύμου Πόντου), confederaţiunea adică a celor cincĭ, respectiv şése oraşe greceştĭ de pe litoralul vestic al Măriĭ-Negre, cu capitala Tomi (Constanţa de astă-ḑĭ), nu făcea parte din Mœsia Inferióră. Inscripţiunile vorbesc în potriva uneĭ atarĭ părerĭ [2]), şi ne arată, că în acéstă provincie avem două organisaţiunĭ separate, corĕspunḑĕtóre celor două elemente ethnice, séŭ maĭ bine ḑis, celor două culturĭ existente: romanismul şi hellenismul. Coloniile şi municipiile romane din provincie îşĭ aŭ dieta lor separată, precum şi Sacerdotele lor imperial, la Trœsmis; *Pentapolea* (adică oraşele Tomi, Istrus, Odessus, Mesembria şi Callatis, acésta înlocuind pe Apollonia eşită din confederaţiune), séŭ *Hexapolea* (adică pe lângă cele cincĭ oraşe federate s'a maĭ adăogit un al şéselea, maĭ probabil Dionysopolis de cât Marcianopolis), îşĭ are dieta eĭ proprie precum şi sacerdotele eĭ

Pentapolea şi Hexapolea pontică.

[1]) D. Kalopothakes, *De Thracia provincia Romana*, Berlin 1893.

[2]) C. I. L. III 762. 6154. 7529. 7537. 7539. 7540. 7542. 7586; Archäol. Epigr. Mitth. XVII pag. 89 nr. 15. Aceste inscripţiunĭ arétă rolul oficial al guvernatorilor Mœsieĭ Inferióre faţă de oraşele greceştĭ în cestiune.

propriŭ la Tomis. Preşedintele dieteĭ şi pontificele suprem al cultuluĭ imperial se numesce la Trœsmis : *Sacerdos provinciae*, la Tomi se numesce Ποντάρχης ; adunarea la Trœsmis pórtă denumirea de *Conventus*, la Tomis pe aceea de : τὸ κοινὸν τῆς Ἑξαπόλεος τοῦ εὐωνύμου Πόντου ; una nu exclude pe cea-l'altă, ci ambele sunt organisaţiunĭ separate ale uneĭa şi aceleiaşĭ provincie romană.

Episcopatul de Vecina (Măcin).

Este interesant a constată că biserica creştină a împrumutat pentru conciliile şi pentru preoţiĭ eĭ formele externe, ceremoniile religióse, numele şi insemniele cultuluĭ imperial din provinciĭ, şi că precum Tomis devine în secolul al IV-lea capitala unuĭ episcopat [1]), tot aşa la câţĭ-va chilometri maĭ departe de Trœsmis, la *Arrubium* (astă-ḑĭ Măcinul), vestit deja în vechime prin *cultul special* al luĭ *Jupiter Arubianus* [2]) înfloresce episcopatul de *Vecina*.

Acésta este o nouă confirmare a legiĭ evolutive în omenire, care nu cunóşte soluţie de continuitate, chiar atuncĭ când sunt în joc contrastele cele maĭ declarate.

Acum ne rĕmâne, spre a încheia aceste observaţiunĭ, să spunem câte-va cuvinte despre municipiul însuşĭ Trœsmis şi însemnatele sale ruine.

Trœsmis (Igliţa) şi ruinele sale.

Nu se află în amêndouĕ Mœsiile, pe tótă linia Dunăriĭ de jos pênĕ la gurele sale, o staţiune antică care să fi dat la ivélă un numĕr maĭ mare de monumente cu inscripţiunĭ latine, ca ruinele a douĕ fortăreţe romane dintr'o localitate, departe o oră numaĭ de Măcin, între satele Greciĭ şi Turcóia. Ea e cunoscută sub numele de *Igliţa*.

Situaţiunea.

Situaţiunea loculuĭ, ca şi natura ruinelor, ne spun de la prima dată că avem în faţă-ne unul din acele puncturĭ

[1]) Lequien ne dă lista celor 12 episcopĭ de Tomis de la introducerea creştinismuluĭ până la jumĕtatea secoluluĭ al VI.

[2]) C. I. L. III, 5575 (Stöttham lângă Traunstein) : *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Arubiano L. Camius Celer, sacerdos urbis Romae aeternae* etc.; C. I. L. III, 5580 (Pidenhart lângă Seeon (Salzburg) : *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Arubiano et Bedaio Sancto* etc.; C. I. L. III 5185 (din a. 215 p. Chr.); 5532. 5443 (Arubinus) De asemenea o inscripţiune citată de Furlanetto (ap. Forcellini): *In h(onorem) d(omus) d(ivinae) I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Arub(iano) et Sancto Bed(aio).*

strategice însemnate ce numaĭ poporul roman scia aşa de bine să 'l alégă, pentru stabilimente militare, pentru observaţiune, şi care o-dată apucat şi bine întărit în inima duşmanilor, servea apoĭ ca basă de operaţiune pentru coprinderea şi apĕrarea regiuneĭ întregĭ.

Fortăreţele se înalţă pe un promontoriŭ, tocmaĭ acolo unde Dunărea îşĭ încovóe într'un mod simţitor trufaşul sĕŭ curs; şi de pe malul stâncos al fluviuluĭ, care le apĕra de la spate, ochiul mĕsóră spaţiurĭ întinse în zarea lucie a rîuluĭ, care se desface aci în nenumĕrate braţe, în bălţĭ şi lacurĭ. Trecerea rîuluĭ în punctul acesta era dar tot atât de uşóră în vechime, ca şi astă-ḑĭ; şi maĭ cu sémă iarna, când stratul gros de ghiaţă acoperă totul de la un mal la altul, nimic nu împedică némurile barbare din nordul Dunăriĭ, pe Sciţĭ, Geţĭ, Dacĭ, Bastarnĭ, Costobocĭ şi Goţĭ, de a arde şi pustii cetăţile de pe malul drept şi din interiorul ţĕriĭ.

De aci însemnătatea strategică a staţiuneĭ de la Igliţa, care a avut'o tot-d'a-una în epoca romană şi care esplică de ce până asta-ḑĭ cele două *castra stativa* de o întindere mare, transformate în adevĕrate cetăţuĭ, ca să încapă într'ânsele cât maĭ multe forţe militare, — aŭ ajuns pênĕ la noĭ cu turnurile lor de apĕrare, cu câte-va ziдурĭ interióre, cu şanţurile şi cu treĭ şirurí de circumvalaţiunĭ. La nord, la sud şi la est de fortăreţe se întindea municipiul, al căruĭ nume petrele [1]) ca şi itinerariile [2]) şi scriitoriĭ vechimeĭ [3]), ne spun că era *Troesmis*.

[1]) *Corpus Inscriptionum latinarum*, III nr. 774—776, 6172, 6177, 6182, 6183, 6195.

[2]) Tabla Peutingeriană, segm. VII, unde la numele *Troesmis* figurézá şi două turnurĭ, indicele uneĭ staţiunĭ însemnate. Veḑĭ reproducerea facsimilată a acestuĭ segment în opera mea *Dacia înainte de Romanĭ*, Bucurescĭ 1880. — Itinerariul luĭ Antonin (Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum), ed. G. Parthey et M. Pinder Berlin 1858, p. 105: *Troesmis leg. I. Iovia.*—Notitia dignitatum et administrationum in partibus Orientis, ed. E. Böcking, p. 99: *Militis Secundi Constantini Trosmis.*—Praefectura Legionis Secundae Herculianae Trosmis. Praefectura Legionis Herculiae Cohortis Quintae Pedaturae Inferioris Trosmis.

[3]) Ovidiu, *Pont.* 4, 9, 79.— Ptolemaeu 3, 10, 11; Τροισμίς séŭ Τρισμίς.— Veḑĭ şi charta luĭ Ptolemaeu facsimilată în *Dacia înainte de Romanĭ*. Procopiu *de aedificiis*, 4, 11: Τροσμῆς.

Troesmis în isvórele literarii şi cartografice.

Prima menţiune despre Troesmis o găsim la Ovidiŭ. Intr'o epistolă a sa scrisă din Tomi, unde trăia exilat, şi adresată luĭ C. Pomponius Graecinus, care fusese designat consul, după ce îl felicită pentru numirea sea la o dregătorie aşa de înaltă [1], şi pentru fericirea că, după eşirea sea din consulat la finele luĭ Decembre, va urma în locu-ĭ fratele sĕŭ Flaccus [2], deplânge sórta tristă care l'a osîndit să trăĭască sub clima Scythieĭ, în mijlocul barbarilor Geţĭ, carĭ îmmóie vĕrful săgeţilor lor uşóre în fĭere de şérpe, şi jertfesc pe altare victime omenescĭ. El îĭ ḑice să 'ntrebe pe fratele sĕŭ Flaccus despre tot ce Ovidiŭ îndură, despre greul traiŭ al ḑilelor séle de nenorocirĭ in nişte locurĭ, unde silnicia brutalĕ a armelor are maĭ multă putere de cât legile; căcĭ Flaccus a guvernat o dată în acele locurĭ, şi sub stăpênirea sa malurile selbatice ale Istruluĭ eraŭ linişţite. El a ştiut tot-d'auna să ţină sub ascultare şi sub linişte tóte némurile Mysieĭ, şi sabia sa făcuse pe Geţiĭ ceĭ prea mult încreḑĕtorĭ în puterea arcurilor lor, să tremure. Prin vîrtoşia sea învăpăĭată el a luat înapoĭ Trosmis, care căḑuse în mâna inamiculuĭ, şi a roşit Istru cu sângele barbarilor [3].

[1]) Ep. *ex Ponto* 4, 9, 1-4:

Unde licet, non unde juvat, Graecine, salutem
Mittit ab Euxinis hanc tibi Naso vadis.
Missaque Di faciant auroram occurrat ad illam,
Bis senos fasces quae tibi prima dabit.»

[2]) Idem:

Altera laetitiae, nec cedens causa priori,
Successor tanti frater honoris erit.
Nam tibi finitum summo, Graecine, decembri
Imperium, Jani suscipit ille die.»

[3]) *Ex Ponto*, IV, 9, 75 seq:

«Praefuit his, Graecine, locis modo Flaccus; et illo
Ripa ferox Istri sub duce tuta fuit.
Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli;
Hic arcu fisos terruit ense Getas.
Hic captam Trosmin celeri virtute recepit,
Infecitque fero sanguine Danubium.
Quaere loci faciem, Scythicique incommoda coeli;
Et quam vicino terrear hoste roga.

Acest eveniment a avut loc în a. 15 după Chr., când L. Pomponius Flaccus (consul în a. 17 d. Chr), în calitatea sa de legat pretorian al Moesieĭ, a exercitat jurisdicţiunea şi comanda militară pe malul Dunăriĭ.

Tot în acéstă calitate de guvernator el reluase vechea fortăréţă tracă Troesmis din mânile Geţilor, şi intrase în legăturĭ amicale cu Rhescuporis regele Thracilor [1]).

Impĕratul Domiţian divisând Moesia în douĕ provinciĭ şi creând comandamentul militar al Moesieĭ inferióre, a stabilit la Troesmis lagărul legiuneĭ a V Macedonica, şi la Durostorum al legiuneĭ I Italice.

De la Ovidiŭ şi pênĕ la Ptolemaeŭ nu maĭ găsim nicĭ o menţiune despre Troesmis. Probabil la castrul de la Troesmis se referă însă Statius [2]), când în a. 95 d. Chr. adresându-se unuĭ tînĕr tribun legionar, Vettius Crispinus, şi înşirându-ĭ ţĕrile unde ar putea fi trimis ca tribun militar, iĭ dice :

an te septenus habebit
Ister et undoso circumflua conjuge Peuce? [3])

Ptolemaeŭ, Tabla Peutingeriană, Iitnerariul Antonin, No-

Sintne litae tenues serpentis felle sagittae,
Fiat an humanum victima dira caput.
Mentiar, an coeat duratus frigore Pontus,
Et teneat glacies jugera multa freti.
Haec ubi narrarit, quae sit mea fama require ;
Quoque modo peragam tempora dura, roga.
. . . .
Sic ego sum longe; sic hic, ubi barbarus hostis
Ut fera plus valeant legibus arma facit.»

1) *Corp. Inscr. Lat.* I. p. 475 : Fasti de la Antium sub anul 770 :

C. CAELIVS. L. POMPONIVS. FLACCVS

Tacit, *Annal*, II, 66 : «Pomponium Flaccum veterem stipendiis, et arcta cum rege amicitia eoque accommodatiorem ad fallendum, ob id maxime Moesiae praefecit». Cf. L. Renier, *Inscriptions de Troesmis dans la Mésie Inférieure* în *Revue archéologique* nouv. série vol. X, (1864) p. 391.— Borghesi *Oeuvres complètes* V, 85, 86, 88, 90. — Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*, I, 148 notă Berlin 1873.

2) *Silvae*, V, 2, 136 seq.

3) Cf. Martial, VII, 84, 3 din a. 92 şi XI, 3, 3 seq. din a. 96. A se vedé Gsell *Essai sur le règne de l'empéreur Domitien*, Paris 1894, p. 215,

titia dignitatum, Procopiŭ, indică municipiul acesta, însă pênĕ în 1861 nimenĭ nu puté presupune nicĭ însemnĕtatea sa în anticitate, nicĭ décă a maĭ rĕmas urme, şi unde anume, din vechiul Troesmis. Cu tóte acestea de anĭ nenumĕraţĭ lăcuitoriĭ de prin satele vecine cu Igliţa scotéŭ din ruinele celor douĕ castre tot felul de materiale pentru construcţiunĭ: cărămiḑĭ legionare, petre lucrate, colóne, fragmente architectonice, chiar pètre scrise, pe carĭ le transportaŭ şi vindéŭ în tóte părţile, fără ca autorităţile turceştĭ să ia vre o mĕsură a opri nişte ast-fel de devastaţiunĭ.

Istoricul desgropăriĭ ruinelor.

In 1861 un inginer frances d. Désiré More, atras maĭ mult de perspectiva uneĭ afacerĭ bănescĭ, de cât de interesul sciinţific, dobăndi de la guvernul turcesc permissiunea să exploateze aceste ruine şi sa deschiḑă o carieră de granit în apropiere. Prin aseminĭ continue săpăturĭ însă şi dărîmărĭ întreprinse fără nicĭ o regulă, după nicĭ o sistemă, remăşiţele celor douĕ castre perdéŭ din ḑi în ḑi fisionomia lor antică; parte din zidurile din afară, turnurile, zidurile interióre, căsuţele legionarilor [1]), dispăréŭ împreună cu monumentele epigrafice ce intraŭ în alte construcţiunĭ. D-l Engelhardt, comissarul frances al navigaţiuneĭ Dunăreĭ cu residenţa atuncĭ la Galaţĭ, înţelegĕnd însemnĕtatea ruinelor de la Igliţa, a petrelor cu inscripţiunĭ, din carĭ unele, purtând cuvintele: ORDO. TROESMENSIVM. ORDO MUNICIPII. TROESM, dedéŭ numele antic al localităţiĭ,— întreprinse cu spesele séle săpăturĭ regulate, şi nu întârḑiâ a atrage atenţiunea guvernuluĭ frances şi a Academieĭ din Paris asupra resultatelor cercetărilor séle. Patru copiĭ de inscripţiunĭ comunicate de d-sea ministruluĭ afacerilor streine, fură esplicate cu sciinţa tot-d'auna sigură şi luminósă a ilustruluĭ epigrafist şi al nostru regretat magistru, d. Léon Renier, în şedinţa de la 19 August 1864 a Academieĭ des

[1]) Vezĭ Gustave Boissière, *Rapport sur une mission archéologique et épigraphique en Moldavie et en Valachie* în *Archives des missions scientifiques et littéraires,* deuxième série tome IV, Paris 1867, pag. 186.

Inscriptions et Belles-lettres [1]. De altă parte d. Th. Mommsen primea la Berlin copiĭ după alte patru monumente, trimise de d. Blücher vice-consul al Prusieĭ în Galaţĭ, pe care le publică şi comentă în *Bulletino dell' Instituto*, numĕrul pe Decembre 1864, p. 260 şi urm.; alte 16 copiĭ nouĕ trimise de d. Engelhardt formară obiectul unuĭ raport interesant presentat Academieĭ de către L. Renier în şedinţele de la 4 şi 18 August 1865 [2]. Şépte din aceste inscripţiunĭ s'aŭ publicat de regretatul profesor A. Treb. Laurian în Tesauru de monumente istorice pentru România t. III (1865) p. 196—202, după comunicaţiunea d-luĭ Friedländer, cancelarul consulatuluĭ prusian.

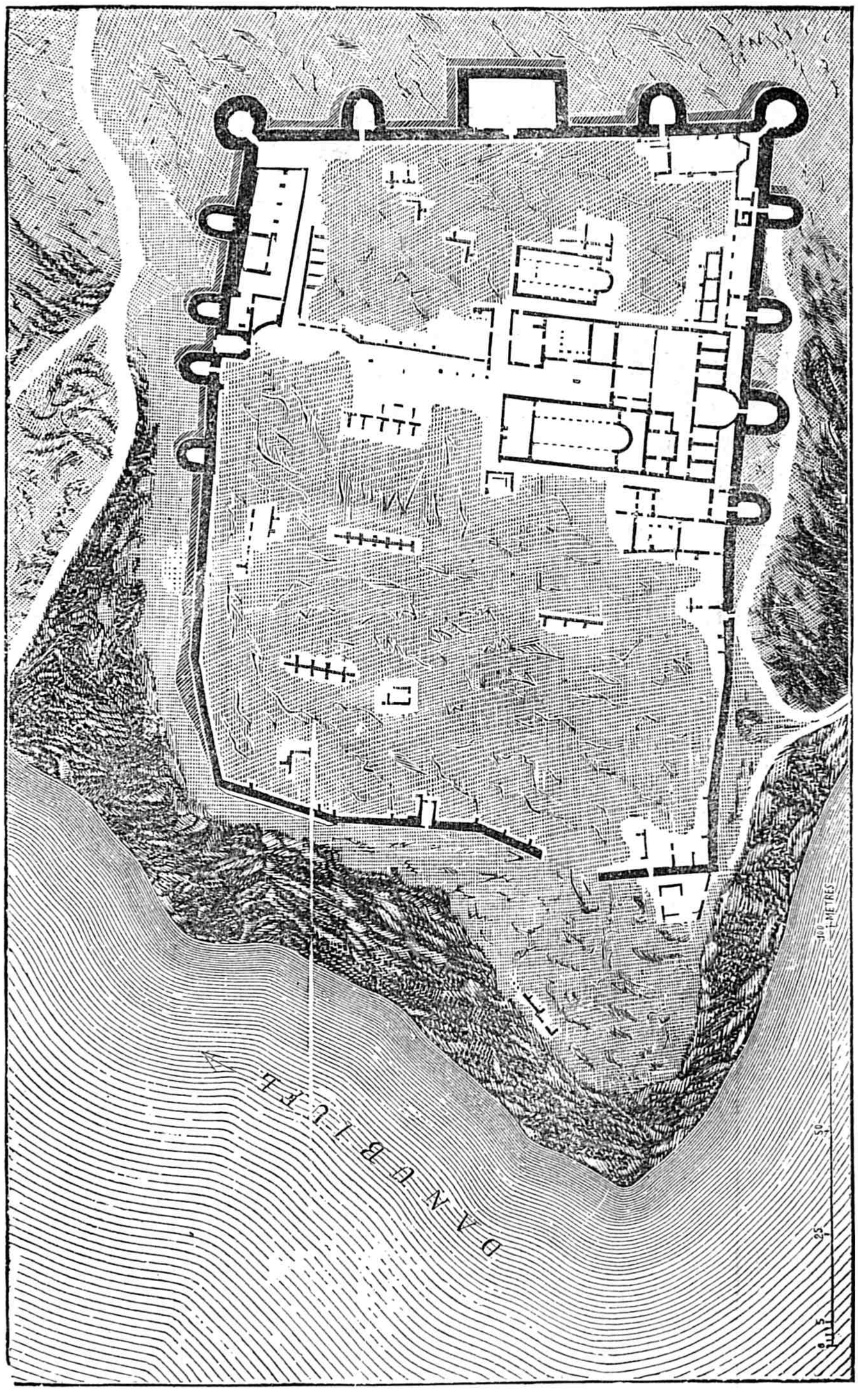
In acelaş an dd. Gustave Boissière şi Ambroise Baudry, însărcinaţĭ de împĕratul Napoleon III cu o misiune archeologică în România şi pe malul drept al Dunăreĭ, întreprinseră săpăturĭ regulate şi costisitóre la Jgliţa. Se începu cu lagărul despre ost; zidurile incongĭurătóre ale cetăţuiĭ şi basele turnurilor fură scóse la lumină împreună cu treĭ basilice, cu urmele maĭ multor căscióre legionare, şi a uliţelor din interiorul castruluĭ, cu cincĭ monumente cu inscripţiunĭ, alte câte-va fragmente de pétră şi lut, cum şi maĭ multe hydriĭ marĭ pentru conservarea apeĭ saŭ a grânelor. Lucrările fură însă oprite cu forţa din ordinul paşeĭ de la Tulcea [3]. D. Baudry a ridicat planul fortăreţeĭ ostice în starea eĭ actuală, însoţindu-l de o încercare de restituţiune aşa cum putea fi o fortărétă byzantină în secolul VI.

Dăm şi noĭ aceste planurĭ după *Revue Archéologique* n. s. v. VII (1868) pl. IX şi X.

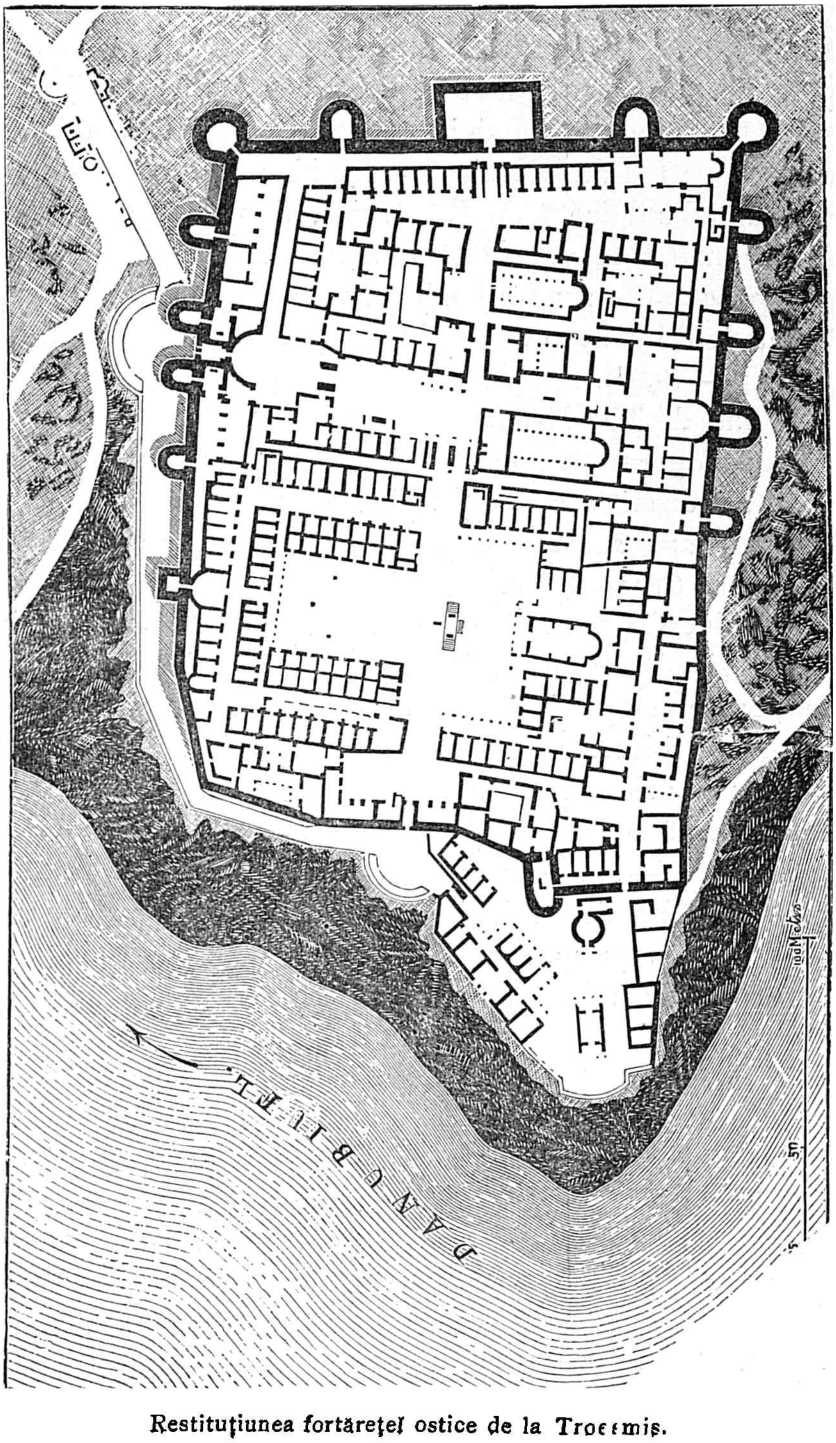
[1]) Vedĭ studiul luĭ Renier asupra celor 4 inscripţiunĭ în *Bulletino dell' Instituto* 1864 p. 193-201 şi *Revue Archéologique* n. s. t, X, (1864) p. 390-398.

[2]) Vedĭ acest raport în *Comptes rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, n. s. t. I (1865) p. 263—306.—Idem în *Revue archéologique*, n. s. XII. (1865) p. 401 430. Cf. *Observations sur les inscriptions de Troesmis*, lettre de M. Th Mommsen à M. L. Renier, în *Revue archéologiques* n. s. XIII (1866) p. 186 189

[3]) Vedĭ *Rapport sur une mission archéologique et épigr.* l. c., unde sunt publicate tóte inscripţiunile de la Troesmis pênă atuncĭ cunoscute. Despre valórea acesteĭ publicaţiunĭ vedĭ Desjardins în *Annali dell' Instituto*, 1868 p. 61 notă

Starea actuală a fortăreţeĭ ostice de la Troesmis.

Restituţiunea fortăreţeĭ ostice de la Troesmis.

In 1867 Ernest Desjardins, explorând Dobrogea din punctul de vedere geografic şi archeologic, s'a oprit cât-va timp la Igliţa, unde a aflat încă 27 inscripţiunĭ inedite. De pe cele-alte monumente deja cunoscute, dînsul a luat estampagie, carĭ 'ĭ-aŭ permis să rectifice şi să completeze inscripţiunile publicate de L. Renier, după nisce copiĭ din nefericire maĭ tóte neexacte. Resultatele cercetărilor séle sunt expuse într'o scrisóre adresată d-luĭ Henzen şi tipărită în Annali dell' Instituto di corispondenza archeologica, Roma 1868 p. 58—85 [1].

In fine d. Th. Mommsen în 1873 a editat tóte inscripţiunile descoperite succesiv la Troesmis de dd. More, Engelhardt, Boissière şi Desjardins, şi carĭ se urcă la numĕrul de 55, în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, partea II-a nr. 6162—6217.

Treĭ-ḑecĭ şi douĕ din aceste monumente [2]) s'a adus la Paris, şi aḑĭ se pot vedea în galeria de jos a Biblioteceĭ naţionale. Douĕ [3]) s'aŭ întrebuinţat ca material de construcţiune în biserica grecéscă a sf. Dumitru din Brăila, una [4]) a nemerit tocmaĭ în Normandia, 16 s'aŭ perdut orĭ împrăştiat fără a le puté da de urmă, ĭar restul de 4 pênă la suma de 55—am reuşit să le asigur o conservaţiune maĭ bună, în Museul de antichitățĭ din Bucurescĭ, unde sunt acum expuse împreună cu vr'o alte 15 petre cu inscripţiunĭ de la Troesmis, aflate în escursiunile şi săpăturile ce făcurăm în maĭ multe rândurĭ la Igliţa.

Cu un material epigrafic aşa de bogat, scos la lumină din zidurile celor douĕ castre romane, — carĭ ascund póte bogățiĭ şi maĭ marĭ istorice — municipiul Troesmis 'şĭ a

[1]) Cf. şi *Revue Archéologique* n. s. XVII (1868) p. 254—278: Voyage archéologique et géographique dans la région du Bas Danube.—Idem *Comptes rendus de l'Académie* 1868, p. 40 seq.

[2]) C. I. L. III nr. 6164. 6166—6170. 6175. 6177—6180. 6183 6187. 6189. 6191. 6193—6194. 6196—6198. 6200. 6205. 6207—6212. 6214.

[3]) C. I. L. III nr. 6172. 6173.

[4]) C. I. L. III nr. 6195.

câştigat o pagină însemnată în istoria Romanismuluĭ la Dunăre. Acéstă istorie rĕmâne încă de scris.

Pentru Troesmis câte-va cuvinte nu ar fi fără loc aci [1]).

Cetatea, de şi exista, precum vĕdurăm, în timpul luĭ Ovidiŭ, forma constituţiuneĭ însă romane nu o căpătă de cât maĭ în urmă: nicĭ o inscripţiune din câte avem de la Troesmis nu este anterióră luĭ Hadrian. Istoricul municipiuluĭ Troesmis.

Originea acestuĭ municipiŭ, ca a tutulor cetăţilor romane din Dacia, Moesia şi alte provincii mărginaşe ale imperiuluĭ, este militară. Impregĭurul *castrelor stativa*, când acestea se aflaŭ în interiorul provincieĭ, se stabiléŭ, cum am spus maĭ înainte, neguţătorĭ lăcuind în *canabae*, şi cu timpul, când acest sat de canabae dobândĭa destulă însemnătate ca să aĭbă o administraţiune particulară, o *respublica*, i se da titlu de *vicus*, de *Canabae* saŭ *Canabenses*, cu douĭ *magistri* şi un *aedil*. Din vicus devenea apoĭ municipium [2]). Aşa vedem că Troesmis sub Hadrian şi Antonin era *canabae* a legiuneĭ a cincea macedonică, cu douĭ magistri şi un aedil [3]), şi lăcuitoriĭ se numĭaŭ: *veterani et cives Romani consistentes ad Canabas legionis quintae Macedonicae* [4]). La finea secululuĭ al III-lea el nu maĭ este *vicus*, ci o cetate însemnată, un *municipium* [5]) cu senatul sĕŭ (ordo) [6]), cu duoviri [7]), quaestores [8]), pontifices [9]) şi Augustales. [10])
Probabil, că după rĕsboiul marcomanic, Marcu Aurelius mutând legiunea V macedonică la Potaissa (Turda) în Dacia

[1]) Vedĭ Mommsen C. I. L. III p. 999. — Renier l. c. Desjardins în *Revue arhéol.* 1868 p. 258.

[2]) Vedĭ studiul d-luĭ Mommsen «die Römischen Lagerstädte» în *Hermes* VII (1873) p. 299—326 — L. Renier, *Comptes rendus des Séances de l'Académie de l'année 1865* p. 284—286. — Iung, *Römer und Romanen*, Innsbruck, 1877 p. 74—81.

[3]) C. I. L. III nr. 6162.

[4]) Idem nr. 6166: VET. ET. C. R. CONS. AD. CANAB. LEG. V. M.

[5]) C. I. L. nr. 6171. 6172. 6176. 6188. 6198. 6199.

[6]) Idem nr. 6171. 6172. 6173. 6177. 6182. 6183. 6195.

[7]) Idem. nr. 6170.

[8]) Idem. nr. 6163. 6199.

[9]) Idem. nr. 6170. 6217.

[10]) Idem. nr. 6200.

canabele legiuneĭ de la Troesmis aŭ căpătat dreptul de municipiŭ, şi a devenit scaunul oficial al sacerdoteluĭ provincieĭ Moesia inferióră cu escepţiunea Hexapoleĭ.

Municipiul se întindea pe un spaţiŭ de maĭ multe kilometre pătrate la nord, la sud şi la est de castre, şi liniile a doua apeducte carĭ alimentaŭ oraşul cu apă adusă din depărtare, sunt încă destul de visibile.

Dispoziţiunea unui castru roman.

Castrele ridicate, precum vĕdurăm, la posiţiune nu se póte maĭ tare prin natură, le întărĭa şi maĭ mult lucrările strategice ale acelor soldaţĭ, pentru carĭ «lagărul representă patria absentă, şanţul şi cortul sunt casa şi penaţiĭ sĕĭ» [1]). Romaniĭ aŭ rĕmas pentru tot-d'auna maestri în modul concepereĭ şi esecutăreĭ lagărelor [2]); nicĭ un lagăr roman, saŭ aprópe nicĭ unul n'a putut fi vre-o dată luat de inimicĭ; regularitatea cea maĭ perfectă înlatura orĭ-ce confusie; fie-care soldat cunoscea maĭ d'inainte disposiţiile castruluĭ, uliţile, locul unde are să se odihnéscă, unde are să se strângă în cas de atac, pe ce pórtă are să ĭasă la luptă.

De formă rectangulară [3]) — de preferinţă pătrată — [4]) castrul roman era întărit la porţĭ şi la colţurile zidurilor cu apărătorĭ şi turnurĭ; pe fie-care lature a drept-unghiuluĭ se află câte o pórtă; douĕ căĭ largĭ ce se încrucişaŭ la mijloc ducéŭ de la o pórtă la alta: în mijloc se afla cortul căpetenieĭ armateĭ încongiurat de altare, de instrumente ale cultuluĭ, de imaginele ḑeilor şi de tribunalul militar unde ţinea cuvêntările şi da comandele. Venéŭ apoĭ legaţiĭ, quaestorul, tribuniĭ şi primiĭ centurionĭ, cu trupele alese, cu cavaleria, şi apoĭ diferitele corpurĭ de pedestri [5]).

La Trœsmis găsim aceiaşĭ disposiţiune: forma maĭ mult

[1]) Tit. Liv. XLIV, 39.
[2]) Polyb. VI, 26.
[3]) Ioseph. Fl. *Bell. Jud.* III. 5. Hygin, *De mun. cast.* 21. — Vegetiŭ III 8.
[4]) Polyb. VI, 26 seq.
[5]) Vedĭ despre castramentatiunea romană *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines* ed. Ch. Daremberg et Edm. Saglio, art. *Castra*, şi bibliografia acolo indicată pe pag. 959.

saŭ maĭ puţin rectangulară a castrelor, turnurile separate prin intervale egale, cele patru porţĭ, câte una pe fie-care lature a zidului încongiurător. In interior: divisiunea castrelor în uliţe, în mijlocul cărora se aflaŭ corturile căpetenielor; ceva la o parte, nu de tot la centru [1]), *praetorium* cu *ara*, şi maĭ departe *forum*. Douĕ căĭ marĭ, plecând de la câte o pórtă, se taiă la mijloc şi duc la cea-l'altă pórtă: căsuţele legionarilor eraŭ înşirate d'alungul acestor căĭ [2]). Descrierea castrelor de la Igliţa.

Castrul despre Ost mĕsóră pe laturile de N. şi S. 120ᵐ·, pe cele de O. şi W. 145ᵐ·; el este încongiurat cu un şanţ de 3—10ᵐ· adâncime şi 20—30ᵐ· lăţime, şi cu un val înalt de 1—2ᵐ· şi lat pênĕ la 20ᵐ·. Pe val se află construit zidul înconjurător, gros de 4ᵐ·. La colţurĭ se vĕd urme de turnurĭ exteriόre, răiunjite. Castrul este aşeḑat pe un platoŭ de 30ᵐ· înalt şi se rézimă cu latura de Sud pe malul abrupt şi stîncos al Dunăriĭ.

Castrul despre West este construit pe un colţ de dél lângă Dunăre (36ᵐ· d'asupra nivelului măriĭ); latura despre O. are lungimea de 100ᵐ·, cele despre N. şi S. câte 150ᵐ·, pe când laturea despre W. mĕsóră numaĭ 80ᵐ·, aşa că în întregime castrul arată forma triunghiulară, ce i s'a fost indicat de teren. In partea despre răsărit lagărul este apărat printr'un şanţ de 20ᵐ· adânc şi 50ᵐ· lat; cele-l'alte lature sunt rezemate pe malurile înalte ale Dunăriĭ şi ale uneĭ văĭ adâncĭ.

La 50ᵐ· spre apus de castrul ostic începe dintr'o rîpă de lângă Dunăre un val cu şanţul spre răsărit şi traverséză tot platoul pênĕ la o rîpă adâncă ce se află spre N. El avea menirea împreună cu un al douilea val aflator 100ᵐ· maĭ spre apus şi care merge paralel cu dênsul, ca să apere castrul vestic. Imprejurarea că aceste valurĭ sunt făcute chiar în interiorul şi pe ruinele vechiuluĭ municipiŭ, arată Valurile.

[1]) Impĕratul Leon Filosoful *Instit.* XX observă ca lăcuinţa generaluluĭ să nu fie în mijlocul lagăruluĭ, ci într'un loc unde să nu împedice trecerea, şi nicĭ el să nu fie incomodat.

[2]) Veḑĭ maĭ sus planurile castruluĭ ostic de la Trœsmis.

că a lor construire este posterióră dărămăriĭ oraşuluĭ şi că lagărul despre Apus a fost ocupat pênĕ în timpiĭ din urmă aĭ dominaţiuneĭ romane la Dunăre.

Canalul şi apeductele.

Spre apus, aprópe de valul al douilea, găsim un canal, ce are direcţiunea maĭ mult către vest de cât paralel cu valurile. El e construit din pétră cu ciment şi boltit cu cărămidă, avênd înălţimea pe din lăuntru de $0{,}90^{m.}$, iar lărgimea de $\frac{1}{2}$ metru. Este canalul de scurgere al municipiuluĭ antic.

Apeductele sunt împărţite în două :

Unul vine pe malul stâng al pâriuluĭ Valea Isvórelor, merge pe sub pólele de nord ale Déluluĭ Rîiósa şi alimenta cu apă partea nordică a oraşuluĭ. Lăcuitoriĭ spun că este lucrat ca un canal boltit din pĭatră cu var şi că urmele luĭ se regăsesc pe câmp pênĕ la satul Greciĭ. Direcţiunea şi posiţiunea luĭ însă nu pot să fie fixate, fără cercetărĭ maĭ amĕnunţite.

Apeductul al douilea este notat în charta statuluĭ major român ca val, şi se află la $500^{m.}$ spre NO de lagărul ostic. El se represintă ca o ridicătură de pămênt ce merge de la apus spre rĕsărit, în cât la prima vedere aĭ putea să 'l ĭeĭ drept un şanţ de apărare, dar mergênd pe dênsul vedem cu surprindere că la délul Rîiósa se preface într'o săpătură. Acésta indică un sistem de nivelare, şi decĭ nu póte fi un val, ci un apeduct. Şi într'adevĕr, lăcuitoriĭ ne asigură că sub acéstă rădicătură, la adâncime de $1.50^{m.}$, se află un canal boltit şi cimentat. Afară de aceea, apeductul acesta are înaintea sa spre N. un zid separat, care trebue să fi servit când-va de apărare; este înalt de $2^{m.}$ pe $20^{m.}$ lăţime, şi se cunósce pe o întindere de 2 kilm., fiind păstrat din dreptul castruluĭ ostic pênĕ sub cósta de nord a déluluĭ Rîiósa, unde apoĭ se perde în pólele déluluĭ, prefăcêndu-se într'o tăetură.

Resumatul istorieĭ castrelor.

In resumat, asupra epoceĭ când s'a stabilit aceste *castra*

stativa [1]) şi a prefacerilor ce aŭ îndurat cu timpul este de presupus:

1⁰ Că la început, în timpul luĭ Ovidiŭ, esista numaĭ lagărul apusan, pe care póte însuşĭ L. Pomponius Flaccus ca legat legionar îl va fi ridicat după reluarea cetăţiĭ din mâna Geţilor, spre a-l lăsa în mâna Odrysilor, carĭ trăiaŭ în legătură de clientelă cu Romaniĭ [2]).

2. In timpul luĭ Domiţian se formă un al doilea castru (cel ostic) la sud de cel d'intâiŭ pentru legiunea a *V Macedonică* [3]), care stete aci până la rĕsboiul marcomanic al luĭ Marcu Aurel [4]), când, după tótă probabilitatea, ea a fost trimisă în Dacia.

3. In secolul al IV-lea, după ce (între a. 337 şi 340 d. Ch.) Trœsmis se întăresce prin construcţia uneĭ lucrărĭ de apărare [5]), este apoĭ distrus de catre Goţĭ, carĭ 'ĭ dederă foc

[1]) Se numesc *castra stativa* saŭ numaĭ *stativa* orĭ *stativae*, castrele de posiţiune ce se stabileau la fruntariĭ, pe punctele strategice cele maĭ însemnate şi pe liniile de comunicaţiune (în care cas se numiau mansiones), şi eraŭ ocupate în mod permanent, saŭ cel puţin timp îndelungat. *Castra aestiva* saŭ numai *aestiva* eraŭ castrele de vară construite provisoriŭ în timpul uneĭ campaniĭ, în oposiţiune cu *castra hiberna* saŭ *hiberna* orĭ *hiemalia*, lagărele unde petrec trupele în timp de iarnă. Vedĭ *Dictionn. des antiq. grecq. et rom.* de Daremberg et Saglio, p. 957.

[2]) L. Renier în *Revue archéologique* n. s. X p. 393.— Boissière, *Archives des missions* 2eme série p. 191. E. Desjardins *Revue arch.* n. s XII, p. 257, pune, şi cu drept cuvênt, stabilirea uneĭ legiunĭ la Trœsmis în secolul II d. Chr., de óre-ce nicĭ o inscripţiune de aci nu se urcă maĭ sus de Hadrian.

[3]) Desjardins, *Revue archéologique* XVII p. 258, *Annali dell' Instituto*, 1868 p. 58 notă, susţine că legiunea I Italică şi a V Macedonică a ocupat simultaneu cele două castra stativa.

[4]) Mommsen, *Bullet. dell' Instituto* 1864 p. 262.—L. Renier, *Revue archéol.* XII p. 405 406 şi Desjardins, *Rev. arch.* XVII, p. 257 notă, credéŭ că legiunea V Macedonică a fost dusă în Dacia tocmaĭ sub Septimiŭ Sever, pe când este fórte probabil ca ea se gasea deja la Potaisa în timpul domnieĭ luĭ Marcu Aurel.

[5]) Tocilescu, *Neue Inschriften aus Rumänien*, V, Wien 1894 p. 84 nr. 7: locum în parte limitis positum gentilium Gothorum temeritati semper aptissimum, ad confirmandam provincialium suorum aeternam securitatem errecta istius fabricae munitione clauserunt, latrunculorumque impetum perennis muniminis dispositione tenuerunt sub împĕraţiĭ Constantin, Constanţiu şi Contant, fiind Sappo, dux limitis Scythiae.

de tóte părţile. Ast-fel se esplică stratele gróse de cenuşĕ şi alte urme visibile acolo ale unuĭ incendiŭ îngrozitor [1].

4. Impĕratul Justinian reconstrui cetatea, reînălţă cele douĕ castre, transformându-le în fortăreţe gigantice, cu turnurĭ şi cu câte treĭ şirurĭ de întăriturĭ, intrebuinţând ca materiale de construcţiunĭ monumentele romane, luate în grabă dupa întêmplare şi sub ameninţarea unuĭ mare pericol: morminte, monumente honorariĭ, altare, fragmente architectonice, baso-reliefurĭ şi altele, carĭ s'aŭ scos şi se scot la lumina numaĭ darămând zidurile: probă învederată ca lagărele, în forma lor actuala, nu datéză de cât din epoca luĭ Justinian, şi că ele s'aŭ înălţat pe ruinele si din ruinele vechelor lagăre legionare şi ale municipiuluĭ.

5. In fine, după dărâmarea castruluĭ ostic şi a cetăţiĭ justiniane, rĕmâne un singur post militar la castrul apusan, care este apărat de douĕ valurĭ paralele, visibile până în ḑiua de astă-ḑĭ.

Socro în loc de *socero*.

Maĭ notăm în inscripţiunea luĭ C. Valerius Longinianus şi forma barbară, şi póte chiar de dialect local, a cuvîntuluĭ *socro* (românesce *socru*), în loc de *socero*, precum într'o altă inscripţiune aflată lângă Lom-palanca [2]) se ḑice: *socra tua*, în loc de *socrus tua*.

[1]) Desjardins, *Rev. arch.* XVII, p. 259. — Boissière op. cit. p. 192: Quant à la fin de la ville romaine, et à la catastrophe dernière où elle a péri, l'histoire en est écrite partout dans ses ruines; chaque coup de pioche faisait voler un nuage de cendre; presque partout nous retrouvions de véritables couches de braise; dans toutes les tranchées, la ligne de feu, les ravages d'un terrible incendie étaient visibles... Dans quelques jarres, il y avait encore du blé brulé par l'incendie.

[2]) C. I. L. III S 7458.—Willmanns, op. cit, 508.—Pentru *nepota* C I. L. III 3173: *nepotia* C. I. L. III 2599, 2690, 2756, 2798, 6155.

No. 12

§. I. Proveninţa: Monument din fosta colecţiune a generaluluĭ Mavros. Locul de proveninţă necunoscut.

§. II. Natura: Mic relief de marmoră representând pe *Mithras taurocton* saŭ *sacrificiul mithriac (sacrificium Mithriacum)*.

Nălţimea: $0^m,22$; Lăţimea: $0^m,19$.

Grosimea; $0^m,02$.

Este spart la colţul de jos din drépta.

§. III. Textul:

AVR · VICT · VE EX P EX V

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. Otto Hirschfeld, după copia d-luĭ Otto Benndorf, în *Epigraphische Nachlese*, p. 42, no. 54. Apoĭ în *Ephemeris epigraphica* II, no. 369 şi de d. Domaszewski în *Supplementum* vol. III din C. I. L. no. 7596.

§. V. Lectura: *Aur(elius) Vict(or) ve(teranus) ex p(raetoriano?) ex v[oto pos](uit)*.

Traducerea: Aurelius Victor veteran fost pretorian, după pietosul jurament puse (monumentul).

§. VI. Epoca: Judecând după forma literilor şi felul de lucru al reliefuluĭ, monumentul aparţine secoluluĭ al III-lea, timpul când cultul luĭ Mithras era fórte rĕspândit în imperiul roman, şi maĭ ales în ţĕrile dunărene.

Altă lectură a inscripţiunei.

§. VII. Observaţiunĭ: In loc de *ve(teranus) ex p(raetoriano?)* cum citesce d. Domaszewski, d. O. Hirschfeld propune: *v(ir) e(gregius) ex p(rocuratore)*. După atare lectură, acest ex-voto ar fi pus de un fost procurator. *V(ir) E(gregius)* «bărbat distins este titlul onorific al membrilor ordinuluĭ ecuestru séŭ claseĭ cavalerescĭ, precum *C(larissimus) V(ir)* este al membrilor ordinuluĭ senatorial. V(ir) e(gregius) nu ne întêmpină pe monumente anterióre luĭ Marcu Aurel. D. Hirschfeld amintesce de un Aurelius Victor v(ir) e(gregius) menţionat în inscripţiunea arculuĭ luĭ Gallienus din Roma, dar pentru că numele de Aurelius Victor este fórte obicĭnuit,—cu drept cuvênt d-sa nu admite o identificaţiune între ambele persóne.

Descrierea reliefuluĭ.

Descrierea representaţiuneĭ reliefuluĭ este următórea: In interiorul uneĭ peşterĭ (*antrum, spelaeum*) indicata printr'o boltă, pe care se vĕd proeminenţe închipuitóre de stîncĭ, ḑeul *Mithras* omóră taurul. Un tênĕr îmbrăcat ca un oriental în portul sĕŭ obicĭnuit: chiton încins la brîŭ, chlamydă

înflată de vênt, anaxyriḑĭ, căcĭulă frigiană (ţurcă) pe cap, lăsând să se véḑă pĕrul în plete lungĭ. Cu genuchiul stîng apasă spinarea tauruluĭ, culcându-l ast-fel la pământ, pe când cu piciorul drept ţine strîns gamba inferióră a animaluluĭ. Apucând cu mâna stângă nările tauruluĭ şi trăgând capul luĭ spre dênsul, iĭ înplântă cu mâna dréptă cuţitul saŭ sabia adânc în umĕrul drept. Un şérpe vine de la stânga spre drépta şi 'şĭ înalţă capul ca să sugă sângele picat din rana tauruluĭ. Un câne, din care se maĭ vĕd capul şi piciorul stâng (restul fiind rupt), sare din spre drépta şi linge sângele animaluluĭ jertfit. Pe alte reliefurĭ se represintă şi scorpionul care apucă testiculele tauruluĭ. De amêndouĕ părţile acestuĭ grup stă liniştit, cu piciórele încrucişate şi îmbrăcat tot în costum oriental ca şi Mithras, câte un băiat, ţinênd fie-care o făclie. De aceia eĭ se şi numesc *dadophorĭ* séŭ *făclierĭ mithriacĭ*. Cel din stânga este *Cautes* trist cu capul rezemat pe braţul stâng, ce 'l ţine întors; în mâna dréptă are făclia cu lumina lăsată în jos; cel din drépta este *Cautopates*, din a căruia făclie ţinută cu lumina în sus, se vede prea puţin [1]).

Sus la marginile bolţiĭ figuréză: în drépta bustul Luneĭ *(Luna)* în semilună; spre stânga bustul Sóreluĭ *(Sol)*; şi ceva maĭ jos la capĕtul chlamydeĭ ḑeuluĭ, un *corb*: acesta este curierul trimis la Mithras de ḑeul Sóre.

Relieful aparţine, precum se vede, categorieĭ celeĭ maĭ simple din acéstă clasă de monumente şi nu se depărtéză prin nimica de tipul tradiţional al luĭ Mithras tauroctonul.

[1]) *Cautes*, ca şi *Cautopates* par a nu fi de cât repetiţiunile aceluiaşĭ deŭ Mithras. Cum despre acesta se credea ca e născut din stâncă—de unde dedicatiunile Θεῷ ἐκ πέτρας, *deo genitori rupe nato* (C. I. L. III S. 7729), petrae genetrici (C. I. L. III 4424; p(etrae) g(enetrici) d(omini) (C. I. L. III 4543).— Cauto se pune cu drept cuvênt în legatură cu latinul *cautes* = vêrf de columnă. Πέτρα jócă rol în cultul lui Mithras; în Mithreul descoperit sub Basilica S. Clemente în Roma, s'a dat peste un altar cu inscriptiunea pe dênsul *Caute Sacrum* (C. I. L. VI, 748) şi langă el: un vêrf de columnă, din care ese o flacără, simbolul lui Mithras. *Cauto Pati* sau *Cautopati* (C. I. L. V 1765. 1809, 4935, 5465; VIII, 2228), este alta denumire a aceluiaşi Mithras, *pati* fiind egal cu zend. *paiti* = stăpân, pati sanskrit. Cf. W. Roscher op. cit. 857.

Lucrarea este schematică şi de execuţiune ordinară [1].

Cultul luĭ Mithras în statul roman.

Plutarch [2] ne spune că ḑeul persan Mithras a fost pentru prima óră cunoscut de Romanĭ în Cilicia, pe la finele republiceĭ, în rĕsboiul luĭ Pompeiŭ contra piraţilor. Cultul sĕŭ începe a se rĕspândi în Italia cu încetul printre clasele populare; maĭ întêiŭ la Ostia [3], la Roma deja sub Tiberiŭ [4], în tot imperiul roman deja sub Antoninĭ, iar în seculiĭ III şi IV el întrece prin însemnătate pe toate cele-l'alte culte, menţinêndu-se până către a. 400 d. Chr. [5].

Cultul luĭ Mithras în provinciile dunărene şi causele rĕsĭândirei luĭ.

Monumentele mithriace abundă în provinciile fruntariĭ ale Occidentuluĭ, şi maĭ cu sémă în Pannonia, Mœsia, cu deosebire în Dacia [6]. In Dalmaţia ele sunt maĭ rare, şi încă şi maĭ puţin sunt representate în Sicilia, Tracia, Macedonia; ba în Sardinia şi Corsica, ele lipsesc cu totul.

Motivul principal al acestuĭ fapt trebue căutat în relaţiunile militare ale ţĕrilor menţionate. Acolo unde n'a fost garnizonă legionară, şi trupele auxiliare aparţinéŭ ţĕriĭ chiar,

[1] Alte tipurĭ mithriace sunt: a) *Mithras născĕnd din stâncă:* un copil gol, cu ţurcă pe cap, partea inferióră a corpuluĭ băgată într'o stâncă, înaltă cele două braţe, în mâna dréptă ţinênd un cutit; în cea stângă o făclie; b) *Mithras pe taur, apucând saŭ târând taurul.*

[2] *Pompeiŭ,* 24.

[3] Aci s'a descoperit 4 mithreurĭ sĕŭ temple subterane. Vedĭ Visconti, *del mitreo annesso alle terme Ostiensi di Antonino Pio,* în *Annali dell' Instituto* 1864, p. 147. Franz Cumont, *Notes sur un temple Mithriaque d'Ostie*(Gand. 1891).

[4] Mommsen *Inscriptiones Regni Neapolitani* 6864.— In a. 1891 se numĕraŭ în Roma 37 marĭ representatiunĭ ale luĭ Mithras tauroctonul (F. Cumont, op. cit., 21), ĭar unul peste altul şi cu cele duse în streinătate sĕŭ perdute 75 (Idem, *Revue archéol. 1892,* p. 8 seq.).

[5] Marquardt, op. cit., III 83; F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra,* Bruxelles 1894—96.

[6] Ca să vorbim numaĭ de Dacia, numĕrul altarelor şi reliefurilor mithriace cu inscriptiunĭ pe ele până adĭ publicate se urcă aproape la 100. Pe lângă cele coprinse în Indexul volumuluĭ al III-lea, notăm pe cele din *Supplementum,* căcĭ indexul Supplementuluĭ n'a apărut încă: 7662, 7685, 7686, 7728, 7729, 7730, 7771, 7776, 7777, 7778, 7782; 7922 7950; 8038, 8041; *Archäol.-epigr. Mittheil:* XII p. 193 nr. 5; p. 197 nr. 22 şi 23 etc. Cf. *Franz Cumont, Catalogue sommaire des monuments figurés relatifs au culte de Mithra* (Revue archéologique, 1892). Idem, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra publiés avec une introduction critique.* Bruxelles 1894—1896 (3 fasciculĭ).

fiind recrutate din populaţiunea indigenă, cum de ex. în Dalmaţia, ḑeităţile orientale, ca şi cultul luĭ Mithras, îşĭ găsiră puţinĭ adoratorĭ; lăcuitoriĭ rĕmaseră credincioşĭ ḑeilor naţionalĭ.

In ḑeităţile Diana, Pan, Silvan şi Liber fură confundate ḑeităţile locale. *Latra, Sentona, Ica, Iutossica, Medaurus, Aufanae* etc., se păstrară în Dalmaţia, pe când divinităţile orientale ne întâmpină acolo numaĭ sporadic. In Panonia, Mœsia şi Dacia, din contra, relaţiunile militărescĭ fiind cu totul altele, a existat o legătură continuă între Occident şi Orient, care a înlesnit rĕspândirea cultuluĭ mithriac printre soldaţĭ, ca şi printre particularĭ. Religiunea mithriacă era maĭ mult o religiune de soldaţĭ, aspră décă nu crudă, în care se făcea apel înainte de tóte la curagiŭ, şi iniţiatul trebuia să trécă printr'un şir de încercărĭ, care de carĭ maĭ grele: prin foc şi apă, fóme şi sete, bătaia la spete şi pusnicie, maĭ înainte de a fi primit treptat în cele 7 grade: al *corbilor* (κόρακες) al *taĭnicilor* (κρύφιοι), al *luptătorilor* (milites), al *leilor* saŭ *leoaĭcelor* (leones, λέαιναι, λεοντικά), al *Persuluĭ* séŭ *Perseuluĭ* (Persei, Persica, gradus Persicus), al *cursierilor Sóreluĭ* (ἡλιοδρόμοι) şi al *părinţilor* (patres) numiţĭ şi *aquile* şi *şoimĭ* (ἀετοὶ καὶ ἱέρακες [1]).

Atare religiune formă o adevĕrată şcólă de rĕsboiŭ. Cu tóte acestea Mithras nicĭ o dată n'a devenit un ḑeŭ milităresc. Causa trebue căutată în faptul că Mithras era un ḑeŭ persan; el nu figura între *dei peregrini*, între ḑeiĭ adică naţionalĭ, pe carĭ corpurile de trupe peregrine avéŭ dreptul să le adóre în templul insemnelor. De aceea el nu s'a bucurat de un cult *Dei peregrini şi dei externi.*

[1]) Suidas s.v. Μίθρου. Porphyrius, *de abstinentia* IV, 16. Cf. Orelli n. 2343, 2345, 2346; Henzen ap. C. I. L. VI, 754. Alte texturĭ sunt adunate şi citate de Windischmann, *Mithra*, Leipzig 1859 p. 69. Din vechia literatură: Zoega *Abhandlungen* p. 146 seq., 394 seq.—F. Lajard, *introduction à l'étude du culte public et des mystères de Mythra* Paris 1847 pl. LXXXIV sqq. Jos. de Hammer, *Mémoire sur le culte de Mithra*, publié par I. Spencer Smith, Paris 1833; Creuzer *Über das Mithreum von Neuenheim bei Heidelberg* 1838. — Stark în *Festschrift zur 24. Versammlung d. Philologen und Schulmänner*, Heidelberg 1865; Visconti, în *Bull. archeol. municipale* 1872—73; 1874.

public,—vorbim de cultul ómenilor liberĭ, ĭar nu de al liberţilor,—ci a rĕmas în cercul strict al vieţeĭ private. Templul sĕŭ se considerà ca o parte a caseĭ private. Maĭ târḑiŭ, atuncĭ când s'a perdut ideia de stat roman, şi când împĕraţiĭ se declarară nu numaĭ ferbinţĭ adoratorĭ aĭ divinităţiĭ persane, dar chiar divinitatea însăşĭ [1],—a putut şi Mithras, ca să capete altare oficiale, ca în Carnuntum [2]. Acésta era contrariŭ principiuluĭ legal, care oprea, cà *ḑei externi*, ḑeităţile adică ce nu eraŭ adorate de popórele imperiuluĭ, de *peregrini*, să fie recunoscute şi admise drept culte ale statuluĭ roman [3].

Asupra natureĭ şi formelor diferite ce îmbracă cultul luĭ Mithras în Europa, asupra principalelor tipurĭ la carĭ pot fi reduse figurile mithriace, ca şi asupra curióselor mistere şi înfricoşătóre sacrificiĭ ce însoţesc acest cult, vom vorbi în partea a doua (monumentele sculpturalĭ) a lucrăriĭ de faţă. Tot acolo vom trece în revistă principalele monumente mithriace descoperite în Dacia, mitreele séŭ templurile subterane ale luĭ Mithras de la *Grădiştea* (Sarmizegethusa), de la *Décse* spre N. O. de Aiud (Transilvania), *Slăvenĭ* (jud. Romanaţĭ) şi altele, cum şi reliefurile mithriace din museul nostru naţional şi din museele locale ale Transilvanieĭ.

1) *Westdeutsche Zeitschrift* XI p. 315 (Mainz): *D(eo) invi[cto Soli] imp(eratori) Cae[s(ari) M. Aure]lio Anto[nino]pio felic[i Augus]to*, etc. Aci, ca şi în altă inscripţiune (*Korrespondenzblat d. Westd. Zeitschr.* 1894) *Soli invicto imp(eratori) C. Paulinius Iusius b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)*, împeratul Caracalla este invocat ca *Sol invictus*. Nu e de mirare pentru acel timp, când împeratésa Iulia se adora sub numele de Juno Caelestis a Cartagineĭ, de *Domna*, adică Sultanină, de *Mater Augusti*, adică muma Sultanuluĭ, de *Mater Castrorum, Senatus et patriae*, şi Genius al eĭ erà expus şi adorat în templul insemnelor din castre, ca şi în Senat şi în tóte altarele şi templurile cultuluĭ imperial. Orientalisarea începută de mamă, trebuia a se desăvîrşi de fiul săŭ Caracalla, şi de impostorul fiŭ al acestuia Elagabal.

2) C. I. L. III 4413: *D(eo) S(oli) i(nvicto) M(ithrae) fautori imperii sui Iovii et Herculii religiosissimi Augusti et Caesares sacrarium restituerunt.*

3) Domaszewski, op, cit. 66.

N^O. 13

§. I. Proveninţa: Fragment din fosta colecţiune a Generalului Mavros; locul unde s'a aflat, este necunoscut.

§. II. Natura: Inscripţiunea fragmentată este pe un singur rênd în josul uneĭ bucăţĭ de baso-relief de marmură, pe care se maĭ găsesc copita de la piciorul din'apoĭ al unuĭ cal şi capul şi piciórele dinainte ale unuĭ câĭne. Lipsesce aprópe jumĕtate din monument.

Nălţimea la mijloc a fragmentuluĭ: 0^m,18.

Lăţimea fragmentuluĭ: 0^m,29.

Năltimea literilor: $0,^m$04.

§. III. Literatura: S'a publicat pentru prima óră de d. *Otto Hirschfeld*, (op. cit., p. 41, no. 53), apoĭ în *Ephemeris epigraphica* II no. 368 şi în *Supplementum* al vol. III din *Corp. Inscript. Latin.* no. 7592.

§. IV. Textul:

HERONI · INVICTO · T

§. V. Lectura: *Heroni invicto. T[itus... ex voto pos](uit.*
Traducere : Herouluĭ neînvins, T... din pietos jurămênt puse.

§. VI. Epoca: Aproximativ secolul al III-lea.

Representaţiunea erouluĭ thrac.

§. VII. Observaţiunĭ: Trebue să recunóscem că fragmentul de faţă este fără îndoĭală restul unuĭa din monumentele ce se închinaŭ ca ex voto, ἀναθήματα, deităţiĭ denumită *heroul thrac*. De ordinar heroul se represintă în chipul unuĭ călăreţ în fuga caluluĭ, alergând spre drépta, cu chlamyda înflată de vênt, ţinênd cu mâna stângă frânele caluluĭ, ĭar braţul drept îl are ridicat. El se îndreptéză spre un altar de formă rectangulară [1]) séŭ spre un arbure [2]) încolăcit de un şérpe [3]). Alte monumente ni-l arată urmat de un câne [4]) atacând cu lancea [5]) un animal sĕlbatec, un mistreţ [6]) séŭ un balaur [7]). Une-orĭ calul stă în loc cu unul din piciórele de dinainte pus pe un mic postament séŭ altar. Alte-orĭ figuréză la un loc cu ospeţele funebre de pe monumente [8]). Inscripţiunea ce le însoţesce, maĭ de regulă scrisă în limba elenă, conţine cuvintele : ΚΥΡΩΙ ΗΡΩΙ, (Κύριος ἥρος = domnul heroŭ), apoĭ urméză la genitiv numele celuĭ ce a înălţat monumentul votiv, şi la fine de tot cuvêntul εὐχήν.

Fragmentul nostru a făcut deci parte dintr'un asemenea ex-voto, închinat herouluĭ thrac, cum dovedesce in-

[1]) Dumont, *Inscriptions et monuments figurés de la Thrace,* Paris 1877 no. 5, 6, 7, 18, 24, 27, 32, 33 b., 33 c.

[2]) Idem no. 17.

[3]) Idem no. 22, 39.

[4]) Idem no. 33 a., 40, 57.

[5]) Idem no. 8.

[6]) Idem no. 27. 61 a. 102 ; Heuzey, *Mission archéologique de Macédoine,* pl. III fig, 3 ; Abbé Duchesne et Bayet, *Mission au mont Athos,* no. 187 p. 327,

[7]) Dumont, op. cit., no. 33 a.

[8]) Idem şi no. 20, 61,

scripţiunea *Heroni invicto*, ca şi resturile piciórelor de dinainte ale câneluĭ, şi copita d'inapoĭ a caluluĭ. De sigur relieful represinta un om pe cal în fugă, sub cal un câne gata ca să apuce un mistreţ.

Epitetul de *invictus* se potrivesce uneĭ divinităţĭ rĕsboĭnice a vînătóreĭ. In 1874, când d. Hirschfeld a publicat acéstă inscripţiune, era cel d'ântêiŭ monument epigrafic latin cunoscut, care menţionà pe Heroul thrac. De atuncĭ colecţiunea Museuluĭ din Bucurescĭ s'a înavuţit cu alte patru latinescĭ descoperite în Dobrogea [1]), pe lângă 30 monumente găsite tot acolo, parte cu inscripţiunĭ grecescĭ, parte fără inscripţiunĭ, dar tóte cu representaţiunea herouluĭ trac. Pe vr'o şése din ele Heroul este asociat la scena ospĕţuluĭ funebru.

Asemenĭ representaţiunĭ se găsesc fórte des şi în Bulgaria [2]) şi în Thracia. «Am vĕḑut maĭ mult de 30 representaţiunĭ, ḑice rĕposatul archeolog frances, Dumont, fără ca aceste micĭ ex-voto să-mĭ fi revelat numele personagiuluĭ pe care pietatea populară îl figurà sub trăsurile cele maĭ constante. Inscripţiunile sună invariabil ΚΥΡΙΩΙ ΥΡΩΙ, apoĭ numele aceluĭa care a dedicat ofranda. Sunt nisce micĭ marmure de 3 decimetri cel mult pe 2 cent.» [3]).

Numaĭ la Batkum, într'un heroon saŭ capelă, d. Dumont a aflat maĭ mult de 10 reliefurĭ, fără inscripţiune. Cultul herouluĭ thrac la vechiĭ Thracĭ.
Cum se vede, Heroul thrac se bucura de un cult deosebit

[1]) C. I. L. III S 7483 (Adam-Klissi): *Deo invicto*; 7530 (Besiul) *Heroni domno*; 7531 (Constanta): *Heroi invicto Sacro* (a. 216); 7532 (Hassiduluk): *Ero(i)e(t) D*(omno?); Tocilescu, Neue Inschriften aus Rumenien (Arch. epigr. Mitth. XIX, 1 nr. 36): *Heroi sacrum*. Un al cincilea monument, găsit la Constanta: C. I. L. III S. 7534: *I(ovi) O(ptimo) m(aximo), heroi.* C. I. L. III S. 7749 şi 7833: *Domno* et *Domnae.* La Adam-Klissi (Tocilescu, Archäol. epigr. Mittheil. XIV, p. 18 nr. 40): *Eroni inv(icto)*; cf. ibidem nr. 32 o mănuşă de vas cu stampila Ἥρωνος.

[2]) Din numerósele monumente cunoscute vom cita: cele 77 exemplare descrise şi publicate de fraţiĭ Şkorpil în *Sbornicul Ministeruluĭ de Instrucţiune publică din Bulgaria*, vol. VIII, p. 67 81 (Sofia 1892) şi de d. Dobruski în aceĭaşĭ revistă vol. XI, p. 68 102 (Sofia 1894), vol. XII (1895 p. 318 322) şi vol XIII (1896) p. 423 427, precum şi cele apărute în publicaţiunea vieneză: *Archäol.-epigraphische Mittheilungen.*

[3]) *Comptes-rendus de l'Académie des inscriptions* et *belles-lettres* 1868 p. 417.

la Thracĭ, carĭ ca soldaţĭ îl ducéŭ cu dênşiĭ, orĭ unde servéŭ.

Ast-fel la Roma, între ruinele thermelor luĭ Diocletian şi ale castrelor pretoriane s'a aflat în 1872 un relief cu heroul thrac şi cu inscripţiunea [1]: *Deo Heroi Sancto [p]r[o] salubritate; Long[i]cius cum suis votum s(olvit); Thraciacius f(ecit).* Numele *Thraciacius* ne duce d'a dreptul în Thracia. Tot acolo ne duc şi alte 5 fragmente de plăcĭ cu relief şi cu inscripţiunĭ de ale pretorianilor descoperite la Roma şi închinate luĭ *Deo Sancto Heroni* [2], *Deo Sancto Eroni Briganitio* [3], de către soldaţĭ originarĭ din Thracia, între carĭ 4 chiar se intituléză: *cives Usdicensis* (adică din στρατηγία Οὐσδικησική a provincieĭ Thracia, Ptolemeŭ 3, 11, 8) *vico Acatapara* [4].

Natura heroului thrac. D. Dumont [5]) crede cu drept cuvênt că acest călăreţ thrac nu este o divinitate unică şi tot-d'auna aceĭaşĭ; că în unele casurĭ avem un muritor heroisat devenit κύριος şi ἥρως; alte-orĭ o divinitate de un caracter maĭ general, admisă în Pantheonul thrac, alăturea de ḑeiĭ ceĭ marĭ, şi primind drept ex-voto acele micĭ plăcĭ sculptate.

Din împrejurarea că denumirea Ἥρως ne întâmpină maĭ târḑiŭ, se pare că la origină heroul thrac nu era un ḑeŭ al infernuluĭ. Numele sĕŭ propriŭ la Thracĭ nu-l cunóscem; póte ca fiinţa ḑeuluĭ să fi fost identică cu a luĭ Ares, divinitatea de căpetenie a Thracilor, după tradiţiunea grécă. Acésta ar explica de ce ḑeul-călăreţ se bucură de un cult aşa de rĕspândit care n'a încetat nicĭ în epoca creştină, de

[1]) C. I. L. VI 3691.

[2]) C. I. L. VI 2803—2806. Pe no. 2803—2805 se observă în întregime saŭ în parte figurile călăreţuluĭ, câneluĭ şi mistreţuluĭ.

[3]) C. I. L. VI 2807.

[4]) Idem, idem.—No. 2801 (găsit tot la Roma): *Deo paterno Biuba Aurelius Cerdius* etc. pare a fi tot divinitatea thracă Heros.

[5]) *Archives des missions scientifiques et littéraires*, t. III p. 183. cf. Egger, *Note sur une stèle de marbre*, (Annali dell' Instit. 1868, p. 133 seq.) cu observările d-luĭ Benndorf, în *Göttinger gelehrt. Anzeigen* 1869, p. 2063 seq. asupra aceleĭ inscripţiunĭ metrice din a. 149 şi cu proveninţă sigură din Thracia.—Dumont, *Revue archéologique* 1869, t. 2, p. 179—185. Despre heroĭ şi veneraţiunea lor, veḑĭ K. Lehrs, *Populäre Aufsätze aus dem Alterthum*, Leipzig p. 326 seq.—W. Roescher, op. cit. art. *Heros*,

óre-ce până astădĭ reliefurile ḑeuluĭ-călăreţ sunt luate drept icónele Sfântuluĭ George [1]). E de admis ĭarăşĭ că înţelesul heroic şi divin priméză pe cel funerar în întréga categorie a acestor reliefurĭ. Unele din ele pot fi închinate la rĕposaţĭ heroisaţĭ, dar multe aŭ în vedere heroĭ localĭ şi aĭ némuluĭ (heroĭ gentilĭ), şi chĭar impĕraţĭ. In orĭ-ce cas ele sunt reliefurĭ votive, precum o dovedesce şi formula εὐχὴν din inscripţiunile de pe dênsele.

Heroul thrac pe monedele şi reliefurile oraşelor Tomis şi Istros.

Heroul thrac ne întâmpină şi pe monedele şi reliefurile găsite la Tomis [2]). Pe monede ḑeul-călăreţ ţine în mâna dréptă cornul abundanţeĭ, ceea-ce lipsesce pe reliefurĭ. Atributul acesta indică că heroul e închipuit ca ḑeŭ, iar nu ca mort heroisat. Pe reliefurĭ, carĭ maĭ tóte datéză din epoca imperială, pe lângă călăreţ apare regulat un arbore şi un şérpe, ceea-ce ne raportéză la o figură din cercul ḑeităţilor infernale. Ba într'o inscripţiune se ḑice chiar Ἥρως κατα(χθόνιος) [3]). Este îndoios décă figura de pe monede este una şi aceĭaşĭ cu cea de pe reliefurĭ, décă adică *Heros* al inscripţiunilor înălţate de particularĭ, ca şi de membriĭ unuĭ thiasos saŭ colegiŭ religios ce exista la Tomis pentru cultul unuĭ *Heros* [4]), a fost cel puţin timporar primit între ḑeiĭ cultuluĭ public, precum şi décă în calitate de ḑeŭ al oraşuluĭ grecesc el purta nu-

[1]) Dumont, l. c.

[2]) Pe lângă inscriptiunile indicate la nota 1 de la pag. 91, maĭ vedĭ Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrudscha* Wien 1882, p. 18 nr. 38, inscripţiune probabil anterióră epoceĭ imperiale: HPΩI MA NIMAZΩI Ἥρωι Μανιμάζῳ, un epitet, ce pare a fi local şi identic cu cel constatat pe o monedă a oraşuluĭ Odessos (Neue Jahrbücher f. cl. Philol. Suppl. 19 (1853), 372, 6): un călăreţ în galopp cu mantie avênd dedicatiunea Ἥρωι Μανιμάτῳ; ibidem p. 19 nr. 39 (Ἥρως).

[3]) Gr. G. Tocilescu, *Neue Inschriften aus Rumenien*, Wien 1896, p. 17 nr. 36, inscripţiune bilingue: *Heroi Sacrum*... Ἥρωι κατα(χθονίῳ).

[4]) Inscripţiunea din Constanţa (Dr. Gr. G. Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrudscha*, Wien 1882, p. 19 nr. 39) se referă de sigur la Ἥρως; probabil şi cea aflată tot acolo, idem, *Neue Inschriften aus Rumänien*. (Archäologisch-epigraphischen Mittheilungen XIX, p. 222 nr. 89). La cele-l'alte nu se scie, de ce anume cult este vorba. Pe unele monede din epoca imperială figuréză capul herouluĭ eponym al oraşuluí Tomis cu legenda: TOMOV HPΩOC séŭ singur TOMOC; maĭ adesea TOMOC KTICTHC. Despre colegiile din Tomis vedĭ Kleinsorge, *De civit. Graecarum in Ponti Euxini ora occ. sitarum rebus*, Halle 1888 p. 31; Ziebarth, *Das Griechische Vereinswesen* p. 58 şi 207.

mele de Heros, cu séŭ fără epitet. Pe monedele bătute în timpul luĭ Antonin Pius şi Commodus de către oraşul Istros, colonia milesiană la sud de gurile Dunăriĭ, ḑeul-călăreţ pórtă cornul abundanţiĭ; pe cele din timpul de la Septimius Sever încóce el pórtă calathos pe cap, maĭ jos un sceptru cu pasăre d'asupra. D. B. Pick [1]) observă cu drept cuvênt, că aci nu putem avea pe Sarapis-călăreţ, cum s'a creḑut pênă acum, ci pe heroul thrac deja helenisat, şi maĭ în urmă contopit cu Sarapis Alexandrinic. Pe un monument funerar, aflat în cetatea (Kaleh) de lângă Kassapkioi, deci pe teritoriul vechiuluĭ Istros [2]), heroul are forma obicĭnuită a călăreţuluĭ thrac, şi nu e însoţit de cornul abundanţeĭ séŭ de vre-un alt atribut.

Heroul thrac în Thracia şi aiurea.

Ḑeul-călăreţ ne întâmpină săpat şi pe stâncĭ în Thracia [3]); aceléşĭ tipurĭ din Thracia se regăsesc în Macedonia [4]), Thasos, Lemnos şi Lesbos, Thessallia şi Beoţia.

Un studiŭ al reliefurilor herouluĭ thrac rĕmâne încă de întreprins. Acest studiŭ ar trebui să ţie sémă şi de diferitele figurĭ de călăreţĭ de pe monedele Thracieĭ, Asieĭ-micĭ, (Baris, Isinda etc.) şi Tarentuluĭ, căcĭ până acum numismatica n'a fost din punctul acesta utilisată [5]). El trebue încă firesce a se face în comparaţiune şi cu reliefurile sacrale şi sepulcrale aflate în întréga Elladă, căcĭ Heroul thrac nu este de cât unul din tipurile acelor representaţiunĭ: heroul rĕsboĭnic séŭ vênĕtor pe cal; pe când monumentele ne maĭ arată pe heroul rĕsboĭnic lângă cal, saŭ stând pe tron, saŭ la masă şi luând parte la ospĕţ (ospĕţul funebru).

[1]) B. Pick, *Trakische Münzbilder* in Jahrbuch des archäologischen Instituts XIII, 165 seq.
[2]) Tocilescu, *Neue Inschriften aus Rumenien*, p. 16 nr. 25.
[3]) Heuzey, *Mission archéologique de Macédoine*, 85 seq.; tab. 3, 3 si 4.
[4]) Fröhner, *inscr. du Louvre* 194, 216.
[5]) Un bun început se face de d. Pick, loc citat, p. 155 seq.

No. 14

§. I. Proveninţa: Monument, despre a căruia proveninţă nu avem nicĭ o scire positivă; trebue însă să fi fost găsit la Reşca, Celeiŭ, T.-Severin saŭ Slăvenĭ, într'una din localităţile cu ruine romane din Oltenia, de pe unde adică obicĭnuia marele Vornic Mihalache Ghica să 'şĭ procure obiecte antice pentru colecţiunile sale.

Puţinele petre cu inscripţiunĭ şi cu sculpturĭ din aceste colecţiunĭ aŭ fost dăruite Museuluĭ naţional. Intre aceste petre figurézā şi inscripţiunea de care ne ocupăm, şi a căreia proveninţă acum, după aflarea la Grădiştea în Transilvania a inscripţiuneĭ C. I. L. III no. 7901, nu maĭ póte fi pusă, cum face d. Hirschfeld (Epigr. Nachlese, p. 11 notă) în Mœsia inferióră, ci în Dacia, căcĭ Herennius Gemellinus, menţionat în ambele monumente epigrafice, a fost procurator imperial în Dacia, iar nu în Mœsia.

§. II. Natura: Este un trunchiŭ fragmentat de columnă de marmoră, ce a fost înălţată ca monument votiv pentru Her-

renius Gemellinus, procurator imperial, de către soţia acestuia. Atât numele femeiĭ, cât şi al deităţiĭ căreia monumentul fusese închinat, figurau la începutul inscripţiuneĭ, în partea de sus care lipsesce. Numele femeiĭ însă îl putem sci din cel-alt monument epigrafic, şi despre care vedĭ maĭ jos. (§. VII).

Nălţimea actuală: $0^m,48$.

Diametrul columneĭ: $0^m,20$.

Litere frumóse, bine săpate, cu forme denotând epoca de înflorire a Antoninilor şi a luĭ Septimiŭ Sever.

Ca semn distinctiv, litera A nu pórtă trăsura transversală de la mijloc şi literile în genere sunt maĭ strînse şi maĭ mult lungăreţe de cât late.

§. III. Textul:

PRO HEREN
GEMELLINO
VE PROC
ΛVGG NN
ΛGENTE VP
MΛRITO SVO
LIBENS SOLVIT

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. *Th. Mommsen* în *Corp. Inscr. Latin.* III no. 1625 de pre copiile trimise de rěposatul A. Tr. Laurian şi Justus Fridlaender. Tot într'un timp, şi de *Ern. Desjardins* (*loc. citat.* pag. 21), după care s'a emendat de *Mommsen* în Corpus vol. III, p. 1080; de *Otto Hirschfeld* (*Epigr. Nachlese*, p. 11 notă), *Ephemeris epigraphica* II, 321 no. 451 şi *Supplementum* volum. III din *Corp. Inscr. Latin.*, pag. 1424.

§. V. Lectura: Cu ajutorul inscripţiuneĭ de maĭ jos (§. VII) găsită la Grădiştea (vechia colonie Sarmizegethuza) putem completa şi citi inscripţiunea nóstră ast-fel:

[. . . .[1]) *Aelia (?) Saturnina p]ro Heren(nio) Gemellino v(iro) e(gregio) proc(uratore) Aug(ustorum) n(ostrorum duorum) agente v(ices) p(raesidis) marito suo libens solvit.*

Traducerea : (Divinităţiĭ cutare), Aelia (?) Saturnina, pentru Herennius Gemellinus, bărbat distins, procurator al Augustilor noştri (împĕraţĭ în numĕr de douĭ), îndeplinind funcţiunea de Preside (adică ţinênd locul guvernatoreluĭ provincial), soţuluĭ eĭ bucurósă împlini pietosul jurămênt.

§ VI. Epoca: Forma literilor, titlul de *v(ir) e(gregius)*, abreviaţiunea AVGG·NN, ca şi cea din inscripţiunea de la Grădiştea : AVGGG·NNN, fac fórte probabilă părerea, că Herennius Gemellinus a exercitat procuratura imperială sub împĕratul Septimiŭ Sever. Ast-fel ceĭ doĭ împĕraţĭ (AVGG·NN) din inscripţiunea nóstră fiind : Septimiŭ Sever şi Caracalla, data inscripţiuneĭ cade între a. 198 (când Caracalla a primit titlu de Augustus) şi a. 208, (când Geta încă nu căpătase acest titlu) ; ĭar ceĭ treĭ împĕraţĭ (AVGGG·NNN) din monumentul de la Grădiştea fiind : Septimiŭ Sever, Caracalla şi Geta, acest monument a fost înălţat între a. 209, când Geta obţine titlu de Augustus, şi a. 211, când Septimiŭ Sever móre. Prin urmare procuratura luĭ Herennius Gemellinus începuse deja, când Septimiŭ Sever îşĭ asociase la domnie pe Caracalla, şi a continuat după ce-şĭ asociase şi pe Geta.

§. VII. Observaţiuni: Inscripţiunea descoperită la Grădiştea are textul următor : Inscripţiunea de la Grădiştea.

D E O Λ E T E R N O
HERENNIVS · GEMELLINV*s*
VE · PRO ΛVGGG · NNN . PRO Λ *el?*
SΛTVRNINΛ · COIVGE · ET *he*
RENNIIS VRSO · ET GEMEL *lino*
ET· SVPRo · SΛTVRNINo VOT LIB SOL

[1]) Numele uneĭ divinităţĭ în casul dativ.

Deo Aeterno, Herennius Gemellinu[s] v(ir) e(gregius), pro(curator) aug(ustorum) n(ostrorum trium), pro A[el](ia?) Saturnina, co(n)iuge et [He]renniis Urso et Gemel[lino] et Supro Saturnino votum lib(ens) sol(vit).

Comparând acest text cu inscripţiunea din Museul nostru observăm, că redacţiunea lor este aprópe aceïaşĭ, şi pare a se datori aceluïaşĭ concipient. Deosebirea între ele este de dată, de persóna care le-a închinat şi de locul unde aŭ fost găsite. Colóna votivă este cel puţin cu un an anterióră monumentuluĭ de la Grădiştea. Aelia (?) Saturnina, aflându-se într'un oraş al Olteniei, închina monumentul spre împlinirea unuĭ votum facut uneĭ divinitaţĭ, póte luĭ Deus Aeternus, pentru mântuirea şi fericirea bărbatuluĭ eĭ Herennius Gemellinus. Acesta, la rêndul sĕŭ, ceva maĭ târḑiŭ, şi în Sarmizegethusa, se achita faţa de aceïaşĭ ḑeitate a tot puternică : Deus aeternus, de juramêntul pietos ce făcuse pentru sănătatea soţieĭ sale şi a celor treĭ băeţĭ aĭ loı: Herennius Ursus, Herennius Gemellinus şi Suprus Saturninus. Sunt nisce voturĭ pióse a douĭ soţĭ ce şi le îndeplinesc reciproc.

Inscripţiunea din Museul nostru numesce pe Herennius Gemellinus : *procurator augustorum nostrorum duorum agente vices praesidis ;* cea de la Gradiştea simplu numaĭ: *procurator Augustorum nostrorum trium.*

El a exercitat decĭ funcţiunea de procurator imperial în Dacia, şi a ţinut cât-va timp locul guvernatoreluĭ provincieĭ.

Organisaţiunea politică, financiară şi militară a Dacieĭ.

Sa ne ocupăm puţin de organisaţiunea politică, financiară şi militară a Dacieĭ.

La împărţirea provinciilor făcută în a. 27 înainte de Christ, între August şi Senat, deşi n'a servit de normă principiul, cum susţine Dione Cassius [1]), ca Senatul să ïa numaĭ provinciile *pacatae*, pacificate, ïar împĕratul numaĭ pe

[1]) Dio Cassius, LIII 12,4. Contra păreriĭ luĭ Dion vedĭ Mommsen, *Staatsrecht* II[3] 263. — Nisce provinciĭ ca Illyricum sĕŭ Macedonia nu era posibil a se apăra atuncĭ fară armată, şi totuşĭ ele fuseseră date Senatuluĭ.

cele încă nu pe deplin liniştite, saŭ susceptibile de întindere; dar s'a stabilit regula, care s'a observat în chip statornic, ca provinciile ce vor fi cucerite în viitor să aparţină împăratuluĭ. Ast-fel Dacia, prefăcută în provincie romană, după terminarea rĕsboiuluĭ luĭ Traian cu Daciĭ (a. 107 d. Chr.), devine provincie imperială şi se guvernéza ca atare.

Administrațiunea provincielor imperiale.

Administrațiunea provincielor imperiale pórtă în sine caracterul specific milităresc.

Impĕratul le guvernéză in virtutea *imperiuluĭ* (imperium) séŭ putereĭ proconsulare, şi ajutórele sale sunt absolut numaĭ ofiţerĭ. Aceştĭ ofiţerĭ se împart în treĭ clase: 1) *legati Augusti*, aghiotanţĭ-imperialĭ de ordin senatorial şi cu calitate magistraturală (*pro praetore*), adică *legati pro praetore*, πρεσβευταὶ καὶ ἀντιστράτηγοι, guvernatoriĭ provincielor; 2) *legati legionis*, aghiotanţĭ fără calitate magistraturală, dar de ordin senatorial, şefiĭ de corp séŭ comandanţiĭ legiunilor; şi 3) *tribuni* şi *praefecti*, ofiţerĭ de rangul cavaleresc, avênd comandă în legiune séŭ asupra uneĭ trupe maĭ micĭ.

Legati pro praetore.

Legati pro praetore, în virtutea *imperiuluĭ* împrumutat de la împĕrat, aŭ deplină competinţa în tot ce privesce comanda militară, darea justiţieĭ şi administraţiunea. Ca nişte mandatarĭ aĭ împĕratuluĭ eĭ sunt numiţĭ şi revocaţĭ de acesta, după cum gasesce el de cuviinţă; *imperium* al lor ţine pe atât cât ţine şi mandatul. De ordinar durata uneĭ legaţiunĭ provinciale era de 3 séŭ 5 anĭ.

Provinciile maĭ însemnate, ca Germania, Syria, Pannonia, Britannia, unde staţionaŭ până la 4 legiunĭ, eraŭ guvernate esclusiv numaĭ de consularĭ, pe când provinciile maĭ micĭ, acolo unde se afla numaĭ o legiune, ca Numidia, Judaea (înainte de Hadrian), Arabia, Retia şi Noricum (după Marcu Aureliŭ), Dacia (înainte de Marcu Aureliŭ) etc., se guvernaŭ numai de foştĭ pretorĭ.

Legati legionis.

Legati legionis, ofiţerĭ fară competenţă magistraturală, în de regulă foştĭ pretorĭ, eraŭ şefiĭ de corp aĭ armateĭ romane. In termen mediŭ o legiune numĕra 10.000 de ómenĭ,

din carĭ 5.000 cetăţenĭ romanĭ şi 5.000 peregrinĭ (auxiliares). Un asemenea corp avé de comandant un general, numit *legatus legionis*. Ofiţeriĭ de rang cavaleresc, ceĭ 6 tribunĭ aĭ legiuneĭ şi tribuniĭ séŭ prefecţiĭ auxilielor, comandaŭ 500—1000 ómenĭ. Legiunile eraŭ distribuite maĭ ales în proviinciile de graniţa. Când într'o provincie staţiona o singură legiune, comandantul legiuneĭ era tot-de-o-dată şi guvernatorul provincieĭ, avé prin urmare jurisdicţiunea şi administraţiunea provinciala; dar dacă într'una şi aceiaşĭ provincie se aflau stabilite maĭ multe legiunĭ, comandanţiĭ lor eraŭ subordonaţĭ guvernatoreluĭ pro praetore al întregeĭ provinciĭ, însă pe lânga sarcina lor de căpetenie, care era comanda militară, dênşiĭ ingrijeaŭ şi de cele-alte afacerĭ administrative [1])

In cercul competinţei lor militărescĭ eĭ exercitaŭ administraţiunea şi judicaţiunea, eraŭ decĭ guvernatori, nu numaĭ şefi de corp; pe monumentele publice şi actele oficiale, cum bunióra, în inscripţiunile de fundaţiune a castrelor, castelelor, templurilor şi edificiilor publice, în privilegiile de cetăţenie ale veteranilor (diplome militare) liberaţĭ din armată, etc.[2]), numele lor figura alăturea cu al guvernatoreluĭ întregeĭ provinciĭ; în lipsa acestuia, puté unul din legati legionis sa-ĭ ţină locul, déca nu se dispunea alt-fel.

Procurator Augusti. După guvernatorul provincieĭ, vine imediat în primul rang *gerantul séu agentul de afocerĭ al împĕratuluĭ*, *procurator Augusti*. Acesta era perceptorul séŭ directorul general al contribuţiunilor provinciei.

Se scie ca averea împĕratuluĭ (*Caesar, fiscus*) erà cu totul deosebita de a Statuluĭ (*populus*, *aerarium Saturni*).

Cum împĕratul avé marĭ cheltuelĭ pentru întreţinerea armateĭ, pentru îndestularea Capitaleĭ şi altele, trebuĭa sa aiba şi însemnate veniturĭ, a carora strângere se făcea prin îngrijirea procuratorilor. Aceştia, deşi nu eraŭ ofiţerĭ, nu

[1]) Mommsen *Abriss des römischen Staatsrechts*, Leipzig 1893 p. 206 seq.
[2]) C. I. L. III S. 6741, 6742; II 2477; III 905; *Archaeol. epigr. Mitth.* XVI, p. 206; VII p. 188. C. I. L. III S. 8110. Diploma militară LXXI. *Ephem. epigr.* IV p. 502 n. 6.

comandaŭ trupe propriĭ de cât numaĭ escepţional, cum vom vedé în Dacia, totuşĭ avéŭ rang de ofiţerĭ, se servéŭ de sub-ofiçerĭ, «beneficiarii», şi de trupe armate, în exerciţiul funcţiuneĭ lor; ĭar la cas de vacanţă a legatuluĭ imperial, eĭ conducéŭ afacerile provincieĭ prin interim, *agente vices praesidis*.

Pe lânga grija strîngeriĭ impositelor, procuratoriĭ avéŭ şi pe aceea a plăţiĭ soldeĭ trupelor [1]; maĭ eraŭ datorĭ să privigheze de aprópe pasurile guvernatoreluĭ şi să raporteze împĕratuluĭ, conform instrucţiunilor secrete ce priméu de la acesta. Cacĭ procuratoriĭ făcéŭ parte din clasa cavaleréscă, şi principiul care a servit ca normă de guvernămênt politiceĭ împĕrătescĭ, era de a nu lasa posturile înalte şi de încredere ocupate de un senator, fără de a nu fi de aprópe controlate prin ómenĭ luaţĭ din ordinul ecuestru. Ast-fel, pe lângă fie-care ofiçer superior de rang senatorial, împĕratul avé un om de încredere de rang cavaleresc, care de şi subordonat în aparenţă celuĭ d'intêiŭ, dér în realitate îl controlà şi-l raporta şefuluĭ suprem al Statuluĭ [2]). Acésta era relaţiunea de fapt între *legatus pro praetore* şi *procurator Augusti*.

Dupa aceste generalităţĭ, putem să ne ocupăm de administraţiunea Dacieĭ.

Divisiunea şi administraţiunea provincieĭ nóstre a încercat multe şi felurite schimbarĭ. Administraţiun a Daciei sub Traian.

In timpul domnieĭ luĭ Traian (de la a. 107—117), provincia a avut întinderea teritoriuluĭ întreg ocupat de catre Dacĭ la nordul Dunăriĭ, în limitele indicate de geograful Ptolemeu [3]): la apus rîul Tibiscus (Temeş) care o desparţea de Iazygiĭ Metanaştĭ, la mĭaḑa-nópte muntele Carpat şi cursul superior al Dnistruluĭ, la rĕsărit rîul Hierasus (Siret) pênĕ la vĕrsarea luĭ în Dunarea, ĭar la miaḑă-ḑi Dunărea, care o des-

[1]) Strabo 3 p. 166. Cf. Archaeol. epigr. Mitth. XVI, 21; Ephem. epigr. V pag. 117.
[2]) Mommsen *Staatsrecht* III, 554 seq Idem *Hermes* XIX p. 645.
[3]) Ptolemeu, ed. Nobbe III 8, 1—4. Mommsen, C. I. L. III p. 247.

părţia de Mœsia. Ast-fel Dacia luĭ Traian, după Ptolemeŭ, cuprindea Banatul Temeşaneĭ, la răsărit de Temeş, o parte a Ungarieĭ, întregul Ardél, Bucovina, o mică parte din Galiţia, Moldova la apus de Siret şi Ţara-Românéscă, iar regiunea dintre Siret şi Dnistru aparţinea Mœsieĭ inferióre.

O întindere de teritoriŭ aşa de mare, cu multă greutate trebuia să fie apărată, şi numaĭ un geniŭ militar ca Traian, a căreia domnie gloriósă designă punctul culminant al puteriĭ imperiuluĭ roman în afară, era în stare a face ca fruntariile provincieĭ să fie respectate.

Armata Dacieĭ în epoca luĭ Traian se compuné din două legiunĭ: 1) *legiunea a XIII gemină,* care de la crearea provincieĭ şi pênĕ la parasirea eĭ sub Gallienus (a. 107—256 d. Chr.) a rĕmas în Dacia avênd lagarul sĕŭ în timpul luĭ Hadrian la Heviz,[1]) de la Antoninus Pius apoĭ la Apulum (Alba-Julia); 2) *legiunea I Adiutrix,* care dupa ce a stat cât-va timp în Dacia[2]) a trecut (probabil la începutul domnieĭ luĭ Hadrian) în Pannonia superióra.

Dacă şi provincia era atuncĭ divisată în două, cum constatăm în timpul luĭ Hadrian, nu se póte susţine cu siguranţă. Este cert că cel puţin în a. 110 d. Chr. o atare divisiune nu exista, pentru că în diploma militară a luĭ Traian[3]) din acest an, care menţionéză două escadróne de cavalerie şi

[1]) C. I. L. III No. 953.

[2]) Cât va timp ea a avut aceleaşi castre cu legiunea XIII gemina, cum dovedesc cărămiḑile aflate la T.-Severin (adí in colectiunea Museului nostru), cu stampila:

LEG XIII GETI AGI

De asemenea C. I. L. III, No. 1004 (Apulum) dedicat intre aniĭ 107 117: *Dominae et d(is) [vel d(eae)] pro salut(e) imp. Nerva(e) Traiani Caes(aris) Augu(sti) Ger manici) Daci(ci) L. Antonius Apollin[aris] vet eranus) leg(ionis) I ad iutricis) p(iæ) f(idelis).*

De asemenea C. I. L. III 1008 (Apulum): *Fortunae Aug'ustae) sacr um) et genio Canabensium L. Silius Maximus v[et(eranus)] leg ionis) I ad(iutricis p(iae) f(idelis), magistra(n)s primus in Can'abis, d(onum) d(at) et Silia Ianuaria et Silius Firminus.* Comp. C. I. L. III S. 7754, altar inchinat de veteraniĭ leg. XIII gemina, carĭ fuseseră recrutatĭ în armată în a. 102 şi 103.

[3]) C. I. L, III D. no, XXV,

ḑece cohorte de pedeştri staţionând în Dacia sub D. Terentius Scaurianus, se ḑice pur şi simplu: *in Dacia:*

ET SVNT IN DACIA SVB · D. TE
RENTIO SCAVRIANO · · · · · · · ·

deci nu se constată existenţa uneĭ Daciĭ *superióre* saŭ *inferióre,* cum acésta o găsim 19 anĭ maĭ têrḑiŭ sub Hadrian,[1]) la a. 129.

Maĭ probabilă este opiniunea celor carĭ atribue luĭ Hadrian o atare divisiune a Dacieĭ.[2]) pentru că, precum resultă din săpăturile ce am întreprins la Bivolărie, Racoviţa-Copăcenĭ şi Rădăcineştĭ (jud. Argeş, pe malul stâng al Oltuluĭ), Hadrian este creatorul limesuluĭ alutan. El a facut din rîul Olt o linie fortificată, cu o reţea întrégă de castele, ce începéŭ de la gura Oltuluĭ şi continuaŭ pe malul rîuluĭ pênĕ în Transilvania, fiind apărate de corpurĭ auxiliare puse sub comanda procuratoreluĭ imperial.[3]) In chipul acesta s'a maĭ uşurat povara militară şi financiară, ce Traian aruncase prin cucerirea Dacieĭ asupra statuluĭ roman. **Organisarea Daciei sub Hadrian.**

Se scie că preocuparea de căpetenie a luĭ Hadrian a fost înainte de tóte ca să păstreze pacea imperiuluĭ şi că şĭ-a inaugurat domnia prin părăsirea de bună-voie a provinciilor dincolo de Eufrat (Assyria, Mesopotania, Armenia) ce fusese de curênd cucerite de Traian.

La acésta nu invidia îl conducé, cum a fost acusat, ci recunóscerea dréptă a uneĭ necesităţĭ, ca dejà imperiul roman

[1]) C. I. L. III D. No. XXXIII: *et sunt in Dacia inferiore sub Plautio Caesiano.*— Maĭ vedĭ Tocilescu *Arch. epigr. Mitth.* XVII, 2 p. 224 (a. 133 d. Chr.): *Numerus Burgariorum et Veredariorum Daciae inferioris.* Pentru Dacia *superior:* C. I. L. III. 753 (a. 161 169): *(coloniae) Traianae Sarmizegethusensium ex Dacia superiore;* C. I. L. III 4501: *Valeria Dionysia domo Sa[r(mizegetusa)] Da(ciae) s(uperioris).* C. I. L. V 8660: *proc(urator) Aug(usti) prov(inciae) Daciae superior(is),* pe la a. 160 d. Chr.

[2]) Henzen—Orelli III, no. 6919. Marquardt, op. cit., I, 153. J. Jung, op. cit., p. 27.—Hirschfeld *Epigr. Nachl.*

[3]) *Archäol.-epigraph. Mittheilungen,* XIV p. 13 şi 14 no. 21, 22 (an. 138); XVII p. 82, 224, 225 (a. 138 şi 140).

nu maĭ este în stare să ţină mult timp aceste provinciĭ. Ba el a stat un moment în cumpĕnă ca să renunţe chiar la Dacia, saŭ cel puţin împrejurările îl sileaŭ să cugete la un asemenea lucru; căcĭ încă nu închisese Traian bine ochiĭ, (11 August a. 117) şi Iazygiĭ metanaştĭ, carĭ încă în a. 108 d. Chr. fuseseră batuţĭ de Hadrian, guvernatorul de atuncĭ al Pannonieĭ inferióre, se sculară din noŭ în unire cu Roxolaniĭ sarmaticĭ din părţile despre rĕsarit, intrară în Dacia pe două părţĭ de o-dată şi o pustiiră. Impĕratul Hadrian, care se afla atuncĭ în Orient ocupat cu pacificarea proviinciilor revoltate, este silit să lase totul şi să vină pe teatrul de luptă; trimite îndată o armată înainte[1]); curênd după aceia sosesce şi dênsul, cam pe la finele luĭ Octombre séŭ primele ḑile ale luĭ Noembre 117 în Mœsia; şi după un scurt popas făcut aci, spre a 'şĭ aduna forţele şi termina pregătirile pentru expediţiune, trecu Dunărea, de sigur pe podul de la Turnu-Severin, şi sfêrşi repede şi cu noroc rĕsboiul cu barbariĭ. Pe Roxolanĭ iĭ împăcă, îndatorindu-se a le plăti în fie-care an o sumă de banĭ,[2]) dar le dete un alt rege, căcĭ pe Rasparaganus îl luă împreună cu familia luĭ şi 'l internă ca pe un regesc prisonier saŭ exilat la Pola, acordându ĭ cetăţenia romană.[3]) Contra Iazygilor trimise pe *Quintus Marcius Turbo,* guvernatorul Dacieĭ şi al Pannonieĭ, care cu legiunile din amêndouĕ provinciile bătu pe barbarĭ şi 'ĭ sili sa intre în hotarele lor.

Cu ocasiunea acestuĭ rĕsboiŭ împĕratul vĕḑu cu propriiĭ sĕĭ ochĭ starea provinciilor dunarene, nevoile supuşilor, visită maĭ multe localităţĭ ale Dacieĭ, între acestea şi Sarmizegethusa, care iĭ înalţă un monument spre amintirea împĕrătesceĭ

[1]) Spartian, *vita Hadriani* 6, 6: *praemissis exercitibus Moesiam petit.*

[2]) Spartian 6, 8: *cum rege Roxolanorum qui de imminutis stipendiis querebatur cognito negotio pacem composuit.*

[3]) C. I. L. V. 32: *P. Aelio Rasparagano regi Roxolanorum v(ivus) v(ivo) f(ecit)* şi 33: *P. Aelius Peregrinus regis Sarmatorum Rasparagani f(ilius) v(ivus) f(ecit) sibi et Attiae Q. f. Procillae lib(ertae) l[iber]tabusque posterisque eorum.*

sale visite[1]; reconstruesce în parte vechiul municipiŭ *Drobeta* (T.-Severin) care exista ca municipiŭ roman încă din epoca Flavică, ceea-ce explică de ce în inscripţiunile sale, oraşul pórtă numele de : *Municipium Fl(avium) Hadrianum Drobeta*[2]; ia pretutindenĭ mĕsurĭ de apărare ale graniţelor : un şanţ saŭ vallum cu întăriturĭ şi castele, ale căror rĕmăşiţe se vĕd până astă-dĭ, se ridică de la Dunăre preste Tisa până la munţiĭ Dacieĭ, ca să serve de bulevard contra Jazygilor Metanaştĭ ; o altă linie de castele se înşiră d'a lungu Oltuluĭ de la gura rîuluĭ până în Transilvania, adică *limes alutanus,* de care maĭ sus vorbiram. Hadrian, de şi se încredinţă la faţa loculuĭ, că numaĭ cu marĭ greutăţĭ şi silinţe costisitóre se póte apara Dacia, nu voi s'o lase în prada barbarilor : nu atât pentru minele de aur ale Transilvanieĭ,

[1]) C. I. L. III, 1445 : Imp. Cae[sari] divi Tra[iani Par[thici f(ilio) [d]iv[i] Nervae nepoti Traiano [H]adriano Aug(usto) pontifici maximo trib(unicia) potestate II co(n)s(uli) p(atri) p(atriae) colon(ia) Ulpia Traiana (Aug(usta) Dacic(a) Sarmizeg(ethusa). Acéstă inscriptiune onorară s'a pus între 10 Decembre 117 si 1 ianuarie 118, cum dovedesce titulatura împeratuluĭ. Presenta împĕratuluĭ în Mœsia si Dacia este atestată si de monede cu legendele : ADVENTVI · AVG · MOESIAE şi EXERCITVS MOESIACVS — EXERCITUS DACICVS (Eckhel, Doctrina nummorum veterum 6, 499, 494).

[2]) C. I. L. III 1581 (=6309) ; S. 8017 (găsită la T.-Severin) : Imp(eratori) Caes(ari) div(i) Hadriani fil(io) divi Traia(ni) Part(hico) nepot(i) divi Nerv(æ) pronep(oti) T. Aelio Hadriano Antonino aug(usto) pio pont ifici) maxim(o) trib(uniciae) pot(estatis) VIII, imp(eratori) iterum, co(n s(uli) IIII, p(atri) p(atriæ) res publica mun(icipii) Fl avii) Hadriani Drobet(ensium) dec(reto) dec(urionum. — Acéstă inscriptiune din a. 145 p. Chr., dovedesce că Drobeta a devenit municipiŭ în epoca flavică, şi de aceia se numesce Municipium *Flavium.* Al douilea epitet de *Hadrianum* se esplica prin noua constituire a orasuluĭ de către Hadrian, din care causă municipiul are tribul Sergia, tribul adică in care era înscris acest împĕrat. Dacă municipiul ar fi o fundatiune originară a luĭ Hadrian, s'ar fi intitulat, după regulă : *Municipium Aelium* Drobeta, ĭar nu *Flavium Hadrianum,* care nu se póte într'alt chip explica. Facerea unuĭ pod stătător pe Dunăre anume la Drobeta şi într'un timp cand Traian incă nu cucerise Dacia, a fost provocată tocmai prin existenta unuĭ aşedământ roman pe malul nordic, şi dovedesce că Romaniĭ stăpanéŭ atuncĭ deja o bună parte, decă nu tótă Ţara-Românéscă. Ast-fel opera de cucerire a luı Traian s'ar reduce maĭ mult la supunerea Transilvanieĭ şi la sfărămarea puteriĭ centrale a regatuluĭ dacic. Tocmai ocuparea uneĭ părţĭ din teritoriul dacic de către Romanĭ pare a fi fost causa rĕsbóelor luĭ Decebal cu Domitian şi cu Traian ; şi când în tratativele de pace de la finele primuluĭ rĕsboiu cu Traian, regele dac cerea a i se restitui pămĕntul până la Dunare ce i se luase (Dio Cassius 68, 12) este de sigur vorba tocmaĭ de acel teritoriu.

cât pentru convingerea că provincia era trebuinciósă la apărarea frontiereĭ dunărene a imperiuluĭ, şi maĭ ales pentru numĕrul cel mare de cetăţenĭ, oraşele numeróse carĭ înfloriaŭ şi civilisaţiunea ce se întemeĭase în Dacia [1]).

Dar pentru menţinerea acesteĭ ţĕrĭ, trebuia introdus un alt sistem de apărare, de cât cel de până acum. Nu scim décă autorul acestuĭ sistem a fost însuşĭ Hadrian, saŭ décă, ceea-ce este maĭ sigur, planul fusese dat deja de genialul Traian, iar Hadrian e numaĭ executorul luĭ.

Dacia inferior şi superior. Maĭ ântêiŭ teritoriul Dacieĭ, din punctul de vedere administrativ, se restrînge : el se compune acum numaĭ : a) din cele cincĭ judeţe de peste Olt, carĭ alcătuesc *Dacia inferióră,* (partea adică orientală, numită *inferior* find-că era maĭ departe de Italia [2]). Ea avea drept fruntarie rĕsăriténă cursul rîuluĭ Olt ; şi b) dintr'o porţiune a Banatuluĭ şi a Transilvanieĭ, anume teritoriul la rĕsărit de o linie, care ar pleca de la Orşova (Tsierna), ar táia câmpiile Tisseĭ în direcţia de la Sud spre Nord, trecênd prin Mehadia (ad Mediam), pe lângă *Pons Augusti,* Gradiştea *(Sarmizegethusa),* Veczel (Micia) şi Zalatna (Ampelum). Acest teritoriŭ forméză Dacia *superióră* (partea adică occidentală, numită *superióră,* căcĭ era maĭ aprópe de Italia).

Divisiunea Dacieĭ în *superior* şi *inferior* exista numaĭ sub raportul milităresc al sistemuluĭ de apărare ; politicesce ambele părţĭ alcătuiaŭ una şi aceĭaşĭ provincie, o unitate

[1]) Este cu totul neîntemeiată afirmarea luĭ Dione Cassius (68, 13), că Hadrian din invidie pentru gloria luĭ Traian, ar fi derîmat podul de la Severin, pretextând că acesta oferea barbarilor de la Nord o trecere maĭ uşóră în Sudul Dunăriĭ. Un împerat care organiséză în mod definitiv Dacia, creiază limesul alutan, reconstituesce municipiul Drobeta, şi tot în acel timp derîmă podul de pétră, o construcţiune gigantică şi o minune a veacurilor, pare a fi ceva cu totul anormal, şi servă maĭ mult de dovadă cât de falşă este istoria tradiţională. Hadrian a introdus marĭ reforme în întregul domeniu al administraţiuneĭ publice, el a reformat armata, a organisat apărarea fruntariilor imperiuluĭ, a ridicat starea materială şi morală a poporuluĭ şi a întreprins călătoriĭ lungĭ în întreg *orbis Romanus.* Anecdotele luĭ Dione Cassius nu se potrivesc cu caracterul şi însemnătatea unuĭ bărbat aşa de superior.

[2]) Sarmizegethusa, capitala Dacieĭ, fiind în Dacia superior (C. I. L. III 753), nu încape îndoială că Dacia inferior era Oltenia.

administrativă. Dacia inferior se guverna de un procurator Augusti de caracter presidial «cum iure gladii», avênd sub comanda luĭ o armată (exercitus) compusă nu din legionarĭ, ci din trupe auxiliare [1]; dar procuratorul asculta de ordinile guvernatoreluĭ imperial de rang pretorian, *legatus Augusti pro praetore*, al întregeĭ Daciĭ, care tot într'o vreme era şi comandant (legatus) al legiuneĭ XIII gemina. Residenţa procuratoreluĭ Dacieĭ inferióre era probabil la Malva[2]), (adĭ Celeiŭ, jud. Romanaţĭ), ĭar a legatuluĭ pro praetore la Apulum (Alba-Julia), unde se afla lagărul principal al singureĭ legiunĭ ce maĭ rĕmăsese în Dacia după mutarea legiuneĭ: *prima adjuctrix* în Pannonia superióră. Acésta este şi causa pentru care legatus pro praetore funcţionéză şi ca legatus legionis, cum era regula în provinciile cu o singură legiune ca Numidia, Retia, Noricum [3]). In Dacia su-

[1]) Săpăturile ce am întreprins la Bivolărie şi Racovita-Copăcenĭ aŭ constatat douĭ asemenea procuratores aĭ Mœsieĭ inferióre: T. Fl. Constans (a. 138) şi Aquila Fidus (a. 140). (Vedĭ Arch. epigr. Mitth. XIV şi XVII). Un al treilea procurator *jure gladii* a fost probabil Plautius Caesianus menţionat în diploma militară a luĭ Hadrian (a. 129): sunt in *Dacia inferiore sub Plautio Caesiano.*

[2]) Despre Malva vedĭ maĭ departe.

[3]) O singură inscripţiune C. I. L. VI 1523, aşa cum ni s'a fost transmis în copie de Smetius şi Metellus, pare a dovedi că în Dacia, pe lângă legatus Augusti pro praetore al provinciei, funcţiona deosebit, cel puţin câte o dată, şi un legatus legionis XIII geminae. Anume acéstă inscripţiune, enumerand cariera luĭ Statius Priscus, arată că el a fost: maĭ întêiŭ *leg(atus) le(gionis) XIII g(eminae) p(iae) f(idelis)*; şi apoĭ *leg atus) Aug(usti) prov(inciae) Daciae;* D. Domaszewski (Rhein. Museum 1893 p. 243) bănuesce că aci ar fi o lectură falşă în loc de *leg. XI claudia p. f.* séu *X gemina p. f.*, maĭ ales că legiunea XIII gemina n'a purtat în Dacia epitetul de *pia fidelis.* Deşi afirmarea din urmă póte fi contestată cu ajutorul monumentelor (vedĭ Schultze, *de legione XIII gem.* p. 14; Cumont în *Archäol. epigr. Mitth.* XIV p. 109 nr. 5) ĭar exactitatea copieĭ luĭ Smetius şi Metellus se ĭa în apărare de Jung (*Fasten der Provinz Dacien.* 12) totuşi nu remâne maĭ puţin de explicat de ce inscripţiunea din C. I. L. III 1078 (Apulum) care sună: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo), Junoni reg(inae), Minervae veterani legionis XIII geminae m(issi) h(onesta) m(issione) per Iulium Bassum legatum Aug(usti) pr(o)pr(aetore) idibus Decemb(ribus) Pontiano et Atiliano co(n)s(ulibus) milites facti*, arată numaĭ numele guvernatoreluı provincieĭ sub care veteraniĭ s'aŭ liberat din armată, pe când dacă ar fi existat un legatus deosebit al legiuneĭ XIII gemină, trebuia să'l amintéscă şi pe dênsul, precum acésta bunióră se face într'o ocasiune analogă la Viminacium: C. I. L. III S. 8110: *[m(issi) h(onesta) m(issione) pe]r Cur[tium ius]tum [leg(atum) aug(usti)] pr(o)pr(aetore) [et per le]g(atum) leg(ionis) [qui sun]t* etc. Cine

perióră se maĭ găsea şi un *procurator Augusti* pentru strîngerea contribuţiunilor,[1]) pe când în cea inferioară acéstă sarcină se îndepliné de către procuratorul presidial «cum iure gladii».

Ast-fel divisiunea Daciei în superior şi inferior presupune şi divisiunea armateĭ (exercitus) în două; exercitus a Dacieĭ inferióre era deosebită de a Dacieĭ superióre, ambele formând districte militărescĭ diferite[2]). Pe când guvernatorul imperial, ce residă la Apulum, avé sarcina să apere graniţele platouluĭ Transilvanieĭ prin maĭ multe şirurĭ de castele aşeḑate la gura văilor în mod concentric jur împrejurul pieţeĭ principale de arme a Dacieĭ, care era Apulum,—procuratorul Dacieĭ inferióre cu trupele auxiliare înşirate d'a lungul Jiuluĭ, Oltuluĭ, şi la puncte strategice bine alese, apăra Oltenia.

Cât pentru partea apusană a platouluĭ transilvan şi tóta câmpia de la Tisa şi Temeş, ele eraŭ separate de Dacia şi puse sub administraţiunea guvernatoreluĭ Mœsieĭ superióre. Tot asemenea, câmpiile Ţĕriĭ-Românescĭ, la rĕsărit de Olt cu întréga regiune la nord de gurele Dunăriĭ făcéŭ parte din cercul administrativ al guvernatoreluĭ Mœsieĭ inferióre. In acest mod se explică, de ce în teritoriile menţionate nu găsim staţionând trupe de ale Dacieĭ, cum ar fi urmat să fie, în casul când acele teritoriĭ ar fi făcut parte din Dacia; ci: în partea apusană aflăm corpurĭ din armata Mœsieĭ su-

era legatus legionis omite intr'adins lapicidul a spune, fiind că acel legat fusese condamnat prin judecată publică, şi deci numele luĭ nu maĭ pute figura pe monumente. In Mœsia superióră funcțiunea de legatus legionis nefiind cumulată cu aceea de legatus propraetore, se întelege de ce ambiĭ legati sunt menţionaţĭ.

[1]) C. I. L. V 8060 T. Desticius T. f. Cla(udia) Severus... proc(urator) Aug(usti) prov(inciae) Daciae superior(is), cam pe la a. 160 d. Chr.

[2]) Acésta resultă din acte oficiale, cum sunt diplomele militarescĭ: diploma din 22 Martie 129: *sunt in Dacia inferiore sub Plautio Caesiano*; idem din 13 Decembre 157 şi 8 Iulie 158: *in Dacia Super(iore) et sunt sub Statio Prisco leg(ato)*. Tot asemenea împărtirea Britanniei de către Septimius Severus în *superior* si *inferior*, privesce exercitus, ca şi procuraturele (C. I. L. VIII, 1578. Cf. Hübner în *Ephemer. epigr.* III p. 314).

perióre [1]) iar în cea rĕsăriténă: corpurĭ din armata Mœsieĭ Inferióre [2]).

Atare combinaţiune este lesne de înţeles şi se justifică, dacă ne gândim că din punctul de vedere geografic, ca şi din punctul de vedere milităresc: Transilvania şi Banatul formaŭ un front de apărare împreună cu Mœsia superióră, tot aşa precum Oltenia şi restul Ţĕriĭ-Românescĭ forma al douilea front împreună cu Moesia inferióră. Fortăreţele cele marĭ dunărene ale Moesieĭ superióre, Singidunum (Belgrad) şi Viminacium (Costolacĭ), găséŭ în Banat şi Transilvania un bulevard firesc, cum nu maĭ puţin cele treĭ marĭ castre dunarene ale Mœsieĭ inferióre: *Novae* (Şiştov), *Durostorum* (Silistra) şi *Trœsmis* (Iglitza), aşeḑate la punctele strategice cele maĭ însemnate, pe acolo unde obicĭnuit se făcea trecerea fluviuluĭ pe malul drept, servéŭ ca să apere România la rĕsărit de Olt, şi opunéŭ un zid puternic popó-

[1]) C. I. L. III p. 248 şi p. 1019.—Până şi la Sarmizegethusa ne întâmpină cărămidi cu stampila legiuneĭ IIII F lavia) f elix). (C. I. L. III 8070) şi inscripţiunea C. I. L. III 7904: *Eponab(us) et campestribus sacr(um) M. Calventius Viator 7 leg. IIII F(laviae) f(elicis) exerc(itator) eq(uitum) sing(ularium) C. Avidi Nigrini leg(ati) Aug(usti) pr(o)pr aetore).* După părerea d luĭ Domaszewski (Arch, epigr. Mitth. XIII p. 143) C. Avidius Nigrinus a fost guvernator al Mœsieĭ superióre, de óre ce maestrul de exercitiĭ în armatele provinciale nu putéu fi luaţĭ din legiunile altor provincii. Objectiunile luĭ Dessau, *Inscr. lat. selec.* 2417, adoptate cu grabă de Jung, *Fasten der provinz Dacien,* p. 16, nu sunt întemeiate, de óre-ce în inscriptiunea amintită e vorba de un centurion al legiuneĭ IIII Flavia care funcționéză ca exercitator al corpuluĭ de gardă (equites singulares) al guvernatoreluĭ provincieĭ. Acest exercitator nu puté fi luat de cat din armata provincieĭ, şi cum leg. IV Flavia îsĭ avea cuartierul principal în Mœsia superióră, guvernatorul amintit era al acestei provinciĭ, iar nu al Dacieĭ De aci negreşit nu s'ar pute deduce, cum face d. Jung interpretand greşit părerea d-luĭ Domaszewski, că Sarmizegethusa ar fi apartinut milităresce Mœsieĭ superióre. Un alt guvernator al Mœsieĭ superióre, Calpurnius Iulianus, închină un altar în Mehadia (C. I. L. III 1566), iar un servus vilicus în Veczel: deităţiĭ *Terra Dacia,* adică tocmai la granita provinciei Dacia.

[2]) La castrul de la Drajna de sus (în sus de Văleniĭ de Munte, jud. Prahova) am găsit cărămidĭ cu stampilele: leg(io) I Ital(ica), leg(io) V Mac(edonica) şi leg(io) XI Cl(audia), adică câte-şi trele legiunile Mœsieĭ inferióre. La Reca lângă Petroşanĭ, jud. Vlaşca, cărămidĭ cu stampila *leg. I Italica.* Vedi Tocilescu, *Arch. Epigr. Mitth.* XIV, p. 14 15. La Dinogeteia (Gherlina) lângă Galaţĭ, cărămidĭ cu *leg. V Mac.*, inscripţiunĭ referitóre la *leg. I. Ital.*, de asemenea. Veḑĭ C. I. L. III 777, 778 (=7514), 7517.

relor neastêmpĕrate de la gurile Dunăriĭ. Alt-fel ar rĕmâne cu totul neînţeles, cum pênĕ la Marcu Aureliŭ o singură legiune, care staţiona la Alba-Iulia, adică 10,000 ómenĭ, iar dupĕ Marcu Aureliŭ şi o a doua legiune, care staţiona la Turda, încă 10,000 ómenĭ, peste tot 20,000 soldaţĭ, ar fi putut apăra Banatul, Transilvania şi întrégа Ţara-Românéscă cu vastele câmpiĭ ale Prutuluĭ şi Dnistruluĭ. De sigur că o asemenea sarcină ar fi trecut peste puterile omenescĭ, şi numaĭ graţie marilor cuartiere militare din sudul Dunăriĭ, s'a putut menţine un secol şi jumătate cucerirea împĕratuluĭ Traian.

Maĭ observăm că atuncĭ când împrejurările reclamaŭ reunirea tutulor forţelor militare în mâna uneĭ singure persóne, guvernatorul Dacieĭ era tot de o-dată şi guvernator al Mœsieĭ superióre, cum a fost buni-óră M. Claudius Fronto, în timpul rĕsboiuluĭ Marcomanic ; saŭ al Mœsieĭ inferióre, cum a fost Marcius (Claudius) Agrippa; séŭ al Pannonieĭ, cum vedem pe fostul prefect al Egyptuluĭ Marcius Turbo, exercitând în timpul luĭ Hadrian o comandă extraordinară în Dacia şi Pannonia, cu rangul şi insemnele prefectuluĭ Egyptuluĭ, ca să pótă ast-fel o persónă din ordinul ecuestru să aibă maĭ mare autoritate.[1]) Divisiunea Dacieĭ în *superior* şi *inferior* ţine pênĕ la începutul domnieĭ luĭ Marcu Aureliŭ şi L. Verus.

Intr'o diplomă militară [2]) din 8 Iulie 158, se citesce: *in Dacia super(iore) et sunt sub Statio Prisco leg(ato).* Cel din urmă legatus de rang pretorian a fost P. Furius Saturninus care guvernéză Dacia după urcarea pe tron a luĭ M. Aureliŭ şi L. Verus (7 Martie 161), fiind consul designa-

[1]) Spartian, *Vita Hadriani* 6, 7 · *Marcium Turbonem post Mauretaniam praefecturae infulis ornatum Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecit.... Dacia Turboni credita, titulo Aegyptiacae praefecturae, quo plus auctoritatis haberet, ornato.*

[2]) C. I. L. III D. LXVII.

tus[1]) şi tot în acel an 161 fiind şi consul.[2]) De sigur că magistratura consulatuluĭ a exercitat-o în absenţă,[3]) şi faptul acesta indică epoca de trecere a administraţiuneĭ Dacieĭ de la guvernatorĭ de rang pretorian la ceĭ de rang consular.

O asemenea înălţare în rang a guvernatoreluĭ stă în legătură cu schimbarea, ce se face în împărţirea şi administraţiunea Dacieĭ, între a. 161 – 170 d. Chr., şi acéstă schimbare îşĭ găsesce explicaţiunea sa în evenimentele petrecute la Dunăre în cursul rĕsboiuluĭ marcomanic. Capitolin, biograful luĭ Marcu Aureliu, spune categoric[4]), că acest împĕrat din causa grelelor rĕsbóe din timpul domnieĭ sale a introdus schimbărĭ în administraţiunea provincială: *Provincias ex proconsularibus consulares aut ex consularibus proconsulares aut praetorias pro belli necesitate fecit.* In acest pasagiŭ este de sigur un cuvênt sărit de copiştĭ, după cum a observat fórte bine d. Hirschfeld[5]), de óre-ce precum *proconsulares* îşĭ are corespondentul în *consulares, consulares* în *proconsulares*, ar trebui ca şi *praetoriae* să-şĭ aĭbă un corespondent. D. Hirschfeld propune a citi: *aut ex procuratoriis* praetorias, referindu-se la transformarea Noriculuĭ şi Retieĭ din provincĭĭ procuratorice, în provincĭĭ

[1]) C. I. L. III 1171 (Apulum, după 7 Martie 161 d. Chr.): *Imp. Caes(are) M. Aurel(io) Ant(onino) Aug(usto) III et im(p.) Caes(are) L. Aur(elio) Ver(o) Aug(usto) II co(n)sulibus per leg(ionem) XIII g(eminam) sub cur(a) P. Furi Saturnini leg(ati) pr(o) pr(aetore) co(n)s(ulis) des(ignati).* Cf. n. 1177.

[2]) C. I. L. III 1460 (Sarmizegethusa. a 161, după abdicarea din consulat a împeratilor M. Aurel şi L. Verus: *P. Furio Saturnino leg(ato) aug usti) pr(o) pr(aetore) co(n)s uli) Co[l](on'a) Dac('a) Sarmiz(egethusa) praesidi dignissimo.*— C. I. L. III 943 (Brucla): *P. Furio Saturnino co(n)s(uli) P. Aelius Maximianus dec urio col(on'ae).* Maĭ vedĭ C. I. L. III S. 7902.

[3]) Avem cate-va casurĭ: *Vita Pertin.* c. 3: (Pertinax) *consulatum absens gesserat.*— C. I. L. VIII 7058 (P. Paetumeius Clemens): *praetori urbano, legato divi Hadriani ad rationes civitatium Syriae putandas, legato eiusdem in Cilicia, consuli, legato in Cil'cia imp. Anton'ni Aug(usti).* Mommsen (*res gestae divi Aug.*, ed. 2 p. 179) observa: «Videtur autem Clemens magis consulatum absens gessisse una cum Ciliciae administratione quam propter eum legatione abiisse et mox finito consulatu in Ciliciam rediisse. Un alt exemplu *Ephem. epigr.* V, 690, pentru Numidia: M. Aemilius Macer (a. 174). J. Schmidt dice despre acesta: «Absens quod fasces sumpsit, in eo hac quidem aetate non est quod offendamus.

[4]) *Vita* c. 22, 9.

[5]) *Wiener Studien*, III p. 116.

pretorice, pe când D. Domaszewski [1]) preferă lectura : ex *praetoriis* consulares, presupunênd că biograful a avut în vedere tocmaĭ schimbările administrative ce încércă Panonia Inferior şi Dacia în cursul rĕsboiuluĭ marcomanic.

Motivul acestor schimbărĭ a fost necesitatea de a ridica armata dacică, ca şi cea din Pannonia de jos, de la o legiune la două, şi în acest cas trebuĭa, după o regulă bine stabilită, ca în capul uneĭ armate de două legiunĭ să se pună un consular (fost consul), în locul unuĭ fost pretor. Şi în adevĕr, ca să ne ocupam aci numaĭ de Dacia, este fórte probabil, că legiunea a V Macedonică deja înainte de Septimius Severus fusese adusă în Dacia. De şi pe monumentele dacice ea apare pentru prima óră la începutul domnieĭ acestuĭ împĕrat,[2]) dar împrejurarea, că pe monumentele mœsiace menţiunea eĭ ne intâmpină pentru ultima óră la începutul domnieĭ luĭ Marcu Aureliu [3]), că dejà sub Marcu Aureliu *ordo Trœsmensium* figuréză în inscripţiĭ [4]), şi canabelor de la Igliţa nu li s'a putut acorda dreptul de municipiŭ de cât după plecarea legiuneĭ a V Macedonică d'acolo [5]), tóte aceste consideraţiunĭ ne fac să conchidem : că o dată cu începutul rĕsboiuluĭ marcomanic legiunea în cestiune a părăsit lagărul sĕŭ de la Trœsmis, a fost dusă în Dacia unde a participat la rĕsboiŭ, cum acésta, cel puţin pentru anul 170, se constată printr'o inscripţiune [6]) ; iar după finirea rĕsboiuluĭ ea nu s'a maĭ înapoiat în Mœsia, ci a rĕmas în castrul sĕŭ permanent de la Potaissa (Turda).

Prin crearea acestuĭ noŭ comandament militar Dacia

[1]) *Rheinisches Museum* N. F. v. 45 (1890).
[2]) C. I. L. III 905 (a. 195).
[3]) C. I. L. III 6169.
[4]) C. I. L. III 6182.
[5]) Mommsen în C. I. L. III p. 999.
[6]) Vedĭ inscriptiunea găsită de noĭ la Iglita (C. I. L. III, 7505) şi comentată în studiul nostru : *Un monument epigrafic găsit la Igliţa,* Bucur. 1898.

fu divisată în treĭ provinciĭ: *tres Daciae*,[1]) ale cărora nume ni le-a păstrat inscripţiunile. Divisiunea triplă a Daciei.

Aşa, partea nordică se numea: *Dacia Porolissensis*[2]), cea centrală Dacia *Apulensis*[3]), şi cea sudică Dacia *Maluensis*[4]), numite după cetăţile *Porolissum* (adĭ Mojgrad), *Apulum* (adĭ Alba-Julia séŭ Carlsburg) şi *Malva* (adĭ Celeiŭ în jud. Romanaţĭ[5]).

Fie-care din cele treĭ teritoriĭ formà câte o provincie deosebită, avêndu-şĭ legatul ca şi procuratorul sĕŭ pro-

[1]) C. I. L. III 1454 (a. 241): *concilium prov(inciarum) Daciarum trium;* 1433 (238 244) *Sacerdos arae aug(usti) n(ostri) coronatus Dac(iarum) trium;* III, 1153 (cf. nr. 1415): *L. Aemil(ius) Carus leg(atus) aug(usti) pr(o pr aetore) III Daciarum;* III, 1174 (198 211): *L. Pomp(eio) Liberale co n)s(ulari) Dac(iarum) trium;* III, 6575: *T. Cl. T. f. Papiria Xenophonti proc(uratori) Illyrici p r Mœsiam inf(eriorem) et Dacias tres;* II, 1970: *L. Valerius Proculus proc urator) provinciarum trium [Dacia]r(um).*

[2]) C. I. L. III 1464 (a. 211 12): *Ulpio... proc(uratori) Aug[us](ti) [prov inciae] Dac(ia) Apul(ensis) a(genti) v(ices) p(raesidis, item proc(uratori) prov(inciae) Porol(issensis).* Idem no. 6054: *P. Semp(ronio) Ael(io) Lycino proc(uratori) Au(g)ustorum) n(ostrorum) prov(inciae) Syriae Palaestinae, proc(uratori) hidi logi* [= ἰδίου λόγου], *proc uratori) Daciae Porolisensis* etc. Idem no. 6055.

[3]) C. I. L. III 1500: *Crasso Macrobio negotiatores provinciae Apul(ensis) defensori optimo.* Idem no. 1456 (a. 238: *Q. Axio Q. f. Pal(atina) (tribu) A[eliano]... proc uratori) prov(inciae) Dac iae) Apul ensis), bis vice praesidis.* Idem 6575: *T. Cl. T. f. Papiria (tribu) Xenophonti proc(uratori) Daciae Apulensis.*

[4]) C. I. L. VI 1449 (Cf. Borghesi, *Oeuvres complètes*, III, 481): *M. Macrinio M. f. Claud(ia) Catonio Vindici, co(n)s(uli) proc(uratori) prov(inciae) Dac iae) Malu(ensis)* etc.

[5]) Acéstă cetate o găsim mentionată în diploma militară a lui Alexandru Sever din a. 230 (C. I. L. III D. nr. LI): ex equite domini n(ostri) aug(usti) M. Aurelio Deciani fil(io) Deciano, *colonia Malvense ex Dacia.* De asemenea în listele pretorianilor C. I. L. VI, 2388. 7: *A[urel(ius) Calmimus d omo) Malven[s]e.* Geografii si epigrafiştiĭ nu sciu însă unde s'o aşede: atât d. Mommsen (C. I. L. III p. 160 şi nr. 1464) cât şi Goss (*Archiv. f. siebenb. Landeskunde* 1874), Marquardt (op. cit.), Jung (*Roemer und Romanen in den Donaulaendern* 1877, pag. 27) o caută in sudul sĕu sudestul provincieĭ, Detlefsen (Bursian's Jahresbericht II p. 247), in Dacia nordică. D. Hirschfeld (Epigr. Nachlese p. 14) la Recica séŭ Celeiŭ. De sigur insă trebue a ne pronunta pentru Celeiŭ, residenta procuratorelui imperial. cum resultă din C. I. L. III S. 8042. Vedĭ mai departe nr. 18 din opera de faţă.

priŭ [1]. Dacia Porolissensis forma cercul de competenţă şi de comandă militară a legatuluĭ Dacieĭ Porolissensis, care tot-de-odată era şi legatus al legiuneĭ a V Macedonice, staţionată la Potaissa. Ea formà şi cercul de competenţă financiară a procuratoreluı Dacieĭ cu acelaşĭ nume : *procurator Augusti Daciae Porolissensis*. Şi armata acesteĭ provinciĭ forma un corp à parte, o unitate deosebită, ce purta acelaşı nume ca al provincieĭ : *Ex(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)* [2].

Dacia Apulensis se guvernà de legatus provincieĭ cu acelaşĭ nume, care era tot-de-odată legatus al legiuneĭ XIII gemina cu lagarul permanent în Apulum. Ea formà şi cercul de competenţă financiara a procuratoreluı imperial al Dacieĭ Apulensis. Armata (exercitus) provincieĭ alcătuia de asemenea un corp à parte [3]. Dacia Malvensis în fine era pusă sub comanda militară a procuratoreluĭ Dacieĭ Malvensis.

[1]) Ulpian *Digg.* 48, 22, 7, § 10 : *int rdicere autem quis ea provincia potest, quam regit, alia ı on potest.* § 14 : *quibusdam tam n praesidibus, ut multis provinciis interdicere possint, indultum est : ut praısidibus Syriarum, sed et Daciarum.* D. Mommsen conchide cu drept cuvent de aci (C. I. L. III p. 160) : habitas esse Dacias tıes vere pro provinciis tribus, non pro tribus eiusdem provinciae dioecesibus. Aceiasĭ părere d-sa o emite la Bormann de *Syriae provinciae Romanae partibus*, Berlin 1865, p. 26.— D. Otto Hirschfeld, (*Epigr. Nachlese*, p. 12), ţine din contra, pe cele 3 provinciĭ dacice, drept treı districte administrative separate ale uneĭ singure provinciĭ.

[2]) C. I. L. III S. p. 1375 şi 1427, stampilă pe căramidı. Dovada că Dacia Porolissensis îşı avé legatus propraetore al seu propriu, care era una şi aceiaşĭ persónă cu legatus legiuneĭ, şi o persóna deosebită de a guvernatoreluĭ consular al întregeĭ Dacıı, este C. I. L. III 905 (Turda, a. 195) : *imp. caes. L. Sep(timius) Severus p ius) Pert(inax aug(ustus), arab icus), adiabenic(us), pont ifex) max(imus), trib(uniciae) pot(estatis) III, imp(erator VII, co n)s(ul) II, proco(n)s(ul) p(ater) p(atı iae), leg ioni) V mac edonicae) p. p. don(um) ded't, dedicante P. Septimio Geta leg(ato) aug usti) pr(o)pr(actore) cura agente Tib(erio) Cl(audio) Claudiano leg(ato) aug(usti).* Tiberius Claudius Claudianus e guvernatorul Dacieĭ Porolissense, iar P. Septimius Geta, guvernator consular al cator si trele Dacıĭ. Pentru Apulum, vedı nota următore.

[3]) O dovadă că Dacia Apulensis alcătuia o provincie independentă este C. I. L. III, 1092 (a. 183 185 p. Chr.) : *Libero patri sacrum, pro salute imp. Caes aris) M. Aur(elii) Commodi Antonini Aug(usti) pii p(atris) p atriae), L. Calvisius L. f. Velina Secundus Falerione p(rimi) p(ilus) leg ionis) XIII g(eminae) d(onum) d(at), sub Vespronio Candido co(n)s(ulari) dedic[ante C]aerellio Sa[b]i[n]o l[eg ato)].* Acest altar destinat pentru templul insemnelor legiuneĭ se

Dar divisiunea Dacieĭ în treĭ provinciĭ exista numaĭ sub raportul administrativ, militar şi financiar, iar nu şi politic şi religios. Peste întrégа provincie se afla un singur guvernator, *consularis* saŭ *legatus trium Daciarum,* cele *tres Daciae* alcătuind politicesce o singură şi aceiaşĭ provincie,[1]) cu o capitală comună, Sarmizegethusa, numită în secolul al III şi *metropolis,*[2]) cu o dietă comună : *concillium provinciarum Daciarum trium* [3]), precum şi cu un cult comun al Romeĭ şi al luĭ August.[4]) Atarĭ combinaţiunĭ a maĭ multor provinciĭ existaŭ şi aiurea.[5]) La Apullum se afla şi prætorium al luĭ *consularis trium Daciarum,* numit de aceea *praetorium consulare.* Geniul acestuĭ praetoriŭ (Genius praetorii) se adora în oraşul de reşedinţă al guvernatoreluĭ celor treĭ Daciĭ,[6]) ca şi geniul provincieĭ însĕşĭ.[7])

Cea maĭ veche amintire despre divisiunea triplă a Dacieĭ ne întêmpină în douĕ elogia ale luĭ M. Claudius Fronto : C. I. L. VI, 1377, III 1457. Din studiul acestor douĕ mo- **M. Claudius Fronto.**

dedică de către guvernatorul Dacieĭ Apulense în persónă, în residenţa sa oficială, Caerelius Sabinus fiind legatus propraetore al acestor provinciĭ şi în acelasĭ timp legatus al legiuneĭ, pe când Vespronius Candidus este legatus consular al întregeĭ Daciĭ. guvernatorul adică peste câte-şĭ trele Daciĭ. Un exemplu analog pentru Dacia Porolissensis, vedĭ nota precedentă.

[1]) Pe monedele bătute de la Philipp şi până la Valerian se citesce tot-d'a una *provincia Dacia,* şi ce e maĭ mult, pe medaliile luĭ Traianus Decius onorat cu titlu : RESTITVTOR · DACIARVM (C. I. L. no. 1176), provincia acésta se vede personificată sub aspectul uneĭ femeĭ cu inscriptia : DACIA saŭ DACIA FELIX (tot asa şi pe cele-l'alte monede bătute în Dacia), pe când cele doue PANNONIAE de exemplu, sunt representate prin douĕ figurĭ. Cf. Borghesi, *Oeuvres complètes* 8, 484.

[2]) C. I. L. 1456, 1175.

[3]) C. I. L. III 1454.

[4]) C. I. L. III 1209, 1433, 1509, 1513 : *sacerdos arae Augusti;* 1433 : *coronatus Daciarum trium.*

[5]) Mommsen, C. I. L. p. 160. J. Jung op. cit. 27, citând de es. Creta Cyrenaica, sau Cappadocia Pontus Polemoniacus — Pontus Cappadocius Armenia minor Lycaonia. L. Renier, Mélanges d'épigraphie p. 93. Marquardt, op. cit. I p. 309.

[6]) De aceia inscriptia C. I. L. III 1019 (Apulum) dice : *Genio praetorii huius M. Val(erius) Longinus* [*v(ir*) *c(larissimus leg(atus)*] *leg(ionis) XIII g*[*em(inae)*] | *Severianae cum suis votum solvit.*

[7]) C. I. L. III 995 (Apulum): *Daciis tribus et genio leg(ionis) XIII geminae C. Caelius Iulianus tr(ibunus) l(ati) c(lavius) d(ono) d(edit).*

numente şi al inscripţiuneĭ găsită de noĭ la Igliţa,[1]) resultă că acest personagiŭ a guvernat Dacia în două rêndurĭ: în prima sa legaţiune, exercitată pe când L. Verus era încă în viaţă (adică înainte de 15 Ianuarie 169), el administréză numaĭ două Dacıĭ: *Apulensis* şi *Porolissensis* împreună cu Mœsia superióră.[2]) In a doua legaţiune însă, el guvernéză câte şi trele Dacıĭ, împreună cu Mœsia superióră, pentru care se intituléză: *legatus aug(usti) pr(o) pr(aetore) trium Dac(iarum) et Moes(iae) sup(erioris.*[3])

Legaţiunea sa pentru a doua óră cade în a. 169 şi reunirea câtor şi trele Dacıĭ, ca şi a Mœsieĭ superióre în mâna uneĭa şi aceleiaşĭ persóne, se esplică uşor prin evenimentele ce se petrecéŭ atuncĭ la Dunăre, anume prin rĕsboiul marcomanic.

[1]) Vedĭ *Un monument epigrafic găsit la Igliţa,* Bucur. 1898.

[2]) Pentru Dacia Porolissensis vorbesce inscriptiunea de la Iglita, care ne spune că veteranul Marcianus a luptat în rĕsboiul marcomanic sub Claudius Fronto, decĭ sub guvernatorul Dacieĭ Porolissense, căcĭ Marcianus este veteran al legiuneĭ a V Macedonică, care îşĭ avé lagărul sĕu permanent în Potaissa. Guvernămêntul Dacieĭ *Apulensis* se indică de inscriptiunea VI, 1377: leg(ato) aug(ustorum duorum) pr(o) pr(aetore) Mœsiæ super(ioris) simul] Dac:æ Apulesis.

[3]) Henzen, comparand trupele menţionate într'o diplomă militară a luĭ Antoninus Pius din a. 144 (C. I. L. III D. no. XLIV) cu cele cuprinse în diploma luĭ Statius Priscus din a. 157 (Idem D. no. XL), propune a se îndeplini lacuna din diploma luĭ Pius:

v. 12. ET VI THRAC ET SVNT

EN SVB MACRINIO

în chipul următor:

et VI Thrac(um) et sunt [*in Dacia* apul]en(si) sau [in Dacia malu en(si) sub Macrinio,

şi prin urmare conchide că divisiunea Dacieĭ în treĭ provincii exista deja sub Antoninus Pius, in timpul căruia s'a potolit o revoltă a Dacilor (Capitolin *Anton. P.* 5, 4), de ore ce aceste numirĭ nu se găsesc de cât în epoca când Dacia era împărţită în trei districte (Henzen-Orelli III no. 6919. Henzen, Note ap. Borghesi, *Oeuvres compl.* III 373, 480. Borghesi op. cit., VIII 483 admite conclusiunea luĭ Henzen. Idem Marquardt op. cit. I, 153). Mommsen (C. I. L. III p. 160) insă respinge corectiunea luı Henzen, pe temeiŭ că abreviatiunea *Apulen,* pentru *Apulensi* séu *Maluen* pentru *Maluensi* este neobicĭnuită. Afară de acésta, noĭ găsim încă pene in a. 161 guvernatori aĭ Dacieĭ de rang pretorian, ceea-ce nu se împacă cu divisiunea triplă a Dacieĭ, care devine atuncĭ consulară.

Incă până nu se finise bine rĕsboiul cu Parthiĭ,[1]) Marcomaniĭ împreună cu Quaḑiĭ şi alţĭ barbarĭ de la rĕsărit, ca Victofaliĭ, profitând de împrejurarea, că armatele romane de la Dunăre fusese trimise maĭ tóte în Orient, pe tĕtru de luptă, ridică armele, bat şi nimicesc pe prefectul praetorio Macrinus Vindex [2]) cu o parte a armateĭ sale pênĕ la 20,000 ómenĭ [3]); trec Alpiĭ şi pĕtrund victorioşĭ în Italia până la Aquileja [4]) pe care o asediază şi sunt aprópe s'o coprinḑă (finele anuluĭ 166, saŭ maĭ sigur prima jumĕtate a anuluĭ 167.[5]) La acéstă veste împĕraţiĭ M. Aureliŭ şi L. Verus merg în persónă in contra inimiculuĭ, trec Alpiĭ, gonesc invingĕtorĭ pe barbarĭ înapoĭ peste Dunăre (a. 168,[6]) şi cu venirea erneĭ [7]) se întorc la Roma. Pe drum însă Verus móre fără de veste la Altinum (nu departe de Veneţia) în Ianuarie 169.[8])

Rĕsboiul începe acum cu maĭ multă furie. Din tóte părţile năvălesc barbariĭ; câte-va cetăţĭ întărite cad în mâinele lor. In asemenĭ împrejurărĭ se înţelege că linia Dunăreĭ urma să fie asigurată ca un punct principal de operaţiune: Dacia ca şi Mœsia trebuiaŭ dar încredinţate unuĭ general vestit în rĕsbóe şi cunoscut prin energia şi tactica sa; ast-fel se explică trimiterea luĭ Cl. Fronto ca guvernator în cele două provinciĭ dunărene, pe la începutul anuluĭ 169, şi titlul de *fortissimus dux*, ce'ĭ dă inscripţiunea de la Sarmizegethusa.

Este acum cestiunea de a se sci cât a ocupat dênsul

[1]) Capitolin. *Marc. Aur.*, 13: Dum Parthicum bellum geritur natum est Marcomannicum, quod *diu* eorum, qui aderant, arte suspensum est.

[2]) Dion c. 3.— Capitolinus, *Marc. Aur.*, c. 14 îl numesce Furius Victorinus.

[3]) Lucian, Alexander Pseudomantes. Opera XXXII. 48.

[4]) Dion c. 3. Capitolin c. 14.

[5]) Vedĭ despre rĕsboiul marcomannic Wietersheim, *Geschichte der Völkerwanderung*, zweite Aufl., 1880, Leipzig. v. I, 118 seq.

[6]) Dio c. 3.

[7]) După Tillemont, *Hist. des emper. rom.*, în decembre 168; după Eckhel *Doctr. Num. vet.*, p. 57 şi 94, în Ianuariu 169.

[8]) Eckhel op. cit p. 58, care combate opiniunea greşită a luĭ Tillemont că Verus ar fi murit în a. 171,

acéstă legaţiune, şi când móre. După opiniunea luĭ Borghesi [1]) adoptată şi de Mommsen [2]), Fronto a guvernat Dacia şi Mœsia până la mórtea sa, adică până în a. 170, când este ucis într'o bătălie contra Marcomanilor şi Iazygilor. Anul morţiĭ sale se póte determina cu siguranţă. Inscripţiunea din forul luĭ Traian cu *cursus honorum* al luĭ Fronto ne spune că după propoziţiunea împĕratuluĭ M. Aureliŭ, Senatul a hotărât să se înalţe în for cu baniĭ publicĭ statua armată a luĭ Fronto, pentru că acesta, după câte-va victoriĭ repurtate asupra Germanilor şi Iazygilor, a perit luptându-se cu curagiŭ pentru patrie : HVIC · SENATVS · AVCTORe · IMPERATORE · M · AVRELIO · ANTONINO · AVG · ARMENIACO · MEDICO · PARTHICO · MAXIMO QVOD · POST · ALIQVOT SECVNDA · PROELIA · ADVERSVM · GERMANOS · ET · IAZYGES · AD · POSTREMVM · PRO · R · P · FORTITER · PVGNANS · CECIDERIT · Acéstă inscripţiune este anterióră anuluĭ 172, pentru că M. Aureliŭ, cum vedem, nu pórtă încă titlul de *Germanicus.*[3]) Prin urmare Fronto nu maĭ era în viéţă în 172.—Trăia însă încă în 170, pentru că la inceputul acestuĭ an [4]), fiul sĕŭ M. Claudius Fronto Neocydes

[1]) *Oeuvres compl.* 6, 266 : 8, 474.
[2]) C. I. L. III ad. n. 1457.
[3]) Eckhel VII p. 73.—Willmanns op. cit. ad nr. 636.
[4]) Ecă fragmentul din fasti Saliorum Palatinorum care constata acesta allegere : C. I. L. VI, 1978 :

C · *erucio claro*
M · CORNELIO · CETHEGO COS a. p. C · 170
Q · TINEIVS · RVFVS · LOCO · T · HOENI SEVERI · COS
Q · TINEIVS · SACERDOS · LOCO · L · ANNI · LARGI · FLAMINIS
M · CLAVDIVS · FRONTO · NEOCYDES · LOCO
L · SALVI · KARI FLAMINIS

Acésta are loc sub consulatul luĭ C. Erucius Clarus si M. Cornelius Cethego, decĭ în a. 170, iar nu, cum sustine Borghesi, în 171, când din acelasiu fragment de faste se vĕd alte persóne admise în colegiul Saliilor Palatinĭ.

T · STATILIO · SEVERO
L · ALFIDIO · HERENNIANO COS a · p · C · 171
Q · HEDIVS · RVFVS · LO*llians gentia*NVS
LOCO · PONTI · FALCO*nis* ·

este primit între Saliĭ Palatinĭ, carĭ nu se putéu admite de cât numaĭ dacă aveau şi pe tată şi pe mumă în viaţă (*patrimi* et *matrimi* [3]). Tot în acest an 170 el móre, căcĭ inscripţiunea de la Igliţa arată ca : veteranul T. Valerius Marcianus, după un serviciŭ de 25 anĭ în legiunea a V macedonică, în care timp participase la rĕsboiul parthic şi cel marcomanic, se liberéză din armată în timpul consulatuluĭ luĭ Cethegus şi Clarus — adică în 170, fiind guvernator al Dacieĭ Cornelius Clemens : M(issus) H(onesta) MISSIONE · IN · DACIA · CETHE · ET · CLARO · COS · SVB CORNEL · CLEMENTE . C · V · Prin urmare în 170 Fronto nu maĭ era în viaţă : Succesorul sĕŭ imediat în legaţiunea Dacieĭ fu Cornelius Clemens.

Pênă la aflarea acesteı inscripţiunĭ nu se scia positiv epoca legaţiuneĭ luĭ Clemens în Dacia. Borghesi într'o scrisóre către Henzen [1]), prin care stabilesce lista guvernatorilor acesteĭ provinciĭ, pune legaţiunea sea cam pe la a. 173, imediat după legaţiunea luĭ Fronto, pe temeiul următoruluĭ pasagiŭ din Dion Cassiŭ : Cornelius Clemens.

«Asdingiĭ veniră sub conducerea luĭ Rhaus şi a luĭ Rhaptus în Dacia ca să se stabiléscă aci, sperând că aŭ să capete banĭ şi pămênt ; pentru că însă li se refusă şi una şi alta, lăsară zălog femeile şi copiiĭ lor la Clemens, ca eĭ să cuceréscă ţara Costubocilor [2]), iĭ şi învinseră în realitate ; totuşĭ pentru acésta nu lăsara Dacia maĭ puţin în pace. Fiind-că însă Dankrigiĭ se teméŭ ca nu cum-va Clemens de témă pentru eĭ (adică pentru Asdingĭ) să nu-ĭ lase să intre şi în ţara lor, năvăliră pe neaşteptate asupră-le şi 'ĭ bătură aşa de tare, în cât Asdingiĭ de acum înainte nu 'şĭ maĭ permiseră nicĭ o ostilitate contra Romanilor» [3]).

[1]) Dionys. 2,70 : ἀμφιθαλεῖς. Cf. Marquardt op. cit. III, 411. Borghesi op. cit., 8. 454.

[2]) Din 21 Febr. 1855 publicata în *Annali dell' Inst.* t. XXVII, 1855 p. 31 35, şi în *Oeuvr. compl.* t. VIII, 470—484.

[3]) Probabil Costubociĭ lăcuiaŭ câmpiile Ţereı Românescĭ şi Basarabieĭ, iar Asdingiĭ, partea de sus a Moldoveĭ (*Wietersheim*, op. cit., I, 132).

[4]) 71, 12: Ἄστιγγοι δὲ ὧν Ῥάος τε καί Ῥάπτος ἡγοῦντο, ἦλθον μὲν ἐς τὴν Δακίαν οἰκῆσαι, ἐλπίδι τοι καὶ χρήματα καὶ χώραν ἐπὶ συμμαχίᾳ λη-

Borghesi observă corect că aceste evenimente sunt anteriόre plecăriĭ luĭ M. Aureliŭ în rĕsboiul syriac contra luĭ Avidius Cassius. anteriόre adica anuluĭ 175, aşa că legaţiunea luĭ Clemens trebue pusă între 173 şi 175, imediat după a luĭ Fronto. Inscripţiunea nόstră confirmă acéstă opiniure, modificând numaĭ începutul legaţiuneĭ luĭ Clemens care, după cum vĕḑurăm maĭ sus, era guvernator al Dacieĭ deja în 170, şi a putut continua în acéstă funcţiune până în 175, durata ordinară a legaţilor provincialĭ fiind de treĭ saŭ cincĭ anĭ. Ea înlătură însa opiniunea luĭ L. Renier [1], care face din Clemens menţionat de Dion Cassius, un guvernator al Dacieĭ deosebit de Sex. Cornelius Clemens *consularis et dux trium Daciarum* din urmatόrea inscripţiune africană găsită în Caesarea, aprόpe de Scherchel, şi publicată ast-fel de d. Renier [2]:

SEX · CORNELIO · SEX · F
PAL · CLEMENTI · COS ·
ET · DVCI · TRIVM · DA
CIARVM
/// VIDIVS · VALENS .
'/// VIII GEM ////

In rêndul final după copia luĭ Renier avem VIII GEM, ceĭa ce este imposibil, de όre-ce legiunea VIII avé titlul de *Augusta*; dînsul propune a se citi: VII gemina, ĭar Willmanns, [3]) maĭ corect, XIII gemina, legiune care staţiona în Dacia.

ψεσθαι. μὴ τυχόντες δὲ αὐτῶν, παρεκατέθεντο τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς παῖδας τῷ Κλήμεντι, ὡς καὶ τὴν τῶν Κοστουβώκων χώραν τοῖς ὅπλοις κτησόμενοι· νικήσαντες δὲ ἐκείνους καὶ τὴν Δακίαν οὐδὲν ἧττον ἐλύπουν· δείσαντες δὲ οἱ Δάγκριγοι, μὴ καὶ ὁ Κλήμης φοβηθεὶς, σφᾶς ἐς τὴν γῆν, ἣν αὐτοὶ ἐνῴκουν, ἐσαγάγῃ, ἐπέθεντο αὐτοῖς μὴ προσδεχομένοις καὶ πολὺ ἐκράτησαν ὥστε μηδὲν ἔτι πολέμιον τοὺς Ἀστίγγους πρὸς τοὺς Ῥωμαίους πρᾶξαι.

[1]) Ap. Borghesi Oeuv. compl. 8, 480, notă.

[2]) L. Renier, *Inscript. rom. de l'Algérie* nr. 3897 = C. I. L. VIII, nr. 9365.

[3]) C. I. L. VIII ad. n. 9365.

Inscripţiunea o citim decĭ ast-fel:

Sex(to) Cornelio, Sex(ti) f(ilio), Fal(erina tribu), Clementi, co n)s(ulari) et duci trium Daciarum, [Cer]vidius Valens [centurio (?) leg(ionis) XIII gem(inae)...

Singurul cuvînt pentru care Renier crede ca nu se póte confunda Clemens din pasagiul luĭ Dion Cassius cu Sextus Cornelius Clemens din inscripţiunea de maĭ sus, este titlul acestuia de *dux*, care pare a fi pré timpuriu pentru epoca luĭ Marcu Aureliu. *Dux* insa, după cum observă d. Mommsen, nu însemnéza alt — pênĕ in timpul luĭ Constantin, — de cât persóna care are comanda suprema intr'o expediţiune, cu deosebire o comandă extraordinară, cu alte cuvinte *dux* corespundênd generalului nostru reunesce ideĭa unei comande militare active mai însemnate. Ast-fel titlul *dux trium Daciarum*, ce S. Cornelius Clemens pórta în inscripţiunea africana, convine pe deplin epocei luı M. Aureliŭ, când pentru apĕrarea Daciei, ameninţată în prima linie prin rĕsboiul Marcomanic, guvernatorul a trebuit sa se învestéscă cu o putere militara extraordinară. Acesta este exemplul cel maĭ vechiu de întrebuinţarea titluluĭ *dux* în inscripţiuni. **Dux trium Daciarum.**

Cu divisiunea Dacieĭ în treĭ părţĭ nu se maĭ trimise în acéstă provincie guvernatorĭ de rang pretorian [1]), ci numaĭ de rang consular, pentru care eĭ se şi numesc cu titlu scurt: *consulares* séu *consulares III Daciarum* [2]).

Venim acum la procuratores Augusti.

In capul fie-careia din cele treĭ provinciĭ se afla câte un procurator Augusti. De şi toţĭ de rang ecuestru, dar nu eraŭ de o potriva consideraţi. Ast-fel procuratorul Dacieĭ **Procuratores Augusti**

[1]) Aşa M. Statius Priscus în a. 157, P. Furius Saturninus în a. 161 sunt guvernatori de rang pret ri n; pri ul obtine consulatul imediat dupa eşirea din legatiunea Daciĭ, cel l'a t chiar fiind guv rnator in activitate în Dacia. Cf. C. I. L. III 940, 10C1; 1299, 1416; idem 943. 1171. 1177. 1412. 1460.

[2]) C. I. L. III 1174, 1178, 876, 1377, 1393, 823, 826, 827, 1092. III S. 7771, 7467. Capitol'n, *P rtin.* 2, 3 d'ce ca Pertinax a guvernat *quatuor provincias consulares*, anume: *Mœsia utraque Syria* şi *Dacia*,

Apulensis era superior în rang celor-l'alţĭ doĭ collegĭ aĭ sĕĭ [1]). In cas de vacanţă a guvernatoreluĭ celor III Daciae, el îĭ ţiné locul până la trimiterea altuĭ legatus, ceea ce se exprima prin cuvintele *agente vice praesidis.* Avem maĭ multe exemple de procuratores aĭ Dacieĭ Apulense carĭ aŭ ţinut locul de guvernator : Astfel Quintus Axius a înlocuit de douĕ ori pe praeses, *bis vice praesidis* [2]); un alt procurator Ulpius, de asemenea a condus afacerile legaţiuneĭ cât-va timp [3]), ca şi Herennius Gemellinus, a căreia inscripţiune o comentăm aci [4]).

Residenţa guvernatoreluĭ Dacieĭ Apulensis era Sarmizegethusa, judecând după faptul, ca cele maĭ multe inscripţiunĭ procuratoriale s'a gasit aci ; pe când la Apulum se afla un tabularius al Provincieĭ [5]).

De asemenea şi procuratorul Dacieĭ Porolissensis, pare a nu 'şĭ fi avut scaunul la Porolissum, din causă că acest municipiŭ se găsea la extremitatea nordică a ţĕriĭ ; ci el resida la Napoca (Cluş), unde s'a aflat maĭ multe inscripţiunĭ relative la procuratorĭ. [6]) Napoca, graţie posiţiuneĭ sale geografice, a prosperat repede în cursul secolului al 2-lea, devenind in realitate capitala Dacieĭ Porolissensis.

[1]) Acesta resulta din C. I. L. III 1464, caci Ulpius din *proc(urator) prov(inciae) Porol(issensis)* devine *proc urator) Augus'i [prov(inciae)] Dac iae) Apulensis,* in care calitate ţine locul guvernatoreluĭ provincieĭ (agens vices prae sidis). Cf. C. I. L. III S. 7751 : *H ercu'i Augusto... Reginus s[ac]erdos i n[st]itutus ab Hel vio) Pertinace [c]o(n)s(ulari .*

[2]) C. I. L. III 1456 : Q. Axio Q. f. pal. A[eliano ... proc(uratori) pro v(inciae) Dac iae) Apul(ensi), bis vice praesidis.

[3]) C. I. L. III 1464 : Ulpio... proc(uratori) Aug us]ti... Dac(iae) Apul(ensis) a(genti) v(ices) p(raesidis).

[4]) Asupra procuratorilor *vice praesidis* a se vede Papinian, (Dig. 49, 1, 23, I). Cum procurator Caesaris, qui partibus praesidis non fungebatur, in lite privatorum ius dandi judicis non habuisset, frustra provocatum ab ea sententia constitit, quae non tenebat. Prin urmare procuratorul nu era competent ca sa judece de cât numaĭ décă detinea o porţiune din puterile guvernatoreluĭ, *partibus praesidis fungebatur.*

[5]) C. I. L. III 980.

[6]) C. I. L. III 855—857, 865 ; III S. 7, 659 ; 7662. Cf. Mommsen III p. 169.

Din punctul de vedere al salariuluĭ ce primiaŭ, procuratoriĭ Davieĭ eraŭ cel puţin centennarii, adică avéŭ o léfă de 100,000 sesterţiĭ pe an ; uniĭ din eĭ, probabil dintre aĭ Dacieĭ Apulensis, póte sa fi avut până la 200,000 sesterţiĭ, fiind *ducenarii*, cum vedem pe viitorul împĕrat Pertinax[1]). Se pare că în genere pentru procuratoriĭ provincialĭ nu era fixată o tréptă hierarhică, nicĭ salariele corespundĕtóre, şi că şi una şi alta se schimba după împrejurărĭ.

[1]) *Historia Augusta, Pertinax* c. 2: *Pertinax ad ducenum sestertiorum translatus in Daciam*. Nu scim în care anume provincie a Davieĭ Pertinax a fost procurator. E greŭ de presupus ca el să fi administrat intréga Dacia, în care cas trebue să admitem că numaĭ grelele evenimente ale resboiuluĭ marcomanic a contribuit a se dà luĭ o asa positiune extraordinară. Imprejurărĭ de aceiaşĭ natură a contribuit, pare se, în secolul al treilea, ca să se reunéscă cele treĭ procuraturĭ ale Dacieĭ în mâna luĭ L. Valerius Proculus: *proc(urator) provinciarum trium Dacia]r(um)* (C. I. L. II 1970), precum pentru vectigal Illyrici pe timpul luĭ Commodus şi Septimiu Sever cele *tres* Daciae le vedem reunite cu Mœsia Inferior într'una şi aceiaşĭ mână (vedĭ maĭ departe nr. 18).

No. 15

§. I. Provenința: Monument din fosta colecțiune a generalului Mavros (vedĭ § 1 de la No. 1).

§. II. Natura: Mic altar de pétră calcarie, înălțat uneĭ divinitățĭ, ce nu se indică, de către centurionele C. Nonnius Amandus.

Inălțimea totală 0m,50. Lățimea la basă 0m,26. Inălțimea fețeĭ scrise 0m,23. Lățimea fețeĭ scrise 0m,20.

Monumentul e rupt în partea superióră dinspre drépta, dar nu lipsesce de cât o literă.

§. III. Textul:

C . N O N
NIVS · A
MANDVS
EX 7 M H M

§. IV. Literatura: S'a publicat pentru prima óră de Ern. Desjardins (loc. cit. p. 40 nr. 34), după care apoĭ de d. Th. Mommsen în *Corp. Inscript. Latin*, vol. III nr. 6234.

Singura variantă maĭ însemnată:

Rêndul 1-iŭ: NOL *Desjardins.* — NOL*a* — Mommsen. Ultima literă pe pétră nu póte fi un L, căcĭ nu se vede liniuţa de jos, de şi pétra nu este acolo stricată; apoĭ după L n'ar fi loc încă pentru a doua literă: A. Pe pétră e sigur începutul unuĭ N, aşa că trebue citit *Nonnius*, ĭar nu Nol[a]nius, cum se propune de către Desjardins şi cum figuréză şi în *Corpus*.

§. V. Lectura: *C(aius) No[n]nius Amandus ex(centurione) m(issus) h(onesta) m(issione).*

Traducerea: Caius Nonnius Amandus fost centurion, liberat din armată.

§. VI. Epoca: Judecând după forma literilor inscripţiuneĭ, monumentul pare a data de pe la finele seculuļuĭ al II lea, şi începutul celuĭ următor.

§. VII. Observaţiuni: Monumentul nu póte fi un cip funerar, cum îl numesce Desjardins, ci de sigur un altar votiv înălţat de către centurionele C. Nonnius Amandus, cu ocasiunea liberăriĭ sale din armată. Asemenea petre votive obicĭnuiaŭ a pune în lagăre, ca şi afară din lagăre, ofiţeriĭ înaintaţĭ la grad séŭ carĭ eşéŭ din serviciŭ [1]), precum şi vete- Monumentul este votiv.

[1]) C. I. L. VIII 2531 (Lambaesis): *Genio (Centuriae) C. Servilius Rogatus optio dimissus votum solvit.*

ranii liberaţi. Inchinarea puté fi făcută şi de către veteranĭ séŭ de către corpurĭ de armată, luaţĭ în totalitate [1]).

Insemnul oficial al Centurionelui.

O legiune avé 60 centurionĭ, a cărora tréptă hierarhică şi ordine de înaintare aŭ fost fixate în epoca imperială [2]). Insemniul oficial al lor era viţa de vie (*vitis*), cu care aplica soldaţilor pedepsele corporale [3]) In inscripţiunĭ atât centuria cât şi centurio se indica prin semnul 7, pe care uniĭ vor să-l raporteze tocmaĭ la acea viţă de vie, de şi adesea-orĭ în loc de 7 ne 'ntâmpină pe monumente forma Ͻ ca semn de centuria séŭ centurio [4]); prin urmare 7 séŭ Ͻ este simplu numaĭ cifra pentru 100, precum în inscripţiunile greceştĭ P designa pe Hekatontarchĭ saŭ Centurionĭ.

C. Nonnius Amandus nu ne spune în ce legiune servise dênsul ca centurion; ceea-ce n'ar fi fost greŭ a aflà, décă am sci cu siguranţă unde s'a găsit monumentul. Décă înclinăm pentru legiunea I Italică, causa este că o bună parte din colecţiunea Mavros provine din castrele acesteĭ legiunĭ de la Steclen lânga Şistov.

Formula *votum solvit libens merito.*

Maĭ observăm şi lipsa în inscripţie a obicĭnuiteĭ formule votive: *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Acéstă formulă ne arată că între divinitate şi om intervenĭa un fel de contract sinalagmatic; ḑeul împlinind ceea-ce omul iĭ ceruse, acesta la rêndul sĕŭ împlinesce voios ceea-ce făgăduise ḑeuluĭ care a bine-meritat.

[1]) Altare înăltate de trupe auxiliare luĭ Jupiter Optimus maximus sunt fórte multe. Citām numaĭ C. I. L. III 821, 1344, 6527, 7848, 7849, 7865, 11918; si pe cele 20 ridicate de Cohors I Aelia Dacorum în Brittania într'o singură localitate (C. I. L. VII p. 143 seq.).

[2]) Marquardt, *Röm. Staatsverwaltung* II 368 seq. A. Müller, *Die Rangordnung und das Avancement der Centrionen in der römischen Legion (Philologus* 1879). Mommsen, *Nomina et gradus centurionum*, în Ephem. Epigr. IV, 226 seqq.

[3]) Idem, 374. Vitis designă şi pe Centurionat: Juvenal, 14, 193: *aut vitem posce libello.* Spartian. *Hadr.* 10, 6: *Nulli vitem, nisi robusto et bonae famae daret.*

[4]) Pe monumente *vitis* n'are forma unuĭ baston cu cârlig, ci a unuĭ toiag drept cu măciulie d'asupra. Ast-fel cel puţin vitis se represintă pe stela funerară a unuĭ centurion din Carnuntum si pe o altă stelă a centurionuluĭ Caelius. Pe pétra luĭ Sertorius din Verona, ca şi pe inscripţiunea C. I. L. VII 90, mânerul toiaguluĭ este puţin încovoiat. Veḑĭ *Arch. Epigr. Mitth. V*, 206 nota 11.

II

MONUMENTE IMPERIALE

(TITVLI IMPERATORVM)

No. 16

§. I. Provenința: S'a adus de peste Dunăre din Șistov saŭ din împrejurimile luĭ, prin îngrijirea generaluluĭ Mavros.

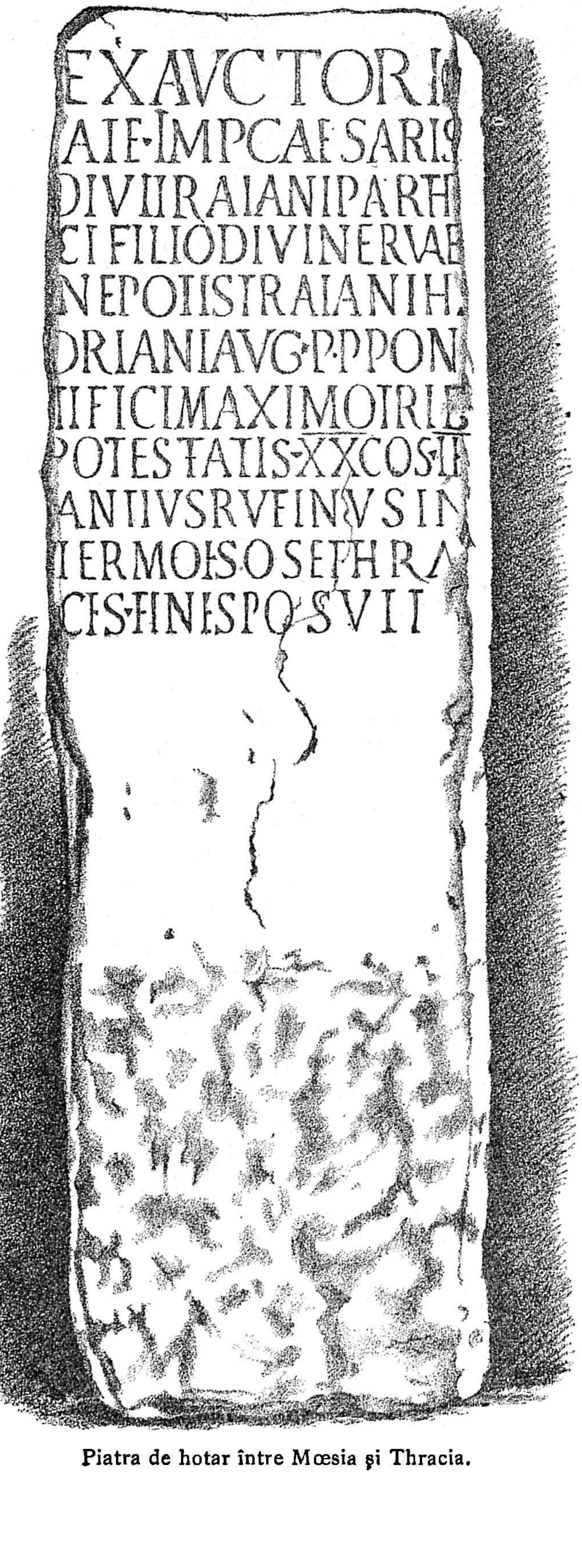
§. II. Natura: Un monolit de marmură bună.

Nalțimea totală : 2^m. Lațimea : 0^m,58.

» fețeĭ scrise : 0^m,82. Grosimea : 0^m.28.

Monumentul a servit de pétra de hotar saŭ ca cip terminal împreună cu altele, ce aŭ fost puse din ordinul împĕratuluĭ Hadrian la anul 136 pentru fixarea granițeĭ dintre Mœsĭ și Thracĭ.

Alte două exemplare reproducênd aceĭașĭ inscripțiune săpată pe acelaș material, cu aceĭașĭ formă de litere și în dimensiunĭ aprópe egale, aŭ fost găsite în Bulgaria : unul în satul Hotnița, (la Sud-West de Stari Nikup [vechiul Nicopolis ad Istrum] și la Nord-West de Tirnovo); cel-alt spre Nord de Hotnița, la sud de satul Butovo (districtul Tîrnovuluĭ, plasa Pascalevți, la Sud-Ost de cotul rîuluĭ Osma, lângă Bulgărenĭ).

Piatra de hotar între Mœsia şi Thracia.

Acésta e o dovadă că cele treĭ monumente aŭ fost așeḑate cu ocasiunea uneĭa și aceleiașĭ operațiunĭ, făcuta în același timp, de către aceĭașĭ persónă însărcinată de Hadrian. De aci provine importanța geografică a monumentuluĭ nostru.

Forma literilor e lungăréță, asemuită cu a literilor inscripțiuneĭ luĭ Hadrian găsită la Athena [1]) și a altor monumente epigrafice din acel timp [2]). Trăsurile orizontale ale luĭ T, F, L și E sunt fórte scurte, ceea-ce este caracteristic pentru epoca monumentuluĭ.

De ambele laturĭ la exemplarul bucureștean literile marginașe sunt unele știrbite, altele de tot róse saŭ stricate; tot ast-fel liniuțele de la mijlocul luĭ A și punctele despărțitóre dintre cuvinte. Partea de jos a monumentuluĭ, care nu este scrisă (înaltă 1m,15) era îngropată în pământ, ca la orĭ-ce pétră de hotar.

§. III. Textul:

EX AVCTORI
TATE · IMP CAESARIS
DIVI TRAIANI PARTHI
CI FILIO DIVI NERVAE
NEPOTIS TRAIANI HA
DRIANI AVG · P · P PON
TIFICI MAXIMO TRIB
POTESTATIS · XX · COS III · p. C. 136.
ANTIVS RVFINVS IN
TER MOESOS ET THRA
CES · FINES POSVIT

1) *Inscriptiones Latinae selectae*, edidit Hermannus Dessau no. 308 din a. 112 d. Chr.

2) *Exempla scripturae epigraphicae latinae*, edidit Aem. Hübner, Berolini MDCCCLXXXV, pag. LXXXII, 150.

Acest text nu diferă de al celor alte două exemplare[1]) de cât prin distribuirea rêndurilor şi prin câte-va variante :

Exemplarul de la Hotniţa	Exemplarul de la Butovo
EX AVCTORI	NI AVG PP PONTIFICI M
TATE IMP CAESA	XIMO TRIBVNICIAE
RIS DIVI TRAIAN	POTISTATISXXCOSII
PARTHICI FILII DI	ANTIVS RVFINVS
VI NERVAE NEPOT	INIIR MOESOS IT
TRAIANI HADRIA	ACES FINIS POSVI
NI AVG PP PONTI	
FICIS MAXIMI TRI	
BVNICIAE POTEST	
XX CoS III ANTIV	
RVFINVS INTER	
MOESOS ET THRA	
CES FINES PO	
SVIT	

Exemplarul de la Butovo se completéză ast-fel :

[*Ex auctoritate imp*(*eratoris*) *Caes*(*aris*) *divi Traiani Parthici f(ilii) divi Nervae nepotis Traiani Hadrian*]*i Aug*(*usti*) *p*[*atris*) *p*(*atriae*) *pontifici m*[*a*]*ximo tribuniciae* [*p*]*ot*[*e*]*statis XX, co*(*n*)*s*(*ulis*) *II*[*I*] *An*[*t*]*ius Rufinus* [*i*]*n*[*te*]*r Moesos* [*e*]*t* [*Thr*]*ac*[*e*]*s fin*[*e*]*s posui*[*t*].

[1]) Monumentul găsit la Hotnita s'a publicat de Ern. Desjardins, op. cit., pag. 14 şi de d. Mommsen, Add. la C. I. L. III no. 749 pag. 992; Cf. Suppl. III, p. 1338. Cel aflat lângă Butovo şi întrebuinţat la pardoséla bisericeĭ Archangeluluĭ Michael în satul Nedan, a apărut în *Arch.—Epigr. Mitth.* XV, 209 no. 79— C. I. L. III Suppl. no. 12407. Partea superióră lipsesce; lăţimea 0m,60; înălţimea feţeĭ scrise 0m,43, a celeĭ nescrise 0m,398.

E de observat că monumentul de la Butovo are aceĭaşĭ eróre : *pontifici maximo* în loc de *pontificis maximi*, ca şi cel din Museul nostru, şi că probabil tot ast-fel şi în partea de sus care lipsesce, se cité: *filio* în loc de *filii*. Aceste erorĭ nefiind în exemplarul de la Hotniţa, conchidem ca cele două prime exemplare aŭ fost săpate de unul şi acelaşĭ meşter lapicid dupe un concept identic.

§. IV. Literatura: Monumentul a fost descoperit pe la finele seculuĭ trecut într'un cimitir din Şistov de către consulul englez, care a şi copiat inscripţiunea [1]). După unii [2]) el ar fi fost aci adus din ruinele de la Stari-Nikup (vechiul *Nicopolis ad Istrum*). O altă copie publicată în *Bibliographi Ceskie Listi* 1825 n. 39, se datoresce unuĭ boĭer român, care a făcut-o în a. 1811 şi a dat-o luĭ Botkoff. Copia s'a reprodus de Köppen (Materiale asupra istorieĭ renascereĭ în Rusia, în limba ruséscă, vol. 2, anul 1826), de Osann, *Schulzeitung* 1828, p. 971 şi de Férussac, *Bulletin des sciences historiques*, 1828, t. IX, p. 377; de aci a reprodus-o Orelli, *Inscriptionum latinarum selectarum amplissima collectio*, no. 4984. S'a maĭ publicat de: Gaston Boissière, *Archive des missions scientifiques*, 2-e Série, tome IV (1867) p. 184; de Ern. Desjardins, op. cit. p. 14; şi de Mommsen, *Corpus Inscr. Latin.*, III no. 749, (după copiile trimise de A. Treb. Laurian şi Mihanovicĭ).

Variantele maĭ însemnate, fără a maĭ nota adaosele séŭ omisiunile de puncte, sunt cele următóre:

rêndul al 3-lea : TRAIAΝI · PARTH*i* — *Mommsen*. — PARTH*I* — *Laurian, Michanovicĭ* şi *Desjardins*. Ligatura N nu este, ci AN. La fine litera I din THI este stricată.

1) Eckhel (1737 1798) apud Mommsen, C. I. L. III pag. 141 : «*Zu Zeistow* (= *Sistov*) *von dem englischen Gesandten gefunden auf einem Stein, der als Grabmal heute dienet*».

2) C. I. L. III nr. 749.

rêndul al 8-lea : PoTESTATIS — *Mommsen*. Litera O are aceïaşĭ mărime ca cele-l'alte. — COS · II — *Eckel, Laurian, Michanovicĭ;* COS · I̅I̅*i* — *Mommsen*. Din a treïa linie verticala se maĭ vede inceputul, care nu se află reprodus în clişeŭ, ca şi punctul după XX. De sigur că avem aci COS · III, de óre-ce consul pentru a doua óră împěratul Hadrian fusese în anul 118; consul pentru a treïa óră în a. 119, şi de la acésta data înainte pâna la mórtea sa figuréză în titulatura luĭ consulatul al III-lea.

» al 9-lea : M · ANTIVS — *Mommsen*; MANLIVS *Eckhel*, ANVIVS *Laurian*. Nu e loc pe pétra pentru un M; acéstă literă lipsesce şi în exemplarul de la Hotniţa, şi tot ast-fel nu este loc pentru el nicĭ în exemplarul de la Butovo. Decĭ trebue înlăturat prenumele Marcus, precum a şi recunoscut maĭ în urmă d. Mommsen (C. I. L. III additamenta, pag. 992).

§. V. Lectura: *Ex auctori[t]ate Imp(eratoris) Caesaris, divi Traiani Parth[i]ci filio* (pro *filii*), *divi Nervae nepotis, Traiani H[a]driani aug(usti), p(atris) p(atriae), pontifici maximo* (pro *pontificis maximi*), *tri[b](uniciae) potestatis XX, co(n)sul(is) II[I], Antius Rufinus inter Mœsos et Thraces fines posuit.*

Traducere: Din auctoritatea (ordinul) împěratuluĭ Cesar Traian Hadrian Augustul, fiul divinuluĭ Traian Parthicul, nepot divinuluĭ Nerva, parintele patrieĭ, pontificele cel maĭ mare, cu puterea tribuniciană a douĕ-ḑecea, consul d'a treïa óră, Antius Rufinus a pus hotarele între Mœsĭ şi Thracĭ.

§. VI. Epoca: Monumentul datéză din timpul domnieĭ luĭ

Hadrian, şi anume din anul 136 după Christos. Acésta resultă din indicaţiunea puteriĭ tribuniciane a împĕratuluĭ. Se scie că din cele şépte elemente constitutive ale titulatureĭ imperiale : *tribunicia potestas*, *proconsul, pater patriae*, *pontifex maximus*, *consul*, *censor* şi *imperator*, elementul pe care s'a rezămat eponymia imperială saŭ anul imperial a fost tribunicia potestas, ea fiind singura dintre cele-l'alte atribute titulare, perpetuă şi anuala. De aceĭa deja sub August şi împĕraţiĭ urmatorĭ s'a introdus o numĕrare a anilor după puterea tribuniciana ; acest an noŭ însă nu începé ca anul noŭ tribunician din vechime la 10 Decembre, ḑiua intrăriĭ în funcţiune a tribunilor ; nicĭ ca anul general calendaric la 1 Ianuarie, ḑiua intrăriĭ în funcţiune a consulilor ; ci fie-care împĕrat considera ḑiua urcăriĭ sale pe tron ca anul noŭ al anuluĭ sĕŭ tribunician ; acea ḑi puté fi séŭ aceea când s'a conferit puterea tribuniciană, cum fac August şi Tiberiŭ, séŭ puté fi *dies imperii*, adică ḑiua când s'a primit puterea proconsulară, precum fac ceĭ-l'alţĭ împĕraţĭ următorĭ.

După acest sistem, care se observă în tot cursul primuluĭ secol, puterea tribuniciană se reînoĭa la împlinirea fiecăruĭa an, socotit anul din ḑiua urcăriĭ pe tron. Nerva însă reînoesce tribunicia potestas a sa la 10 Decembre, ast-fel că el suindu-se pe tron la 18 Septembre 96, prima sa putere tribuniciană ţine numaĭ până la 9 Decembre acelaşĭ an ; a doua începe de la 10 Decembre 96 şi durézā până la 9 Decembre 97, ĭar a treia de la 10 Decembre 97 înainte [1]) pênĕ la 25 Ianuarie 98, când móre. Traian urmézā pênĕ la August 99 sistemul cel vechiŭ, ĭar de atuncĭ înainte adoptă sistemul introdus de predecesorul sĕŭ. După acest mod de

[1]) *Corpus Inscript. Latinarum* III S. 8703 : [i]mp(eratori) Nervae Caesari Aug(usto), pontif(ici) max imo), trib(unicia) pot(estate) III, co(n suli) III. Consulatul al III lea al lui Nerva cade în a. 97. Nerva, fiind proclamat împĕrat în luna Septembre 96, urmeză că spre a puté avé puterea tribuniciană a III înainte de calendele luĭ Ianuarie anul 98, trebue să şi fi reînoit tribunicia potestas în ḑiua de 10 Decembre.

calcul prima sa putere tribuniciană durézǎ din luna Octombre 97 pênă la 9 Decembre 97; a doua de la 10 Decembre 97 pênĕ la 9 Decembre 98; a treia de la 10 Decembre 98 pênĕ la 9 Decembre 99, şi aşa maĭ incolo.[1]) Tot ast-fel face Hadrian și succesoriĭ sĕĭ, adoptând vechiul an tribunician de la 10 Decembre. Cu acésta, chronologia imperială capĕtă un an noŭ fix, anul tribunician, a caruia întrebuinţare practică însă nu rĕmâne de cât in titulatura imperială, căcĭ obiceiul de a data după numele consulilor de la 1 Ianuarie continuă a fi in us general pe timpul întregeĭ epoce imperiale.

Hadrian ocupând tronul imperial la 9 séŭ 11 August 117, şĭ-a reinoit prima sa putere tribuniciană în luna Decembre acelaşĭ an, ast-fel că puterea sa tribuniciană a XX cade intre 10 Decembre 135 şi 9 Decembre 136. Prin urmare acésta este data esactă a monumentuluĭ nostru.[2])

[1]) După vechiul sistem obicĭnuit penă la Nerva, Traian n'ar fi putut fi investit cu a XXI putere tribuniciană, de óre ce după acel sistem acésta ar fi trebuit să încépă la 27 Octombre 117, pe când Traian era deja mort la 11 August 117. Şi totusĭ a XXI putere tribuniciană a luĭ ne apare pe maĭ multe monumente, din carĭ mentionăm C. I. L. III S. 7537 (Tomis) şi C. I. L. II, 2054. De asemenea, în diploma militară C. I. L. III p. 870 (D. XL) din 8 Septembre a. 116, avem tribunicia potestas a XX la VI *idus Sept.* (8 Septembre), ceea ce iarăşi nu este posibil, căcĭ după vechiul calcul a XX-a putere tribuniciană ar fi trebuit începe la 27 Octombre 116, pe când aci vedem pe Traian avĕnd deja la 8 Septembre acéstă putere tribuniciană. Tot ast-fel in diploma din 19 Ianuarie 103 (C. I. L. III p. 864=D.XXXII), anul resultă din numele consulilor — puterea tribuniciană a VII nu e posibilă de cât după sistemul de calcul introdus de Nerva. Pe de altă parte, în diploma militară C. I. L. III p. 862 (D. XXVII) din 20 Februarie 98, imperatul pórtă indicatiunea primeĭ puterĭ tribuniciane, pe când după noul sistem ar fi trebuit să aibă deja de la 10 Decembre 97 tribunicia potestate II. Greutatea a fost deslegată prin cele două diplome militare (D. XXX si XXXI) din 14 August 99, unde Traian numĕră tribunicia potestate III, care nu convine de cât nouluĭ sistem. Putem decĭ conchide, că pênĕ la August 99 Traian a numĕrat puterea tribuniciană după sistemul cel vechiŭ, anterior luĭ Nerva, şi că de atuncĭ in colo a adoptat sistemul acestuia, calculand prima putere tribuniciană de la 97 Oct. Dec.9; a doua de la 97 Dec. 10 98 Dec. 9, a treia de la 98 Dec. 10 99 Dec. 9, și asa maĭ departe. Cu noul sistem staŭ în acord tóte datările posteriόre ale luĭ Traian, si acest sistem rĕmane, cu micĭ escepţiĭ, ca norma pentru imperaţiĭ următorĭ Cf. Mommsen, *Staatsrecht* 2³, p. 800.

[2]) Ernest Desjardins (loc citat. p. 15) din causa sistemuluĭ greşit de calcul al puteriĭ tribuniciane a împeraţilor, pune inscripţiunea în a. 135,

Regularea graniței dintre Thracia și Mœsia inferior, condusă de Antius Rufinus

§. VII. Observațiuni: Inscripțiunea de pe cele treĭ cipurĭ terminale găsite pênĕ acum, se raportéză, fără nicĭ o îndoială, la regularea graniţeĭ dintre douĕ provincii: *Mœsia inferióră și Thracia*. De și se pare că intenționat s'a întrebuinţat în inscripţiune termeniĭ «inter Mœsos et Thraces» în loc de «inter provinciam Mœsiam inferiorem et Thraciam», totușĭ juridicește nu póte fi vorba de o fruntarie ethnică, ci de o delimitare curat administrativă. Persóna însărcinată de împĕratul Hadrian cu execuţiunea acesteĭ lucrărĭ, Antius Rufinus, nu ne este cunoscută din alte isvóre. D-l Mommsen [1]) și după exemplul sĕŭ și alțĭ scriitorĭ [2]) consideră pe Antius Rufinus ca guvernator imperial al Mœsieĭ inferióre, cu tóte că acesta nu arată în inscripțiune posiţiunea sa personală. In orĭ-ce cas este cert că nu anume în calitate de guvernator fixéză dênsul limitele dintre cele douĕ provinciĭ, cum puté orĭ-ce guvernator saŭ delegatul sĕŭ ca să fixeze hotarele între douĕ civitates ale uneĭ provinciĭ, ci aci este vorba de o însărcinare extraordinară, specială și directă din partea împĕratuluĭ, «ex auctoritate imperatoris Cæsaris Hadriani». Tot ast-fel, bunióră, la a. 74 d. Chr. Cn. Pinarius Cornelius Clemens statornicește hotarele «inter Viennenses et Ceutronas», «ex auctorita[te] imp(eratoris) Cæs(aris) Vespasian[i]».[3])

Operațiunea condusă de Antius Rufinus pare a fi avut o estindere maĭ mare. Cel puțin nu este esclusă posibilitatea de a raporta la dênsa o serie de monumente descoperite în regiunea Mœsieĭ inferióre. Maĭ întâiŭ ocolnica séŭ hotărnicia teritoriuluĭ orașuluĭ Callatis. Din acéstă ocolnică am aflat chiar în ruinele orașuluĭ vechiŭ, la Mangalia, douĕ prețióse fragmente, unul scris grecesce, cel-l'alt latinesce; ele ne indică distanța dintre diversele petre de hotare, numite aci *lapis* și λίθος.[4]) In legătură cu acéstă ocolnică apoĭ, stă pro-

[1]) C. I. L. III, 749; cf. *Addenda* p. 992.

[2]) V. Rohden în Pauly-Wissowa *Real Encyclop.* I 2565; *Prosopographia imperii romani* I 90 n. 621.

[3]) C. I. L. XII n. 113.

[4]) Gr. G. Tocilescu, *Neue Inschriften aus Rumenien*, 1896, p. 27 seq. nr. 59.

babil pétra de hotar [1]) găsită la Kalaidjidere, 25 kilometre spre médă-di de Mangalia, cu inscripţiunea *f(ines) terr(ae) Call(atianorum)*, hotarul decĭ pênĕ unde se întindea în acea parte teritoriul Callatianilor, precum şi alte treĭ petre, una cu *[f(ines)] terr(ae) Thrac(iae)*,[2]) alta cu *[f(ines) te]rr(ae) Odess(itanorum)*,[3]) şi în fine o a treia cu *fines terrae vici*.[4])

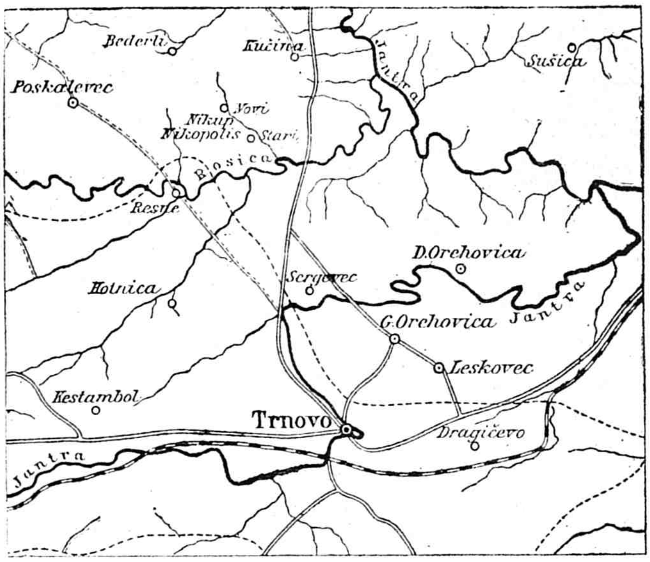
Părerile moderne asupra hotarelor celor două provinciĭ.

Dar, ca să revenim la monumentul nostru, d. Mommsen, intemeiându-se pre dênsul şi pe exemplarul găsit la Hotniţa, — exemplarul al treilea încă nu se descoperise, — şi admiţênd că primul fusese adus din Balcanĭ, de la Stari Nikup, a emis în *Corpus Inscript. latin.* părerea, că cele două provinciĭ, Thracia şi Mœsia inferióră, eraŭ în aşa chip divisate, că întreg muntele Haemus (adĭ Balcaniĭ), aparţiné Thracieĭ, iar regiunea dunăréně cu garnizónele sale asculta de guvernatorul Mœsieĭ.[5]) După acelaşĭ învĕţat, oraşul *Nicopolis ad Istrum*, situat la médă-nópte de Balcanĭ, a aparţinut pênĕ la Septimiŭ Sever, Thracieĭ.[6])

Tot ast-fel crede, între alţiĭ,[7]) şi d. Kalopothakes, care adaogă, că de şi prin natură regiunea Nicopolis ad Istrum face parte din Mœsia inferióră, dar Traian a alipit'o la provincia Thracia, o-dată cu fundarea oraşuluĭ.[8]) Acéstă părere însă e combătută de Dr. Carl Patsch,[9]) pe motiv că unul din exemplarele petreĭ terminale din a. 136 a fost găsit la satul Hotniţa, situat spre *Sud-vest* de Stari Nicup-Nicopolis, iar nu d'asupra Stari-Nicupuluĭ, spre *Nord* de acéstă loca-

[1]) C. I. L. III S. 7587.
[2]) *Archäol.—epigr. Mitth.* XVII p. 202 n. 77.
[3]) Idem, idem n. 92.
[4]) Idem, idem n. 93.
[5]) C. I. L. III addit. n. 749 p. 992.
[6]) Mommsen, *Römische Geschichte* V[3], p. 282 nota 1: Die Fundorte der hadrianischen Terminalsteine scheinen es (Nikopolis) ebenfalls zu Thrakien zu stellen.
[7]) Comp. Müller la Ptolemaeus I, 1 p. 463, 481; Kiepert, *Formae* XVII, pag. 2: «Die hier in der früheren Kaiserzeit die Provinzialgrenze Traciens weit nördlich über den Hämus bis in die Nähe der Donau reichte.
[8]) *De Thracia provincia romana*, Berlin 1893, p. 5.
[9]) *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, V. 348.

litate, precum se póte vedea în charta aci reprodusa dupa a statuluĭ major bulgar.

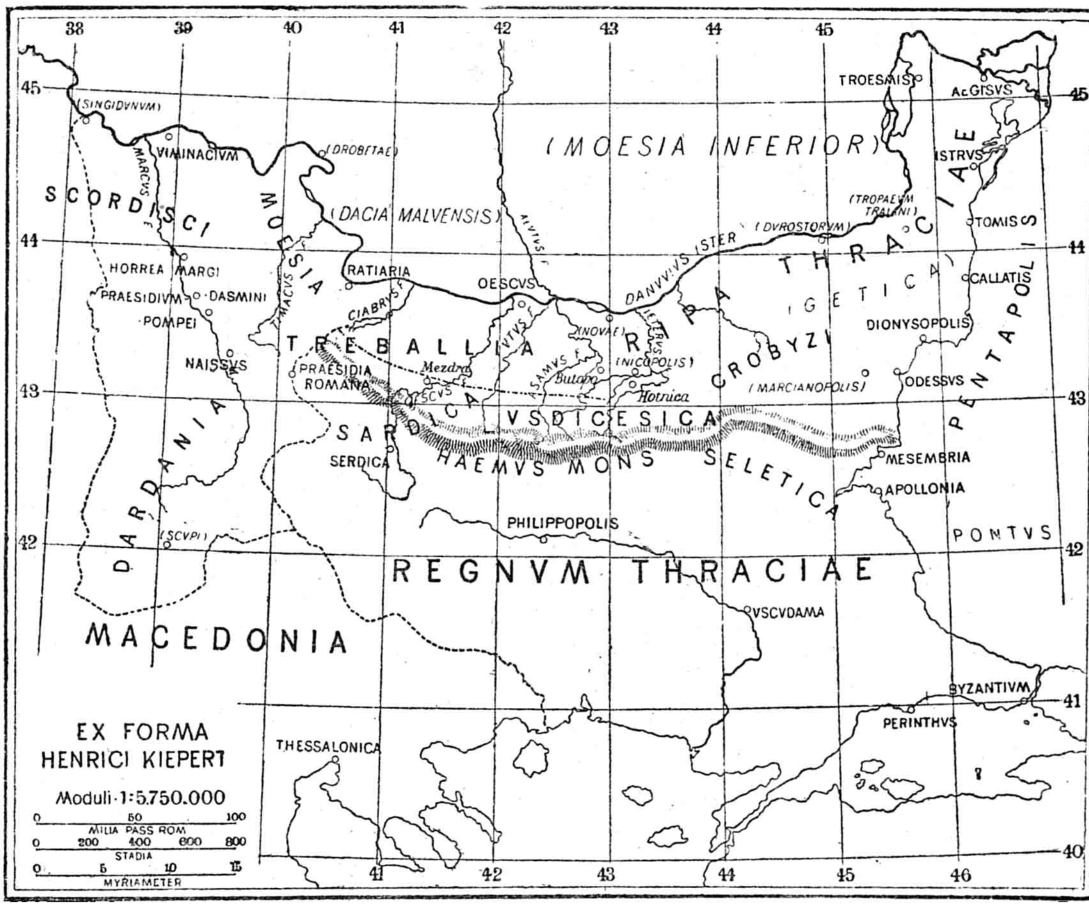

Charta imprejurimilor orașului Nicopolis ad Istrum.

D-l Patsch admite că regiunea Nicopolis ad Istrum facea parte încă în a. 136 de Mœsia inferióră, ĭar nu de Thracia.

Pentru lamurirea cestiuneĭ privitóre la fruntaria dintre cele două provinciĭ,[1]) cată maĭ întêiŭ să constatăm că în epoca ocupațiuneĭ romane Mœsia de maĭ têrḑiŭ era împărțită în două domeniĭ ethnice : unul la vest dardano-mœsiac, cel-l'alt la est : geto-dacic, la care se adaogă teritoriul orașelor grecești de pe litoralul Măreĭ-Negre : Istros, Tomis, Kallatis, Inceputurile provinciei Mœsia.

[1]) A se vedea A. v. Premerstein, *Jahreshefte des osterreichischen Archaologischen Institutes in Wien*, I, 146 seqq.

Dionysopolis, Odessos şi Mesembria.[1]) Primul domeniu se compunea din Dardanĭ, lacuitorĭ aĭ Dardanieĭ (la extremitatea sud-vestică a provincieĭ Mœsia[2]); din Scordiscĭ, la nord-vest de Dardanĭ,[3]) întinḑêndu-se spre rĕsărit pênĕ la Margus (astă-ḑĭ Morava); şi în fine din Mœsĭ şi Triballĭ,

Districtul roman Dardania. Mœsia.

[1]) Vedi charta alaturata reprodusă dupa Premerstein, op. cit.

[2]) Depre fruntariile sale vedĭ Domaschewski, *Arch. epigraphische Mitth.* XIII 147 seqq: D. Kalopothakes, *De Thracia provincia Romana* 6 seq., şi Tomaschek, *Wiener Sitzungsberichte,* phil. hist. Classe CXXVIII, 23 seqq.

[3]) Strabo VII C. 318.—Plinius *naturalis historia* III 148; Cf. Mommsen *C. I. L.* III p. 415; C. Zippel, *Die romische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus* p. 177 seq.; Domaschewski, l. c. p. 130 seq.

primiĭ la apus de Ciabrus (astă-ḑĭ Ţibriţa, pe lângă Ratiaria); ceĭ d'al douilea la rĕsărit de acest rîŭ, pe lânga Oescus,[1]) ambele popóre înrudite, ocupând teritoriul cunoscut în inscripţiunĭ sub numele de *civitates Mœsiae et Treballiae.*[2]) In acest domeniŭ dardano-mœsiac s'a format la inceputul ereĭ nóstre un district roman cu un comandament militaresc aflător maĭ întêiŭ la Naissus (Niş), capitala Dardanieĭ, ĭar de la Tiberius încóce, în urma creăreĭ limesuluĭ danubian (intre aniĭ 12—14 d. Chr.[3]), se mută pe malul drept al Dunăriĭ la Viminacium (Costolacĭ). Acestuĭ district corespundea întrégа Mœsie superióră de maĭ têrḑiŭ şi partea apusană a Mœsieĭ inferióre. Aci se concentrâ pênĕ în epoca flavică mĭeḑul apărăriĭ graniţelor la Dunărea de jos, în triunghiul format la apus şi răsărit prin cursurile rîurilor Margus şi Utus (Vid). Patru legiunĭ fura aşeḑate în cele treĭ castre dunarene: Viminacium, Ratiaria şi Oescus.

La rĕsărit de Triballĭ, cuprinşĭ de timpuriŭ sub numele de Mœsĭ, începea al douilea domeniŭ ethnic, compus din triburile geto-thrace[4]) şi ocupând partea de mijloc şi cea ostică a Mœsieĭ inferióre de maĭ têrḑiŭ, adica teritoriul menţionat în monumentele epigrafice sub numele de *Ripa Thraciae.*[5]) *Ripa Thraciae.*

Acest teritoriŭ se găsea pe la 29 a. Chr., când M. Licinius Crassus supuse pe Mœsĭ şi pe Triballĭ, se gasea sub ascultarea regilor geţĭ. Unul din aceştia, anume Roles,[6])

[1]) Strabo l. c. Idem 305, Plinius n. h. III 149; IV 3; IV 41. Cassius Dio LI 27, 2; Ptolemaeus III 9, 2; III 9, 3; III 10, 4; III 10, 5.

[2]) C. I. L. V n. 1838 (inscriptiune honorară din Iulium Carnicum; epoca imperatuluĭ Claudius): praef ecto c i vitat ium] Moesiae et Treballia e.

[3]) Rufius Festus breviarium 8: *limes inter Romanos ac barbaros ab Augusta Vindelicum per Noricum, Pannonias et Moesiam est constitutus.* Florus II, 28; *citra praesidia constituta, sic tum Dacia non victa, sed summota atque dilata est.*

[4]) Ovid *ex Ponto* IV 9 77; Strabo VII C. 300; Plinius *n. h.* IV 41; Dio LI 22, 6.7; LI 27, 2; LXVII 6, 2. Cf. K. Müllenhoff, *Deutsche Alterthumskunde* III, 125 163.

[5]) C. I. L. III n. 751 = Suppl. n. 7434 = Dessau n. 1855din a. 161/8 şi n. 753 = Suppl. n. 7429. Vedĭ maĭ departe Nr. 22.

[6]) Dio LI 24, 6: Ῥώλον... Γετων τινων βασιλέως.

care domnea peste regiunea dintre Haemus şi Dunăre, ajută pe Crassus ca să sfărame ultimele rĕmăşiţe ale Bastarnilor şi sa bata pe Zyraxes, căpetenia Geţilor, în regiunea gurelor Dunării.[1] Roles este primit în clientela statuluĭ roman, iar maĭ têrḑiŭ, principatul sĕŭ se alipesce la regatul odrysic al luĭ Rhœmetalces, iarăşĭ un client al Romanilor.[2] Ast-fel stăpânirea Odrysilor se întindea în sudul ca şi in nordul Balcanilor pênĕ la Dunăre, fluviul Dunărea formând granița nordica a Thracieĭ.[3] Fronticra apusană a acestuĭ regat era Ripa Thraciæ, care rĕmase alipita de regatul Thrac pênĕ la desfiinţarea şi prefacerea acestuia în provincie romană, în a. 46 d. Chr. Ba şi după acéstă dată, ca şi după crearea comandamentuluĭ militar al Mœsieĭ inferióre de către Domiţian, ea s'a pastrat neschimbată faţă de districtul roman; n'a incetat administrativ şi juridic, pênĕ la finele seculuĭ al II-lea, ca sa facă parte din provincia Thracia. Ast-fel, sub Tiberiŭ Illyricul nu se întindea spre rĕsarit pênĕ la Marea-Négră, ci se oprea la Thracia.[4] Tot asemenea şi după a. 46, ripa Thraciæ, adică Mœsia rĕsăriténă, nu era coprinsă sub acel nume.[5] Pétra terminala din a. 136 a luĭ Hadrian, pune în oposiţiune pe *Mœsi* cu *Thraces:* «inter Mœsos et Thraces fines posuit . De asemenea în administraţiunea vamală organisată de Hadrian, ripa Thraciæ» «malul thrac al Dunariĭ , se distinge de Mœsia,[6] chiar pênĕ catre finele seculuĭ al 2-lea. Vama illyrică, pe timpul când

[1]) Dio LI, 26, 1 seq., LI. 24, 7.

[2]) Zippel op. cit. p. 243 seq.; Mommsen, *Röm. Gesch.*. V 13, 1.

[3]) Plinius *n. h.* IV 42 : ita finit Hister a septentrione; comp. § 44 : Thracia altero latere a Pontica lito·e incipiens, ubi Hister amnis inmergitur. După Chorografia lui Mela (II 2, 16) Thracia qua latera agit» este mărginită Histro pelagoque .

[4]) Sueton *Tiberius* 16 : perseverantiae grande pretium tulit (Tiberius) toto Illyrico, quod inter Italiam regnumque Noricum et Thraciam et Macedoniam interque Danubium flumen et sinum maris Adriatici patet, perdomito et in dicionem redacto . Deci nu se indică Marea Négră ca frontieră resăriténă a Illyriculuĭ, cum am fi în drept sa aşteptăm fată de cele doue granite de apa, ci Thracia.

[5]) Flavius Josephus de *bello Judaico* II 16. 4 § 368 seq. ed. Niese sub anul 66.

[6]) C. I. L. III n. 751.

era încă arendată la *conductores*, se numia oficial: *publicum portori Illyrici et ripae Thraciae.*[1] Oraşul Νικόπολις ἡ περὶ Αἷμον, cum îl numesce Ptolemaeus,[2] Νικόπολις πρὸς Ἴστρον, cum se citesce pe monede, *Nicopolistro* al Tableĭ Peutingeriane, *Stari Nicupul* de ⱡi, fundaţiune a împěratuluĭ Traian în urma victorieĭ sale repurtate lângă Balcanĭ, în a. 105, asupra Sarmaţilor, aliaţiĭ luĭ Decebal regele Dacilor,[3] este menţionat de Ptolemaeŭ printre cetăţile Thracieĭ, la sud de Haemus (μεσόγειοι τῆς Θρᾴκης[4]). Pe monedele bătute de acest oraş figuréza pênĕ pe timpul luĭ Commodus numele guvernatorilor Thracieĭ, cu titlu de ΗΓεμών, ceea-ce convenea numaĭ unuĭ legat de rang pretorian, cum era guvernatorul Thracieĭ; dar de la Septimius Severus încóce, Nicopolis alipindu-se la Mœsia inferióră, guvernatorii pórtă pe monede titlul de ΥΠατικός, Mœsia fiind o provincie de rang consular.[5] Deci nu încape îndoială, ca din punctul de vedere administrativ Nicopolis πρὸς Ἴστρον pênĕ la Septimius Severus se ţinea de Thracia; şi firesce că se ţinea nu numaĭ oraşul propriŭ ⱡis, ci şi eparchia luĭ, care se întindea pênĕ la Dunare, cum resulta şi din epitetul de πρὸς Ἴστρον, *ad Istrum*, adică Nicopolis *pênĕ la* Istru. Tot ast-fel trebue explicat şi numele colonieĭ milesiene *Istros* saŭ *Istropolis*, situată la sud de gurile Dunăreĭ, între Kasapkioi şi Karanasuf, dar avênd întinderea sa teritoriala pênĕ la acest fluviŭ. De asemenea numele casteluluĭ Nicopolis zidit de împěratul Justinian[6] παρὰ τὸν ποταμὸν Ἴστρον, Nicopoli adică de la Dunăre, în faţa Turnuluĭ-Magurele, la rěsarit de gura rîuluĭ Osma (vechiul Asamus), nu 'şĭ datoresce numele de cât împrejurariĭ ca fusese înălţat în eparchia Nicopolis, deci în regiunea Thracilor

Νικόπολις πρὸς Ἴστρον

[1]) C. I. L. III n. 751 şi 753.
[2]) III 11, 7.
[3]) Gr. G. Tocilescu, *Monumentul triumfal de la Adamklissi*, Viena, 1895, p. 146 seq.
[4]) Vedĭ Müller l. c. p. 481; Mommsen, *Röm. Gesch.* V 282, 1; Kalopothakes op. cit. p. 5. 7. 37 seq.
[5]) Vedĭ B. Pick, *Wiener Numismatischen Zeitschrift*, XXIII, 33 seq.
[6]) Se înşélă dar Kiepert (*Lehrbuch der alten Geographie*, Berlin 1878, p. 332 nota 3), cand dice că Nicopolis de langă Dunăre ar fi fost întemeiat de imperatul Heraclius în secolul al VII d. Chr.

(Thraces), ripa Thraciæ, care în inscripţiunĭ se scrie când intreg,[1]) când abreviat.[2])

Prin urmare *ripa Thraciae* nu este identică cu Mœsia inferior, cum admite Mommsen.[3]) Marquardt[4]) şi Kippert.[5])

Hotarul apusan şi resăritean al Thraciei.

Hotarul eĭ despre Apus il putem determina cu ajutorul inscripţiuneĭ bucurescene şi al celor-l'alte două exemplare ale sale. Intr'adevĕr, observând pe charta de maĭ sus localităţile Hotniţa, Butovo şi Novae, astăḑĭ Şiştov, unde s'aŭ aflat aceste petre terminale, constatăm că ele ne indică o linie de hotar, ce plécă de la un punct óre-care în nord de Balcaniĭ apusenĭ, trece pe din jos de Hotniţa şi Butovo, la sud-vest de Nicopolis πρὸς Ἴστρον, şi apoĭ ţine malul rîuluĭ Osma pênĕ la vĕrsarea luı în Dunăre. Acest hotar «inter Mœsos et Thraces este tocmaĭ vechia delimitare între statul în clientelă Thracic şi Mœsia, saŭ cu alte cuvinte, între vechia ţéră a Geţilor numiţĭ şi *Thraces,* şi între civitates Mœsiae et Treballiae, adica *Mœsi* (Μυσοί). Aceiaşĭ linie de graniţă va separa maĭ têrḑiŭ, după anul 271 d. Chr., *Dacia ripensis* cu oraşele sale Ratiaria şi Oescus (regiunea nordică a Dacieĭ nova = civitates Mœsiæ et Trebaliæ) de către provincia Mœsia inferior, care va avea atuncĭ aproximativ aceiaşĭ întindere ca ripa Thraciæ de odinióră.

Cât despre hotarul rĕsăritén al provincieĭ Thracia la nord de Hæmus, el trebue să fi rĕmas, cel puţin în theorie, ca pe timpul regatuluĭ thracic, coprinḑênd regiunea pênĕ la Delta Dunarii, afară de teritoriile oraşelor greceştĭ de la Marea-Négră şi al municipiuluĭ Tropæum Traiani (Adamklisi.[6])

Atuncĭ, cum se împacă arĕtările luĭ Ptolemæus (III, 10), carĭ se scie că pentru provinciele dunarene datéză din epoca

[1]) C. I. L. III nr. 751 = Suppl. nr. 7434 : *p(ublicum) p(ortori) Illyrici* et ripae Thraciae.

[2]) C. I. L. III nr. 753 = Suppl. nr. 7429 : c(onductori) p(ublici) p(ortorii) Illyric(i) et r(ipae) T(hraciae). Vedı maĭ departe Nr. 22.

[3]) C. I. L. III, pag. 142.

[4]) *Röm. Staatsverwaltung* I[2] 303 seq.

[5]) Op. c. p. 1.— Lehrbuch der alten Geographie, p. 332.

[6]) A. v. Premerstein, l. c. p. 187.

traiană,[1]) că tóte localitaţile şi populaţiunile d'alungul malului thracic (ripa Thraciæ) aparţinéŭ Mœsiei inferióre şi ca rîul Ciabrus (Ţibriţa) formà limita între Mœsia superior şi inferior? [2]) D-l Premerstein presupune că aci la Dunăre exista între provincia Thracia şi comandamentul Mœsieĭ inferióre un raport identic cu cel existent între provincia Gallia Belgica şi districtele militarescĭ ale Germanieĭ superior şi inferior; cu alte cuvinte, ca o bună parte din Mœsia inferior ar fi fost la început numaĭ un district al provincieĭ Thracia; şi că asupra lui se întindea, cel puţin în theorie, jurisdicţiunea civilă a luĭ legatus Augusti pro prætore provinciæ Thraciæ. In practică însă exerciţiul uneĭ asemenea jurisdicţiunĭ era împedicat prin comanda militaréscă maĭ tare a legatuluĭ consularic al Mœsieĭ inferior, aşa că fórte de timpuriŭ a trebuit să se fixeze şi aci, cum s'a întêmplat în Gallia Belgica, o frontieră teritorială. De sigur ca regiunea dunărénă, aşa de importantă din punctul de vedere milităresc, Ripa Thraciæ, fără a fi separată juridiceşte de provincia Thracia, asculta totusĭ de guvernatorul Mœsieĭ inferior, cacĭ competinţa militară a acestuĭa se 'ntindea asupra întregeĭ Thraciĭ, tot aşa precum a guvernatoreluĭ Germanieĭ superióre se întindea asupra Belgieĭ. După parerea sus numituluĭ învĕţat, numaĭ regiunea din interior, la Hæmus, împreună cu Nicopolis, rĕ-

[1]) Veḑi opera nóstră *Dacia înainte de Romanĭ*, p. 70 seqq. C. I. L. III Suppl. p. 1439; *Rhein. Museum*. NF. XL VI 605. Kalopothakes, op. cit. p. 3.

[2]) 3, 9, 1: Ἡ ἄνω Μυσία περιορίζεται ἀπὸ δε' ἀνατολῶν — καὶ ἐτι αὐτῷ τῳ Κιάβροιῳ ποταμῳ κατὰ τὴν κατω Μυσίαν μέχρι τῆς πρὸς τὸν Δανούβιον του Κιάβρου συναφῆς. Ast fel *Almus* (adi Lom-palanca) făcea parte din Moesia superior, şi argumentul d-luĭ Mommsen tras din C. I. L. III 6125 = S. 7420 de a pune Almus in Moesia inferior, şĭ a perdut din valóre, întru cât pe pétră, cum a observat v. Domaschewski (Archäol. epigraph. Mitth. XIII, 153) se citesce r. 7: (centurio leg(ionis) *I Ital(icae) f r(umentarius)*, iar centuriones frumentarii eraŭ întrebuintaţĭ si în afară de provinciile, unde stationaŭ legiunile, în care ei serviau. Deşi legiunea I Italică avé castrul seŭ permanent in Mœsia Inferióră, la Şistov, centurionele *frumentarius* din inscriptiunea de mai sus pute fi decĭ însărcinat cu aprovisionările în provincia învecinată. Dovadă, că *Almus* se ţiné de Mœsia Superioră este pe lângă Ptolemaeus, şi C. I. L. III 7421, fiind-că veteranul, la care inscriptiunea se raportă, a servit intr'o legiune din acea provincie, în legiunea VII Claudia.

mase guvernatoreluĭ thracic. Dar acéstă anomalie ţine numaĭ pênĕ către sfêrşitul secoluluĭ al II-lea, când Haemus devine în întregimea cursuluĭ sĕŭ graniţa dintre Mœsia de jos şi Thracia, ca provinciĭ. De atuncĭ, de la finele domnieĭ luĭ Commodus,[1] saŭ în orĭ-ce cas de la Septimius Severus, atât monedele batute de oraşul Nicopolis, cât şi inscripţiunile din secolul al III-lea găsite acolo,[2] precum şi maĭ têrḑiŭ scriitorul Ammian Marcellin (XXVII 4, 12) şi alţiĭ,[3] atestă că Nicopolis aparţinea Mœsieĭ inferior, căcĭ numele guvernatorilor este însoţit de ὑπατεύοντος, ceea-ce nu se putea ḑice de cât despre guvernatorul consular al acesteĭ provinciĭ [4] In fine «ripa Thraciae» nu maĭ figuréză în inscripţiunĭ lângă vama Illyriculuĭ [5] şi numele *Mœsi* şi *Mœsia* se întinde asupra întregeĭ provinciĭ; Geţiĭ, veciniĭ rĕsăritenĭ aĭ Triballilor la Dunăre, sunt cunoscuţĭ de catre Dione Cassius sub denumirea de Mœsi. Nu se maĭ facea atuncĭ deosebire între *Mœsi* şi *Thraces*,[6] cum vedem că se face la anul 136 d. Chr., când simţindu-se trebuinţă de a se delimita cele douĕ provinciĭ prin petre de hotare, acestea pórtă pe ele indicaţiunea că aŭ fost puse inter Moesos et Thraces .

[1] Ultima mentiune a unuĭ guvernator al Thracieĭ pe monedele orasuluĭ Nicopolis datéză din timpul luĭ Commodus. Vedi Pick op. cit., 33; 51; Kalopothakes op. cit. p. 53 nota 19.

[2] *Arch.—Epigr. Mitth.* X 243 seq. n. 11; XV, 211 n. 86; XVII, 181 n. 28.

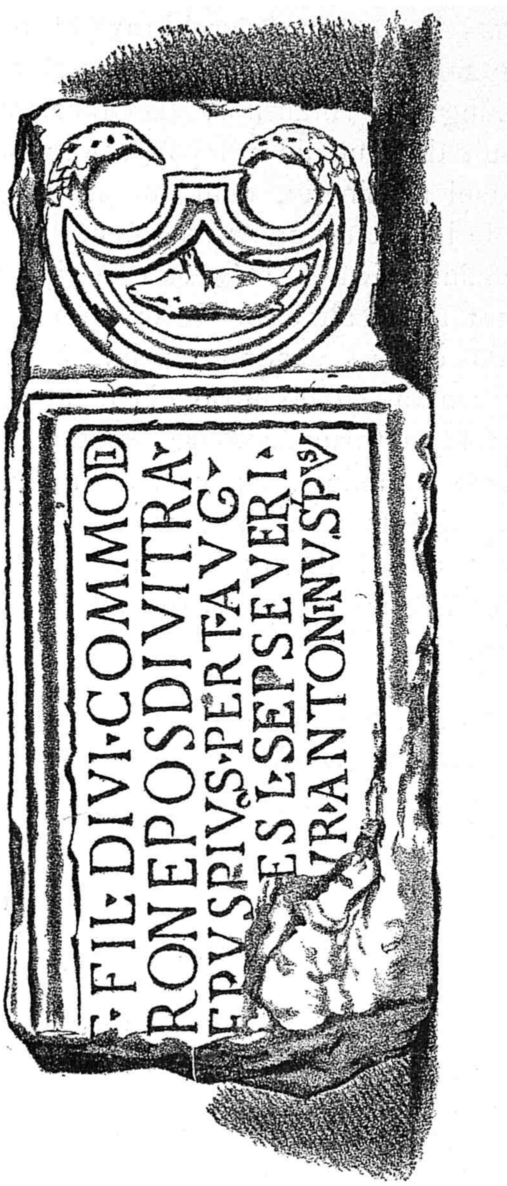
[3] C. I. L. III p. 141.

[4] Pick op. cit. p. 34.

[5] De ex: C. I. L. III nr. 752 = Supp. nr. 7435, (Nicopolis lângă Dunare, a. 182): *vilicus vectigal(is) Illyrici.*

[6] Dio LI 22 27.

No. 17

Fragment de architravă a templuluĭ insemnielor de la *Novae*.

§. I. Provenința: Monument din fosta colecțiune a generalului Mavros. Provine de la oppidul *Novae*, fiind probabil găsit în ruinele templuluĭ insemnelor legiuneĭ I Italice. Vezĭ maĭ sus No. 1.

§. II. Natura: Fragment de architravă cu parte din inscripțiunea de fundațiune a altaruluĭ insemnielor din castrul de la *Novae*. Lungimea rîndurilor, căcĭ inscripțiunea este mutilată maĭ mult de două din treĭ părțĭ, precum și redacțiunea textuluĭ în casul nominativ, cum nu maĭ puțin bas-relieful, ce se vede de latura drέptă a fragmentuluĭ repesentând un mistreț, animalul adică al stégurilor legiuneĭ I Italice, aflarea în fine tot aci a altarelor de cult no. 1 și 2,—nu lasă nicĭ-o îndoială despre destinata primitivă a monumentuluĭ și întrebuințarea luĭ ca architravă la menționatul templu.

Caracterele sunt frumóse, largĭ și adînc săpate. Inscripțiunea cuprinde 6 rîndurĭ, din carĭ ultimul rînd se finé pe bucata despre drépta care lipsesce.

Inălțimea actuală 1ᵐ,21; Lărgimea: 0ᵐ,54.
» fețeĭ scrise 0ᵐ,77; Grosimea: 0ᵐ,13.

§. III. Textul:

imp. caes diui m. antonini pii germ. sarma T · FIL · DIVI · COMMOD
frater diui antonini pii nepos diui hadriani p | R O N E P O S D I V I T R A ·
iani parthici abn. diui nervae adn. l. septimius seu | ERVS · PIVS · PERT · AVG ·
et imp. ca ES L · SEP SEVERI ·
filius *m. a* VR · ANTONINVS PIVS
leg. I It. d. ded. ded. *leg. augg. pr. pr.*

§. IV. Literatura: S'a publicat de Ern. Desjardins, op. cit. p. 17, și de pe dênsul de d. Th. Mommsen in *Corpus Inscript. Latinar. III no.* 6230.

§. V. Lectura: [*Imp(erator) Caes(ar) divi M(arci) Antonini Pii Germ(anici) Sarma*]*t (ici) fil(ius) divi Commodi*, [*frater divi Antonini Pii nepos divi Hadriani p*]*ronepos divi Tra*[*iani Parthici abn(epos) divi Nervae adn(epos) L(ucius) Septimius Sev*]*erus Pius Pert(inax) Aug(ustus)* [...... *et imp(e-*

rator) Ca]es(ar L(ucii) Sep(timi) Severi [.... *filius*.....
M(arcus) A]ur(elius) Antoninus Pius [...... *leg(ioni) I It(alicae) d(ono) ded(erunt) ded(icante)... leg(ato) Aug(ustorum) pr(o)pr(aetore)*.

Traducere : Impĕratul Caesar, fiŭ al divuluĭ (dumnedeesculuĭ) Marcu Antonin Piul Germanicul, Sarmaticul, frate al divuluĭ Commod, nepot al divuluĭ Antonin Piul, strănepot al divuluĭ Hadrian, restrănepot al divuluĭ Traian Parthicul, restrănepot de restranepot al divuluĭ Nerva, Luciŭ Septimiu Sever Piul Pertinax augustul..... şi impĕratul Caesar, fiul luĭ Luciŭ Septimiŭ Sever.... Marcu Aureliŭ Antonin Piul.... dederă in dar (acest templu), fiind consacrat de către.... legatul pro praetore al celor doĭ auguştĭ.

§. VI. Epoca: Monumentul póte fi datat între a. 198, când Caracalla a primit titlu de Augustus şi a. 211, când Septimiŭ Sever móre.

§. VII. Observaţiunĭ: Septimiŭ Sever la început avé un cult deosebit pentru memoria predecesoruluĭ sĕŭ Pertinax ; el iĭ dete un templu şi un flamin, institui jocurĭ de circ pentru aniversarea nasceriĭ şi urcăriĭ pe tron a luĭ şi celebrâ apotheosa acestuĭ împĕrat. Numele împĕratului Septimiu Sever.

Tot în onórea luĭ adoptâ şi numele de Pertinax.

Maĭ pe urmă însă, probabil pe la finele a. 195, [1] dupa ce Senatul puse pe Commodus în rîndul deilor, restituindu-ı memoria, ce-ĭ fusese condemnată la mórtea luĭ, luă titlu de frate al luĭ Commod şi de fiŭ al luĭ Marcu Aureliŭ, adoptând pentru sine pe toţĭ străbuniĭ acestora în linie ascendenta pênĕ la divul Nerva. Cam tot atuncĭ el începu să pórte şi titlurile de *Arabicus* şi *Adiabenicus*, precum şi pe acela de *Pius*.[2])

Dupa cum nu 'ncape îndoíala, împĕraţiĭ Septimiu Sever şi Caracalla ridicară in castrul permanent de la Steklen lângă Şistov un templu destinat pentru adorarea şi pastrarea deilor militarĭ, a aquileĭ sfinte şi stégurilor legiuneı I T m u st ru r or n castr rman n .

[1]) *Corpus Inscr. Graec.*, 2878.—Dio, LXXV, 7 ; Eckhel, *Doctrina num m. veter.* 7, 173. De Ceuleneer, *Essai sur la vie de Septime Sévère* p. 107 109.
[2]) Eckhel; 7, 192. — De Ceuleneer, op. cit., p. 87.

Italice : dii militares, *aquila sancta signaque legionis.*[1]) Castrul permanent fiind pentru soldat ceea-ce oraşul era pentru cetăţén, şi fie-care trupă avêndu-şĭ acolo existenţa sa proprie, trebuia ca şi ḑeiĭ armateĭ să-şĭ găséscă un loc pentru adoraţiune. De aceĭa în fie-care lagăr exista un spaţiŭ consacrat, unde se aflaŭ expuse stégurile şi aquila legiuneĭ, statua in picióre a împĕratuluĭ şi altarele ḑeilor milităreştĭ. Acésta resultă din numeróse mărturiĭ ale antichităţiĭ şi se confirmă şi prin săpăturile întreprinse în ruinele lagărelor romane.[2])

Ast-fel, ca să începem cu primele, Tacitus[3]) descriind o revoltă ce isbucnise în lagărul de la Verona, ḑice că Antonius Primus a pus în lanţurĭ pe Tampius Flavianus guvernatorul Pannonieĭ ; apoĭ urméză : *sensit ludibrium miles, disiectisque, qui tribunal tuebantur, extrema vis parabatur.* Antonius apără cu propriul sĕŭ corp pe guvernatorul amerinţat. *Mox conversus ad signa et bellorum deos, hostium potius exercitibus illum fur orem, illam discordiam inicerent orabat.* Prin urmare insemniele (signa) şi ḑeiĭ (bellorum dei) se gaseaŭ pe via principalis şi se putéŭ vedé de pe tribunal, adică de pe tribuna, unde generalul cuvênta trupelor (ţiné *contio, adlocutio*), şi pronunţa sentinţele judecatorescĭ. Tribunalul se găsea la mijlocul căiĭ principale (via principalis), la *praetorium*, în partea stîngă catre forum.

Tot Tacitus[4]), vorbind despre Munatius Plancus, căpetenia uneĭ deputaţiunĭ a Senatuluĭ, arată că se refugiase în lagărul legiuneĭ prime. *neque aliud periclitanti subsidium quam castra primae legionis. Illic signa et aquilam amplexus religione sese tutabatur ac ni aquilifer Calpurnius vim extremam arcuisset, legatus populi Romani Romanis in castris altaria deum commaculavisset.* Este invederat

[1]) Vedı maĭ sus inscriptiunea No. 1.
[2]) A se vedea Mommsen, *Staatsrecht* II[2], p. 788. O. Hirschfeld, *Arch. epigr. Mitt.* II, 180 ; Domaschewski, *Die Religion des römischen Heeres*, p. 9 seq.
[3]) *Hist.* 3, 10.
[4]) *ann.* 1,39.

că Plancus găsise asil în templul lagăruluĭ, adică în locul unde pe lângă *signa* şi aquila legionară se aflaŭ şi *altaria deum*, altarele ḑeilor, împreună cu statuele ḑeilor şi statua de cult a împăratuluĭ.

Templurile insemnelor nu eraŭ în genere templurĭ în înţelesul obicĭnuit al cuvêntuluĭ; ele nu servéŭ de sigur numaĭ scopurilor religióse; comandantul le utilisa şi pentru alte diferite acte oficiale, ca: darea justiţieĭ, depunerea jurămêntuluĭ de către soldaţĭ, primirea deputaţiunilor streine, şi alte acte, la săvîrşirea cărora trebuiaŭ să fie presinte pentru maĭ mare solemnitate aquila, insemniele [1]) şi statua împĕratuluĭ [2]).

Când Elagabal petrece nóptea, ce a preces omorîrea luĭ, în lagărul Pretorianilor ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ στρατοπέδου, acésta o face fară îndoială cu speranţa, că sfinţenia loculuĭ are să-l apere de furia soldaţilor. [3])

Templul lagăruluĭ stătea în legatură nemijlocită cu praetorium. Pe lângă aquila şi signa se adora în acest templu şi statua împĕratuluĭ în viaţă [4]), ĭar dacă împĕratul murea şi

[1]) Livius 26, 48, 12: *Obstringere periurio non se solum suumque caput, sed signa militaria et aquilas sacramentique religionem.* Tacitus *ann. 15, 16: Adiecit iure iurando Paeti cautum apud signa.*—Tertullian *Apol. 16: Religio Romanorum tota castrensis signa veneratur, signa iurat, signa omnibus deis praeponit.*

[2]) Vedı maĭ jos nota 4.

[3]) Herodian V, 8, 7. Comp şi cuvintele luı Statius (*Theb.* 10,176) referitóre la castrul roman: *ventum ad concilii penetrale domumque verendam signorum.* Dovada că stégurile şi deiĭ erau reuniţĭ în castrul Pretorianilor este Herodian 4, 4, 5: ὡς δὲ εἰσέπεσεν ἐσ τὸ στρατόπεδον ἔς τε τὸν νεὼν, ἔνθα τὰ σημεῖα καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ στρατοπέδου προσκυνεῖται.

[4]) Dovada despre castrul pretorianilor: Tacitus *hist.* 1,36 *ut non contenti agmine et corporibus in suggestu. in quo paulo ante aurea Galbae statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent.* Prin urmare, pentru ca Otho să ia locul statuiı luı Galba pe suggestus. e o dovada că acésta statua era in marime naturală.—Despre lagarul legionar Tacitus *ann.* 4.2 (vorbind despre Seian) colique per theatra et fora effigies *interque signa* legionum sineret. Sueton Tib. 65 *imagines aureas passim coli.* Idem *Tib.* 48 *Syriacis legionibus quod solae nullam Seiani imaginem inter principia coluissent. Principia* sunt praetorium şi lacuintele invecinate ale ofiterilor; de aceia şi calea, care trecé printre acestea se numia *via principalis*: Hygin. 14 *via principalis quae a principiis nomen obtinet.* In rayonul acestor *principia castrorum* se găséu decĭ statua imperatuluı, stégurile şi imaginele ḑeilor.—Tacit *Hist.* 3, 13—14 despre resturnarea sta-

era trecut în rîndul *divilor*, statua luĭ rĕmâné tot în templu, saŭ din lipsa de spaţiŭ era expusă în curte înaintea templuluĭ insemnelor [1]. La rĕsboiŭ, în locul statuelor imperiale, se purtaŭ de către *imaginiferi* [2] chipurile (imagines) împĕraţilor în viaţa, ca şi ale celor morţĭ şi declaraţĭ *divi*.

Aedicula aquileĭ despre care vorbesce Dione Cassius [3], o găsim representată pe monumente [4]; între altele pe sabia luĭ Tiberius, cum se vede în figura urmatóre [5].

Aquila legionară stă aci la mijlocul ediculeĭ, iar în firidele de o parte şi de alta sunt signa manipulare. In lagărul pretorianilor, locul aquileĭ îl ocupa statua împĕratuluĭ, care se afla în mijlocul stégurilor [6].

tuelor luĭ Vitellius; C. I. L. VII p 62). Despre inscripţiunea pe o tăbliţă de bronz din York, cf. Lewis în *Revue archéologique* 1877 p. 264 : θεοῖς τοῖς τοῦ ἡγεμονικοῦ πραιτωρίου.

[1]) Tacit *ann.* 1, 43 : Germanicus dice de pe tribunal : tua, dive Auguste, caelo recepta mens, tua, pater Druse, imago.

[2]) Tacitus *ann.* 15, 24 : *Signa et effigies principis;* Sueton *Gai.* 14 *: aquilae et signa Romana Caesarumque imagines ;* Plinius luĭ Traian 96, 5 *imago tua deorumque simulacra.* Vegetius 2. 6. *Signiferi* erau deosebiţĭ de *imaginiferi* (Vegetius 2. 7).

[3]) 40, 18 ἔστε δὲ νεὼς μικρὸς καὶ ἐν αὐτῷ χρυσους ἀετὸς ἵδρυται.

[4]) Pe un relief din Viminacium ; cf. *Arch. epigr. Mitt.* XV p. 192. — Idem Ephem. epigr. VII n. 1010 (relief din Condercum).

[5]) Reprodusa după Domaschewski, Die *Religion des römischen Heeres*, p. 11. A se vedea tot acolo tab. II fig. 4 statuele ḑeilor pe un monument găsit în Anglia.

[6]) Tacitus *Hist.* 1, 36 : *m e d i u m inter signa Othonem* (în locul statuiĭ luĭ Galba). Suetonius *Tiber.* 48 : *quod solae nullam Seiani imaginem inter signa coluissent.*

Săpăturile aŭ venit să confirme şi să lărgéscă cunoscinţele nóstre asupra templuluĭ insemnelor. La Slăvenĭ, (judeţul Romanaţĭ), la Rĕcarĭ (jud. Dolj), la Carnuntum [1] (Austria), Ostia [2] (Italia), Bremenium [3] (Anglia), ca şi în multe castele din ţara Rhinuluĭ, atare templu séŭ sacellum se găsesce în praetorio, la spatele uneĭ curţĭ cu pilaştri şi lângă base de statuĭ imperiale ; sub templu se afla o pimniţă, numită *cella* séŭ *apotheca* şi destinată a servi drept aerarium saŭ thesaurus al castruluĭ. Era casa de depunerĭ, de consemnaţiunĭ şi economiĭ a soldaţilor ; aci se păstraŭ actele şi obiectele lor preţióse, ca şi micele lor economiĭ de banĭ [4]. De aceia templu stégurilor era pus sub o deosebită pază [5].

Spaţiul în care se păstra signa şi aquila legionară nu avé un nume al sĕŭ propriŭ, ci se considera ca făcênd parte din praetorium. Tacitus [6] îl designă prin cuvintele : *signa et aquila* ; Statius [7] prin *domus signorum* ; inscripţiunile [8]

[1] *Arch. epigr. Mitt.* VIII tab. III.

[2] Notizie degli Scavi 1889 p. 78.

[3] C. I. L. III 1030. Cf. Bruce *the wall* (1867) p. 318, care descrie cu amĕruntul ruinele templuluĭ şi constată de desubt pimniţa ce a servit drept *aerarium* al legiuneĭ.

[4] Acésta confirmă cele ce sciam din autorĭ despre pastrarea banilor în lagăre : Sueton *Domitian* 7 : *geminari legionum castra prohibuit, nec plus quam mille nummos* (adică aprópe 250 denare, cât era solda anuală a unuĭ legionar), *a quoquam ad signa deponi, quod L. Antonius apud duarum legionum hiberna res novas moliens fiduciam cepisse etiam a depositorum summa videbatur.* Vegetius 2, 20 *Illud vero ab antiquis divinitus institutum est, ut ex donativo quod milites consecuntur, dimidia pars sequestraretur apud signa et ibidem ipsis militibus servaretur.* Cf. Tacit *ann.* 1, 37 : *turpì agmine, cum fisci de imperatore rapti inter signa interque aquilas veherentur.* — Asemenea sub-solurı destinate a servi pentru aerarium s'a constatat şi în castelele de la Rhin, ca bunióră în castelul Osterburken (*Der Obergermanisch-raetische-Limes*, aus Band IV, abteilung B, Nr. 40, p. 12). Cf. Zangemeister, *Limesblatt* p. 75 (1893) ; Mommsen, *Bonner Jahrb.* 1868 p. 55.

[5] C. I. L. III 3526.

[6] *ann.* I, 39.

[7] Theb. 10, 176.

[8] C. I. L. III 3526 (Aquincum) : *Excubitorium ad tutel(am) signor(um) et imagin(um) sacrar(um).* Excubitorium este localul de gardă al trupeı care avé serviciul înaintea templuluĭ insemnelor. Se scie că tóte obiectele din templu : statuele deilor, ale împăraţilor, signa, eraŭ de aur séŭ de argint, şi ca tot acolo se afla şi thesaurus séŭ aerarium al legiuneĭ.

prin: *signa et imagines sacrae*, ĭar scriitoriĭ moderni prin *templum* saŭ *sacellum*. Causa lipseĭ uneĭ denumirĭ, d. Domaschewski [1]) o esplică prin aceea, că lagărul strict vorbind nu posedă un templu, ci numaĭ un loc *in Praetorio*, destinat a păstra uneltele sacrate. «Castrul Romanilor, ḑice d-sa, este un castru de marş, ĭar nu un castru permanent; căcĭ limba face deosebire între castra hiberna şi castra aestiva, dér nu are nicĭ-un termen pentru ideia castruluĭ permanent[2]). In marş armata nu póte duce cu sine un templu.»

Dar causa principală trebue căutată în principiul în care soldatul roman era crescut, că adică el trăesce într'o absolută offensivă; acestuĭ principiŭ de viaţă se datoresc minunatele întocmirĭ ale armateĭ romane.

O consecinţă maĭ departe a acestuĭ mod de vedere este că templul stégurilor n'a devenit nicĭ-o-dată o instituţiune organica a armateĭ, şi înzestrarea luĭ se facé prin contribuţiunĭ volontare; chiar şi atuncĭ când împĕraţiĭ înalţă asemenea temple, le considera ca nişte darurĭ făcute de eĭ trupelor; precum în genere se consideră tot ast-fel şi cele-lalte obiecte şi construcţiunĭ ce servă cultuluĭ din castre.

Din cele cincĭ [3]) inscripţiunĭ de fundaţiune găsite în lagărele legionare şi ale auxilielor şi semnalate de d. Doma-

[1]) op. cit. p. 18.

[2]) Despre *Castra stativa* se vorbesce numaĭ în sens strategic, când o trupa in cursul uneĭ operatiuni ocupă un castru mai mult timp.

[3]) Aceste inscriptiunĭ sunt:

I) Inscriptiunea bucurescénă ce comentăm.

II) C. I. L. III 905 (Potaissa): Imp(erator) Caes(ar) L. Sept(imius) Severus P(ius) Pert(inax) Aug(ustus) Arab(icus) Adiabenic(us) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) III imp(erator) VII co(n)s(ul) II proco(n)s(ul) p(ater) p(atriae) leg(ioni) V Mac(edonicae) p(iae) p....don(o) dedit dedicante P. Septimio Geta leg(ato) Aug(usti) pr(o)pr(aetore) cura agente Tib. C[l(audio)] Claudiano leg(ato) Aug(usti).—Anul 195 d. Chr.

III) C. I. L. VII 106 (Isca): Imperatores Caesares L. Septi[mius] Severus Pius Pertinax Aug(ustus et M. Aurelius Antoninus A ug(ustus) et P. Septimius [Geta nobi(lissimus) Caesar leg(ioni) II Aug(ustae) vetustate c orruptum [restituerunt ded(icante)...... leg(ato) Aug(ustorum) pr(o)pr(aetore) .

IV) Brambach op. cit. 7 (Roomburg): Imp(eratores) Caes(ares) L. Septimius Severus Pius Perti nax et] M. Aurelius Antoninus Aug(usti) et P. Sept(imius) Geta nob(ilissimus [Caesar] numero expl(oratorum Bat(avorum) Cur....,

schewki, patru, între care se numĕră şi monumentul din Museul nostru, provin de la Septimius Severus. Acéста este o urmare a evoluţiuneĭ istorice prin care a trecut religiunea armateĭ romane. Expunerea statuiĭ împĕratuluĭ în templul insemnelor e o disposiţiune luată deja de Hadrian; urmaşiĭ sĕĭ n'aŭ făcut de cât să o continue. Septimiu Sever făcu din *divi* templuluĭ din castre galeria străbunilor sĕĭ, şi introduse în lagăr şi geniul împĕrătesei: influenţă învederată a Syriaceĭ Julia Domna, care 'şĭ-a titlu de *mater Augusti et Senatus et patriae et Castrorum.* Printr'ênsa cultul imperial îşĭ găsesce curs în religiunea armateĭ. Era şi timpul pentru ast-fel de schimbare: Din momentul ce de la Hadrian încóce se renunţă la principiul, ca legiunile să fie compuse esclusiv din Italicĭ, ĭar de la Septimius Severus încetézá o asemenea condiţiune chiar şi pentru ofiţeriĭ legiunilor, pentru centurionĭ, atuncĭ firesce că armata nu maĭ presintă pe poporul domnitor; ea nu maĭ este compusă din cetăţenĭ, ci din supuşĭ; ast-fel că în ḑiua când Caracalla acordă drepturile cetăţenescĭ tutulor lăcuitorilor imperiuluĭ, nu face de cât să desăvîrşéscă opera pregătită dejà de părintele sĕŭ.

Edificiele sacrale făcute de împĕraţĭ în lagăre legionare séŭ ale auxilielor, avênd destinaţia de a servi cultuluĭ armateĭ romane, eraŭ consacrate de către guvernatoriĭ provincielor, în calitatea lor de representanţĭ aĭ împĕraţilor. De aceia inscripţiunea architraveĭ de la templul insemnelor înălţat de Septimiu Sever şi Caracalla în lagărul de la Novae, trebuia de sigur să se încheiă prin cuvintele: *ded(icante)*... **Restituirea inscripţiunei de la Novae.**

Antoninianorum [d(ono)d(ederunt)] Q. Venidio Ruf[o leg(ato) Aug(ustorum pr(o)pr(aetore)].

V) C. I. L. VII 585 (Cilurnum): Imp(erator) Caes[ar M.] Aurel(ius) [Antoninus Pius felix] Aug(ustus) [sacerdos amplissimus invicti Solis Elagabali p(ontifex) m(aximus) tr ib(unicia) p(otestate) IV co(n)s(ul) III p(ater) p(atriae) divi [Antonini] Magni filius] divi Sever(i) nepos et M. Aur(elius) Severus Alexander nob(ilissimus)] Caesar imper[atoris M. Aur(elii) Antonini consobrinus] alae II Astur(um) [Anton(inianae)] vetusta te conlapsum restitu]erunt per Marium Valerian[um leg(atum) Aug(usti) pr(o)pr(aetore)] instante Septimio N... o prae[f](ecto) alae dedicatum III Kal. Novem. Grato et Sele[uco cos].—An. 221 p. Chr.

leg(ato) Aug(ustorum) pr(o)pr(aetore), precum am şi admis în restituţiunea textuluĭ nostru. Care anume guvernator figurase acolo, nu putem precisa, întru cât data însaşĭ a inscripţiuneĭ cade, precum am vĕḍut, între a. 198 şi 211. Din legati propraetore carĭ aŭ guvernat Mœsia inferióră în timpul domnieĭ luĭ Septimius Severus, menţionăm ca maĭ bine cunoscuţĭ: pe Cosconius Gentianus, A. Pollenius (Pollienus) Auspex, C. Ovinius Tertullus şi L. Julius Faustinianus [1]).

Aper, insemniul legiunei I Italice.

Cât despre bas-relieful ce se vede în partea dréptă a inscripţiuneĭ şi care, precum am spus maĭ înainte, represintă un porc mistreţ d'asupra a douĕ coróne, deja rĕposatul Desjardins[2]) presupuné că trebue să fie insemniul unuĭ corp militar. Intr'adevĕr, se scie că fie-care legiune avé ca simbol figura unuĭ animal determinat, ce-o purta la stégurile (signa) sale [3]). Anume, cele maĭ multe din aceste simbolurĭ sunt semne zodiacale, stelele adică ce aŭ presidat la nascerea legiunilor şi carĭ se bucuraŭ de o adoraţiune divină. Acésta ne-o spune în mod categoric Ovidiŭ [4]), care în descrierea ce face anuluĭ luĭ Romulus se jócă cu însemnarea duplă a cuvêntuluĭ *Signum*: Semn zodiacal şi stég; el atestă că pe timpul sĕŭ legiunile purtaŭ la stégurĭ semnele zodiaculuĭ. Cum atarĭ semne eraŭ adorate de către Romanĭ, înţelegem de

[1]) Vedĭ *Prosopographia imperii romani*, la numele fie-căruia.

[2]) Op. cit. p. 16.

[3]) A von Domaszewski, *Die Fahnen im römischen Heere*, Wien 1885, p. 55 seq. Idem, *Arch. Epigr. Mitth.* XV, 2 p. 182 seq.

[4]) *Fasti* III 109 seq.:

signaque quae longo frater percenseat anno
    ire per haec uno mense sororis equos?
libera currebant non observata per annum
    sidera; constabat sed tamen esse deos.
non illi caelo labentia signa tenebant,
    sed sua: quae magnum perdere crimen erat.
illa quidem faeno: sed erat reverentia faeno,
    quantam nunc aquilas cernis habere tuas.
pertica suspensos portabat longa maniplos,
    unde maniplaris nomina miles habet.

ce legiunile celebraŭ ḑiua nascereĭ aquileĭ legionare şi a stégurilor : *ob natalem aquilae*, *ob natales signorum* [1]).

Ast-fel legiunea I Minervia, creată de Domiţian şi numită ast-fel după ḑeiţa Minerva, pentru care împĕratul avé un cult deosebit, are ca simbol un berbece, pentru cuvêntul că în luna, ce numĕra ca divinitate a eí protectóre pe Minerva, sórele se găsesce în semnul zodiacal al berbeceluĭ. De aci conclusiunea [2]) sigură că berbecele primeĭ legiunĭ Minervia nu este alt-ceva de cât semnul zodiacal, şi că pentru aceea s'a atribuit el legiuneĭ, fiind-că Minerva era divinitatea protectóre a legiuneĭ, ca şi a împĕratuluĭ, carele o crease.

De asemenea taurul e simbolul legiunilor vechĭ înfiinţate de Caesar şi Antoniŭ şi menţinute de August: IV Macedonica, V Macedonica, VI Victrix, VII Claudia, VIII Augusta, IX Fretensis, X Gemina, pentru că semnul zodiaculuĭ aceleĭ lunĭ, în care a domnit Venus Genetrix, ḑeiţa protectóre a caseĭ julice, este taurul. Din contra, legiunile II Augusta, XIV Gemina, XXII Primigenia, creaţiunĭ ale luĭ August, pórtă ca simbol capricornul, steaua proprie sub care s'a nascut împĕratul. Maĭ departe legiunile IV Flavia, XIII Gemina şi XVI aŭ drept simbol leul ; legiunile I şi II adiutrix : Pegasus, considerat deja ca stea în cosmologia babilonénă ; cohortele pretoriene aŭ scorpionul, care corĕspunde luĭ Marte, ḑeul rĕsboiuluĭ, străbunul poporuluĭ roman.

In ce priveşte porcul mistreţ, deşi el nu figurézá între semnele zodiaculuĭ, îl constatăm totuşĭ ca simbol al legiuneĭ XX Valeria Victrix, cum se vede pe monedele luĭ Victorinus şi Carausius, şi ca simbol al legiuneĭ I Italice, cum arată monumentul bucurescén, ce comentăm, şi monedele luĭ Gallienus.

Aper, porcul mistreţ, ca simbol al legiuneĭ I Italice se

[1]) Ephem. epigr. I n. 145 *ob natalem aquilae*, Cf. C. I. L. II, 2552 şi *ob natales signor(um)* C. I. L. II, 2553.

[2]) Domaschewski, *Arch. epigr. Mitt.* XV, 2, 183.

esplică uşor, décă ne amintim pe de o parte că aper e menţionat între animalele sacre ale stégurilor celeĭ maĭ vechĭ armate romane [1]), prin urmare aceste simbolurĭ datéză dintr'o epocă, când Latiniĭ vedéŭ încă pe ḑeiĭ lor încorporaţĭ în animale ; pe de altă parte, că legiunea I Italică, creaţiune a luĭ Neron, se compuné numaĭ din Italicĭ, din cetaţenĭ romanĭ per excellentiam : *conscripta ex Italicis senum pedum tironibus nova legione* [2]), şi decĭ firesc lucru era ca ea să capete un simbol de baştina latin. Tot pentru acelaş motiv póte Tiberius a pus legiunea XX Valeria Victrix sub semnul mistreţuluĭ. Legiunea I Italică maĭ are pe lângă aper, încă un simbol : taurul armateĭ julice [3]) ; acesta se pare a fi fost nativitatea alésă de Nerone, pe când aper venea în a doua linie, cum resultă şi din împrejurarea, că pe fragmentul de architravă cu inscripţiunea ce comentăm, acest simbol figuréză pe relief în partea dréptă, decĭ într'un loc secundar.

Observăm în fine, că până la Septimius Severus simbolul animalic era dispus pe códa stéguluĭ de desubtul phalerelor, pe când în secolul al treilea a început a fi aşeḑat în vîrful stéguluĭ, cum se vede buni-óră pe un monument descoperit la Viminacium [4]) şi aflător în museul din Belgrad.

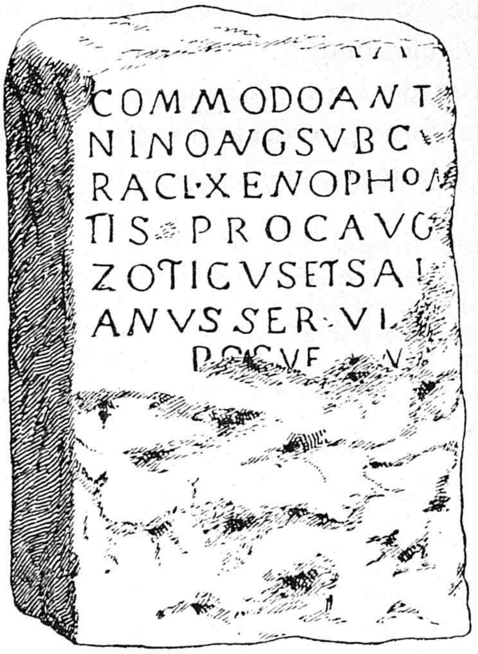
[1]) Plinius, *nat. hist.* 10, 16, vorbind despre reformele introduse de C. Marius în armată şi în religiunea armateĭ romane, dice : Romanis eam (aquilam) legionibus C. Marius in secundo consulatu suo proprie dicavit. erat et antea prima cum quattuor aliis, lupi, minotauri equi *aprique* singulos ordines anteibant. paucis ante annis sola in aciem portari cœpta erat, reliqua in castris relinquebantur. Marius in totum ea abdicavit.

[2]) Sueton *Nero* 16.

[3]) Pe monedele împĕratuluĭ Gallienus.

[4]) A. V. Domaszewski, *Arch. Epigr. Mitt.* XV, 192. Cf. idem, *die Fahnen*, 54 fig. 55.

N°. 18

§. I. Proveninţa: Monumentul a fost descoperit de rĕposatul Cesar Boliac în vara anuluĭ 1872 la Celeiŭ, judeţul Romanaţĭ, între petrile întrebuinţate la temelia unuĭ edificiŭ roman, lângă vechĭa şosea, în partea stângă a ruinelor poduluĭ antic.

§. II. Natura: Pétra, o pétră de nisip, a servit, după tótă probabilitatea, ca piedestal al uneĭ statue a împĕratuluĭ Commodus, înălţată de către Claudius Xenophonte, procuratorul *vămilor Illyriculuĭ în Mœsia inferióră şi cele treĭ Dacie, (procurator vectigalis Illyrici per Mœsiam inferiorem*

et Dacias tres) prin sclaviĭ vechilĭ saŭ administratorĭ imperialĭ (*servi vilici*): Zoticus şi Salvianus, agenţiĭ biurouluĭ vamal din *Colonia Malva* (Celeiŭ), unde se găsea şi residenţa procuratoreluĭ imperial al *Dacieĭ Malvense*. Din statua luĭ Commodus s'a aflat numaĭ o mână ţinênd un *parazonium*, lângă alte fragmente de statuĭ (Jupiter cu aquila la piciórele sale, Minerva, o Vestalină (?), frescurĭ şi mulţime de ţigle şi cărămiḑĭ [1]).

Pétra a fost de sigur întrebuinţată maĭ têrḑiŭ ca material de construcţiune; de aceia marginea ieĭ de sus e ruptă, iar reliefurile, săpate în josul inscripţiuneĭ, sunt stricate cu

[1]) Cesar Boliac, *Trompeta Carpaţilor*, 20 August 1872 n. 1010:

«Am voit să fac săpăturĭ şi la acéstă parte a Celeiuluĭ, unde nu făcusem nicĭ o-dată; am combinat cât am putut maĭ bine direcţiunea şi am început săpăturile de partea stângă a poduluĭ urcând la şosea. N'a trecut mult ca să încépă a se ivi printre cărămiḑĭ de acoperiş de case, bucăţĭ, fragmente de statui de marmoră, în dimensiuni naturale. O mană ţinênd un *parasonium*; o altă mână ţinênd o pateră fórte bine făcută, o altă mană tinênd un ciocan (treĭ mâni o statuiă nu póte să aibă!) Şi apoĭ atribuţiunĭ diferite; şi apoĭ şi marmurile de diferite calităţĭ, şi lucrul chiar diferit în privinţa arteĭ Dar maĭ iată şi altă mână răzimată pe o jumetate de pavăză; apoĭ un cap sfarîmat, apoĭ o parte a unei statuĭ a luĭ Jupiter cu aquila la picióre, apoĭ mijlocul corpuluĭ alteĭ statuĭ, a Minerveĭ negreşit. Din mal cădeaŭ maĭ multe bucătĭ de tencuială zugrăvită în colóre roşie, pătlăginie, liliachie şi fragmente de frescurĭ, şi multime de cără midĭ cu îmbucăturĭ, de cele ce serveaŭ la acoperiş de case. Am constatat că aci aŭ fost case, şi în fata caselor, din jos, grupă de statuĭ, daca nu şi templu. Din combinările fragmentelor, am constatat o statue a luĭ Jupiter, o altă statue a uneĭ Vestale, una a Minerveĭ şi una a unuĭ împĕrat, aceia la care a apartinut mâna cea cu *parasonium*. Am ajuns la temelie, la piedestalele acestor statuĭ. Nicĭ o inscriptiune, însă piedestalele nu sémĕnă a fi servit acestor statuĭ; sémĕna maĭ mult o temelie ce a servit la alt ceva, pentru că era lungă de 3 metri 20 centimetri, adancă de 1 metru şi lată de 1 metru şi maĭ bine, şi sub pietrile tăiate se vedea ciment şi cărămidĭ marĭ. M'am decis să desfac acéstu temelie şi trăgênd petrile cele marĭ afară, am vĕdut pe partea de jos a uneĭ pietre, *litere latine*; am spălat atuncĭ acea piatră şi am constatat că din josul literilor aŭ fost reliefurĭ carĭ s'aŭ sfărîmat cu ciocanul spre a se netezi piatra ce trebuia să 'şĭ ascundă inscripţiunea în ciment. Inscripţiunea de pe piatra pe care am pus'o in păstrare la Celeiu, arată că monumentul (statua luĭ Commod) a fost ridicată de proconsulul său în Dacia. Mâna dar cu *parasonium* a fost a statuei luĭ Comod. Aşa, se póte constata că acéstă grupă de statuĭ, în templu saŭ fără templu, s'a clădit în timpul lui Comod, că fanatismul creştinilor contra păgânismuluĭ, sub primul împĕrat creştin, a sfăramat acéstă grupă, şi pietrile ce aŭ servit piedestaluluĭ statueĭ luĭ Comod, ridicată de un proconsul al seu în Dacia, s'au întrebuinţat la temelia unei fortificărĭ de aperare la capul poduluĭ, punêndu-se inscripţiunea de desubt».

ciocanul. Inscripţiunea înşeşi se compune din 8 liniĭ. In prima abia se maĭ distinge urmele părţeĭ inferióre a două litere. Restul s'a păstrat în întregime, afară de ultimul rînd, care în partea de jos este stricat. Literile sunt săpate cu puţină îngrijire; cele despre drépta sunt ceva cam şterse.

Nălţimea totală: $0^m,72$; Lăţimea: $0^m,50$.

» feţeĭ scrise: $0^m,42$; Grosimea: $0^m,25$.

§. III. Textul:

imp · caes · M A *ur*
COMMODO ANT*o*
NINO A/G SVB C*u*
RA CL·XENOPHoN
TIS PROC AVG
ZOTICVS ET SAI*ui*
ANVS SER VI*l*
POSVE*ru*Nt

§. IV. Literatura: S'a publicat pentru prima óră de noĭ în opera *Dacia înainte de Romanĭ*, p. 591, şi în *Archäologisch-Epigraphische Mittheilungen*, III p. 41 n. 2. Apoĭ în Supplementul volumuluĭ al III-lea din *Corp. Inscript. Latin.* no. 8042. Cf. Hirschfeld *Epigraphische Nachlese* în *Sitzungsberichte der Wiener Akademie* 1874 p. 375 nota 1, şi *Archäol. Epigr. Mitt.* III, 41 notă.

§. V. Lectura: [*Imp(eratori) Caes(ari)*] *M(arco) A*[*(leurio)*] *Commodo Ant*[*o*]*nino Aug(usto) sub c*[*u*]*ra Cl(audii) Xenophontis proc(uratoris) Aug(usti) Zoticus et Sa*[*lvi*]*anus ser(vi) vi*[*l(ici)*] *posue*[*ru*]*n*[*t*].

Traducerea: Impĕratuluĭ Caesar Marcus Aurelius Commodus Antoninus Augustus, prin îngrijirea luĭ Claudius Xenophon procuratorele Augustuluĭ, Zoticus şi Salvianus sclaviĭ administratorĭ puseră (monumentul).

§. VI. Epoca: Monumentul datéză de pe la inceputul domnieĭ împĕratuluĭ Commodus, fiul luĭ Marcus Aurelius, şi anume înainte de a. 183 d. Chr., căcĭ împĕratul încă nu pórtă în inscripţiune titlu de *Pius*, adoptat în acest an, nicĭ pe acela de *Felix*, ce l'a primit în a. 185 [1]).

T. Claudius Xenophon.

§. VII. Observaţiuni: Claudius Xenophon, din ordinul şi sub îngrijirea căruia s'a înălţat statua luĭ Commodus la Celeiŭ, este cunoscut cu ale sale *tria nomina* şi cu bogata sa carieră în următórea inscripţiune gasită la Ephes, în ruinele templuluĭ Dianeĭ [2]):

T · CL · T · F · PAPIRIA sic
x E N O P H O N T I
pro C · AVG · AD BONA CO
*ge*NDA IN AFRICA · PROC ·
*p*ROVINC · ASIAE · SVB PRAEF ·
ANNONAE · VRBIS · PROC · ILLYRI
CI PER MOESIAM INF · ET · DACIAS
TRES · PROC · ARGENTARIARVM PAN
NONIARVM ET DALMATIARVM
PROC · DACIAE · APVLENSIS · PROC
IN AEGYPTO AD EPISTRATEGIAM
*s*EPTEM NOMORVM ET ARSINOITVM
PROC · VIARVM · VRBIS
SALVIANVS · AVG · N · VERN · DIS
PENSATOR · RATIONIS . EXTRAORD
PROVINC · ASIAE

[1]) Eckhel, *Doctrina nummorum veterum* VII, 111, 114; Cf. şi *vita Commodi*, 8.
[2]) C. I. L. III, no. 6575 = III S. 7127.

T(ito) Cl(audio) T(iti) f(ilio) Papiria (tribu) [X]enophonti [pro]c(uratori) Aug(usti) ad bona co[ge]nda in Africa, proc(uratori) [pr]ovinc(iae) Asiae, subpraef(ecto) annonae urbis, proc(uratori) Illyrici per Moesiam inf(eriorem) et Dacias tres, proc(uratori) argentariarum Pannoniarum et Dalmatiarum, proc(uratori) Daciae Apulensis, proc(uratori) in Aegypto ad epistrategiam septem nomorum et Arsinoitum, proc(uratori) viarum urbis Salvianus Aug(usti) n(ostri) vern(a) dispensator rationis extraord(inariae) provinc(iae) Asiae.

O carieră aşa de bogată dovedesce însemnătatea personală a luĭ T. Cl. Xenophonte şi lunga luĭ experienţă căpĕtată prin îndeplinirea atâtor sarcinĭ procuratoriale.

El a fost — ca să restabilim ordinea chronologică a funcţiunilor sale enumerate în ordine descendentă în inscripţiunea de la Ephes — a fost:

I. *proc(urator) viarum urbis*, adică insărcinat cu grija şi administraţiunea drumurilor în Roma. August [1]) este creatorul instituţiuneĭ numită *cura viarum,* în capul căreia se afla *curatores viarum.* Titlul de *procurator* la asemenea curatores de rang cavaleresc îl găsim numaĭ prin esceptiune ; [2])

II. *proc(urator) in Aegypto ad epistrategiam septem nomorum et Arsinoitum.* Egiptul sub dominaţiunea romană era divisat în treĭ marĭ districte saŭ epistrategiĭ : Egiptul de sus (Thebais) cu capitala Ptolemais ; Egiptul de mijloc (Heptanomis) şi Egiptul de jos (Delta). Epistrategiele se divideŭ în nome, nomele in toparchiĭ, toparchiele în κῶμαι şi τόποι. In capul fie-căreia epistrategiĭ se afla un inalt funcţionar roman, care reunea în mâna sa întréga putere civilă şi militară şi era şeful tuturor funcţionarilor epistrategieĭ. El se numea ἐπιστρατηγός. In inscripţiune ne întêmpină titlul grecesc ca şi latinesc. Ast-fel : ἐπιστράτηγοι Θηβαΐδος, şi *epistra-*

1) Dio 54, 8.— Sueton *Aug.* 37.

2) Aşa : *proc. Aug. viae Ost(iensis) et Camp(anae)*; dar tot acolo avem titlul de : *cur(ator) viar(um) Ost(iensis) et Campanae:* C. I. L, VI, 1610.

tegus Thebaidis; ἐπιστράτηγος τῶν ἑπτὰ νομῶν, şi *proc(urator) Au-g(usti) epistrategiae septem nomor(um) et Arsinoitae.*[1] Xenophon a guvernat decĭ Egiptul de mijloc. Peste întreg Egiptul se afla un vice-rege numit de împĕrat şi purtând titlul de *praefectus Aeygpti;*

III. *proc(urator) Daciae Apulensis;*

IV. *proc(urator) argentariarum Pannoniarum et Dalmatiarum*, procurator adica imperial al minelor de argint din Pannonia şi Dalmaţia. Acésta este cea maĭ veche menţiune a unuĭ procurator de argentaria Pannonia et Dalmatia;

V. *Proc(urator) Illyrici per Mœsiam inf(eriorem) et Dacias tres.* D. Hirschfeld[2]) crede că Xenophon a fost procurator provincial peste întréga Dacie şi peste Mœsia inferióră, şi că în acéstă calitate a înalţat la Celeiu statua împĕratuluĭ Commodus. D-sa explica singulara combinaţiune a celor douĕ provinciĭ dunărene sub una şi aceĭaşĭ mâna, prin necesităţile rĕsboiuluĭ, care isbucnise la fruntariele Dacieĭ, pe la începutul domnieĭ luĭ Commodus.[3]) Contra acestĕĭ parerĭ însa cu drept cuvênt s'a obiectat[4]) maĭ întêiŭ titlu ce figuréḑa ın inscripţiune, de óre ce cele tres Daciae, deşi se afla în domeniul cuprins de vectigal Illyrici, dar nicĭ o dată nu au fost considerate ca parţĭ din Illyricum. La acésta se maĭ adaoga împrejurarea, că atuncı când e vorba de procuratorĭ provincialĭ a maĭ multor provinciĭ combinate, nu se întrebuinţéḑa prepoziţiunea *per* spre

[1]) Marquardt, op. cit., I, 288 şi isvorele acolo citate.— Em. Kuhn, *Die städtische und bürgerliche Verfassung des Romischen Reichs*, II, 476 seq.

[2]) *Arch. epigr. Mitth.* III p. 41.

[3]) Comp. Dio 72,8: ἐγένοντο δὲ καὶ πόλεμοί τινες αὐτῷ πρὸς τοὺς ὑπὲρ τὴν Δακίαν βαρβάρους si Lampridius *vita Commodi* c. 13: *victi sunt sub eo... per legatos Mauri, victi Daci, Pannoniae quoque compositae, in Britannia in Germania et in Dacia imperium eius recusantibus provincialibus.* Acest resboiu, întamplat înainte de resboiul britannic, trebue asedat în anul 182 3. în care Commod priimise acclamatiunea a 5 a şi a 6-a de imperator (Eckhel, *Doctrina Nummorum.* VII, 110 seq., Comp. Wietersheim *Geschichte der Völkerwanderung* II p. 163).

[4]) Domaschewski, *Arch.-Epigr. Mitth.* XIII, 139.

a designa domeniul administraţiuneĭ lor; pe când din contra, tocmaĭ acéstă formulă ne întâmpină când e vorba de perceptorĭ generalĭ de imposite, a cărora atribuţiunĭ se întind peste maĭ multe provinciĭ, cum acésta de exemplu se constată regulat la procuratoriĭ pentru *vigesima hereditatium*. De aci conclusiunea dréptă, că Xenophonte nu a fost procurator provincial al celor treĭ Daciĭ şi al Mœsieĭ inferióre, ci administrator general al vămiĭ Illyriculuĭ: *procurator (vectigalis) Illyrici per Mœsiam inf(eriorem) et Dacias tres;* ca sub Marcus Aurelius séŭ sub Commodus, în locul sistemuluĭ de arenduire al vămilor Illyriculuĭ, s'a introdus sistemul de percepţiune directă a drepturilor vamale prin sclavĭ imperialĭ şi liberţĭ, aflându-se în capul administraţiuneĭ vamale: procuratorĭ aĭ vămiĭ Illyriculuĭ, *Procuratores vectigalis Illyrici*; că de atuncĭ inainte vama nu s'a maĭ numit *publicum portorii Illyrici et Ripae Thraciae*, ci *publicum portorii vectigalis Illyrici;* şi că în fine, în inscripţiunea de la Ephes cuvêntul *Illyrici* este în loc de *vectigal Illyrici* [1]; în care cas nu e de admis o omisiune a lapiciduluĭ, ci o dovadă că se obicĭnuia a se ḍice *procurator Illyrici*, cum se ḍice şi *Illyrici fructus* [2]) şi *conductor Illyrici* [3]).

Inscripţiunea nóstră găsită la Celeiŭ a fost decĭ pusă în timpul când Claudius Xenophon exercita funcţiunea de procurator Illyrici (adică al vămilor illyrice) per Mœsiam inferiorem et Dacias tres. Cu acésta căpătăm o dată cronologică pentru procuratura sa, de óre-ce inscripţiunea bucu-

1) C. I. L. II 4135: *Ael(io) Ianuario p]roc(uratori hereditat[ium] proc(uratori) Chosdro[enes proc(uratori)] Syriae Coeles [proc(uratori)] vect(igalis) Illyric(i)* etc. Monumentul nu e anterior luĭ Septimius Severus, din causă că se mentionédă provincia Syria Coele. Cf. C. I. L. V. 2826. Prin urmare şi inscripţiunile C. I. L. III 752, 1565, 1647, 4024 se raportă la procuratores *vectigalis Illyrici*, iar nu la procuratores provincialĭ.

2) C. I. L. III n. 781, 23. C. I. L. V 2156: *Aug(usti) ser(vo) Parteniano dispensatori Illyrici.*

3) C. I. L. III p. 958 (Zalatna): *T. Juli Saturnini conduct(oris) Illyri(ci) ann(o ?) VI:*

rescénă este de la începutul domnieĭ luĭ Commodus, anume înainte de a. 183, când împĕratul adoptase titlul de *Pius* [1]).

VI. *Subpraef(ectus) annonae urbis.* La Roma exista încă din timpul luĭ August un *praefectus annonae,* care în calitate de representant al împĕratuluĭ avé să îngrijéscă de îndestularea oraşuluĭ cu grâne [2]). Sub ordinile luĭ se găséŭ funcţionarĭ inferiorĭ de diferite categoriĭ, înprăsciaţĭ în tóte părţile lumeĭ, în provinciile imperiale, ca şi în cele senatoriale. Pentru afacerile din Roma praefectus se servé de un *adiutor*, care pe la finele seculuhĭ al 2-lea se numesce *subpraefectus* şi aparţine ordinuluĭ ecuestru, pe când *adiutor* pe timpul luí Neron era un libert imperial [3]).

VII. *proc(urator) provinc(iae) Asiae;* şi în fine

VIII. *proc(urator) Aug(usti) ad bona cogenda in Africa,* de sigur este vorba de *bona damnatorum*, bunurile adică confiscate ale proscrişilor din Africa. Numĕrul cel mare al proscripţiunilor la suirea pe tron a luĭ Septimiŭ Sever a reclamat instituirea unor procuratores specialĭ pentru perceperea bunurilor celor proscrişĭ. Eĭ eraŭ puşĭ sub ordinele luĭ *procurator rei privatae.* Procuratorul saŭ Comisarul însărcinat însă cu adunarea bunurilor confiscate în Africa: *ad bona cogenda in Africa,* are o posiţiune extraordinară şi cu mult maĭ înaltă în cariera ecuestră, de óre-ce vedem pe Xenophon ocupând o asemenea procuratură, în urma atâtor alte funcţiunĭ destul de importante. Probabil că motivul trebue căutat, împreună cu Hirschfeld,[4]) în greutăţile particulare cu care cine-va putea îndeplini asemenea însărcinare în Africa.

[1]) Asupra organisăreĭ serviciuluĭ vamal al Illyriculuĭ înainte ca şi după Marcu Aureliŭ, asupra staţiunilor vamale ale Illyriculuĭ şi a însemnătăţiĭ maı departe a inscriptiunilor luĭ Xenophon de la Ephes şi de la Celeiŭ, a se vedé maĭ la vale nr. 22.

[2]) Despre competenţa şi jurisdicţiunea praefectuluĭ annonae, a se vedé O. Hirschfeld, *Philologus,* 1869 p. 39 seq.

[3]) O. Hirschfeld, *Untersuchungen auf dem gebiete der Roem. Verwaltungsgeschichte,* p. 138.

[4]) *Untersuch.* p. 46 notă.

Un Claudius Xenophon, guvernator al Britanieĭ sub Alexandru Sever,[1]) a fost probabil fiul guvernatoruluĭ nostru.

Inscripţiunea de la Celeiŭ menţionéză pe servi vilici: Zoticus şi Salvianus. Aceştia sunt de sigur funcţionarĭ subalternĭ aĭ luĭ Xenophon, agenţĭ vamalĭ aĭ însemnateĭ staţiunĭ Malva. Numele Zoticus ne întêmpină adesea în inscripţiunĭ,[2]) fără a putea găsi vre-o identificare cu cel în cestiune; cât despre tovarăşul sĕŭ Salvianus, apoĭ de sigur el este identic cu *Salvianus Augusti n(ostri) vern(a) dispensator rationis extraord(inariae) provinc(iae) Asiae,* care înalţă la Ephes inscripţiunea sus amintită în onórea şefuluĭ sĕŭ T. Claudius Xenophon. Resultă de aci că Salvianus însoţise pe Xenophon în diferitele luĭ procuraturĭ.[3])

[1]) C. I. L. VII 585, 715.— *Ephem. epigr.* VII, nr. 1115; 1021 (per Cl. [Xenophontem] leg. pr. [pr. instante] Sep(timio) Nil[o]...— Vedĭ Prosopographia, I, p. 403 nr. 835.

[2]) De ex.: C. I. L. III, 6144; 6184; 6207; 2626.

[3]) Despre Malva ca staţiune vamală şi despre ruinele de la Celeiŭ, vedĭ mai departe nr. 22.

N°. 19

§. I. Provenința: Monument din fosta colecțiune a generaluluĭ Mavros. Locul de proveninţă necunoscut.

§. II. Natura: Mic monument în formă de altar, de pétra nisipósă, înalţat pentru sănĕtatea împĕratuluĭ Septimiŭ Sever şi a celor douĭ fiĭ aĭ luĭ, Caracalla si Geta, probabil de către magistraţiĭ uneĭ coloniĭ, póte Oescus (Ghighen). Numele luĭ Geta din rîndurile 5—6 au fost stricate într'adins cu cĭocanul înca din anticitate. Totuşĭ se maĭ póte citi în rîndul al cincilea conjuncţiunea ET, şi la începutul rînduluĭ al şéselea CAE. Altarul este spart la colţul de jos din drépta împreună cu întréga porţiune inferióră.

Nălţimea totală: $0^m,70$; Nalţimea suprafeţeı scrise: $0^m,40$; Lăţimea: $0^m,40$; Grosimea: $0^m,34$.

§. III. Textul:

PRO · S · IMPP · L · SEPTI
MI · SEVERI · PII · PER
TINACIS · ET · M · AV
sic RELIO · ANTONINI · A
G G Ẹ Ṭ ! ṣẹp̣ṭịṃị g̣ẹṭạẹ
Ç Ạ Ẹ *saris* M V
PONTICVS
O Æ M V
VLPI

§. IV. Literatura: S'a publicat mai întêiŭ de Ern. Desjardins (*loc. citat*, pag. 18 nr. 7), și de pe dênsul de d. Theodor Mommsen în *Corpus Inscript. latin.* III, No. 6229.

In rîndul al cincilea Desjardins restitue cuvêntul NOBILISSIMI, pe când de sigur a fost L · SEPTIMI · GETAE, precum figurézǎ în *Corpus*.

Lacunele din rêndurile 5—8 le suplinim ast-fel:

rêndul 5 : M V*lpius*
» 6 : PONTICVS *et ...ius*
» 7 : OXEMV*s II viri* (saŭ *aedil(es) col.*
» 8 : VLPI*ae Oesc...*

§. V. Lectura: *Pro s(alute) imp(eratorum duorum) L(ucii) Septimi Severi pii Pertinacis et M(arci) Aurelio* (pro *Aurelii) Antonini aug(ustorum duorum) et [L(ucii) Septimi Getae] Cae[saris] M(arcus) U[lpius] Ponticus [et ...ius Oxemu[s II viri* vel *aed(iles) col(oniae)] Ulpi[ae Oesc(ensium) de suo posuerunt]*.

Traducerea: Pentru sanĕtatea celor doui împĕrațĭ Lucius Septimius Severus Pius Pertinax și Marcus Aurelius Antoninus Auguștiĭ și a lui Lucius Septimius Geta Cesar,

Marcus Ulpius Ponticus şi ...ius Oxemus duovirĭ saŭ edilĭ aĭ coloniei Ulpia Oescus, puseră (monumentul) cu cheltuiala lor.

§. VI. Epoca: Monumentul a fost înălţat între a. 198, când Caracalla a primit titlu de Augustus, şi a. 208, când Geta încă nu căpătase acest titlu[1]).

Restituirea inscripţiunei nu este sigură.

§. VII. Observaţiuni: Restituirea inscripţiuneĭ în partea eĭ finală nu este sigură. Cognumele Oxem[us], nu ne întêmpină aiurea. După exemplul luĭ Desjardins, care era ispitit a vedea la finele inscripţiuneĭ un nume geografic, propunem a citi în rêndul al 9-lea *Ulpi[ae Oesc(ensium)* şi prin urmare monumentul ar proveni de la Ghighen din Bulgaria, de şi ne lipsesc informaţiunĭ altele despre acéstă provenință. In rêndul al 8-lea ar putea fi un nume personal, fie un nume gentil VLPIVS saŭ VLPIA, fie începutul unuĭ cognume. Ast-fel că suplinirea Ulpi[*ae Oesc.*] este fórte nesigură.

Aurelio pro Aurelii.

Aurelio (rêndul al 4-lea) este de sigur o eróre a lapiciduluĭ în loc de *Aurelii*.

Numele luĭ Geta stricat cu ciocanul.

La inceputul anuluĭ 212, Caracalla, omorînd pe fratesĕŭ maĭ mic Geta în braţele chiar ale mameĭ sale,[2]) ordonă ca numele celuĭ omorît să fie ras de pe tóte monumentele publice, ca al unuĭ vrăjmaş public, şi memoria luĭ să fie condemnată, sub cuvînt că dênsul ar fi voit să 'l asasineze.[3]) Acest ordin a fost cu stricteţă executat,[4]) în cât maĭ pe tóte monumentele câte aŭ rĕmas numele luĭ Geta şi cuvintele referitóre la dênsul se vĕd stricate într'adins.

[1]) *Augustus, Caesar Augustus* se numesce Geta şi înainte de anul 208 în inscriptiunile provinciale C. I. L. III 7604: VIII 6, 9035 etc. ca şi în papyrii Aegyptiacĭ (*Urkunden aus den Königl. Museen zu Berlin* n. 45, 63, 216, 220, 345, 382).

[2]) Lenain de Tillemont, *Mémoires sur les six premiers siècles de l'histoire ecclésiastique*, III p. 115, Paris.

[3]) Herodian, *Ab excessu divi Marci libri VIII*, ed. Bekker (coll. Teubner) IV, 4. 8. Dion 77, 2; Zosim. 1, 9.

[4]) Ast-fel, buni-óră, în volumul al III-lea din C. I. L. nu este un singur monument, în care numele luĭ Geta să nu fi fost ras, de şi pe câte-va din ele numele luĭ încă se póte recunósce.

N°. 20.

§. I. Proveninţa: Monument din fosta colecţiune a generalului Mavros. Proveninţa necunoscută. S'a adus la Museŭ în anul 1878, în urma cercetărilor ce am făcut la comuna Móra Domnéscă, de unde rĕmăsese încă netransportat.

§. II. Natura: Basa de marmură a statueĭ împĕratuluĭ Caracalla, pusă în templul dedicat cultuluĭ acestuĭ împĕrat. Templul şi altarul fuseseră înălţate de către cetăţeniĭ romanĭ din *vicus Clevant*,.. cu procentele banilor legaţĭ prin tes-

tament saŭ facuţĭ danie Clevantinilor de către un óre-cine, al căruĭa nume se termina în —rius; de aceia baniĭ se numĭaŭ *...riana pecunia* (*ex usuris ...rianae pec(uniae)*.

Literile de la marginile din stânga şi din drépta ale monumentuluĭ sunt róse şi neciteţe, iar rêndul final lipsesce cu totul.

Nălţimea actuala 1^m,00; Lăţimea 0^m,50.
» suprafeţeĭ scrise 0^m,70.
Grosimea: 0^m,45.

§. III. Textul:

*i*MP CAES M AVREL*l*.
*s*EVER · ANTONIN*o*
*i*VVICT · P · F · AVG AR
*a*DIAB PART BRIT
*ge*R MAX EX VSVR*is*
//// RIAN PEC · TEM*p*
*et a*R C · R · CLEVAN*ini?*
*de*VOTI NVM · E · M*ai*
*es*TATI EIVS D*em*
constituerunt

§. IV. Literatura: S'a publicat de Ern. Desjardins, loc. cit., pag. 38, No. 31, după care s'a reprodus de Th. Mommsen în *Corp. Inscript. Latinar.* III, no. 6231 = III *Supl.* 7597.

Variantele maĭ însemnate şi carĭ provin din causa greutăţiĭ ce presintă descifrarea sunt cele urmatoare:

rêndul 1-iŭ: IMP—AVRE
» 2-lea: ///R
» 3-lea: ///T · P · F · AVGAI
4-lea: /RAB
» 5-lea: /MAX
» 7-lea: GR
» 8-lea: INVM
» 9-lea: /N · EIVS D.

Copia nóstră adoptată în C. I. L. III S. 7597 este sigură.

§. V. Lectura: *I]mp(eratori) Caes(ari) M(arco) Aure[l(io) S]ever(o) Antonin[o i]nvict(o) p(io) f(elici) aug(usto) a[r(abico) a]diab(enico(part(hico) brit(anico) [ge]r(manico) max(imo) ex usur[is.... rian(ae) pec(uniae) te[mp(lum) et a]r(am) c(ives) r(omani) Clevant[ini ? de]voti num(ini) et [maies]tati eiusd[em constituerunt]*.

Traducerea: Impĕratuluĭ Caesar Marcus Aurelius Severus Antoninus, neînvinsuluĭ, piosuluĭ, fericituluĭ August, arabiculuĭ, adiabeniculuĭ, parthiculuĭ, britaniculuĭ, germaniculuĭ cel maĭ mare, din procentele banilor luĭ...... rius, cetățeniĭ romanĭ Clevantini (?) înălțară templul și altarul, devotațĭ cu credință fiind divinitățiĭ și maiestațiĭ aceluiașĭ (împĕrat).

§ VI. Epoca: Inscripțiunea se póte data între aniĭ 212 și 218, când Antoninus Caracalla domnesce singur, maĭ precis între 213 și 218, de óre-ce titlu de *Germanicus Maximus* împĕratul l'a adoptat in a. 213 d. Chr.

Provenința monumentuluĭ nesigura.

§ VII. Observațiunĭ: Fiind vorba de un templu și un altar, precum și de statua de cult a împĕratuluĭ, expusă în acel templu, la prima dată ar fi de presupus că monumentul provine din ruinele municipiuluĭ Troesmis (Iglița), care după cum scim era scaunul oficial al Sacerdoteluĭ provincial al Moesieĭ inferióre și avea un templu al Romeĭ și al luĭ August [1]). In acest cas Clevant... ar fi un vicus al acestuĭ municipiŭ. De sigur însă că aci nu póte fi vorba de un vicus *intramuranus,* de un suburbiŭ al uneĭ coloniĭ saŭ municipiŭ, ci de o localitate care aparținé unuĭ oraș. Ast-fel faptul ca Trœsmis era residența Sacerdoteluĭ provincial nu ajută întru nimic la determinarea proveninței monumentuluı.

Titulatura împĕratuluı Caracalla.

In privința titulatureĭ împĕratuluĭ Caracalla observăm că *Caesar* se numesce in a. 196, *Augustus*, în a. 198; *Pius*, ın a. 201; *Felix*, pe monede începênd din a. 213 și pe petre în mod

[1]) Vedı ınapoı nr. 11.

[2]) *Annali dell' Instit. Arch.* 1858 p. 286 (anul 205); Orelli Henzen 1975 (a. 206) etc.

constant tot de la acest an încolo, deşi fórte adesea el purta acest titlu şi maĭ înainte [1]). Titlurile *Arabicus* şi *Adiabenicus*, Caracalla nu le pórtă cât timp tatăl sĕŭ este în viaţă, ĭar după mórtea acestuĭa, numaĭ câte-odată şi fórte rar. Titlul de *Parthicus* îl capătă în a. 199 împreună cu tatăl sĕŭ, dar se abţine maĭ tot-d'auna de a-l indica pe monumente, cât timp părintele sĕŭ trăesce. Pe cel de *Britannicus* îl adoptă în a. 210, şi în fine titlu de *Germanicus Maximus*, el începe sĕ-l pórte în a. 213 cu ocasiunea expediţiuneĭ contra Chattilor şi Alamanilor [1]). *Invictus* nu este un titlu, ci Caracalla, şi după exemplul luĭ ceĭ maĭ mulţĭ împĕraţĭ posteriorĭ, se servă de el ca de un cognomen.

1) Cf. Eckhel, *Doctrina nummor. veter.*, VII, 209. 211. 222.— Willmanns, *Exempla inscriptionum latinarum*, in *index*; Dessau, *Inscriptiones latinae selectae*, nr. 451.

N°. 21.

§. I. Provenința: S'a adus din Bulgaria de la Turtucaia (Totrokan), numită în vechime *Transmarisca*, pe malul drept al Dunăriĭ, de către generalul Mavros. Monumentul împodobea cişméua principală a aceluĭ têrguşor. Oameniĭ însărcinaţĭ de către numitul general în a. 1827, ca să scótă din zidire pétra şi s'o transporteze în Ţara-Românéscă, o sparseră; partea eĭ de jos rĕmase pe loc, unde multă vreme încă putea fi vĕdută; dar astă-dĭ acea bucată a dispărut, probabil fiind distrusă. Ea coprindea al cincilea rînd aprópe întreg al inscripţiuneĭ, jumĕtatea literilor uneĭ părţĭ din rîndul următor şi rîndul ultim întreg. Textul însă care ne lipsesce a fost reţinut pe cât s'a putut în memorie de generalul Mavros, care l'a comunicat luĭ Ernest Desjardins cu ocasiunea escursiuneĭ ce acest învĕţat a făcut în România [1]) la anul 1867. (Vedĭ §. IV).

§. II. Natura: Acest monolit de pétră calcarie este inscripţiunea de fundaţiune a fortăreţeĭ antice zidită de către împĕratul Diocletian şi asociaţiĭluĭ la imperiŭ, în localitatea chiar unde a fost găsit monumentul.

Literile inscripţiuneĭ sunt lungăreţe şi la extremităţĭ ceva maĭ îngroşate, ceea-ce caracterisă inscripţiunile epoceĭ dioclețiane.

Nălţimea actuală: $0^m,75$; Lăţimea monolituluĭ întreg: $3^m,50$; Lăţimea suprafeţeĭ scrise: $2^m,10$; Grosimea: $0^m,40$.

[1]) Desjardins, op. cit. p. 29.

§. III. Textul:

IMPERATORES · CAESS · GAIVS · AVR · VAL · DIOCLETIANVS·
ET · M · AVR · VAL · MAXIMIANVS · PII · FELICES · IN VICTI·AVGG·ET FL·VAL·
CONSTANTIVS · ET GAL · VAL · MAXIMIANVS · N OBB·CAESS GERMANI
CI MAXIMI·V·SARMAT · MAX . IIII · PERSICI · MAX · II BRITTANICI MAXIMI
POST DEBELLATISHOSTIVM · GENTIS · CONFIRMATA · ORBI SVO
QAE PRAESIDIV

§. IV. Literatura: Monumentul a fost publicat maĭ întêiŭ de Ern. Desjardins, op. cit., p. 29 nr. 22, ĭar după dênsul de d. Th. Mommsen în *Corp. Inscr. Latin.* III no. 6151; emendat de Domaschewski în C. I. L. III *Suppl.* p. 1349.

Variantele maĭ însemnate sunt cele următóre:

rêndul al 5-lea: DEBELLAT*a*S. *Mommsen;* DEBELLATAS. *Domaschewski.* — Pe pétră se vede destul de clar DEBELLATIS.

» HOSTIVM — *Desjardins, Mommsen, Domaschewski.*— Pétra fiind probabil stricata cu ocasiunea transportuluĭ de la Móra Domnéscă la Bucurescĭ, nu se maĭ păstréză de cât literile HOST.

GENT*e*S.—*Mommsen;* GENTES—*Domaschewski.*—Pe pétră este clar : GENTIS.

» 6-lea *TRANQVILLITATE · IN · AETERNVM · CONSTITVERE PRAESIDIV.* — *Desjardins*, restituire propusă de generalul Mavros, şi admisă de catre Desjardins cu convingere de perfecta eĭ exactitate.

Cu tóte acestea pe pétră înainte de cuvêntul PRAESIDIV se vĕd resturile a treĭ litere, din carĭ, prima după tótă probabilitatea aŭ fost un C, ĭar cele douĕ următóre de sigur AE, ĭar nu ERE, cum ar trebui să fie, décă admitem înainte de *praesidiu* cuvêntul *constituere*. Decĭ trebue să presupunem

că memoria, de altmintrelea excelentă a bĕtrânuluĭ general, s'a putut înşela, dupa trecere de o jumĕtate de secol; cel puţin pentru cuvêntul *constituere* nu încape nicĭ-o îndoială. De aceĭa preferim a citi în rîndurile 6 şi 7, căcĭ pe pĭatra este loc pentru un al şéptelea rênd:

TRANQVILLITATE IN AETERNVM TRANSMARISCAE PRAESIDIV
M CONSTITVERVNT

In acest cas se explică uşor cum Generalul Mavros n'a putut reţine în minte cuvêntul *Transmarisca*, care pentru el era ceva neînţeles.

§. V. Lectura: *Imperatores Caes(ares) Gaius Aur(elius) Val(erius) Diocletianus et M(arcus) Aur(elius) Val(erius) Maximianus Pii Felices invicti Aug(usti) et Fl(avius) Val(erius) Constantius et Gal(erius) Val(erius) Maximianus nob(ilissimi) Caes(ares), Germanici maximi quintum, Sarmat(ici) max(imi) quartum, Persici max(imi) iterum, Brittanici maximi, post debellatis* (pro *debellatas*) *host[ium] gentis* (pro *gentes*) *confirmata orbi suo [tranquillitate in aeternum Transmaris]cae praesidiu[m constituerunt]*.

Traducerea: Impĕraţiı Cæsarĭ Gaius Aurelius Valerius Diocletianus şi Marcus Aurelius Valerius Maximianus ceĭ pioşĭ, fericiţĭ neinvinşĭ Auguştĭ, şi Flavius Valerius Constantius şi Galerius Valerius Maximianus prea nobiliĭ Cæsarĭ, ceĭ maĭ marĭ învingĕtorĭ aĭ Germanilor pentru a cincea óră, aĭ Sarmaţilor pentru a patra óră, aĭ Perşilor pentru a doua óră, aĭ Brittanilor, dupa ce învinseră desăvêrşit pe némurile vrăjmaşilor, întărind linişteа impĕrăţieĭ lor, zidiră fortăréţa Transmarisceĭ.

§. IV. Epoca: Monumentul póte fi datat între a. 294, când Diocletian ia titlul de Germanicus Maximus *quintum*, şi a. 299, când el se numesce Germanicus Maximus *sextum*[1]) şi

[1]) Acest titlu 'l purta deja în a. 297; vedĭ Cagnat, *Cours d'Epigraphie latine*, p. 205.

Sarmaticus Maximus *quartum*,[1]) cum se vede şi în edictul sěŭ *de pretiis rerum venalium*[2]) din a. 301.

Conţinutul inscripţiunei. §. VII. Observaţiunĭ: Inscripţiunea, nu încape îndoială, a figurat la intrare d'asupra porţiĭ castelului construit pe malul drept al Dunăriĭ, lângă Turtucaia de astă-dĭ. Ea este redactată în numele luĭ Diocletian şi a celor treĭ colegĭ aĭ sĕĭ, de şi provinciile dunărene intraŭ în cercul de competinţă al luĭ Gallerius.

Acésta este conform principiuluĭ, ce a servit de bază dreptuluĭ public roman de la Diocletian încóce, că un act de guvernămênt făcut de unul din stăpânitorĭ era juridiceşte conceput şi designat ca fiind săvêrşit în numele tutulor colegilor sĕĭ. Precum la desfiinţarea regalităţiĭ unitatea magistratureĭ supreme s'a căutat a se menţine în competenţa divisată, tot ast-fel divisiunea imperiuluĭ introdusă de Diocletian nu este alt-ceva de cât înfiltrarea competinţeĭ divisate în instituţiunea unitareĭ magistraturĭ supreme.[3]) *Imperium Romanum* continuă să existe ca unitate şi se divide numaĭ în: «*Părţile Orientuluĭ*» (*partes Orientis*) şi «*părţile Occidentuluĭ*» (*partes Occidentis*). In întreg imperiul se datéză după ceĭ douĭ consulĭ eponymĭ, de şi pe unul îl numesce guvernul Rĕsărituluĭ, iar pe cel-l'alt guvernul Apusuluĭ. De asemenea şi legislaţiunea rĕmâne comună, decretul unuĭ stăpânitor parţial fiind dat în numele tutulor colegilor, şi avênd saŭ trebuind să aĭbă putere de lege în imperiul de Apus ca şi în cel de Rĕsărit. Tot ast-fel construcţiunile imperiale şi în genere orĭ-ce disposiţiune, de şi de fapt se datoraŭ numaĭ unuia dintre împĕraţĭ, totuşĭ din punctul de vedere al formeĭ, ele eraŭ raportate la toţĭ Augusti. Când în atarĭ casurĭ un document ar numi un singur Augustus, acésta

[1]) Acest titlu l'a luat în 299, vedĭ Cagnat, l. c.

[2]) C. I. L. III Sup. p. 1928 : *[Imp. Caesar. C. Aurel. Val. Diocletianus P. F. inv. Aug. po]nt. max. Germ. max. VI, Sarm. max. IIII, Persic. max. II, Britt. max., Carpic. max., Armen. max., Medic. max., Adiabenic. max. etc.*

[3]) Mommsen, *Hermes*, XVII, p. 529.

ar fi o eróre, ca să nu dicem o violare a majestăţiĭ împărătescĭ.[1])

Inscripţiunea nóstră vorbesce de rĕsbóele purtate la Dunăre cu némurile barbare. Diocletian avu aci de lucru încă de la urcarea sa pe tron. Rĕsbóele de la Dunăre în timpul luĭ Diocletian.

In Noembre 285 e reţinut în Mœsia şi Pannonia.

In a. 286, pe când el lipsea în Asia, triburile sarmatice se rĕsculară; Germaniĭ trecură Dunărea şi ocupară teritoriul roman. Diocletian, care de la 290—293 petrece neîntrerupt în ţĕrile dunărene,[2]) isbuti să restabiléscă fruntaria danubiană, întărind'o cu un şir de castele, parte din noŭ construite, parte reclădite, cum buni-óră castelul peste drum de Aquincum *(contra Aquincum*, adĭ Pesta) şi *Bononia* (adĭ Vidinul). In aniĭ 291—296 luptele la Dunăre nu se maĭ curmă. Goţiĭ şi Iazygiĭ sunt bătuţĭ şi Diocletian ia titlu (în a. 294) de *Germanicus Maximus V*. In anul următor Galerius luptă contra Marcomanilor, Quadilor, Iuthungilor şi Carpilor; în primăvara a. 297 Maximian [3]) trece Dunărea şi bate pe Carpĭ în propria lor ţară aşa de înfricoşat, în cât de acum înainte numele lor nicăirĭ nu ne maĭ întîmpină [4]). Diocletian le dă pămênturĭ, maĭ ales în Pannonia.

In cursul acestor lupte necurmate s'a simţit nevoie a se zidi un castel şi la Turtucaia, ceea-ce se şi făcu îndată ce rĕsbóiele încetară în imperiŭ şi se putură începe pregătirile pentru marele triumf ţinut de împĕraţĭ la Roma, în a. 302.

Câte fuseseră aceste rĕsbóie, se vede din victoriile enunciate în edictul menţionat al luĭ Diocletian. Acest împĕrat nu-

[1]) O singură inscripţiune se abate de la acéstă regulă, este interesantul monument al împĕratuluĭ Valens găsit de noĭ la Hassarlik (Dobrogea) şi publicat în *Arch. Epigr. Mitth.* VI, p. 47= C. I. L. III Suppl. 7494. Cf. Mommsen, *Hermes*, XVII, 537.

[2]) Mommsen, *Abhandl. d. Berl. Akad.* 1860 p. 426 seq.

[3]) Vedĭ Otto Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, Anhang p. 421.

[4]) Hermann Schiller, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, II p. 137.

měră şése victoriĭ germane, Maximian cincĭ, ĭar Cesariĭ douĕ, ambiĭ împěraţĭ aŭ patru victoriĭ sarmatice, ambiĭ Cesarĭ numaĭ douĕ ; câte-şi-patru aŭ 2 victoriĭ persane, şi fie-care câte una britanică, carpică, armeniacă, medică şi adiabenică. De opt-spre-ḑece orĭ Diocletian, de 17 orĭ Maximian purtară cu drept cuvênt titlu de imperator, adică de general învingĕtor [1]).

Inscripţiunea nóstră săpată, cum vĕḑurăm, puţin maĭ înainte de edictul diocletianic, atribue titulaturile luĭ Diocletian, tutulor collegilor sĕĭ, ast-fel că-ĭ face *pe toţĭ* a fi de cincĭ orĭ *Germanici maximi* şi de patru orĭ *Sarmatici maximi*, ceea-ce nu corespundea realităţiĭ. Causa credem că trebue căutată în necesitatea, ca inscripţiunea destinată a figura pe lespedea din frontispiciul porţiĭ, să fie ceva maĭ scurtă; tot pentru acelaş motiv se vede, că s'a omis titlurile de: *Carpici*, *Armenici*, *Medici* şi *Adiabenici* cuvenite tetrarchilor.

Castelul Transmarisca.

Inscripţiunea numesce castelul de la Turtucaia: *praesidiu[m]* saŭ după uniĭ, *praesidia* [2]), în înţeles de *munimentum*. După tótă probabilitatea orăşelul româno-bulgar Turtucaia (bulg. Totrokan), situat pe malul drept al Dunăriĭ, în faţa gureĭ Argeşuluĭ, corespunde casteluluĭ antic *Transmarisca*, numit la Ptolemaeus (3, 10, 11): Τρομαρίσκα, în itinerariul Antonin (p. 223) : *Transmariscam*, în tabla Peutingeriană : *Trasmarisca;* la Anonymul Ravenat (4, 7): *Stamarisca;* în Codicele Justinian (6, 42, 28) : *trans mare;* în Notitia Dignitatum (Or. XL 23 ; 34 ; 35) : *Transmariscae*; la Prokopios în fine (de aedif. 4, 7 p. 292): Τραμακαρίσκα şi Τρασμαρικά.

[1]) Willmanns, nr. 1061.
[2]) Aşa citesce Schiller, op. cit. II, 144.

Dăm aci lista castelelor danubiene enumerate de la apus spre résărit de Itinerare, de Notitia Dignitatum şi de Prokopios :

Itinerar. Anton.	M. pass.	Tabla Peuting.	M. pass.	Anonymul Ravenat	Notitia Dignitat.	Prokopios
						Tigas
Appiaria	—	Appiaris		Apiaris	Appiaria	Iatron
	XVI		XIII			Cynton
TRANSMARISCAM	—	TRANSMARISCA	—	STAMARISCA	TRANSMARISCÆ	TRAMACARISCA
	XIII		XII			Altenæ
Candidiana	—	Nigrinianis		Nigrinianis	Candidiana	Candidianæ
	XII		XIII			
Teglicio	—	Tegulicio		Tegulicia	Teglicio	Saltopyrgus
	XII		XI			
Durostoro		Durostero		Durostolon	Durostoro	Dorostolus

Ast-fel, după Itinerariul Antonin distanţa între Transmarisca şi Durostorum fiind de 37 miĭ de paşĭ, după Tabla Peutingeriană de 36 miĭ de paşĭ, adică vre-o 54—55 kilometri, şi Durostorum fiind cu deplină siguranţă Silistria de astă-ḑĭ, urmézā că Turtucaia cade tocmaĭ acolo unde cartografiĭ anticĭ punéŭ Transmarisca.[1]) Acésta se potrivesce fórte bine cu atestarea inscripţiuneĭ de fundaţiune a castelului, aşa cum am suplinit-o maĭ sus : *Transmaris]cae presidiu[m.*

[1]) Mannert *Geogr.*, VII, 114 şi Reichard (*Orbis antiquus*, Dacia), precum şi d. Hasdeŭ (*Istoria critică a Romanilor*, ediţiunea 2 a. p. 187) cred că Transmarisca ar însemna «în faţa rîului *Marisca*» şi prin urmare Argeşul s'ar fi numit în vechime *Mariscus*, ceea-ce nu resultă din vre-o fântână. Böcking (*Notitia Dignitatum*, Bonnæ 1853, I, 464) se 'ndoesce despre acéstă identificare, de şi aşéḑă împreună cu ceĭ-l'alţĭ Transmarisca la Turtucaia.

Castelul Daphnis.

Prokopios ne spune că împĕratul Constantin cel mare, voind ca să apere în punctul acesta ambele malurĭ ale Dunăriĭ, a zidit fortăréța *Daphnis*, în Dacia, în fața Transmarisceĭ; de unde urméză că acésta din urmă exista deja maĭ inainte, precum o dovedeşte inscripțiunea ce comentăm. După acelaş autor, castelul Transmarisca fiind dĕrîmat de barbarĭ, Justinian l'a rezidit din temeliĭ [1]. Pe timpul *Notițieĭ Dignitatum* staționa aci sub ordinele generaluluĭ Mœsieĭ secundae, corpul auxiliarilor (auxiliares): *Milites Novenses* şi două cohorte ale legiuneĭ XI Claudia: *praefectus ripae legionis undecimae Claudiae cohortis quintae pedaturae superioris*, şi *praefectus ripae legionis undecimae Claudiae cohortis quintae pedaturae inferioris* [2]. — Se cunósce şi un episcop al oraşuluĭ ὁ Τραμαρίσκων. [3]

Cât despre *Daphnis*, Böcking [4] şi alțiĭ o aşédă la gura Argeşuluĭ, în fața Turtukaiĭ. In cercetările nóstre întreprinse pe malul stâng al Dunăriĭ, am tot căutat în gĭurul Olteniţeĭ de adĭ, prin împrejurimile gureĭ Argeşuluĭ interesantul castel al luĭ Constantin cel Mare. Dar nicĭ o urmă de cetate, de vre-o zidărie veche, de vre-un aşedĕmênt antic. După formațiunea terenuluĭ, care este tot-d'a-una supus inundațiunilor Argeşuluĭ şi Dunăriĭ, nicĭ era posibil ca Romaniĭ să fi zidit aci un castel. Dar mergênd maĭ departe spre Călăraşĭ, cam la 10 kilometri de Oltenița, am sosit la satul Spanțov (jud. Ilfov). Terenul pe care se află aşedat acest sat e ferit de inundațiunĭ. Numaĭ cu 2 klm. depărtat de Dunărea cea mare, el este, afară de Zimnicea, cel maĭ priincios şi apro-

[1]) *De aedificiis* IV, 6, 13: μεθ' ὃ δὴ τὸ Τραμακαρίσκας ὀχύρωμά ἐστιν· οὗπερ καταντικρὺ ἐν τῇ ἀντιπέρας ἠπείρῳ Κωνσταντῖνός ποτε Ῥωμαίων βασιλεὺς φρούριον οὐκ ἀπημελημένως ᾠκοδομήσατο, Δάφνην ὄνομα, οὐκ ἀξύμφορον νενομικὼς εἶναι φυλάσσεσθαι ταύτῃ τὸν ποταμὸν ἑκατέρωθεν. ὃ δὴ προϊόντος τοῦ χρόνου βάρβαροι μὲν ἀφανίζουσι τό παράπαν, Ἰουστινιανός δὲ ἀνῳκοδομήσατο βασιλεὺς ἐκ θεμελίων ἀρξάμενος.

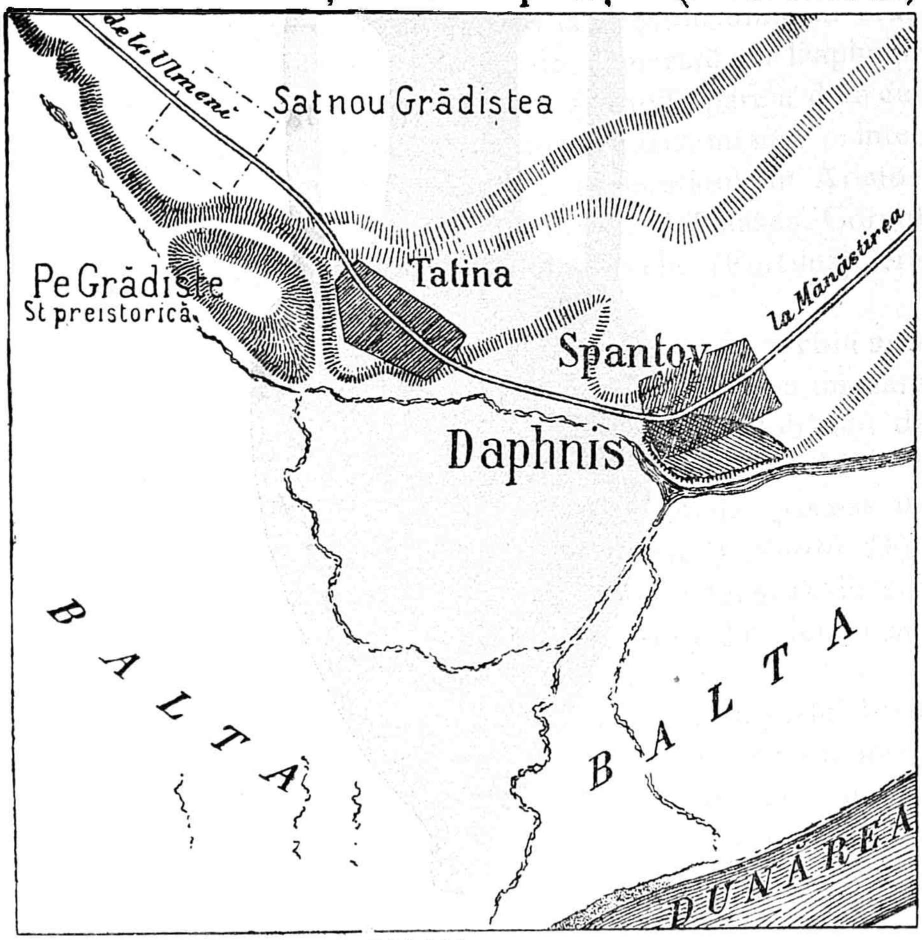
[2]) *Notitia dignitatum in partibus Orientis,* XL 23; 34; 35.

[3]) Wesseling, adnotație la Itiner. Antonin: In Notitia Leonis Aug. episcopus urbis ὁ Τραμαρίσκων».

[4]) Op. cit., I 222: «Fuit in hod. Valachia ad ostia fl. *Ardschisch,* contra oppidum *Turtukai*».

piat punct de trecĕtóre în Bulgaria şi prin urmare şi la Turtucaia. După urmele ce se găsesc împrejur şi după posiţiunea naturală, cred că aci a fost castelul Daphnis.

Planul de Situaţie de la Spanţov (DAPHNIS)

1:50 000

Pe colţul de dél spre Sud de sat s'a găsit în mal monete romane din timpul împĕraţilor Constantin şi Justinian, cĭoburĭ de óle marĭ şi o amforă cu douĕ tórte, care a intrat

în colecţiunea Muzeuluĭ. Pe tórte d'asupra se află următórele stampile cu litere frumóse greceştĭ scóse în relief :

Pe tórta din stânga :

ΕΠΙΑΡΙΣΤΟΔΑ
ΜΟΥΠΑΝΑΜΟΥ

Pè cea din drépta:

Nu încape îndoială că acest vas provine dintr'un oraş grecesc, care întreţinea relaţiunĭ de comerciŭ cu Daphnis.

Judecând după forma literilor, stampila pare a data cel puţin din al douilea secol al ereĭ nóstre, dacă nu maĭ 'nainte. Ea ne arată că vasul se fabricase sub archontatul luĭ Aristodamos, în luna Panamos, de către fabricantul Thiasos. Cornul abundenţiĭ, unul din atributele ḑeiţeĭ Tyche (Fortuna), era probabil marca fabriceĭ.[1])

Prin urmare, la Spanţov a trebuit să existe un vechiŭ aşeḑĕmênt comercial care întreţinea relaţiunĭ cu lumea insulară grécă, ca şi cu Hellada. Acest aşeḑĕmênt a dobêndit de la Constantin cel Mare, în prima jumĕtate a seculuiuĭ al IV-lea d. Chr., o garnizonă şi o fortăréţă cu numele grecesc de Dafnis, pe monede: *Constantiniana Dafne.*[1]) *Notitia Dignitatum* aşéza aci legiunile (legiones comitatenses) de sub ascultarea comandanteluĭ (magister militum) Tracieĭ: *Constantini Dafnenses* şi *Balistarii Dafnenses.*[3])

De sigur că înainte de Constantin cel Mare malul Ţèriĭ-Românescĭ fusese recâştigat de Romanĭ şi întărit cu fortăreţe, ce existaŭ încă pe la a. 400 d. Chr., de când datéză *Notitia Dignitatum.* Intr'adevĕr, acésta cunósce, afară de Transmarisca, încă douĕ oraşe: Drobeta[4] (Turnu-Severin) şi

[1]) Luna Πάναμος o găsim întrebuinţată în Beoţia, Thessalia, Amphissa, Etolia, Heraclea, Corinth, Megara, Cos, Calymnos, Rhodos (aci chiar şi pe mănuşĭ de vase). Cf. *Indices* la *Corpus Inscriptionum Graecarum*, p. 47. Pentru numele personale Ἀριστόδαμος şi Θίασος tot acolo pp. 74 şi 93 şi Pape *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* s. v.

[2]) Böcking, op. cit. I, 222.

[3]) Notitia Dignitatum. *Or.* VIII, 13, 14=45. 46.

[4]) *Or.* XLII 6=16; 24; 35.

Dinigothia[1] (=Dinogetia, la gura Siretuluĭ lângă Galaţĭ). Ba chiar urmatórea frasă ce o găsim în panegiricul atribuit luĭ Eumenius din a. 296 şi referitóre la Constantius Chlorus, ne autorisă a susţine că întréga Dacie Traiană fusese restituită imperiuluĭ: «*Partho ultra Tigrim redacto*, **Dacia restituta**, *porrectis usque ad Danubii caput Germaniae Raetiaeque limitibus*».[2])

---

1) Or. XXXIX 24.

2) *XII Panegyrici latini* rec. Aemilius Baehrens, Lips. 1874. Sam. Brandt, *Eumenius von Augustodunum*, Freiburg und Tübingen, 1882.

III

VAMILE ILLYRICULUI SI RIPEI THRACE

(PVBLICVM PORTORII ILLYRICI ET RIPÆ THRACIÆ)

N°. 22

§. I. Proveninţa: Frumos monolit de marmură din fosta colecţiune a generaluluĭ Mavros. S'a găsit la 1829 cu ocasiunea dărâmăriĭ de către Ruşĭ a fortăreţeĭ turceştĭ numită «Cetate» situată la câte-va kilometri spre Sud-West de Turnu-Măgurele. A fost aflat în zidul porţiĭ aceleĭ fortăreţe. El provine de sigur din ruinele colonieĭ antice Oescus (Ghighen), de unde a fost adus maĭ têrziŭ şi întrebuinţat ca material de construcţiune. (Veḑĭ maĭ jos §. VII către fine).

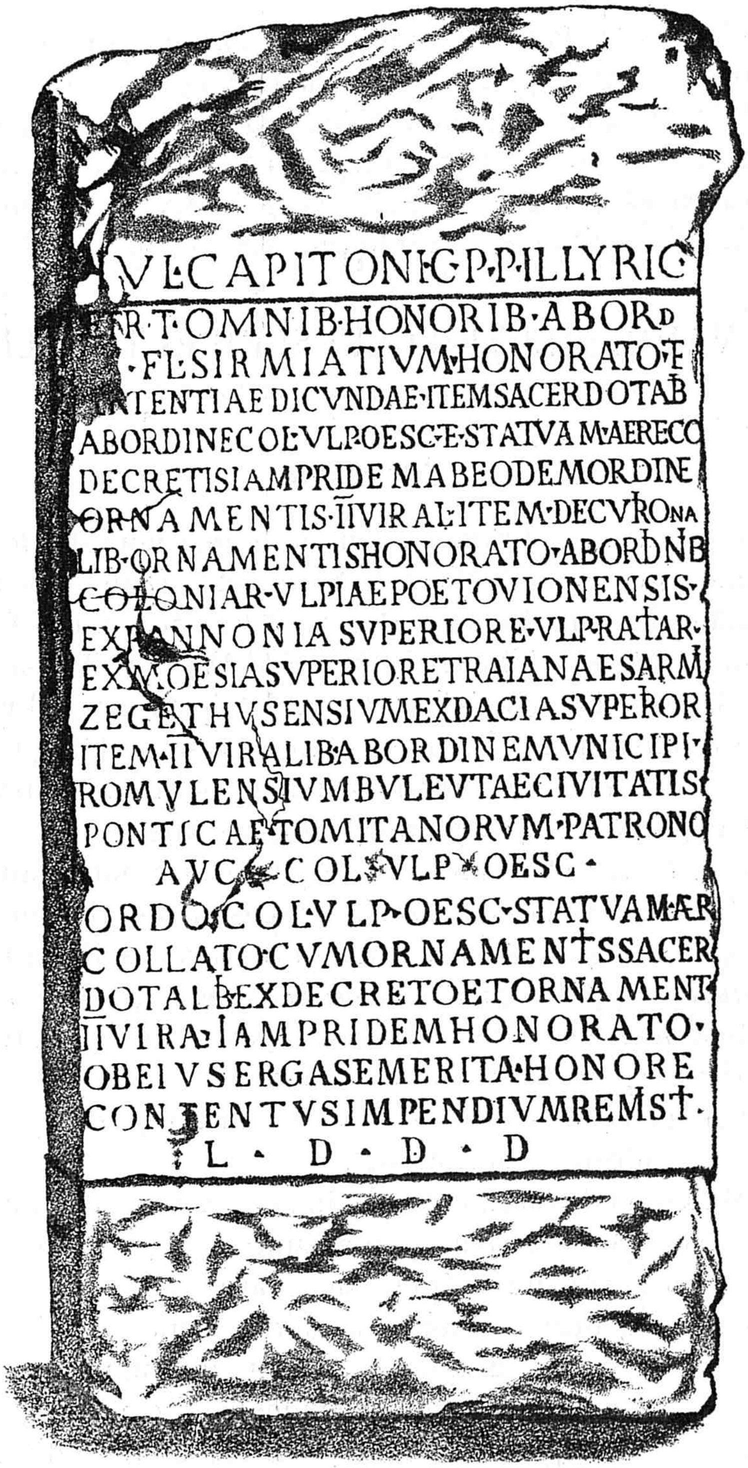
§. II. Natura: Monumentul a servit de basă uneĭ statuĭ înălţate de către Senatul colonieĭ Oescus în onórea luĭ Iulius Capito, arendaşul general al vămilor Illyriculuĭ şi Rîpeĭ Thrace: *C(onductori) p(ublici) p(ortorii) Illyric(i) et r(ipae) T(hraciae).*

Inscripţiunea este săpată cu frumóse litere pătrate caracteristice pentru epoca Antoninilor.

Primul rênd avênd litere maĭ marĭ, figureză pe plintă, d'asupra cadruluĭ inscripţiuneĭ.

Monolitul de marmură este în genere bine păstrat, afară de o spărtură în partea stângă superióră şi câte-va ştirbiturĭ la marginea din drépta, din care causă unele litere mărginale aŭ perit cu totul, iar altele sunt parţial stricate.

Ast-fel în partea dréptă, la începutul primuluĭ rênd lipsesce una saŭ două litere, prenumele tocmaĭ al persóneĭ onorate; la începutul rênduluĭ al II-lea litera E din ET; la începutul rênduluĭ al III-lea literile CO şi jumêtatea superióră

Monumentul onorar al luĭ Iulius Capito, arendaşul general al vămilor Illyriculuĭ.

din L ale cuvêntuluĭ COL, şi la începutul rênduluĭ al IV-lea litera S şi ceva din E de la cuvêntul SENTENTIAE.

La marginea din stânga: rêndul al V-lea: a dispărut aprópe de tot litera L din COL; şi E final din cuvêntul SVPERIORE (rêndul al XII-lea), iar E final din AERE (rêndul al XVII-lea) lipsesce cu totul.[1])

§. III. Textul:

IVL · CAPITONI · C · P · P · ILLYRIC ·
eT · R · T · OMNIB · HONORIB · AB ORD
coL · FL · SIRMIATIVM · HONORATO · E
sENTENTIAE DICVNDAE · ITEM SACERDOTALB
AB ORDINE COL·VPL·OESC·E·STATVAM·AERE·COL
DECRETIS IAM PRIDEM AB EODEM ORDINE
ORNAMENTIS · II VIRAL · ITEM · DECVRONA
LIB · ORNAMENTIS HONORATO · AB ORDNB
COLONIAR · VLPIAE POETOVIONENSIS·
EX PANNONIA SVPERIORE · VLP · RATAR·
EX MOESIA SVPERIORE TRAIANAE SARM
ZEGETHVSENSIVM · EX DACIA SVPERORE
ITEM · II VIRALIB · AB ORDINE MVNICIPI·
ROMVLENSIVM BVLEVTAE CIVITATIS·
PONTICAE TOMITANORVM · PATRONO
AVG · COL · VLP · OESC·
ORDO · COL · VLP · OESC · STATVAM · ÆRe
COLLATO · CVM ORNAMENTS SACER
DOTALB · EX DECRETO ET ORNAMENT·
II VIRA · IAM PRIDEM HONORATO·
OB EIVS ERGA SE MERITA · HONORE
CONTENTVS IMPENDIVM REMST.
L · D · D · D

[1]) Pe clişeul reprodus maĭ sus lipsesce în rêndul al III lea restul litereĭ L din COL.

Pe pétră se vede încă locul unde se înălţa statua luĭ Iulius Capito.

Nălţimea actuală : $1^m,75$; Lărgimea : $0^m,79$.

» feţeĭ scrise : $1^m,04$; Grosimea : $0^m,60$.

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. Th. Mommsen în *Corp. Inscript. Latin.* III nr. 753 după treĭ copiĭ : una a luĭ Neigebaur tipărită în *Bullettino dell' Instituto di corrispondenza archeologica per l'anno 1848,* pag. 157, (=*Inscriptionum latinarum selectarum amplissima collectio*, III ed. Henzen nr. 5280); a doua a luĭ Aug. Treb. Laurian, apărută în *Magazinu Istoricu pentru Dacia,* tom. II (1846) pag. 84, şi în *Schneller Ueberblick der Geschichte der Romanen* (1846), p. 16, şi în *Sitzungsberichte der Wiener Akademie* V, 554, după care aŭ reprodus Neigebaur *Dacien aus den Ueberresten des Klassischen Alterthums*, p. 120, Kandler *Istria* 1849, p. 38 şi *Mich. I. Ackner et Fr. Müller*, *Die Römischen Inschriften in Dacien,* Wien, 1865, p. 177, nr. 884; şi în fine a treia copie, a luĭ Mihanovicĭ procurată d-luĭ Mommsen de către Miklosicĭ. Apoĭ Ern. Desjardins a publicat monumentul în *Comptes rendus de l'Académie des Inscript. et Belles-Lettres* 1868, p. 110 seq. cu reproducere xilografică ; idem în *Annali dell' Instituto*, 1868, p. 7. Cf. C. I. L. III, p. 992. O copie exactă făcută de noĭ se află reprodusă în Supplementul volumuluĭ al III-lea din C. I. L. nr. 7429.

Din variantele ce ne întêmpină la sus menţionaţiĭ scriitorĭ, notăm pe cele următóre :

Rêndul 1-iŭ : VE *Neigebaur.*— C · F · P · ILLYRICO *Neigebaur.* — ILLYRICI *Laurian.* — ILLYRIC/ *Desjardins.*— ILLYRIC *Mommsen.*

» 2-lea : TR · T *Laurian* (citind *tribuni titulo).*— R·T *Mihanovicĭ*, ET *Neigebaur.*—ORDINE *Neigebaur.*

» 3-lea : MVNICIPI *Neigebaur.*— *mun Mommsen.*— la fine F... *Neigebaur.*

Rêndul 4-lea : TENTIAE *Mihanovicĭ.*—SENTENTIAE *Laurian.* — TEMPERENTIAE *Neigebaur.* — *sen*TENTIAE *Mommsen.* — SACERDOTAL *Mihanovicĭ, Desjardins.*—SACERDOTALI *Neigebaur.*

» 5-lea : OESC · ET *Laurian.* — OES · E *Mihanovicĭ.* — OESCE *Neigebaur.* — COLLATO *Neigebaur.*—CO *Laurian* şi *Mommsen.*— CO/ *Desjardins.*

» 6-lea : ORDIN *Neigebaur.*— ORDIN/ *Desjardins* ORDINE *Mommsen, Laurian.*

» 8-lea : ORDN *Mihanovicĭ.*—ORDINE *Neigebaur.* ORDNE *Desjardins.*

» 11-lea : SARMI *Neigebaur*, *Laurian.*—SARM *Mihanovicĭ.*—SARM/ *Desjardins.*

» 12-lea : SEGETHVSENSIVM *Mihanovicĭ.* — SVPERIORE *Neigebaur.* — SVPERIOR *Mihanovicĭ.*—SVPERIOR/ *Desjardins.*

» 13-lea : MVNICIPII *Laurian.*

» 16-lea : AVC *Mihanovicĭ.*— omis la *Neigebaur.*

» 17-lea : ÆR *Mihanovicĭ.*— ÆRE *Neigebaur, Laurian*, *Mommsen.*

» 18-lea : ORNAMENIS *Laurian* din eróre tipografică, ORNAMENTIS *Mommsen, Neigebaur.*

» 20-lea : II VIRA *Mihanovicĭ.*— II VIRAL *Laurian, Neigebaur, Mommsen.* — PRIDDEM din eróre de tipar.

» 22-lea : REMIST *Mommsen.*— REMISIT *Neigebaur, Laurian.*

§. V. Lectura: ...*Iul(io) Capitoni c(onductori) p(ublici) p(ortorii) Illyric(i) [e]t r(ipae) T(hraciae), omnib(us) honorib(us) ab ord(ine) [co]l(oniae) Fl(aviae) Sirmiatium honorato; et [s]ententiae dicundae item sacerdotalib(us) ab ordine col(oniae) Ulp(iae) Oesc(ensium) et statu[a] aere col(lato), decretis iam pridem ab eodem ordine ornamentis II viral(ibus); item*

decurionalib(us) ornamentis honorato ab ordinib(us) coloniar(um) Ulpiae Poetovionensis ex Pannonia superiore, Ulp(iae) Ratiar(iae) ex Moesia superiore, Traianae Sarmizegethusensium ex Dacia superiore; item II viralib(us) ab ordine municipi Romulensium; buleutae civitatis Ponticae Tomitanorum; patrono Aug(ustalium) col(oniae) Ulp(iae) Oesc(ensium): ordo col(oniae) Ulp(iae) Oesc(ensium) statuam aer[e] collato cum ornamentis sacerdotalib(us) ex decreto, et ornament(is) II viral(ibus) iam pridem honorato, ob eius erga se merita. Honore contentus impendium remisit. L(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

Traducerea: Luĭ ... Iulius Capito arendaşul general al vămilor Illyriculuĭ şi Rîpeĭ Thrace, onorat cu tóte onorurile de către senatul (ordinea decurionilor) colonieĭ Flavia Sirmium ; onorat şi cu dreptul de a vota, cum asemenea onorat cu onorurile sacerdotale de către senatul colonieĭ Ulpia Oescus şi cu statuă pusă din cheltuiala comună, după ce deja maĭ înainte prin decrete fusese onorat de către acelaş senat cu ornamentele duumvirale; asemenea onorat cu ornamentele decurionale de către senaturile colonielor Ulpia Poetovium din Pannonia Superióră, Ulpia Ratiaria din Mœsia Superióră, Traiana Sarmizegethusa din Dacia Superióră ; asemenea onorat cu ornamentele duumvirale de către senatul Municipiuluĭ Romula; Senatoruluĭ cetăţiĭ Pontice a Tomitanilor (Tomi); patronuluĭ Augustalilor colonieĭ Ulpia Oescus : Senatul colonieĭ Ulpia Oescus ('ĭ-aŭ pus acéstă) statuă din cheltuiala comuna cu ornamente sacerdotale acordate prin decret, şi fiind deja maĭ ínainte onorat cu ornamentele duumvirale, pentru meritele luĭ către dênsul. Iar el mulţămit cu onórea ce i s'a făcut, a remis cheltuiala.

Locul datu-s'aŭ prin decretul decurionilor.

§. VI. Epoca: Monumentul póte fi datat între a. 161—169 d. Chr., adică în timpul împărăţieĭ celor douĭ fraţĭ Marcus Aurelius şi Lucius Verus.

Acésta resultă maĭ întêiŭ din urmatórea inscripţiune găsită la Nicopolis :[1])

NVMINI AVGVSTOR
ET GENIO P∘P∘HERMES
IVLIORVM · IANV
ARI CAPITONIS
EPAPHRODITI
CONDVCTORVM
P∘P∘ILLYRICI ET
RIPAE THRACIAE
∘SER∘VIL∘POSVIT∘

Numini Augustor(um) et Genio p(ublici) p(ortorii), Hermes Iuliorum Ianuari Capitonis Epaphroditi conductorum p(ublici) p(ortorii) Illyrici et ripae Thraciae ser(vus) vil(icus) posuit.

Este de sigur vorba în acéstă ultimă inscripţiune de treĭ fraţĭ *Iulii: Ianuarius*, *Capito* şi *Epaphroditus*, fiind câte-şĭ treĭ împreună arendaşĭ generalĭ aĭ vămilor Illyriculuĭ şi Rîpeĭ Thrace. Unul din aceştĭ fraţĭ este tocmaĭ Iulius Capito din inscripţiunea bucurescénă, căruia colonia Oescus 'ĭ-a înălţat statua, într'un timp când póte numaĭ dênsul ţinea vămile în arendă. De óre-ce altarul este închinat *divinităţeĭ a douĭ Auguştĭ* (Numini Augustorum), aceştia nu pot fi de cât Marcus Aurelius şi Lucius Verus, decĭ ambele monumente, cel de la Nicopoli ca şi cel bucurescén, pot fi datate între a. 161—169.

Acéstă conclusiune se confirmă maĭ departe prin inscripţiunea bucurescénă. Aci se ḑice în rêndul al 12-lea că: *Zarmizegethusa se află în Dacia superióră: Zarmizege-*

[1]) C. I. L. S. III 7434.

thusensium ex Dacia superiore. Din cele arătate maĭ sus la inscripţiunea sub nr. 14, scim că divisiunea Dacieĭ în: *Superior* şi *Inferior* ţine până după suirea pe tron a luĭ M. Aurelius şi L. Verus, după 7 Martie 161, iar cea maĭ veche amintire despre divisiunea triplă a provincieĭ este posterióră morţiĭ luĭ L. Verus, adică după 15 Ianuarie 169.

§. VII. Observaţiuni: Inscripţiunea nóstră este destul de însemnată pentru ca să merite a ne ocupa ceva maĭ mult de dênsa.

Şi maĭ întêiŭ să vedem redacţiunea textuluĭ.

Redacţiunea textuluĭ.

Henzen,[1]) în lipsa uneĭ descrierĭ exacte a monumentuluĭ, a presupus că textul s'ar compune din două inscripţiunĭ săpate fie-care pe câte o faţă, cu alte litere şi la epoce deosebite: că prima inscripţiune, care s'ar termina cu rêndul al XVI-lea, ar conţine titlu propriŭ onorariŭ săpat pe baza de marmură înălţată de către colonia Oescus luĭ Iulius Capito; iar cea d'a doua (rêndul 17 până la fine) ne-ar presinta numaĭ extractul decretuluĭ pentru ridicarea statuiĭ, împreună cu indicaţiunea că persóna onorată a restituit costul monumentuluĭ; şi în fine, că din causa identităţiĭ subiectuluĭ şi a termenilor întrebuinţaţĭ, lapicidul din eróre ar fi reprodus într'o inscripţiune cuvinte luate întocmaĭ din cea-l'altă inscripţiune. Ca exemple, numitul învĕţat aduce următórele: *statuam* etc., din rêndul al XVII-lea este corect, subînţelegêndu-se un verb uşor de suplinit, pe când în rêndul al V-lea acelaşĭ cuvênt *statuam* nu 'şĭ are locul; şi vice-versa: *honorato* din rêndul al XX-lea se potrivesce maĭ bine la rêndul al VI-lea, pe când acolo acest cuvênt nu se combină cu restul fraseĭ, pentru că am aştepta să urmeze câte-va cuvinte identice cu cele din rêndul al V-lea. Vorbele *statuam aere collato* din rêndul al V-lea aŭ fost deci reproduse din cea-l'altă inscripţiune, ceea-ce lapicidul

[1]) *Bullettino dell'Instituto di corrispondenza archeologica* per l'anno 1848, Roma 1848, p. 156 seq.—Orelli-Henzen, nr. 5280.

a putut face cu atât maï uşor, cu cât în rêndul al XVIII-lea acele cuvinte eraŭ precese de altele identice ca în rêndul al V-lea. Henzen crede că lapicidul a voit să scrie: *sacerdotalibus ab ordine col. Ulp. Oesce ornamentis honorato*, cu atât maï mult că, după cum se vede din rêndul al XVIII-lea, atarï ornamente sacerdotale se decretaseră luï Capitone.

Fără a fi siliţï să admitem existenţa a două inscripţiunï deosebite, de óre-ce textul ocupă numaï o singură faţă a baseï, şi este scris în întregime cu acéleşï caractere, cată totuşï să recunóscem, că repetiţiunea inutilă a maï multor cuvinte încurcă sensul şi face ca redacţiunea textuluï pe alocurea să fie incorectă.

Este învederat că cel care l'a compus s'a găsit în perplexitate asupra loculuï unde avé să înşire onorurile ce Colonia Oescus acordase luï Capitone. Acesta fusese patron al Augustalilor (r. 15), obţinuse maï ântêiŭ ornamentele duumvirale (r. 6, 19), şi maï în urmă fusese onorat; cu dreptul de a vota în curie (r. 4), cu ornamentele sacerdotale (r. 4,18) şi cu o statuă înălţată prin subscripţiune publică (r. 5,17).

Scriitorul nefiind sigur dacă tóte acestea trebuesc puse la început între onorurile acordate aceluïaşï personagiŭ de către Sirmium şi Pœtovio, saŭ décă ele trebuesc să fie indicate la sfârşit, a intercalat în partea finală a textuluï onorurile luï Capitone menţionate deja maï sus (afară de *jus sententiae dicundae*), adăogînd că pe lângă acestea Oescus maï decretase ornamentele sacerdotale, după ce deja maï înainte aceïaşï colonie acordase luï Capitone şi ornamentele duumvirale. Ast-fel s'a lăsat în fie-care loc câte ceva nepotrivit şi fără legătură, acusativul *statuam* în rîndul al V-lea, *et ornament(is) duumviral(ibus) iam pridem honorato* în rîndul al XIX-lea. D. Mommsen [1]) crede că trebuia a se scrie ast-fel: *ordo coloniae Ulpiae Oescensium statuam aere collato cum ornamentis sacerdotalibus et iure sententiae di-*

[1]) C. I. L. III nr. 753.

cundae, decretis iam pridem ab eodem ordine ornamentis II viralibus.

Alte inscripţiunĭ privitóre la Iulius Capito şi fraţii luĭ.

Afară de inscripţiunea menţionată maĭ sus (§. VI), afară adică de altarul înălţat divinităţiĭ celor douĭ Auguştĭ (M. Aurelius şi L. Verus) şi Geniuluĭ vămilor Illyriculuĭ, de către servul Hermes, *vilicus* saŭ economul celor treĭ fraţĭ Iulii, arendaşiĭ acelor vămĭ, maĭ avem încă următórele două monumente referitóre la aceştĭ însemnaţĭ financiarĭ aĭ timpuluĭ.

Unul este un altar găsit la Lom-palanca (vechiul Almus), pe malul drept al Dunăriĭ [1]) şi pus de acelaş Hermes, servus vilicus:

G E N I O I*iul*
O R V M I A N VA
RI CAPITONIS
EPAPHRODITI N
C · P · P
HERMES SER VI*l*
P

Genio I[uli]orum Ianuari Capitonis Epaphroditi n(ostrorum), c(onductorum) p(ublici) p(ortorii), Hermes ser(vus) vi[l(licus)] p(osuit).

Al douilea monument găsit la Hrastnig pe rîul Sava, unde a fost staţiunea antică Atrans (Trojana lângă S. Oswald)

[1]) C. I. L. III nr. 6124. In rîndul al IV-lea de sigur trebue să citim: Epaphroditi *n(ostrorum)*, ĭar nu *Epahroditini*, cum se vede la Desjardins, op. cit., p. 9, de óre-ce se scie că în inscriptiunile puse de sclavĭ pentru stapâniĭ lor, N precedat de prenumele séŭ gentiliciul patronuluĭ însemnéză: *nostri*, NN *nostrorum*. De ex.: AVG · N · CAES · N · etc. Aceste prescurtărĭ se intioduc de la Marcus Aurelius încóce şi servă de indiciŭ chronologic pentru data monumentuluĭ.

în Noricum [1]) s'a înălţat de către Eutiches, un alt sclav de sigur al aceloraşĭ Iulii :

D · I · M
EVTYCHES
IVLIOR
C · P · P · SER > SCR
STATIONIS · BOIOD/
EX VIK BENIGNI VIL
STAT·ATRANTIN
ARAM · CVM SIGNO
LVNAE
EX VOTO · POSVIT
P·R·S·T·CLA·SENILL *sic*

D(eo) i(nvicto) M(ithrae) Eutyches, Iulior(um) c(onductorum) p(ublici) p(ortorii) ser(vus, contra) scriptor stat(ionis) Boiud(urensis), ex vik(ario) Benigni vil(lici) stat(ionis) Atrantin(ae), aram cum signo Lunae ex voto posuit p(rocuratore) r(ationum) s(ummarum) T. Cla(udio) Senill(o)?

Aceste treĭ monumente alăturate cu cel bucurescén ne arată :

1. Că numele celor treĭ fraţĭ Iulii, ceĭ maĭ bogaţĭ ómenĭ aĭ timpuluĭ, ajunsese în ţĕrile dunărene ca să se identifice cu însuşĭ publicum portorii, căcĭ sclavul Hermes înalţă altare când Geniuluĭ vămilor, când Geniuluĭ Iuliilor, arendaşiĭ acestor vămĭ ;

2. Că Iulius Capito a fost arendaşul general al vămilor Illyriculuĭ şi Rîpeĭ Thrace, ţinênd în arendă aceste vămĭ când singur, când împreună cu fraţiĭ sĕĭ Iulius Januarius

[1]) C. I. L. 5121.

şi Iulius Epaphroditus în primiĭ anĭ de domnie aĭ luĭ Marcus Aurelius şi Lucius Verus de la 161—169;

3) Că din ceĭ treĭ fraţĭ, Iulius Capito a fost în deosebĭ onorat de către Senatul saŭ consiliul decurionilor coloniei Ulpia Oescus (astă-ḑĭ Ghighen), decretându-i-se:

a) *ornamenta duoviralia*, carĭ ca şi *ornamenta quinquennalitatis* se obicĭnuia a se acorda printr'un decret al curieĭ persónelor de distincţiune pentru merite extraordinare, tot aşa precum la Roma se acorda prin decret *ornamenta consularia*, *praetoria*, *aedilicia* şi *quaestoria*. Liberţiĭ căpĕtaŭ numaĭ *ornamenta decurionalia*. Aceste onorurĭ însă nu dedéŭ dreptul cuĭ-va ca să intre în Curie, ci numaĭ să se bucure de privilegiile externe ale claseĭ [1]);

b) *jus sententiae dicundae*, adica dreptul ca cine-va, fără de a fi senator saŭ decurion propriŭ-ḑis, să pótă a'şĭ spune părerea şi de a vota în curie: *senatores quibusque in senatu sententiam dicere licet* [2]);

c) *ornamenta sacerdotalia*, privilegiile externe ale sacerdoteluĭ;

d) *statua aere collato*, statuă făcută cu banĭ strînşĭ din contribuţiune publică.

4. Că afară de Oescus, alte şése cetăţĭ decernară aceluiaşĭ Iulius Capito diferite onorurĭ municipale; şi aceste cetăţĭ sunt:

a) In Pannonia superióră: *Colonia Ulpia Traiana Poetovio* (astă-ḑĭ *Pettau*), pe Drava, în Styria;

b) In Pannonia Inferióră: *Colonia Flavia Sirmiatium* saŭ *Sirmium* (adḑĭ *Mitroviça*), pe malul stâng al Saveĭ;

1) Marquardt, *Rom. Staatsverwaltung*, I, 509, şi isvórele acolo indicate.

2) Lex *Iulia municipalis* lin. 96: *neve ibei senator, neve decurio neve conscriptus esto, neve sententiam dicito*. lin. 109: *nei quis in eorum quo municipio, colonia, praefectura — in senatu, decurionibus conscriptisque esto neve quei ibi in eo ordine sententiam deicere ferre liceto*. Cf. Papinian *Digest*. 50, 2, 6, 5: *privilegiis cessantibus ceteris eorum causa potior habetur in sententiis ferendis, qui pluribus eodem tempore suffragiis iure decurionis decorati sunt. Sed et qui plures liberos habet, in suo collegio primus sententiam rogatur, ceterosque honoris ordine praecellit*. Marquardt, op. cit. I 503 observă corect că *ius decurionis* este *ius sententiae dicendae*.

c) In Mœsia Superióră : *Colonia Ulpia Ratiaria* (adĭ *Arcer-Palanca*) pe malul drept al Dunăriĭ, la sud de Vidin în Bulgaria ;

d) In Mœsia Inferióră : *Civitas Pontica Tomitanorum*, adică *Tomis* (astă-dĭ *Constanţa* la Marea-Négră);

e) In Dacia Superióră : *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegethusa* (astă-dĭ Grădiştea, magh. *Várhély*, în valea Haţeguluĭ în Transilvania); şi

f) In Dacia Inferióră : *Municipium*, maĭ têrdiŭ *Colonia Romulensium* saŭ *Romula* (astă-dĭ *Recica*, jud. Romanaţĭ), iar nu *Romula* din Pannonia inferióră, pentru motivul, între altele, că în ordinea cum sunt înşirate cetăţile în inscripţiunea bucurescénă a luĭ Iulius Capito, *Romula* e precesă de Sarmizegethusa şi urmată de Tomis, decĭ se află indicată în ordinea geografică. In fine

5. Pentru ca cele şépte cetăţĭ maĭ sus arĕtate să onoreze pe Iulius Capito, arendaşul general al vămilor Illyriculuĭ şi Rîpeĭ Thrace, trebue să admitem că ele eraŭ coprinse în jurisdicţiunea financiară a acestuĭ bogat personagiŭ, şi că anume ele se găséŭ situate pe linia vamală, eraŭ puncte saŭ staţiunĭ vamale. Prin urmare Iulius Capito ţinea vămile celor două Mœsiĭ, celor două Daciĭ şi celor două Pannoniĭ, probabil şi ale Noriculuĭ (pe baza inscripţiuneĭ C. I. L. III 5121 reprodusă maĭ sus), póte şi ale Dalmaţieĭ şi Retieĭ (vedĭ maĭ departe), decĭ întréga circonscripţiune financiară a Illyriculuĭ şi Rîpeĭ Thrace.

Dar să vedem maĭ de aprópe organisarea acestor vămĭ de fruntarie, sistemul lor de administraţiune in diferite timpurĭ ale imperiuluĭ, întinderea întreguluĭ teritoriŭ vamal cu divisiunea luĭ în maĭ multe districte şi principalele staţiunĭ vamale constatate prin monumente epigrafice.[1]) Organisarea vămilor Illyricului.

[1]) Studiele principale de care ne servim aci asupra impositelor indirecte sunt : R. Cagnat, *Etude historique sur les impots indirectes chez les Romains*, Paris 1882, unde se afla indicate şi scrierile maĭ vechĭ asupra subiectuluĭ. Apoi

Portorium. Romaniĭ înţelegéŭ prin *portorium* treĭ felurĭ de imposite: *vama*, *accisele* şi *taxele* impuse călĕtoruluĭ pe drumurĭ şi la trecerea rîurilor.

Se deosibea: *portorium terrestre* şi *portorium maritimum* [1]; primul era perceput la fruntariele de uscat, la porţile oraşelor saŭ la drumurĭ; cel de al douilea în porturĭ. Portoria eraŭ socotite une-orĭ în *vectigalia*, ba *vectigal* maĭ têrḑiŭ devenise sinonim cu portorium. [2] Isvor principal de veniturĭ în tóte statele greceştĭ, vămile ne întêmpină de timpuriŭ şi în Italia, iar la Roma deja sub regĭ. Prima menţiune se face cu ocasiunea rĕsboiuluĭ contra luĭ Porsenna. Senatul scuti plebea de *portorium* şi chiar de *tributum*, lăsând celor bogaţĭ sarcina ca să procure Statuluĭ baniĭ de carĭ va avea nevoe.[3] In a. 199 a. Chr. portoria se percepéŭ la Puteoli şi la Capua pentru tesaurul statuluĭ roman; de aci înainte numĕrul lor se înmulţesce, ast-fel că la începutul primuluĭ secol înainte de Isus-Christos în porturile principale ale Italieĭ se percepea un drept de vamă, iar pe căile cele marĭ, şi în interiorul ţĕreĭ, călĕtoriĭ plătéŭ taxe de trecere. Accisele momentan desfiinţate în a. 60 a. Chr. de către pretorul Q. Cæcilius Metellus Nepos, fură din noŭ introduse, căcĭ de la Cæsar încóce rĕmâne în permanenţă o vamă de import pentru mărfurile strĕine.[4] Impĕratul Neron ia mĕsurĭ pentru reprimarea abusurilor, a speculaţiunilor şi

A. v. Domaschewski, *Archäol.—epigr. Mittheil.* XIII, 129 154; M. G. Cantacuzène, *De l'impôt sur l'importation et l'exportation des marchandises à Rome sous la République et sous l'Empire*, Paris 1894; Marquardt, *Rom. Staatsverwalt.* II² 269 seq.; *Rostowzew Archäol.-epigr. Mittheil.* XIX, 127—141.

[1]) *Lex Antonia de Termessibus* în C. I. L. I 204 l. 31 et seq.

[2]) *Cod. Just.* IV, 61, 5: «Universi provinciales pro his rebus quae ad usum proprium vel ad fiscum inferunt... nullum vectigal a stationariis exigantur.» Cf. ibid. IV, 61, 6—8. Alte denumirĭ eraŭ: *telonium* saŭ *teloneum*, grec. λιμενικόν, τελώνιον saŭ τέλος.

[3]) Tit. Liv. II, 9: *Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data... Portoriis quoque et tributo plebs liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent.* Dionys. de Halicarnass, V, 22.

[4]) A se vedea R. Cagnat, *Etude historique sur les impots indirectes chez les Romains*, Paris, 1882, p. 6 şi urm,

jocurilor la bursa, introduse de publicanĭ, şi ordonă ca tariful fie-căruĭ imposit să fie afişat.[1])

Maĭ ales de acum înainte graniţele imperiuluĭ, *limes imperii*, sunt supuse la o regulamentare vamală cât maĭ precisă. Era cu totul oprit exportul feruluĭ brut şi lucrat, exportul armelor, vinuluĭ, unt-de-lemnuluĭ, grînelor, săriĭ şi auruluĭ; nicĭ o marfă importată însă nu se bucura de scutélă.

Pe lângă vama de fruntariĭ, unde se plătea un drept uniform, oraşele libere şi aliate îşĭ avéŭ veniturĭ propriĭ de la vămile maritime şi pe uscat, de la accisele ce se percepéŭ la porţile lor, de la taxele de trecere pe podurĭ; ba chiar provinciile în parte saŭ maĭ multe provincĭĭ reunite posedaŭ propriile lor vămĭ de fruntarie, alcătuind marĭ circonscripţiunĭ vamale, existente deja sub republică, lăsând urme de a lor fiinţă până în evul-mediŭ.

Circonscripţiunile vamale în imperiul roman.

Aceste circonscripţiunĭ eraŭ: 1. *Sicilia*; 2. *Provinciile spaniole*; 3. *Gallia Narbonensis*; 4. *Cele tres Galliae*, adică *Lugdunensis*, *Aquitania* şi *Belgica*, separate la Sud şi Ost printr'o linie vamală de Narbonensis, Italia, Retia şi Germania liberă; 5 *Britannia*; 6. *Illyricum et ripa Thraciae*; 7. *Provinciile asiatice*; 8. *Aegyptul*, şi 9. *Provinciile africane*.[2])

Administraţiunea vămilor Illyriculuĭ şi Ripeĭ Thrace.

Din aceste 9 circonscripţiunĭ vamale, aceea care ne interesézä este *Illyricum et ripa Thraciae*.

Un fapt care a scăpat din vedere luĭ Marquardt, Desjardins ca şi d-luĭ Cagnat,[3]) şi pe care l'a accentuat d. Domaschewski[4]) este că sub împĕratul Marcus Aurelius (după a. 168), saŭ sub Commodus, vămile aŭ încetat de a

[1]) Reformele luĭ Nero (Tacitus *ann.* XIII 51) sunt: 1. *ut leges cuiusque publici occultae ad id tempus proscriberentur*; 2. *omissas petitiones non ultra annum resumerent*, adică taxele, ce publicanii ar fi negligiat ca să le încaseze în curs de un an, să fie nule; 3. *Romae praetor, per provincias qui pro praetore aut consule essent iura adversus publicanos extra ordinem redderent*; 4. Confirmarea scutelii de vamă a militarilor.

[2]) Marquardt, op. cit,, II[2], 271 seq.

[3]) Op. cit. p. 20—46 şi p. 91 seq.

[4]) Op. cit., 134.

maĭ fi arendate, întroducêndu-se sistemul percepţiuneĭ directe prin funcţionarĭ imperialĭ. Acésta resultă în chip neîndoios din isvórele epigrafice referitóre la ambele felurĭ de administraţiunĭ vamale.

Ast-fel, într'una şi aceiaşĭ staţiune ne întêmpină inscripţiunĭ de ale funcţionarilor ambelor administraţiunĭ vamale, cum trebue să se şi întêmple ; nicĭ o inscripţiune însă nu menţionéză funcţionarĭ aĭ ambelor administraţiunĭ vamale, ca existând la o laltă şi în acelaşĭ timp. De exemplu : la Nicopolis, cea din urmă menţiune despre arendarea vămiĭ Illyriculuĭ datéză din timpul domnieĭ împreună a luĭ Marcus Aurelius şi L. Verus (161—169), cum resultă din inscripţiunea reprodusă maĭ sus de pe C. I. L. III nr. 751. Prima menţiune despre administraţiunea imperială a aceleiaşĭ vămĭ se face sub împĕratul Commodus.

Următórea inscripţiune săpată pe un altar găsit la Nicopolis,[1]) ca şi precedentul, nu lasă nicĭ o îndoială asupra lucruluĭ :

I O M
ET NVM AVG
N ET PP PROC
AVIANIO BEL
LICO MACEIO
CAES · N · SERV ·
VILICVS VEC
TIGAL ILLYRI
CI IDIB · SEPT
MAMERT · ET p. Chr. 182.
RVFO · COS ·

[1]) C. I. L. III S. 7435. Pétra nu s'a găsit la Lajine, ci în Nicopolis (Kanitz *Donaubulgarien* II p. 195) şi este un altar deosebit de cel din C. I. L. III 751.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et num(ini) Aug(usti) n(ostri) et p(ublici) p(ortorii) proc(uratore) Avianio Bellico Maceio Caes(aris) n(ostri) serv(us), vilicus vectigal(is) Illyrici, idib(us) Sept(embribus) Mamert(ino) et Rufo co(n)s(ulibus).

De asemenea la *Tsierna* (astă-ḑĭ Orşova-Vechiă) următórea inscripţiune [1]) din a. 157:

HERCVLI · AVG · VALER · M
FELIX · RVFI · SATVRNINI · C · P · P
T · P · EX PR · IV · STATIONIS
TSIERNEN · IIII · ID · ANNO · XI
BARBATO · ET · REGVLO · COS *(sic)*
EX · VOTO · POSVIT

Herculi Aug(usto), vale(tudine) r(ecuperata) (?) Felix, Rufi Saturnini c(onductoris) p(ublici) p(ortorii) t... p... (servus), ex pr(aeposito) IV... stationis Tsiernen(sis), IIII ka-l(endas) Nov(embres) (?), Barbaro et Regulo co(n)s(ulibus), ex voto posuit.

Tot ast-fel inscripţiunea găsită la Celeiŭ şi comentată sub nr. 18 din presenta publicaţiune.

Aceste monumente confirmă părerea de maĭ sus asupra modificăriĭ introduse în administraţiunea vămilor.

Dacă monumentul este înălţat în timpul când vamile Illyriculuĭ eraŭ arendate, atuncĭ inscripţiunea de pe dênsul vorbesce de *conductor publici portorii*, şi de un servus, vilicus al aceluĭ conductor; din contra, când e pus în urma introduncereĭ percepţieĭ directe, atuncĭ inscripţiunea se referă la un *procurator* şi se ridică de un servus, vilicus *vectigalis*

[1]) C. I. L. III 1568.

Illyrici, saŭ servus, vilicus *procuratoris vectigalis* Illyrici.[1]) Cum vedem, o dată cu schimbarea administraţiuneĭ s'a schimbat şi numele vămiĭ. Vama arendată se numesce *publicum portorii Illyrici et ripae Thraciae*, cea strînsă direct prin agenţĭ imperialĭ pórtă numele de : *publicum portorii vectigalis Illyrici.*[2]) Prima se dă în arendă pentru întrégа circonscripţiune vamală la un conductor pe un termen anume de anĭ, şi acel conductor saŭ arendaş se servă în administraţiunea sa absolut numaĭ cu sclavĭ de aĭ sĕĭ ; sclaviĭ numesc regulat pre Conductores stăpânĭ aĭ lor. Conductores sunt maĭ mult saŭ maĭ puţin controlaţĭ de către procuratoriĭ provincialĭ.[3]) Cea d'a doua se face prin sclavĭ şi liberţĭ imperialĭ, iar în capul administraţiuneĭ se află Procuratores vectigalis Illyrici.[4])

[1]) Din inscripţiunile destul de numeróse menţionând functionari ai vectigaluluĭ Illyrici, niciĭ unul nu póte fi datat înainte de domnia luĭ Marcus Aurelius, cum resultă din abreviaţiunile AVG·N·, CAES·N, şi din titlul v(ir) e(gregius). Vedi Domaschewski op. cit. 135.

[2]) De asemenea în C. I. L. V 1864 trebue să citim : *Respectus c[t] Kall[ist] r[atus ?] p(ublici) p(ortorii) vectiga(lis) Illyr(ici) ser(vi) vil(ici).*

[3]) C. I. L. III 5117 *Atranti Aug(usto) sac(rum) Fortunatus C. Antoni Rufi proc(uratoris) Aug(usti) ser(vus) vil(icus).* D-l Hirschfeld, *Untersuchungen*, p. 20, nota 3 admite că acest control s'a exercitat pe tot timpul existenţei vămiĭ de fruntarie, pe când inscripţiunile procuratorilor vectigalis Illyrici vorbesc din potrivă. D-l Cagnat (op. cit., 91) presupune că procuratoriĭ însărcinaţi cu controlul arendaşilor nu eraŭ procuratoriĭ provincieĭ, ci nişte procuratorĭ financiari special însărcinaţĭ cu acéstă misiune. Savantul nostru camarad şi amic citézâ: C. I. L. II 4135; V. 2826, şi observă fórte corect că orĭ de câte orĭ o inscripţiune se raportă la un arendaş, saŭ la unul din sclaviĭ luĭ, ne întêmpină menţiunea *portorium Illyrici* ; orĭ de câte orĭ din contra, ea se raporta la un procurator, la un libert saŭ la un sclav al împĕratuluĭ, atuncĭ este vorba de *vectigal Illyrici*, şi că în fine *portorium* se numesce într'o inscriptiune *publicum portorii vectigalis Illyrici.* Un singur lucru 'ĭ-a scăpat însă din vedere : acela că atuncĭ când existau aceştĭ procuratori financiarĭ, vămile încetaseră d'a se maĭ arenda ; în locul sistemuluĭ arendăriĭ, se introdusese o administraţiune unică, aceea a vectigaluluĭ Illyrici, avênd în capul sĕu un procurator *vectigalis Illyrici*, cum sunt ceĭ menţionaţĭ în nota următóre.

[4]) C. I. L. II 4135; III 752, 1565, 1647, 4024, 6675, S. III 8042; V. 2826 = XI, 16. Procuratoriĭ menţionaţĭ în aceste inscripţiunĭ nu sunt procuratorĭ provincialĭ, ci procuratores vectigalis Illyrici, ĭar inscripţiunea III 5117 de maĭ

Rostowzew [1]) constată existenţa unor *procuratores inter mancipes et negotiantes*, din epoca Flaviilor pênĕ la finele secoluluĭ al 2-lea; eĭ fură instituiţĭ sub Nerone saŭ sub Flaviĭ, se recrutaŭ póte maĭ ânteiŭ din liberţĭ, maĭ tărḑiŭ cu deosebire din cavalerĭ, şi avéŭ un biuroŭ central (în Gallia la Lugudunum, în Africa la Karthago) şi *stationes* conduse de *praepositi*, ce eraŭ maĭ adesea liberţĭ, de cât sclavĭ. *Procuratores inter mancipes et negotiantes.*

In Illyricum pare a nu fi fost atarĭ procuratorĭ, ceea-ce

sus şi-a găsit adevĕrata însemnare în urmetorul fragment aflat la Alberti Irsa (lângă Pesta): C. I. L. III 10605:

I L L
ıS · A/G · COND VE
S · DEM · POSITA
N OPPI XII KALMAI

Acest fragment se completéză ast-fel de d. Rostowzew (op. cit., 137): I(ovi) O(ptimo) M(aximo), Primus p(ublici) p(ortorii) Ill(yrici) vil(icus) p(ro) s(alute) G. Iul]ii L[ongi procur)ator[is Aug(usti) cond(uctoris) ve[ct(igalis)] eiu]sdem; posita [ara] an]n(o) Oppi XII Kal. Mai[as].

Rîndurile 1 şi 2 sunt firesce completate exempli causa. Resultă din acéstă inscripţiune că numitul conductor era tot într'o vreme şi procurator. Tot aşa într'o inscripţiune grecéscă din Halikarnass (Arch.-epigr. Mith. XIX 127) ne'ntîmpină ἀρχώνου καὶ ἐπιτρόπου Σεβ αστοῦ). D. Rostowzew presupune că între cele douĕ termine *a quo* şi *post quem*, adică de când s'a organisat vămile Illyriculuĭ de catre Hadrian şi pênĕ când s'a introdus percepţiunea directă sub Marcus Aurelius — a fost o epocă de transiţiune, în care arendaşul séŭ *conductor* era tot-de-odată *procurator*; conductores încetaseră de a maĭ fi nişte arendaşĭ propriŭ — dişĭ; eĭ deveniseră semi-funcţionarĭ, întocmaĭ ca în Egypt în epoca Laghidilor. De la acéstă stare de lucrurĭ la perceperea directă nu maĭ era de cât un pas; foştiĭ Conductores devin Procuratores; agenţiĭ subalternĭ devin imperialĭ, fără a se schimba ceva in aparentă.

[1]) Loc. citat., 134, 135. El observă că încă sub Nerone, darea justiţieĭ contra publicanilor era lăsată propraetorilor şi proconsulilor (Tacit XIII 51). Apoĭ ea a trecut asupra unor procuratorĭ împĕrătescĭ specialĭ, ce nu sunt de confundat, cum face d. Cagnat (op. cit. 89, 90, 95), cu procuratoriĭ financiarĭ de maĭ tărḑiŭ puşĭ în capul percepţiuneĭ directe a drepturilor de vamă. Inscripţiunea africană din Maktar, C. I. L. VIII 11813, referitóre la un C. Septius Martialis ne arată că acesta a fost maĭ ânteiu *trib(unus) mil(itum) legionis I[III] Scythicae*, apoĭ *proc[urator] Aug(usti) ab actis urbis*, apoĭ *p[roc](urator)| Aug. inter manc(ipes) XL Galliarum et negotiantis*, în fine *proc(urator) Macedoniae*. Un atare procurator *inter mancipes et negotiantes*, însărcinat de a judeca contestatiunile dintre negutetorĭ şi agenţiĭ vamalĭ, nu e de confundat cu *procurator vectigalis*, de şi avé şi dênsul un biurou central de sclavĭ şi liberţĭ întrebuinţaţĭ la acest biuroŭ séŭ ca agenţĭ la statiunĭ vamale (*praepositi stationum*).

s'ar explicà prin faptul că sistemul de arenduire a vămilor în acest domeniŭ a ţinut puţin timp, de la Hadrian pĕnĕ la Marcu Aurelius.

Intinderea teritoriuluï vamal al Illyricului şi Ripei Thrace.

In ce privesce întinderea circonscripţiuneĭ financiare a Illyriculuĭ şi Rìpeĭ Thrace, acéstă circonscripţiune coprindea un vast te-itoriŭ care mergea în direcţiune de la est spre vest: de la isvórele Dunăriĭ până la gurile acestuĭ fluviŭ, de la nord spre sud: din Germania şi Sarmatia până la Hemus şi marea Adriatică. Ea se compunea decĭ, după cum am spus deja, din următórele opt provinciĭ:

1. *Illyricum* propriŭ ḑis saŭ Dalmatia[1]);
2. *Moesia superior;* [2])
3. *Moesia inferior* cu *Ripa Thraciae;* [3])
4. *Pannonia superior;* [4])
5. *Pannonia inferior;* [5])
6. *Noricum;* [6])

[1]) Dovadă că Dalmatia făcea parte din teritoriul vamal al Illyriculuĭ nu este numaĭ numele seŭ de *Illyricum,* cum se chema Dalmatia în timpul luĭ August (Marquardt, *Staatsverwaltung* I p. 144) şi cum o designă şi autoriĭ antici (de ex. Sueton *Tiber.* 16: «*Toto Illyrico quod inter Italiam regnumque Noricum et Thraciam et Macedoniam, interque Danubium flumen et sinum maris Adriatici patet, perdomito* . Trebell. Poll. *In Claud.* 15: «*Dux factus est et dux totius Illyrici; habet in potestatem Thracios, Moesos, Dalmatas, Pannonios, Dacos exercitus*»: cf. Tacit, *Hist.* I, 76), dar pentru acéstă părere emisă deja de Marquardt *(loc. cit.)* şi de Mommsen (C. I. L. III p. 279) avem o inscriptiune găsită la Vratnic aprope de Zengg (în vechime *Senia)* în Dalmatia, în cuprinderea următóre (*Röm. Mittheilungen* 1893 pag. 195): *I(nvicto) M(ithrae) spelaeum cum omne impensa Hermes C. Antoni Rufi prae(fecti) veh(iculorum) et cond(uctoris) p(ublici) p(ortorii) ser(vus) vilic(us) Fortunat(ianus) fecit.* Inscripţiunea C. I. L. III. nr. 1568 (Mehadia) ne arată că acelaşĭ Rufus era *conductor portorii Pannoniae;* acéstă provincie făcênd parte din circonscriptiunea Illyriculuĭ, urméză că şi Dalmatia, ce avea acelaşĭ arendaş, intra în aceiaşĭ circonscripţiune. Decĭ părerea d-luĭ Domaschewski (op. cit. p. 152) că Dalmatia ar fi fost în afară de teritoriul vamal al Illyriculuĭ, pentru că în genere nu s'ar fi găsit într'ensa staţiunĭ vamale, cată a fi respinsă.

[2]) C. I. L. III 6124.

[3]) Despre Ripa Thracia, care nu este identică cu Mœsia inferior, ci corespunde părţiĭ răsăritene a acestei provinciĭ, vedi înapoĭ nr. 16. Cf. C. I. L. III 751, 752.

[4]) C. I. L. III 4063, 4105.

[5]) C. I. L. III, 753.

[6]) C. I. L. III, 5121, 5691; V. 1864; 8650.

7. *Raetia*,[1]) şi
8. *Dacia*.[2])

Fie-care din aceste opt provincii formând câte un *publicum*, Illyricum alcătuia *octo publica*, tot aşa precum vama Africeĭ se numia *IIII publica Africae* [3]) după cele patru districte financiare ale sale, carĭ maĭ târḑiŭ sunt şi administrative : Africa proconsularis, Numidia saŭ o parte a Numidieĭ, Byzacena şi Tripolitana [4]). De aceia în inscripţiunea C. I. L. III 4288 un Iulius Proclus se întitulézâ *cond(uctor) VIII*, adică *conductor octo publicorum*, arendaş al celor 8 provinciĭ vamale ale Illyriculuĭ. *Octo publica.*

Ast-fel Dacia, de şi divisată de Hadrian în două părţĭ : *Superior* şi *Inferior*, dar din punctul de vedere administrativ şi financiar se considera ca un singur district ; tot astfel şi pentru vămĭ, forma un singur *publicum*. Din contra, de la Marcus Aurelius încóce Dacia fiind divisată în treĭ părţĭ, fie-care din aceste părţĭ alcătuia câte un *publicum* a parte, cum dovedesce inscripţiunea luĭ Claudius Xenophon C. I. L. III 6575 = Sup. 7127 din timpul împĕratuluĭ Commodus, unde Xenophon se întitulézâ *proc(urator) Illyrici per Moesiam inf(eriorem) et Dacias tres*. De aci urmézâ că în epoca când vămile nu maĭ eraŭ arendate, ci se administrau direct prin sclavĭ şi liberţĭ imperialĭ, circonscripţiunea vamală a Illyriculuĭ se compunea din ḑece districte *Decem publica.* saŭ *X publica*. In realitate inscripţiunea C. I. L. III 5120 ne arată pe un C. Antonius Iulianus *proc(urator) p(ublicorum) p(ortorii) decem* [5]).

[1]) Appian, care vorbesce despre domeniul vamal al Illyriculuĭ (*Illyr.* 6), atesta acésta în mod formal ; iar C. I. L. III 4720 comp. cu V, 5079 şi 5080, ne arată pe acelaş arendaş ţinĕnd vămile Reţieĭ si Noriculuĭ.

[2]) C. I. L. III 753.

[3]) Pe un plumb vamal antic din Cabinetul numismatic din Dresda publicat de O. Benndorf *Beiträge zur kenntnis des Theaterwesens* p. 79 tab. I. nr. 34, se citesce : *IIII p(ublica) A(fricae) Aug(usti) n(ostri)*. Cf. Rostowzew, *Arch. Epigr. Mitth.* XIX, 131.

[4]) Tissot, *Géographie comparée de l'Afrique romaine* 1888 p. 37—42.

[5]) Ast-fel trebue citit, cum propune Rostowzew, loc. cit. 130, iar nu *P(rovinciae) P(annoniae) [s(uperioris)]*, cum citesce d. Mommsen schimbând pe X în S.

Prin urmare *VIII publica portorii* corĕspunde luĭ *publicum portorii Illyrici et ripae Thraciae*, ĭar *X publica portorii* este egal cu *publicum portorii vectigalis Illyrici*.

Limitele şi staţiunile teritoriuluĭ vamal.

Limitele acestuĭ întins teritoriŭ vamal şi subdivisiunile luĭ în districte maĭ micĭ le putem constata prin însĕşĭ inscripţiunile staţiunilor vamale.

Aceste staţiunĭ vamale sunt:

A. Fruntaria occidentală

I. Intre *Italia* şi *Noricum* (Noricum corespundea uneĭ părţĭ din Styria, Carinthieĭ, Carnolieĭ şi Salzburguluĭ). Treĭ eraŭ căile carĭ plecaŭ din Aquileja spre Italia: una conducea la *Atrans*; a doua se îndrepta către Virunum; a treia lega Aquileja cu Veldidena. Decĭ pe câte-şĭ trele aceste căĭ trebuia a se găsi cel puţin câte o staţiune vamală. In realitate avem:

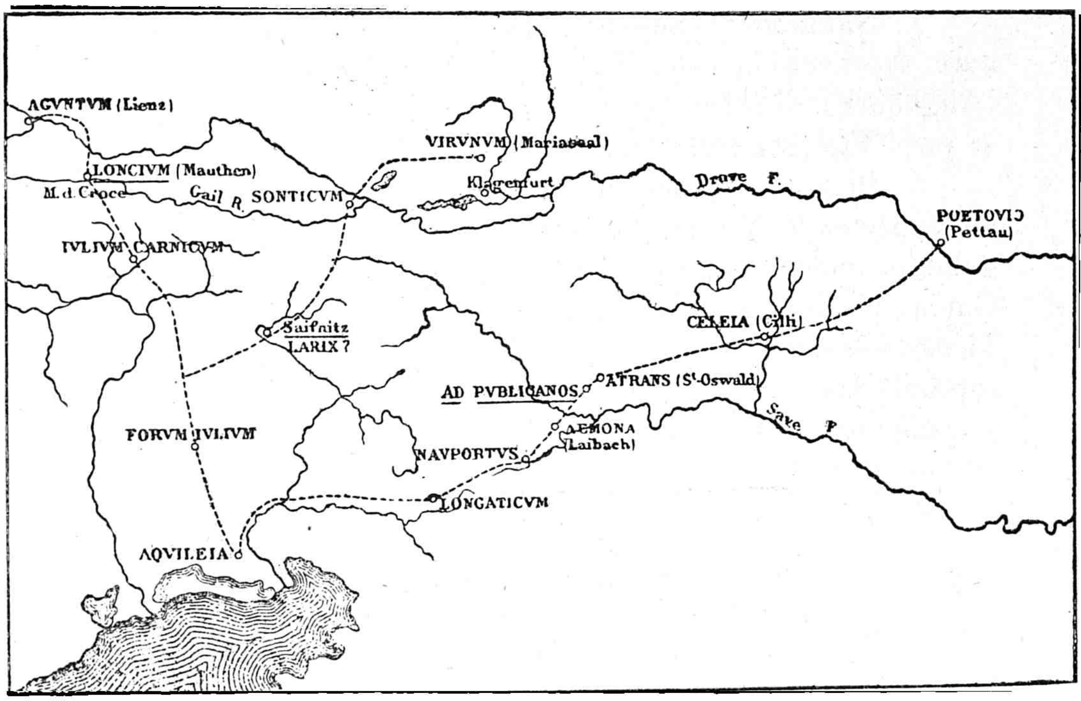
1. *Atrans* [1]) (aḍĭ St. Oswald în Carniolia). Acéstă staţiune vamală fórte însemnată, precum resultă din numerósele inscripţiunĭ relative la portorium descoperite acolo,[2]) era aşeḍată pre marea cale ce ducea de la Aquileja (Veneţia) la Vindobona (Viena), trecênd prin Aemona (Laibach), Pœtovio (Pettau) şi Savaria (Stein am Anger). Pe acéstă cale, care traversa Alpiĭ la muntele Ocra, Italia procura barbarilor vin, sărăturĭ, unt-de-lemn, primind în schimb sclavĭ, animale, peĭ, ferul de Noricum şi chiar chihlibarul de la marea Baltică.[3])

[1]) Asupra acesteĭ staţiunĭ cf. C. I. L. III, p. 627.

[2]) Deosebit de C. I. L. III 5121 reprodusă maĭ sus, citâm: C. I. L. III 5123 *Noreie Auguste et honori stat(ionis) Atrantinae Bellicus et Eutyches (contra) scr(iptores) stat(ionis) eiusdem.* C. I. L. III S. 11674: *d(eo) [i(nvicto)] M(ithrae) Marti[alis] Au[g(ustorum)] pro salute Primigeni Aug(ustorum) n(ostrorum) vil(icus) s[t]at(ionis) Atrantin(ae).* Idem C. I. L. III 5122, 5117, 5124, 5146, 5184.

[3]) Inscriptiunile de la Atrans ne arată treĭ arendaşĭ: fratiĭ Iuliĭ (C. I. L. III 5121), Q. Sabinus Veranus şi C. Calcinius Tertianus (C. I. L. III 5146, 5184), treĭ *contrascriptores* în serviciul statiuneĭ Atrans: Bellicus şi Eutyches (C. I. L. III 5123), şi Secundianus (C. I. L. III 5124), precum şi patru *vilici:* Fructus, Benignus, Primigenius şi Fortunatus (C. I. L. III 5146, 5121, 11674, 5117), din carĭ ceĭ douĭ din urmă eraŭ sclavĭ aĭ împĕratuluĭ saŭ aĭ luĭ C. Antonius Rufus, *procurator vectigalis Illyrici.*

2. *Larix*[1]) (Saifnitz, în Carintia), aflătóre pe calea Aquileja-Virunum ;

3. *Virunum*[2]) (Mariasaal în Carinthia);

4. *Aquileja*, după ce a încetat de a face parte din Gallia Cisalpina[3]) şi vama sa n'a maĭ intrat în vămile Italieĭ,[4]) a fost alipită la Illyricum ca staţiune de graniţă[5]).

De acolo linia vamală mergea spre Nord:

5. *ad tricesimum*[6]), (astă-ḑĭ Pontebba), şi apoĭ maĭ departe spre Monte Croce la

[1]) C. I. L. III 4716... *(contra) sc riptor) ex pr...?*

[2]) C. I. L. III S. 11549 : *v[ik(arius)] actor (vel actor[is] [s tat(ionis)... pro [sal(ute) sua...]*

[3]) Cele două inscripţiunĭ C. I. L. I 1462 (V, 703) şi V 792 datéza din epoca, cand Aquileja şi Tergeste aparţinéŭ Gallieĭ Cisalpine.

[4]) C. I. L. V p. 75. 83, comp. C. I. L. III p. 279.

[5]) C. I. L. V 820.

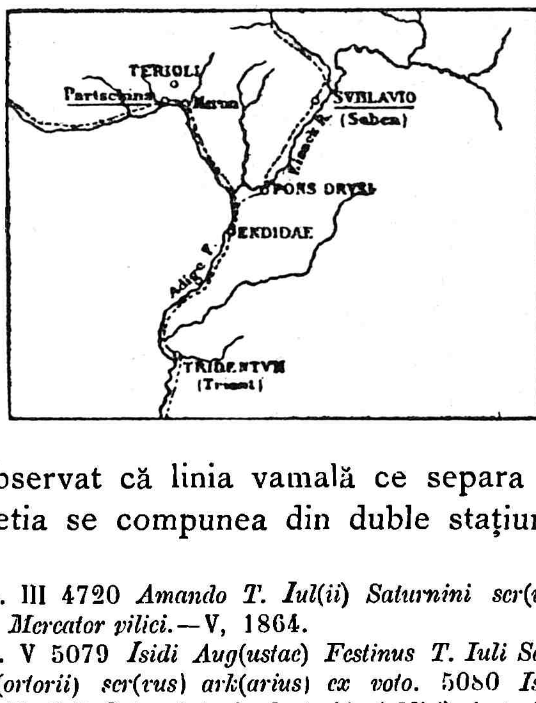
[6]) C. I. L. 1801.

6. *Loncium*[1]) (Mauthen saŭ Gurina în Carintia) situată pe calea Aquileja-Veldidena.

II. Intre *Italia* şi *Raetia* (acésta din urmă coprindea Tyrolul şi o parte din Elveţia):

7. *Sublavio*[2]) (Seben în Tyrol), post important vamal, care supraveghia calea de la Verona la Augusta Vindelicum (Augsburg), trecênd prin Pons Drusi, prin pasul Brenner şi prin *Vipitenum* (Sterzing).

8. Incă o staţiune vamală lângă orăşelul *Partschins*,[3]) nu departe de Meran, în valea rîuluĭ Zirl, afluent al Adigeluĭ, pe unde trecea Via Claudia în direcţia de la Verona către Gallia. Nu departe de Partschins se afla lagărul *Terioli* (adĭ Tirol, la vest de Meran) unde soldaţĭ de aĭ legiuneĭ III Italica supraveghiaŭ transportul mărfurilor, controlând obiectele şi vama chiar.[4])

E de observat că linia vamală ce separa Italia de Noricum şi Raetia se compunea din duble staţiunĭ dincóce şi

[1]) C. I. L. III 4720 *Amando T. Iul(ii) Saturnini ser(vo contra) sc(riptori) Maturus et Mercator vilici.*—V, 1864.

[2]) C. I. L. V 5079 *Isidi Aug(ustae) Festinus T. Iuli Saturnini c(onductoris) p(ublici) p(ortorii) ser(vus) ark(arius) ex voto.* 5080 *Isidi Myrionymae sacrum Festinus T. Iuli Saturnini c(onductoris) p(ublici) p(ortorii) ser(vus) ar[k(arius)] posuit; Fortunatus eiusdem ser(vus contra) scriptor faciundum curavit.*

[3]) C. I. L. V, 5090.

[4]) *Notitia dignit.* ed. Böcking, p. 102: «Praef. leg. III Italicae transvectioni specierum deputatae Teriolis». Cf. Cagnat op. cit., p, 32.

dincolo de graniţă. Ast-fel avem în Italia *ad publicanos*,[1]) iar în Noricum St. Oswald *(Atrans)*; în Italia Pontebba *(ad tricesimum* [2]), iar în Noricum Saifnitz *(Larix)*; în Italia Monte Croce,[3]) iar în Noricum Mauthen saŭ Gurina *(Loncium)*; la fruntaria Rætieĭ Seben *(Sublavio)*.

III. Intre *Raetia* şi *Gallia*.

6. *Magia* [4]) (adĭ Mayenfeld în Elveţia, (situată pe calea de la *Curia* (Chur) la *Turicum* (Zürich), acolo unde trecea Rhinul.

B. **Fruntaria septentrională a Illyriculuĭ**

Este probabil că în acéstă parte fruntaria Illyriculuĭ era indicată printr'o linie convenţională, care plecând de la Rhin puţin maĭ sus de lacul Constanţa, atingea Dunărea către Regina (Regensburg), unde trebue să fi fost o staţiune vamală, şi de acolo apoĭ urma cursul Dunăriĭ, numĕrând staţiunile următóre :

1. *Boiodurum* [5]) (Innstadt) aprópe de Passau, la confluenţa Dunăriĭ şi a riuluĭ Oenus (Inn), staţiune însemnată găsindu-se nu numaĭ la marginea Illyriculuĭ şi a Germanieĭ, dar şi a Retieĭ şi Noriculuĭ;
2. *Vindobona* (Viena);
3. *Carnuntum* (Petronell).

In amêndouĕ aceste oraşe trebue să fi fost biurourĭ vamale;

4. *Bregetio*,[6]) pe Dunăre (O Szoni, în Ungaria);

[1]) Comp. Mommsen, C. I. L. III p. 489.

[2]) C. I. L. V. 1801. 8650: *Onesimus ser(vus) vil(icus) vectigal(is) Illyri(ci)*.

[3]) C. I. L. V. 1864.

[4]) Idem.

[5]) C. I. L. III 5691 *Faustiniano vect(igalis) Illy(rici) vil(icus) Ingenus fil(ius) et Felix (contra) sc(riptor) ex vik(ario) eius.*—De asemenea vedĭ inscripţiunea nr. 5121.

[6]) C. I. L. III 4288 *Genio commerci et negotiantium Primiti(v)us, Iuli Procli cond(uctoris) (octo) ser(vus) vil(icus)*. Prin (*octo*) d. Mommsen înţelege publica vectigalia Illyrici: *Cond(uctoris octo [publicorum] serv(us)* adică *conductor portorii Illyrici et ripae Thraciae*, înainte de divisiunea Dacieĭ în treĭ provinciĭ, şi în epoca când vămile Illyriculuĭ eraŭ arendate.

5. *Aquincum* [1]) (Alt-Ofen);
6. *Intercisa* [2]) (Duna-Pentele) la sud de *Aquincum*, şi
7. *Altinum* [3]) (Mohacĭ).

De la acéstă staţiune în jos fruntaria circonscripţiuneĭ Illyriculuĭ este nesigură. După Desjardins [4]) linia vamală continua cât-va timp încă cursul Dunăriĭ în direcţiune de la Nord spre Sud, până la *vallum romanum*, aci părăsea fluviul, îndreptându-se catre Est, pe lângă acest vallum până la Tissa, unde apoĭ urcà rîul către Nord înconjurând astfel câte-şĭ trele Daciĭ. D. Cagnat [5]) şi Cantacuzène [6]) admit că fruntaria, după ce continua pe lângă Dunăre şi pe lângă vallum romanum, în direcţiunea către Est, urma cursul Mureşuluĭ, lăsând în chipul acesta o bună parte din Dacia afară din Illyricum. Acéstă părere este sprijinită pe existenţa a două birourĭ vamale, situate unul la Pons Augusti (Veczel), cel-l'alt la Sarmizegethusa. Dar, precum vom arăta maĭ la vale, aceste două staţiunĭ fac parte dintr'o altă linie vamală, o linie internă : Orşova-veche—Zalatna.

Cum vedem, în lipsă de isvóre, suntem reduşĭ la simple conjecturĭ. Numaĭ descoperirile ulterióre vor veni ca să acopere lacunele ce avem în acéstă parte a fruntarieĭ vamale.

[1]) Mittheilungen der Centralcommission zur Erf. und Erh. der Kunst und hist. Denkmale (Band XVIII, 1892) :... *Manibus D'iis).. atae an (norum) XXII conjugi carissim(ae) Ing(c)nuus v(e)ct(i)galis I(ll)yri(ci) ser(vus) c(ontra) sc'riptor) stat(ionis) Acquine(ensis).*

[2]) C. I. L. III Sup. 10301 : *Deo acterno pro sal(ute) d(omini) n(ostri) Sev(eri) A[lexandri] p(ii) f(elicis) Aug(usti) et [Iul(iae) Mamc ae Aug(ustae) ma(tris) Au(gusti) vot(um) red(dit) l(ibens) Cosmus pr(aepositus) sta(tionis) Spondilla Synag...* ultimele cuvinte sunt neînţelese. — 10308 : *d]eo soli au[g(usti).... limus stat(ionarius) [p ub(lici) v otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

[3]) Pe un plumb găsit la Mohacĭ : *Roburi Cl(audii) V... (servi) vil(ici).* (Arch. epigr. Mitth. XIII, 140).

[4]) *Monuments épigraphiques du Musée national hongrois*, nr. 112.

[5]) Op. cit., 36.

[6]) Op. cit., 73.

c. Fruntaria orientală saŭ limes alutanus

Punctul de plecare al linieĭ vamale d'a lungul Oltuluĭ în sus este :

1. *Malva* [1]) (astă-ḍĭ Celeiŭ) pe malul nordic al Dunăriĭ;
2. *Slăveni* [2]);
3. *Romula* [3]) (Recĭca);
4. *Acidava* [4]) (Ienuşeşti, lângă gara Piatra-Olt);
5. *Rusidava* (Drăgăşanĭ);
6. *Pons Aluti* (Ioneştiĭ Govoriĭ);
7. *Buridava* [5]) (Boronésa);
8. *Castra Trajani* (Gura-Văiĭ);
9. *Arutela* [6]) (Bivolariĭ, în sus de mănăstirea Cozia);
10. *Praetorium* [7]) (Racoviţa-Copăcenĭ, lângă mănăstirea Cornetu);
11. *Pons-Vetus* (Câineniĭ);
12. *Caput Stenarum* (Boiţa în Transilvania).

Săpăturile şi cercetările ce am întreprins pé malul Oltuluĭ dovedesc că Hadrian a făcut din acest rîŭ o linie fortificată, un *limes* saŭ o fruntarie a Dacieĭ, cu o reţea întrégă de castele, ce eraŭ apărate de corpurĭ auxiliare. Aceste castele servéŭ tot într'un timp, cum vom arăta maĭ departe, drept staţiunĭ vamale, vămile de la fruntariele imperiuluĭ avênd o organisaţiune specific militară.

[1]) Veḍĭ maĭ sus nr. 18.

[2]) Veḍĭ inscripţiunea de reconstrucţiune a lagăruluĭ din a. 205 p. Chr. şi alte inscripţiunĭ la Tocilescu, *Neue Inschriften aus Rumenien* Wien 1896 p. 4—8.

[3]) Inscripţiunea ce comentăm punênd Romula între Sarmizegethusa şi Tomi, nu lasă nicĭ-o îndoĭală că e vorba de Romula de lângă Olt. Tot aci s'a găsit un altar înălţat de un sclav Hylas *vicesimarius*, întrebuinţat adică la impositul *vicesima hereditatium* séŭ la *vicesima manumissionum*: *Nymphis Hylas vicesimar(ius) ex v(oto) p(osuit)* (Tocilescu, *Neue Inschriften aus Rumenien* Wien 1896 p. 3 nr. 5).

[4]) Cărămidă cu stampila : *coh(ors) II Fl(avia) Com(magenorum)* la Tocilescu, Arch.—epigr. Mitth. XI p. 20 n. 3.

[5]) Cărămidă cu stampila : *co(ho)rs m(illiaria) B(rittonum)* la Tocilescu, *Arch.—epigr. Mitth.* XIX, p. 8 n. 15.

[6]) *Archäol. epigraph. Mittheilungen*, XIV p. 13 şi 14 nr. 21, 22 (an. 138).

[7]) *Archäol. — epigraph. Mittheilungen*, XVII p. 82, 224, 225 (a. 138 şi 140 p. Chr.).

D. Linia vamală pe litoralul nordic şi apusan al Mării-Negre

Staţiunile vamale ale Illyriculuĭ şi Rîpeĭ Thrace pe litoralul nordic şi apusan al Mării-Negre sunt:

1. *Tyras* [1]) (Akkerman, pe malul drept al Dnistruluĭ;)

2. *Tomis* (Constanţa). Acésta resultă în chip neîndoios din inscripţiunea ce comentăm, căcĭ ea înşiră Tomis între oraşele situate numaĭ pe liniĭ vamale; decĭ urméză ca şi dênsa să fie tot ast-fel. Acéstă conclusiune se întăresce apoĭ prin faptul că Tyras era o staţiune vamală, decĭ linia se întindea şi pe ţĕrmurile Mării-Negre, coprindênd şi Tomis.

E. Staţiunile d'a lungul Dunăriĭ de jos şi Saveĭ

1. *Durostorum* [2]) (Silistria);
2. *Nicopolis* [3]);
3. *Oescus* [4]) (Ghighen);
4. *Malva* (Celeiŭ), pe malul nordic al Dunăriĭ, în faţa Ghighenuluĭ;
5. Ostrovo [5]);
6. *Almus* [6]) (Lom-Palanca);
7. *Ratiaria* [7]) (Arcer-palanca);
8. *Tsierna* [8]) (Orşova-vechiă) pe malul nordic al Dunăriĭ;

[1]) C. I. L. III 781 arată condiţiunile, sub carĭ lăcuitoriĭ oraşuluĭ Tyras în timpul luĭ Septimiŭ Sever şi Caracalla puteaŭ să se bucure de vechile lor imunităţĭ, de a nu plăti *portorium* stabilit în oraşul lor.

[2]) C. I. L. III S. 7479 *Vale]riae Irene q[uae vixi]t annis. LV, Cat... rus vectig(alis) [Illyrici] vil(icus) stat(ionis) Duros[tori]*.

[3]) C. I. L. III S. 7434—7435.

[4]) Inscripţiunea ce comentăm.

[5]) C. I. L. III 6126 *D is) m(anibus) T(itus) Annius Superstes vix(it) an(nis) XXX h(ic) s(itus) e(st). T(itus) Iul(ius) Kapito c(onductor) p(ublici) p(ortorii) et Iulia Cynegis her(edes) clienti f(aciendum) c(uraverunt)*. Menţiunea acestuĭ arendaş vamal în epitaful unuĭ sclav indică, cum drept observă d. Domaschewski, existenţa la Ostrovo a uneĭ staţiunĭ.

[6]) C. I. L. III 6124.

[7]) Inscriptiunea ce comentăm.

[8]) C. I. L. III 5168. 1565.

9. *Margum*[1]) (Orasje lângă Dubroviça), la vĕrsarea Moraveĭ în Dunăre;

10. *Sirmium*[2]) (Mitroviça) pe rîul Sava.

F. Fruntaria meridională a Illyriculuĭ

Nu cunóscem nicĭ o staţiune vamală pe fruntaria de mĭaḑă-ḑi, precum nu scim nicĭ pe unde anume mergea acéstă fruntarie.

G. Vămĭ interióre ale Illyriculuĭ

Deosebit de drepturile vamale ce se percepéŭ la fruntariele Illyriculuĭ, acesta poseda şi liniĭ de vamă secundare saŭ liniĭ de graniţă între provinciile ce-l compunéŭ. Mărfurile decĭ se vămuĭaŭ nu numaĭ la intrarea saŭ la eşirea din Illyricum, ci şi la intrarea şi la eşirea din fie-çare provincie ale acesteĭ circonscripţiunĭ, o dispoziţiune care îşĭ găsesce analogie în Egypt şi în Africa [3]).

Să vedem liniile vamale dela confiniile a douĕ provinciĭ limitrofe.

I. — Intre *Pannonia* şi *Dalmatia*. — Linia acésta nu se póte încă fixa, din causa puţinelor cercetărĭ pênĕ acum intreprinse.

II. — Intre *Raetia* şi *Noricum*.— 1. Biuroul vamal de

[1]) C. I. L. III 1647 :.... *genio*] *splendidiss*[*i*]*mi becti*(*galis*) *I*[*lly*]*rici sub cura Iu*[*c*]*u*[*n*]*di*(*i*) *Marci v*(*iri*) [*e*(*gregii ?*)] *proc*(*uratoris*) *Aug*[*ust*]*i Be*[*ll*]*icus ? Caesa*]*ris*] *n*(*ostri*) *ver*(*na*) *vil*(*icus*).

[2]) Inscripţiunea ce comentăm.

[3]) Pentru Africa C. I. L. VIII 14454 (Sidi Soltan) inscripţiune în onórea unuĭ *procurator* IIII *p*(*ublicorum*) *Afr*(*icae*); şi C. I. L. VIII 12314 (Bişka = Bisica) (*Veneri Aug. sac. Delius Abascanti Aug*(*usti*) *vil*(*ici*) *vic*(*arius*) *teloneum a fundamentis sua impensa r*[*e*]*stituit et ampliavit. Teloneum* semnéză de sigur biuroŭ vamal. Acelaş sens are gr. τελώνιον în *Revenue Laws of Ptolemy* col. 9, 5; la Lexikografĭ (Suidas s. v.; Pollux 9, 28; în Evangheliĭ (Matth. 9, 9; Marc. 2, 14), la Scriitoriĭ bisericeştĭ (Migne *Patr*. 110, 576); în inscripţiunĭ *teloneum* (C. I. L. VIII 12314) şi τελώνιον (*Ancient greeck inscriptions in the Brit. Mus.* III DIII.; şi Rowstowzew, loc. cit. p. 127.)

la Innstadt (*Boiodurum*), deja citat, şi póte încă 2. Cel de la Ischl [1]) (*Oescus*) pe Chiemsee. Aceste două posturĭ taxaŭ mărfurile ce venéŭ din Noricum în Raetia séŭ vice-versa.

III.— Intre *Noricum* şi *Pannonia*. — 1. Steinamanger séŭ Szombately (*Savaria*) [2]) în Ungaria şi 2. Pettau (*Poetovio*) [3]) pe Drava. Ele supraveghéŭ frontiera celor două provincii.

IV. Intre *Pannonia superióră* şi *cea inferióră*. Nu cunóscem vre-o staţiune vamală între aceste două provincii.

V. Intre *Pannonia inferióră* şi *Moesia superióră* (Serbia

[1]) C. I. L. 5620: *D(eo) i(nvicto) M(ithrae) Secundinus Aug(usti) n(ostri) vil(icus) stat(ionis) Esc....* D. Domaschewshi (op. c. p- 138) crede că e vorba de Ischl de lângă Chiemsee, iar nu acela de lângă Wolfangsee, pentru că o staţiune vamală tocmaĭ în mijlocul Noriculuĭ ar fi cu totul neînţelésă.

[2]) C. I. L. III 4155 Herc(uli) Aug(usto)... Aug[(ustorum)] n(ostrorum) ser(vus contra) s[c(riptor)]. — 4161 Nemesi Aug(ustae) sac(rum Heliodorus Aug(usti) n(ostri) vil(icus) stat(ionis) Savar(ensis).—Eph. epigraph. IV n. 480... [Aug(ustorum)] n(ostrorum) vil(icus) stat(ionis) Savarensis.

[3]) Afară de inscripţiunea ce comentăm, C. I. L. III 4015 *Isidi Aug(ustae) sacrum Martialis Firmini Q. Sabini Verani t... p... conduc(toris) portori Illyrici ar[k]ari vic(arius).—4017: [I]sidi [My]rio[ny]mae [pro] fructu [Sabi]ni Verani [con]duct[oris].—4024: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) pro salute Gongi Nestoriani procuratoris (trium) Aug(ustorum) n(ostrorum) Ianuarius eorundem [s]er(vus contra) sc(riptor)*. Săpăturile întreprinse de W. Gurlitt (*Iahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, band II, *Beiblatt* (colóna 87-96), în câmpiile satelor Ober-Haidin, Unter-Haidin şi Ober-Rann pe malul drept al Draveĭ în faţa oraşuluĭ Pettau, aŭ constatat că acolo se întindea anticul Pœtovium; s'a desgropat la Unter-Haidin un edificiŭ ce servise administratiuneĭ vamale (*Archäol.-epigr. Mitth.* XIX, 22), şi 9 inscripţiunĭ votive, din carĭ 2 (C. I. L. III S. 14052 şi 14062), sunt ridicate de sclavĭ imperialĭ, restul (n. 4047, 14054—14059) de sclavĭ fără altă designare. Intre aceştĭ sclavĭ, unul Aeliodorus (pentru Heliodorus) se 'ntituléză *contrascriptor* (n. 14062), decĭ este un funcţionar al biurouluĭ vamal din Pœtovio.—Maĭ vedĭ C. I. L. III 4016, 4017 şi 4044. Nr. 4015 şi 4017 datéză din epoca administratiuneĭ vămilor prin arendaşĭ (conductores); 14052 şi 14062 din epoca când ele se administraŭ prin agenţĭ imperialĭ.—Alte patru inscripţiunĭ de curênd descoperite într'un Mithraeum: 1) *Invicto Mithrae Festus, Primi p(ublici) p(ortorii) vil(ici) vicarius, v(otum s(olvit*; 2) *Petrae genetrici Felix, Prudentis, Antoni Rufi, p(ublici) p(ortorii) vil(ici) vic(arius), ex viso*. Felix care închină monumentul, este representantul luĭ Prudens, care era sclav al luĭ Antoninus Rufus şi administrator (οἰκονόμος) al luĭ publicum portorii Illyrici; 3) *D(eo) I(nvicto) M(ithrae) Optimus, Vitalis, Sabini Verani, p(ublici) p(ortorii) vil(ici) vic(arius), v(otum) s(olvit)*; 4) *Naturæ Dei Prudens, Primi, Anton Rufi, p(ublici) p(ortorii) vil(ici) vicarius*. (Vedĭ Gurlitt, *Iahreshefte* maĭ sus citate).

actuală şi o parte din Bulgaria), cunóscem staţiunea vamală deja citată *Sirmium*. De asemenea

VI. Intre *Dalmaţia* şi *Moesia superióră:*

1. *Guberevçi,*[1]) lângă Stojnik în Bosnia, şi

2. *Kaceanik,* la nord de Iuskiub (*Scupi*[2]) pe Vardar în Albania.

VII. Intre *Mœsia Superior* şi *Thracia*:

1. *Kumanovo*[3]);

2. *Trn*[4]), în Bosnia;

VIII. Intre *Mœsia Superior* şi *Dacia Apulensis:*

1. *Tsierna*[5]) (Orşova-vechie);

2. *Ad Median*[6]) (Mehadia);

3. *Pons Augusti*[7]);

4. *Sarmizegethusa*[8]) (Grădiştea);

5. *Micia*[9]) Veczel);

6. *Ampelum*[10]) (Zalatna).

[1]) C. I. L. III S. 8163: *Invicto deo Ision Caes(aris) n(ostri) ser(vus) vi-l(icus) vectigal(is) Illyr(ici) templum omn(i) re instruct(um) a solo p(ecunia) s(ua) f(aciendum) c(uravit).*

[2]) *Ephem. epigr.* IV nr. 491: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) pro salute imp(eratorum) L. Sept(imii) Severi et M. Aureli Antonini p ii felicis Aug(ustorum) et Iu[l iae Aug(ustae) matr(is) castrorum Thal[l ion eorundem v il(icus)] v(otum) s(ol-vit) l(ibens) m(erito) Pompeiano et Avito co(n)s ulibus).* A. p. Chr. 209.

[3]) C. I. L. III 1697: *J(ovi) o(ptimo) m(aximo) D(olicheno) pro salute imp(eratoris) M(arci) Aureli Antonini Pii Aug(usti) et Iuliæ Aug(ustæ matri s] kast(rorum) Achilleus eorundem servus pos'uit) Kal(endis) Novembri[b(us)] Sabino II et Annulino co(n)s(ulibus). A. p. Chr. 216.*

[4]) Arch. epigr. Mitth. X p. 53: *Sancto Casebono sacrum pro salute imp(eratoris) M. Antonini A]u[g.], Felicissimus ser(vus) v[il(icus)].*

[5]) C, I. L. III 1568.

[6]) C. I. L. III 1565: *Herculi pro salute imp(eratoris) M(arci) Aurel(ii) Ant[onini pii Aug(usti) et Iuliae Dom nae Aug(ustae) matri Aug(usti) et castrorum sub cura Iul(ii) Paterni proc(uratoris) Syntrophus vil(icus).*

[7]) C. I. L. III S. 7853: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) terrae Dac(iae) et genio p(opuli) R(omani) et commerci Felix Caes(aris) n(ostri) se r(vus)] vil(icus) statio'nis) Pont(is) Aug(usti) promot(u)s ex st(atione) Mic(ia) ex vi...*

[8]) Inscripţiunea ce comentăm.

[9]) Inscriptiunea de maĭ sus nota 7.

[10]) C. I. L. III S. 7837: *[Isi di? [pro salut]e M(arci) Iul(ii) Ap[olli]naris Ver[u]s Aug(usti) n(ostri), Romanus Aug(usti) n ostri) vern(ae) [v]il(ici) posue runt ?* — C. I. L. III p. 958 (tabla cerată). *T. Iuli Saturnini conduct(oris) Illyri(c') ann(o?) VI.*

Linia Orşova-Zalatna.

Existenţa acesteĭ curióse liniĭ vamale Orşova-Zalatna, care trecea d'a curmeḑişul prin interiorul Dacieĭ Apulensis, ne autorisă a presupune că pe acolo era însăşĭ graniţa dintre Mœsia Superior şi Dacia, întru cât astă-ḑĭ este bine stabilit că liniile vamale coincid cu fruntariele provinciale. O atare conclusiune este confirmată printr'o serie de fapte ce am semnalat maĭ 'nainte cu ocasiunea explicăriĭ alteĭ inscripţiunĭ [1]): corpurĭ militare din armata Mœsieĭ superióre staţionéză în partea apusană a platouluĭ transilvan şi în câmpia de la Tisa şi Temeş [2]); două inscripţiunĭ aflate una la Sarmizegethusa, [3]) alta la Mehadia [4]) se referă la guvernatorĭ de aĭ Mœsieĭ Superióre; în fine un servus, vilicus al uneĭ staţiunĭ vamale, înalţă un altar ḑeităţiĭ *Terra Dacia* în Veczel, adică tocmaĭ la graniţa provincieĭ Dacia. [5])

Linia vamală Orşova-Zalatna servea, cum se va arăta maĭ departe, ca un noŭ control asupra mărfurilor intrate în cuprinsul Dacieĭ, control exercitat de către funcţionariĭ civilĭ, după ce mărfurile fusese deja revisuite o dată la vama de graniţă alutană, de către autorităţile militare, sub a cărora supraveghere se găséŭ biurourile vamale la fruntaria imperiuluĭ.

Districtele financiare ale Illyriculuĭ.

Dar până a ne ocupa în particular despre acéstă cestiune, cată să observăm că circonscripţiunea financiară a Illyriculuĭ nu era divisată numaĭ în provinciĭ, ci aceste provinciĭ alcătuiaŭ intre ele districte aparte administrate de procuratoriĭ *vectigalis Illyrici*. Dovada o găsim în inscripţiunea procuratoreluĭ Ti. Claudius Xenophon carele a ocupat între alte funcţiunĭ şi pe aceea de *procurator (vectigalis) Illyrici per Moesiam inf(eriorem) et Dacias tres.* [6]) Iacă deci un district financiar compus din cele treĭ Daciĭ şi din Mœsia

1) Inscr. nr. 14 din opera de faţă.
2) C. I. L. III 8070.
3) C. I. L. III 7904.
4) C. I. L. III 1566.
5) C. I. L. III 7853.
6) C. I. L. III 6675 şi nr. 18 al opereĭ de faţă.

inferióră. Al douilea district se alcătuia probabil din Mœsia superióră şi cele două Pannoniĭ. Acésta resultă din faptul că atât între Pannonia şi Noricum, cât şi între Mœsia superióră şi Dacia, exista, cum vĕḑurăm, câte o linie internă de vamă.

Al treilea district era póte Raetia şi Noricum, căcĭ ambele provinciĭ le găsim arendate la una şi aceiaşĭ persónă T. Iulius Saturninus [1]); Dalmatia în fine alcătuia un district pentru sine a parte.

Cum vedem, *portorium* în loc de a ajuta comerciul, îĭ creia tot felul de greutăţĭ, despărţĭa provinciile între ele prin liniĭ vamale, supunênd aceiaşĭ marfă la vamă de câte 3 şi 4 orĭ: la graniţa imperiuluĭ, la graniţele provinciilor, pe drumurĭ, fluviĭ şi rîurĭ, numaĭ şi numaĭ ca tesaurul să se umple cât maĭ mult.

Chipul de percepţiune al drepturilor vamale.

Eraŭ două chipurĭ de a percepe drepturile vamale: *arendarea* şi *regia*. In primul sistem statul, în schimbul unuĭ drept fixat maĭ dinainte, lăsa uneia saŭ maĭ multor persóne, orĭ uneĭ societăţĭ (*societas publicanorum* saŭ *vectigalium*, *socii publici portoriorum*) grija şi produsul percepţiuneĭ. Din momentul acela Statul nu maĭ avea să intervină de cât spre a supraveghĭa administraţiunea arendaşilor şi de a împedica abusurile lor, iar arendaşiĭ (conductores) îşĭ trimetéŭ sclaviĭ saŭ ómeniĭ liberĭ de carĭ dispuneaŭ, la biurourile vamale rĕspândite pe graniţă, în porturĭ şi în interiorul provincieĭ saŭ circonscripţiuneĭ.

In sistemul exploatăreĭ în regie, vama se percepea de către Stat prin ajutorul agenţilor specialĭ dependinţĭ de o administraţiune centrală.

Arendarea vămilor.

Se scie că în epoca republicană vămile, ca şi alte imposite directe saŭ indirecte, se arendaŭ la marĭ companiĭ de cavalerĭ romanĭ, carĭ sub multe raporturĭ amintesc societăţile moderne pe acţiunĭ. Şi societăţile romane (societates) emiteaŭ acţiunĭ numite *partes, particulae,* carĭ aveaŭ cota lor în forum roman şi formaŭ obiectul speculaţiunilor

[1]) C. I. L. V. 5079 şi 5080 comparate cu C. I. L. III 4720.

de bursă [1]). Atarĭ societăţĭ continuară să se bucure şi sub imperiŭ de o stare înfloritóre [2]) ajungênd la o putere însemnată, pentru ca deja Tiberiŭ să ia mĕsurĭ contra lor. Ast-fel de la Tiberius începe ca marile societăţĭ ale Publicanilor [3]) să dispară încet cu încetul şi ca vămile să se arendeze la particularĭ bogaţĭ, formând micĭ societăţĭ de *conductores*, ba chiar la conductorĭ în parte, [4]) şi acésta devine regulă în secolul al II-lea.

Acest proces în ce priveşte vămile póte fi urmărit maĭ în tóte provinciile. In *Gallia* vămile sunt în timpul luĭ Cesar arendate la o societate numită oficial *socii quadragesimae Galliarum* [5]) maĭ târḑiŭ însă la *conductores* [6]). Tot asemenea în Spania avem maĭ întêiŭ *socii quinquagesimae* [7]); în Egypt τελ(ῶναι) πεντ(ηκοστῆς λιμ(ένο)ς [8]); în Africa: *socii IIII publicorum Africae* [9]), iar în secolul al 2-lea *conductores* [10]); în Asia:

1) Mommsen, *Römische Geschichte* I[5] p. 864.

2) Tacitus *ann.* IV, 6 *frumenta et pecuniae vectigales, cetera publicorum fructuum societatibus equitum Romanorum agitabantur.* Când Neron voesce să desfiinteze tóte *vectigalia, Senatores* (Tacitus *ann.* XIII 50) ridică obiecţiune *quippe sublatis portoriis sequens ut tributorum abolitio expostularetur plerasque vectigalium societates a consulibus et tribunis plebei constitutas acri etiam tum populi Romani libertate, reliqua mox ita provisa, ut ratio quaestuum et necessitas erogationum inter se congrueret.*

3) Despre aceste societăţĭ a se vedea afară de literatura citată de Cagnat op. cit. 79, Deloume, *Les manieurs d'argent à Rome,* Paris p. 269 seq. şi Kniep, *Societas publicanorum.* Iena 1896 p. 26. 27.

4) Vămile asiatice dejà sub Tiberiŭ sunt arendate luĭ Sabinus, tatăl luĭ Vespasian (Sueton *Vespas.* I. *publicum quadragesimae in Asia egit manebantque imagines a civitatibus ei positae sub hoc titulo* καλῶς τελωνήσαντι.— De asemenea Annius Plocamus, înainte de împĕratul Claudius (Plinius 6 22, 84 *maris Rubri vectigal a fisco redemerat*). Asupra deosebireĭ dintre *socii* saŭ *publicani* şi *conductores* vedĭ Mommsen, *Staatsr.* II[3] p. 1018. 1019.

5) C. I. L. XII 724; 2348; 5362; V 7213 aparţin maĭ sigur secoluluĭ I-iu, de cât al doilea d. Chr. Vedĭ Rostowzew op. cit. 130.

6) C. I. L. V 7852: conductor M. Tarquinius Memor.

7) C. I. L. II 5064, după Hübner săpată cu litere elegante obicĭnuite în secolul al II-lea.

8) In timpul luĭ Hadrian a. 129, cum se citesce într'o inscripţiune din Syene publicată de Birch *Proceedings of the society of bibl. archeol.* 1882—1883 p. 164.

9) C. I. L. VII 12920; 1128.

10) Saenius Pompeianus *cond(uctor) IIII p. Afr.* (C. I. L. VI 8588; scrisórea luĭ Fronto către Marcu Aureliŭ IV 34, edit. Naber); T. Iulius Perseus (C. I. L. VIII 997).

socii publici portoriorum [1]) saŭ *socii quadragesimae port-(oriorum) Asiae* [2]), κοινωνοὶ τεσσαρακοστῆς λιμένων 'Ασιάς[3]) saŭ maĭ scurt κοινωνοὶ λιμένων 'Ασίας [4]), iar deja sub Tiberius *conductores.* [5])

Să revenim acum la *publicum portorii Illyrici.* Este maĭ mult de cât sigur că Hadrian a organisat circonscripţiunea vamală a Illyriculuĭ şi rîpeĭ Thrace, de şi prima menţiune despre acest teritoriŭ vamal se face într'o inscripţiune din anul 146 d. Chr. în timpul luĭ Antoninus Pius [6]). Aceluĭaşĭ mare organisator al financelor statuluĭ roman se datoresce, cum vom vedé maĭ departe, întocmirea limesuluĭ alutan şi a linieĭ vamale de fruntarie d'alungul rîuluĭ Olt. Vămile Illyriculuĭ nu le găsim arendate la marile companiĭ (Societates), cum am constatat aiurea, ci la particularĭ, carĭ une-orĭ puteaŭ avé asociaţĭ, cum fură ceĭ treĭ fraţĭ *Iulii.* Vămile Illyriculuĭ arendate.

Biurourile vamale *(stationes)* se aflaŭ în mânile sclavilor acestor arendaşĭ*;* uniĭ din aceştĭ sclavĭ se numeaŭ vilici= οἰκονόμοι.

Sistemul arenduireĭ a ţinut în Illyricum, precum vĕdurăm maĭ sus, până la a. 168 d. Chr., cel mult până la începutul domnieĭ luĭ Commodus. [7])

Conductores cunoscuţĭ în acest interval sunt: 1. ceĭ treĭ fraţĭ *Iulii:* Ianuarius, Capito şi Epaphroditus, de origină

[1]) C. I. L. III 7153 din a. 26 d. Chr.

[2]) C. I. L. III 447.

[3]) C. I. L- III 447.

[4]) *Archäol. — epigr. Mitth.* XIX, 127.

[5]) Idem: M. Aurelius Mindius Matidianus Pollio, arendaşul vămiĭ $2\frac{1}{2}\%$ a provincieĭ Asia (ἀρχώνου μ λι[μένων 'Ασίας]).

[6]) C. I. L. III 1568. Cf. Patsch, *Röm. Mitth.* 1893 p. 197.

[7]) Avem texturĭ formale carĭ dovedesc că până la Marcus Aurelius portoria eraŭ arendate: 1) Tacit *Ann.* IV, 6 (sub Tiberiŭ): *At frumenta et pecuniae vectigales, cetera publicorum fructuum, societatibus equitum romanorum agitabantur.*— Plinius *Historia Nat.* VI, 24, 4 (sub Claudiŭ); *Annii Plocami qui maris Rubri vectigal a fisco redemerat.*—Tacit *Ann.* XIII, 50 (sub Neron); C. I. L. III 1568 (sub Antonin Pius); C. I. L. III, 751, 753. 6124 (sub Marcu Aureliu şi L. Verus). Cagnat (op. cit. p. 90) se înşală când admite ca sigur că arenduirea vămilor a continuat fără întrerupere în tot timpul imperiuluĭ.

póte libertină, décă nu chiar liberţĭ,[1]) carĭ graţie imenseĭ lor avuţiĭ putură ţine în arendă întregul portorium al Illyriculuĭ şi Rîpeĭ Thrace ; 2. *Ti. Iulius Saturninus,* arendaşul districtuluĭ Raetia-Noricum,[2]) şi al Dacieĭ în timpul luĭ Antonin Piul [3]), maĭ tărḑiŭ procurator în Germania ; 3. *Iulius Proclus* [4]) ; şi 4. *Rufus Saturninus* [5]).

Din epoca de transiţiune de la conductores propriŭ-ḑişĭ la *conductores-procuratores* avem pe *C. Antonius Rufus.*[6])

Din funcţionariĭ staţiunilor citĕm : *contrascriptores* [7]), însărcinaţĭ a liquida sumele drepturilor de perceput, saŭ a verificà exactitatea sumeĭ percepute ; *vicarii,* ajutoriĭ celor ce visitaŭ mărfurile (*coactores*) şi celor ce ţinéŭ registrele (tabularii); *arkarii,* casieriĭ; *vilici* saŭ economiĭ, a căror atribuţiunĭ nu le putem determina cu exactitate.

Vamile Illyriculuĭ în regie. Regimul regieĭ saŭ percepţiuneĭ directe se introdusese deja în Illyricum pe timpul luĭ Marcus Aurelius, cum a presupus deja d. Dessau [8]) şi a dovedit d. Domaschewski.[9]) Acésta resultă şi din inscripţiunea C. I. L. III 4155, în care dedicantul, un *servus (contra) s[cr(iptor) Aug[g]. n. n.* face alusiune prin dedicaţiunea sa către *Hercules Au[g]ustus),*

[1]) D. Cagnat (op. cit. 22) admite că eraŭ liberţĭ, pentru motivul că déca ar fi fost înălţaţĭ la rangul de cavalerĭ ar fi schimbat numele lor de sclavĭ cu un nume împrumutat de la o familie equestră. Argumentul acesta însă nu este destul de plausibil, şi Iulii sunt după nume tot atât de puţin liberţĭ, cât şi Ti. Cl. Xenophon.

[2]) C. I. L. III 4720 ; V 5079 şi 5080.

[3]) C. I. L. III p. 958, tabla cerată No. XXIII.

[4]) C. I. L. III 4288.

[5]) C. I. L. III 1568, a. p. Chr. 157.

[6]) C. Antonius Rufus, care era în acelaş timp *conductor p(ublici) p(ortorii) Ill(yrici)* şi *praefectus vehiculorum,* ne este cunoscut şi din alte inscripţiunĭ : C. I, L. III 5122 ; C. I. L. II 820 (*c. p. p*), şi maĭ ales din C. I. L. III 5117 unde acelaş Fortunatus se numesce *C(ai) Antoni) Rufi proc(uratori) Aug(usti) servus.* Procurator Augusti nu este aci, ca şi în inscriptiunea de la Senia, o denumire generală a trepteĭ procuratoriale în loc de *praefectus vehiculorum,* precum admite d. Patsch (*Röm. Mitth.* 1893 p. 195), ci: un *conductor-procurator.*

[7]) C. I. L. III 5121, 5123 etc.

[8]) *Hermes,* vol. 19 p. 539 nota 3.

[9]) Op. cit., 134 seq.

la cunoscuta manie a luĭ Comodus [1]). Tot sub Marcus Aurelius exploatarea în regie a vămilor se adoptă în Gallia [2]) şi în Africa [3]).

Sub regimul regieĭ vama numită «*publicum portorii vectigalis Illyrici*» se administra prin *Caesaris servi* puşĭ sub ordinile procuratorilor vectigalis. Din aceştĭ procuratores citâm pre: 1) *C. Antonius Iulianus proc(urator p(ublicorum) p(ortorii) decem*, primul póte procurator sub noul regim, dacă nu cum-va era *proc(urator) inter mancipes et negotiantes* al celor treĭ fraţĭ Iulii; aceştia se înrudéŭ cu Iulius Saturninus, iar numitul C. Antonius Iulianus pare a fi fost fiŭ corporal al luĭ Iulius Saturninus şi fiŭ adoptiv al luĭ Antonius Rufus; cu alte cuvinte o întrégă familie de bunĭ funcţionarĭ [4]); 2) *Avianius Bellicus*, [5]) procurator în a. 182 d. Chr.; 3) *Ti. Claudius Xenophon* procurator Illyrici per Mœsiam inferiorem et Dacias tres, în timpul luĭ Commodus; 4) *Aelius Januarius* [6]) procurator vectigalis Illyrici, după constituirea Syrieĭ-Cœle în provincie proprie de către Septimius Severus, decĭ nu înainte de acest împĕrat; 5) *Iulius Paternus* [7]) procurator pe timpul luĭ Caracalla, şi alţiĭ [8]). Aceştĭ procuratores eraŭ *ducenarii* (adică salariaţĭ cu 200.000 sesterţiĭ pe an), décă administraŭ întregul domeniŭ al Illyriculuĭ; eraŭ numaĭ *centenarii*, décă administraŭ o parte din Illyricum [9]) De asemenea găsim adesea menţionat per-

[1]) Rostowzew, l. c. 133.

[2]) Thibault, *Les douanes chez les Romains*. Paris 1888 p. 134 pe baza uneĭ inscripţiunĭ din secolul al III-lea (C. I. L. VIII 12020) care ne arată un *advocatus fisci* în administraţiunea vamală a Gallieĭ.

[3]) Pe baza plumbuluĭ vamal cu inscripţiunea: *IIII p(ublica) A(fricae) Aug(usti) n(ostri)*.

[4]) Patsch l. c. — Rowstowzew l. c. 137.

[5]) C. I. L. III S. 7435.

[6]) C. I. L. II 4135: *Aelio Ianuario, [p]ro(curatori) hereditat[ium]... proc(uratori) Syriac Cœles, proc(uratori) vect(igalis) Illyric[i]...*

[7]) C. I. L. III 1565.

[8]) C. I. L. V. 2826... *proc]uratoris vect]igalis Illyrici*. De asemenea probabil şi Heraclitus pe timpul luĭ Septimius Severus şi Caracalla (C. I. L. III 781).

[9]) Ast-fel era, cum presupune d. Hirschfeld (op. cit. p. 262 nota), Cl. Xenophon.

sonalul de liberțĭ și de sclavĭ carĭ eraŭ sub ordinele procuratoreluĭ: *vilici, vicarii, arcarii Augusti, contrascriptores, tabularii* [1]), *praepositi* [2]) saŭ *statores, stationarii*. Aceștĭ din urmă nu ne întîmpină la liniile vamale din interior, ci la cele de la granița imperiuluĭ, dovadă că la limes era o altă administrațiune a vămilor, căcĭ pe când în lăuntrul imperiuluĭ administrațiunea vamală era civilă, la fruntarie ea era organisată milităresce.

Să ne ocupăm acum de acéstă organisațiune.

Organisațiunea militară a administrațiunei vamale la fruntarie.

Deja d. Cagnat observase [3]) că linia de vamă a Illyriculuĭ este stabilită în condițiunĭ diferite de liniile celoralte provincĭĭ; pe când în Gallia și Africa legiunile eraŭ lăsate într'adins în afară de linia vamala, pentru ca în modul acesta soldațiĭ să pótă fi scutițĭ de vamă, pe malurile Dunăriĭ era o organisațiune particulară, destinată a preveni năvălirile Barbarilor [3]). «De la Hadrian, ḑice d-sa, imperiul era închis printr'un *limes imperii*, care, atuncĭ când limitele naturale lipséŭ, el se forma prin zidurĭ, șanțurĭ și fortificațiunĭ. Popórelor limitrofe li s'a impus îndatorirea de a

1. Pannonia inferioră.

lăsa nelăcuite și necultivate maĭ multe mile de teren dincolo de frontiere, și fluviul era ocupat numaĭ de corăbiĭ romane. Acéstă barieră nu se putea trece de cât ḑiua, fără arme, și sub o escortă militară, ce era cineva ținut ca să o plătéscă singur, și nimenĭ nu putea duce mărfurĭ în interiorul provincielor décă guvernatorul nu acordase prealabil permisiune pentru acésta. De aci necesitatea de a întreține în acelaș timp, pentru apărarea fruntarielor, soldațĭ dincóce

[1]) C. I. L. III 4063: Felicianus, tabularius al direcțiuneĭ centrale din Poetovio.

[2]) C. I. L. III 3327=10301; III 4716.

[3]) Op. cit., 36—37.

[4]) Inscripțiunea de la Ephes a luĭ Claudius Xenophon (C. I. L. III 6675) *proc(urator) Illyrici per Moesiam inf(eriorem) et Dacias tres*, dovedesce că districtele militare ale Dacieĭ (Dacia Porolissensis, Apulensis și Malvensis) erau cuprinse în interiorul linieĭ vamale. Tot așa era și în Mœsia inferióră, căcĭ în Durostorum, lagărul permanent al legiuneĭ XI Claudia, se găsea chiar stațiune vamală.

de Dunăre, şi posturĭ de vamă d'alungul fluviuluĭ, spre a supraveghea intrarea şi eşirea mărfurilor». Acelaş învĕţat frances cu drept cuvênt a pus în legătură cu vama de fruntarie următórea inscripţiune, găsită la *Batta*, spre Nord de Duna Pentele [1]) şi care ne arată că împĕratul Commodus a construit d'alungul Dunăriĭ fortăreţe şi a aşeḑat posturĭ militare în posiţiunile priincióse spre a împedica prĕḑile séŭ contrabanda *(clandestinos latrunculorum transitus)*:

IMP CAES M · ẠṾṚ · ÇỌṂṂỌḌṾṢ · ẠṆ
TONINVS · AVG · PIVS · SẠṚṂ · ĢẸṚṂ
BRIT · PONT · MAX · TRIB · POT · X · ỊṂP· Ṿİİ a. p. Chr. 184
COS III*i* P P RIPAM OMNEM ḄṾRĢỊṢ
A SOLO · EXTRVCTIS IṬEM PRAẸṢỊ
DIS PER LOCA OPPORTVNA · AD
CLANDESTINOS · LATRVNCVLO
RVM TRANSITVS OPPOSITIS
MVNIVIT · PER Q M..... *perennem*
L*eg* *augu*S*ti* *pr*O *praetore.*

Imp(erator) Cæs(ar) M(arcus) [Aur(elius) Commodus An]toninus Aug(ustus) Pius Sar[mat(icus) Germ(anicus)] Brit(annicus) pont(ifex) max(imus), trib(uniciae) pot(estatis) X, imp(erator) VII,] co(n)s(ul) III[I], p(ater) p(atriae), ripam omnem bu[rgis] a solo extructis, item præs[i]dis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit, per Q. M..... [Perennem] l[eg(atum) Augu]s[ti pr]o [praetore)...

[1]) C. I. L. III 3385.

D-l Domaschewski [1]) a găsit încă două exemplare ale aceleiaşĭ inscripţiunĭ în podgoriile de la Duna Pentele, chiar pe malul Dunăriĭ : [2])

I

imp. caes. m. aur. Commodus ANTONINVS
aug. pius sarm. germ. brit. pont. m AX·TRIB·POT·
x imp. vii cos. iiii p. p. ripa M·OMNEM·
burgis a solo extructis ITEM·PRAE
sidis per loca opportuna AD CLANDES·
tinos latrunculorum tr ANSITVS·OP
positis munivit per..... ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! !
.... ! ! ! ! ! ! ! ! ! ! !

II

imp. caes. m. aur. *commodu*S ANTO
ninus aug. pius sarm. *germ. brit.* PONT MAX
trib. pot. x imp. vii *co*S I I*ii* P P RIPAM*o*M
nem burgis a solo extructis item prae
sidis per loca opportuna ad clandes
tinos latrunculorum transitus op
positis munivit per..........
....

Nu încape îndoială că burgi, de carĭ vorbesce acéstă inscripţiune în triplu exemplar, se găséŭ în apropiere, şi de vreme ce eraŭ simple turnurĭ de pază, ele avéŭ numaĭ o mică

[1]) Loc. cit. p. 141.
[2]) C. I. L. III S. 10312, 10313:

garnisonă. Din potrivă, la locurile proprii pentru trecerea după prădĭ a barbarilor învecinaţĭ, saŭ a contrabandiştilor, eraŭ posturĭ maĭ întărite.

Ast-fel, la fruntaria imperiuluĭ linia vamală este identică cu lanţul de castre şi castele menite ca să apere tot-de-o-dată milităresce graniţa însĕşĭ. Şi acéstă constatare nu trebue făcută numaĭ în Pannonia inferióră. La limesul alutan organisaţiunea vamală era, precum vĕdurăm, tot militărescă. D'alungul Oltuluĭ, de la Boiţa şi până la vărsarea Oltuluĭ în Dunăre, pe lângă calea romană păstrată până adĭ în bună parte şi numită *Troian* saŭ *calea luĭ Trăian*, se află un lanţ neîntrerupt de castre, castele, burgi saŭ turnurĭ de pază carĭ îndeplinéŭ îndouitul scop al apărăriĭ graniţeĭ şi al serviciuluĭ vamal. Soldaţiĭ şi vameşiĭ se ajutaŭ reciproc; administraţiunea îmbrăca haĭna militărescă. Deosebit de biurourile vamale constatate prin monumente epigrafice la *Malva* (Celeiŭ) şi la *Romula* (Recĭca), resturile de turnurĭ romane pe malurile Oltuluĭ la *Turnu-Măgurele*, la *Troian* (spre Sud de Rîmnicul-Vâlciĭ), la *Cozia* (m=rea *Turnul*), la *Racoviţa-Copăcenĭ* (*Turnul*-luĭ Dóncă), lângă Rîul Vaduluĭ (*Turnul*-Roşu), ruinele unuĭ complex de edificiĭ împrejmuite cu zidurĭ şi turnurĭ în formă de cetate ce am desgropat la Racoviţa-Copăcenĭ, pe malul stâng al Oltuluĭ, — unde cu siguranţă a fost staţiunea *Paetorium*,—tóte acestea sunt o confirmare a observaţiunilor de maĭ sus.

2. Dacia inferióră sau Oltenia.

Ba următórele douĕ inscripţiunĭ de fundaţiune ale castrelor din *Prætorium*, descoperite de noĭ prin săpăturĭ şi aflătóre în colecţiunea epigrafică a Museuluĭ Naţional de Antichităţĭ, vorbesc de *Burgarii*, adică de garnisona acelor *burgi* séŭ turnurĭ de pază [1]):

[1]) *Arch.—Epigr. Mitth.* XVII, 224 226.

I

IMP · CAES · DIVI · TRAI · PARTH · F
DIVI · NER · NEP · TRAI · HADRI
AVG · PONT · MAX · TR · POT XXIII
COS · III · P · P · ET · IMP · T · AEL · CAES · ANTONI
NO · TRAI · HADR · AVG · F · DIVI · TRAI ·
PARTH NEP · DIVI · NER · PRONEP · TR · POT
N · BVRG ET VEREDARIO · DACIAE INF · SVB
T · FL · CONSTANTE PROC · AVG

Imp(eratore) Cæs(are) divi Trai(ani) Parth(ici) f(ilio), divi Ner(vae) nep(ote) Trai(ano) Hadri(ano) Aug(usto) pont(ifice) max(imo), tr(ibunicia) pot(estate) XXIII, co(n)s(ule) III, p(atre) p(atriae) et imp(eratore) T(ito) Ael(io) Caes(are) Antonino Trai(ani) Hadr(iani) Aug(usti) f(ilio), divi Trai(ani) Parth(ici) nep(ote), divi Ner(vae) pronep(ote), tr(ibunicia) pot)estate), n(umerus) burg(ariorum) et veredario(rum) Daciae inf(erioris) sub T(ito) Fl(avio) Constante proc(uratore) Aug(usti).

II

IMP · CAES · TITO AELIO HADIANO
ANTONINO AVG PIO TRIB POTES III COS III
CASTRA N BVRG ET VERED QVOD ANGVSTE
TENDERET DVPLICATO VALLI PEDE ET IN
POSITIS TVRRIBVS AMPLIAVIT
PER AQVILAM FIDVM PROC AVG

Imp(eratore) Caes(are) Tito Aelio Hadriano Antonino Aug(usto) Pio trib(unicia) potes(tate) III, co(n)s(ule) III, castra n(umerus) burg(ariorum) et vered ariorum), quod anguste tenderet, duplicato valli pede et inpositis turribus ampliavit per Aquilam Fidum proc(uratorem) Aug(usti).

Prima inscripţiune datează, cum ne spun rîndurile 1—6, din timpul împĕratuluĭ Hadrian, după ce acesta la 27 Februar [1]) 138 adoptase pe Antoninus şi-l asociase la imperiŭ. Este primul monument, care, după cunoscinţa nóstră, numesce pe Pius corregent. Decĭ atuncĭ a construit lagărul *numerus burgariorum et veredariorum* aĭ Dacieĭ inferióre, sub comanda procuratoreluĭ acesteĭ provinciĭ T. Flavius Constans. Cam douĭ anĭ maĭ tărḑiŭ, în a. 140, acelaş numerus, cum ne spune inscripţiunea a doua, a lărgit acest castru, fiind-că era pré îngust, îndoind mĕsura valuluĭ şi adĕogind turnurile. In realitate săpăturile aŭ şi scos la ivélă resturile vechiuluĭ lagăr.

Burgarii et Veredarii.

Este în genere interesantă constatarea unuĭ corp de armată compus din Burgarii şi Veredarii.

Burgarii eraŭ apărătoriĭ turnurilor de pază înşirate pe lângă limes. *Veredarii* (de la *veredus*, cal) ne întîmpină maĭ adesea ca făcênd serviciul de curierĭ poştalĭ; ca soldaţĭ iĭ găsim la Hygin *de castr. met.* c. 24 *praetendunt alae miliariae vel quingenariae, Mauri equites, Pannonii veredarii; classici omnes ideo praetendunt, quod ad vias muniendas primi exeunt, et quo sint tutiores, a Mauris equitibus et Pannoniis veredariis proteguntur,* şi c. 38 *Pannonii veredarii.* După inscripţiunile de maĭ sus *veredarii* şi *burgarii* eraŭ întrunițĭ într'o companie, cu numele de *numerus.* Eĭ făcéŭ prin urmare atât serviciul de pază a graniţelor ca să nu fie călcate de barbarĭ, saŭ să nu se introducă mărfurĭ prin contrabandă, cât şi serviciul poştal pe calea cea maĭ importantă care lega Occidentul cu Orientul, valea Oltuluĭ.

Hadrian e creatorul limesuluĭ alutan şi al administraţiuneĭ militare a portoriuluĭ de graniţă.

Cine este creatorul limesuluĭ alutan astă-ḑĭ se scie, graţie săpăturilor de noĭ întreprinse. Acesta a fost Hadrian. Numaĭ câte-va lunĭ maĭ înainte de castrul de la Copăcenĭ s'a construit castrele de la Bivolarĭ şi de la Rădăcineştĭ. Aceluĭaşĭ împĕrat cată decĭ să atribuim şi organisarea milităréscă a linieĭ vamale de graniţă d'alungul Oltuluĭ. Póte că n'am greşi,

[1]) Viaţa luĭ Pius c. 4.

décă am generalisà mĕsura, şi am considera pe Hadrian drept creato ul organisaţiuneĭ militare a portoriuluĭ de graniţă în întreg imperiul, precum el a organisat şi *publicum portorii Illyrici et ripae Thraciae*. D. Domaschewski pare a cugeta în ce priveşte limesul danubian la Commodus, căcĭ ḑice [1]: «Inscripţiunea de la Batta pune construirea burgurilor în a. 184; puţinĭ anĭ maĭ înainte, 182, găsim prima menţiune precisă despre administraţiunea imperială a vămilor. Cred că n'ar trebui a se scăpa din vedere strînsa legătură dintre aceste două mĕsurĭ». E maĭ probabil că împĕratul Commodus a reconstruit la graniţa Pannonieĭ inferióre turnurile cele vechĭ, făcênd şi altele nouĕ «per ripam omnem». Castre şi castele cu turnurĭ de pază eraŭ înşirate pe întregul limes danubianus. Când Prokop [2]) contestă valórea militară a unuĭ asemenea lanţ de burgi ḑicênd că e vâtămător, căcĭ provócă maĭ mult împrăştiarea forţelor pre un spaţiŭ întins, are în vedere tocmaĭ aceste fortificaţiunĭ dunărene, carĭ, precum ne spune inscripţiunea de la Batta, n'avéŭ scopul apărăriĭ fruntarieĭ, ci alcătuĭaŭ o barieră de opus în timp de pace barbarilor saŭ contrabandiştilor, când eĭ ar fi încercat s'o trécă.

O simplă inspecţiune a chărţiĭ ne arată că maĭ tóte aceste lagăre şi castele, ce serveaŭ tot într'o vreme şi de staţiunĭ vamale, se găsesc la gurile afluenţilor Dunăriĭ, arterele firescĭ ale comerciuluĭ [3]).

[1]) Op. cit., 142.

[2]) De aedif. IV, 5.

[3]) Oare-care analogie cu inscripţiunea de la Batta presintă monumentul epigrafic dintre a. 337 şi 340 găsit de noĭ la Troesmis (Archäol. epigr. Mitth. XVII p. 84 nr. 7) şi referitor la ceĭ treĭ fiĭ aĭ luĭ Constantin cel Mare: Constantinus, Constantius şi Constans: *locum in parte limitis positum, gentilium Gotho[ru]m temeritati semper aptissimum, ad confirmandam provincialium [s]uorum [ae]ternam securitatem erecta istius fabricae munitione clauserunt latru[nc]ulorumque impetum perennis mun[imi]nis dispositione tenuerun t], adcurante Sappone v(iro) p(erfectis simo), duce limitis Scythiae.*

Cuvêntul *fabrica* nu póte avé aci înțelesul technic de fabrică de arme, ci insemnéză o construcţiune în genere, bunióră un castel la graniţă; *latrunculi* sunt barbariĭ ce obicĭnuĭaŭ să trécă Dunărea pre la Brăila şi să pustiască oraşele de pe malul drept al fluviuluĭ. Dacă cuvêntul se raportă şi la contrabandiştĭ séŭ la hoţiĭ de drumurĭ, rĕmâne lucru nesigur.

Acum ne maĭ rĕmâne, spre a încheia observaţiunile nóstre, să ḑicem câte-va cuvinte despre mărfurile şi persónele supuse la impositul portoriuluĭ, despre mărfurile şi persónele ce eraŭ scutite de plata acestor drepturĭ [1]), despre taxa portoriuluĭ Illyriculuĭ, şi în fine despre ruinele de la Celeiŭ şi *Cetatea* de lăngă Turnu-Măgurele.

Regula generală, sub Republică ca şi sub Imperiŭ, era că orĭ-ce lucru destinat comerciuluĭ trebue să plătéscă vamă la intrare ca şi la eşire din circonscripţiunea vamală. Se esceptaŭ : lucrurile destinate usuluĭ particular ; instrumenta itineris, adică animalele şi obiectele pentru transportul mărfurilor ; grîul destinat pentru hrana plebeĭ romane ; lucrurile aparţinênd fisculuĭ ; obiectele agricole, şi furniturile trimise armateĭ. Iar persónele scutite eraŭ : fiscul ; împĕratul ; ambasadoriĭ, guvernatoriĭ provincieĭ, cestoriĭ pentru animalele sĕlbatice importate de dênşiĭ pentru jocurile circuluĭ, ofiçeriĭ palatuluĭ ; militariĭ, marinariĭ şi câte-va oraşe. Obiecte şi persóne impuse ; obiecte şi persóne scutite de vamă.

Intre aceste oraşe, unul făcea parte din circonscripţiunea vamală a Illyriculuĭ. Este colonia milesiacă Tyras (Cetatea Albă saŭ Akkerman) la gura rîuluĭ cu acelaş nume (Dnistru). Se scie că regiunea dintre Siret şi Dnistru, şi maĭ departe pĕnă în Crimeĭa a fost alipită la provincia Mœsia, în urma expediţiuneĭ guvernatoreluĭ Ti. Plautius Silvanus din a. 62—63 p. Chr. [2]), şi a stat în stăpănirea romană pênă la împĕratul Maximinus, care în anul 237 o lăsă pradă barbarilor Carpĭ şi Scythĭ [3]). Tyras intra în cercul de competenţă al guvernatoreluĭ Mœsieĭ inferióre şi cu acésta aparţinea circonscripţiuneĭ vamale Illyricum et ripa Thraciæ. O inscripţiune găsită Privilegiile scutireĭ de vamă ale cetăţeĭ Tyras.

[1]) Veḑĭ cestiunea expusă cu amĕnuntul de Cagnat op. cit., 104 seq. şi Cantacuzène, op. cit., 30 seq.

[2]) C. I. L. XIV n. 3608 ; Dessau admite a. 57 ; dar maĭ probabilă este data propusă de d. Domaschewski (*Rhein. Museum* NF XLVII 209 seq.) : 62—63 d. Chr

[3]) Capitolinus, *vita Maximi et Balbini* c. 16 : *sub his pugnatum a Carpis contra Mæsos fuit et Scythici belli principium et Histriae excidium eo tempore, ut autem Dèxippus dicit, Histricae civitatis.* Monedele oraşuluĭ Tyras încep cu Vespasian şi încetéză cu Alexandru Sever. Veḑĭ Mommsen, C. I. L. III p. 147—148 şi *Röm. Gesch.* 5, 218.

la Akkerman, nu departe de locul unde fusese odinióră Tyras, ne arată că oraşul poseda privilegiul scutireĭ personale de vamă pentru cetăţeniĭ sĕĭ. Acest privilegiŭ, contestându-se pe cât se vede, în multe rîndurĭ, se confirmă în a. 201 d. Chr. de către împĕraţiĭ Septimius Severus şi Caracalla prin maĭ multe documente păstrate prin scrisóre [1]). Originea

[1]) C. I. L. III 781 ; Latyschew *inscr. orae septentr. Ponti Eux.* I p. 10 tab. I. Se citesce maĭ întêiŭ în acéstă inscripţiune scrisorile luĭ Severus şi Caracalla confirmătóre a imunităţiĭ de vămĭ, de care se bucuraŭ lăcuitoriĭ Tyreĭ ; prima scrisóre fără început nu scim către cine e adresată ; cea d'a doua se adreséză luĭ Heraclitus, póte procurator vectigalis Illyrici. Urméză apoĭ scrisórea luĭ Ovinius Tertullus, guvernatorul Mœsieĭ Inferióre, către Tyranĭ, prin care le transmite rescriptele de maĭ sus ale impĕraţilor :

«.... [*Misimus tibi epistulam ad Heraclitum, unde intelleges, quid statuerimus d' immunitate, quam Tyrani sibi concessam esse contendun t. Quam licet admittere non solcamus nisi [privile]gii auc* [*oritate perpensa et origine immu*] nitatis inspecta, quod usurp[*atum esse* diu qua qua ratione videbatur, cum iusta [*moderati*]one servavimus, ut neque ipsi cons uetudi] ne diuturna pellerentur, et in poste[rum decreta civium adsumendorum consil[iis] | præsidis provinciae c(larissimi) v(iri) perpenderentu[r].

Exemplum epistulae ad Heraclitum.

Quamquam Tyranorum civitas oreginem dati beneficii non ostendat, nec facile quae per errorem aut licentiam usurpata sunt, prae scriptione temporis confirmentur, tamen, quoniam divi Antonini parentis nostri (adică Pius) litte ras sed et fratrum imperatorum (adică Marcus şi Verus) cogitamus, item Antonii Hiberi gravissimi praesidis, quod attinet | ad ipsos Tyranos quique ab iis secundum leges eorum in numerum civium adsumpti sunt, ex pri stino more nihil mutari volumus. Retineant | igitur quaqua ratione quaesitam sive possessam privilegii causam, in promercalibus quoque re | bus, quas tamen pristino more professionibus ad discernenda munifica mercimoniorum eden das esse meminerint. Sed cum Illyrici fructum per ambitionem deminui non oporteat, sciant eos, qui posthac fuerint adsumpti, fructum immunitatis ita demum habituros, si eos legatus et amicus noster v. c. iure civitatis dignos esse, de creto pronuntiaverit. Quos credimus satis a bundequae (sic) sibi consultum, si grati fuerint, exi stimaturos, quod, origine beneficii non quaesi ta, dignos honore cives fieri praeceperimus.

'Οουΐνιος Τέρτυλλος ἄρχουσι βουλῇ δήμῳ Τυρ νῶν χαίρειν. 'Αντίγραφον τῶν θείων γραμμάτων, πεμ φθέντων μοι ὑπὸ τῶν κυρίων ἡμῶν ἀνει κήτων καὶ εὐτυχεστάτων αὐτοκρατόρων, τούτοις μου τοῖς γράμμασιν προέταξ , ὅπως γνο ντες τὴν θείαν εἰς ὑμᾶς μεγαλο δωρίαν τῇ μεγάλῃ αὐτῶν τύχῃ εὐχαριστήσητε. 'Ερρῶσθαι ὑμᾶς καὶ εὐτυχεῖν πολ λοῖς ἔτεσιν εὔχομαι.

'Απεδόθη πρὸ ιγ' καλανδῶν Μαρτίων, Λ ηνεῶνος ή. 'Ανεστάθη ἐπὶ Μουκι ανοῦ καὶ Φαβιανοῦ ὑπάτων ἐν τῷ εμφ ἔτει. ἀρχῆς Π. Αἰλίου Καλπουρνίου.

Ovinius Tertullus este cunoscut ca guvernator al Mœsieĭ Inferióre şi din alte isvóre: *Digeste* 49, 15, 9 ; stilpĭ miliarĭ găsitĭ în Mœsia C. I. L. III S. 7602 7604.

Decretul guvernatoreluĭ are luna anuluĭ Milesiac, cu care se servea Tyras, acésta fiind o colonie milesiacă. După numele consulilor, avem anul 201 febr. 17. Anul

privilegiuluĭ se uĭtase atuncĭ chiar de către cetăţeniĭ Tyranĭ[1]) ; dar este sigur că el era anterior alipiriĭ oraşuluĭ la statul roman, şi prin urmare sub reserva acestuĭ privilegiŭ Tyras consimţise a primi un biuroŭ vamal al Romeĭ în portul sĕŭ.

Privilegiul însă nu fusese recunoscut de cât numaĭ pentru ceĭ carĭ se bucuraŭ de drepturile cetăţenescĭ în Tyras, şi cum acest oraş, ca multe alte oraşe greceştĭ (Olbia, Tomis, Istropolis, Callatis etc.) obicĭnuĭa înainte, ca şi sub dominaţiunea romană, să acorde persónelor streine, care le adusese serviciĭ, drepturile cetăţenescĭ onorifice, împreună cu scutéla de bir, se înţelege uşor că pe acéstă cale se putéŭ face multe abusurĭ. De aceĭa vedem că împĕraţiĭ Severus şi Caracalla hotărăsc prin rescriptul dat, că numaĭ atuncĭ vor avea valóre diplomele de cetăţenie acordate de Tyras, când guvernatorul imperial al provincieĭ le va fi confirmat ; decĭ orĭ-ce noŭ cetăţén pe viitor nu sĕ putea bucura de scutire vamalĕ, de cât numaĭ dacă guvernatorul îl va fi declarat prealabil printr'un decret că într'adevĕr merită drepturile cetăţenescĭ [2]).

Se înţelege că scutirea de vamă nu privea numaĭ mărfurile destinate pentru usul propriŭ, ci maĭ cu sémă obiectele de comerciŭ, şi că nu póte fi vorba de o favóre acordată Tyranĭlor în întreg Illyricul, ci numaĭ pentru staţiunea *portoriuluĭ* stabilită în Tyras. Cetăţeniĭ Tyranĭ eraŭ maĭ departe datorĭ ca să declare agenţilor *portoriuluĭ* mărfurile lor.

Pentru ca cele şépte oraşe înşirate în inscripţiunea bucurescénă, ce comentăm, să acorde onorurĭ municipale şi să contribue a înălţa statuă luĭ Julius Capito, trebue ca acesta, în calitate de *conductor publici portorii* să le fi acordat

al CXLV este după æra oraşuluĭ Tyras, de unde urméză că Tyraniĭ numĕraŭ aniĭ de la 57 d. Chr., cand, după Borghesi *Oeuvres complètes*, v. VIII, p. 427, oraşul cu regiunea din prejur fusese anexate la statul Roman.

[1]) *Quamquam Tyranorum civitas oreginem dati beneficii non ostendat*, cum se exprimă rescriptul imperial în inscripţiunea de la nota precedentă.

[2]) «Fructum immunatitis ita demum habituros si eos legatus et amicus noster vir clarissimus jure civitatis dignos esse decreto pronuntiavit,» cum se citesce în rescript.

óre-carĭ imunitățĭ séŭ favorurĭ. Era liber a o face, întru cât Statul n'avea nicĭ-un drept ca să se amestece.

Taxa portoriuluĭ.

Cât despre taxa *portoriuluĭ* saŭ de export în Illyricum, ne lipsesce până aḑĭ orĭ-ce atestațiune. Ea varia după diferite țĕrĭ, ba varia chiar într'una și aceiașĭ provincie. In Sicilia era 5%, în Spania [1]) și Eypt [2]) 2%, adică a cincĭ-ḑecea parte dintr'o sută; în Galliĭ, în Asia și Bithynia $2^1/_2$%, adică a patru-ḑecea parte dintr'o sută. Marquardt [3]) admite taxa din urmă și pentru Illyricum, fără a invoca mărturia vre-unuĭ text.

Ruinele Celeiului.

Să ne ocupăm acum de ruinele Celeiuluĭ, a căruia însemnătate specială pentru vama Illyriculuĭ, deja am vĕḑut'o.

Orașul antic.

In sud de șoséua națională care vine de la Corabia se află ruinele uneĭ cetățĭ romane acoperite astă-ḑĭ de casele și grădinile satuluĭ Celeiŭ din județul Romanațĭ. Forma orașuluĭ antic este pătrată și ocupă ca întindere de teren 25 hectare. A fost înconjurat cu ziduri avênd un șanț adânc înainte. La mijloc el este a doua óră fortificat printr'un zid care merge paralel cu pórta de nord; aci se póte constata că zidurile cetățiĭ eraŭ colosale și că din 100 la 100 de metriĭ avéŭ turnurĭ rotunde de apărare.

Prin mijlocul vechiuluĭ oraș de la Nord spre Sud trece șoséua romană numită calea luĭ Traian, care vine dinspre Romula. Ea se finesce lângă ruinele poduluĭ antic ce legà ambele malurĭ ale Dunăreĭ.

Cetățuia.

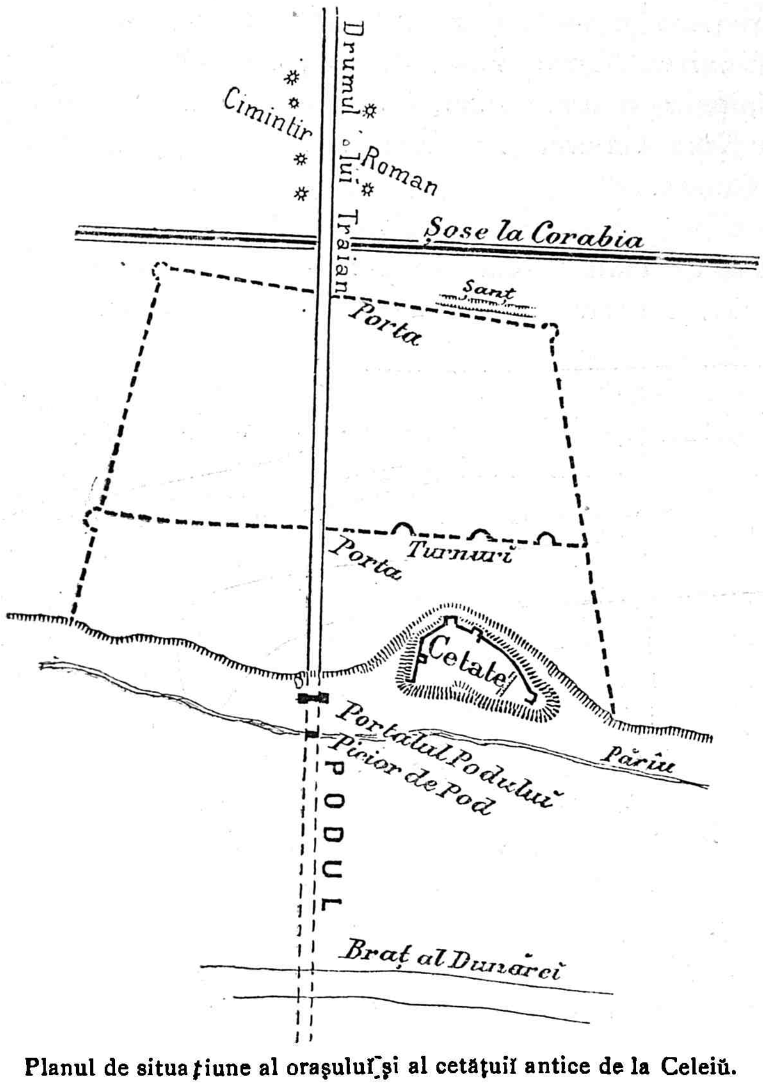
In partea de Sud-ost se află cetățuia orașuluĭ.

Situațiunea cetățuii.

Cetățuia romană este situată pe marginea terenuluĭ de inundațiune a Dunăriĭ. Ea se întinde pe un tăpșan înalt cu 10 metri maĭ mult de cât terenul înconjurător în partea de Nord, iar cu colțul despre Ost este eșit în spre Dunăre, în cât lasă o vedere fórte adîncă spre Ost și West, în susul,

[1]) C. I. L. II 5064 *socii quinquagesimae.*
[2]) Inscriptiunea din Syene (Birch *Proceedings of the society of bibl. racheol.* 1882—1883 p. 164): τελ ὦναι) πεντ ηκοστῆς) λιμ(ένο)ς.
[3]) Op. cit. II, 276.

ca şi în josul Dunăriĭ. De pe acéstă înălţime poţĭ vedé pênĕ dincolo de Corabia tot malul stâng al fluviuluĭ, mal care fiind de apă scobit are o faţă galbenă. In orizont ne apar insulele de la Islaz; malul drept al fluviuluĭ puţin ridicat

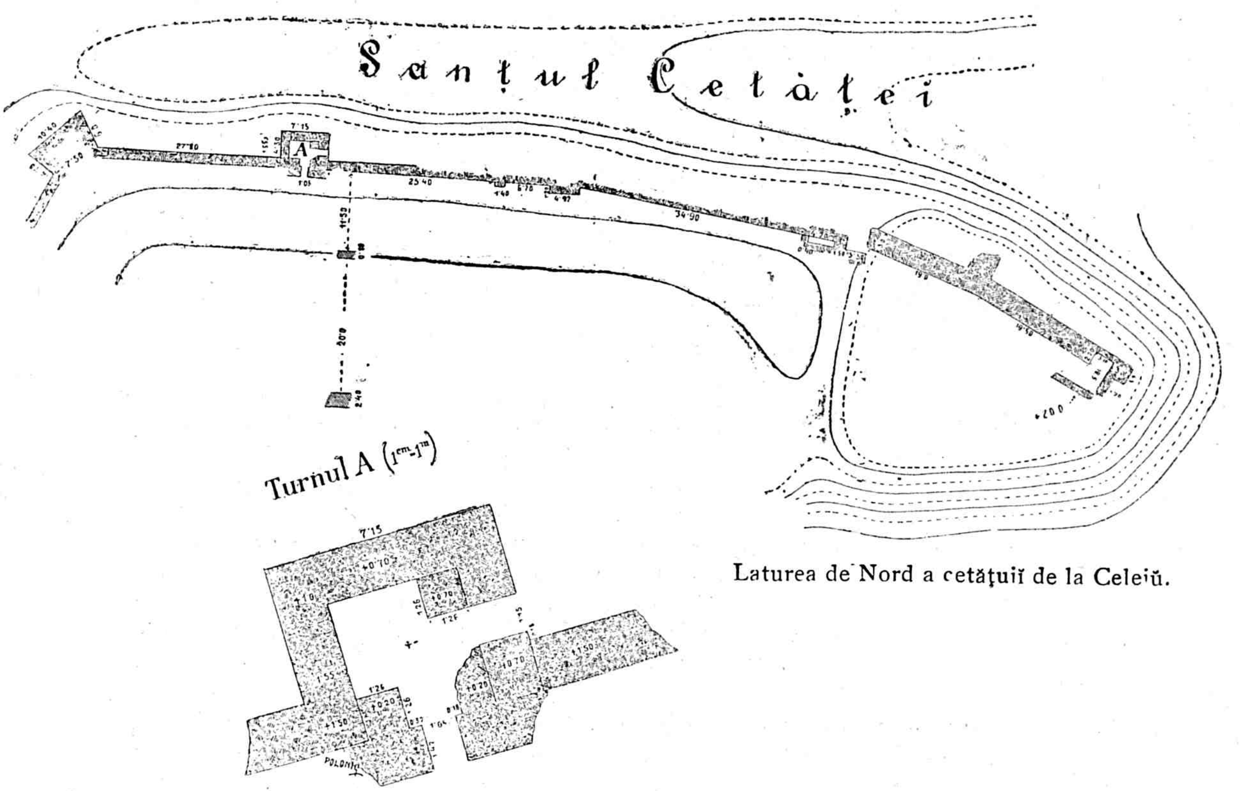
Planul de situaţiune al oraşuluĭ şi al cetăţuiĭ antice de la Celeiŭ.

se prelungeşte în Bulgaria într'un şes lat de 4 km., de unde apoĭ încep délurile carĭ pe alocurea sunt împădurite, iar lângă satul Ghighen (rom. Ghighiu) ele sunt îmbrăcate cu viĭ. Acest sat se pitulesce dupe o pădurice de sălciĭ, sub

cósta délurilor şi pe malul drept al rîuluĭ Isker. Un braţ al acestuĭ rîŭ se abate spre rĕsărit şi curge între Ghighen şi ruinele colonieĭ romane Oescus, visibile maĭ spre Nord de sat. Către Sud-ost se află comuna Iscru, situată la pólele de Nord ale délurilor. De aci spre apus se vede bine cum Dunărea curge pe sub malurile abrupte şi stîncóse ale Bulgarieĭ, iar maĭ spre Vest lucesc lacul şi bălţile Poteluluĭ, mărginite la drépta în orizont de colţul déluluĭ de la Grojdibod. Către Nord vederea este închisă de casele şi grădinele satuluĭ Celeiŭ.

Forma cetăţuiĭ

La prima vedere cetăţuia are o formă curiósă, înfaţişându-se în chipul unuĭ semicerc cu frontul principal spre Nord şi West, iar spre Dunăre lăsând o deschiḑĕtură ovală.

Laturea de Nord a cetăţuiĭ de la Celeiŭ.

Forma terenuluĭ ne arată că laturea despre Sud a fotăreţeĭ a fost ruptă de apă, de şi astă-ḑĭ Dunărea nu maĭ curge pe acolo.

In partea de Nord şi West cetaţuia este inconjurată de un şanţ adânc şi lat, ce nu se obicĭnueşte la cetăţile romane; aceste şanţurĭ sémĕnă maĭ mult a fi nişte văĭ naturale, de cât să fi fost făcute artificial. Atarĭ şanţurĭ înconjurătóre n'am găsit până acum de cât numaĭ la cetăţile preistorice numite de lăcuitorĭ: *Jidoviĭ.*

Şi într'adevĕr, cu ocasiunea săpăturilor intreprinse, am dat de desubtul niveluluĭ fortăreţeĭ romane, peste urme preistorice: ciocane de piatră, idolĭ de pămênt ars şi bucăţĭ de cremenă, coperite de un strat de cenuşe amestecată cu cioburĭ de óle, aşa cum iarăşĭ numaĭ la cetăţile preistorice ne întêmpină. Prin urmare este sigur că cetăţuia romană a fost intemeiată pre rĕmăşiţele unuĭ străvechiŭ aşeḑĕmênt din aşa numita epocă preistorică.

Linia zidurilor înconjurătóre ale cetăţuiĭ se cunoştea bine înainte chiar de a începe săpăturile nóstre în vara anuluĭ 1898. In unele locurĭ, maĭ ales la colţul de Ost, zidurile eşiaŭ cu 1—2^m în sus la suprafaţă.

In acéstă cetăţue s'a făcut săpăturĭ de regretatul Cesar Bolliac în a. 1869, descoperind între altele o parte a latureĭ de Nord şi nişte camere, carĭ din causa stricăciunilor astă-ḑĭ nu se maĭ cunosc.[1])

[1]) Cesar Bolliac, *Excursiunea archeologică din anul 1869*, p. 21: «Zidul cetăţueĭ ce am descoperit, de tóte părţile astă-ună-dată, este de 28 metri lungime şi 4 metri înălţime, de piatră cioplită şi cu un briŭ admirabile. Am dat de o temniţă sub-terană, în care am găsit multe óse de om şi piróne în ţéstă.... Aci, în Celeiŭ, am găsit un fer de înferat caiĭ legionarilor cu literile Æ·M. Am găsit multe vase de pămênt, o piuă de pétră, maĭ multe obiecte de fer, cărămide cu diferite imprente şi una: *coh. III Brit(anica).* Am maĭ găsit aci o mască mică de plumb, un cal mic de bronz pe pedestal şi alte micĭ obiecte de bronz. La eşirea din cetate, d'a stânga drumuluĭ roman, am găsit douĕ sarcofage. Intr'unul din ele, lângă cadavru, o pereche cerceluşĭ, un peptene, un ac de ivoriŭ şi o monedă a luĭ Commodus din a. 181 d. Chr.» In *Analele Societăţiĭ academice Romane X*, secţia II, p. 240 se dă o mică schiţă de plan al cetăţiĭ şi fortăreţiĭ.—Despre antichităţile Celeiuluĭ maĭ veḑĭ de acelaş autor: *Trompetta Carpaţilor* nr. 1010 din August 1872; nr. 1059 din Aprilie 1873. Apoĭ: *Muzeul naţional* (1836). *Note culese din condicele manuscrise ale inginerului Alex. Popovicĭ* ap. Odobescu, *Analele Societăţiĭ Academice Române* X, secţia II, 217: «Cetăţuia era în treĭ colţurĭ clădită; zidirea eĭ de 1 stânjen şi 2 palme grósă, tot de pétră albă-galbenă; cărămidă prea puţină; a maĭ rĕmas un pi-

Săpăturile nóstre aŭ dat forma fortăreţeĭ; s'a descoperit frontul de Nord şi de West pe o întindere totală de 300 metriĭ, s'a constatat că cetăţuĭa a fost împrejmuită cu un zid gros avênd pe lângă dênsul spre în afară turnurĭ de apărare. Curios însă că nicăirĭ n'am aflat pórtă, ci numaĭ o singură intrare îngustă (1^{m},15) în turnul A.

Latura de Nord.

Latura de Nord a cetăţuiĭ nu merge în linie dréptă, ci face cam pe la mijlocul ziduluĭ o curbă spre Sud-ost, semĕnând a fi acomodată formeĭ terenuluĭ, adică a fi fost construită pe urmele uneĭ cetăţĭ maĭ vechĭ. Are o lungime de 160^{m}; zidul înconjurător s'a păstrat pe tótă a sa întindere; grosimea luĭ este de 1^{m},55; la temelie are un soclu ce ese cu 0^{m},30 maĭ în afară. Mieḑul zidului e construit din piatră brută şi pe alocurea din straturĭ de cărămiḑĭ legate bine cu ciment, iar faţa e lucrată în exterior cu piatră cioplită. La turnurĭ pietrile aŭ dimensiunĭ maĭ marĭ; unele din ele sunt bucăţĭ de architectură luate din clădirĭ maĭ vechĭ şi întrebuinţate aci. Ba s'a găsit în zid şi pe lângă dênsul micĭ fragmente de piatră cu inscripţiunĭ, ceea-ce iarăşĭ ne învederéză că avem înainte-ne o cetate reconstruită.

In colţul Nord-vestic se găsesce construit spre în afară un turn de formă pătrată; el s'a păstrat numaĭ în temelie şi este aşeḑat pe panta şanţuluĭ înconjurător, dovadă că acesta e anterior construcţiuneĭ zidurilor fortăreţeĭ. Latura

cĭor către rĕsărit, dintr'acéstă zidire; o parte din ea a căḑut la cutremurul din anul 1802, şi stă în fundul şanţuluĭ celuĭ adînc d'imprejurul acesteĭ cetăţuĭ; temeliile poduluĭ staŭ lângă şanţul cetăţuiĭ, din susul cetăţuiĭ». — A. Treb. Laurian (*Magazinu istoricu*, II 1848): Cetatea Sigibida cea reparată de Justinian consună cu totul cu pusăcĭunea Celeilor noştri. Aicĭ aflarăm şi noĭ pentru întâĭaş dată ruine adevĕrate. Tot planul Sigibideĭ se póte lua, căcĭ fundamentele zidurilor şi şanţul ce încongĭura cetatea, se cunosc prea bine. Totul forméză un pătrat lung de 600, şi lat de 500 pasĭ. In unghiul cel de către Sud-Ost se vĕd încă ruinele stătătóre ale cetăţeleĭ ce se află pe o mică înăltime. Cimentul, mărimea şi tăria cărămidilor, tóte mărturisesc lucrul roman; biserica cea nouă de acuma e zidită tótă din atarĭ cărămidĭ şi pietre romane, dintre care multe pórtă inscripţiunĭ romane, după spunerea locuitorilor, dară tóte sunt aşa de încrustate în zid, în cât nu se póte citi nimica. Chiar şi aşternutul bisericeĭ e de cărămiḑĭ romane; pe una vĕḑuĭ literile întórse DARP, ĭară celelalte era fără inscripciune».

de West a turnuluĭ măsóră 4^{m},70, cea despre Nord 10^{m},40, iar cea despre Ost 6^{m} lungime.

De la acest turn, săpându-se pe lângă zidul înconjurător în direcţiunea spre rĕsărit, s'a constatat grosimea zidului 1^{m},55—1^{m},60, cu un soclu de 0^{m},20—0^{m},30 lăţime. La distanţă de 27^{m},80 s'a dat peste un noŭ turn pătrat (A) construit tot în afară lângă zidul înconjurător, şi mĕsurând laturile de Ost şi West 4^{m},30 şi cea de front 7^{m},15 lungime. Zidul turnuluĭ are tot aceiaşĭ grosime ca a zidului cetăţuiĭ (1^{m},55). In turn se află douĕ intrărĭ, una, care dă în lăuntru cetăţuiĭ, are o lăţime de 1^{m},05; cea din afară, de 1^{m},15 lată, este singura până adĭ constatată pentru comunicaţiunea cu exteriorul. In interiorul turnuluĭ, la drépta şi la stânga fie-căreĭ intrărĭ, se găsesce câte un adaos de zid pătrat de 1^{m},26/1^{m},26. Faţa zidului din lăuntru este făcută numaĭ din petre pătrate bine cioplite, avênd dimensiune 0^{m},50 până la 1^{m}.

La 25^{m},40 de acest turn dăm peste un colţ de zid de 1^{m},40 lat şi cu 1^{m} eşit spre interiorul cetăţuiĭ; iar la 6^{m},70 maĭ spre Ost ne apare un altul cu 4^{m},92 lăţime şi 1^{m},20 scoş ca şi precedentul în aceiaşĭ direcţiune.

De aci zidul înconjurător se îndreptéză spre Sud-Ost şi găsim la distanţă de 34^{m},90 o cameră îngustă (1^{m} lungă şi 4^{m},20 lată). Aci zidurile sunt fórte stricate şi dărămate prin săpăturile rĕposatuluĭ Boliac.

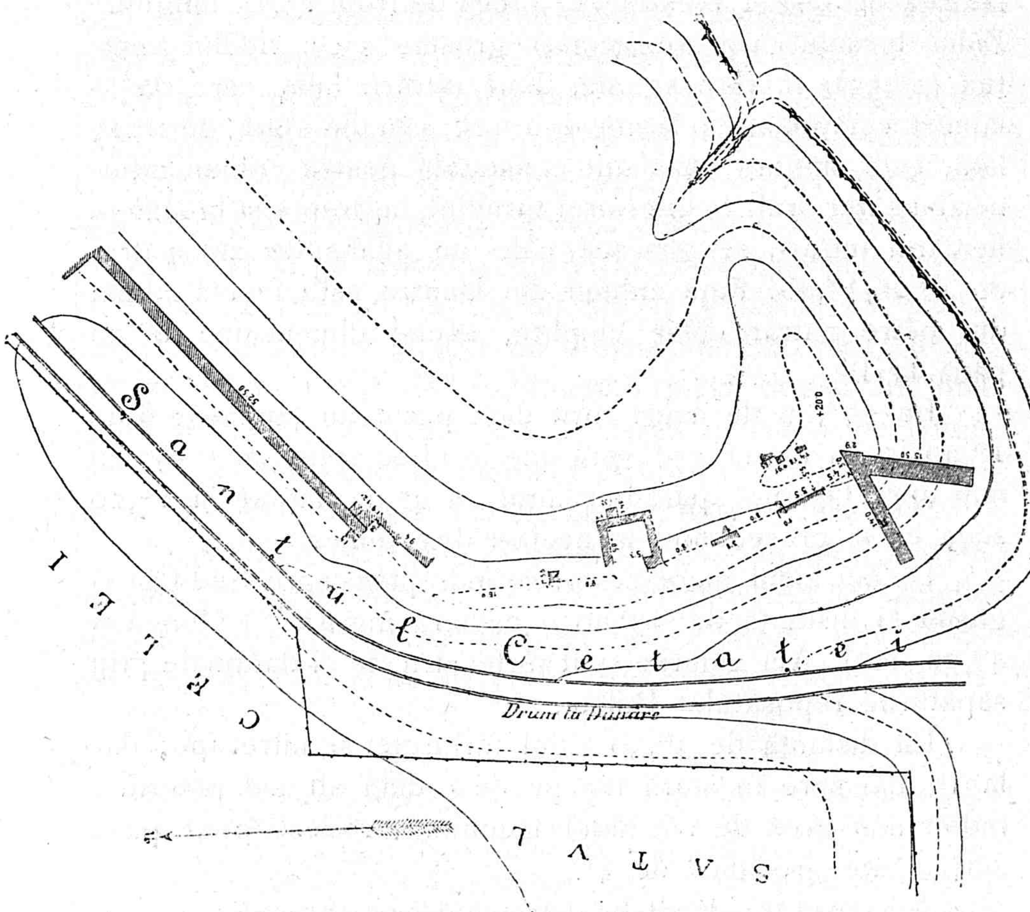
La distanţă de 3^{m},30 zidul fortăreţeĭ se întrerupe; dar la 1^{m} maĭ spre în afară începe de o-dată alt zid puternic, îndoit maĭ gros de cât zidul înconjurător descoperit până aci; el are grosimea de 3^{m}.

Acest zid, fiind solid construit, a resistat maĭ bine stricăciunilor. El merge pe o lungime de 41^{m},60 aprópe în linie dréptă spre Sud-Ost; numaĭ la colţul despre rĕsărit face o cotitură în unghiŭ drept. Zidul continuă apoĭ cu direcţiunea spre Sud pe o lungime de 5^{m},80 mĕsurat prin interior; capĕtul luĭ este rupt, dar maĭ spre Nord, la 1^{m} depărtare, dăm de un alt zid, care merge paralel cu zidul înconjurător de

Nord. Aceste zidurĭ din colţ cred că sunt rĕmăşiţele unuĭ turn de apărare.

Latura de West.

Zidul inconjurator de West are o lungime totală de 140,^{m}50; grosimea luĭ este de 1^{m},55 şi arată la temelie spre în afară un soclu lat de 20—30^{cm}. Zidul este aşeḑat după forma terenuluĭ făcênd la mijloc o curbă uşóră spre interior şi este în genere bine păstrat. La 52^{m},50 de la turnul din colţul

Latura de West a Cetăţuiĭ

Nord-Westic dăm peste 2 zidurĭ alăturate construite spre interiorul cetăţuiĭ. Cel maĭ despre Nord are grosimea de 1^{m},20, iar cel despre Sud 1^{m},90; acest din urmă cotind, se prelungeşte în direcţiunea ziduluĭ înconjurător pe 9^{m},40 şi este rupt şi dărămat la capĕt până la temelie. Spre în afară găsim

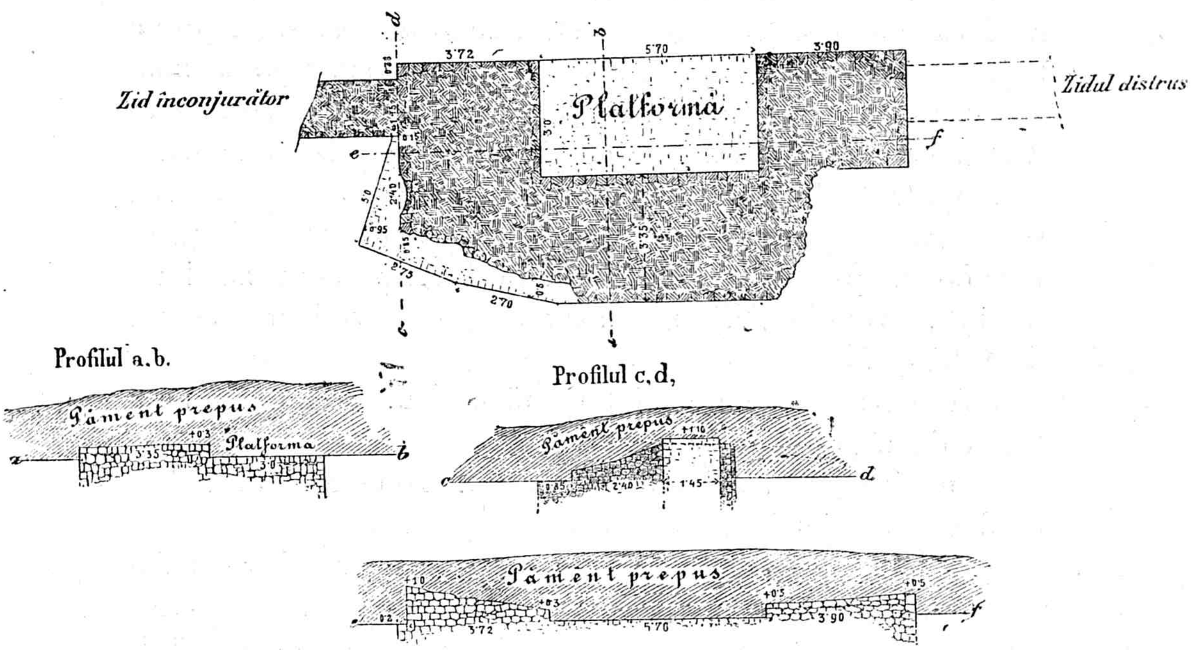
lângă zidul înconjurător un zid de $1^m,40$ lat, care însă în continuaţiunea luĭ spre vale este fórte stricat. Cred că aceste ziduri sunt rĕmăşiţele de la un turn pătrat intermediar identic cu cel de la Nord (A), şi că laturile sale despre Sud şi West aŭ fost distruse până în temelie. In partea despre Sud chiar şi zidul cetăţuiĭ este scos pe o lungime de 16^m. Apoĭ la 9^m maĭ spre Sud dăm de o cameră pătrată construită în lăuntrul cetăţuiĭ lângă zidul înconjurător. Laturile sale mĕsurate prin interior aŭ lungimea de $5^m,30$, zidul are grosimea $1^m,05$. Acéstă cameră a servit ca magasie de grâne, fiind-că am găsit într'ênsa un strat de grâŭ ars, gros aprópe o jumĕtate metru. La spatele eĭ se află un stâlp pătrat zidit de cărămidă (gros $1^m,55 : 1^m,40$). De la acéstă cameră spre Sud zidul înconjurător lipsesce cu totul pe distanţă de 8^m; el reapare în lungime de $3^m,80$, dispare iarăşĭ pe 8^m, ca să'l regăsim păstrat pe $5^m,50$; după ce în fine a dispărut încă o dată pe distanţă de $4^m,50$, ne întêmpină un zid lung de 17^m, gros de 2^m, cu faţa luĭ despre Nord lucrat numaĭ în petre cubice.

Acest zid face spre interiorul cetăţuiĭ colţ cu un altul (gros de $2^m,50$ şi lung de $18^m,40$), care se scobóră către vale în direcţiunea zidului fortăreţeĭ. Aceste două ziduri cred că aŭ aparţinut unuĭ turn de apărare.

In interiorul cetăţuiĭ s'a constatat prin sondage existenţa maĭ multor construcţiunĭ de zid şi piatră. Săparea lor, opera uneĭ viitóre campaniĭ, este fórte grea, căcĭ ele staŭ de desubtul unuĭ strat de aprópe 2^m de pămênt prepus: cenuşă, arsură şi resturĭ de putregaĭ, ceea-ce dovedesce că cetăţuia a fost lăcuită multă vreme încă după a eĭ dărămare. **Edificiile din interiorul cetăţuii.**

La 132^m spre West de zidul fortăreţeĭ săpăturile nóstre aŭ desvelit rămăşiţele capuluĭ unuĭ pod peste Dunăre. Era acoperit de gunóe şi pămênt pe aprópe 1^m50 înălţime. El consistă dintr'un trunchiŭ de zid de 13^m32 lung şi 6^m35 lat. D'asupra acestuĭ zid este construit în ambele colţurĭ despre mal câte un stîlp masiv de zid, având grosime unul (cel despre Ost): $3^m.20 : 3^m.90$, cel alt $3^m : 3^m72$. Eĭ sprijinéŭ **Ruinele podului.**

de sigur bolta porţiĭ poduluĭ. Intre ambiĭ aceştĭ stîlpĭ se găseşte o platformă de 5^{m}.79 lungă şi de 3^{m} lată. In partea despre zidul temelieĭ ea face un unghiŭ înaintat către Vest, un fel de gheţar destinat ca să apere piciorul contra curentuluĭ apeĭ şi sloiurilor de ghiaţă. Tot aci se légă de piciorul poduluĭ în partea despre mal un zid gros 1^{m}.45, care avênd aprópe aceiaşĭ grosime ca a ziduluĭ înconjurător al fortăreţeĭ, va fi fost póte însuşĭ acest zid. Fortăréţa servia în orĭ-ce cas pentru apărarea poduluĭ.

Profilul e.f.

Capul poduluĭ luĭ Constantin cel mare.

Piciorul este construit de pétră, faţa luĭ din pietre cubice regulat tăiete, ĭar interiorul din pietre brute legate la o laltă fórte tare cu ciment alb (beton) puţin amestecat cu nisip şi cărămidă pisată. Asemenea mortar îl găsim întrebuinţat şi la zidurile fortăreţeĭ.

De existenţa acestuĭ pod vorbesc toţĭ lăcuitoriĭ din prejur; eĭ îl numesc *Podul de aramă*, din causă că picĭórele luĭ ar fi fost îmbrăcate cu tăbliĭ de aramă, din carĭ pe-

scarií, scot când şi când bucăţî marî, cum şi cuie şi cârlige. Inginerul Popovicî[1]) de asemenea zice că s'a găsit în Dunăre o scóbă de aramă lungă de 3 picióre, în patru muchî, grósă ca un fer de plug, cu căpĕtăîele îndoite, ce a servit pentru legătura petrelor. Sătenii din Celeiŭ maî spun că în timpul scăderiî apeî vasele plutitóre se isbesc de un picior de pod lângă malul românesc[2]), şi că s'ar găsi încă 7 picióre de ale poduluî. Ca să ne încredinţăm, am profitat de epoca când Dunărea era scăzută (în tómna anuluî 1893) şi însoţiţî de d. inginer topograf Polonic, de primarul şi învĕţătorul Celeiuluî şi de maî mulţî pescarî, ne-am dus cu luntri pênĕ în mijlocul fluviuluî, şi aci, în locul unde apa face vultorî séŭ anaforniţe, după multă ostenélă am prins cu fringhiile unul din acele picióre, şi prin sondage am constatat : 1) la o adincime de $2^m.85$ s'a dat de petre marî; piciorul are o lungime de 10^m, şi o lăţime de 6^m; 2) dând în lăturî pe lângă petre nu s'a putut ajunge de fundul Dunăreî, măcar că nuîaua de sondagiŭ avé o lungime de 6^m.

Podul are direcţiunea drumuluî luî Traian, códa bălţiî şi 100^m spre Est de pichetul bulgăresc, drept către ruinele Colonieî Oescus de lângă Ghighiu.

Despre ruinele acestuî pod vorbesce deja Marsigli [3]) în chipul următor :

«Pe când eram lângă *Podul luî Traian* (la T.-Severin), am făcut tot ce am putut ca să descoper déca prin împrejurimile sale, séŭ în vre-un loc situat maî jos, nu se maî păstră amintirea unuî pod de lemn ce ar fi fost acolo odinióră ; dar tóte cercetările mele fură neroditóre din causa adînceî ignoranţe a lăcuitorilor, de la carî nimic nu putuî afla. Dar printr'o întimplare a Providenţiî, în a. 1691, fiind

[1]) La Odobescu, *Ann. Sociel. Acad. Rom.* X. 2 p. 217.

[2]) Acésta ne o spune şi Cesar Bolliac (op. cit. 22) «Aci a întins pod Constantin pre stălpî de pétră carî staŭ încă în apă şi dintre carî se vede maî cu sémă unul, de care s'aŭ isbit maî multe vase şi un vas stă şi astădî afundat lângă stâlp.»

[3]) *Description du Danube*, II, 38 seq. (Haye, 1744).

însărcinat cu óre-carĭ negocierĭ de pace, şi scoborînd Dunărea pênĕ la *Rostzig*, la confluentul *Iantreĭ*, debarcaiŭ lângă *Silauna*, unde sunt multe resturĭ de ale Antichităţiĭ. Aci, în fine, după ce am făcut căutărĭ, maĭ bine de 50 persóne, fie Creştinĭ saŭ Turcĭ, îmĭ mărturisiră într'un glas, că în luna Septembre a anuluĭ când *Kamniniek* a fost luată de Sultan [1]), apele Dunăreĭ eraŭ aşa de scădute, în cât se putea vedea cantitatea de taracĭ băgaţĭ în albia fluviuluĭ, şi carĭ formaŭ piciόre de lemn de o mărime minunată. Cu ajutorul acestor informaţiunĭ şi asistat de céuşul meŭ, pe care Marele Vizir mi-l dedese ca să mĕ 'nsoţéscă, am fost condus eŭ însumĭ de luntraşĭ la faţa loculuĭ...

«Acest pod era decĭ 70—80 mile de Italia maĭ jos de cât podul luĭ Traian, ceva maĭ sus de gura Oltuluĭ în Dunăre, şi aprópe imediat maĭ jos de gura Jiuluĭ.»

Marsigli credé chiar a regăsi pe o medalie a luĭ Constantin cel Mare, piciórele de lemn ale poduluĭ. El maĭ observă că la Celeiŭ (Gieli), «aprópe de locul unde era capul poduluĭ în Ţara-Românéscă, este un mare drum, care după tóte aparenţele a fost făcut de Constantin, ca să unéscă la Antina (Recĭca) marele drum, care din Transilvania se întinde d'a lungul Oltuluĭ până la Dunăre».

Iar despre însĕşĭ ruinele fortăreţeĭ de la Celeiŭ, pe carĭ le represintă în următórea schiţă, el ne spune [2]):

[1]) Cameniţa, dupĕ cronica luĭ N. Costin (*Letopiseţe*, II p. 8), a fost luată de Turcĭ la 26 August 1672.
[2]) Op. cit. 36, fig. XL.

«Este o construcţiune patrată, situată pe malul Dunăreĭ dincolo (respectiv dincóce), vis-à-vis de gura Iskeruluĭ, saŭ ca să ḑicem maĭ bine, în faţa Ghighiuluĭ. Se vede în împrejmuirea sa câte-va zidăriĭ, al cărora us nu se póte ghici. Aci începe de asemenea un drum aşternut cu piatră, care la câte-va leghe de acolo merge a se întêlni cu drumul împĕratuluĭ Traian, care d'alungul Oltuluĭ duce în Transilvania».

Părerea luĭ Marsigli că podul de pétră al luĭ Traian trebue căutat la Turnu-Severin, a fost maĭ têrziŭ combătută între alţiĭ [1]) de Franke, care prin tot felul de argumente, s'a silit să dovedéscă că podul ar fi fost la Celeiŭ.[2]) Este meritul luĭ Ioseph Aschbach [3]) de a fi dovedit netemeĭnicia uneĭ asemenea păreri ; dar învĕţatul german, în zelul de a apăra un fapt adevĕrat, a mers pênĕ a tăgadui existenţa vre-unuĭ pod de piatră la Celeiŭ susţinênd că împĕratul Constantin n'a făcut de cât să restaureze podul cel vechiŭ al luĭ Traian de la Severin [4]).

Totuşĭ mărturiĭ antice [5]) susţinute de ruinele în fiinţă vorbesc contra acesteĭ din urmă păreri. Este incontestabil că împĕratul Constantin în urma expediţiunilor sale a redobândit stăpânirea ambelor maluri ale Dunăriĭ. Julian [6]) ḑice că întréga provincie Dacia, supusă de Trajan, a fost recucerită de Constantin. Fortăreţe şi turnurĭ de pază fură re-

[1]) Schwarz *ad. Plin.* panegyriç. Norimb. 1746, p. 54. Sulzer, Gesch. Daziens, Wien 1781, I, 226.

[2]) *Zur Geschichte Trajan's* p. 127—134.

[3]) *Ueber Trajans steinerne Donaubrücke*, Wien 1858. Vedĭ istoricul discusiuneĭ între istoricĭ la Kanitz, *Serbien* ; Cf. de acelaşĭ *Donau-Bulgarien*, II, 160.

[4]) Op. cit. 24, de şi la p. 7 lăsa posibilitatea existenţeĭ unuĭ asemenea pod, pe care Constantin cel Mare l'ar fi făcut la Celeiŭ, cu ocasiunea rĕsboiuluĭ cu Gotiĭ din nordul Dunăriĭ.

[5]) Aurelius Victor, *Epitom.* c. 17 : *Hic pontem in Danubio struxit.*—Dovadă că podul era de pétră sunt următórele cuvinte ce se citesc la Chronic. Paschal. ad. an. 328, p. 527 ed. Bonn : Τὸν Δανοῦβιν πλειστάκις ἐπέρασεν καὶ γέφυραν αὐτῷ λ ι θ ί ν η ν ἐποίησεν.

[6]) *Caesares* p. 846.

staurate şi zidite pe malul stâng de acest împĕrat, între altele *Drubeta* (Turnu-Severin) şi *Daphnis* (la Spanţov, lângă Olteniţa).

Rĕposatul Laurian [1]) ḑice (in 1846) despre anticităţile ce se găsesc la Celeiŭ: «Mulţime de vase şi de statue, parte de bronz, parte de marmure, s'aŭ aflat aci, şi acuma se maĭ află fórte multe monete vechĭ; noĭ înşi-ne cumpărarăm de la ţĕranĭ, cam la 200 bucăţĭ, cele maĭ multe de aramă, fórte puţine de argint. *Dar ceea-ce merită maĭ mult de a se însemna, e că cele maĭ multe sunt Constantinĭ, Constanţĭ, Julianĭ şi Jovianĭ,* cu tóte că se află şi alte maĭ vechĭ, dară maĭ rar. Acest fapt, unit cu acela că aci în Dunăre se vĕd pilastri de pod când scade apa, duce neapărat la ideea, că aci a trebuit să fi fost zidit podul cel faimos al luĭ Constantin.»

Bolliac [2]) în 1869 de asemenea ne spune, că în săpăturile sale la Celeiŭ a găsit multe monede de bronz şi câte-va de argint, maĭ cu sémă din două epoce: de la Septimiŭ Sever până la Alexandru Sever şi de la Constantin până la Gratian. Acestea din urmă se găsesc aci în abundenţă, aflându-se o singură dată nu maĭ puţin de 6000 bucăţĭ de argint din acéstă periódă. Aceiaşĭ constatare am făcut'o şi noĭ prin săpăturile şi cercetările întreprinse la Celeiŭ, la Recĭca şi pe întreg malul stâng al Dunăriĭ, ca o dovadă despre viile relaţiunĭ comerciale ce aŭ existat pe timpul luĭ Constantin între ambele malurĭ ale Dunăriĭ.

Dar tocmaĭ necesitatea unuĭ pod care să lege însemnata cale romană de pe malul Oltuluĭ cu a eĭ continuaţiune peste Dunăre, şi să pună în legătură permanentă cele două importante cetăţĭ: Malva şi Oescus, ne autorisă a presupune, că înainte deja mult de Constantin cel Mare a trebuit să existe acolo un pod, pe care acest împĕrat n'a făcut de cât să 'l reconstruiască, o dată cu podul de la Severin şi

[1]) Magasin istoric, II, 90.
[2]) Op. cit. 21—22.

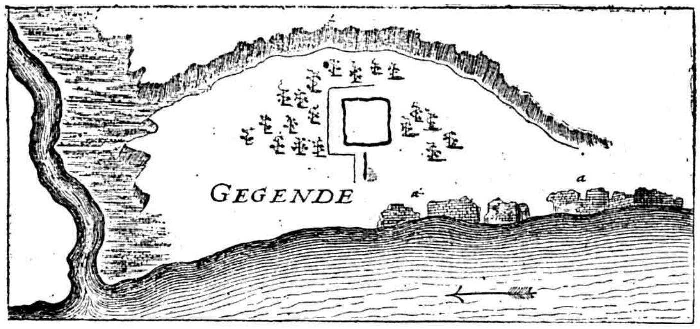
cu ambele fortăreţe de la Celeiŭ şi Severin, carĭ, precum aŭ dovedĭt săpăturile nóstre, sunt de sigur o reconstrucţiune a unor cetăţĭ anterióre.

Ne maĭ remâne să consacrăm câte-va cuvinte despre ruinile colonieĭ Oescus (adĭ Ghighen saŭ Ghighiu în Bulgaria) şi ale castelului numit *Turnu, Kaleh,* saŭ *Cetatea* de lângă Turnu-Măgurele, în ale căreia ruine s'a aflat basa de marmură a luĭ Iulius Capito cu inscripţiunea ce comentăm.

Cetatea antică de la satul Ghighen (rom. Ghighiŭ) din Bulgaria, Colonia Ulpia Oescus, este situată pe un câmp liber la 1 kilom. şi jumĕtate spre Sud de malul drept al Dunăriĭ şi la 500^{m} departe de malul drept al rîuluĭ Isker. Ea ocupă un platoŭ maĭ înalt de cât terenul de inundaţiune şi arată o formă triunghiulară. Partea despre apus este maĭ ridicată şi pare a fi întărită prin şanţurĭ şi ziduri, pe când spre rĕsărit se întindé oraşul antic. Terenul ocupat de tot felul de ruine are de la Răsărit spre Apus o lungime aproximativă de 1 $^{1}/_{2}$ kil. şi de la Sud spre Nord 700^{m} lăţime. In partea despre Apus se vĕd resturĭ monumentale, baze de colóne şi capitelurĭ, architrave şi plăcĭ de coperiş, pe lângă mulţime de gropĭ făcute pentru estragerea petreĭ şi cărămideĭ vechilor construcţiunĭ.[1]) Ruinele de la Ghighiu în Bulgaria.

Rĕposatul Bolliac vorbesce de «un apeduc prin care venĭa apa într'un basin imens, din care se împărţea apoĭ ape în tot oraşul. Acest basin, zice dînsul, este atât de larg în cât, plecându-mĭ abia capul, am putut să intru pre el în picióre[2]).» De la pichetul bulgar spre apus se vĕd în malul Dunăriĭ multe cărămidĭ şi petre, rĕmăşiţele probabil ale unuĭ vast zid despre care vorbesce Marsigli [3]), pe la începutul seculuĭ trecut, figurându-l pe următórea schiţă (lit. *a a.*)

[1]) Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan,* II (1882) p. 160—162.
[2]) *Trompetta Carpaţilor,* nr. 1010 din 20 August 1872.
[3]) Marsigli, op. cit. p. 35, fig. XXXIX.

Ruinele Ghighiuluĭ

Lăcuitoriĭ din Ghigiŭ povestesc şi dênşiĭ despre podul peste Dunăre, ale căruĭ piciĭóre, când apa e scădută, se vĕd din distanţă în distanţă, ridicându-se chiar 1—2 metri d'asupra luciuluĭ apeĭ.[1]) Kanitz caută cetăţuia ce apĕra capul sudic al poduluĭ, cam 5 kilom. maĭ la Nord de Ghighiŭ, acolo unde a fost castelul *Palatiolum*.[2])

El vorbesce cu uĭmire despre întinderea câmpuluĭ ruinelor şi despre radicala distrugere a acestora, dicênd că de la secolul al 15-lea încóce Ghighiul a servit ca punct magnetic de atragere pentru căutatoriĭ după petre şi comorĭ, fără deosebire de némurile ce s'aŭ tot perindat prin valea Dunăriĭ.

Dar explorarea ruinelor drept carieră de pétră póte va fi început maĭ de timpuriŭ. Se scie că în fortăreţele dunărene zidite de Justinian găsim întrebuinţate, ca material de construcţiune, monumente vechĭ epigrafice şi bucăţĭ de architectură.

Tot de la Oescus provine, cum vĕdurăm, basa onorară a luĭ Julius Capito, aflată în ruinele casteluluĭ de lângă Turnu-Măgurele.

[1]) Kanitz, op. cit. II, 162.

[2]) L. c. 161. Despre acest castel zidit de Justinian în faţa Sicibideĭ (Prokopios, de aedif. IV, 6, 9: ἔστι δέ τις χῶρος οὐ πολλῷ ἄποδεν τούτου δὴ τοῦ Οὔννων φρουρίου, ἔνθα δὴ ὀχυρώματα δύο Ἴστρου ποταμοῦ ἐφ ἑκάτερα ἦν, ἐν μὲν Ἰλλυριοῖς Παλατίολον ὄνομα, ἐπὶ θάτερα δὲ Σικίβιδα. Despre acest castel vedĭ Iirecek, *die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel*, p. 159.

Despre acest castel, écă maĭ întêiŭ ce ne spune rĕposatul Laurian, care l'a visitat în a. 1846: «După întórcerea nóstră de la Nicopoli la Turn, merserăm la castelul cel dărîmat după depărtarea Turcilor, care se află în o distanţă aprópe de un pătrar de miliariŭ către Sud-West de la oraşul cel de noŭ întemeiat. Fundamentele luĭ forméză o figură maĭ pătrată cu un diametru de 35 paşĭ, şi sunt încungiurate cu un şanţ lat de 5 paşı. In aceste fundamente aflarăm maĭ multe pietre tăiate de o mărime grozavă, maĭ multe bucăţĭ de cărămidă, şi un ciment care încă s'ar puté socoti de lucru roman. Eŭ sunt de părere că acéstă zidire nouă s'a ridicat pe ruinele unuĭ turn roman, ca şi cea de la Giurgiu [1).... In o distanţă de 250 paşĭ de la Turn se vede încă şanţul cu care era incongiurat oraşul ce se afla împrejurul castelului [2]).» Cetatea Turnului.

Din aceste ruine, situate în raza unghiuluĭ dintre gura Oltuluĭ şi linia Dunăreĭ, la distanţă egală ca de 500^{m} de la ambele rîurĭ, nu se maĭ vede de cât o ridicătură de pămînt, pe care se găsesce un bordeiŭ servind de adăpost pindarilor viilor. La intrarea acestuĭ bordeiŭ am aflat basa uneĭ statue cu următórea inscripţiune, din care prima linie este săpătă cu litere maĭ marĭ pe plinta monumentuluĭ. Basa se păstréză în Museul naţional.[3])

[1]) *Magaz. ist.* II, p. 83.

[2]) Idem p. 88.

[3]) Gr. Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha* (Arch.-epigr. Mitth. XIV p. 10 nr. 4).

I P C A E S
C · MESSIO · Q · TRAIAN
DECIO P · F · INVICTO AV
PONT · M · TRIB · POT · COS . I
DESIGNATO · P · P · PROCoS a. 249
REPARATORI DISCIPLAE
MILITARIS · FVNDATORI
SACR · VRBIS · FIRMATORI
S P E O

[Im]p(eratori) Caes[ari] C(aio) Messio Q(uinto) Traian[o] Decio P(io) F(elici) invicto Au[g(usto)] pont(ifici) m(aximo), trib(unicia) pot(estate), co(n)s(uli) I[I?] designato, p(atri) p(atriae), proco(n)s(uli), reparatori disciplinae militaris, fundatori sacr(ae) urbis, firmatori sp[ei Rom(anae)....

Acéstă inscripţiune este din a. 249, în care Decius fu recunoscut la Roma de împĕrat, după ce cu un an maĭ înainte fusese proclamat ca atare de către soldaţĭ. El a ocupat consulatul al doilea în a 250, iar al treilea în 251.

Basa statueĭ provine probabil din ruinile Ghighiuluĭ, ca şi aceea a luĭ Iulius Capitone. Dar rĕmâne cestiunea de a se sci, când a fost ele aduse aci şi întrebuinţate în construcţiunea casteluluĭ de lângă Turnu-Măgurele?

Ruinile acestuĭ castel ne arată, pe lângă o zidărie maĭ nouĕ de piatră móle de peste Dunăre legată cu var, cărămiḑĭ late bine arse şi un mortar tare, aşa cum numaĭ Romaniĭ sciaŭ să fabrice. Ast-fel nu încape îndoială că, fortăréţa turcéscă, derîmată în urma tractatuluĭ de la Adrianopole, a fost clădită pe ruinele unuĭ castel roman fundat póte deja de Traian şi menţionat de Prokopios. Acesta ḑice că Slaviĭ neîncetând cu năvălirile în imperiul bizantin «Justinian le-a propus să le dea vechiul oraş *Turris*, situat dincolo

de Istru, zidit de Traian împĕratul Romanilor şi care de mult era deşert, pustiit fiind de barbariĭ de prin acele locurĭ.»[1]) In acest cas Justinian ar fi numaĭ reconstructorul casteluluĭ care servé drept cap de pod al fortăreţeĭ, ce acelaş împĕrat zidise pe malul opus la rĕsărit de gura rîuluĭ Osma, sub numele de *Nicopolis*, adică Nicopoli de adĭ.[2]) Cu acéstă ocasiune cele două monumente epigrafice luate de la Oescus împreună cu alte materiale vor fi fost puse în zidirea casteluluĭ din stînga Dunăriĭ. Potopul némurilor barbare a distrus apoĭ castelul bizantin, care pe la a doua jumĕtate a seculuĭ al XIV reapare în fôntâne documentale şi cronice sub numele de fortăréţa *Nicopoli-mic*, *Nicopoiul-cel-mic*.[3])

[1]) Prokopios, *de Bello Gothico* II, 436, 13.

[2]) Procopios *de aedificiis*, IV 11 p. 307, 23 dice că acest castel a fost construit la fluviul Istru: παρὰ τὸν ποταμὸν Ἴστρον Kiepert (cum am spus deja, maĭ sus la nr. 16), Thomas (*Sitzungsb. d. K. bayer. Akad. d. Wissensch. zu München* 1869, p. 272) şi Kanitz (op. cit. II, 52) rĕŭ atribuesc zidirea acestuĭ castel împĕratuluĭ Heraclius în urma victorieĭ sale asupra Perşilor.

[3]) Iacă maĭ întâiŭ ce citim în manuscriptul uneĭ cronicĭ românescĭ până acum inedite:

«Ion Dan Voevod au venit domnu la lét *6869* (1361). Acesta au fost frate cu Mircea Vodă Bătrănul, şi au domnit împreună amândoĭ câtă-va vréme în pace, apoĭ să învrăjbiră şi începură a se sculà unul asupra altuĭa. Decĭ Dan Vod trimise la împĕratul turcesc, ca să-ĭ dea oaste ajutor ca să se scoale asupra frăţine său Mirciĭ Vod. De acest lucru foarte bine păru Turcilor şi îndată îĭ trimise oştĭ într'ajutor. Iar deca au audit frate-său Mircea Vod că vine cu mare putére asupra luĭ s'au speriat, şi au fugit în ţara Ungurécă, în Buda la Jăkmont craiu şi îngenuchè înaintea Craiuluĭ, şi tare se rugà ca să-ĭ dea ajutor ca să mărgă asupra frăţine-său şi asupra Turcilor, şi-ĭ închină scumpe şi frumoase darurĭ. Iar Jăkmont Craiu strănse marĭ oştĭ şi maĭ mulţĭ era înzoaţĭ şi merse în ţara rumânéscă, şi deca au eşit la loc limpede la şăs unde era Turciĭ şi Munteniĭ tăbărăţĭ, el tocmi patru stolurĭ de voĭnicĭ în patru muchĭ, şi au purces asupra Turcilor şi asupra Rumânilor şi pre ceĭ înzoaţĭ ĭ-au pornit înaintea oştilor de străluciă ca soarele. Această vădênd Turcĭĭ şi Munteniĭ s'au speriĭat foarte şi nu maĭ aşteptară să să lovéscă, ci îndată au plecat fuga. Decĭ Jăkmont Craiu alese o sémă de óste călăreţĭ uşorĭ, şi începură a'ĭ goni, şi unde ajungea orĭ Turc, orĭ Muntén tot îĭ tăĭà, şi ĭ-aŭ gonit până la Dunăre. *Şi a doodi au pornit Jăkmont Craiu toate oştile spre Nicopoiul cel mic* ce ĭaste în ţărmurile Dunăriĭ şi l'au ocolit, şi în cetate era Munténĭ, ĭar în oraş era Turcĭ. Şi începu a'ĭ bate foarte tare, şi din läuntru încă să apăra bine. Iar deca sfărămară zidul oraşuluĭ, şi al cetăţiĭ, făcură mare năvală şi îndată luară cetatea şi oraşul,

Istoricul maĭ departe al acestuĭ însemnat punct strategic şi comercial nu-şĭ are locul aci. Turciĭ ocupă definitiv fortăréţa şi un întins teren împrejur numit *raya*. Fortul întărit cu şanţurĭ de apă şi cu turnurĭ exista încă în timpul rĕsboiuluĭ ruso-turc (1828-29), când la 25 Ianuarie 1829 fu coprins cu asalt de către General Malinofski, care cuceri de la Turcĭ 32 tunurĭ şi 5 stégurĭ [1]). In urma tractatuluĭ de la Adrianopole, Turciĭ părăsiră raĭaua Turnuluĭ ca şi pe a Giurgiuluĭ şi Brăileĭ; castelul Turnul fu derîmat, şi cu acéstă ocasiune eşi la ivélă din mijlocul clădărieĭ sale in-

şi ĭ-au tăiat şi ĭ-au robit foarte rău, şi au pus oaste în cetate, ĭar cu o sémă de oştĭ s'au întors înnapoĭ». Evenimentul acesta, petrecut în prima jumĕtate a anuluĭ 1395, se confirmă de chronica externă (Thurocz l. 4, c. 5 şi 6 apud Schwandtner I, 218 seq.) şi printr'o serie de documente, în carĭ împĕratul Sigismund însuşĭ povestesce cele întîmplate. Astfel, în documentul sĕŭ pentru Kanisay, archiepiscopul Johann de Gran şi fraţiĭ sĕĭ Nicolaus şi Ştefan, din a. 1397, regele ḑice: «După intrarea nóstra (în Ţara-Românéscă) puserăm pe fugă pe Românĭ şi pe Turcĭ cu căpeteniele lor şi luarăm cu multă vĕrsare de sânge *fortăréţa Nicopoli-cel-mic, situată în Ţara-Românéscă*». Intr'alt document pentru Johann de Maróth din a. 1404, acelaş împerat ne spune: că Bajezid, stăpânitorul Turcilor, năvălise în Ţara-Românésca cu o armată puternică de Turcĭ şi cu o cétă de alte némuri barbare, pustiise cea maĭ mare parte dintr'însa, luase cu forţa de la Voivodul Mircea (Merche familiari nostro) fortăréţa Nicopolis-cel-mic, şi lăsase acolo trupele sale ca garnisonă. Când el, continuă regele, încercă furia tiranică a acestuĭ Bajesid, a întîmpinat cu marĭ forţe pe Sultan,-spre a apăra acea ţară şi a coprins anume Nicopolis cel mic. In fine, în documentele luĭ Sigismund pentru Gara din aniĭ 1406 şi 1408 se spune: Când noĭ pornirăm de aci cu o armată puternică compusa din credincioşiĭ noştri spre Ţara nóstră Românéscă, şi după-ce traversarăm cea maĭ mare parte dintr'însa şi sosirăm dinaintea fortăreţei Nicopoli-mic, unde se aflaŭ o mulţime de Turcĭ, câştigarăm din noŭ acéstă fortărétă împreună cu Nicolaus, fiul Palatinuluĭ Nicolaus, şi cu altĭ credincioşĭ, carĭ luptaseră acolo maĭ mult timp cu Turciĭ şi perduseră mortĭ şi greŭ rănițĭ, şi lăsarăm acolo părcălabĭ credincioşĭ, şi tot d'o-dată şi pe Voevodul Mircea, care fusese scos din scaun de către Turcĭ, îl puserăm iarăşĭ în stăpânirea sa de maĭ înainte. Veḑĭ documentele citate de Alfons Huber, în *Archiv für oesterreichische Geschichte*, vol. 66 (1885).— Din aceste citate nu încape îndoială, că Nicopoli-cel mic era în stînga Dunărĭĭ, în faţa luĭ Nicopoli-cel-mare de pe malul drept. Hărţile cele vechĭ de asemenea, ca bunióră: «Bulgaria et Romania» de Ger. et Leon Valk, indică în faţa oraşuluĭ «Nicopoli-cel-mare» o «*Civita Picola*» care nu póte fi de cât Nicopoli-mic. Astfel Hammer nu are drept când tăgăduesce existenţa unuĭ Nicopolis-mic pe malul stîng al fluviuluĭ. Cf. Kanitz, op. cit. II 59, care dovedesce că «Micul-Nicopolis» nu trebue căutat de cât dincóce de Dunăre.

[1]) Moltke, *Der russisch-turkische Feldugz 1828-29*, p. 223.

teresanta inscripţiune a luĭ Iulius Capito, cu al căreia comentariŭ ne oprim aci.[1])

[1]) Cu privire la cele spuse maĭ sus (pag. 214, nota 3) despre inscripţiunile aflate într'un Mithraeum din fata oraşuluĭ Pettau cată să observăm că timpul când C. Antonius Rufus *praef(ectus) veh(iculorum)* şi *proc(urator) Aug(usti)* a fost *conductor publici portorii Illyrici*, se determină prin inscripţiunea din Mehadia (C. I. L. III 1568) care pórta indicatiunea consulatului luĭ Barbarus şi Regulus, adică anul 157 d. Chr. Acésta inscriptiuue este o dedicaţiune a luĭ *Felix Rufi Saturnini c(onductorum) p(ublici) p(ortorii servus)* către Hercules Augustus. Dovadă că aci este vorba de un sclav Felix al luı C. Antonius Rufus şi T. Iulius Saturninus, amêndoĭ *conductores publici portorii Illyrici*, este următorea inscriptiune găsită tot în Mithraeum din Pettau:

P E T R A E
G E N E T R I C I
F E L I X
PRVDENTIS·ANTONI
RVFI·P·P·VIL·VIC
EX·VISO

Acest monument contine o dedicaţiune à aceluiaşĭ Felix, *Prudentis, Antoni Rufi, p(ubl'ci) p(ortorii) vil(ici) vic(arius)*, adică sclav de familie al luĭ Antonius Rufus. De aci conchidem maĭ departe că Antonius Rufus tinea în arendă împreună cu T. Iulius Saturninus, vamile Illyricului, formând o asociatiune (societas). Dovadă că la acésta asociaţiune participa un al treilea tovarăşĭ: Q. Sabinius Veranus, este o noue inscripţiune aflată tot în Mithraeum din Pettau:

D · I · M
O P T I M V S
V I T A L I S
SABINI VERANI
P · P · VIL · VIC
V · S

D(eo) I(nvicto) M(ithrae) Optimus, Vitalis, Sabini Verani, p(ublici) p(ortorii) vil(ici) vic arius) v(otum) s(olvit). Constatam deci pentru auul 157 d. Chr. o societas de treı arendaşĭ aĭ vămii Illyriculuı, tot aşa precum în aniĭ urmĕtorĭ 161 168 d. Chr. exista asociatiunea celor treı Iulii: Januarius, Capito şi Epaphroditus, conductores publici portorii Illyrici. Çf. Patsch, *Röm. Mittheil.* VIII (1893) 192 seq. W. Gurlitt, *Iahreshefte*, II, Beiblatt, p. 99. Prin urmare trebue să ştergem dintre conductores publici portorii Illyrici pe un *Rufus Saturninus*) (comp. p. 220) întru cât, precum vĕdurăm, în inscriptiunea C I. L. III 1568, urméză să citim: Felix Rufi Saturnini *c onductorum*) (iar nu *c(onductoris)* după cum s'a dis la pag. 201) p(ublici) p(ortorii servus), fiind vorba de un sclav care aparţinea la doue persone: Rufus şi Saturninus, iar nu la unul singur: Rufus Saturninus.

IV

MONVMENTE FVNERARII

(TITVLI SEPVLCRALES)

N°. 23.

§. I. Provenința: Monument aflat, dupe asigurările rěposatuluĭ Major Papasoglu, la Reşca, lângă Caracal.

§. II. Natura: Este un monolit de pétră, avênd frontonul în forma unuĭ triunghiŭ unilateral, de o parte şi de alta câte un leŭ sculptat în faţă, din care se maĭ věd numaĭ labele. Cadrul inscripţiuneĭ este format prin împletiturĭ de viţe.

Monumentul, care indică în genere óre-care artă, s'a pus de douĭ fiĭ, fie-care pentru părintele sěŭ, primul din eĭ şi pentru un frate al sěŭ.

Nălţimea totală: $1^m.85$; Nălţimea feţeĭ scrise: $0^m.85$; Lărgimea feţeĭ scrise: $0^m.40$; Grosimea: $0^m.30$.

Monument funerar de la Reşca.

§. III. Textul:

D M
AEL · VALER
IANO · VET
EX DVPLI ·
VIXI · A'N LX
ET AEL TITI
ANO · VET;·
VIXIT · AN · LXX
ET · ÆL · VALER F
VIXI · AN L
AEL'.CИDIDIИS
TES LEG XIIIG
L · AEL VETERA
FIL P

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. Th. Mommsen după copia luĭ J. Friedlaender in *Corp. Inscr. Latinar.* III nr. 1592[a] şi s'a emendat de acelaş învĕţat (III, p. 1018), după Ern. Desjardins *op. citat,* p. 20. Apoĭ s'a reprodus din noŭ în *Supplementul* volumuluĭ al III-lea din *Corpus Inscr. Latin.* nr. 8034.

Din variante notăm pe cele următóre, lăsând la o parte deosebirile de puncte:

rîndul al 5-lea: VIXT — *Desjardins;*
» » 8 » LX — *Desjardins* şi *Mommsen;*
» » 9 » Æ VALERE — *Desjardins;*
» » 10 » VIXT — *Desjardins;*
» » 11 » CNDIDINS — *Desjardins;*
» » 12 » LEG — *Suppl. C. I. L;*
» » 13 » VETERN — *Desjardins.*

§. V. Lectura: *D(is) M(anibus). Ael(io) Valeriano, vet(erano) ex dupli(cario), vixi(t) an(nos) LX; et Ael(io) Titiano, vet(erano), vixit an(nos) LXX; et Ael(io) Valer(iano) f(ilio), vixi(t) an(nos) L Ael(ius) Candidinus tes(serarius) leg(ionis) XIII g(eminae) et Ael(ius) Vetera(nus) fil(i) p(osuerunt).*

Traducere: Ḑeilor Manĭ (Sfintelor umbre). Luĭ Aelius Valerianus, veteran, fost cu solda indoită, a trăit anĭ 60; şi luĭ Aelius Titianus, veteran, a trăit anĭ 70; şi luĭ Aelius Valerianus fiul, a trăit anĭ 50; Aelius Candidinus, tesserarul legiuneĭ a XIII gemina, şi Aelius Veteranus, fiiĭ puseră (acest monument).

§. VI. Epoca: Monumentul, judecând după forma caracterelor, datéză de pe la jumĕtatea secoluluĭ al III-lea.

Castrele legiuneĭ a XIII Gemină.

§. VII. Observaţiuni: Veteraniĭ Aelius Valerianus şi Aelius Titianus, după împlinirea serviciuluĭ militar în legiunea a XIII gemina, al căreia lagăr principal a fost, de la Traian şi pênĕ la Gallienus, lăngă Apulum (Alba-Iulia), sfîrşiră ḑilele lor, la Romula (aḑĭ Reşca). Aci probabil eĭ se stabiliseră pe bucăţile de pămênt ce se acordaŭ obicĭnuit ca rĕsplată tutulor veteranilor legionarĭ. Faptul că monumentul s'a înălţat de un militar în activitate, de un tesserarius al aceleĭ legiunĭ, ar lăsa a se presupune, că legiunea a XIII gemina saŭ cel puţin un detaşament dintr'ênsa îşĭ avé lagĕrul, în acel timp, la Romula. D-l Ernest Schultze ḑice că monumentul póte să dateze din ultimiĭ anĭ aĭ provincieĭ [1]), când legiunea staţiona la Mehadia [2]).

Gentiliciul *Aelius*.

E de observat gentiliciul *Aelius* la câte şi cincĭ soldaţiĭ, probă că strĕbuniĭ acestora căpĕtaseră cetăţenia romană de la împĕratul Aelius Hadrianus.

[1]) *De legione romanorum XIII gemina,* Kiliae 1887, p. 108: *spectat fortasse ad postrema provinciae tempora.*

[2]) C. I. L. III 1560: *diis magnis et bonis Aesculapio et Hugiae Marc(us) Aur(elius) Veteranus praef ectus leg(ionis XIII g(eminae) Gall[i](enian(ae) v(otum) l(ibens) m(erito) p(osuit)* (a 260—268 d. Chr.). Cf. Schultze op. cit. 93. 108. Despre *milites Dacisci* în scrisórea falsificată din *vita Aureliani* 26 comp. Mommsen în *Hermes* XXIV 205,4. 198,4.

Duplicarius, *dupliciarius* saŭ *duplarius* se numĭa soldatul cu o soldă şi cu un rang maĭ mare; amêndouĕ aceste folóse se acordaŭ acelora carĭ după împlinirea serviciuluĭ militar continuaŭ de bună-voe a servi în armată (*emeriti*), saŭ celora carĭ intraŭ din noŭ în serviciŭ (*evocati*). De aceleaşĭ avantagiĭ se bucuraŭ şi toţĭ *principales*, adică tóte gradele de la soldatul de rênd în sus până la centurionĭ: *optio* (subofiţerul centurielor pedestraşe şi escadrónelor de cavalerie); *vexillarius*, *signifer* (stegarul) şi *tesserarius*. *Tessera* era parola (lozinca) pentru nópte pe care o da în lagăr comandantele, iar tribuniĭ fie-căruia manipulus şi fie-căreĭ turma de cavalerie o scriaŭ pe o tăbliţă de lemn printr'un *immunis* (scutit în total saŭ în parte de serviciul de şanţurĭ, de gardă şi de campanie), saŭ printr'un *principalis* chemat pentru acésta *tesserarius*.[1]) Pe *tesserae* se scriaŭ şi se transmitéŭ şi ordinile către corpurile de armată în parte.[2]) Tesserariul îndeplinea serviciul *sergentuluĭ-major* din armata nóstră; mergea în tóte ḑilele *la rapport* la comandantul legiuneĭ ca să priméscă ordinile şî să le comunice celor interesaţĭ. Fie-care centurie, ca şi orĭ-ce parte din trupe, avea tesserariul sĕŭ.[3]) *Duplicarius.* *Tessera.* *Tesserarius.*

Romaniĭ ţinéŭ pe rĕposaţĭ drept nisce spirite, adică nisce fiinţe desbrăcate de corpul pămêntesc şi tot aşa de nemuritóre ca şi ḑeiĭ, avênd lăcuinţele lor în adâncimea pămêntuluĭ, de unde la anumite epoce ale anuluĭ şi în timpul nopţiĭ es şi rătăcesc pe pămênt. Numele lor *divi* saŭ *dii Manes* semnéză: ḑeiĭ ceĭ curaţĭ, ceĭ luminaţĭ, ceĭ bunĭ; une-orĭ prin *Dii Manes* se înţelege Infernul saŭ împĕrăţia *Dii Manes.*

[1]) Livius XXVII, 46; Vegetius II, 7.

[2]) Livius 7,35, 1: *Vigiliis deinde dispositis ceteris omnibus tesseram dari iubet, ubi secundae vigiliae bucina datum signum esset, armatic um silentio ad se convenirent.* Livius 36,7; 9,32,4: *extemplo tesseram dari iubet, ut prandeat miles.* Alte exemple sunt citate de Marquardt, op. cit. II², 422.

[3]) In *Ephemeris epigraphica* IV, 452 se dă lista tesserariilor din centuriele cohortelor de vigili, cohortelor prætoriane şi urbane, legiunilor şi cohortelor auxiliare. Ca tesserarii aĭ legiuneĭ XIII gemina menţionăm încă: pe Aure(lius) Januarius (C. I. L. V, 7367), şi pe Por(cius) Iulian(us) tesserarius coh(ortis) IIII leg(ionis) XIII g(eminae) (C. I. L. III 1189).

spiritelor, iar prin *Mania:* pămêntul, care este «muma» spiritelor.[1])

Cultul pentru *dei Manes*, de şi străvechiŭ în sine, nu se menţionézǎ în inscripţiunile funerare, de cât pe icĭ şi colo şi în mod general pe la finele republiceĭ [2]). Ast-fel une-orĭ mormêntul se numesce (*locus*) *deum Maanium* [3]); el se consideră ca *locus religiosus*, adică ca altarul de cult al deilor *manes (inferi)* în genere, şi al deilor părinţĭ *(dei parentes)* aĭ familiilor în parte; alte-orĭ se spune că *dei Manes* a luat la sine pe rěposaţĭ.[4]) Numaĭ în epoca luĭ August inscripţiunile funerare ĭaŭ forma uneĭ dedicaţiunĭ către *dei Manes*.

De atuncĭ formula *Dis Manibus* (D. M.), *Dis Manibus sacrum* (D. M. S), *Dis inferis Manibus* (D. I. M) începe a figura în capul inscripţiuneĭ, maĭ întâiŭ scrisă în întregime, apoĭ în prescurtare; totuşĭ ea este încă rară în secolul I după Chr.; ba în unele ţěrĭ, cum buni-óră în Dacia, în genere nu este încă întrebuinţată [5]). Numaĭ în secolul al II-lea ea devine cu totul frecuentă.

Leul păzitor de morminte.

Maĭ observăm şi presenţa leilor, câte o pereche, la fórte multe monumente funerariĭ din Dacia, ceea-ce iarăşĭ pare a fi o particularitate a acesteĭ provinciĭ [6]). Leul îndeplinesce aci rolul unuĭ păzitor de morminte, precum ceĭ douĭ leĭ de la Mykene sunt păzitoriĭ porţiĭ oraşuluĭ necropolic.

[1]) Cf. L. Preller, Römische Mythologie,[3] II 66.

[2]) C. I. L. I, 1410 din Hispellum; comp. C. I. L. V 2915. 7747 (*intra consacptum maceria locus deis Manibus consacratus*); VI 13534.

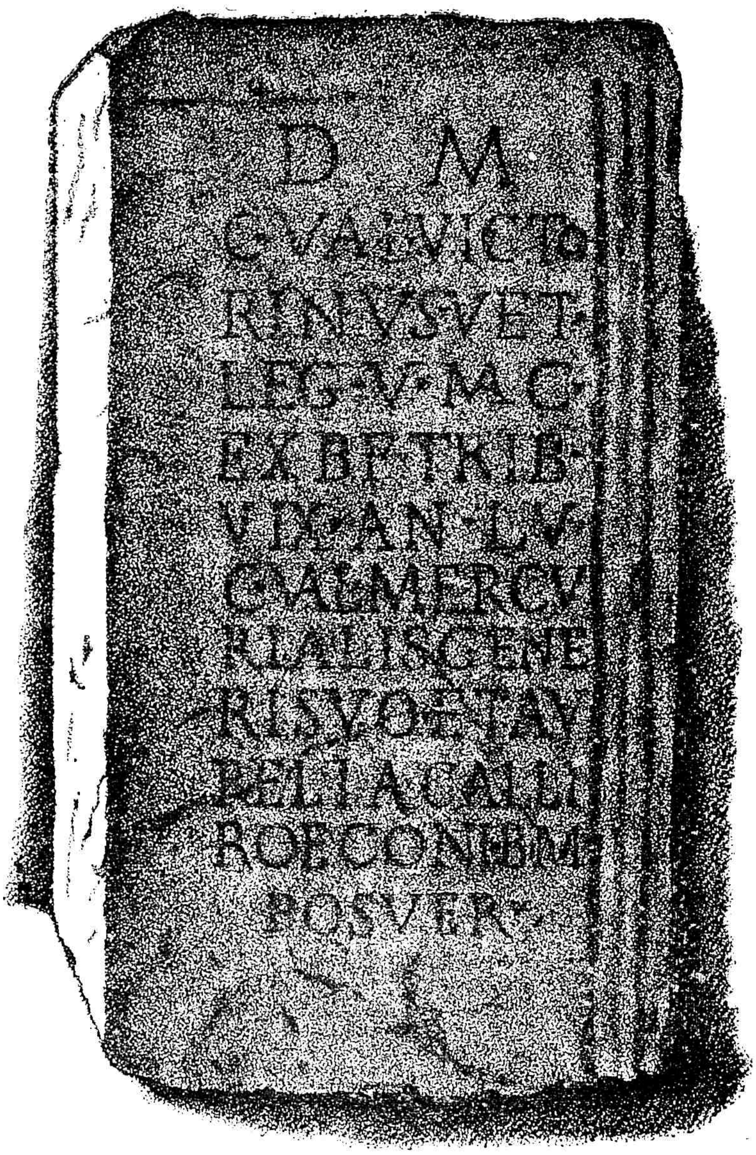
[3]) C. I. L. II 2255 (Corduba din a. 19 a. Chr).

[4]) De exemplu C. I. L. XII. 319.

[5]) Hübner, *Römische Epigraphik*, p. 530.

[6]) Comp. *Archaeologisch.-epigraph. Mitth.* VIII p. 36 seq. C. I. L. III, 804, 1195, 1592[a], 7871, 8039, 8040.

N°. 24

Monument funerar de la Turnu-Severin

§. I. Provenința: Monument din fosta colecțiune a Banuluĭ Mihalache Ghica. Asupra provenințeĭ luĭ datele diferă: După Marsigli [1]) s'ar fi găsit pe la finele secoluluĭ al XVII cu ocasiunea fortificațiuneĭ Cladoveĭ (Feth-islam saŭ Novigrad). Ariosti [2]) constată existența petriĭ în mănăstirea Hurezuluĭ din jud. Vâlcea. Seivert [3]) (1736—1785), care reproduce inscripțiunea după Ariosti și după o copie făcută de un necunoscut, póte Hohenhausen, în ḑiua de 24 Iulie 1723, asigură că piatra provine din ruinele de la Turnu-Severin; tot astfel și Férussac [4]) și A. Treb. Laurian [5]) care-le adaogă că a fost adusă de la mănăstirea Hurez la Bucurescĭ din ordinul banuluĭ Mihalache Ghica. Probabil monumentul a fost găsit în castrul de la capul poduluĭ luĭ Traian pe malul stâng al Dunăriĭ, acolo unde săpăturile nóstre din 1896 aŭ scos la ivélă încă alte 9 pietre cu inscripțiĭ funerare întretrebuințate ca material în construcțiunea unuĭ turn rotund din epoca probabil a luĭ Justinian [6]).

§. II. Natura: Este de piatră calcarie, iar nu de marmură, cum crede Marsigli. Monumentul a fost pus la mormêntul luĭ C. Valerius Victorinus, veteran al legiuneĭ a V Macedonica, de către socrul sĕŭ C. Valerius Mercurialis și de către soția sa Calliroe.

Nălțimea totală: $1^m.38$; Nălțimea suprafețeĭ scrise: 1^m; Lățimea: $0^m.73$; Lățimea suprafețeĭ scrise: $0^m,47$. Grosimea: $0^m.64$.

[1]) *Danubius Pannonio-Mysicus*, II, tab. 54.
[2]) Veḑĭ despre el C. I. L. III, pag. 157 și nr. 1584.
[3]) Idem, pag. 158 și nr. 1584.
[4]) *Bulletin* 1831, 17, 302, numesce Cernețiĭ, lângă Turnu-Severin.
[5]) *Magazin istoric*, II, 109.
[6]) Gr. Tocilescu, *Arch.-epigr. Mitth.* XIX (1896) p. 213—218.

§. III. Textul:

D M
C · VAL · VICTo
RINVS · VET ·
LEG · V · MAC ·
EX · BF · TRIB ·
VIX · AN · LX
C · VAL · MERCV
RIALIS GENE
RI SVO · ET AV
RELIA CALLI
ROE CONI · BM
POSVER

§. IV. Literatura: S'a publicat de Marsigli, *Danubius* II, tab. 54 (de unde Muratori 862, 9); *Journal de St. Petersbourg* 1829 n. 44 (de unde Férussac: Bulletin 1831, 17, 302); A. Treb. Laurian *Magaz. ist.* II, 109 (după care Neigebauer *Dacien aus den Ueberresten des Klassischen Alterthums*, Kronstadt 1851, p. 112); Th. Mommsen, *Corpus Inscript. Latin.* III, nr. 1584.

Variantele maĭ însemnate sunt următórele:

rêndul al 4-lea: MC—*Marsigli, Férussac, Laurian.* D. Mommsen, de şi admite în reproducerea textuluĭ M*a*C, dar arată că póte MC este corect şi cugetă la inscripţiunea C. I. L. III nr. 892: *leg(ionis) V M(acedonicae) C(onstantis)*. Ligatura MAC este însă pe deplin sigură;

» 6-lea: AN//TV — *Marsigli*;

» 11-lea: CO/I — *Marsigli*; RM — *Férussac*.

§. V. Lectura: *D(is) m(anibus). C(aius) Val(erius) Victorinus, vet(eranus) leg(ionis) V Mac(edonicae), ex b(ene)f(iciario) trib(uni), vix(it) an(nos) LV; C(aius) Val(erius) Mercurialis generi suo, et Aurelia Calliroe coni(ugi) b(ene) m(erenti) posuer(unt).*

Traducere: Ḑeilor Manĭ (Sfinteĭ umbre). Caius Valerius Victorinus, veteranul legiuneĭ a V Macedonice, fost beneficiar al tribunuluĭ, a trăit anĭ 55; Caius Valerius Mercurialis pentru ginerele sĕŭ, şi Aurelia Calliroe pentru soţul eĭ cel plin de merite puseră (acest monument).

§. VI. Epoca: Dupe caractere monumentul pare a fi de pe la jumĕtatea seculuÌuĭ al douilea.

Legiunea V Macedonică la Turnu Severin

§. VII. Observaţiunĭ: Presenţa legiuneĭ a V Macedonică în oraşul Drobeta (Turnu-Severin), se constată prin maĭ multe cărămiḑĭ cu stampila [1] *L(egio) V M(acedonica)*, şi prin următórele două inscripţiunĭ aflate tot acolo:

M·
IVL BASSVS·
VET · LEG · V̄ · MAc
VIX · ANN · LXVI ·
M · X · DIEB · XVI
IVL · HELPIZON ·
LIBERT · ET · HER ·
EIVS · POSVIT ·

[d.] m. [Iul(ius) B]assus vet(eranus) leg(ionis) V Macedonicae) vix(it) ann(is) LXVII m(ensibus) X dieb(us) XVI. [Iu]l(ius) Helpizon [l]ibert(us) et her(es) eius posuit.

[1]) C. I. L. III 8066[a]; Tocilescu, *Arch. epigr. Mitth.* XIX p. 219.

D M
C · IVL · MELCI
DIANVS · VET
X · BF · COS · LEG
MAC · VIX · AN · L ·
VLP · MARCEL
INA · CONIV
PIENT
B · M · P

d. m. C. Iul(ius) Melcidianus vet(eranus) e[x] b(ene)f(iciario) co(n)s(ularis) leg(ionis) [V] Mac(edonicae) vix(it) an(nis) LX. Ulp(ia) Marcel[l]ina coniu[gi] pient(issimo) b(ene) m(erenti) p(osuit).

Orĭ-ce ofiţer superior avea la disposiţiunea sa *principales* (adică soldaţĭ superiorĭ soldatuluĭ de rênd şi inferiorĭ centurionilor), ca ordonanţe pentru serviciĭ militărescĭ determinate saŭ pentru anumită întrebuinţare. Asemenea ordonanţe eraŭ: *cornicularii,*[1]) *commentarienses* saŭ *a commentariis,*[2])

[1]) Ast-fel numiţĭ după un ornament al coĭfuluĭ, *corniculum*, ce l pórtă ca *insigne* al serviciuluĭ lor. Intr'o legiune eraŭ 2 cornicularii, unul adjutant al legatuluĭ *legionis* saŭ al praefectuluĭ *castrorum* orĭ praefectuluĭ *legionis*, şi cel-alt al tribunuluĭ *militum* care are comanda. Probabil tot doĭ cornicularii avea şi guvernatoriĭ provincialĭ. De asemenea şi *praefectus praetorio, tribuni* cohortelor pretoriane, *praefectus urbi, praefectus vigilum, subpraefectus vigilum,* tribuni corpuluĭ de *vigiles, praefectus annonae,* diverşiĭ Procuratorĭ şi cohortele auxiliare avéŭ cornicularii. In epoca posterióră luĭ Constantin cel Mare eĭ îndeplinéŭ funcţiunea de *grefierĭ* pe lângă *praefectus praetorio.* Comp. Marquardt op. cit. II², 546.

[2]) *Commentarienses* eraŭ însărcinaţĭ cu redacţiunea *commentariilor* militare, séŭ registrelor în care se consemna nu numaĭ întîmplările ḑileĭ cu tóte amĕnuntele de serviciŭ séŭ de comptabilitate, dar maĭ cu sémă ordinile superiorilor puse «la rapport». In legiune eraŭ probabil câte doĭ commentarienses, pe carĭ îĭ găsim şi la guvernatoriĭ provincialĭ, la *praefectus praetorio* şi la *praefectus vigilum.* Cf. Marquardt op. cit. II², p. 547.

speculatores, [1]) *singulares*,[2]) *stratores*,[3]) maeştriĭ diferitelor exercițiĭ[4]) (*doctor cohortis, campidoctor cohortis* şi *exercitator*) *secutor tribuni*, *adiutor tribuni* şi în fine *beneficiarii*.

Beneficiarii. Prin *beneficiarii* se înțeleg în genere toțĭ ofițeriĭ şi toțĭ *principales* carĭ datoresc posițiunea lor unuĭ superior, care 'ĭ-a numit într'o sarcină óre-care. In epoca imperială toțĭ ofițeriĭ superiorĭ avéŭ, corespunḑĕtor ranguluĭ lor, un numĕr de *beneficiarii*, pe carĭ eĭ singurĭ iĭ alegeaŭ după plac în diversele trupe ale corpuluĭ de armată saŭ în legiune şi iĭ întrebuințaŭ în diferite afacerĭ, după trebuință: la paza închisoriĭ, la poliție, la comanda posturilor detaşate saŭ chiar în serviciul lor personal. Ast-fel orĭ-ce *legatus Augusti pro praetore*, proconsulul Africeĭ în primul secol când comanda o legiune, legatul legiuneĭ,[5]) tribunul legiuneĭ,[6]) *praefectus legionis, praefectus praetorio*, tribuniĭ cohortelor pretoriane şi auxiliare,[7]) *praefectus urbi* şi *tribuni cohortium urbanarum*,

[1]) *Speculatores* eraŭ însărcinațĭ cu serviciul de curierĭ pentru ducerea depeşilor, dar maĭ ales cu executarea sentințelor condemnătóre la mórte saŭ cu supraveghĭerea acestor sentințe. Eraŭ câte 10 speculatores în fie-care legiune; în cohortele pretoriane eĭ se găséŭ maĭ numeroşĭ formând un corp special de călărețĭ, care însoțea pe împĕrat în Roma saŭ la rĕsboiŭ.

[2]) *Singulares*, după d. Mommsen (Eph. epigr. IV, p. 404), alcătuiaŭ un mic corp de elită, un fel de gardă a corpuluĭ pe lângă comandantul-şef al armateĭ.

[3]) *Stratores* se numĭa *comişiĭ* saŭ îngrijitoriĭ grajdurilor, ordonanțele însărcinate de a presenta generalilor calul lor şi de a-ĭ ajuta ca să încalece. Peste dênşiĭ era un *centurion* séŭ *decurion* numit tot *strator*. Aceştĭ ofițerĭ stratores eraŭ însărcinațĭ şi cu serviciul remonteĭ (cumpĕrarea şi recepțiunea cailor).

[4]) Soldațiĭ eraŭ supuşĭ la exercițiĭ militare propriŭ-ḑise: la gimnastică şi diferite exercițiĭ corporale, alergare, săriturĭ; la mânuirea armelor, la cea-ce numim astă-ḑĭ: şcóla de companie séŭ şcóla de batalion, la manevre séŭ preumblărĭ militare de treĭ orĭ pe an; în fine la lucrărĭ manuale de tot felul, la facere de şanțurĭ, de retranşamente, de şosele etc.

[5]) Până têrḑiŭ găsim adesea menționațĭ pe *beneficiarii* guvernatorilor printre ofițerĭ.

[6]) D-l Mommsen, *Ephemeris epigraphica*, IV, 394 crede că numaĭ *tribuni laticlavii* şi *semestris*, adică ceĭ de ordin senatorial, avéŭ *beneficiarii*. Veḑĭ maĭ departe la No. 27.

[7]) Primul exemplu sigur de beneficiarius al unuĭ tribun al cohortelor auxiliare este inscripțiunea găsită de noĭ la Turnu-Severin şi publicată în *Arch.-epigr. Mitth.* XIX, nr. 75, pag. 216: *d. m. Liccaius Vinentis* (*filius*) *mil*(*es*) *coh*(*ortis*) *III* (*camp*(*estris*) *b*(*eneficiarius*) *trib*(*uni*); *mil*(*itavit*) *annis XIX*, *vix*(*it*) *annis XL*; *Linda Severus h*(*eredes*) *b*(*ene*) *m*(*erenti*) *p*(*osuerunt*).

praefectus, *subpraefectus* şi *tribuni vigilum*, cum şi procuratoriĭ imperialĭ, avéŭ asemenĭ *beneficiarii*.

Când guvernatorul uneĭ provinciĭ era consular (fost deja consul), atuncĭ şi *beneficiarius* al sĕŭ se numea *consularis*. *Beneficiarii consularis* eraŭ întrebuinţaţĭ în serviciul extern, îndeplinind óre-cum afacerile intendenţeĭ armateĭ.[1]) Asemenĭ staţiunĭ se găséŭ d'a lungul fruntarielor, la puncte vamale[2]) saŭ la puncte însemnate pentru comunicaţiunea pe căile cele marĭ ale imperiuluĭ (*viae militares*), unele fiind destinate pentru administraţiunea corpurilor de trupe detaşate.[3])

Calliroe este cunoscutul nume grecesc Καλλιρρόη întrebuinţat de poeţĭ (Homer, Hesiod, etc.) ca şi de prosatorĭ (Dionys. de Halikarnass, Pausanias, Hesychios, Suidas) şi în inscripţiunile greceştĭ. Tot aşa se numia şi o fîntînă în Athena în latura sudică a Acropoleĭ.

[1]) Acésta resultă din insigniele oficiale representate pe un monument funerar al unuĭ beneficiarius. Este vorba de inscripţiunea:

C. I. L. III: 12895 — Salona — *D(is) M(anibus) Q. Aemil(io) Rufo b(eneficiario) co(n)s(ularis) Aemilia Aphrodite patrono.*

La drépta este mappa de scris cu cutia stiluluĭ pentru scriere, la stânga un stîlp cu un lemn transversal şi un mâner pentru scóterea lemnuluĭ, în tocmaĭ ca la signa; de sigur, avem aci stîlpul care indica staţiunea, biuroul. Cf. Domaschewski, *Rhein. Museum*, 1893, p. 342 seq., idem *Die religion des römischen Heeres*, 98.

[2]) Patsch, *Mittheil. des röm. Instituts* 1893, p. 193.

[3]) Ele s'aŭ constatat în castrele vexillaţiunilor legionare şi ale auxilielor. Enumerarea celor din urmă a se vedea la Domaschewski, *Die religion des röm. Heeres*, 98. O culegere a tutulor beneficiarilor întrebuinţaţĭ la staţiunĭ ar fi interesantă şi ne-ar da lămurirĭ preţióse despre *viae militares* ale imperiuluĭ. Cf. Mommsen, *Ephem. epigr.* IV, p. 529. Cauer, ibid. p. 379 seq. — Dessau, *Inscriptiones latinae selectae*, I, nr. 2400—2405, 2408—2410; C. I. L. III *suppl.* 7505.

N°. 25

Monument funerar de la Steclen lângă Șiștov

§. I. Proveninţa: Din fosta colecţiune a generalului Mavros. Locul de proveninţă probabil este Steclen, lângă Şiştov, lagărul legiuneĭ I Italice.

§. II. Natura: Monument de pĭatră calcarie, din care partea superióră cu două rîndurĭ de la început lipsesce.

Este monumentul funerar al luĭ . . . Donatus, soldat în legiunea I Italică, fiind pus de către L. Attius Maxsimus, soldat din centuria luĭ Iulius Verecundus şi moştenitor al luĭ Donatus.

Nălţimea totală 1m.20; Lărgimea: 0m.76;
» feţeĭ scrise 0m.94; » scrisă: 0m.54;
Grosimea: 0m.30.

§. III. Textul:

DONATVS · CAE
MIL · LEG · I · ITAL
VIX · ANN · XXXII
MIL · ANN · XIIII
H · S · E

L · ATTIVS · MAX
SIMVS · ⟩ IVLI ·
VERECVNDI
HER
F · C

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ ânteiŭ de Ern. Desjardins, *op. cit.* p. 31, şi după dênsul de d. Th. Mommsen, in *Corp. inscript. latin.* III nr. 6232. A fost emendat de d. O. Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum* vol. III, p. 62.

Variantele maĭ însemnate sunt cele următóre:

rîndul 1-iŭ : GAĿ — *Desjardins.* Pe pétră litera finală e fără nicĭ-o îndoială un E, ïar cea de la început un C.

» al 2-lea : MIL — *Desjardins;*

» » 4-lea : XIII ❦ — *Desjardins;*

» » 5-lea : H❦ S❦ F❦ C — *Desjardins.*

§. V. Lectura: *[D(is) M(anibus) . . . . . Donatus (domo) Cae(sarea?), mil(es) leg(ionis) I Ital(icae) vix(it) ann(os) XXXII; mil(itavit) an(nos) XIV; H(ic) s(itus) e(st). L(ucius) Attius Maxsimus (centuria) Iuli Verecundi her(es) f(aciundum) c(uravit).*

Traducere: Ḑeilor Manĭ, . . . Donatus din Caesarea(?), soldat al legiuneĭ I Italice, a trăit anĭ 32; a servit în pedestrime anĭ 14. Aci este depus. Lucius Attius Maximus soldat din centuria luĭ Iulius Verecundus, moştenitor îngriji de facerea (monumentuluĭ).

§. VI. Epoca: Monumentul, judecând după forma literilor, datéză de pe la finele secoluluĭ al II-lea saŭ începutul celuĭ următor.

§. VII. Observaţiunĭ: Desjardins se 'nşélă când susţine că L. Attius Maximus era centurione, pe când dênsul este simplu soldat din centuria luĭ Iulius Verecundus. Se obicĭnuesce adesea ca centuria să fie indicată cu numele centurioneluĭ.[1]) De asemenea nu se póte admite conjectura aceluiaşĭ învĕţat, că Donatus ar fi fost născut în *Gabala* din Syria, saŭ *Gabali* din Gallia (Gévaudan), ḑe óre-ce pe pïétră se vede CAE, adică póte Cae(sarea), saŭ un nume topic care începe cu *Cae,* acésta fiind *domus* orĭ *patriae indicatio* a soldatuluĭ.

Notăm şi scrierea XS = X: Maxsimus, despre care avem şi alte exemple: *uxsor, vixsit,* etc.

[1]) Exemple: Dessau, *Inscriptiones selectae latinae* nr. 2305, 2325, 2326, 2329, etc.

N°· 26

9256

§. I. Provenința: Monument fost în colecţiunea banuluĭ Mihail Ghica. Locul unde s'a aflat nu este cu certitudine cunoscut, dar după tótă probabilitatea provine de peste Olt: de la Reşca saŭ Turnu-Severin, ca întrégа colecţiune a banuluĭ Ghica.

§. II. Natura: Mare cip de pétră calcarie, pus la mormêntul centurioneluĭ Ferox de către fratele sĕŭ Marcus Pompeius Proculus, beneficiarul legatuluĭ Tiro.

Pĭatra e spártă în două, şi de la început lipsesce cel puţin un rênd.

De amêndouĕ laturile inscripţiuneĭ latine se vĕd săpate şése crucĭ, iar de desubtul eĭ o cruce mare cu monogramata creştină şi o inscripţiune românéscă cu litere cirilice:

IC XC

NI KA

НИКȢЛАЕ ИȢНА

СТАНА

In transcripţiune:

Is(us) Chr(istos) Nica, Niculae, Stana, Ju(oa)na.

Crucile, ca şi acéstă inscripţiune, care după forma literilor pare a nu fi maĭ vechiă de cât secolul trecut, dovedesc că monumentul a servit la un mormênt creştin, saŭ drept o cruce comemorativă, cum sunt mulţime de asemenea crucĭ rĕspândite în ţară, pe la drumurĭ şi pe la fântânĭ.

Nălţimea totală: 1^m; Lăţimea: $0^m,75$;

» feţeĭ scrise cu litere latine: $0^m,74$; Grosimea: $0^m,15$.

§. III. Textul:

) F E R O X M I L
I T A V I T · A N · X X V
E Q · A N · X V I I I · V I X
A N . V I I I · M · P O M P
E I V S · P R O C V L V S
F R A T E R · B E N E F ·
T I R O N I S · L E G ·
H · B E N E · M E R E
N T I · P O S V I T ·

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ întêiŭ de d. Otto Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, p. 41, nr. 52, apoĭ în *Ephemeris epigraphica* II, nr. 452 şi în *Supplementul* volumuluĭ al III-lea din *Corp. Inscr. Latin.*, nr. 8048.

Variante sunt :

rêndul al 3-lea: VIXT — *Hirschfeld* şi *Suppl.* C. I. L. III. Pe pétră nu se vede de cât VIX şi e sigur că nicĭ a putut fi încă un T.

» » 8-lea: BENE — *Hirschfeld* şi S. III. Trebue un punct după E.

§. V. Lectura: [*D(is) M(anibus)... (centurio) Ferox militavit an(nos) XXV; eq(ues) an(nos) XVIII; vix(it) an(nos) XLIII. M(arcus) Pompeius Proculus frater benef(iciarius) Tironis leg(ati) h(eres) bene merenti posuit.*

Traducerea : Deilor Manĭ... Centurionele Ferox a servit în armată anĭ 25; a fost călăreţ anĭ 18; a trăit anĭ 47. Fratele sĕŭ Marcus Pompeius Proculus beneficiarul luĭ Tirone legatul, moştenitor pentru (Ferox) cel plin de merite a pus (acest monument).

§. VI. Epoca: Caractere frumóse, cam de pe la începutul seculuĭ al III-lea.

§. VII. Observaţiunĭ: De notat este maĭ ântêiŭ forma insolită a inscripţiuneĭ, care, fiind un fragment, începe cu semnul convenţional ce arată rangul de centurion pus înainte de numele individuluĭ Ferox; cum acesta era fratele luĭ Pompeius Proculus, trebue să fi purtat acelaşĭ gentilicium Pompeius, ĭar semnul ⟩ trebuia să urmeḑe cognumeluĭ Ferox, iar nu să-l precédă. Maĭ departe ne isbesce chipul de a scrie în rîndul al 4-lea ţifra 43; în loc de obicĭnuitul XXXXIII saŭ XLIII lapicidul a săpat VIIL. Un exemplu analog ne întîmpină la Gruter 540,3 (= Muratori 811,6) IVL=XLVI, de şi acéstă inscripţiune se pare d-luĭ Hirschfeld [1]) suspectă. In *lex repetundarum* rîndul al 34-lea aflăm IIL, dar acésta VIIL XXXXIII

[1]) *Ephemeris epigraphica*, II, nr. 452.

representă, cum observă d. Mommsen, locuţiunea *duodequinquaginta.*

Cavaleria legiunei.

In epoca imperială, începênd cu August, cavaleria încetéză de a maĭ forma un corp deosebit; fie-care legiune capătă 120 călăreţĭ, adică patru turmae, de câte 30 ómenĭ.

Beneficiarius Tironis legati.

Este greŭ de hotărît cine a fost Tiro legatus, al căruia beneficiarius era M. Pompeius Proculus. Un guvernator al Dacieĭ saŭ al Moesieĭ cu cognumele de *Tiro* nu este până adĭ cunoscut. Din ceĭ-alţĭ *Tirones* menţionaţĭ în isvórele literare séŭ epigrafice [1]) nicĭ unul nu póte fi identificat cu dênsul. Calestrius Tiro, contimporan şi amic al luĭ Plinius cel tînĕr, tribun militar şi quaestor pe la a. 89/90, praetor pe la a. 93, proconsul al Baeticeĭ pe la 106/107 d. Chr [2]) chiar déca ar fi ocupat guvernămêntul Dacieĭ séŭ Moesieĭ, nu se potrivesce cu epoca indicată de forma caracterelor inscripţiuneĭ bucurescene. Despre C. Iulius Tiro Gaetulicus, se scie atâta numaĭ [3]) că a fost quaestor urbanus, tribunus plebis şi praetor, fără a se cunósce timpul funcţionăriĭ sale. Cât despre Apinius Tiro, menţionat printre foştiĭ praetorĭ la a. 69 d. Chr. de către Tacit [4]) ca şi despre Aemilius Tiro către care adreséză rescripte Marcus Aurelius şi L. Verus [5]), nicĭ este de gândit.

O altă greutate avem de a sci décă Tiro al nostru a fost guvernator provincial séŭ simplu numaĭ comandant al uneĭ legiunĭ; şi acéstă cestiune stă în legătură cu locul de proveninţă al inscripţiuneĭ ce comentăm; décă adică póte fi vorba de un legatus al Dacieĭ séŭ al uneia din cele două Moesiĭ. In primul cas lucrul ar fi indiferent, întru cât până la Marcus Aurelius fiind în Dacia o singură legiune, guvernatorul provincieĭ era şi legat al legiuneĭ, ĭar de la Marcus Aurelius încóce: legatul Dacieĭ Apulense séŭ

1) Vedĭ *Prosopographia imperii Romani* III, s. v. Tiro.
2) *Prosopographia,* I, 271 nr. 176.
3) C. I. L. II 3661.
4) *Hist.* 3, 57, 76.
5) Ulpian. *Digest.* 47, 18, 1.

Porolissense era tot într'o vreme şi legat al legiuneĭ ce comanda.

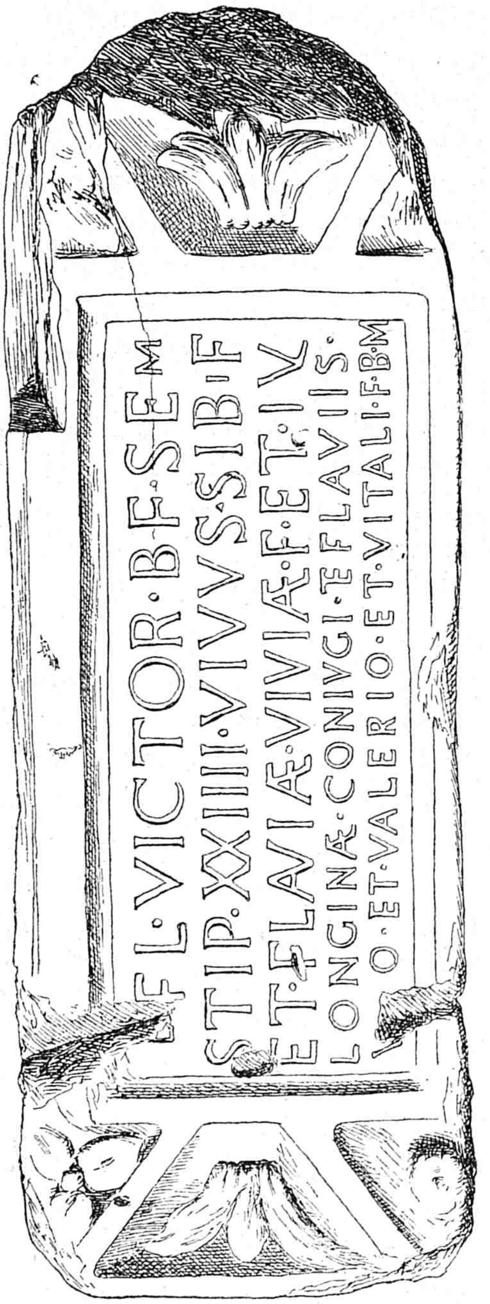
De aceĭa Cauer [1] înşiră pe Pompeius Proculus printre *beneficiarii* legaţilor, carĭ eraŭ guvernatorĭ şi dispuneaŭ numaĭ de o legiune, ceea-ce nu s'ar înţelege, dată fiind epoca inscripţiuneĭ, începutul secoluluĭ al III-lea, de cât pentru guvernatoriĭ uneia din cele două Daciĭ, Apulensis séŭ Porolissensis, ĭar nu de legatus consularis trium Daciarum, care dispunea de ambele legiunĭ ale provincieĭ.

Ast-fel faptul că în inscripţiune se ḑice numaĭ «legatus» nu póte fi hotărîtor, căcĭ guvernatorul Dacieĭ se numesce: când *legatus Augusti p(ro) pr(aetore)*, când simplu *legatus Augusti*, când *consularis*. D. Hirschfeld [2] cugetă la un legatus al Dacieĭ séŭ al Moesieĭ, fără a determina despre ce fel de legatus este vorba. Liebenam [3], şi cu punct de întrebare Iulius Jung [4], numără pe Tiro printre guvernatoriĭ de rang consular aĭ Dacieĭ. D-l Ritterling într'o scrisóre particulară îmĭ comunică că ţine pe Tiro «cu óre-care probabilitate» drept un legatus legionis.

Exemple analóge pot fi invocate pentru o părere, ca şi pentru alta. Aşa, inscripţiunea din Mainz [5] numesce un *strator C. I(ulii ?) Egnatiani leg(ati)*; după Borghesi ar fi vorba aci de un guvernator; după Zangemeister [6], de un legatus legionar. Din contra, în inscripţiunea votivă a unuĭ centurion «*pro se et com(m)ilitones singulares pedites Acili Straboni[s] leg(ati) Aug(usti)*» d. Zangemeister [7] vede un guvernator al Germanieĭ din epoca flavică. [8].

[1]) *Ephemeris epigraphica*, IV. p, 386, nr. 183.
[2]) L. c. p. 41.
[3]) *Forschungen zur Verwaltungsgeschichte des römischen Kaiserreiches*, I (1888), «die Legaten in den römischen Provinzen von Augustus bis Diocletian», *Dacia*, nr. 38.
[4]) *Fasten der Provinz Dacien*, p. 29, nr. 38.
[5]) Orelli 1430; comp. Henzen III, p. 141.
[6]) *Westdeutsche Zeitschrift* 1893, p. 319.
[7]) Op. cit. p. 282.
[8]) Comp. Jung, op. cit. 30.

N°. 27

Monument funerar al beneficiaruluĭ Fl. Victor

§. I. Provenința: Din fosta colecțiune a generaluluĭ Mavros.

§. II. Natura: Monument funerar de piatră calcarie înălțat de Aelius Victorinus beneficiarius tribuni semestris, încă fiind în viață, pentru sine, pentru fiica sa Flavia Vivia, pentru soția sa Iulia Longina și pentru treĭ Flaviĭ: Verus (saŭ Vivius), Valerius și Vitalis, fiĭ aĭ luĭ.

Monumentul a suferit mult din acțiunea ploiĭ, și de aceia inscripțiunea este așa de stricată, în cât cu greŭ se póte lua după dênsa un bun estampagiŭ. Literile D și M de la începutul și sfîrșitul rênduluĭ ântêiŭ, și rêndurile 4 și 5 sunt săpate cu litere maĭ micĭ.

Nălțimea totală: $0^m.56$; Lărgimea totală: $1^m.60$;
» fețeĭ scrise: $0^m.40$; » fețeĭ scrise: $0^m.98$;
Grosimea: $0^m.61$

§. III. Textul:

D FL · VICTOR · B F · SE M
STIP · XXIIII · VIVVS · SIBI F
ET · FLAVIÆ · VIVIÆ · F · ET · IV
LONGINAE · CONIVGI · E · FLAVIIS.
5 V//O·ET·VALERIO·ET·VITALI·F·B·M

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ ântêiŭ de Ernest Desjardins, *op. cit.* p. 40, nr. 36, după care apoĭ s'a reprodus de d. Mommsen în *Corp. Inscr. Latin.*, III, nr. 6233. S'a emendat de d. Otto Hirschfeld, *Epigr. Nachlese*, p. 62, și reprodus în *Suppl. vol. III din Corpus* nr. 7598.

Notăm aci variantele maĭ însemnate:

rêndul 1-iŭ: BES — *Desjardins*. Pe piatră este de sigur BF · SE, precum a recunoscut maĭ ântêiŭ d. Hirschfeld.

rîndul al 3-lea: ET · FLAVIAE · VIVIAE · F · ET · LV— *Desjardins.*

» » » ET · FLAVIÆ · VNIÆ (vel VIVIÆ) · F · ET · N (vel IVL) — *Hirschfeld.*

» » 5-lea: V//O · ET · VALERIO · ET· VITALI· LIB· M— *Desjardins.*

§. V. Lectura: *D(is) M(anibus). Fl(avius) Victor b(ene)f(iciarius) se(mestris) stip(endiorum) XXIIII vivus sibi f(ecit), et Flaviae Viviae f(iliae), et Iul(iae) Longinae coniugi, et Flaviis V[er]o* (saŭ *V[ivi]o) et Valerio et Vitali f(iliis) b(ene) m(eritis).*

Traducere: Ḑeilor Manĭ (Sfintelor Umbre). Flavius Victor beneficiariul (tribunuluĭ) semestrial, fost în 24 campaniĭ, 'şĭ a făcut (monumentul) viŭ fiind, pentru sine, pentru fiica sa Flavia Vivia, pentru soţia sa Iulia Longina şi pentru fiiĭ sĕĭ: Flavius Verus (saŭ Vivius), Flavius Valerius şi Flavius Vitalis, ceĭ plinĭ de merite.

§. VI. Epoca: După forma literilor monumentul pare a data de pe la începutul seculuĭ al III-lea.

Beneficiarius semestris.

§. VII. Observaţiunĭ: Flavius Victor beneficiarius se(mestris) este în loc de *beneficiarius tribuni semestris,* cum se citesce bunióră în *Corpus Inscr. Latin:* III, 101:

D(is) M(anibus) C(ai) Aponi Luciani, b(eneficiarii) tribuni semen(stris) leg(ionis) III Cyr(enaicae). [1])

Pe alte monumente ne întîmpină forma prescurtată: BB SEXM = beneficiarii tribuni sexmestris [2]). Probabil că nu toţĭ tribuniĭ legiunilor puteaŭ avea la disposiţiune beneficiarii, ci, precum presupune d. Mommsen [3]), numaĭ ceĭ de nascere

[1]) Alt exemplu: Dessau, *Inscriptiones latinae selectae,* nr. 2405.

[2]) C. I. L. VIII, 2586, 51. Cf. C. I. L. IX, 4885, 4886: *trib. sem. leg. XXII Primig. praef. semens. coh. I. Classic.*

[3]) Se numiau ast-fel fiind-că aveaŭ cusută 'ia haĭnă o fîşie lată de purpura, spre deosebire de cei de ordine ecuestră, carĭ o purtaŭ maĭ îngustă: *angusticlavii.* Grecesce tribunus laticlavius se numesce χειλίαρχος πλατύσημος (C. I. Gr. 3990. 4022. 4023. 4238 *c.*)

senatorială, adică: laticlavii[1]) şi tribuni semestris. Tribuni laticlavii ca şi angusticlavii eşind din serviciul militar purtaŭ titlu de: *ab equestribus militiis* saŭ maĭ scurt *a militiis*[2]) şi se bucuraŭ de osebită consideraţiune. Acésta a făcut ca împĕraţiĭ romanĭ să permită persónelor ce nu aveaŭ intenţiunea de a îmbrăţişa pentru mult timp cariera militară, să serve numaĭ şése lunĭ ca tribunĭ de legiune şi apoĭ să se retragă în cariera privată cu rangul şi cu titlul dobêndit.

Tribuni laticlavii făceaŭ ucenicia meserieĭ militare în legiunĭ (Tacit, *Agric.*, 5: *Nec Agricola.... ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam retulit*; *sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi optimos)*; lor maĭ cu sémă le eraŭ încredinţate funcţiunile administrative, pe când tribuni augusticlavii îndeplinĭaŭ maĭ mult serviciul militar efectiv.

Acest serviciŭ se numia *tribunatus semestris*[3]). Causa pentru care numaĭ tribuni laticlavii şi semestris puteaŭ avea

1) *Ephem. epigr.* IV, 394.

2) Comp. Marquardt, *Röm. Staatsverwaltung*, II, 367, seq. Militiae equestres obicĭnuite sunt: *praefectura cohortis*, *tribunatus legionis* şi *praefectura alae*. Cel care a ocupat una saŭ pe tóte acestea se numesce în inscripţiunĭ: *a militiis*, greceşte ἀπὸ στρατιῶν, saŭ ἀπὸ τριῶν χιλιαρχῶν. Forma *a militiis* ne întîmpină de la Septimius Severus încóce şi este de sigur vorba de un serviciŭ milităresc real. Astfel M. Plotius Faustus în două inscripţiunĭ se numesce: *a militiis* (C. I. L. VIII, 2396, 2397); într'alta (C. I. L. III, 2399) *a militiis III*, pe când în alte două inscripţiunĭ (C. I. L. VIII, 2394 şi 2395) înşiră astfel în ordine ascendentă cele tres militiae: *praef(ectus) coh(ortis) III Ityraeorum*, *trib(unus) coh(ortis) I Fl(aviae) Canathenorum*, *praef(ectus) alae I Fl(aviae) Gallorum Taurianae*. Despre *a quatuor militiis* vedĭ Hirschfeld, *Verwaltungsgeschichte* p. 249 seq. Cf. Marquardt, op. cit. II^2 p. 368 nota, unde se contestă părerea d-luĭ Hirschfeld că primipilatul saŭ simplu Centurionat ar intra în *militia equestris*.

3) Este meritul d-luĭ Th. Mommsen de a fi lămurit tribunatul semestrial prin disertaţiunea sa din *Epigraphische Analekten*, nr. 22 în *Berichten der phil.-hist. Klasse der sächs. Gesellschaft d. Wissensch.* 1852, p. 249. Cf. Marquardt, op. cit. II^2 368. Tribuni semestrialĭ serviaŭ nominal un an, dar de fapt ceva peste 6 lunĭ, *maiorem parti anni* şi căpătaŭ salariul cât pentru serviciul de un an, cum se vede din inscripţiunea de la Thorigny ap. Mommsen, l. c., p. 240: *Semestris autem epistolam, ubi propediem vacare coeperit, mittam. Cuius militiae salarium, id est* ***HS*** *XXV n., in auro suscipe.*—Cf. Plinius *epist.* 4, 4,2: *hunc*

beneficiarii d. Mommsen o esplică[1]) prin împrejurarea că dênşiĭ fiind maĭ apţĭ şi maĭ versaţĭ în afacerile administrative, de cât în comandarea trupelor, aveaŭ nevoe de beneficiarii, de carĭ ceĭ-lalţĭ tribunĭ militarĭ puteaŭ fi dispensaţĭ. De câţĭ anume beneficiarii dispune un tribunus laticlavius saŭ semestris nu era fixat. Vedem însă bunióră, că după inscripţiunea C. I. L. VIII 2586, legatul imperial al Numidieĭ avea 30 beneficiarii, pe când tribunus semestris numaĭ 5.

Stipendia. Solda pentru trupele pedestre a fost introdusă la Roma în anul 406 a. Chr., cu începerea rĕsboiuluĭ Vejentic. Ea nu era un salariŭ propriŭ-ḑis, ci numaĭ o despăgubire pentru cheltuelile de întreţinere, plătită din Aerarium saŭ visteria statuluĭ, nu în rate saŭ pe fie-care lună, ci o singură dată pentru o întrégă campanie, înainte de începerea saŭ după terminarea campanieĭ. De aci denumirea de *semestre stipendium,* pentru serviciul maĭ puţin de 6 lunĭ, şi de *annuum stipendium,* pentru serviciul peste 6 lunĭ.[2]) Cu timpul şi maĭ ales de la împĕratul August, de când armata a devenit permanentă, *stipendium* n'a însemnat numaĭ: *quod aes militi semestre aut annuum dabatur,*[3]) ci însuşĭ serviciul militar, *facere stipendia* = a fi soldat, a face serviciul militar, şi în special: serviciul militar în timp de un an; *multa stipendia habere* = a fi servit anĭ mulţĭ în armată. Timpul legal al serviciuluĭ în epoca imperială era fixat pentru Pretorianĭ la 16 anĭ; pentru *cohortes urbanae* la 20 anĭ, pentru legiunĭ până la Hadrian tot la 20, iar de la Hadrian încóce la 25 anĭ, ca şi trupele auxiliare; pe când serviciul marinarilor

rogo semestri tribunatu splendidiorem et sibi et avunculo suo facias. Juvenal 7,88 după lectura luĭ Mommsen (ap. Marquardt, l. c.):

> *ille et militiae multis largitur honorem*
> *semenstri, vatum digitos circumligat auro.*

Se scie că toţĭ tribuniĭ purtaŭ ca semn distinctiv al ranguluĭ lor inelul de aur.

[1]) *Ephem. epigr.* IV, 394.

[2]) Marquardt, op. cit., II² 93.

[3]) Varro *de vita pop. Rom.* (ap. Nonius p. 532 s. v. *Aere diruti).*

a mers crescênd de la 26—28 anĭ. In realitate, maĭ ales în legiunĭ şi în cohortele auxiliare, soldaţiĭ, de şi liberaţĭ, se ţinéŭ mulţĭ anĭ încă peste termenul legiuit, servind *alio vocabulo*, cum ne spune Tacit.[1]) Până la descoperirea mausoleuluĭ luĭ Traian de la Adamklissi învĕţaţiĭ nu cunoscéŭ numirea technică, *aliud vocabulum*, la care se referea istoricul Tacit. Acest cuvînt este: *missicius*.[2])

Fl. Victor, a căruia inscripţiune o comentăm, servise în armată 24 *stipendia annua*, adică 24 de anĭ.

Observăm în fine că trebue respinsă părerea luĭ Desjardins (op. cit. p. 41) că Fl. Victor era de naţiune Bessă, că pe soţia sa o chema *Lucilia* Longina, şi că ceĭ treĭ Flaviĭ menţionaţĭ în inscripţiune eraŭ nişte liberţĭ aĭ lor, ĭar nu chĭar propriiĭ lor fiĭ.

[1]) *Ann.* 1, 17, arată plângerile soldaţilor sub Tiberius din causa acésta. Cf. Marquardt, op. cit. II², 543, unde se arată un centurion ce a servit 43 anĭ; un evocatus 46 anĭ, soldaţĭ, de la 23—40 anĭ.

[2]) *Vortrag d. Prof. Dr. Gr. Tocilescu*, în *Verhandlungen Deutscher Philologen und Schulmänner in Köln*, Leipzig 1896, p. 198. *Missicii* în inscripţiĭ vedĭ Desau, *Inscriptiones latinae selectae*, I nr. 2247, 2254, 2260.

N°. 28

§. I Proveninţa: Frumos monument de piatră calcarie aflat la anul 1836 la Hotăranĭ lângă Reşca într'o movilă nu departe de calea romană. [1])

[1]) Dăm în traducere descrierea ce face despre acéstă descoperire fóia germană *Kronstädter Unterhaltungs-Blatt*, a. 1837, pag. 56: «Se găsiră (la Reşca aprópe de Caracal în anul 1836) două sarcofage antice şi un schelet. Mormêntul, boltit cu cărămiḑĭ fără mocirlă, şi mărişor, se afla sub o movilă ca de 6 picióre înaltă. In partea despre cap se găsiră: o pereche de cerceĭ de aur şi o stea cu foiţe tot de aur. O medalie cu totul ruginită, fragmente de încălţăminte de plută şi două ulcele de lut se aflară asemenĭ la picíórele corpuluĭ, precum şi alăturata inscripţiune săpată pe pétră grosolană». W. de

§. II Natura: Este un monument funerar pus pentru Claudia Amba de către părintele sĕŭ Cl(audius) Montanus, soldat *immunis* din corpul Syriacilor Săgetaşĭ.

Monumentul în starea luĭ actuală nu este tot aşa cum s'a aflat la 1836. Partea sa superióră şi tótă laturea despre drépta sunt scobite saŭ sfărămate, ĭar inscripţiunea e mutilată. Probabil aceste stricăciunĭ s'a făcut cu ocasiunea transportuluĭ.

După cât se vede inscripţiunea era frumos încadrată cu împletiturĭ, iar literile eraŭ zugrăvite cu *minium*. Urmele colorituluĭ s'a păstrat pênă astă-ḑĭ în adîncimea literilor.

Inălţimea totală: 0m,90; Lăţimea: 0m,42
» feţeĭ scrise: 0m,42; Grosimea: 0m,11.

§. III. Textul: Reproducem inscripţiunea în starea-ĭ actuală indicând cu litere înclinate (cursive) partea ce a dispărut:

D M
CLAVDIA · A*M*
BA · VIX · AN
NOS · XX · *FE*
CIT · IN D*ACIA*
AN · V · C*L . MoN*
TANVS · IM*M*
EX · N̄ · SV*R · SAG*
PAT · EIVS *· FECIT*

§. IV. Literatura: S'a publicat în *Kronst. Unterh. Blatt*, 1837 p. 56; apoĭ de A. Treb. Laurian în *Magaz. Istoric*,

Blaremberg în *Muzeul naţional* nr. 24 din a. 1836 p. 91 colóna 2 face o descriere amănunţită a celor aflate în sarcofage, dar nu menţionéză descoperirea vre-uneĭ inscripţiunĭ. A. Treb. Laurian (Magaz. Istoric II, 98) confirmă însă cele relatate de fóia braşovénă: «De aicĭ (Reşca) după spusul d-luĭ Rioşanu, s'a dus o altă pĭatră la Bucurescĭ cu urmĕtórea inscripţiune».

II p. 98; Neigebauer, *Dacien* p. 115 după Laurian; M. Ackner et Fr. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien* nr. 856; Th. Mommsen, în *Corp. Inscript. Latin.* III nr. 1593, şi în fine de Al. Odobescu în *Analele Societăţeĭ Academice*, t. X (1878), p. 225 după copia şi esplicaţiunile mele, reproduse şi în *Supplem. volumuluĭ al III-lea din Corpus* nr. 8032.

Insemnăm variantele maĭ de căpetenie:

rêndul al 6-lea la fine: M N la toţĭ. Mommsen restitue MoN. Póte să fi fost legătura MW = Muntanus, în loc de Montanus. Vedĭ exemple în C. I. L. III index.

» » 9-lea: ĖĪVS — *Neigebauer*; FIVS *Kronst. Unterh. Blatt.* — ĖĪVS — *Laurian*; EIVS — *Ackner*, *Mommsen*.

D'asupra luĭ EIVS sunt neapărat două litere. M este cert; din prima literă se vede numaĭ o linie, ĭar restul stricat. Noĭ o luăm drept B şi citim b(ene)m(erenti), formula obicĭnuită, pe care din lipsă de spaţiŭ saŭ din uĭtare, săpătorul nepunênd-o după cuvêntul EIVS, a săpat-o maĭ apoĭ pe d'asupra luĭ.

§. V. Lectura: *[D(is) M(anibus)]. Cla[u]dia [Am]ba vix(it) annos XX, [fe]cit in D[acia] an(nos) V; C[l(audius) Mon]tanus im[m](unis) ex n(umero) Su[r](orum) [Sag](ittariorum) pat(er) eius b(ene)m(erenti) [fecit].*

Traducere: Ḑeilor Manĭ, Claudia Amba trăi anĭ 20; petrecu în Dacia anĭ 5. Claudius Montanus, scutit de sarcine militarĭ (immunis), din numĕrul Săgetaşilor Syrienĭ, tatăl eĭ, celeĭ pline de merit, a făcut (acest monument).

§. VI. Epoca: Judecând după forma particulară a literilor, carĭ se apropie maĭ mult de alfabetul cursiv, inscripţiunea

este din a doua jumĕtate a secoluluĭ al III-lea, póte cea maĭ vechie din inscripţiunile fără dată aflate în Dacia.

§. VII. Observaţiuni: Încă din timpul Republiceĭ soldaţiĭ se divideaŭ, sub raportul serviciuluĭ militar, în *munifices*, carĭ fac tot serviciul: *munus*, (la şanţ, la gardă şi în campanie), şi în *immunes*, *qui vacationem muneris habent*, fiind scutiţĭ de serviciŭ în total saŭ în parte şi însărcinaţĭ cu alte lucrărĭ osebite. De *vacatio* se folosesc toţĭ *principales*, *promoti*, *equites Romani*, *delecta manus* a împĕratuluĭ, *veterani* şi *emeriti*, precum şi ceĭ ce se bucuraŭ de deosebită favóre a tribunuluĭ saŭ a comandanteluĭ[1]). *Immunis.*

Claudius Montanus era *immunis ex numero Surorum Sagittariorum*. *Numerus* este denumirea technică de la Hadrian încóce pentru un corp de trupă, de o formaţiune saŭ organisare maĭ liberă de cât cohors saŭ ala şi divisată tactic în turmae[2]). *N(umeri) S(yrorum)* ne întîmpină nu numaĭ la Romula (Reşca), dar şi la Slăvenĭ[3]) (jud. Romanaţĭ); *Suri sagittari* de asemenea la: *Bivolarĭ*[4]) şi la *Rădăcineştĭ* în jud. Argeş[5]), precum şi la gura Ialomiţeĭ[6]). *Suri Sagittarii.*

Se scie că arcul şi săgéta eraŭ arme cu totul streine legiunilor romane; chiar şi praştiele, carĭ în timpiĭ maĭ vechĭ se purtaŭ de *rorarii*, fură desfiinţate maĭ târḑiŭ. Totuşĭ, în rĕsbóĭele Romeĭ cu popórele streine extraitalice simţindu-se nevoie de arcaşĭ şi prăştiaşĭ, Romaniĭ se ser- *Sagittarii Funditores.*

1) Cf. Marquardt, op. cit., II² 544; *Ephemer. epigr.* IV, p. 409. In genere *principales* şi specialiştiĭ sunt *immunes*, deşi uniĭ dintr'înşiĭ pórtă în particular titlul acesta.

2) Despre organisaţiunea şi desvoltarea *Numerilor*, veḑĭ Mommsen, *Hermes* XIX, p. 219 seq., *Hermes* XXII, 549 şi Domaschewski, *Rein. Museum* 1893, p. 243, nota 4; idem, *liber de munit. castrorum* p. 71.

3) C. I. L. III, S. nr. 8074, 28.

4) *Arch.-epigr. Mitth.* XIV p. 13 şi 14, nr. 21, 22.

5) *Arch.-epigr. Mitth.* XVII, p. 82. nr. 2 şi 3.

6) C. I. L. III S. nr. 7493: *sig(nifer) n(umeri) Surorum s(agittariorum)*. Despre *Syri sagittarii* în Numidia şi Britannia, comp. *Hermes* XIX, 227; *Ephem.-Epigr.* VII, nr. 957 (Britannia): *n(umerus) m(ilitum) S(yrorum) s(agittariorum)*.

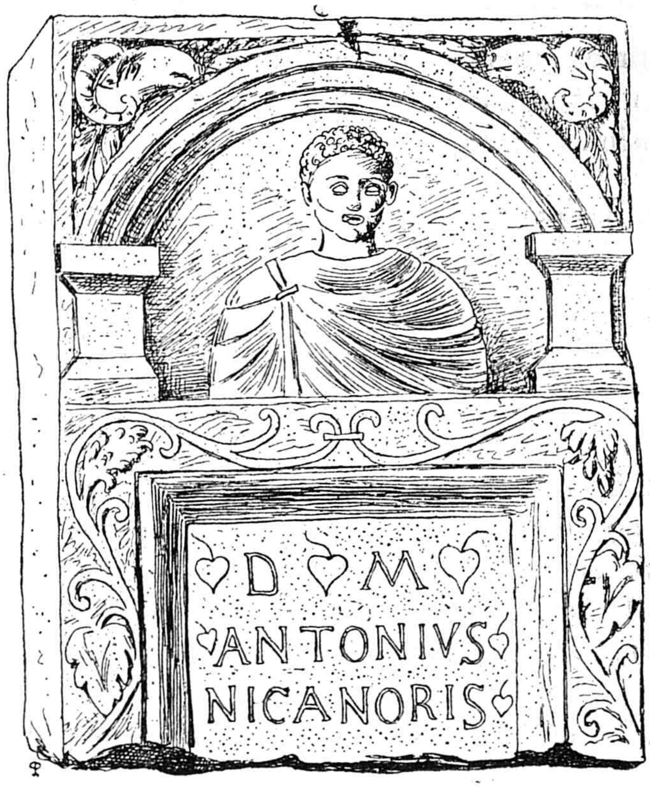
viră de *sagittarii* şi *funditores* luaţĭ de la popórele aliate saŭ primiţĭ ca *mercenarii* dintre Numiḑĭ şi Maurĭ, Grecĭ din Creta, Acheĭ din Aegium, Patrae şi Dymae, Lacedemonenĭ, Ponticĭ şi Syrienĭ şi formând dintr'ênşiĭ corpurĭ deosebite. Aceste trupe *sagittarii* şi *funditores* continuară a se servi şi în epoca imperială de armele lor naţionale, ofensive şi defensive, fiind organisate în *cohortes* saŭ în *numeri*[1]).

Zugrăvirea inscripţiunilor.

Despre obiceiul de a se zugrăvi literile cu *minium* vorbesce Plinius (*Hist. nat.*, 33, 122): *Minium... clariores litteras... in sepulchris facit.*

[1]) Despre *sagittarii*, veḑĭ Tacit, *ann.* 2, 16: post quos pedites sagittarii; 13, 40: in cornibus pedes sagittarius. In diplomele militare XI, XIX, XXV, XXX, XXXIX, XL; în inscripţiunĭ: C. I. L. III n. 129, 335, 600, 1583, 3331, 6279 etc. — Comp. Marquardt, op. cit. II², 343, 469. De la una din aceste trupe s'a păstrat altarul de cult al ḑeităţiĭ protectóre: *Dea Suria:* C. I. L. VII 758 — Magnæ — *Deae Suriae sub Calpurnia Agricola leg*(*ato*) *Aug*(*usti*) *pr*(*o*) *pr*(*ætore*) *A. Licinius Clemens præf*(*ectus*) *coh*(*ortis*) *I Hamior*[*um*] (a. 162 d. Chr.) Aceştĭ Hamii săgetaşĭ (cohors Hamiorum sagittariorum) aflătorĭ în Britannia deja în a. 124 (diploma XLIII), eraŭ de sigur din Orient.

N°. 29

§. I. Provenința: S'a aflat la Romula (Reșca, jud. Romanațĭ), nu departe de un sarcofag, găsit subt o movilă[1]).

§. II. Natura: Este fragmentul unuĭ frumos cip funerar de piatră calcarie, sculptat cu lux. In partea superióră într'o ediculă boltită în arc întreit și rezemată pe două colonette este bustul luĭ Antonius, fiul luĭ Nicanor, cu sagul încheiat cu o fibulă pe umĕrul stâng; la amêndouĕ colțurile ediculeĭ

[1]) A. Treb. Laurian, *Magaz. ist.* II, 99.

se află câte un cap de berbece în ornamente de foĭ şi florĭ. Inscripţiunea e trunchiată de la al treilea rînd în jos, avênd drept cadru două viţe care se împreună la partea superióră sub bust. Sculpturile, carĭ de altmintrele par a fi fost lucrate cu îngrijire, aŭ încercat desfigurărĭ posteriorĭ, cum se vede maĭ cu sémă pe figura chipuluĭ reprodus.

Nălţimea totală: $0^m,98$; Lăţimea totală: $0^m.73$;
» feţeĭ scrise: $0^m.33$; » feţeĭ scrise: $0^m.43$;
Grosimea: $0^m.16$.

§. III. Textul:

D M
ANTONIVS
NICANORIS

§. IV. Literatura: S'a publicat de A. Treb. Laurian în *Magaz. ist.*, II, 99; de aci apoĭ a reprodus Neigebauer, *Dacien* p. 115; Ackner, op. cit. nr. 837. Mommsen în *Corp. Inscr. Latin.* III, 1594, după copia trimisă de Friedländer; Odobescu, *op. cit.* p. 226; în fine în *Suppl. vol. III* nr. 8035.

§. V. Textul: *D[is] M(anibus). Antonius Nicanoris.....*

Traducere: Deilor Manĭ. Antonius fiul luĭ Nicanor... (restul lipsesce, pĭatra fiind spartă).

§. VI. Epoca: Forma frumósă a literilor vorbesce pentru a doua jumĕtate a seculuĭ al II[lea].

Numele Nicanor

§. VII. Observaţiunĭ: Antonius de sigur, judecând după lipsa gentiliciuluĭ şi după numele grecesc al tatăluĭ, nu era un cetăţén roman, ci un sclav saŭ libert ce aparţinuse odinióră ginteĭ Antonia. Numele *Nicanor* se găsesce maĭ ales la sclavĭ saŭ liberţĭ. Νικάνωρ, «învingĕtor», ne întêmpină maĭ des la Macedonenĭ după epoca luĭ Alexandru cel Mare.

Un epitaf póte fi săpat direct pe edificiul funerar saŭ pe blocurĭ de pétră carĭ fac parte din cadrul mormêntuluĭ; dar póte fi săpat pe plăcĭ saŭ pe blocurĭ separate de mormênt, ceia-ce se întêmplă fórte des. In acest cas monumentul epigrafic alcătuesce un tot în sine, un întreg architectural, cu amĕnuntele, formele şi proporţiile sale consacrate şi regulate. Forma monumentelor funerarii.

Monumentele funerare pot fi reduse la patru tipurĭ păstrate în architectura funerară a Grecilor şi a Romanilor:

1. *Sarcofag* saŭ cosciug de pétră, de cărămidă saŭ de plumb, pentru păstrarea cadavruluĭ saŭ rĕmăşiţelor mortuare.

2. *Cip* (cippus) şi *stelă*, unele patrunghiulare cu vêrful rotunjit în semicerc; altele de formă cubică saŭ prismatică, în chip de colónă (κίων) saŭ pilastru (στήλη), şi carĭ n'aŭ însemnătate religiósă saŭ sacrată, ci juridică şi civilă, demarcând locul reservat lăcuinţeĭ mortuluĭ.

3. *Altar* (ara), care nu diferă de forma obicĭnuită a altarelor consfinţite ḑeilor şi decĭ se compune dintr'o basă, din corpul saŭ trunchiul propriŭ şi dintr'un tabulament patrunghiular; în partea superióră a acestuia se află maĭ adesea două volute şi între ele gaura pentru sacrificiĭ; si

4. *Edicula* (*aedicula, aedificium*) care reproduce în miniatură forma templurilor greco-romane: basa, corpul cu coloane de o parte şi de alta, şi tabulamentul cu fronton boltit saŭ triunghiular *(fastigium)*, avênd la colţurĭ acrotere, tóte elementele adică ce ne întâmpină la temple saŭ la capele funerare. In realitate aedicula este templul mortuluĭ; mortul e representat sub frontonul ediculeĭ, în *fastigium*, tot aşa precum statua luĭ Jupiter saŭ statuele ḑeilor Larĭ saŭ domesticĭ sunt expuse în temple[1]); pentru că şi mortul este socotit printre ḑeĭ: *Leto datos Divos habento*[2]); şi el

[1]) *Fastigium* este atributul lăcuinţeĭ uneĭ divinităţĭ. Cicerone (*II-a Philipp.*, 43, 110) ne spune că decernându-se luĭ Caesar onorurile divine, i s'a dat un preot, o statuă şi dreptul ca să aibă la casa luĭ un *fastigium*: «*majorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem?*»

[2]) Cicerone, *De legibus*, 2, 22.

decĭ are dreptul de a lăcui în *fastigium*, ca orĭ-ce ḑeŭ. [1])

Sepulchra peregrinorum. Streiniĭ aveaŭ în Orient, ca şi în Occident, un loc separat de îngropăcĭune, precum ne dovedesc maĭ multe texturĭ antice.[2])

Raportul de filiaţiune la cetăţénul roman se arĕta prin cuvêntul *filius* urmat după numele tatăluĭ în genitiv. Când tatăl pórtă un nume indigen, cuvêntul *filius* se omite adesea, cum de esemplu în ţĕrile Dunărene şi în Africa.

[1]) Cf. Colignon *L'archéologie grecque*, p. 214 seq.—Von Stackelberg, *Die Gräber der Hellenen*, 1837.—*Dictionnaire des Antiquités*, de Daremberg et Saglio, s. v. *ara, aedicula.*—Camille Iullian, *Inscriptions romaines de Bordeaux*, II p. 465 seq.

[2]) *Evangelia* sfântuluĭ Matheiŭ, cap, 27, § 7 : Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις. *Historia Ecclesiastica* p, 43 (Paris) : (împĕrătésa Pulcheria) *construxit multa oratoria, domosque pauperibus et hominibus, necnon et sepulchra peregrinis aedificavit.* — Moschus (apud C. Iulian, op. cit., I, 149) : *clerici autem ipsius loci sepelierunt eum quasi peregrinum inter peregrinorum sepulcra.*

N°· 30

Monumentul funerar al uneĭ familiĭ dace din Drobeta (Turnu-Severin).

§. I. Proveninţa: Din fosta colecţiune a banuluĭ Mich. Ghica. S'a aflat la Zăgaia (judeţul Mehedinţĭ), aprópe de Cerneţĭ.

§. II. Natura: Monumentul de marmură de Brezniţa este sfărămat în treĭ bucăţĭ existente. In partea superióră lipsesce o bucată, care conţinea de sigur începutul inscripţiuneĭ.

Monumentul are două inscripţiunĭ. Prima cuprinsă în rîndurile 1—7, săpată maĭ înainte, se raportéză la fiĭca luĭ Ulcudius, fiul luĭ Baedarus şi a Sutteĭ, fiĭca luĭ Epicadus. Numele feteĭ mórte, nu-l cunóscem, din causă că inscripţiunea n'are începutul. A doua, cuprinsă în rîndurile 7 şi 8, privesce pe părintele feteĭ, Ulcudius fiul luĭ Baedarus. Acesta înălţase monumentul pentru fiĭca sa mórtă; murind şi el, în loc de a i se face un monument deosebit, s'a săpat în spaţiul disponibil de pe aceĭaşĭ pĭatră cu litere ceva maĭ micĭ numele luĭ şi aniĭ câţĭ a trăit [1]).

E de observat basso-relieful din josul inscripţiuneĭ. La mijloc mensa tripes (τρίπους) cu un vas cu două tórte d'asupra, ĭar alăturea spre drépta un coş împletit, din care s'a păstrat numaĭ un fragment. De latura stângă un om în luptă cu un urs, pe care'l lovesce cu un cĭomag; ursul e ridicat în două picĭóre; în registru de sus un alt personagiŭ, apucat de cap şi de céfă de un alt urs, voesce ca să fugă, dar e pe punctul de a cădea doborît de animalul furios.

Nălţimea totală: $1^m,25$; Lăţimea totală: $0^m,90$;
» feţeĭ scrise: $0^m,50$; » feţeĭ scrise: $0^m,58$;
Grosimea: $0^m,20$.

[1]) D. Domaschewski în *Suppl. Corp. Inscr. Latin.* III nr. 8021, crede că numele fiuluĭ a fost adaos posterior în inscripţiunea mameĭ: *fili nomen in titulo matris postea adiectum est.*

§. III. Textul:

I A V
INTERFECTA · ALATRO
ET VINDICATA
VLCVDIVS · BAEDARI
ET SVTTA · EPICADI
P · P · FIL · TIT · P ·

DIM · VLCVDIVS
BDARI · VXI · A/ · L

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. Th. Mommsen în *Corpus Inscript. Latin.* III, nr. 1585, după copia luĭ Alex. Popovitz, trimisă de A. Treb. Laurian. S'a emendat de Otto Hirschfeld în *Epigr. Nachlese*, p. 57; apoĭ s'a publicat de noĭ în *Dacia înainte de Romanĭ*, p. 223 împreună cu reproducerea esactă a monumentuluĭ pe tabela XII; şi în fine de d. Domaschewski în *Supplementul* volumuluĭ al III-lea din Corp. Inscr. Latinar. nr. 8021, care confirmă lectura şi emendaţiunile de noĭ propuse.

Variantele maĭ însemnate sunt cele următóre:

rêndul 1-iŭ: urmele celor treĭ litere din începutul rênduluĭ aŭ fost de toţĭ omise.

» al 2-lea: INTERFECTA A /LATRO — *Hirschfeld*, ALATRO — *Domaschewski*.

» » 4-lea: VCVDIVS — *Mommsen*. — Ligatura VL este certă.

» » 7-lea: *i*D*e*M·VLCVDVS — *Mommsen*; ʊIM. VLCVDVS — *Hirschfeld*. — Pe pĭétră este ceea-ce am reprodus noĭ.

Forma ʊ=*d*, ce o arată d. Hirschfeld la rêndurile 6 şi 7, provine maĭ ales

din fractura petreĭ, căcĭ D este scris aci ca şi maĭ sus.

rêndul al 8-lea: BeDARI·VIX·ANΛ//—*Mommsen;* BƱARI *Hirschfeld.*

§. V. Lectura: [*D(is) M(anibus)*] .. *iac... interfecta a latro(ne) et vindicata, Ulcudius Baedari et Sutta Epicadi, p(arentes) p(ientissimae) fil(iae) tit(ulum) p(osuerunt).*

D(is) i(nferis) m(anibus). Ulcudius B(ae)dari, v(i)xi(t) an(nos) L.

Traducere: Ḑeilor Manĭ... ucisă de tilhar şi rĕsbunată, Ulcudius fiul luĭ Baedarus, şi Sutta, fiĭca luĭ Epicadus, părinţiĭ, puseră fiiceĭ lor prea iubite inscripţiunea.

Ḑeilor Manĭ infernĭ. Ulcudius fiul luĭ Baedarus, trăi anĭ 50.

§. VI. Epoca: Monumentul, după forma literilor, datéză cam din a doua jumĕtate a secoluluĭ al II-lea. E de însemnat forma Ⱶ = L (asemenea formă veḑĭ într'o inscripţiune din Transilvania: C. I. L. III, 917) şi ligatura Ꝟ = VL.

Nume propriĭ dacice.

§. VII. Observaţiunĭ In numirile *Ulcudius*, *Baedarus*, *Sutta* şi *Epicadus* credem a avea nume propriĭ dacice. Numele *Ulcudius* masc. şi *Sutta* fem., nu ne maĭ întîmpină, după sciinţa nóstră, în alte monumente. Alăturĭ de *Sutta* punem *Sutto* genitiv *Suttinis,* nume bărbătesc dintr'o inscripţiune din Dacia (C. I. L. III, 1262). Compară şi *Utta* (C. I. L. III, 3598, Pannonia superior) şi *Uttu Eloissonis f.* (C. I. L. III, 5523 Noricum; *Ephem. epigraphica.* II, nr. 667). *Baedarus* îl maĭ aflăm într'o inscripţiune din Transilvania la Turda (*Salinae*: C. I. L. III, 917 BEDARVS VIXIT XII). Compară cu Baedarus numele de: *Audarus;* Gooss cugetă

şi la cetatea dacă Arkobadara[1]). Pe *Epicadus* îl maĭ găsim de cincĭ orĭ în tablele cerate descoperite în Transilvania[2]), şi de treĭ orĭ în inscripţiunile tot din Dacia[3]). Tomaschek[4]) susţine că Epicadus este un nume curat illyric, citând: Tit-Liviŭ 44, 30, 3: Etritus et Epicadus; § 13: peditibus Epicadus equitibus Augazus præerat; Sueton, *Aug.* 19: Asinius Epicadus ex gente Parthina. Inscripţiunea de la Lychnidos (Hahn Nr. 1): Ἐπίκαδος Κευᾶ καὶ Μαχάτας Γενθίου.

Gooss[5]) se înşélă credem, când ĭa cuvêntul VINDICATA, rîndul al 3-lea din inscripţiunea ce comentăm, drept numele fiĭceĭ luĭ Baedarus.

O consecinţă imediată ce putem trage din acéstă inscripţiune este: graba cu care lăcuitoriĭ indigenĭ aĭ Dacieĭ cucerite împrumutară limba, obiceĭurile şi cultura romană, căcĭ, cum vĕdurăm, monumentul, după tótă probabilitatea, nu este posterior secoluluĭ al II-lea. Acéstă observaţiune se confirmă prin alte exemple analóge. **Romanisarea grabnică a populaţiunii dace**

La Slatina din Temişóra s'a găsit următórea inscripţiune[6]):

D M
P A E L I O
A R I O R *T O*
IIII · VIR AN M
D INTERFECT
A LATRONIBvS
VIX ⸫ AN L ⸫ VLP
DIGNA ⸫ CON
PIENTISSIMO
ET ⸫ P ⸫ AEL ⸫ FIL ⸫ ET ⸫ P
AEL ⸫ VAL ⸫ E/AV
DARVS ⸫ N ⸫ B ⸫ // P

1) Gooss, *Archiv für Siebenb. Landeskunde*, Hermannstadt 1874, p 128.
2) C. I. L. III Tabellae Ceratae II text [Epi]cadus, şi martur; VI martur: EPICADI PLAREN||TIS QVI ET MICO; XX martur: AEPICA[DI].
3) C. I. L. III 1784, 1820 şi Gooss, op. cit. p. 173.
4) *Zeitschrift für oesterr. Gymnas.* 1872.
5) *Archiv für Siebenb. Landesk*, 1874; Idem *Die römische Lagerstadt Apulum in Dacien* p. 34 seq.
6) C. I. L. III S. nr. 8009 = 1559.

D(is) M(anibus) P. Aelio Ariorto ? IIII vir(o) an(nuali? m(unicipii) D(robetae) interfect(o) a latronibus, vix(it) an(nos) L. Ulp(ia) Digna con(iugi) pientissimo et P. Ael(ius) et P. Ael(ii) Val(ens) e[t] Audarus n(epotes) b(ene) [m(erenti)] p(osuerunt).

Ast-fel găsim în Drobetæ (Turnu-Severin) ca IV-vir pe un óre-care Publius Aelius Ariortus (?); soţia luĭ se chĭamă Ulpia Digna; băĭatul şi unul din nepoţĭ pórtă numĭ romane, dar al doilea nepot are cognumele *Audarus*, nume dac, ca şi cognumele luĭ moşu-sĕŭ. [1])

E de notat încă împrejurarea, că Publius Ariortus e omorît de tîlharĭ, tot ca şi necunoscuta din inscripţiunea severinénă, şi că faptul asasinăriĭ lor a fost săvîrşit în aceĭaşĭ parte de loc, prin regiunea Drobeteĭ.

Ursul în religiunea greacă şi cea dacă. Ursul jócă un rol în mytologia grécă. In Arcadia şi în cultele attice ale ḑeiţeĭ Artemis Brauronia şi Munychia, animalul consacrat ḑeiţeĭ munţilor, pădurilor şi vênătóreĭ era ursóĭca, animalul cel tare al pădureĭ, care-le în fie-care primăvară se deştéptă din letargie. In aceste culte Artemis însăşĭ saŭ preotesele sale se închipuiaŭ sub simbolul ursóĭceĭ. [2]) Se scie că ḑeiţa thracă Bendis corespundea Artemideĭ grecescĭ. Pe un basso-relief de pe rocele de la Philippi Bendis e representată cu un hiton lung sumes până la genuchie, în mâna dréptă ţinênd un obiect, póte o pateră, cu stinga rezemându-se pe un sceptru lung, ĭar de cele două părţĭ ale capuluĭ, se vedo o largă semilună, în córnele căreĭa se deosibesc liniamentele uneĭ stele şi alăturea următórea inscripţiune [3]):

Galgesta Primilla pro filia [Dia]ne v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Am fi înclinaţĭ a pune în legătură acéstă identitate

[1]) C. I. L. III 1559.—Despre numĭ personale dace culese din autorĭ şi din inscripţiunĭ, a se vedea opera nóstră *Dacia înainte de Romanĭ*, p. 217—239 şi Tomaschek, *Die alten Thraker*, (Sitzungsberichte der Wien. Akad. v. 131 p. 1 seq.).

[2]) Cf. Preller, *Griechische Mythologie* 1[3], 241.

[3]) Opera nóstră *Dacia înainte de Romanĭ*, p. 333.

Bendis-Artemis-Diana cu figurarea ursuluĭ pe monumentul de la Severin, căcĭ ursul nu era strĕin, pare-se, de credințele religiόse ale Geto-Dacilor. Numele Zalmolxis, ḑeul la care eĭ se închinaŭ, semnéză după Fick[1]) «purtător de pele saŭ de mantie» (Ζάλμολξις = ΖαλμοϜολξι-ς). Comp.—ζελμης, ζελμις, σελμις, ζαλμός, pele, pele de urs. Porphirius, în viața luĭ Pythagoras, ḑice că Ζάμολξις vine de la pelea de urs care s'a pus peste ḑeŭ la nascerea luĭ: τὴν γὰρ δορὰν Θρᾶκες ζαλμον καλοῦσινι.

Orĭ-cum ar fi, representația lupteĭ cu ursul pe un monument funerar al uneĭ familiĭ dace din Turnu-Severin nu póte fi streină de divinitatea chtonică Zalmolxis, la care credéŭ Geţiĭ şi Daciĭ că se duc sufletele celor rĕposaţĭ.

Formula *d(is) i(nferis) m(anibus)* ne întîmpină cu mult maĭ rar[2]) de cât cea obicĭnuită: *d(is) m(anibus)*; încă şi maĭ rară este: *dis inferis* (în loc de Manibus)[3]).

Observăm în fine la rêndul al 8-lea: *Bdari* (în loc de *Baedari*), *vxi* (în loc de *vixit*), ceea ce pare a fi o abreviaţiune syllabică, ce ne întâmpină pe monumentele dace şi aiurea (veḑĭ maĭ departe nr. 33): fie-care syllabă e representată prin consuna sa iniţială, *bd* în loc de *bed*; *vx* in loc de *vix*. Asemenea mod de abreviaţiune, constatat în inscripţiunile rĕŭ săpate şi din epocă târḑie, devine regulă în inscripţiunile creştine de la al IV-lea secol încóce[4])

[1]) Veḑĭ asupra etymologieĭ: *Dacia înainte de Romanĭ*, p. 197.

[2]) Exemple: C. I. L. II, 238, 2640 etc.; Orelli, 1479.

[3]) Aşa într'o inscripţiune din epoca ciceroniană: *Bull. dell' instit. 1873*, 53 seq.: *deis infereis;* C. I. L. V, 1071: *aram deum inferum.*

[4]) In inscripţiunile din Bordeaux avem maĭ multe exemple despre acest noŭ mod de abreviaţiune: CR pentru *curavit*, MR saŭ MRAE pentru *memoriae* şi pentru *maritus*, LB pentru *Liberius*, VV pentru *Viviscus*. Cf. C. Iullian, *op. cit.* II, 457.

N°. 31

§. I. Provenința: S'a aflat în ruinele de la Turnu-Severin, de unde pe la finele seculuĭ al XVII s'a dus în curtea bisericiĭ din Cerneţĭ; apoĭ a intrat în colecţiunea banuluĭ Mich. Ghica.

§. II. Natura: Monument de pĕtră calcarie rupt în douĕ bucăţĭ şi cam vătămat în laturea cea stîngă.

S'a pus de libertul Diogenes fiul luĭ Moschus pentru soţia sa Antonia Calliste.

Nălţimea totală: $0^m.95$; Lăţimea totală: $0^m.65$;
» feţeĭ scrise: $0^m.72$; » feţeĭ scrise: $0^m.35$;
Grosimea: $0^m.55$.

§. III. Textul: Reproducem inscripţiunea în starea eĭ actuală, indicând prin caractere înclinate literile din rîndurile 2, 3, 4 şi 5 care aŭ perit şi ni s'a păstrat în copiele anteriore:

D M
A N T O *N*
C A L I S *T*
V I X I *T*
A NN · L X
D I O G E *N*
M O S C
C O N I V G
B · M ·

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ ăntêiŭ de Marsigli, *op. cit.* tab 54 (de aci Muratori 1299, 2); *Seivert* n. 269 nu se scie de unde, dar direct după piatră; Laurian, *Magaz. istoric* II, 107 (de pe dênsul Neigebauer, *Dacien* p. 111; Ackner nr. 17); Mommsen *Corpus Inscript. Latin. III* nr. 1586.

Variantele sunt cele următóre:

rîndul 1-iŭ: D · M—toţĭ.—*Seivert* le-a omis. Pe pétră se vede acum numaĭ jumĕtate din litera M.

» 2 : ANTON—toţĭ. Actualmente N final a dispărut.

» 3 : CALIST—*Seivert*, *Ackner*; CALIS — *Laurian*. CÆLIST — *Marsigli*. Ligatura A e certă.

rîndul al 4 : VIXIT — toţĭ, afară de *Laurian*. T final a perit.
» 5 : ANNIS — *Seivert, Ackner*.
» 6 : DIOGEN—*Seivert, Ackner*. — DIOCE—*Marsigli;* N final a dispărut.

§. V. Lectura : *D(is) [M(anibus)]. Anto[n(ia)] Callis[te] vixi[t] ann(os) LX; Dioge[n(es) Mosc[hi] coniug[i] b(ene) m(erenti) [p(osuit)].*

Traducere: Ḑeilor Manĭ. Antonia Calliste trăi annĭ 60; Diogenes fiul luĭ Moscus, soţieĭ sale celeĭ pline de merite puse (monumentul).

§. VI. Epoca : Probabil finele secoluluĭ al II-lea.

§. VII. Observaţiunĭ : De sigur avem a face cu nişte streinĭ, cu o familie de sclavĭ saŭ liberţĭ, căcĭ atât *Calliste*, greç. Καλλίστη, Καλλίστα, cât şi *Diogenes* şi *Moschus* sunt numĭ greceştĭ, obicĭnuite la ómenĭ neliberĭ.

N°. 32

§. I. Proveninţa. S'a găsit la Rusăneştĭ pe malul drept al Oltuluĭ, jud. Romanaţĭ, pe unde trece şoseaua romană de la Islaz spre Reşca.

§. II. Natura: Fragmentul unuĭ frumos monument funerar. D'asupra este un fronton triunghiular avênd de ambele laturĭ câte un leŭ sculptat în faţă.

Cadrul inscripţiuneĭ e format din împletiturĭ cu gust rînduite.

Mormêntul este al luĭ Iulius Patulcius Severus.

Nălţimea totală: 1^m; Lăţimea: 0^m61;

» feţeĭ scrise: 0,37; » feţeĭ scrise $0^m,30$;

Grosimea: $0^m.30$.

§. III. Textul:

D M
T · PATVL
CIVS SE
VERVS
5 VIXIT AN

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ pentru prima óră în *Archäologisch Epigraph. Mittheilungen*, III p. 40 nr. 1; apoĭ în *Suppl. volumuluĭ al III* din *Corp. Inscr. Latinar.* nr. 8039.

§. V. Lectura: *D(is) M(anibus). T(itus) Patulcius Severus vixit an(nos)* ...

Traducere: Ḑeilor Manĭ Titus Patulcius Severus trăi anĭ....

§. VI. Epoca: Forma literilor vorbesce pentru începutul seculuĭ al III-lea.

§. VII. Observaţiunĭ: De însemnat este numele *Patulcius*, care pe cât scim nu ne maĭ întîmpină în vre-o altă inscripţiune. *Patuleius* saŭ *Pantuleius* se scie din Tacit, *annale* 2,48: Pantuleius călăreţ roman bogat, mort în a. 17 d. Chr. Dar nu e de admis o eróre a lapicidului, care să fi săpat *Patulcius*, pentru *Patuleius*.

(la pag. 301)

N°. 33

Monumentul funerar de la Rusăneştĭ al luĭ Aelius Valens.

N°. 33

§. I. Proveninţa: Acest monument epigrafic, cel maĭ mare din Museul de Antichităţĭ, sculptat cu un lux neobicĭnuit prin părţile dunărene, a fost descoperit în măgura luĭ Ion Cĭobanul,[1]) situată în partea despre apus a comuneĭ Jieniĭ, vecină cu Rusănescĭ (jud. Romanaţĭ) în anul 1865. Cu ocasiunea aduceriĭ luĭ la Bucurescĭ, s'a surpat porţiunea inferióră maĭ jos de inscripţiune.

§. II. Natura: Este o stelă colosală de pétră de nisip avênd căpĕtiiul superior în formă de aediculă saŭ fronton triunghiular cu creneluri interióre; d'asupra frontonuluĭ, se represintă în faţă câte un leŭ culcat şi aşeḑat pe o plintă împodobită tot cu crenelurĭ. Ornamentul de la creştet, un con de pin, lipsesce, fiind rupt.

Inscripţiunea este încadrata în bogate împletiturĭ de frunḑe.

S'a înălţat pentru Aelius Vale(n)s, căruia iĭ maĭ ḑicea şi Esbenus, de către soţia sa Syra şi de către libertul sĕŭ Fortunatus.

Nălţimea totală : 4^{m}.—; Lăţimea 1^{m}.06;
» feţeĭ scrise: 1^{m}.30; » feţeĭ scrise: 0^{m}58;
Grosimea: 0^{m}.40.

[1]) «A doua măgură se află situată în partea despre apus a comuneĭ Jieniĭ, vecină cu Rusănesciĭ, pe loc şeţ, în distanţă 1500 stînjenĭ, al căruĭ conturn mĕsóră 40 stînj.; nălţimea mĕsóră 8 stînj.; are forma conică; este pe moşia Jieniĭ a d-luĭ Ştefan Jianu şi se numesce *Măgura luĭ Ion Ciobanul.* Acéstă măgură s'a tăiat în patru la 1865 şi s'a găsit de desubtul eĭ o cruce de pétră a căruĭ mărime, de precum se ḑice, era de 12 palme lungime, 4 lăţime şi 3 grosime, pe care se aflaŭ desemnaţĭ douĭ leĭ sĕlbaticĭ, unul pe faţa şi altul pe dosul eĭ. Se spune că avea şi inscripţiă necunoscută, care s'a şi luat de autorităţile administrative». (Raportul învĕţătoruluĭ Const. Vasilescu din comuna Rusănescĭ, către Ministerul Cultelor şi Instr. Publice).

§. III. Textul:

D M ❦
AEL · VALES ·
QVI E · ES
BENVS VIx
AN LXXX ❦
SIRA CONIX
E FORVNA
TVS LIBRT
VS · PARON
· B · M · F · C ❦

§. IV. S'a publicat maĭ ântêiŭ de Ern. Desjardins, op. cit. p. 27, după o copie fórte rĕŭ făcută; şi s'a reprodus apoĭ de d. Th. Mommsen in *Corp. Inscr. Latin.* III nr. 6281. Apoĭ de d. Otto Hirschfeld in *Epigraph. Nachlese*, p. 62; de pe copia şi lectura nóstră, de Al. Odobescu, op. cit., p. 249; în fine de d. Domaschewski în *Supplementul* volumuluĭ al III-lea din *Corpus Inscript. Latinarum*, nr. 8040.

Din variante notăm pe cea maĭ însemnată :

rêndul al 6-lea : AEA CONIV — *Domaschewski.* SIPA CONIV — *Hirschfeld.*— *Syra*, ca şi ligatura X=VX din cuvîntul CONIVX ne par maĭ sigure.

§. V. Lectura: *D(is) M(anibus). Ael(ius) Vale(n)s, qui et Esbenus vix(it) an(nos) LXXX. Syra coniux et Fortunatus lib(e)rtus, patron(o) b(ene)m(erenti) f(aciendum) c(uraverunt).*

Traducere: Ḑeilor Manĭ. Aelius Valens, căruia iĭ maĭ ḑicea şi Esbenus, trăi 80 anĭ. Syra soţia şi Fortunatus libertul, patronuluĭ celuĭ plin de merite îngrijiră de a-ĭ face (monumentul).

§. VI. Epoca: Judecând după literile marĭ (maĭ ales cele din prima linie) şi destul de frumóse, monumentul datéză cam din a doua jumĕtate a seculuĭ al II-lea.

§. VII. Observaţiunĭ: Unele persóne purtaŭ la Romanĭ, ca şi la noĭ, porecle: *agnomen*, *signum*, *vocabulum*, care se arătaŭ în inscripţiunĭ precedate de cuvintele *idem*, *idemque*, *sive*, *qui et vocatur*, *qui et vocitatus est*, *qui et dictus est*, *qui et* (*cui et*, *quae et*)[1]. Aelius Valens se maĭ numĭa şi *Esbenus*, nume de origină traco-dacă, ce ne întîmpină şi într'o inscripţiune din Wiesbaden[2]: *Dolanus Esbeni f(ilius) Bessus eq(ues) ex coh(orte) IV Thracum.*— *Benus* îl aflăm pe o inscripţiune din Dalmaţia[3]). Porecle.

Observăm încă şi abreviaţiunea syllabică *br* pentru *ber* în cuvêntul *libertus* din rêndul al 8-lea.

[1]) Wilmanns, *Exempla inscriptionum latinarum, Indices* p. 406. Cf. opera de faţă inscr. nr. 3.
[2]) Brambach op. cit., nr. 1523.
[3]) C. I. L. III, 2785.

No. 34

Monumentul funerar al luĭ Aur. Gratus

§. I. Proveninţa: Nu se scie locul unde s'a aflat; dar nefăcênd parte din colecţiunea generaluluĭ Mavros, e de presupus că monumentul a fost găsit într'una din localităţile antice de peste Olt.

§. II. Natura: Un monolit de piatră calcarie frumos şĭ sculptat cu lux, rupt însă în două bucăţĭ.

S'a făcut de Aurelius Gratus pentru tatăl sĕŭ cu acelaş nume.

In partea superióră a monumentuluĭ se vede într'o ediculă bustul defunctuluĭ, în relief deplin, avênd de o latură litera D(is) şi de alta M(anibus), şi apoĭ câte un geniŭ funebru sculptat în semi-relief pe stâlpiĭ arculuĭ. In cele două unghiurĭ superióre ale arculuĭ ediculeĭ se vĕd resărind în plin relief douĭ leĭ în profil culcaţĭ cu labele întinse.

Inscripţiunea e săpată cu multă îngrijire şi are un cadru frumos împodobit cu artistice împletiturĭ de foĭ. Rîndurile de la fine 6 şi 7 sunt cu litere maĭ marĭ.

Nălţimea totală: $1^m,23$; Lăţimea totală $0^m,60$;
» feţeĭ scrise: $0^m,56$; » feţeĭ scrise; $0^m,30$;
Grosimea: $0^m.18$.

§. III. Textul:

D M
AVR · GRATVS ·
VIXIT ANNIS ·
LXXX AVR · GRAVS
FILIVS PATRI
BMPOSVIT
BONAS VI
AS VIATOR

§. IV. Literatura: S'a publicat de Ern. Desjardins *op. cit.* p. 19, şi de d. Th. Mommsen în *Corp. Inscript. Latin.*

III nr. 1626 după copiile trimise de Laurian, Mihanovicĭ şi Friedlaender.

Variante maĭ însemnate:

rêndul al 4-lea: GRATV — *Desjardins.* — Litera S din Gratus este săpată în afară din cadru.

§. V. Lectura: *D(is) M(anibus). Aur(elius) Gratus vixit annis LXXX; Aur(elius) Gratus filius patri b(ene) m(erenti) posuit. Bonas vias viator.*

Traducere: Deilor Manĭ. Aurelius Gratus trăi anĭ 80; Aurelius Gratus fiul puse (monumentul) pentru tatăl cel plin de merite. Cale bună călĕtorule.

§. VI. Epoca: Literile frumóse vorbesc pentru a doua jumĕtate a secoluluĭ al II sêŭ începutul celuĭ urmĕtor.

Dialogurĭ în epitafe.

§. VII. Observaţiunĭ: Romaniĭ obicĭnuĭaŭ ca şi Greciĭ a săpa pe inscripţiunile funerariĭ dialogurĭ scurte între rĕposat şi trecĕtorul pe la morminte. Cuvintele adresate mortuluĭ sunt următórele: *ossa tua bene quiescant* (O · T · B · Q), *sit tibi terra levis* (S · T · T · L); *opto, volo sit tibi terra levis* (O · S · T · T · L; (T·B T·) T · S · T · T · L); *te rogo praeteriens dicas: Sit tibi terra levis; ave (have) vale; vale et tu, bonis bene salvos ire* (B · B) etc. [1]).

Iar printre dialogurile scurte şi salutările adresate de mort celor viĭ notăm, afară de *bonnas vias viator: salve, vale viator; tu qui legis valeas; tu qui legis vale et cum voles venito; bene valeat is qui hunc titulum perlegit meum; oro felix et hilaris vivas qui legeris et Manibus meis bene optaveris,* etc.

[1]) Wilmanns, op. cit. *Indices.*

N°. 35

§. I. Proveninţa: Nu se scie unde s'a aflat. Probabil însă că provine dintr'una din cetăţile antice de peste Olt, pentru cuvêntul că nu a figurat în colecţiunea Mavros.

§. II. Natura: Un fragment, căruia iĭ lipsesce începutul inscripţiuneĭ.

Nălţimea totală: o^m,66; Lăţimea: o^m,77;

» feţeĭ scrise: o^m,45;

Grosimea: o^m,42.

S'a pus de un libert Marius (?) Chrysanthus pentru patronul sĕŭ, care trăi anĭ 70.

§ III. Textul:

```
 IX  AN  LA
ARIVS · CHR
SANTHVS PATRO
OB  M  POS
  H S E
```

§. IV. Literatura: S'a publicat de Ern. Desjardins, *op. cit.*, p. 25; şi de către d. Mommsen în *Corp. Inscr. Latinar. III* nr. 1626, după copia trimisă de Iustus Friedlaender. In fine de Domaschewski în *Suppl.* voluminuluĭ al III din *Corp. Inscr. Latin.* pag. 1424.

Variantele maĭ însemnate:

Rîndul 1-iŭ: ERANIA — *Desjardins.* — IANIA — *Mommsen.*— RANIA —Domaschewski.

» al 2-lea: IRIVS — *Mommsen* şi *Desjardins.* — E probabil că litera de la început să fie trăsura ultimă a luĭ A.

§. V. Lectura: [*D(is) M(anibus)*.... [*v*]*ix(it) an(nos) LX*, [*Ma*]*rius ? Chr*[*y*]*santhus patro*[*n*]*o b(ene) m(erenti) pos(uit). H(ic) s(itus) e(st).*

Traducere: Deilor manĭ.... a trăit anĭ 60; Marius Chrysanthus, patronuluĭ celuĭ ce a bine meritat, puse (momentul).

§. VI. Epoca: Judecând după forma caracterelor, inscripţiunea pare a fi cam de pe la începutul seculuĭ al III-lea d. Chr.

§. VII. Observaţiunĭ: In rîndul 1-iŭ este loc pentru 4 litere; în cele treĭ următóre, numaĭ pentru câte o literă. Restituţiunea ni se pare sigură, afară de *Marius* (rîndul al 2-lea), care ar putea fi şi alt nume.

N°. 36

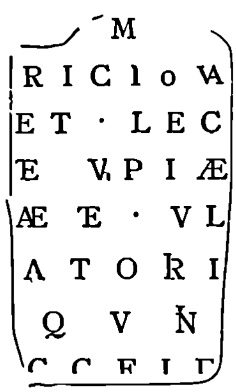

§. I. Provenința: Locul unde s'a aflat e necunoscut; inscripțiunea probabil provine de peste Olt, pentru cuvintele arĕtate la §. I din inscripțiunea precedentă.

§. II. Natura: Fragment dintr'un monument funerar al unuĭ veteran legionar Fabricius (?) Valens și al Ulpieĭ etc.

Nălțimea: $0^{m}43$; Lățimea: $0^{m}20$;
Grosimea: $0^{m}.18$.

§. III. Textul:

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäologisch.-Epigraphische Mittheilungen* III, p. 42, nr. 6; apoĭ în *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din *Corp. Inscr. Latin.*, nr. 8053.

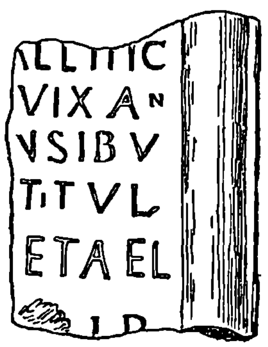
§. V. Lectura: *[D(is)] M(anibus)... [Fab ?]ricio Va[lenti] [v]et(erano) leg(ionis)... et Ulpiae [Marci]anae et Ul[p.... atori... Quint.....*

Traducere: Deilor Manĭ; luĭ... Fabricius (?) Valens, veteranul legiuneĭ... şi Ulpieĭ Marciane şi luĭ Ulpius...

§. VI. Epoca: Prima jumĕtate a secoluluĭ al III-lea.

§. VII. Observaţiunĭ: Probabil monumentul se referă la un veteran al legiuneĭ a V macedonică séŭ a XIII gemină, carĭ staţionaŭ în Dacia.

No. 37

§. I. Proveninţa: Nu se scie unde s'a aflat. Póte provine de peste Olt, pentru aceleaşĭ cuvinte ca la numĕrul precedent.

§. II. Natura: Fragment dintr'un monument funerar, lipsindu-ĭ începutul, sfîrşitul şi partea întreagă din stînga.

Nălţimea: $0^m.36$; Lăţimea totală: $0^m.29$;
Lăţimea feţeĭ scrise: $0^m.21$.

§. III. Textul:

A L L I I I C
V I X A N
N S I B V
T I T V L
E T A E L
I D

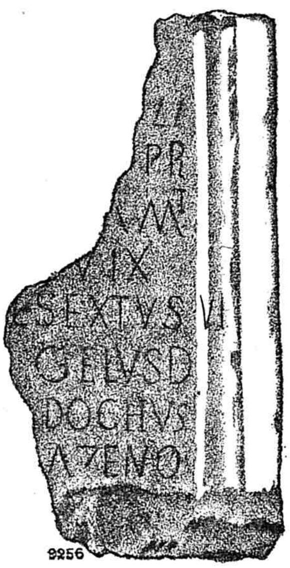
§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.* — *Epigraph. Mittheil.*, III p. 42 nr. 5; apoĭ în *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din *Corp. Inscr. Latin.* nr. 8054.

§. V. Lectura: *[D(is) M(anibus)]... Ael(ius) Nic....? vix(it) an(nis)... [me]nsibu[s... titul(um)... et Ael[iae?...*

Traducerea: Ḑeilor Manĭ. Aelius Nic... trăi anĭ... lunĭ... epitaful... şi Aelieĭ?...

§. VI. Epoca: A doua jumĕtate a secoluluĭ al III-lea.

No. 38

§. I. Proveninţa: Nu se scie unde s'a aflat; póte s'a adus de peste Olt.

§. II. Natura: Fragment dintr'un monument funerar.
Nălţimea: $0^m.53$; Lăţimea totală: $0^m.39$;
Lăţimea feţeĭ scrise: $0^m.23$;
Grosimea: $0^m.10$.

§. III. Textul :

I I
P R
R A I I
V I X
L · S E X T V S VI·
G E I V S D
D O C H V S
A Z E N O

§. IV. Literatura : S'a publicat de noĭ în *Archäol.-Epigraph. Mittheil.* III, p. 42, n. 4 ; apoĭ în *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din *Corp. Inscr. Latinar.* nr. 8055.

§. V. Lectura :

rîndul 4—5 : *vix(it)* [*an(nos)*...

» 5—6—7 : *L(ucius) Sextus Vi.. coniug.* saŭ *le*]*g(ionis) eiusd(em)*... [*Eu*]*dochus... Zeno.*

Traducerea : ... trăi anĭ... Lucius Sextus... soţieĭ luĭ... Eudochus... Zeno.

§, VI. Epoca : Prima jumĕtate a seculuĭ al III-lea.

§. VII. Observaţiuni : Marginea despre drépta este întrégă.

N°. 39

§. I. Provenința: Póte să fi fost adus de peste Olt.

§. II. Natura: Fragment dintr'o inscripțiune funerară. Nălțimea: 0m.35; Lățimea: 0m.40; Lățimea feței scrise: 0m.22.

§. III. Textul:

F I L
B V S
M I S ♦

§. VI. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.-Epigr. Mittheil.* III, p. 43, n. 7; apoĭ în *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din *Corp. Inscr. Latin.*, nr. 8057.

§. V. Lectura:
r. 1—3 *fil(ius)*... [*vixit.. an(nis)*.... *mensi*]*bus*.... [*piis-si*]*mis*....

N°. 40

§. I. Proveninţa: Nu se cunósce locul de proveninţă.

§. II. Natura: Fragment de pïatră ordinară. Nălţimea: $0^m.37$; Lăţimea: 0.21.

§. III. Textul:

P V
E N S
E T F
N N
C A C

§. IV. Literatura: S'a publicat de noï în *Archäol.-Epigraph. Mittheilungen*, III, p. 43 nr. 9 şi apoï în *Supplem.* volumuluï al III-lea din *Corp. Inscr. Latin.* nr. 8056.

N°. 41

§. I. Proveninţa: Nu se scie unde s'a aflat; póte însă proveni de peste Olt, de óre-ce nu figurézǎ între monumentele fosteĭ collecţiunĭ a generaluluĭ Mavros.

§. II. Natura: Fragment dintr'o inscripţiune funerară relativă la Valens, decurionele unuĭ municipiŭ, al căruia nume nu se cunósce.

Nălţimea : $0^{m}.25$; Lăţimea : $0^{m}.25$.

§. III. Textul:

I D
V · P · VAL · PA
E N S · D E C N
A N N V M

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäologisch-Epigraphische Mittheilungen*, III p. 43, nr. 8; apoĭ în *Supplementul* volumuluĭ al III-lea din *Corpus Inscriptionum Latinarum*, nr. 8049.

§. V. Lectura:

rêndul al 2-lea, póte: [*vix(it) an(nos)..,*]*V P(ublius) Val(erius) Pa*[*ganus.*
» » 3-lea: *Val*]*ens dec(urio) m*[*uni(cipii)...*

§. VI. Epoca: Judecând după forma literilor, inscripţiunea pare a data de pe la începutul secoluluĭ al III-lea.

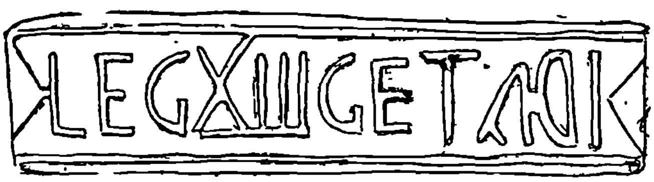
§. VII. Observaţiuni: Fragmentul fiind de tóte părţile incomplet, restituţiunea nu este posibilă. Probabil e vorba de un decurion al municipiuluĭ *Romula* (Reşca), în care cas inscripţiunea ar trebui să provină de acolo.

V

MONVMENTE CERAMICE ŞI METALLICE

(INSTRVMENTVM)

Nº. 42

½ mărimea originaluluĭ.

§. I. Provenința: Cărămidă aflată în ruinele de lângă piciorul poduluĭ luĭ Traian de la Turnu-Severin.

§. II. Natura: Stampilă a legiunilor XIII gemina şi I Adiutrix, scósă în relief într'un scut cu chenar dublu.

§. III. Textul:

LEG XIII G E I AQI

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. Th. Mommsen în revista germană a luĭ Gerhard: *archäol. Anzeiger* 1868 p.

96, şi în *Corpus Inscript. Latinar.* III nr. 1628; apoĭ s'a reprodus de d. Domaschewski în *Supplementul* aceluĭaşĭ volum din *Corpus* sub nr. 8062.

Varianta: LEG XIII GE Ī ADI—*Mommsen.*
LEG XIII G ĿT Ī ADI—*Domaschewski.*

§. V. Lectura: *Leg(iones) XIII g(emina) e(t) I Adi(utrix).*

§. VI. Epoca: Legiunea *I Adiutrix* aflându-se în Dacia numaĭ în timpul domnieĭ luĭ Traian, stampila cu numele eĭ póte fi datată între 101—117 d. Chr.

Istoria legiuneĭ XIII gemina.

§. VII. Observaţiunĭ: Legiunea XIII datora cognumele sĕŭ de *Gemina*, pe care nu l'a părasit nicĭ-odată, însăşĭ nasceriĭ sale [1]). Caesar [2]) ne spune că se numĭaŭ «geminae» legiunile acelea carĭ fuseseră formate din două séŭ din rĕmĕşiţele a două legiunĭ; tot aşa precum «geminum» designa oraşul născut prin contopirea a două oraşe [3]). Acea parte din legiune care menţinea vechia aquilă căpăta numele de *primigenia*, adică cea originară, pe când vechiul nume trecea asupra legiuneĭ în noua eĭ formaţiune [4]). După Schulze [5]) legiunile XIII Gemina şi XIV Gemina a fost create pentru rĕsboiul luĭ Drusus contra Germanilor din rĕmăşiţele altor legiunĭ, pe carĭ August le desfiinţase după bătălia de la Actium, ceea-ce şi esplică epitetul lor de *Geminae.* Domaschewski [6]) admite că legiunea XIII gemina făcea parte împreună cu legiunea XVI din armata luĭ Lepidus. De aceĭa ambele avéŭ ca insemniŭ leul, semnul zodiacal

[1]) Comp. Schulze, *de legione Romanorum XIII Gemina.* Kiliae 1887, p. 10 seq.
[2]) Cf. *Bello gallico* III, 4: *unam ex Cilicia veteranam, quam factam ex duabus «gemellam» appellabat.*
[3]) Plinius *Hist. nat.* III 3: *Emporiae «geminum» hoc veterum incolarum et Graecorum.*
[4]) Grotefend *Pauly-Realencyclop.* IV p. 895. Marquardt, op. cit. II² 448.
[5]) op. citat, p. 12 seq.
[6]) *Archol.—epigraph. Mittheil.* XV, 2 p. 190.

al luĭ Jupiter, pe care Lepidus, în calitatea sa de pontifex maximus, îl alesese pentru legiunile sale. Părerea d-luĭ Th. Mommsen [1]), că legiunile XIII şi XIV fură numite *geminae*, fiind-că aŭ fost create în acelaş timp, nu se confirmă de semnurile lor zodiacale, de óre-ce prima are leul, pe când cea de a doua capricornul, decĭ nu una şi aceiaşĭ persónă le-a creat pe amăndouĕ.

Afară de epitetul de «Gemina», legiunea XIII a maĭ purtat şi pe acela de «Pia Fidelis» acordat eĭ din causa credinţeĭ şi virtuţeĭ dovedite în anumite împrejurărĭ. De la Antonin Caracalla încóce întroducêndu-se obiceiul ca legiunile să adopte numele împĕratuluĭ domnitor, vedem şi legiunea nóstră purtând cognumele de: «Antoniniana»[2]) «Severiana»[3]) (în timpul luĭ Alexandru Sever), Gordiana»[4]) şi «Gallieniana»[5]) (sub împĕraţiĭ Gordianus şi Gallienus).

In ce privesce cognumele de *Pia Fidelis* cată să observăm că pe nicĭ unul din numerósele monumente din Dacia referitóre la legiunea XIII Gemina el nu ne întîmpină [6]).

1) *Res gestae divi Augusti* ed. II-a, p. 73 nota 1.

2) C. I. L. III 1038, 1063, 1071, 1072, 1129, 1479, 1569, 4440, 6161 6246; *Arch.-Epigr. Mittheil.*, IV p. 133.

3) C. I. L. III 1019, 1020; VI, 230.

4) C. I. L. III 827, 990, 1017, 1125.

5) C. I. L. III 1560: *Gallenianæ* este de sigur în loc de: *Gallienianæ.*

6) In inscripţiunea din C. I. L. VI 1523 *leg. XIII g. p. f.* este după d. Domaschewski o eróre în loc de *leg. X g. p. f.* saŭ *leg. XI claudia p. f.* Vedĭ înapoĭ, pag. 107, nota 3. De asemenea în inscripţiunea C. I. L. III, 1092, din timpul luĭ Commodus, păstrată şi dênsa ca şi C. I. L. VI 1523, în manuscript, trebue să citim: leg(ionis) XIII g(eminæ) *d(onum) d(at)*, ĭar nu leg(ionis) XIII g(eminæ) *p(iæ) f(idelis)*, cum propune Gruter.

Tot astfel rĕmâne hypotetică şi lectura inscriptiuneĭ din *Arch. epigr. Mitth.* XIV, p. 109 nr. 5: [*P. H*]*elius Theim*[*es v*]*et(eranus) ex (centuria) C....* [*leg(ionis) XIII g(eminæ)? pi*[*a*]*e* [*fid(elis)*. Cognumele *pia fidelis* ne apare pe cărămiḑile din Germania (Schultze, op. cit. 14), pe monedele luĭ Gallienus şi Victorinus, într'o inscriptiune din Augustopolis în Phrygia (*Ephem. epigr.* V nr. 1454: *Silvano Sacrum Tib. Cl. Vibianus (centurio) leg(ionis) XIII ge(minæ) pi æ) fi(delis) fru mentarius) vot(um) sol(vit) li(bens)*, şi pe o cărămidă din Vindobona (Viena): *leg(io) XIII p ia) f(idelis)* (C. I. L. III 4660, 26) *leg. XIII gem(ina) p(ia)*. (Suppl. nr. 11358). Părerea luĭ Pfitzner (*Geschichte der römischen Kaiserlegionen*, Leipzig 1881) că *p. f.* n'ar semna *pia fidelis*, nicĭ are nevoe de combatere.

Din istoria[1]) acesteĭ legiunĭ vom aminti numaĭ, că aparţinênd deja armateĭ luĭ August după bătălia de la Actium, trimisă apoĭ ca să apere Germania Superióră, după perderea celor treĭ legiunĭ ale luĭ Varus, ea a fost mutată în Pannonia sub Claudiŭ séŭ Nerone, căcĭ o găsim în a. 69 d. Chr. staţionând la Pettau[2]); curênd după aceea ea trecu la Vindobona[3]), ĭar cu inceperea rĕsbóelor luĭ Traian cu Dacĭĭ, fu dusă în noua provincie Dacia, unde stete pênĕ sub Gallienus (a. 257 d. Chr.).

In primiĭ anĭ aĭ stabilireĭ sale în Dacia legiunea XIII gemină avu aceleaşĭ castre cu legiunea I adiutrix, cum dovedesc cărămiḑile aflate la Turnu-Severin cu stampila de care ne ocupăm, precum şi inscripţiunile nr. 1004 şi 1008 din *Corpus Inscr. Latinar.*, volumul al III-lea. Lagărul principal al eĭ fu Apulum (Alba-Julia), dar cărămiḑĭ de ale sale se găsiră în diferite locurĭ ale Dacieĭ meridionale, ca şi septentrionale.[4])

Legiunea I Adiutrix

Legiunea I adiutrix înfiinţată sub Galba[5]), după ce din Hispania se oprise cât-va timp în Germania, veni în Pannonia sub Domiţian, de aci fu adusă de Traian în Dacia, unde stete pênĕ la începutul domnieĭ luĭ Hadrian, când fu mutată în Pannonia superióră[6]).

Fabricaţiunea Cărămiḑilor.

Cărămiḑile arse (*lateres, lateres cocti, lateri ex terra cocta*) a jucat în industria şi architectura provincială romană

[1]) Veḑĭ pe lângă Schultze op. cit., Mommsen C. I. L. III p. 160, 482, 580. — Pfitzner, op. cit. p. 255; Gooss, *Die römische Lagerstadt Apulum in Dacien.*

[2]) Tacit, *Hist.* 2, 11, 3, 1.

[3]) Acésta o dovedesc numerósele cărămiḑĭ aflate aci: C. I. L. III *Suppl.* nr. 11355—11358.

[4]) Vedĭ maĭ departe, precum şi C. I. L. III S. nr. 8064, 8065, pag. 1427—1432.

[5]) Veḑĭ Grotefend: *legio I Adiutrix*, Hanover 1849; Aschbach, *die röm. Legionen Prima und Secunda adi.*—Mommsen în C. I. L. III p. 907; şi *Hermes* III p. 119; C. I. L. III, 1628. V, 7425.—Pfitzner, op. cit. p. 218.

[6]) Veḑĭ C. I. L. III, S. nr. 11345—11348 localităţile din Pannonia Superior unde s'a aflat cărămiḑĭ d'ale acesteĭ legiunĭ. Cf. Domaschewski, *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung:* II *Pannonia inferior.*

un rol însemnat. Ele servéŭ pentru acoperişul caselor, pentru îmbrăcămintea pereţilor interiorĭ aĭ camerilor, pentru încăldit saŭ calorifer, şi pentru conductul apelor (burlane). De aceĭa, nu e de mirare décă cărămidăriile şi manufacturile de terra-cotte (*figlinae*) eraŭ aşa de numeróse şi dacă s'a găsit şi se găsesc în construcţiunile séŭ ruinele romane, cărămidĭ în tóte formele şi mărimile şi în cantităţĭ enorme.

Romaniĭ se distingéŭ în fabricaţiunea cărămideĭ. Sciaŭ să alégă şi să pregătéscă lutul, să-l cureţe cu grije de orĭ-ce ingrediente, să-l amestice cu nisip curat, şi după ce-l uda bine cu apă, îl frământa cu mâinele şi cu picĭórele. Masa de lut aşa pregătită se punea în forme, maĭ ales pentru cărămidile micĭ şi gróse; séŭ se întindea pe o suprafaţă plană, şi se tăia în bucăţĭ după un şablon. Apoĭ scoţêndu-se din forme se aşeda pe cenuşe, paie, scândurĭ, saŭ ĭarbă verde ca să se usuce la sóre. De aceĭa pe unele cărămidĭ se vĕd imprentele lemnuluĭ, paielor saŭ ĭerburilor pe care a stat lutul. Tot aşa picĭóre de animal şi de copil, cum şi tălpĭ de cisme bătute în cuie sunt visibile pe suprafaţa lor. Lunile Maĭ, Iunie, Iulie şi August, lunile adică lipsite de plóie, se întrebuinţaŭ maĭ ales pentru fabricare, cum dovedesc chiar şi inscripţiunile pe unele din ele, carĭ ne arată data când cărămida a fost pusă să se usuce, numele cărămidaruluĭ şi numĕrul bucăţilor lucrate. O inscripţiune ne dă şi terminul technic pentru *raderea* şi netezirea lutuluĭ, este cuvêntul latinesc *radere*.

Asupra cuptórelor unde se ardea cărămida scriitoriĭ anticĭ nu ne-aŭ lăsat nicĭ o însemnare. Vitruvius şi Pliniu cel Bĕtrân vorbesc despre cărămidĭ arse, dar nu ne spun în ce chip se făcea arderea. Se scie ca la noĭ procedeul obicĭnuit este urmĕtorul: Cărămidile deja uscate se aşédă într'o grămadă cubică, lăsându-se la mijloc locul pentru cuptor, ĭar printre cele-l'alte cărămidĭ, canalurĭ pentru comunicaţiunea foculuĭ. La urmă întreaga grămadă se închide bine cu cărămidĭ peste tot şi se lipesce cu lut. Apoĭ se dă foc, care durézā de la 8—10 dile.

Romaniĭ întrebuinţaŭ óre acelaşĭ procedeŭ? Faptul că

găsim cărămiḑĭ de la 40 : 40 cm., pênĕ la 60 : 60 cm. mărime ne face a crede că acestea aŭ fost arse în cuptóre de óle. Cât pentru cele-l'alte maĭ micĭ se póte ḑice cu siguranţă că s'aŭ ars în cuptóre de câmp, de óre-ce culoritul lor variază, unele fiind cu totul negre de arsură, altele roşiĭ, ĭar altele albicĭóse, după cum aŭ stat maĭ aprópe saŭ maĭ departe de văpaia foculuĭ. Conclusiunea este că Romaniĭ întrebuinţaŭ amêndouĕ sistemele de aḑĭ : cuptórele de câmp ca şi pe cele de óle.

Stampilele pe cărămiḑi.

Un mare numĕr de cărămiḑĭ pórtă pe ele stampile de interes geografic şi istoric ; mulţămită acestora putem cunósce numele marilor industrialĭ din Roma, cărămidăriile de pe domeniele împĕraţilor séŭ particularilor, numele persónelor cunoscute séŭ ale consulilor sub carĭ s'a fabricat cărămida; maĭ ales însă pentru istoria armateĭ, pentru dislocaţia trupelor şi repartisarea lor în castre şi castele, aceste stampile presintă mare folos, de oare-ce legiunile fabricaŭ ele însĕşĭ cărămiḑile necesare în lucrările militărescĭ, cărămiḑĭ stampilate, se 'nţelege, cu numele şi cu numĕrul corpuluĭ de armată. Graţie acestor stampile putem regăsi lagărele legiunilor, ba chiar putem urmări legiunile în expediţiunile lor.

Inscripţiunile sunt în adînc, saŭ, cea-ce se întîmplă maĭ adesea, sunt în relief şi aşeḑate în liniĭ orizontale. Legenda figurézá într'un scut maĭ mult séŭ maĭ puţin simplu, cu *ansae* şi fără *ansae;* literile sunt une-orĭ legate la o l'altă ; pot fi tóte inverse, séŭ numaĭ câte-va din ele. Matriţele, cu care se făcéŭ stampilele, eraŭ obicĭnuit de lemn, şi se imprimaŭ prin simpla apăsare pe pasta încă móle. Faptul că adesea stampilele aŭ unele litere strîmbe, rĕsturnate séŭ stricate, se datoresce stampilăriĭ cu lemn, de óre-ce cărămiḑile putéŭ fi când ude, când uscate, putéŭ să se disloce, să se diformeze séŭ să se rupă. De asemenea, décă una şi aceĭaşĭ inscripţiune pe unele cărămiḑĭ este cu totul ştérsă, pe când pe altele se aflá regulată şi desluşită, causa trebue căutată şi în starea de usare a matriceĭ: o stampilă rea pre-

supunênd o matrice usată şi viceversa. Pe lângă matriţa de lemn, Romaniĭ se servéŭ de sigur şi cu stampila de metal, cum dovedesc monumentele păstrate.

Cu aflarea de cărămiḑĭ în ruinele castrelor şi castelelor romane stă în legătură o serie de cestiunĭ, carĭ cer băgarea de sémă: décă acele cărămiḑĭ aŭ fost séŭ a putut fi lucrate acolo; séŭ décă n'aŭ fost aduse de aiurea, din centrurile de fabricaţiune destinate pentru întrégа armată; în acest cas, stampila ce ele pórtă nu maĭ corĕspunde trupeĭ din garnizona loculuĭ unde aŭ fost găsite; şi prin urmare construcţiunea nu se datoresce trupeĭ, al căreĭa nume figuréză pe cărămidă. Apoĭ un lagăr séŭ un castel a trebuit să încerce, în cursul timpilor, multe dărîmărĭ. La reconstrucţiunea lor, cărămiḑĭ vechĭ cu stampilă, găsite pe loc saŭ adunate din tóte părţile, aŭ putut fi întrebuinţate la clădirĭ nouĕ, şi viceversa.

De aci confusiunea în deosebirea epocelor, în recunóscerea trupelor staţionate acolo, şi în alte cestiunĭ, pentru carĭ cărămiḑile stampilate pot maĭ mult să ne încurce de cât să ne lămuréscă.

Cărămiḑile cu stampile, ca şi fără stampile — căcĭ nu era de lipsă a se stampila tóte bucăţile, ci numaĭ cele de la începutul şi de la sfîrşitul rînduluĭ — pot fi de patru felurĭ:

1) Plăcĭ marĭ şi late, bine arse, servind aprópe esclusiv la construirea hypokaustuluĭ (calorifer) şi la pardoséla odăilor; de asemenea în lucrările marĭ, ca bunióră la capul poduluĭ luĭ Traian de la Turnu-Severin;

2) Tăbliĭ de lut subţirĭ pentru căptuşéla tavanelor şi pereţilor pre dinlăuntru. Caracteristica lor sunt liniile în adînc făcute cu fer în formă de daltă, cu peptene de lemn séŭ cu vîrful cĭocanuluĭ, orĭ cu o simplă bucată de lemn. Aceste liniĭ, adesea-orĭ cu gust executate, aŭ de scop, pentru-ca mortarul intrând în ele, acestea să se pótă prinde maĭ bine şi să se lipéscă de zid;

3) Olane de coperiş, carĭ sunt de două felurĭ: *tegula*, olan drept saŭ oblu cu marginile la un cap îndoite, şi cu

tăeturĭ pentru a se putea îmbuca cu altele; şi *imbrex:* ţiglă séŭ olan în forma convexă; şi

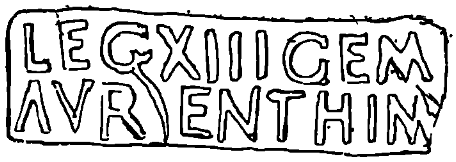
4) tubuli (burlane) servind la încăldit şi la conducerea apeĭ.[1])

Din punctul de vedere epigrafic cărămidile se deosibesc în: *legionare, auxiliare* (alae şi cohortes) şi *particulare* saŭ *private* (când ne întîmpină numaĭ un nume de persónă fără indicaţiunea corpuluĭ de armată). Ele maĭ pot fi classate în: *stampile* saŭ *mărcĭ* şi în *graffiti*. Graffiti se săpaŭ cu stempul (*graphium*, poinçon) saŭ cu *scalprum*, orĭ se sgăriĭaŭ cu cuţitul pe pereţiĭ caselor, pe vase, cărămidĭ, bucăţĭ de pĭatră etc. Asemenea litere eraŭ numite póte de Latinĭ: *scariphatae*[2]).

[1]) Vedĭ asupra fabricaţiunei cărămidilor şi despre cestiunile numaĭ în trécăt aci atinse: Nissen, *Pompejanischen Studien*; Dr. Georg Wolff, *Die römischen Ziegeleien bei Höchst a. M. und ihre Stempel* (Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst, III serie; III fascicul, p. 212 346); Blümner, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Roemern*, t. II (1879, Leipzig, Teubner) p. 9 şi urm.; L. Iacobi, *Das Römerkastell Saalburg* (1897) p. 186 seq.; Zangemeister în *Bonner Jahrbüchern*, 1879; Descemet, *Inscriptions doliaires latines* (Paris, 1880); Marini, *Le iscrizioni antiche doliari*, Roma 1884.

[2]) Cf. *Annales de l'Institut de correspondance archéologique*, 1860, p. 434: C · IVLIVS ANICETVS EX IMPERIO SOLIS ROGAT NEQVIS VELIT PARIETES AVT TRICLIAS INSCRIBERE AVT SCARIPHARE.

No. 43

1/1 măr. orig.

§. I. Provenința: Fostă în collecţiunea luĭ Cesar Bolliac.

§. II. Natura: Cărămidă mică de construcţiune cu stampila în relief a legiuneĭ XIII gemină şi a luĭ Aurelius Enthimus, supraveghetorul militar peste fabrica de cărămidă.

§. III. Textul:

LEG XIII GEM
AVR ENTHIM

§. III. Literatura: O stampilă identică pe cărămiḑĭ aflate în Transilvania la Alba-Julia, Maros-Porto, Dunesdorf şi Aiud, s'a publicat în *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din *Corp. Inscr. Latinar.* nr. 8065, 18.

Leg(io) XIII gem(ina) Aur(elius) Enthim(us).

§. VI. Epoca: Nu se póte precisa.

§. VII. Observaţiunĭ: Aurelius Enthimus nu ne este cunoscut din alte monumente.

N°. 44

$^1/_2$ măr. orig.

§. I. Provenința: A făcut parte din colecțiunea luĭ Cesar Bolliac.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampila în relief a legiuneĭ a XIII gemină și a luĭ Aurelius Callistrus, supraveghetorul militar al cărămidărieĭ legiuneĭ.

§. III. Textul:

III XIII GE
AV CALLISTRT

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.-Epigraphische Mittheil.* XIV, p. 12, nr. 12.

§. V. Lectura:
[*le(gio) XIII ge(mina), Au(relii) Callistri.*

§. VI. Epoca: Nu se póte determina.

§. VII. Observațiunĭ: Stampilă identică pe cărămiḑĭ aflate în Transilvania la Maros-Porto, Ompolița lângă Alba-Iulia și Veczel s'a publicat în *Corp. Inscr. Latin.* III 1629, 10 și în *Suppl.* aceluiașĭ volum nr. 8065, 13. Pe unele exemplare figurézá: AV CALLISTRI; pe altele AVR CALISTR; altele în fine ne daŭ, ca și exemplarul nostru: AV CALLISTRT.

N°. 45

¹/₃ mărime originală.

§. I. Provenința: Din colecțiunea luĭ Cesar Bolliac.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampila în relief cu unele litere inverse şi fórte rĕŭ imprese a legiuneĭ a XIII gemină şi a luĭ Aurelius Menander, supraveghetorul cărămidărieĭ legionare.

§. III. Textul:

G IIIX GEL
ИE M Я V *I*

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.-Epigraph. Mittheil*. XIV; p. 12, nr. 11.

§. V. Lectura:
Leg(io) XIII g(emina), [*A*]*ur(elius) Men*[*ander*].

§. VI. Epoca: Nu se póte precisa.

§. VII. Observațiunĭ: Pe cărămiḑĭ aflate în Transilvania la

Maros-Porto, Alba-Iulia, Grădiştea şi Turda ne întâmpină aceiaşĭ stampilă, dar întrégă:

G IIIX GEL
\\ E M R V Λ
R E D \\ A

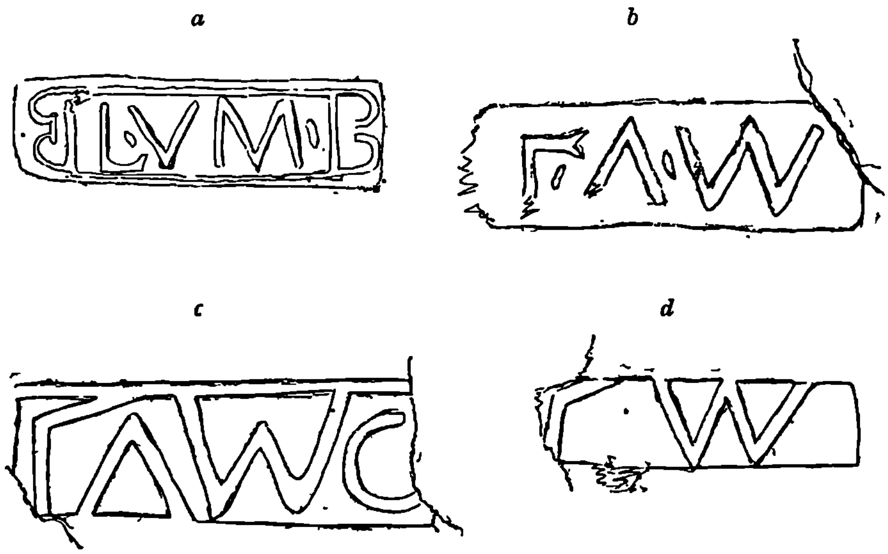
Stampila o avem şi cu litere drepte pe cărămiḑĭ găsite la Maros-Porto[1]:

L E $\overline{\text{XIII}}$ G E·
·A V M E \\ A \\ D

Le(gio) XIII Gemina, Au(relius) Menand(er).

[1]) Veḑĭ C. I. L. III, 1629, 17; şi *Suppl.* aceluiaşĭ volum nr. 8065, 22.

N°. 46

$^1/_2$ mărimea originalelor.

§. I. Provenința: Cărămiḑile cu stampilă de sub literile *a* şi *b* s'aŭ găsit la Turnu-Severin şi la Celeĭ; cea cu litera *c* provine de la Celeĭ; litera *d* a fost în colecţiunea Bolliac.

§. II. Natura : Cărămiḑĭ cu diferite stampile în relief în scut simplu saŭ dublu, cu *ansae,* şi fără *ansae,* ale legiuneĭ a V Macedonică.

§. V. Textul:

a	L · V · M
b	Γ · Λ . W
c	Γ Λ W C
d	Γ W

§. IV. Literatura: Lit. *a* şi *b* s'a publicat de d. O. Hirschfeld în *Epigraphische Nachlese zum Corp. Inscr. Latin.* p. 51 şi în *Ephemeris epigraphica*, II, nr. 460; lit. *a, b* şi *c* în *Supplem.*, vol. III din *Corp. Inscr. Latin.* nr. 8066. Litera *d*, de noĭ în *Archäol.-Epigr. Mittheil.* XIV, p. 12, nr. 15.

§. V. Epoca:

a, b. L(egio) V M(acedonica).

c. L(egio) V M(acedonica) (Constans)?

d. L(egio) M(acedonica).

§. VI. Epoca: Cărămiḑile pot fi raportate: unele la epoca cuceririĭ Dacieĭ sub Traian, când legiunea V Macedonică, făcênd parte din armata Mœsiacă, a fost întrebuinţată la lucrările poduluĭ de la Turnu-Severin; altele, la epoca posterióră părăsireĭ Dacieĭ, când legiunea a fost rechemată pe malul drept al Dunăriĭ. A fost şi o epocă intermediară, contimporană cu inscripţiunile aflate în castrul de la capul poduluĭ severinén şi reproduse maĭ sus (sub. nr. 24).

Istoria legiuneĭ a V Macedonică.

§. VII. Observaţiunĭ: Legiunea V Macedonică, care făcea parte din armata reorganisată de August după bătălia de la Actium şi avea ca simbol semnul zodiacal taurul,[1]) se constată cam pe timpul luĭ Vespasian, că staţiona la Oescus[2]); apoĭ, după ce Domiţian creă comandamentul Dunăriĭ-de-jos, prin împărţirea Mœsieĭ în două provinciĭ osebite: Mœsia superior şi inferior, (între a. 83 şi 84 d. Chr.), ea se mută la Trœsmis (Igliţa), unde stete până la începutul rĕsboiuluĭ Marcomanic; atuncĭ împĕratul Marcus Aurelius o stabi-

[1]) Pe monedele luĭ Victorinus. Cf. Domaschewski, *Archäol.-epigr. Mitth.*, XV, 2, p. 184. Pe alte monede, de es. ale provincieĭ Dacia bătute de la Philipp Arabul până sub Gallienus (246—257 d. Chr.), aquila este semnul legiuneĭ a V Macedonică, iar leul, al legiuneĭ XIII Gemina. Veḑĭ B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, (Berlin 1899, vol. I, p. 5).

[2]) Veḑĭ maĭ sus inscripţiunea No. 5.

lesce la Potaissa (Turda) în Dacia.[1]) Aci rĕmase până la părăsirea Dacieĭ sub Gallienus, când fu iarăşĭ readusă în Mœsia inferióră, de şi un detaşament al sĕŭ a continuat să ocupe lagărul de la Celeĭ şi după ce Dacia Traiană fusese perdută pentru imperiul roman.[2])

Lectura *Constans* de pe cărămida *c:* l(egio) V M (acedonica) *C(onstans)* se rézămă pe o citire ipotetică a d-luĭ Mommsen.[3]) Póte că pe acéstă cărămidă am avea: L V MAC, în care cas ar trebui să citim: *l(egio) V Mac(edonica).*

[1]) Vedĭ maĭ sus inscripţiunea No. 11.

[2]) Locurile din Dacia unde s'a aflat cărămidĭ ale acesteĭ legiunĭ sunt indicate în C. I. L. III p. 258, 1019 şi *Suppl.* p. 1432. In România la rĕsărit de Olt, în porţiunea adică care se ţinea de Mœsia inferióră, s'a aflat cărămidĭ ale legiuneĭ V Macedonică: la *Drajna de sus* (jud. Prahova) şi la Gherlina (vechia Dinogetcia, lângă Galaţĭ). Cf. *Archäol.-epigr. Mitth.* XIV, p. 15, nr. 25, şi C. I. L. III S. nr. 7618. Cf. asupra istorieĭ legiuneĭ Mommsen, C. I. L. III, p. 160, 172, 999. O. Hirschfeld, *Epigr. Nachlese zum* C. I. L. p. 51. Pfitzner, op. cit, p. 238.

[3]) C. I. L. III 892: PRAEF(ectus) LEG(ionis) V M(acedonicæ) C(onstantis ?); 878: LEG(ionis) V MAC(edonicæ) P(iæ ?) C(onstantis ?); idem 881.

N°. 47

$^1/_2$ mărim. orig.

§. I. Proveninţa: Nu se scie locul proveninţeĭ.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampila în relief în scut simplu a legiuneĭ a V Macedonică.

§. III. Textul:

S Я O Ͻ M V J

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. O. Hirschfeld în *Epigraphische Nachlese zum C. I. L.* III p. 51; apoĭ în *Ephemeris Epigraphica III* nr. 461 şi în C. I. L. III S. nr. 8067.

§. V. Lectura:

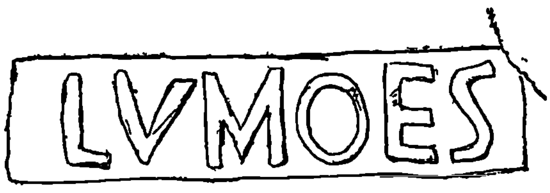
L(egio) V M(acedonica) Cor(nelius) S[ecundus (saŭ alt cognume începênd cu *S) f](ecit)*.

§. VI. Epoca: Veḑĭ observaţiunea de la §. VI nr. 46.

§. VII. Observaţiunĭ: D-l Mommsen preferă lectura *Cor(nelius) S[ecundus]*, în loc de *co(ho)rs*, de óre-ce menţiunea uneĭ cohorte pe o cărămidă legionară nu se sprijină pe nicĭ un exemplu[1]). Cornelius Secundus probabil este supraveghetorul militar al fabricaţiuneĭ cărămiḑilor, precum deja a presupus d. O. Hirschfeld.[2])

[1]) *Ephem. epigr.* II nr. 461.
[2]) *Epigr. Nachlese*, p. 52.

N° 48

½ mărim. orig.

§. I. Provenința: Cărămidă găsită la Celeĭ; fostă în colecţiunea rĕposatuluĭ Cesar Bolliac.

§. II. Natura: Stampilă în relief şi într'un scut simplu dreptunghiular a legiuneĭ V Macedonica Moesiaca.

§. III. Textul:

L V MOES

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. Th. Mommsen în *Corp. Inscr. Latin.* III nr. 6241 după copiile luĭ Justus Friedländer şi Maior Papazoglu, fără indicaţiunea loculuĭ unde a fost găsită, dar trecută printre cărămiḑile Moesieĭ inferióre. Al doilea exemplar aflat la Celeĭ s'a publicat de d. O. Hirschfeld, *Epigr. Nachlese* p. 51 şi *Ephemeris epigr.* II nr. 462; apoĭ în *Suppl. vol. III din C. I. L.* nr. 8068.

§. V. Lectura:

Legio V Moes(iaca).

§. VI. Epoca: Veḑĭ §. VII.

Legiunea V Mœsiaca.

§. VII. Observaţiunĭ: *Legiunea V Moes(iaca)* nu póte fi de cât a V Macedonica, aşa cum ea se numesce într'o inscripţiune din Roma de pe la finele secululuĭ al III-lea saŭ chiar şi maĭ târḑiŭ.[1]) De aceia D-l Th. Mommsen admite că acéstă cărămidă a fost făcută de legiunea a V Macedonică, după ce ea părăsise deja Dacia şi se înapoiase în Mœsia, avênd lagăre la Oescus, şi în alte locurĭ din Dacia Ripensis. Castrul Celeiuluĭ, de şi pe malul sting al Dunăriĭ, dar aflându-se în regiunea Oesculuĭ, de sigur n'a încetat de a avé o garnizonă romană, şi în urma retrageriĭ celor douĕ legiunĭ dacice în sudul Dunăriĭ. Numitul învĕţat nu crede posibil ca acéstă cărămidă să fie anterióră mutăriĭ în Dacia a legiuneĭ nóstre, pentru motivul că legiunea cu greŭ s'ar fi numit atuncĭ pe cărămiḑĭ: *Mœsiaca.*

D-l O. Hirschfeld, din contră, susţine că nu s'ar fi putut numi *Mœsiaca* după crearea provincieĭ Dacia Ripensis, maĭ ales că în epoca când s'à compus Notitia Dignitatum, o parte din legiunea V Macedonică se găsea staţionând în Egypt *(Notitia, pars Orient.* c. 25). De aceia d-sa conchide că atarĭ cărămiḑĭ cu stampila: legio V Macedonica saŭ Mœsiaca, sunt din epoca anterióră mutăriĭ legiuneĭ în Dacia, şi că probabil ele aŭ putut fi duse de pe malul drept pe malul stâng al Dunăriĭ, în timpul când acest mal încetase de a maĭ fi în stăpânirea romană.[2])

[1]) C. I. L. VI 2759: *d. m. Val. Tertius militi corti X pretoric, qui vixit annis XXXVI mes. III dies XV, militabit legione Mesiaca annis V, inter lanciarios annis XI, in pretoria ann[is]...] 7 Salbi, Zipe... cres et cete[ri] commanucu'is,* etc.

[2]) *Epigr. Nachlese,* p. 52.

N°· 49

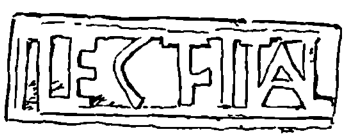
a

b

c

d

e

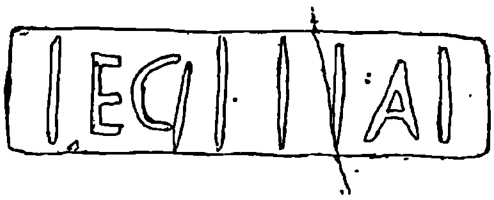

f

1/2 mărimea originalelor

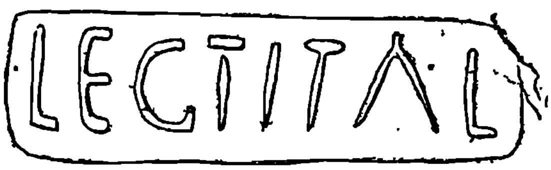
g

h

i

½ mărimea originalelor

§. I. Proveninţa : Litera *a* s'a găsit la Turnu-Severin în maĭ multe exemplare. Literile *b*, *c*, *d*, *e*, *f*, *g*, *h* şi *i*, din colecţiunea Bolliac, nu aŭ proveninţă cunoscută.

§. II. Natura : Cărămiḑĭ de coperiş, altele de zidărie, cu diferite stampile în relief ale legiuneĭ I talice. Tóte aŭ scutul simplu, afară de *c*, care îl are în dublu chenar, şi de *f*, care îl are în forma tălpiĭ piciorului de om.

§. III. Textul:

a, b, c, d, g, i LEG Ī ITAL

e LEG Ī IT/|

f \TAL

h /EG Ī ITALI

§. IV. Literatura: Litera *a* s'a publicat de d. O. Hirschfeld în *Epigraphische Nachlese zum C. I. L.* p. 66 şi în *Ephemeris epigraphica* III n. 464; apoĭ în *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din C. I. L. nr. 8072. Cele-l'alte sunt inedite.

§. V. Lectura:

a, b, c, d, g, i Leg(io) I Ital(ica).
e Leg(io) Ī It[al(ica)].
h L]eg(io) I Itali(ca).
f Leg(io) Ī I]tal(ica).

§. VI. Epoca: Din forma maĭ mult saŭ maĭ puţin artistică a uneĭ stampile, nu se póte deduce cu siguranţă epoca eĭ; căcĭ putéŭ fi în secolul al II-lea săpătorĭ de stampile tot aşa de neiscusiţĭ ca şi în timpiĭ de maĭ têrḑiŭ. Apoĭ nu trebue să uĭtăm că dintre stampile unele sunt maĭ bine, altele maĭ rĕŭ executate, după cum aŭ fost făcute cu o matrice nouă saŭ veche şi usată, cu o matrice de lemn tare saŭ de lemn móle, orĭ cu o matrice metalică.

§. VII. Observaţiunĭ: Legiunea I Italică avea cuartierul sĕŭ principal la Steklen, spre rĕsărit de Şiştov. Faptul de a găsi la Drobetæ (Turnu-Severin) cărămiḑĭ ale acesteĭ legiunĭ nu pare surprinḑĕtor, întru cât numaĭ Dunărea despărţea acest oraş de provincia Mœsia[1]), unde se găsesc cărămiḑĭ ale aceleiaşĭ legiunĭ.[2]) Legiunea I Italica.

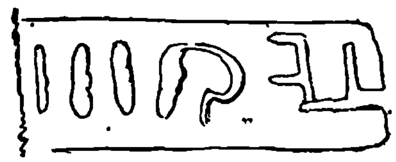
Cărămiḑĭ ale legiuneĭ I Italice[3]) aflarăm şi la Drajna-de-sus (jud. Prahova), la o laltă cu ale legiunilor V Macedonica şi XI Claudia, ceea-ce nu trebue să ne mire, întru cât Ţéra-Românéscă la rĕsărit de Olt, făcea parte din Mœsia Inferióră, ĭar nu din Dacia.

[1]) Cf. Th. Mommsen, *Ephem. epigraph.* II n. 464.

[2]) C. I. L. III 6239; 7617. D. Hirschfeld observă anume (op. cit. p. 66), că din aceste cărămiḑĭ nu se póte conchide, că ar fi fost la Severin un detaşament al legiuneĭ I Italice, care staţiona în Mœsia inferior, şi că este maĭ probabil a admite că aŭ putut fi aduse de peste Dunăre.

[3]) *Arch.-epigraph. Mitth.* XIV, p. 15, nr. 26.

N°. 50

1/2 măr. orig.

§. I. Provenința: Cărămida probabil a fost găsită la Turnu-Severin.

§. II. Natura: Fragment de cărămidă cu stampila rĕŭ impresă şi fórte ştérsă a legiuneĭ IV Flavia.

§. III. Textul:

IIII ƆƎ⅃

§. IV. Literatura: Inedită.

§. V. Textul:

Leg(io) IIII [F(lavia) F(elix)].

§. VI. Epoca: Nu se póte precisa.

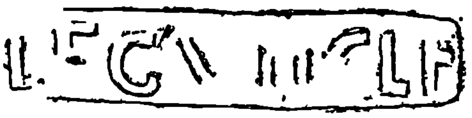
Legiunea IV Flavia Felix.

§. VII. Observațiunĭ: Legiunea IV Flavia Felix, înfiinţată de Vespasian, şi avênd ca semn zodiacal leul [1]), a format în curs de secole împreună cu legiunea VII Claudia armata Mœsieĭ Superióre. Nu e de mirare însă a găsi cărămiḑĭ de a le sale în partea apusană a Dacieĭ, la Mehadia, Jidovin, Szerb-Porsezsena şi Grădiştea [2]), de óre-ce regiunea aceea, după cum scim [3]), făcea parte, din punctul de vedere administrativ, de Mœsia Superior.

[1]) Domaschewski, *Arch.-epigr. Mitth.* XV, p. 190; Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I p. 27.
[2]) C. I. L. S. III 8070.—Cf. *Archäol.-epigr. Mitth.* VI p. 101 nr. 9 p. 138 şi 139; VIII p. 54 n. 3 şi XI p. 238 n. 5.
[3]) Veḑĭ înapoĭ inscripţiunea nr. 14.

N°. 51

a

$^{1}/_{2}$ măr. orig.

§. I. Provenința: Cărămida lit. *a* a fost în colecţiunea luĭ Cesar Bolliac; proveninţa eĭ, ca şi a litereĭ *b*, nu sunt cunoscute.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampilă în relief în simplu scut a legiuneĭ VII Claudia.

b

$^{1}/_{2}$ măr. orig.

§. III. Textul:

a LEC VIICLF
b LEG VIL Ⱶ

§. IV. Literatura: Inedite.

§. V. Lectura:

a Leg(io) VII Cl(audia) F(elix).
b Leg(io) VII [*C(l)*] *F(elix).*

§. VI. Epoca: Nu se póte determina.

Legiunea VII Claudia.

§. VII. Observaţiunĭ: Cărămiḑĭ cu stampila L. VII CL; LEG VII CL, LEG VII C(laudia) P(ia) F(elix) s'a aflat în Transilvania la Mojgrad, Mehadia, O—Palanka, în insula Dunăriĭ Sapaja în faţa Uj-Palanciĭ şi la Szerb—Poszeszena [1]. Quartierul principal al legiuneĭ VII Claudia a fost la Viminacium (Costolacĭ). Ea a făcut parte din armata reorganisată de August după bătălia de la Actium; de aceia simbolul sĕŭ este taurul, care figurézǎ pe monedele provincieĭ [2] şi pe unele monumente epigrafice [3].

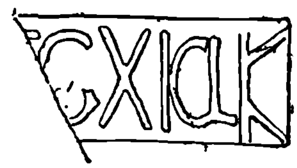
[1] C. I. L. III S. nr. 8071.
[2] Pick, l. cit.
[3] Domaschewski, *Archäol.-epigr. Mitth.* XV, 192, inscripţie cu representarea stéguluĭ legiuneĭ: un cap de taur.

N°. 52

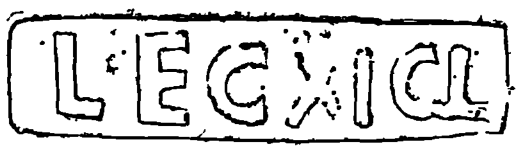
a

b

c

d

$^1/_2$ mărimea originalelor

§. I. Provenința: Pentru literile *a, b* şi *c* proveninţa nu este cunoscută. Litera *d* s'a cumpĕrat de la Cesar Bolliac.

§. II. Natura: Cărămiḑĭ şi olane cu diferite stampile ale legiuneĭ XI Claudia, scóse în relief în scut simplu, afară de literile *b* şi *d* care aŭ o *ansă.*

§. III. Textul:

a) L E G XI C L
b) /G X I C L scut cu ansă
c) L E G · X I CL
d) /G · XI · C · P · F idem

§. IV. Literatura: Litera *d* s'a publicat de d. O. Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese zum C. I. L.* III p. 52 şi *Ephe-*

meris epigraphica II n. 465 ; apoĭ în *C. I. L.* III S. nr. 8073.—Literile *a*, *b* şi *c* sunt inedite.

§. V. Lectura :

a, c. Leg(io) XI Cl(audia).
b. Le]g(io) XI C(laudia.
d. Le]g(io) XI C(laudia) P(ia) F(idelis).

§. VI. Epoca: Veḑĭ observaţiunea de la § VI nr. 49.

Legiunea XI Claudia. §. VII. Observaţiuni : Cărămiḑĭ cu aceiaşĭ inscripţiune aflarăm în castrul roman de la Drajna de Sus (jud. Prahova), la olaltă cu tegule ale legiunilor V Macedonica şi I Italica [1]. Legiunea XI Claudia avé cuartierul sĕŭ de căpetenie la Silistria (Durostorum), unde s'a şi găsit maĭ multe cărămiḑĭ cu stampilă legionară [2].

[1]) *Archäol.-epigr. Mitth.* XIV, pag. 15 nr. 27.
[2]) C. I. L. III S. nr. 7619 ; un exemplar a fost aflat la Kadikiöi (între Turtucaia şi Silistria).

N°. 53

1/2 măr. orig.

§. I. Provenința: S'a găsit în ruinele podulul lul Traian de la Turnu-Severin [1]. După comunicația orală făcută de rĕposatul Cesar Bolliac d-lul Hirschfeld s'ar fi aflat şi la Corabia (nu departe de Celel) cărămidă cu stampila unel cohorte Britanice [2]. De sigur este vorba de cărămida găsită la Celel cu stampila COH III BRIT, despre care numitul archeolog vorbesce într'un raport al sĕŭ [3].

§. II. Natura: Cărămidă cu stampila în relief într'un scut simplu a cohortel a III Brittonum.

§. III. Textul:

COH III BRIT

§. IV. Literatura: S'a publicat în *Suppl.* volumulul al III-lea din *Corp. Inscr. Latin.* nr. 8074, 12b.

§. V. Lectura:

Coh(ors) III Brit(tonum)

§. V. Epoca: Cărămida de la Turnu-Severin datéză de sigur din timpul construcțiunel podulul lul Traian (100—105 d.Chr.)

[1] C. I. L. III 1703.
[2] Hirschfeld, *Epigr. Nachlese* p. 54 şi *Ephem. epigr.* II, 469.
[3] Rapport publicat în *Monitorul Official* din 1869: «Aci în Celel am găsit multe vase de pământ..., cărămidl cu diferite imprinte şi una: Coh. III Brit(anica)».

Cohors III Brittonum.

§. VII. Observaţiuni: De la Cohors III Brittonum avem cărămiḑĭ cu stampila C III B găsite în Transilvania în castelul Kleinschenk din valea Oltuluĭ [1]. In timpul domnieĭ luĭ Domiţian ea se afla în Mœsia Superióră [2]; şi tot aşa de la a. 100—105 d. Chr., cum dovedesce cărămida de la piciorul poduluĭ luĭ Traian din Severin. După terminarea rĕsboiuluĭ luĭ Traian cohorta a fost stabilită în Dacia. Ea póte fi identică cu *cohors III Brittonum Veteranorum* [3].

[1]) C. I. L. III S. nr. 8074c. Cf. Mommsen, *Ephem. epigr.* V, p. 178 seq.
[2]) Ritterling apud Bormann, Iahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Institutes in Wien, I, 176 nota.
[3]) Cichorius, in Pauly—Wissowa *Realencyclopädie*, s. v. *Cohors*.

N°. 54

a

$^1/_2$ măr. orig.

§. I. Provenința: O cărămidă cu stampilă identică celeĭ cu lit. *b*. s'a găsit în luna Ianuar 1858, printre cărămiḑile întrebuințate în construcțiunea piciorulu de pe țĕrm al poduluĭ luĭ Traian de la Turnu-Severin [1]). Alte exemplare (*a* şi *b*) s'a aflat de noĭ tot acolo în săpăturile castelului de la capul poduluĭ.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampila în relief a cohorteĭ I a Cretanilor (*cohors I Cretum*).

§. III. Textul:

a | H Ī C R Ɛ
b | H I C R E

§. IV. Literatura: Lit. *b* s'a publicat de d. Th. Mommsen în *Corp. Inscr. Latinar.* III, 1703, 2, după copia luĭ Aschbach.

§. V. Lectura:

a [*co*]*h*(*ors*) *I* *Çret*(*um*).
b [*co*]*h*(*ors*) *I* *Cre*(*tum*).

§. VI. Epoca: Provenind din ruinele poduluĭ luĭ Traian, epoca se indică de la sine (100—105 d. Chr.).

[1]) Aschbach, *Ueber Trajans steinerne Donaubrücke* p. 19: «In einem Pfeiler fand man ziegelsteine mit dem Stempel COH II HISP, d. i. Cohors secunda Hispanorum, in einem anderen einen römischen Ziegel mit dem Stempel: ··HICRE d. i. coHors prima Civium Romanorum Equitata. Diese Ziegelsteine sind im Ianuar 1858 aus den Pfeilertrümmern genommen, und theils nach Wien, theils nach Bukurest gesendet worden». In colectiunea Muzeuluĭ nu se află niciĭ unul din exemplarele aflate la 1858, nicĭ din ale cohorteĭ II Hispanorum, nicĭ din ale cohorteĭ I Cretum.

Cohors I Cretum.

§. VII. Observaţiuni: D-l Mommsen, publicând stampila identică cu lit. *b* de maĭ sus, se îndoia asupra esactităţiĭ copieĭ, căcĭ cu greŭ s'ar fi ḑis: *coh(ors) I c(ivium) R(omanorum) e(quitata)* fără indicarea numeluĭ însuşĭ al cohorteĭ. In săpăturile nóstre din castrul de la capul poduluĭ luĭ Traian de la Turnu-Severin am aflat treĭ exemplare ale aceleiaşĭ stam-

b

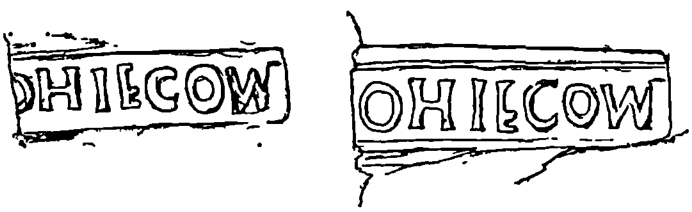
1/2 măr. orig.

pile; la câte-şĭ trele începutul fiind stricat[1]), le-am raportat la aceĭaşĭ cohortă, care în a. 116 şi 134 (după diplomele militare XL şi DL), cum şi maĭ tărḑiŭ, a staţionat în Germania superióră, ĭar în epoca flavică[2]) în Germania inferióră. Dar o diplomă militară a luĭ Domiţian din a. 93 d. Chr., de curând descoperită[3]), ne arétă staţionând în Mœsia Superióră: *Cohors I Cretum*, care până aci fusese necunoscută. Este dar maĭ sigur a atribui stampila cărămiḑilor de la Turnu-Severin cohorteĭ în cestiune, şi a citi pe dênsa: *co]h(ors) I Cret(um)*, — cu atât maĭ mult că pe stampila lit. *a* se vede: *co]h. I cret*—, de cât a o atribui uneĭ cohorte, care în epoca flavică se găsea cu siguranţă în Germania Inferióră. Pentru acelaş cuvênt cată să citim în inscripţiunea din C. I. L. III 1163: *pr[aef. coh.] I Cretu[m]*.

1) *Archäol.—epigr. Mitth.* XIX p. 219 n. 82, 3.
2) Brambach, *Corpus inscriptionum Rhenanarum* nr. 670.
3) *Jahreshefte*, I, 171.

N°. 55

a b

1/3 măr. orig.

§. I. Provenința: S'a găsit la Reşca.

§. II. Natura: Cărămidă şi olan cu stampila în relief în simplu scut a cohorteĭ II Commagenorum.

§. III. Textul:

OH II COW

§. IV. Literatura: O cărămidă cu identică stampilă descoperită tot la Reşca şi aflătóre în colecţiunea Papazoglu a fost publicată de d. Otto Hirschfeld în *Epigraphische Nachlese*, p. 53 (— *Ephem. epigr.* II n. 40) şi citită ast-fel:

COH IE COW
— *Coh(ors) I Fl(avia) Com(magenorum).*

D-l Domaschewskĭ, în *Supplem.* volumuluĭ al III-lea din *Corp. Inscr. Latinar.* nr. 8074, 14, dă copia aceleiaşĭ stampile în modul următor:

COH II COW

§. V. Textul

[C]*oh(ors) II Com(magenorum)*

§. VI. Epoca: Nu póte fi determinată.

Cohors II Commagenorum

§. VII. Observaţiunĭ: Cum se póte observa pe clişeul aci reprodus, după CoH vin două liniĭ verticale, din care cea de a doua se deosibesce de prima prin aceea că are ce-va maĭ jos o mică liniuţă orizontală. Acéstă a doua linie verticală a fost luată de d. Hirschfeld drept ligatura FL, adică Fl(avia), şi de aceea d-sa a citit Coh(ors) I Fl(avia) Com(mageno·rum) ḑicând că nu e de gândit la cohorta II Com(magenorum), care staţiona la Veczel în Transilvania, pe când Cohors I Flavia Commagenorum în epoca luĭ Traian se afla în Mœsia Inferior (diploma XXII), ĭar sub Antoninus Pius în a. 157 în Dacia (diploma XL). Socotim însă că este maĭ corect a considera liniuţa de la a doua linie verticală drept un punct, saŭ un adaos întâmplător, care ne întâmpină şi la alte stampile [1], şi a citi II în loc de I · FL.

Cărămiḑĭ cu identică stampilă a cohorteĭ II Commagenorum s'a maĭ aflat la: Ienuşeştĭ (lângă gara Piatra-Olt), în castelul Acidava [2], apoĭ cu stampila: CoH II FL·COM adică *Coh(ors) II Fl(avia) Com(magenorum)* în Transilvania la Veczel [3]. Cărămiḑĭ cu CoH COMA aflate de noĭ la Drajna de sus împreună cu cărămiḑĭ de ale celor treĭ legiunĭ mœsiace: I *Italica*, V *Macedonica* şi XI *Claudia* [4], aparţin de sigur Cohorteĭ I Flavia Commagenorum, pe care o constatăm în mod cert pe cărămiḑile de la Slăvenĭ (jud. Romanaţĭ): COH · I FL · CO[m(magenorum)] [5].

Cât despre cohorta indicată pe stampila ce comentăm, titlul eĭ complet era: *cohors II Flavia Commagenorum equitata*, aşa cum se citesce într'o inscripţiune (C. I. L. III

[1]) De esemplu: pe stampila legiuneĭ I Italice (clişeul lit. *c* nr. 49) şi a legiuneĭ XI Claudie (clişeul lit. *a* nr. 52) vedem aceĭaşĭ liniuţă rĕsărind dintr'o linie verticală, fără ca să schimbe în ceva lectura stampilelor; deci nu e o ligatură, ci un punct saŭ ceva întîmplător ivit la aplicarea matriceĭ.

[2]) S'a publicat de noĭ în *Arch.—epigraph. Mitth.* XI p. 20 n. 3.

[3]) C. I. L. III S. nr. 8074, 14.

[4]) Publicate în *Arch.—epigr. Mitth.* XIV, p. 15 nr. 25—28.

[5]) *Arch.—epigr. Mitth.* XIX 83.

1355) şi a staţionat în Dacia tot timpul cât acéstă provincie a fost sub stăpânirea Romană, ocupând posturile Micia-Veczel în valea Mureşuluĭ, lăsând însemnate monumente referitóre la dênsa [1]), cum şĭ amintirea cultuluĭ de la Ampelum (nu departe de Veczel) pentru *Deus Commagenorum* [2]) séŭ *Jupiter Optimus Maximus Commagenorum.*

[1]) Afară de cărămiḑĭ, sunt alte 15 inscripţiĭ de ale sale, între altele C. I. L. III 1343, 1355, 1371—1374, 1379; 6267, 7848, 7849, 7850, 7854, 7855, 7873.

[2]) C. I. L. III 7832, 7834, 7835.

N°. 56

a

$^1/_1$ măr. orig.

b

$^1/_2$ măr. orig.

§. I. Provenința: Nu este cunoscută. Probabil însă că provine din castrul de la Turnul-Severin, unde prin săpăturile nóstre s'a aflat cărămiḑĭ cu aceiașĭ stampilă.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampilă în relief și într'un scut dreptunghiular a cohorteĭ I Sagittariorum.

§. III. Textul:

a COH I SAG
b COH · Ī SA ///

§. IV. Literatura: S'a publicat în *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din *Corp. Inscr. Latin.* nr. 8074, 23.

§. V. Lectura:

Coh(ors) I Sag(ittariorum)

§. VI. Epoca: Vedĭ §. VII.

§. VII. Observaţiunĭ: Cohors *I Sagittariorum miliaria*—care nu este identică cu *cohors I Sagittariorum* aflătóre în Germania Superióră la începutul primuluĭ secol d. Chr. [1])—ne întâmpină pe următorul altar găsit la Turnu-Severin şi închinat în timpul împĕratuluĭ Gordian luĭ Mars Gradivus [2]) de către *cohors I Sagittaria miliaria Gordiana*: Cohors I Sagittariorum

MAR// · GRA/
IVO · SACR
VM · COH
I . SAGITT · ∞
GORDIANA

Mar[ti] Gra[d]ivo Sacrum, Coh(ors) I Sagitt(ariorum) (miliaria) Gordiana,

Tot la Severin am aflat prin săpăturile întreprinse în castelul ce apăra capul poduluĭ, cărămiḑĭ cu stampilele:

a COH I SAGA *b* /COHISA
coh(ors) I Sag(ittariorum A( ).

Cunóscem şi un *imaginifer* [3]) al acesteĭ cohorte prin următórea inscripţiune funerară găsită pe lângă mănăstirea Topolniţa şi expusă la Severin, în gradina publică [4]):

[1]) Vedĭ Cichorius, in Pauly-Wissowas *Realencyclopädie*, s. v. *Cohors*.
[2]) C. I. L. III, 6279. Monumentul se află expus la intemperiĭ în gradina publică a oraşuluĭ împreună cu alte inscripţiunĭ adunate de prin judeţ.
[3]) Purtătorul *imaginilor* împĕratuluĭ în viată şi ale *divilor*. Comp. Domaschewschi, *die Fahnen*, p. 71.
[4]) C. I. L. III·S. 3018.

D M
IVL · HERCVLANVS
DEC · SCOL · FAB · IIMAG *sic*
VIX · ANN · LXXX IVL · VIV
ENIA · CONIVX · IVL ·
MARCIANVS · FIL · IM
MAG · SCOL · FAB · VIX
ANN · XXVII · AVR · IVLI
VS · MIL · CHOR · I · SAG · IM
MAG · VIX · ANN · XXX · IVL ·
MARCELLINVS · FIL
VEXIL · SCOL · FAB · VIX ·
ANN · XXV · IVL · MA
RCIA · FIL · VIX ·
ANN · XIiiI · IVL · ER
ACLIA · FIL · VIX ·
ANN · VIiiI · IVL ·
sic MARCELINA · NEP ·
VIX · ANN · IiiI · VIV
ENIA · MATER · SE VIVA F

D(is) m(anibus). Iul(ius) Herculanus dec(urio) scol(ae) fab(rum) i(tem) imag(inifer) vix(it) ann(is) LXXX, Iul(ia) Vivenia coniux, Iul(ius) Marcianus fil(ius) im⟨m⟩ag(inifer) scol(ae) fab(rum) vix(it) ann(is) XXVII, Aur(elius) Iulius mil(es) c(o)hor(tis) I sag(ittariorum) im⟨m⟩ag(inifer) vix(it) ann(is) XXX, Iul(ius) Marcellinus fil(ius) vexil(larius) scol(ae) fab(rum) vix(it) ann(is) XXV, Iul(ia) Marcia fil(ia) vix(it) ann(is) XIII, Iul(ia) (H)eraclia fil(ia) vix(it) ann(ia) VIIII, Iul(ia) Marcel(l)ina nep(os) vix(it) ann(is) IIII, Vivenia mater se viva f(ecit).

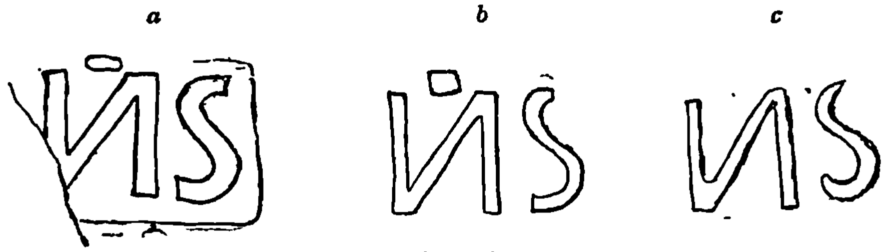
Este vorba de familia luĭ Iulius Herculanus decurionele cerculuĭ de reuniune al meşteşugarilor (*schola fabrum*) din Drubetae. Se scie că orĭ-ce armată avé pe lângă sine un corp de *fabri* séŭ meşteşugarĭ: tâmplarĭ, ferarĭ, armurierĭ, inginerĭ-constructorĭ, carĭ trebuia să ţină în stare bună materialul necesar de rĕsboiŭ, să facă şi să repareze podurile, aparatul de asediŭ şi de apărare, artileria şi la nevoe să facă chiar mine. Comandantul corpuluĭ se numĭa *praefectus fabrum*. Se pare că după Septimius Severus *fabri* aŭ încetat de a maĭ forma un corp deosebit, fiind repărţit pre la legiunĭ [1]). La Drubeta *fabri* avéŭ un cerc al lor organisat, cum se vede, după mustra collegielor militare, cu decurion, cu *imaginifer* şi *vexillarius*, cu un local propriŭ de cult (schola) unde se aflaŭ *statuae* şi *imagines*, adică statuele geniuluĭ protector al scholeĭ şi medaliónele familieĭ imperiale, statuele ḑeilor etc.[2]) Subofiçeriĭ séŭ *principales*, ca şi *centuriones* şi *decuriones* aĭ cohorteĭ equitata, posedaŭ şi dênşiĭ o schola comună, pusă sub protecţiunea *Geniuluĭ scholae* [3]).

[1]) Cf. Marquardt, op. cit. II[2], 516.

[2]) Despre *scholae* vedĭ Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique*, p. 540; Domaschewscki, *Die religion des röm. Heeres*, p. 89.

[3]) Vedĭ buniórĕ C. I. L. VIII, 2586; 2603; 17628; C. I. L. III 876 din Potaissa, etc.

N°. 57

$^1/_2$ mărim orig.

§. I. Proveninţa: S'a găsit la Celeĭ, la Reşca şĭ la Slavenĭ, jud. Romanaţĭ.

§. II. Natura Cărămiḑĭ cu stampile în adînc aĭe corpuluĭ de Syriacĭ, *numerus Syrorum.*

§. III. Textul:

a, b N̄ S

c N S

§. IV. Literatura: S'a publicat de A. Treb. Laurian, *Magaz. istoric*, II, 95 (de aci Neigebaur *Dacien* p. 115); Mommsen, *Corp. Inscrip. Lat.* III 1633,20; *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din *C. I. L.* nr. 8074,28. Exemplarele găsite la Slăvenĭ s'a editat de noĭ în *Archäol.—epigr. Mittheil* XIX, p. 7 nr. 14.

§. V. Lectura:

N(umerus) S(yrorum).

§. VI. Epoca: Nu póte fi precisată.

§. VII. Observaţiunĭ: Despre *numerus Syrorum* veḑĭ §. VII nr. 28.

N°. 58

§. I. Provenința: S'a găsit peste Olt, la Reşca saŭ Celeĭ, jud. Romanaţĭ.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampila unuĭ particular.

§. III. Textul:

H R I D A

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.—epigr. Mitth.* III p. 43 n. 10; şi în *Suppl.* vol. III din *C. I. L.* nr. 8057,47.

§. V. Lectura:

.....hrida.

§. VI. Epoca: Nu se póte preciza.

§. VII. Observațiunĭ: Un fragment de cărămidă gasit de Major Papazoglu pórtă stampila: \ARID, probabil identică cu cea de sus.

N°. 57

a *b*

¹/₂ mărim. orig.

§. I. Proveninţa: S'a găsit la Celeĭ şi la Reşca, jud. Romanaţĭ. Cărămiḍĭ cu stampile în adînc ale unuĭ particular. Pe cărămida lit. *b*, stampila este pusă una peste alta.

§. III. Textul:

GREC

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. O. Hirschfeld în *Epigr. Nachlese zum C. I. L.* III, p. 50 şi în *Ephem. epigr.* II nr. 475; apoĭ în *Suppl.* volum. al III-lea din *C. I. L.* nr. 8075,45.

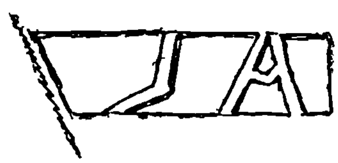
§. V. Lectura:

Grec(inus ?)

§. VI. Epoca: Nu se póte preciza.

§. VII. Observaţiunĭ: Probabil cărămida provine din figlina saŭ officina luĭ Grec(inus).

No. 60

$^1/_2$ măr. orig.

§. I. Provenința: Necunoscută.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampila în adinc şi cu litere inverse a uneĭ *ala* saŭ escadron de cavalerie.

§. III. Textul:

ʎ J A

§. IV. Literatura: Inedit.

§. V. Lectura: *Al[a...*

§. VI. Epoca: Nu póte fi precisată.

§. VII. Observațiunĭ: Nu se scie despre care escadron de cavalerie este vorba.

N°. 61

½ măr. orig.

§. I. Provenința. S'a găsit la Caracal. De sigur însă că provine din ruinele romane de la Reşca, de unde Museul posedă alte două exemplare cu identică stampilă.

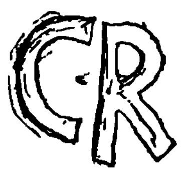
§. II. Natura: Cărămidă cu stampila în relief a unuĭ particular, cu litere marĭ.

§. III. Textul:

Q L P

§. IV. Literatura. S'a publicat de A. Treb. Laurian în *Magaz. istoric* II, 95, de unde Neigebaur *Dacien* p. 115; d. Th. Mommsen în *Corp. Inscr. Latin.* III n. 1623, 21; şi în *Suppl.* vol. III din C. I. L. nr. 8075, 46.

N°. 62

$^1/_1$ măr. orig.

§. I. Provenința: Nu se cunósce. Probabil s'a găsit la Reşca saŭ Celeĭ, judeţul Romanaţĭ.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampilă particulară aplicată în adînc, fără scut saŭ chenar.

§. III. Textul:

C R

§. IV. Literatura: Incă nepublicată.

§. V. Lectura:

Cr(escens ?).

N° 63

a

$^1/_2$ măr. orig.

§. I. Proveninţa: Necunoscută. Probabil cărămiḑile aŭ fost găsite la Reşca saŭ Celeĭ, judeţul Romanaţĭ.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampilă particulară în relief.

b

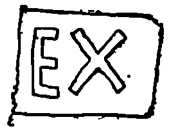
§. III. Textul:

a) VARINIA *b)* |INIA

§. IV. Literatura: Încă nepublicată.

§. V. Observaţiunĭ: Fabrica nu ne este cunoscută din alte monumente.

N°. 64

¹/₁ măr. orig.

§. I. Provenința: Necunoscută.

§. II. Natura: Cărămidă privată.

§. III. Textul:

/E X

§. IV. Literatura: Nepublicată.

§. V. Lectura: *S]ex(tus ?).*

N°. 65

§. I. Provenința: Necunoscută.

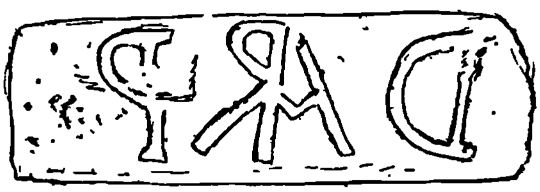
§. II. Natura: Cărămidă privată.

§. III. Textul:

S P

§. IV. Literatura: Nepublicată.

N°. 65

1/2 măr. orig.

§. I. Provenința: S'a găsit la: Celeĭ în jud. Romanațĭ şi la Kaonicza lângă Drenkova în Banat.

§. II. Natura: Cărămidă fórte mare şi grósă, cu stampila în relief într'un scut simplu şi cu litere marĭ şi inverse.

§. III. Textul:

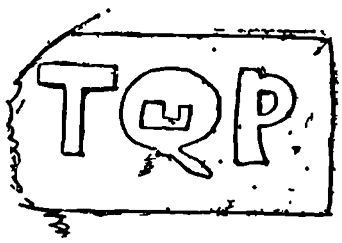
ꟼ ЯA ᗡ

§. IV. Literatura: Exemplarul de la Celeĭ s'a publicat de A. Treb. Laurian, *Magaz. istoric*, II, 90; de Neigebaur, *Dacien* p. 117; de d. Th. Mommsen în *Corp. Inscrip. Latin.* III, 1623,22 şi în *Suppl.* vol. III din C. I. L. nr. 8075, 48[a]. La toțĭ aceştia stampila e reprodusă ast-fel: DARP şi nu se observă că literile sunt inverse. Exemplarul de la Kaonicza s'a publicat de Böhm, *Archäol.—epigr. Mittheil.* nV p. 179 şi în *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din C. I. L Jr. 8075,48[b].

§. V. Lectura:

Darp

N°. 66

$^1/_1$ măr. orig.

§. I. Proveninţa: Necunoscută. Fostă în colecţiunea luĭ Cesar Bolliac.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampilă particulară în relief. Intre cele două litere pare a fi o corónă.

§. III. Textul:

T P

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.—epigr. Mittheil.* XIV, p. 12 nr. 16.

No. 67

¹/₂ măr. orig.

§. I. Provenința: Necunoscută. Fragmentul a figurat în colecțiunea luĭ Cesar Bolliac.

§. II. Natura: Cărămidă cu stampilă particulară în relief și cu litere inverse.

§. III. Textul:

Ↄ I S S I N|

§. IV. Literatura: Nepublicată.

§. V. Lectura:

Dio]nissio ?

N°. 68

½ măr. orig.

§. I. Provenința: Nu se cunósce.

§. II. Natura: Fragment de olan cu stampilă particulară în relief.

§. III. Textul:

M A V R E L
STATIANVS

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. O. Hirschfeld, *Epigr. Nachlese zum C. I. L.* pag. 50 şi în *Ephem. epigr.* II, No. 474; apoĭ în *Suppl.* volumuluĭ al III-lea din *C. I. L.* nr. 8075, 50.

Variantă:

rîndul al 2-lea SI//RIANVS = (*S[eve]rianus*). — Hirschfeld.

§. V. Lectura: *M(arcus) Aurel(ius) Statianus.*

§. VI. Epoca: Nu póte fi precisată.

§. VII. Observațiunĭ: Probabil olanul provine din atelierul de fabricațiune (*figlina*) séŭ din cel de vênḑare (*officina*) al luĭ Marcus Aurelius Statianus.

No. 69

§. I. Proveninţa: Nu se scie; fragmentul a figurat în colecţiunea luĭ Cesar Bolliac.

§. II. Natura: Fragmentul uneĭ stampile pe o cărămidă grósă şi fórte bine arsă.

§. III. Textul:

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.-epigr. Mitth.* XIV, p. 12 nr. 10.

§. V. Observaţiunĭ: De sigur este stampila uneĭ fabricĭ particulare.

N°. 70

½ măr. orig.

§. I. Provenința: Nu se cunósce. A făcut parte din colecțiunea luĭ Cesar Bolliac.

§. II. Natura: Stampila unuĭ particular pe un olan, cu litere greceştĭ.

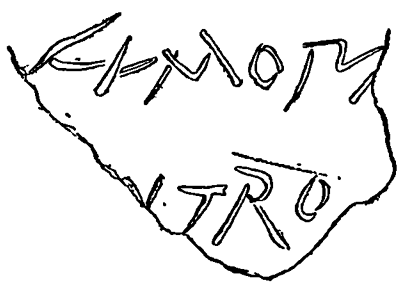
§. III. Textul:

Α Λ Ε Ξ · C Ο Λ

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.-epigraph. Mitth.* XIV, p. 12, nr. 13.

§. V. Lectura: 'Αλέξ(ανδρος) Σολ(.....)

N°. 71

½ măr. orig.

§. I. Provenința: Necunoscută; a făcut parte din colecțiunea lui Cesar Bolliac.

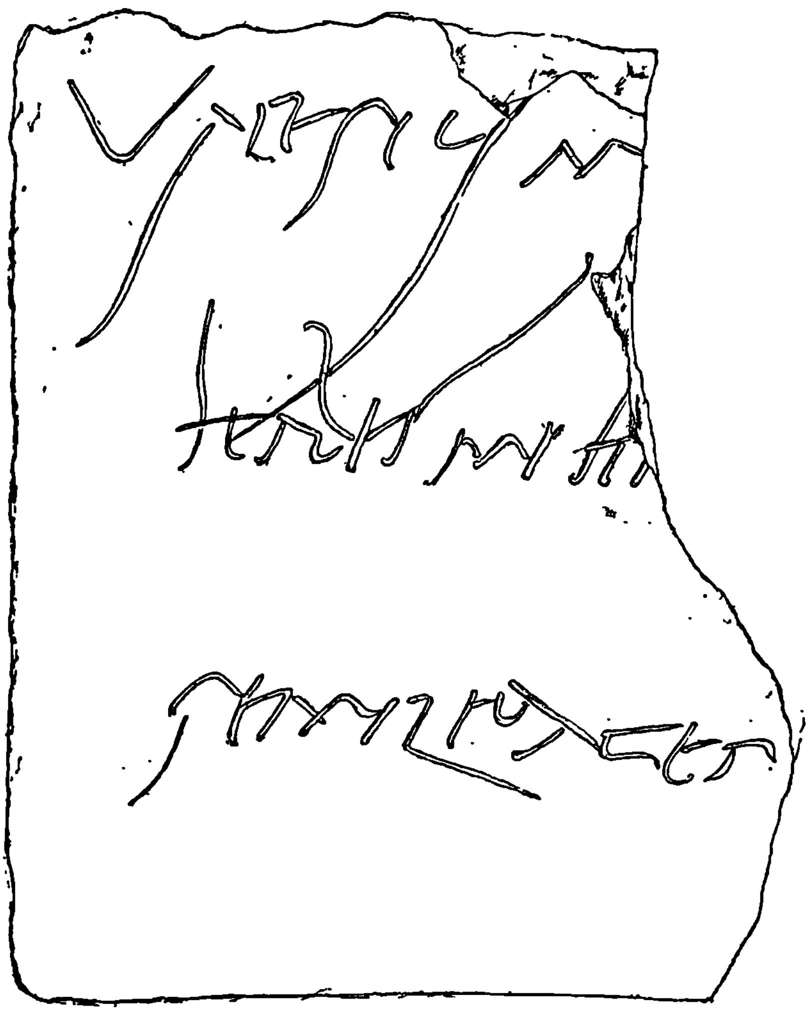
§. II. Natura: Cărămidă cu inscripțiune scrisă cursiv (*graffiti*) pe lutul încă móle înainte de a fi fost pus în foc.

§. III. Textul:

rîndul	1	*femor*[*e*]
»	2	*r*]*etro?*

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.-epigr. Mitth.* XIV, p. 12 nr. 8.

N°. 72

½ măr. orig.

§. I. Proveninţa: Necunoscută; a făcut parte din colecţiunea luĭ Cesar Bolliac.

§. II. Natura : Cărămidă cu inscripţiune cursivă scrisă pe lut înainte de a fi arsă.

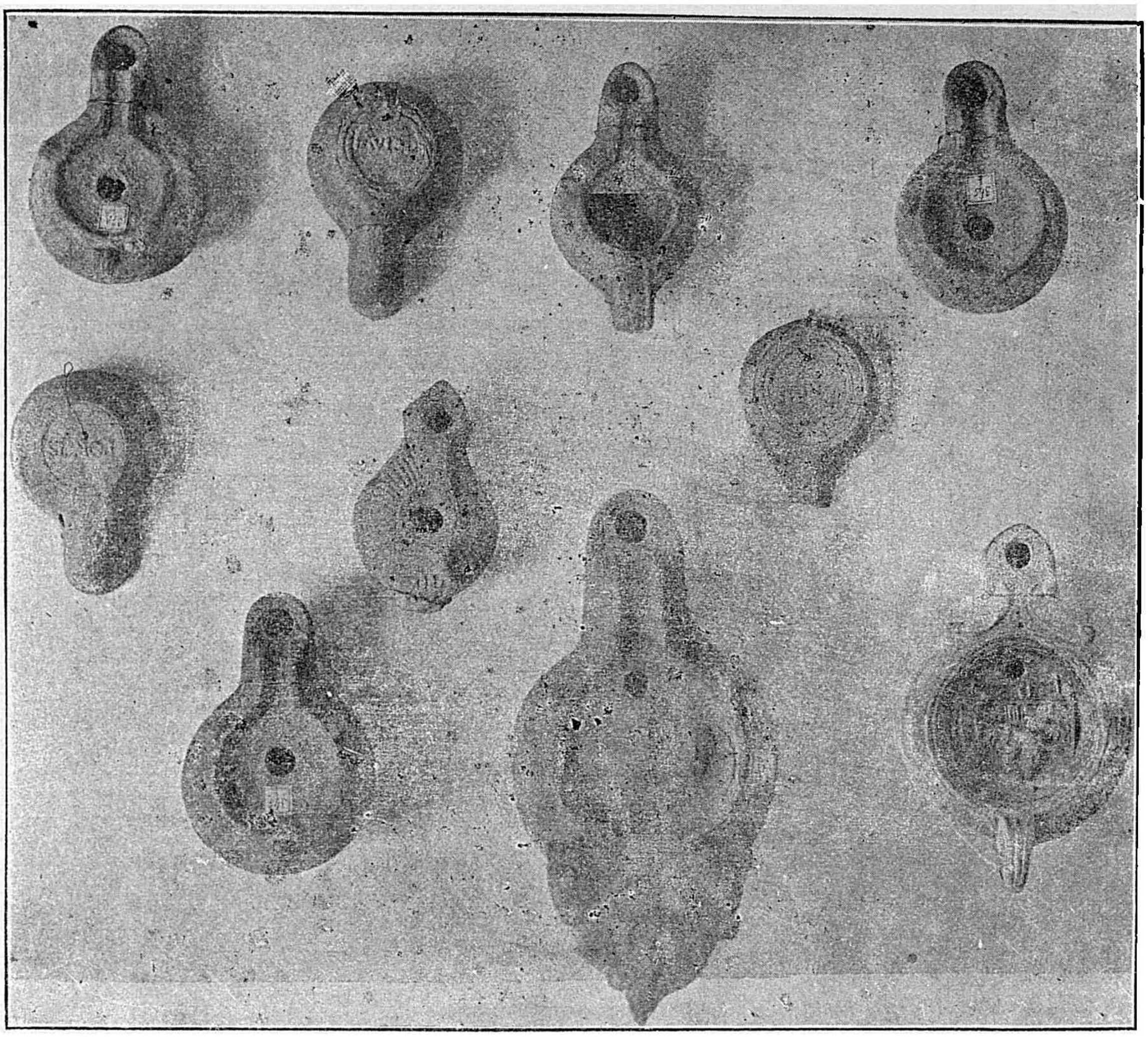
§. III. Textul :

rîndul 1-iŭ: *Valerius m....*
» 2-lea : *habes mih[i....*
» 3-lea : *re milia ger...*

§. IV. Literatura : S'a publicat de noĭ in *Archäol.-epigraph. Mittheil.* XIV, p. 12 nr. 9.

§. V. Observaţiuni: Provine probabil dintr'un castru legionar saŭ auxiliar.

No. 73

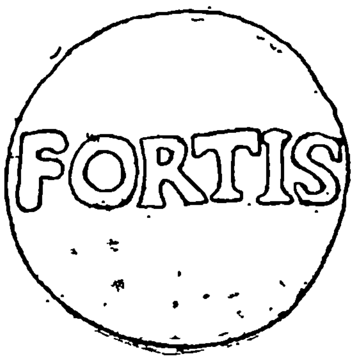
Lămpĭ cu inscripţiunĭ din colecţiunea Museuluĭ

§. I. Proveninţa: Litera *a* s'a aflat la Celeĭ (jud. Romanaţĭ); *b* şi *c* sunt de proveninţă necunoscută.

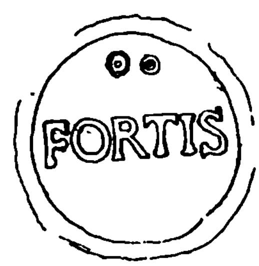
§. II. Natura:

a. Lampă mare de terra-sigillata culóre roşie, lung. o^{m}19; nălţ. o^{m}045. Pe disc capul luĭ Apollon; un orificiŭ pentru turnarea untdelemnuluĭ şi altul pentru lumină; lampa are tórta acoperită cu o fóĭă de acanthus. In dos pe picĭorul lămpiĭ literile în relief şi într'un cerc dublu concentric denotă o epocă frumósă.

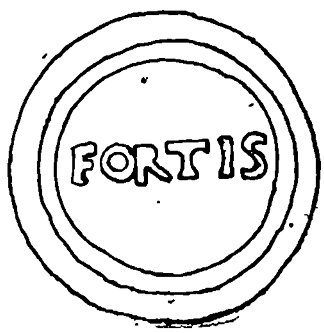
a

b

c

Mărimea originalelor

b şi *c*. Lămpĭ maĭ micĭ; marca făcută cu matrice deosebite. Litera *b*: terra-sigillata, lung. o^{m},08; nălţ. o^{m},025, fără mănuşe; pe lângă orificiile pentru turnat untdelemnul şi pentru lumină, alte două maĭ micĭ pentru rĕsuflătóre.

Inscripţiunea în dos într'un cerc dublu concentric; d'asupra eĭ un ornament consistând din două O O; lit. *c*, terra sigillata, fiind păstrată numaĭ partea inferióră; d'asupra inscripţiuneĭ un singur O; lung. $0^{m},07$.

§. III. Textul:

FORTIS

§. IV. Observaţiunĭ: Este marca olaruluĭ roman Fortis, cea maĭ rěspândită în tot imperiul roman, şi săpată atât pe lămpĭ, cât şi pe vase séŭ talere. Un Fortis trăia înainte de anul 79 d. Chr., fiind-că la Pompeji s'a aflat un însemnat numěr de lămpĭ cu numele *Fortis* [1]). Fabrica luĭ Fortis.

Sistemul de illuminare în antichitate era puţin desvoltat şi de o rară simplicitate. Precum popórele trăitóre în corturĭ nu cunosc alt mijloc de lumină de cât focul din vatră, tot ast-fel în serile recĭ de ĭarnă casele n'avéŭ altă lumină de cât a foculuĭ din cămin, în jurul căruĭa se grămădéŭ membriĭ familieĭ. Mijlócele de illuminare la ceĭ vechĭ.

Illuminarea cu făcliĭ, obicĭnuită maĭ ântâĭŭ în oraşe, dispare cu încetul rěmănênd în us numaĭ la ţară. Se întrebuinţaŭ şi lumînărĭ de céră *(candela cerea)* şi de seŭ *(candela sebacea)*, precum dovedesc sfeşnicele de lut, de lemn *(lychnuchus ligneolus)* şi de metal găsite. Seul era materialul principal de illuminat, şi maĭ cu sémă classele sărace se mulţăméŭ cu lumânărĭ de seŭ. Dar Romaniĭ nu sciaŭ încă ca să tórne lumînările în forme saŭ tipare şi să le

[1]) C. I. L. X, 8052, 10.—Vedĭ în *Suppl.* volumuluĭ III-lea din C. I. L. nr. 8076, 16 localităţile din Dacia unde s'a aflat lămpĭ cu inscripţiunea *Fortis.* Intre ele figurézá o lampă găsită la Turnu-Severin şi fostă în colecţiunea luĭ Cesar Bolliac. Pe unele lămpĭ marca este ast-fel:

FORTI
S

Cf. C. I L. III, *index* p. 1095.—Lampă cu aceĭaşĭ stampilă găsită la Bordeaux cf. C. Julian. op. cit. 477.

facă ast-fel maĭ gróse ca să ardă maĭ mult. Feştila (*funiculus*, *funalis cereus* saŭ *cereus)* se făcea din mĭeḑ de papyrus (scirpus) saŭ de papură simplă saŭ împletită şi îmmuiată în céră topită.

Se servĭaŭ şi de opaiţe; dar fără comparaţiune maĭ rĕspândit era usul lămpilor de untdelemn (*lucernae)*, carĭ s'aŭ găsit şi se găsesc în mare numĕr în tóte săpăturile caselor romane şi în morminte, fiind d'opotrivă trebuincĭóse bogaţilor, ca şi săracilor. Introducerea şi rĕspândirea lămpilor staŭ firesce în legătură cu cultura maslinuluĭ şi cu fabricaţiunea untdelemnuluĭ. Lămpile se fabricaŭ de obiceiŭ în olăriile locale, după modele saŭ tipare procurate din oraşele cele marĭ, de unde se aducéŭ gata prin comerciŭ.

Lămpile de teracottă sunt cele maĭ obicĭnuite; pĕmîntul lor este maĭ mult saŭ maĭ puţin compact şi maĭ adesea-orĭ roşu de cât gălbuĭ, vênăt saŭ albicĭos şi cu o glasură de silicat. Ele se turnaŭ în tiparurĭ şi se imprimaŭ. Museul nostru posedă câte-va asemenea tipare. Pentru fabricarea lămpilor se servea de două tipare, din care unul conţinea partea superióră saŭ discul cu ornamentele sale, cel-l'alt, partea inferióră saŭ pântecele. Lutul încă móle se turna în tipare cu representaţiunea în relief negativă. Alte ornamente şi corecţiunĭ se făcea cu un beţişor modelator. Apoĭ ambele părţĭ lipindu-se, se punéŭ ast fel in foc ca să se întăréscă. Unele lămpĭ eraŭ fasonate cu róta olaruluĭ.

Se făcea lămpĭ şi din *terra sigillata*, din bronz şi chiar din metale preţióse.

Lămpile de lut obicĭnuite consistă: *a)* din partea care conţine untdelemnul de ars (*discus, infundibulum)*, şi care presintă o formă când circulară, când eliptică; *b)* din orificiul (*nasus)* prin care se trage afară fitilul (*stuppa)* de cânepă, câlţĭ de in[1]) saŭ scórţă de plantă; *c)* din mănuşă orĭ

[1]) Printre lămpile descoperite la Herculanum, una a păstrat fitilul sĕŭ intact de maĭ bine de 18 vécurĭ. Fitilul este de in dărăcit, ĭar nu tors, şi numaĭ răsucit cu mâna.

tórtă adesea-orĭ ornamentată, şi *d)* dintr'un suport saŭ picior, care la multe lipsesce, maĭ ales la lămpile atârnate.

Lămpile simple aŭ tóte numaĭ un orificiŭ pentru fitil *(monomyxos, monolychnis)*; altele aŭ două, treĭ, etc., până la 20 găurĭ saŭ luminĭ *(dimyxi, trimyxi, polymyxi)*.

Suprafaţa disculuĭ, ca şi mănuşa, fórte adesea sunt împodobite cu representaţiunĭ în relief: scene mythologice, rĕsboinice şi din viaţa privată, jocurĭ de gladiatorĭ, animale şi plante.

Un mare numĕr de lămpĭ aŭ de desubt saŭ pe picior stampila saŭ marca de fabrică cu litere când în adânc, când în relief, distribuite orizontal saŭ în circuit în lăuntru unuĭ cerc concentric. Aceste inscripţiunĭ se referă la numele olarilor şi al fabricelor, al posesorilor, al împăratuluĭ sub care s'a făcut lampa; unele aŭ cognumele la nominativ urmat saŭ nu de *fecit* (FECIT, FEC, FE, F) orĭ la genitiv urmat saŭ preces de cuvintele *manu* (MANV, MAN, MA, M), saŭ *officina* (OF. OFF. OFI), pe altele în loc de litere este numaĭ semnul de fabrică [1].

Pentru tăĭerea muculuĭ la fitil (*putres fungi*) se întrebuinţa, ca pênĕ maĭ de ună-ḑi pentru lumânările de seŭ, mucărĭ saŭ un mic cleşte (pinzette), cu care se scotea încă şi fitilul şi se depărta firele pentru ca fitilul să pótă suge maĭ mult untdelemn şi să facă lumină maĭ mare. Când fitilul cădea într'o parte, se ridica cu un mic instrument ascuţit având un cârlig. La Pompeji s'a aflat multe asemenea instrumente, precum şi cleştĭ.

Lămpile găséŭ la Romanĭ o désă şi variată întrebuinţare. Ceremoniile publice şi religióse, sĕrbătorile de nópte, se făcéŭ cu iluminaţiĭ. La nascerea unuĭ membru al familieĭ imperiale se atârnaŭ lămpĭ la ferestre; la ḑiua aniversară a unuĭ amic, precum şi la anul noŭ, se obicĭnuia a se dărui câte o lampă [2]; tot asemenea lămpĭ micĭ se dedéŭ

[1]) Veḑĭ Schuermans, *Sgles figulins*, Bruxelles, 1867; Fröhner, *Inscriptiones terrae coctae*, Göttingen, 1858, in—8°.

[2]) Pe o lampă se citesce inscripţiunea ANNO NOVO FAVSTVM FELIX TIBI «noroc şi fericire ţie pentru anul noŭ» şi se represintă diferite cadourĭ (strenæ) de anul noŭ. Veḑĭ Guhl und Koner *Leben der Griechen und Römer* [6], 708.

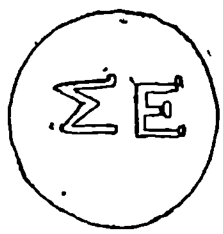
copiilor ca jucăriĭ. Sf. Ion-Chrysostomul ne spune, că pe timpul sĕŭ se obicĭnuĭa la darea numeluĭ unuĭ copil să se aprindă maĭ multe lămpĭ, din care fie-care avea câte un nume, şi copilul lua numele lămpiĭ care se stingea cea din urmă [1]).

Lămpile se depunéŭ şi în morminte, obiceĭŭ care se explică prin caracterul sacru atribuit foculuĭ, şi care a dăĭnuit până târḑiŭ în epoca creştină, precum s'a putut constata în catacombele din Roma şi în săpăturile ce am întreprins în vechĭa necropolă a Constanţeĭ, unde, pe lângă alte obiecte, s'a dat peste lămpĭ cu cruce şi cu monograma luĭ Christos pe ele.

Afără de lămpĭ se întrebuinţaŭ candelabre (*candelabrum*) de diferite forme, carĭ de carĭ maĭ elegante, lampadariĭ, stâlpĭ de marmură saŭ de bronz pentru punerea lămpilor şi felinare (*laterna*), care în loc de sticlă, ce s'a introdus maĭ târḑiŭ, avéŭ o materie transparentă : corn, pânză de in unsă cu untdelemn şi ţiplă.

[1]) René Ménard, *La vie privée des anciens*, II, 501.

N°. 74

măr. orig.

§. I. Proveninţa: Necunoscută.

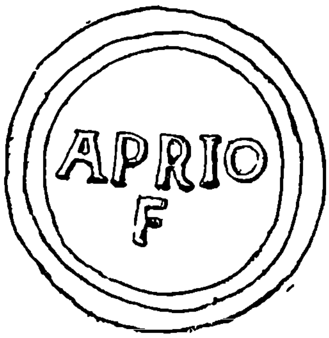
§. II. Natura: Lampă mică de pămênt roşu, lung. $0^m,085$, nălţ. $0^m,025$, cu mănuşa ruptă. Pe discul simplu cu două orificiĭ: capul luĭ Apollon; stampila se află în dos săpată în adînc.

§. III. Textul:

Σ Ε

§. IV. Literatura: Incă nepublicată.

N°. 75

măr. orig.

§. I. Provenința: Necunoscută.

§. II. Natura: Lampă mică de *terra sigillata* nelustruită; lung. $0^{m}.10$; nălț. $0^{m}.035$. Discul simplu; cu un orificiŭ pentru turnat untdelemnul, altul pentru lumină, și două maĭ micĭ pentru rĕsuflătóre. Inscripțiunea în relief maĭ ridicat și într'un cerc dublu concentric.

§. III. Textul:

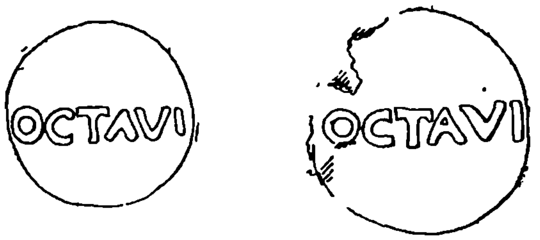
A P R I o
F

§. IV. Lectura:

Aprio f(ecit).

§. V. Observațiunĭ: Lămpĭ cu acéstă stampilă s'a aflat și în alte localitățĭ ale Dacieĭ (C. I. L. III, 1634, 3), în Pannonia, Dalmația, și aiurea (C. I. L. III, 6008, 5, 6; *Suppl.* aceluĭașĭ volum, nr. 10184, 10).

No. 76

Mărimea originaluluĭ

§. I. Provenința: Necunoscută.

§. II. Natura: Lampă mică de lut ars albicĭos; discul simplu cu cele două găurĭ pentru untdelemn şi lumină: lung. $0^m.08$; nălţ. 0^m03; marca într'un cerc dublu concentric şi în relief.

§. III. Textul:

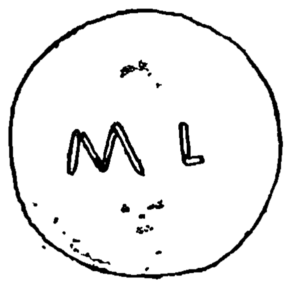
OCTAVI

§. IV. Observațiunĭ: Aceiaşĭ stampilă de lampă s'a aflat la Also-Ilosva (Transilvania) şi una în colecţiunea Majoruluĭ Papazoglu [1]; alta de aceiaşĭ factură şi marcă, dar cu matrice deosebită, se află în Museul nostru; s'a găsit de asemenea şi în alte provinciĭ romane [2].

[1] C. I. L. S. III, 8076, 25-a.

[2] Citez două exemple: lampa descoperită în 1898 la Niederlahnstein (Mitteilungen des Vereins für Nassauische Altertumskunde, 1899/1900 nr. 1, p. 17) şi nr. 743 din Museul austriac din Vienna (Die Sammlung antiker Vasen und Terracotten im K. K. Oesterreich. Museum, von Karl Masner, Wien 1892, p. 83).

N°. 77

măr. orig.

§. I. Provenința: Necunoscută.

§. II. Natura: Lampă de lut ars cenușiŭ; lung. $0^m.13$; nălț. 0^m03; cu mănușe; cele două orificiĭ pentru untdelemn și lumină, și una mică pentru rĕsuflătóre. Discul are o representațiune obscenă (relațiunĭ sexuale). Literile inscripțiuneĭ din dos sunt imprente în adînc într'un cerc concentric.

§. III. Textul:

M L

§. IV. Literatura: Nepublicată.

N°. 78

măr. orig.

§. I. Proveninţa: Necunoscută.

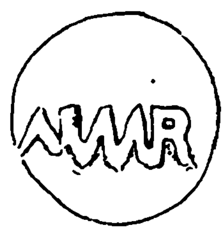
§. II. Natura: Lampă simplă de terracotta, fără tórtă; lung. 0m,09; nălţ. 0m,03 cu cele două orificiĭ. Literile în relief într'un cerc, dar fórte şterse.

§. III. Textul:

ΛHER

§. IV. Literatura: Nepublicată.

No. 79

măr. orig.

§. I. Provenința: Necunoscută.

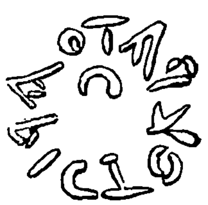
§. II. Natura: Lampă de terracotta albiciósă ; lung. $0^m.09$; nălț. $0^m.02$; discul are o deschidătură în formă de semicerc pentru turnat untdelemnul, și un orificiŭ pentru lumină. Inscripțiunea din dos, în relief slab într'un cerc.

§. III. Textul:

Λ Ν Λ Β

§. IV. Literatura: Nepublicată.

N°· 80

măr. orig.

§. I. Provenința: Necunoscută.

§. II. Natura: Lampă de lut negru, lustruit; tórta ruptă, cele două găurĭ; lung. $0^m,08$; nălţ. 0^m03; în dos se află inscripţiunea grécă în relief şi cu litere inverse. Ultima literă C, de şi a dispărut, dar urma eĭ este învederată.

§. III. Textul:

APICTOKPATOC

§. IV. Lectura:

Ἀριστοκράτος

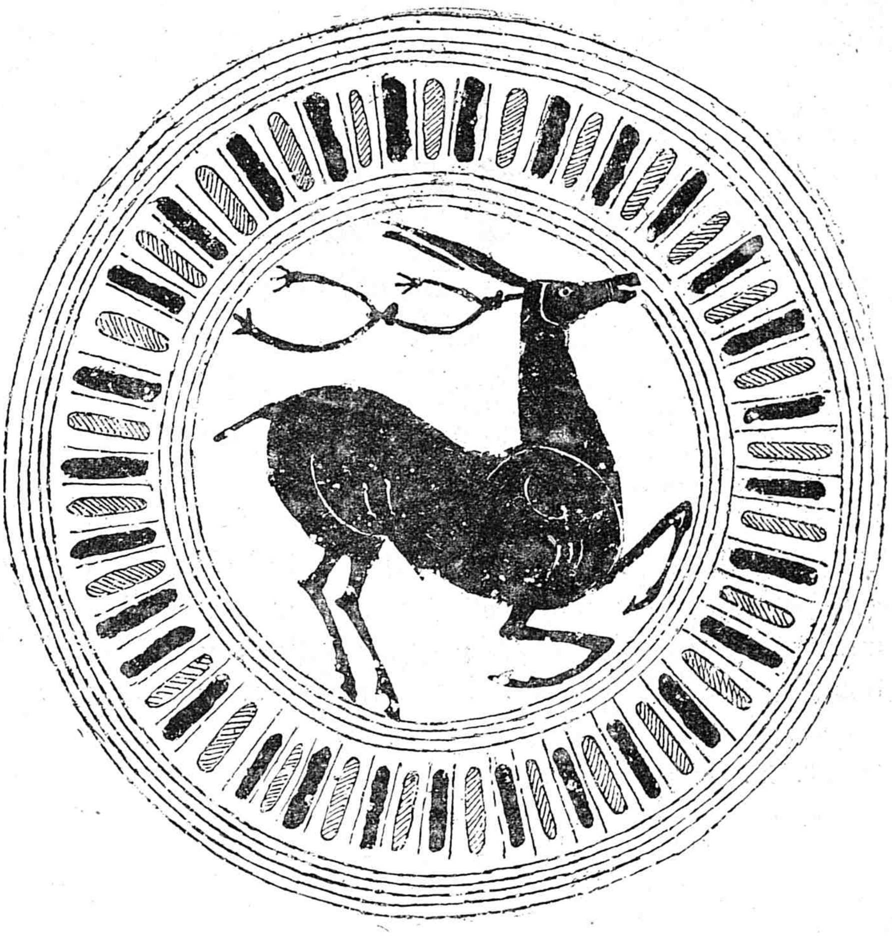
§. V. Observaţiunĭ: In isvóre literare ca şi în inscripţiunĭ ne întâmpină şi numele Ἀριστόκρατης şi Ἀριστόκριτος.

N°· 81

§. I. Proveninţa: Din Grecia, ca şi întréga colecţiune de vase a Generaluluĭ Mavros.

§. II. Natură: Frumos vas grecesc numit kylix saŭ vas de bĕut, puţin adânc cu gura largă, cu două tórte şi

a

mărimea desemnuluĭ original

cu picior înalt. Figurile sunt roşiĭ pe fund negru. In lăuntru se represintă un cerb sărind într'un cerc format din dungĭ saŭ

vergĭ negre şi roşiĭ (lit. *a*). In afară, pe marginea buzeĭ vasuluĭ, se vĕd pe de o parte un Kentaur, galopând spre drépta (lit. *b*) ;

b

mărimea originaluluĭ

pe de altă parte Herakles, gol, cu barbă ascuţită, alergând după dênsul cu un cĭomag ridicat d'asupra capuluĭ, şi cu himation ţinut pe braţul cel stîng întins înainte (lit. *c*).

c

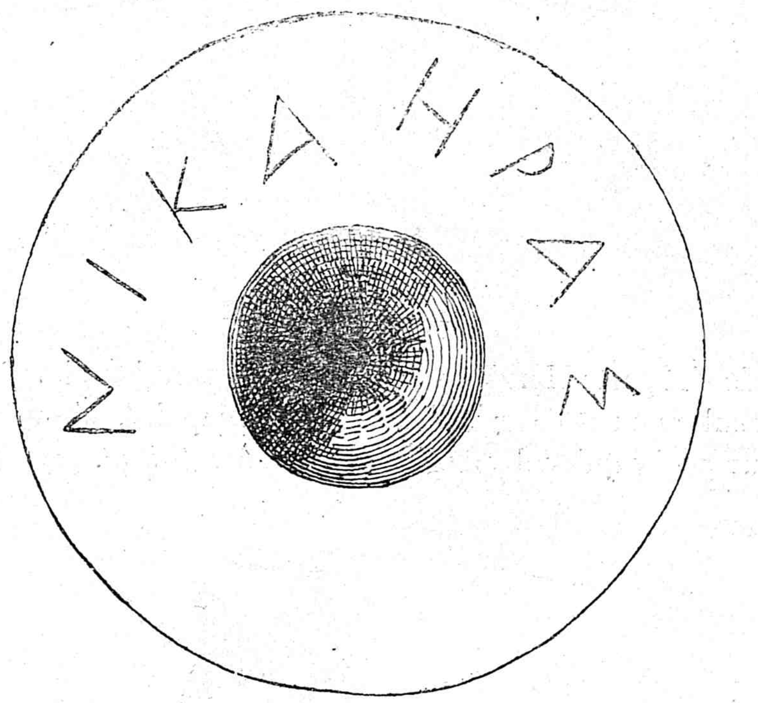
mărimea originaluluĭ

Dedesuptul figurilor, de o parte şi de alta, se află inscripţiunea zugrăvită şi de două ori repetată:

Χαῖρε καὶ πίε ἀ[εὶ ?]

«Salutare şi bea totd'auna»

Jos supt piciorul vasului sunt sgâriate cu litere dintr'o epocă pare se mai târdie următórele două numi:

mărimea originalului

NIKA HPAΣ

Νίκα Ἡρᾶς

§. III. Epoca: Vasul datéză din secolul al VI înainte de Christos.

§. IV. Observaţiunĭ: Pe kylix saŭ vase de bĕut se găsesc adesea exhortaţiunĭ bachice : χαῖρε, χαῖρε καὶ πίει [1]), χαῖρε καὶ πίει εὖ [2]), σὺ χαῖρε καὶ πίει εὖ τοι [3]), χαῖρε καὶ πίει με [4]), χαῖρε καὶ πίε ἐμέ [5]), χαῖρε καὶ πίει τήνδε [6]), χαῖρε καὶ πίε τηδί [7]), χαῖρε μήν [8]), χαῖρε καὶ πίει με ναίχι [9]), καλὴ ὅπως πίεσθε [10]), πῖνε καὶ σὺ [11]), πρόπινε μὴ κατθῆς [12]), πῖνε εὐφραίνου [13]). De asemenea pe vase din epoca creştină, citim invocaţiunĭ pióse O ΘΕΟϹ ΕΙΛΕωϹ ΜΟΙ [14]), Κύριε βοήθησον [15]).

Numele Νὶκα şi Ἡράς le aflăm şi aiurea [16]). Sunt ele óre numile posesorilor vasuluĭ de care vorbim? Exemple analóge cu numele posesorilor în nominativ ne întîmpină aiurea, de ex. : Χαρίτων, Δῶτος, Χαρμῖνος Θεοφαμίδα Κῷος, Ἀρίσταρχο[ς] Ἀρίστωνος, Διομέδων [17]).

[1]) *Corpus Inscriptionum Graecarum* IV, 8046, 8096, 8097.
[2]) Idem 8098, 8099, 8100.
[3]) Idem 8101.
[4]) Idem 8102.
[5]) Otto Jahn, *Beschreibung der Vasensammlung König Ludwigs in der Pinakothek zu München*, 1854, p. CXI.
[6]) Idem 8103.
[7]) Otto Jahn, l. c.
[8]) Idem op. cit. p. CXII.
[9]) C. I. G. IV, 8315.
[10]) Idem 8095.
[11]) Idem 7813.
[12]) Idem 8470.
[13]) Idem 8471.
[14]) Stephani, *Vasensammlung der Ermitage, No. 2056.*
[15]) *Catalogue Castellani*, Rome 1884, p. 3.
[16]) Pape's *Wörterbuch der griechischen Eigennamen* s. v.
[17]) Otto Jahn, op. cit. CXXIX—CXXX.

N°. 82

mărim. orig.

I N A V ⅃ I S

§. I. Provenința: Necunoscută.

§. II. Natura: Pe o gemmă saŭ, cum se numesce în limbagiul comun, *antică* de jaspis sur; diametru 0^{m},016.

§. III. Lectura:

Silvani.

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäolog.-epigraph. Mittheilungen*, XIV, p. 11 nr. 6.

§. V. Observațiuni: Silvanus trebue să fie cognumele persóneĭ ce a purtat inelul cu gemma de maĭ sus.

N°. 83

mărim. orig.

§. I. Proveninţa: Necunoscută.

§. II. Natura: O camee de jaspis galben, diametru $0^{m},036$. Pe o parte se află bustul împĕratuluĭ Hadrian şi al soçieĭ sale Iulia Sabina aşeḑate faţă în faţă.

Pe cea-l'altă parte este inscripţiunea săpată în adânc.

§. III. Textul:

SABI	HADR
NA ·	IANVS·
AVGV	AVGV
STA	STVS

§. IV. Epoca: Lucrarea pare a data din timpul luĭ Hadrian (117—138 d. Chr.) şi este executată cu îngrijire.

§. IV. Lectura:

Sabina Augusta. Hadrianus Augustus.

N°. 84

§. I. Provenința: S'a găsit la Celeĭ de către rĕposatul Major Papazoglu în anul 1864.

a b

mărimea originaluluĭ

§. II. Natura: Inel de aur (simplă vereghetă), diametru 15 mm., avênd săpată o inscripțiune grecéscă atât pre din lăuntru, cât și pre din afară.

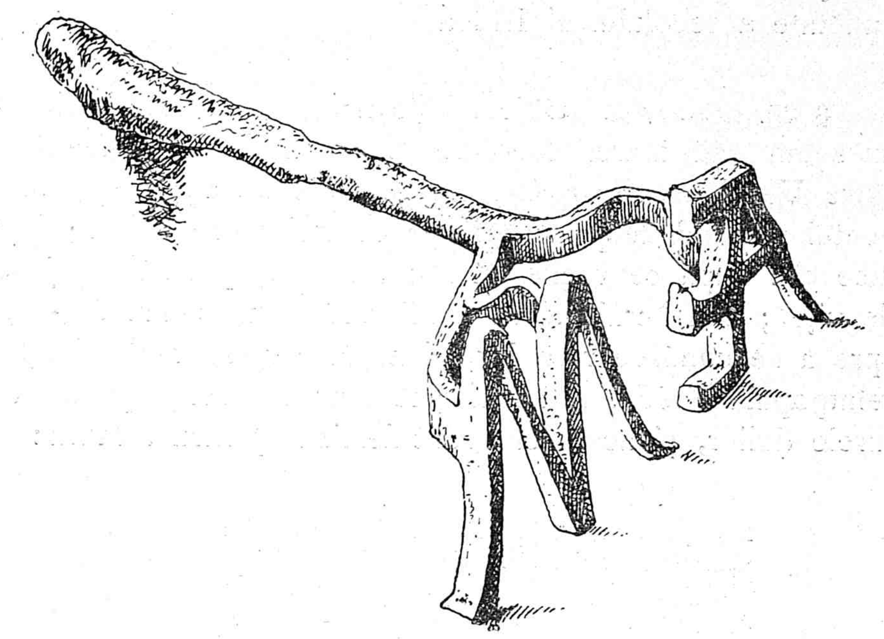
§. III. Textul:

a) In lăuntru: BPωΛYΘPIC

b) In afară: BЄINΔPYHCOYAPOYΛON

§. IV. Literatura: S'a publicat de noĭ în *Archäol.-epigraph. Mittheilungen*, XIV, p. 11, nr. 5.

N°. 85

$^1/_2$ mărim. orig.

§. I. Provenința: S'a găsit la Celeĭ [1]), jud. Romanaţĭ.

§. II. Natura: Dangă sau fer de înferat caiĭ şi alte animale, cu literile în relief; lung. 0^m30; lăţimea stampileĭ 0^m18.

§. III. Textul:

M ƎA

§. IV. Literatura: S'a publicat de Cesar Bolliac în *Rapport către d. Ministru al Instrucţiuneĭ Publice, Monitorul Oficial* din 1869.

[1]) Cesar Bolliac, Rapport publicat în Monitorul Official din 1869.

§. V. Lectura:

Aem(ilius) saŭ *Aem(ilianus)*.

§. VI. Epoca: După forma literilor pare a fi din prima jumĕtate a secoluluĭ al III-lea.

§. VII. Observaţiunĭ: Obiceĭul de a se înfiera animalele cu un semn saŭ marcă óre-care ni se atestă la Romanĭ de către Vergilius, *Georgice*, cartea III vers. 157 seq., unde poetul vorbind despre îngrijirea ce trebuesce dată viţeilor, ḑice că: după ce vacile aŭ fĕtat, este timpul să îngrijescĭ de viţeĭ; maĭ ântâiŭ aĭ să-ĭ înfierezĭ cu un semn óre-care spre a se cunósce rasa lor, şi aceĭa carĭ sunt destinaţĭ a reîmpopula ciréda, şi aceĭa carĭ sunt reservaţĭ pentru altarele ḑeilor, şi aceia carĭ sunt destinaţĭ pentru arătură:

Post partum cura in vitulos traducitur omnis;
Continuoque notas et nomina gentis inurunt,
Et, quos aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram,
Et campum horrentem fractis invertere glebis.

Ferul găsit la Celeĭ a servit de sigur pentru înferat caiĭ, asiniĭ, saŭ boiĭ, obiceiŭ ce se practică pênĕ astă-ḑĭ de către particularĭ ca şi în armată. Cu dangaŭa se însemnéză astăḑĭ în armata nóstră pe gâtul caluluĭ milităresc numĕrul matriculeĭ şi iniţiala corpuluĭ căruĭa calul aparţine, ĭar pe şoldul stâng: iniţiala persóneĭ ce a făcut remonta. De altmintrelea înfierarea, *stigma* (στίγμα), se obicĭnuĭa ca pedépsă şi la sclavĭ. Ea se făcea cu un vêrf óre-care (*scriptum* şi *inscriptum* [1]) saŭ era imprimată prin arsură (*im-*

[1]) Quintilian, *instit.* VII, 4, 14: *fugitivo stigmata scribere;* cf. Seneca, de Benef. IV, 37; Clemens Alex., *paed.* 3, p. 258 Pott.: τὸν δραπέτην τά στίγματα — δείκνυσι; Auson. *epigr.* 15, 3.

pressum [1]) pe fruntea [2]), mânele séŭ picĭórele [3]) sclavuluĭ dovedit că a furat, că a fugit, saŭ că a săvîrşit vre-o crimă [4]).

Observând cine-va ferul de la Celeĭ cu literile sale în relief cată să se mire că născocirea tiparuluĭ a întârḑiat aşa de mult timp ca să rĕsară în mintea omuluĭ, fiind-că o asemenea marcă înfăţişéză o mică planşă de tipograf avênd literile fixe, în loc de a fi mobile şi de a puté fi aşeḑate după voie.

Sunt învĕţaţĭ carĭ cred că olariĭ romanĭ aŭ întrebuinţat chiar semne typografice mobile [5]).

[1]) Petron. *Sat.* 105.

[2]) Idem, ibid. 103 ; Seneca *de ira* 3, 3, 6 : *notas insigniti frontibus;* Boeth, *de consol.* 1, p. 30 ed. Lugd. 1671. 8.; *frontes litterati* 9, 12 p. 616; *frons notata* Martial. 3, 21. Petron. 103 : *Sequar ego, frontes notans inscriptione solerti, ut videamini stigmate esse puniti.—Implevit Eumolpus frontes utriusque ingentibus litteris et notum fugitivorum epigramma per totam faciem liberali manu duxit.* Nu scim ce era *notum epigramma,* de sigur însă nu un simplu F., de exemplu pentru *fur,* căcĭ în textul luĭ Petroniu pare a fi vorba de un cuvênt întreg, déca nu de o frasă, scris cu litere marĭ pe figura unuĭ nenorocit şi care 'ĭ acoperea obrazul cu totul.

[3]) *Codex Justin.* 9, 47, 17.—Godofr. *ad Cod. Theod.* 9, 40, 2.

[4]) «Inexpugnabili litterarum nota per summam oris contumeliam «inustus . (Val. Max. VI, 8, 7), «Literatus» (Plaut, *Casin.* II, 6, 293) «inscripti vultus» (Martial, VIII, 79, 9) Stigmatiæ». (Cicer. *De off.* II, 7). Auson (*Epigr.* XV), vorbind despre un copist fugitiv, ḑice făcênd spirit:

Tam segnis scriptor quam lentus, Pergame, cursor.
Fugisti et primo captus es in stadio.
Ergo notas scripto tolerasti, Pergame, vultu.
Et quas neglexit dextera, frons patitur.

[5]) Lanciani, *Silloge epigrafica aquaria,* în *Atti della Academia dei Lincei,* 1880, p. 417.—Descemet, *Inscriptions doliaires,* p. 124 e de părere contrarie. Cf. Geffroy, *Revue archéol.* (2e série), t. XXXVIII pag. 105 seq.

VI

INSCRIPTIUNI IN LIMBA ELLENA

(TITULI GRÆCI)

N°. 86

§. I. Proveninţa: Monumentul, a căruĭa proveninţă este necunoscută, a făcut parte din colecţiunea Generaluluĭ Mavros.

§. II. Natura: Mare altar funerar de pĭatră calcarie de o formă curiósă, avênd partea superióră în chipul uneĭ pyramide octogonale. Este închinat ḑeilor subteranĭ (Χθόνιοι θεοί), pentru fraţiĭ Christus şi Neicandru, de către Christus fiul luĭ Zoil.

Nălţimea totală: $2^m.58$; Lărgimea: $0^m.54$;

» feţeĭ scrise: $0^m.95$; Grosimea: $0^m.38$;

» pyramideĭ octogonale: $0^m.85$.

§. III. Textul:

Θ K

ΧΡΗΣΤΗ ΚΑΙ ΝΕΙ
ΚΑΝΔΡΩ ΑΔΕΛΦΟΙΣ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΖWΙΛΟΥ ΕΠΙ
ΤΡΟΠοΣ ΑΡΤΕΜΕΙΣΙΑΔΞ
ΤΗΝΠΥΡΑΜΙΔΑ ΑΝΕΣΤΗΣΕ

Mare altar de formă pyramidală

§. IV. Literatura: S'a publicat maĭ ânteiŭ de Ernest Desjardins în *Annali dell' Instituto di Corrispondenza Archeologica*, t. XL, 1868, pag. 31, No. 23; apoĭ de d. Otto Hirschfeld in *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum vol. III*, 1874, p. 43.

Din variantele ce se presintă la aceştĭ autorĭ notăm pe cele maĭ însemnate:

rîndul 2: ΧΡΗΣΤΠΑ — *Desjardins;*
» 3: ΙΚΑΝΔΡΙΟ — *idem;*
» 4: ΧΡΗΣΤΗΣ ΖΗΙΛΟΥΡΙ — *idem;*
» 5: ĀΤΡΟΠοΣ ΑΡΤΕΜΙΣΙΑΔΕ — *idem;*
» 6: ΝΕΣΤΗΣΕ — *Hirschfeld.*

Desjardins, care reproduce inscripţiunea după un estampagiŭ, recunósce că citirea nu este uşóră. El chĭar omite rîndul al 6-lea; în acest rînd ligatura Þ din cuvîntul ΠΥΡΑΜΙΔΑ este sigură.

§. V. Lectura: Θ(εοῖς) Κ(αταχθονίοις). Χρήστῃ καὶ Νεικάνδρῳ ἀδελφοῖς Χρῆστος Ζωίλου ἐπ[ί]τροπος Ἀρτεμεισιάδος τὴν πυραμίδα ἀνέστησε.

Traducerea: Ḑeilor subteranĭ! Luĭ Christus şi luĭ Neicandru fraţĭ, Christus fiul luĭ Zoil, epitropul Artemisiadeĭ, a ridicat acéstă pyramidă.

§. VI. Epoca: Judecând după forma literilor, epoca monumentuluĭ se póte data pe la finele seculuĭ I-iŭ d. Chr.

Insemnătatea mormintelor la cei vechi.

§. VII. Observaţiuni: Mórtea a fost pururea primul dascăl şi educator al genuluĭ omenesc. Gróza eĭ pare-se a fi deşteptat în om maĭ ântêiŭ de tóte temerea, urmată de veneraţiunea uneĭ fiinţe superióre. De aceea popóre cu totul deosebite prin origină şi lăcuind departe unele de altele construesc mormintele aprópe în acelaş fel. Movila uriaşă de pământ saŭ de piatră în forma pyramidală a Scandinavuluĭ din Nord, puţin se deosebesce de movila Scolotuluĭ barbar, saŭ a Thraculuĭ din Sud, orĭ de tumulul heroilor troianĭ din Asia-mică. Este aceĭaşĭ concepţiune care le-a dat nascere. In forma movileĭ funerare trebue să privim cele d'ântêiŭ altare de pământ ce muritorul a înălţat puterilor divine în genere, ḑeilor înfricoşătorĭ şi aspri aĭ adînculuĭ întunecos, ḑeităţilor pământuluĭ în particular. Altare, templurĭ, sacrificiĭ, oracule, jocurĭ sacre, exerciţiĭ de luptă, atâtea întocmirĭ publice, tóte acestea se întemeiază pe morminte şi pe ceremoniile funebre ale morţilor. Adoraţiunea ḑeităţilor cerescĭ a venit maĭ târḑiŭ.

Mormintele a deşteptat şi prima idee de patrie, ĭubirea sfântă şi lupta heroică pentru patrie, fiind-că mormintele ascund celor rĕmaşĭ în viaţă fiinţele lor cele maĭ dragĭ, şi le ascund pe vecie. De aceĭa lăcaşurile de odihnă ale morţilor sunt altarele cele maĭ ĭubite, cele maĭ onorate; pĭetrele şi arboriĭ de pe dênsele sunt semnele primelor tractate intervenite între popóre; pe morminte se încheiă şi se întăresc aceste tractate. Mormintele sunt proprietatea ḑeilor subteranĭ, casele sacre, lăcuinţele eterne, micele lor templurĭ (ναΐδια) şi camere subterane (μέγαρα). Resturile ce se odihnesc în ele sunt darul adus jertfă ḑeităţilor chtonice; nu póte fi crimă maĭ mare de cât a atinge saŭ a pângări aceste sanctuare ale morţiĭ, fiind-că în ele lăcuesc încă spiritele celor ce s'aŭ dus din lume; aceste spirite, când patria este în pericol, părăsesc lăcaşurile lor, luptă în rîndul rĕsboĭnicilor şi alungă pe vrăjmaş. Pentru acelaş motiv móştele lor sunt socotite ca proteguitóre oraşelor, şi cu timpul fiinţa lor pământéscă se confundă cu cea dumne-

ḑeiască, ḑeiĭ ĭaŭ corp omenesc şi se întovărăşesc cu ómeniĭ; se nasc nisce fiinţe mijlocitóre între ḑeĭ şi ómenĭ, se nasc semiḑeiĭ saŭ heroiĭ, împreună cu al lor cult[1]).

Se scie că anticiĭ Grecĭ împărţĭaŭ lumea în treĭ marĭ împĕrăţiĭ: a Ceruluĭ, a Pământuluĭ şi a Măriĭ[2]), cele τρεῖς λῆξεις[3]), *tria corpora*, *tres species dissimiles mundi*[4]), şi că adesea-orĭ ḑeiĭ lumeĭ superióre se puneaŭ în oposiţiune cu aĭ lumeĭ subterane: οἱ ἄνω in oposiţie cu οἱ κάτω, οἱ ὕπατοι cu οἱ χθόνιοι, ·οἱ οὐράνιοι cu οἱ χθόνιοι.[5]) Χθόνιοι θεοί sunt dătătoriĭ vieţiĭ şi fertilităţiĭ natureĭ pământescĭ, în munţĭ ca şi în podgoriĭ şi câmpiĭ, în vegetaţiunea pădureĭ, ca şi a florilor şi fructelor; dar tot eĭ sunt causa treceriĭ aşa de repede şi periciuniĭ a tot ce este viaţă şi făptură pământéscă. Ḑeităţile pământuluĭ şi ale adînculuĭ terestru, ale lumeĭ subterane, ḑeităţile chtonice în înţelesul strict al cuvîntuluĭ, Χθόνιοι θεοί, sunt Demeter, Persephone şi Pluton (Ζευς Χθόνιος, saŭ καταχθόνιος); chtonicĭ maĭ sunt: Hermes Χθόνιος, conducĕtorul sufletelor (Psychagogos, Psychopompos), Dionysos Χθόνιος, Erinyele saŭ Furiile (demoniĭ pedepsitorĭ aĭ Infernuluĭ), şi Titaniĭ. Χθόνιοι θεοί

Καταχθόνιος nu póte fi de cât o transcriere analogă cu ὁ κατὰ γῆν; lăcuinţa ḑeităţilor chtonice propriŭ ḑise este adîncul pămîntuluĭ (χθών, καταχθόνιοι); în chiliile lor ascunse plămădesc eĭ viaţa, precum ascund şi morţiĭ; aceştia se duc la Pluton şi la Persephone, adică la puterile stăpânitóre în adîncul pământ. De îndată ce cadavrul a fost depus în sarcofag, saŭ de îndată ce cenuşa mortuluĭ a fost strînsă în urna funerară, şi mormêntul a acoperit şi pe unul şi pe alta, din momentul acela umbrele aŭ eşit din cadavrul ars orĭ îngropat şi s'aŭ scoborât în regatul subteran, în împĕrăţia luĭ Pluton, care se numesce şi Hades, adică ascun-

[1]) Von Stackelberg, *die Graeber der Hellenen*, Berlin 1837, p. 1 sq.
[2]) *Iliada* 18, 483 ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ', ἐν δ'οὐρανόν, ἐν δὲ θάλασσαν.
[3]) Pausanias 2, 24, 5.
[4]) Lucretius, 5, 93; Ovidius *Metamorph.* 5, 368.
[5]) *Iliada* 15, 36, *Odis.* 5, 184 şi *Il.* 19, 258. Cf. Preller, *Demeter und Persephone.* Hamb. 1837, p. 184 seq.—*Griech. Mythologie*³, 1872, 83 seq.

ḑĕtorul, de óre-ce cadavrele sunt ascunse în pămênt. Punerea mortuluĭ în pamênt saŭ arderea luĭ se considera ca un dar de sacrificiŭ adus ḑeităţilor chtonice, sub a cărora protecţiune de acum înainte se află umbrele saŭ spiritul celuĭ rĕposat. De aceĭa monumentele funerare sunt închinate ḑeilor chtoniciĭ, precum Romaniĭ le dedicaŭ sfintelor umbre saŭ ḑeilor manĭ (dis manibus).

Inscripţiunile funerare la Greci.

Obiceĭul de a se săpa epitafe pe monumentele funerare datéză la Grecĭ din timpiĭ ceĭ maĭ vechĭ. Cele d'ântêiŭ epitafe cunoscute provin din insula Thera (Santorin); ele sunt fórte simple, conţín numaĭ numele mortuluĭ în nominativ saŭ genitiv, şi sunt săpate pe stîncĭ cu litere cam de pe la începutul seculuĭ al VII înainte de Christos [1]. Vin apoĭ câte-va inscripţiunĭ funerare (secol. VI) din Athena şi Egina, cu simplu numele mortuluĭ şi al tatăluĭ celuĭ mort [2], unele sunt în versurĭ [3] elegiace, de la 2 pênă la 4 cel mult [4]. Inscripţiunile posterióre aŭ, pe lângă numele defunctuluĭ, patronimicul şi demoticul sĕŭ, ĭar cele din epoca romană maĭ adaogă laude pompóse pentru ceĭ morţĭ şi cuvinte de consolaţiune pentru ceĭ rĕmaşĭ în viaţă [5]. Unele inscripţiunĭ nu sunt epitafe, ci un fel de *însciinţărĭ către public*, înălţate pe locurile de îngropăcĭune de către proprietariĭ lor, ca să afirme drepturile de posesiune şi să ameninţe

[1] Kirchhoff, *Studien zur Geschichte des griechischen Alphabets*, edit. III-a, p. 50; Inscriptiones graecae antiquissimae 437 seq.

[2] *Corpus Inscriptionum Atticarum*, I.

[3] Kaibel, *Epigrammata gracca ex lapidibus conlecta*, Berlin 1878 nr 2, 6, 7, 16 etc.

[4] Platon punea regulă ca lărgimea marmurelor funerare să nu fie maĭ mare de cat spatiul cerut de patru versurĭ hexametre. Inscripţiunile funerare metrice cele maĭ vechĭ se reduc obicĭnuit la un singur vers saŭ douĕ: între 16 exemple din *Corpus Inscriptionum Atticarum*, v. I, numaĭ nr. 463 are 4 versurĭ, douĕ distichurĭ; restul (465, 467 474, 475 479, 481, 482) se compune saŭ dintr'un vers (hexametru), saŭ din douĕ versurĭ (un hexametru şi pentametru saŭ douĭ hexametri). Cf. Neubauer, *Hermes* X 156.

[5] Kaibel, op. cit.

pe ceĭ ce ar viola şi jefui mormintele. De aceĭa vedem mormintele încredinţate pazeĭ luĭ Pluton, Demetriĭ, Persefoneĭ, Furiilor şi altor ḑeităţĭ infernale[1]). Ele se consideraŭ în genere ca altare consacrate; violarea lor era socotită ca o crimă contra ḑeilor.

Pentru acelaş motiv epitafele greceştĭ din epoca romană încep adesea cu cuvintele Θεοῖς καταχθονίοις saŭ χθονίοις scrise în prescurtare: ΘЄ · ΚΑ ·—Θ · Κ ·—Θ · ΚΑΤ · — Κ · ΘЄΟΙ ·—Θ · Χ etc.[2]) Formula Θ · Κ

Maĭ găsim: Θεοῖς ἥρωσιν, δαίμοσιν saŭ simplu δαίμοσιν. Ne întîmpină chiar Δ Μ = Διις Μάνιβους[3]).

E încă de observat, că după constatările luĭ Kumanudes[4]), tóte inscripţiunile funerare cu numele în casul dativ saŭ în care se găsesce ζῇ saŭ ζῶν provin din epoca romană, şi că vorbele χαῖρε şi χρηστός nu se află în epitafele Athenienilor, ci numaĭ în ale streinilor, ca formulă de salutare pe pămêntul attic[5]).

Χρῆστος, care a înălţat pyramida funerară, se întituléză ἐπίτροπος Ἀρτεμεισιάδος. Un trib saŭ φυλὴ Ἀρτεμεισίας în Thracia figuréză pe două monumente găsite la Philippopolis şi ridicate pentru împĕraţiĭ M. Aurelius şi L. Verus[6]). Φυλὴ Ἀρτεμισιάς.

Φυλὴ Ἀρτεμεισίας îşĭ derivă de sigur numele de la ḑeiţa Artemis, ca şi tribul cu acelaşĭ nume din Smyrna[7]).

[1]) De ex. *Corpus Inscriptionum Graecarum*, I, 916: — Παραδίδωμι τοῖς καταχθονίοις θεοῖς τοῦτο τὸ ἡρῷον φυλλάσσειν, Πλούτωνι καὶ Δήμητρι καὶ Περσεφόνῃ καὶ Ἐρινύσι καὶ πᾶσι τοῖς καταχθονίοις θεοῖς.

[2]) Veḑĭ *Corpus Inscript. Graecar.* IV, *indices*, p. 25, 31.

[3]) *Corpus Inscript. Graecar.* I, 5870.

[4]) Ἀττικῆς ἐπιγραφαὶ ἐπιτύμβιοι, Athena, 1871.

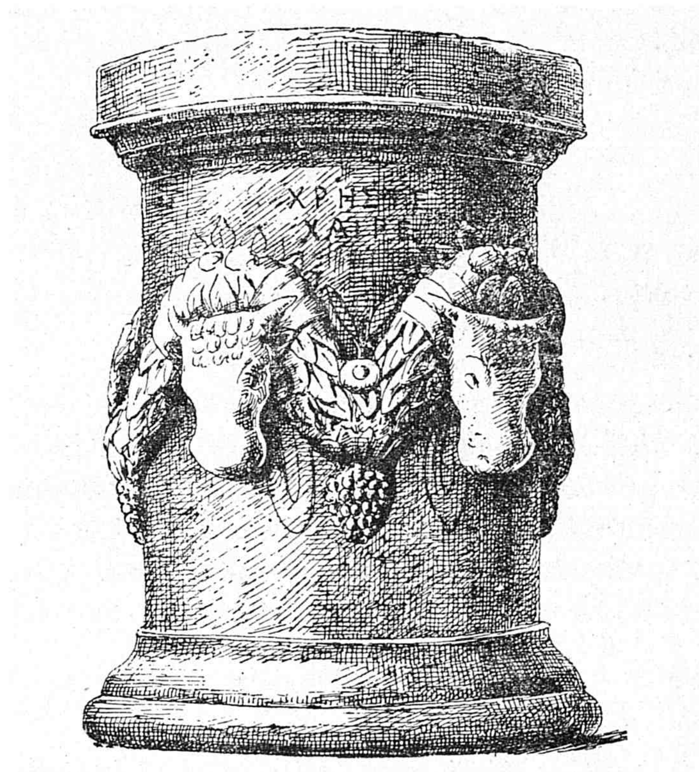
[5]) Despre χαῖρε, χρηστός şi alte formule obicĭnuite, veḑĭ § VII de sub numĕrul următor 87.

[6]) C. I. Gr. I 2047 = Dumont, *Mélanges* p. 340 nr. 57[a]: Ἀγαθῇ τύχῃ, ὑπὲρ τῆς τῶν Αὐτοκρατόρων νίκης καὶ αἰωνί[ο]υ διαμονῆς, Μ. Αὐρηλίου Ἀντωνείν[ου] καὶ Λ. Αὐρηλίου Οὐήρου Ἀρμενιακῶν, Φιλίσκος κα[ὶ Γ]άϊος οἱ Μάρκου [τ]ῇ φυ[λῇ τὰ ἱερ[ὰ] ἀνέθηκ[α]ν Ἀρτεμεισιάδε μετὰ ἱερ[ω]σύνην, ἐ[παρχ]οῦντος Ἀλφείου Ποσειδωνίου, ἐπιμελητεύοντος Φλαουΐου Εὐδαίμονος τοῦ καὶ Φλαουϊανοῦ.

C. I. Gr. I 2048 = Dumont, *Mélanges* p. 336 nr. 44: [Ἀγαθῇ τύχῃ etc. Cf. nr. 2047. Ἄκτιος Μαξίμου τοὺς κλ[ι]ντῆρας κατεσκεύασεν σὺν τοῖς ὑποθέμασιν ἐκ τῶν ἰδίω[ν] φυλῇ Ἀρτεμεισιάδι ἀντὶ τῆς πολιτείας, ἐπιμελητεύοντος Φλαβίου Εὐδαίμονος τοῦ καὶ Φλαβιανοῦ.

[7]) C. I. Gr. 3266.

N°. 87

§. I. Proveninţa: Necunoscută. A făcut parte din colecţiunea rĕposatuluĭ General Mavros.

§. II. Natura: Mic altar cylindric de marmură avênd săpată formula obicĭnuită pe monumente funerare : Χρηστε χαίρε, ĭar de desubtul inscripţiuneĭ douĭ *bucranĭ* împletiţĭ cu ghirlande

Lungimea: $0^m.52$; în circuit: $1^m.22$.

§. III. Textul:

ΧΡΗΣΤΕ
ΧΑΙΡΕ

§. IV. Literatura: S'a publicat de Ern. Desjardins, *op. cit.* nr. 33, pag. 39.

§. V. Lectura:

Χρηστὲ χαῖρε

Traducere: Bunule, salutare!

§. VI. Epoca. Aproximativ, începutul seculuI al II-lea d. Chr.

§. VII. Observaţiunĭ: In epitafele greceştĭ găsim adesea-orĭ numele unuĭ mort urmat de adjectivul χρηστὸς, bun, blând, binevoitor, drept şi înţelept etc., nicĭ odată însă când mortul este un cetăţean athenian [1]. Χρηστὸς servă şi când ne adresăm în vorbire: ὦ χρηστέ, ὦ χρηστή, ὦ χρηστοί, şi se întrebuinţéză şi ca substantiv cu şi fără articol: οἱ χρηστοί saŭ χρηστοί. Rĕposaţiĭ numindu-se obicĭnuit de Romanĭ *Manes*, adică curaţiĭ, luminele, buniĭ, Greciĭ traduceaŭ pe *Manes* prin χρηστοι [2]. Χρηστὲ χαῖρε.

Χαῖρε, χαίρετε, χαίρετον, imperativul luĭ χαίρω, este o formulă fórte obicĭnuită de salutare şi de bună urare: *bucură-te, să-ţĭ fie de bine.* Ea se întrebuinţéză şi când cine-va îşĭ ĭa adio saŭ rĕmas bun, ca lat. *salve* şi *vale*; ea este şi ultimul cuvênt de adio cu care rĕposatul pornesce către un viitor necunoscut; ea se rostea la ducerea mortuluĭ pentru îngropăcĭune, la stingerea ruguluĭ pe care ardea cadavrul, ca şi la îngroparea rĕmăşiţelor mortuare, avênd o relaţiune adîncă cu separaţiunea morţiĭ şi cu trecerea sufletuluĭ în o

[1]) *Corpus Inscript. Graec.* 924. 928, 931, 968, 1002, 1007.
[2]) Preller, *Römische Mithologie* [3], II 66.

viaţă superioară, la care ajungea rĕposatul după ce a intrat în luntrea luĭ Charon.

De aceea χαῖρε ne întîmpină obicĭnuit pe pĭetrele funerare: Χρηστὸς χαῖρε, Χρηστὴ saŭ χρηστὴ χαῖρε, χρηστὲ καὶ ἄλυπε χαῖρε, προσφιλὴς χαῖρε, εὐσεβής χαῖρε, ἀγαθή χαῖρε, παιδίον καλὸν χαῖρε, χρηστὲ καὶ ἄμενπτε χαῖρε; ἥρως χρηστὲ χαῖρε, χαῖρε saŭ χαίρετε ἥρωες, ὁ παράγων σε ἀσπάζεται, la care mortul une-orĭ rĕspunde: χαῖρε καὶ σύ saŭ numaĭ καὶ σύ, καὶ σύ γε, χαῖρε καὶ σύ, τίς ποτ' εἶ, παροδῖτα χαῖρε etc.[1])

Ornamentaţiunea altaruluĭ amintește pe a altarelor taurobolice

Asupra ornamentaţiuneĭ altaruluĭ cu ceĭ doĭ bucranĭ observăm că de ordinar unul saŭ doĭ bucranĭ sunt representaţĭ pe altarele taurobolice, *arae taurobolicae*, adică înălţate pentru păstrarea şi consacrarea amintireĭ unuĭ taurobol, *ob taurobolium*. Taurobol (ταῦρος βάλλειν) se numĭa sacrificiul unuĭ taur, saŭ maĭ bine, purificaţiunea prin sângele unuĭ taur jertfit. Asemenea sacrificiĭ solemnele se ofereaŭ în genere Cybeleĭ saŭ mumeĭ ḑeilor şi amantuluĭ eĭ Attis. Originea cultuluĭ trebue căutată în Asia, de unde apoĭ s'a rĕspândit în Italia meridională, Gallia şi aprópe în tot imperiul roman. Se săpa o grópă adîncă, unde descindea persóna care, îmbrăcată într'o togă de mătase, voia să se purifice, purtând pe cap panglice sacre, o corónă de aur şi alte lucrurĭ misterióse. D'asupra gropiĭ se punea o podélă de scândurĭ cu multe găurĭ. Pe podélă se junghea un taur coronat cu florĭ şi avênd córnele şi fruntea împodobite cu micĭ plăcĭ de aur; sângele scurgêndu-se prin găurĭ, stropea pe omul din grópă; acesta ţinea deschisă gura ca să înghiţă sângele şi să nu lase a cădea jos nicĭ măcar o singură picătură. Apoĭ ast-fel stropit de sânge pe haĭne şi pe corp, el eşea afară din grópă; tótă lumea se prosterna înaintea luĭ, i-se închina şi îl socotea ca mântuit de tóte crimele sale şi regenerat pentru vecie. Asemenea purificaţiunĭ se puteaŭ face pentru maĭ multe persóne de odată, bărbaţĭ şi femeĭ,

[1]) C. I. Gr. 1088, 1090, 1093, 904, 1956, 3278 etc.—Cf. Sal. Reinach, *Traité d'Épigraphie grecque*, p. 425.

pentru oraşe întregĭ şi pentru împĕraţĭ.[1]) După aceea se luaŭ organele genitale *(vires)* ale taurilor jertfiţĭ şi se îngropaŭ aiurea cu mare pompă; în fine se înălţa un monument numit «altarul saŭ pĭatra tauroboluluĭ» împodobit cu *bucranĭ*, adică cu baso-reliefurĭ ce representaŭ capete de boĭ împletite cu ghirlande.[2])

Decoraţiunea de altmintrelea cu bucraniĭ se întrebuinţéză nu numaĭ la taurobolĭ, ci şi aĭurea la frise saŭ frontóne, aşa în cât monumentul cu inscripţiunea χρηστὲ χαῖρε nu póte fi raportat la ceremonia taurobolică.

[1]) Fontenelle *Histoire des Oracles*, 2, 4.—G. Boissier, *la religion romaine*, I, 415; C. Iullian, op. cit. I, 34.

[2]) G. Boissier, op. cit. I, 416. Vedĭ desemnul unuĭ asemenea altar taurobolic la C. Iullian, op. cit. I, 31 şi 32; pe o faţă un cap de boŭ; pe alta, un cap de berbece; pe altă lature o sabie recurbată cu cârlig: *ensis hamatus*, de care vorbesce Ovidius, *Metam.*, 5, 8. — Despre taurobolĭ cf. van Dale, *De oraculis veterum ethnicorum* 1700; idem, *De origine ac ritibus sacri Taurobolii;* 1702.—Boissier, *Inscript. de Lyon* p. 22—38; C. I. L. VI, 497—512; IX, 1538—42 etc.

N°. 88

§. I. Provenința: Acest monument a făcut parte din colecțiunea Generaluluĭ Mavros, fiind probabil cumpĕrat din Grecia.

§. II. Natura: Este un relief-votiv de marmură, avênd col-

ţul superior din drépta sfărămat, ĭar relieful pe alocurea teşit. Represintă aşa numitul „ospĕţ funebru“.

Nălţime: $0^m.57$; lărgime: $0^m.47$; grosime: $0^m.08$.

Operă grecéscă şi de o lucrătură mijlocie.

Intre douĭ stîlpĭ, carĭ suportă o architravă, este un pat saŭ *kline*, pe care stă un bărbat junĕtate culcat, rezemându-şĭ braţul stîng pe o perină. (Capul şi umĕrul stîng lipsesc). Imbrăcămintea bărbatuluĭ consistă dintr'un chiton lung şi dintr'un himation înfăşurat peste picĭóre şi de acolo tras peste umĕrul stîng, pe care'l învelesce împreună cu braţul. Mâna stîngă ţine orizontal o cupă de bĕut, cea dréptă, rezemată pe póle, ţine un mĕr sau alt fruct.

Inaintea *clineĭ* se află o masă cu treĭ picĭóre (*mensa tripes*, trapeza, τρίπους) şi pe dênsa fructe. La stînga şade o femeĭe pe un scaun fără rezemătóre; e întórsă spre drépta, picĭórele le ţine pe un scăunel. E îmbrăcată cu chiton lung şi cu himation care acoperă tot corpul împreună cu capul; rĕmâne gólă numaĭ mâna stîngă; acésta, ridicată fiind către obraz, pare a indica gestul uneĭ adîncĭ tristeţe.

Sub scaun: în scund-relief şi de o statură cu totul mică, o servitóre stă în picĭóre întórsa spre drépta; e îmbrăcată cu chiton lung; mâna stînga, al careĭa cot se reazămă pe cea dréptă, e ridicat, avênd acelaş gest al tristeţeĭ.

La drépta meseĭ, representat tot aşa mic, stă în picĭóre un băĭat întors spre stînga; ţine picĭórele încrucişate; e îmbracat cu un chiton scurt încins la mijloc şi are acelaş gest ca şi figurile precedente.

Sub relief se află săpată inscripţiunea.

§. III. Textul:

ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ

ΝΕΙΚΙΟΥ ΧΑΙΡΕ

§. IV. Literatura: Inscripţiunea s'a publicat de noĭ în *Dacia*

înainte de Romanĭ, p. 315; bas-relieful se dă la lumină acum pentru prima-óră.

§. V. Lectura:

Ἀπολλόδωρος Νεικίου χαῖρε.

Traducere: Apollodoros, fiul luĭ Neikias, salutare!

§. VI. Epoca: Cam primul secol al ereĭ nóstre.

§. VII. Observațiuni: Despre representațiunea «ospĕțuluĭ funebru» vedĭ maĭ la vale §. VII de sub nr. 90.

No. 89

§. I. Provenința· Acest monument cu provenință din Grecia a figurat de asemenea în collecțiunea Generaluluĭ Mavros.

§. II. Natura: Relief-votiv de pĭatră calcarie, păstrat în întregime cu micĭ stricăciunĭ. Represintă «ospĕțul funebru».

Nălțime: $0^m.68$; Lățime: $0^m.36$;

Grosime: $0^m.09$.

Operă grecéscă și de o execuțiune maĭ bună de cât precedenta.

Pe un fund adîncit și încadrat se represintă un bărbat pe o *cline*. Obrazul stricat, îmbrăcămintea: chiton și mantie. Cotul stîng rezemat pe o perină; brațul drept întins oferă o corónă *femeiĭ* ce stă la stînga pe un scaun înalt. Femeĭa e 'nbrăcată cu chiton și cu mantie lungă, care lasă a se vedea jos chitonul; mantia acoperă tot corpul afară de obraz; măna dréptă ridicată spre obraz indică gestul tristețiĭ.

Inaintea scaunuluĭ se află în scund-relief și representată *din față* (en face) o *servitóre* de asemenea tristă.

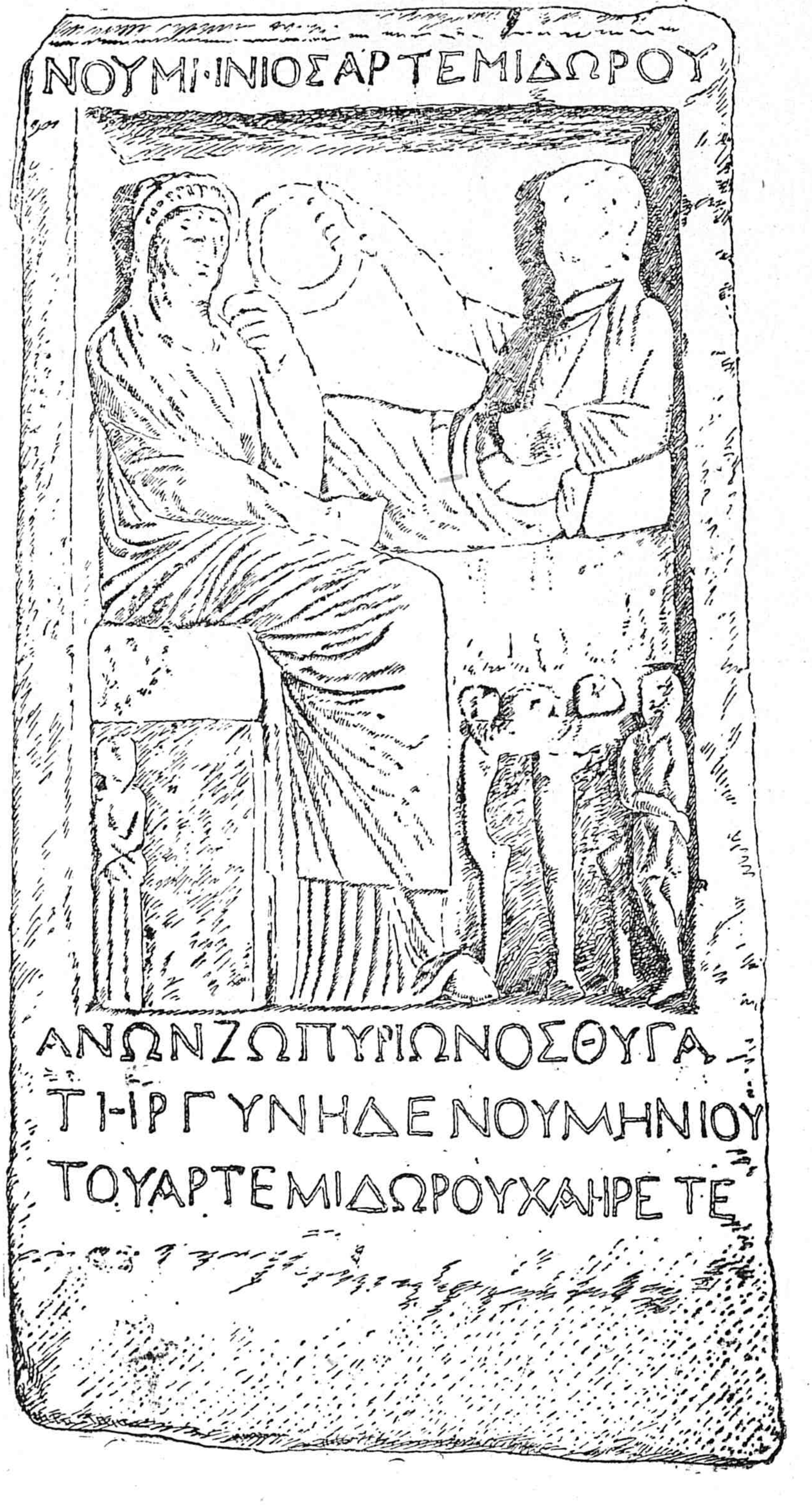
In dreptul clineĭ o masă scundă cu treĭ picĭóre cu prăjiturĭ saŭ fructe pe dênsa. La drépta meseĭ, un băĭat cu picĭórele încrucișate stă trist în picĭóre.

Băĭatul și servitórea sunt representațĭ în proporțiunĭ maĭ micĭ.

Primul rînd al inscripțiuneĭ este săpat d'asupra reliefuluĭ, ĭar cele-lalte 3 rîndurĭ de desubt.

§. III Textul:

ΝΟΥΜΗΝΙΟΣ ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥ
ΑΝΩΝ ΖΩΠΥΡΙΩΝΟΣ ΘΥΓΑ
ΤΗΡ ΓΥΝΗ ΔΕ ΝΟΥΜΗΝΙΟΥ
ΤΟΥ ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥ ΧΑΗΡΕΤΕ

Relief-votiv cu representaţiunea «ospĕţuluĭ funebru».

§. IV. Literatura: Textul inscripţiuneĭ s'a publicat de noĭ în *Dacia înainte de Romanĭ*, pag. 315; bas-relieful se reproduce aci pentru prima-óră.

§. V. Lectura: Νουμήνιος Ἀρτεμιδώρου. Ἄνων Ζωπυριώνος θυγάτηρ, γυνὴ δὲ Νουμηνίου τοῦ Ἀρτεμιδώρου, χαῖρετε *(sic)*.

Traducere: Numenius fiul luĭ Artemidoros, Anon fiĭca luĭ Zopyrionos, soçia luĭ Numenius fiul luĭ Artemidoros, salutare vouĕ!

§. VI. Epoca: Se póte data pe la începutul primuluĭ secol după Christos.

§. VII. Observaţiunĭ: Asupra «ospăţuluĭ funebru» veḑĭ maĭ la vale §. VII de sub no. următor.

N°. 90

§. I. Provenința: Nu se cunósce. Monumentul a făcut parte din collecțiunea Generaluluĭ Mavros.

§. II. Natura: Relief-votiv de marmură, spart în partea superióră, cu representațiunea așa numituluĭ «heroŭ thrac».

Nălțimea : 0m.25 ; Lățimea 0m.19.

Grosimea : 0m.06.

Lucrare grecéscă, dar puțin îngrijită.

Călăreț alergând în fuga caluluĭ spre drépta, unde rĕ-

sare un porc mistreţ sub un trunchiŭ de arbore. Un câne sub cal se repede asupra mistreţuluĭ şi 'l muşcă de piciór.

De desubt inscripţiunea, puţin fracturată la început.

§. III. Textul:

/ΑΥΡΗΛΙΟΣ ΔΙΟΓΕΝΗΣ

§. IV. Literatura: Textul inscripţiuneĭ s'a publicat de noĭ în *Dacia înainte de Romanĭ* p. 316. Bas-relieful se reproduce aci pentru ântêia-óră.

§. V. Lectura: Αὐρήλιος Διογένης

Traducere: Aurelius Dioghenes.

§. VI. Epoca: Fragmentul póte fi datat cu aproximaţiune în a doua jumĕtate a seculuĭ I-iŭ d. Christos.

§. VII. Observaţiuni: Asupra reliefurilor cu heroul thrac, ca şi asupra natureĭ herouluĭ thrac, am vorbit deja maĭ înainte la inscripţiunea nr. 13. Aci vom relua cestiunea generală în a sa întregime, ocupându-ne apoĭ în special despre «ospĕţul funebru» [1]).

Heros (ἥρως) a avut în cursul timpuluĭ diferite însemnărĭ: maĭ ântêiŭ «heroŭ rĕsboĭnic» «luptător» [2]); apoĭ «heroŭ le- Heros (ἥρως)

[1]) A se vedé pentru expunerea de maĭ la vale maĭ ales: F. Deneken în W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, I s. v. Heros colóna 2441—2589. — Cf. de asemenea A. Furtwängler, *Sogenanntes «Todtenmahl» — Relief mit Inschrift*, München 1897; Idem *Samml. Sabouroff*, Sculpt. Einleit. p. 29 seq. — Milchhöfer în *Iahrb. d. Inst.* 1887 p. 25 seq. — Tocilescu, *Dacia înainte de Romanĭ*, p. 314 nota 244 cu literatura acolo indicată.

[2]) Homer, *Ilias*, Β 110; Ε 748; Ζ 67; Ο 230; 261; 702 şi 733; Τ 34; 41: 78; Υ 326.

gendar» «heroŭ din vechime» [1] şi în fine ‹semi-ḑeŭ» ‹fiinţă a cultuluĭ divin» [2] în special a cultuluĭ chtonic.

Cultul heroilor.

Credinţa în heroĭ de asemenea s'a desfăşurat pe două căĭ opuse: când de la ḑeŭ s'a scoborît la om, când de la om s'a suit la ḑeŭ. Acéstă din urmă transformare a cultuluĭ morţilor în cultul heroilor, adoraţiunea adică ca heroĭ a unora din strămoşiĭ rĕposaţĭ, s'a întîmplat maĭ târḑiŭ, după-ce popórele dobêndiră lăcuinţe fixe pentru dênşiĭ şi morminte familiare pentru rĕposaţiĭ lor; atuncĭ numaĭ cultul morţilor şi strĕmoşilor a putut lua nascere. [3]

Ast-fel cultul ḑeilor chtonicĭ, cultul heroilor şi cultul morţilor staŭ în strînsă legătură; heroul are o natură îndoită: pe de o parte este un om muritor dintr'un timp legendar, un om însă care a trăit în realitate pe pămênt; pe de altă parte este o fiinţă divina, dar nu un ḑeŭ deplin, nicĭ semi-ḑeŭ, [4] nicĭ demon saŭ un subaltern al ḑeilor [5], de şi une-orĭ póte fi şi dênsul numit: θεός saŭ δαίμων. Heroiĭ sunt spiritele rĕposaţilor, carĭ aŭ trăit odinióră ca ómenĭ şi din ómenĭ s'aŭ facut *heroĭ* numaĭ după mórte. Ca atarĭ eĭ aŭ trecut la o viaţă superióră, ca o clasă deosebită de fiinţe, care póte fi înşirată pe *lăngă ḑeĭ şi pe lăngă ómenĭ*. Eĭ sunt *suflete*, carĭ după mórte şi după desparţirea lor de corp aŭ o viaţă superióră, eternă.

[1]) Homer, *Odyssee*, α 189; β 99; τ 44; χ 185; ω 134; φ 299: η 44. De asemenea în restul epiceĭ, la Hesiod, cyclul Theban, Pindar, Plato etc.

[2]) Ilias M 23 ἡμίθεοι = heroĭ. Pindar, Plato întrebuinţéză cuvêntul cu însemnare epică, ca şi sacrală. Istoriciĭ, oratoriĭ şi chiar tragiciĭ întrebuinţéză numaĭ înţelesul al douilea. Dar *semiḑeiĭ*, ἡμίθεοι, nu este denumirea proprie a heroilor ca fiinţe spirituale, ci a heroilor şi regilor epoceĭ legendare, maĭ ales din timpul resbóĭelor pentru Thebe şi Troja. Eĭ sunt decĭ *fiinţe viĭ*, ĭar nu *spirite revelate*, sunt un fel de ómenĭ, ĭar nu spirite saŭ demonĭ, eĭ sunt fiĭ de ḑeĭ şi de femeĭ muritóre.

[3]) In a. 620 a. Chr. Dracon scriind legile sau *obiceĭul pămêntuluĭ* pentru patria sa Athena, recomandă ca Athenieniĭ să adore nu numaĭ pe ḑeĭ dar şi *pe heroiĭ părintescĭ*, după obiceĭul strămoşesc (Porphyrius, *de abstinentia* 4,22); decĭ cultul heroilor exista cu mult maĭ înainte, din timpuri străvechĭ.

[4]) Lucian *diall. mort.* 3, 2 numesce pe heros o fiinţă care ὃ μήτε ἄνθρωπός ἐστιν, μήτε θεὸς καὶ συναμφότερόν ἐστιν.

[5]) De aci succesiunea cunoscută: θεός, δαίμων, ἥρως, ἄ θρωπος.

Lăcuinţa mortuluĭ ca şi a herouluĭ este mormêntul; prin mormênt, eĭ comunică cu lumea din afară; mormêntul este locul unde li se aduce sacrificiĭ şi li se dă ospeţe, căcĭ heroiĭ putênd face bine, ca şi rĕŭ, ómenilor, aceştia caută prin asemenea mijlóce ca să-ĭ înblînḑéscă şi să-ĭ determine nu numaĭ a nu-ĭ vătăma, dar a-ĭ şi feri de rele. De aci şi epitetul de *mîntuitorĭ* (σωτῆρες), ce-l pórtă dênşiĭ împreună cu ḑeiĭ chtonicĭ.

Mormêntul herouluĭ se înalţă într'un loc maĭ deosebit şi la vederea tutulor: pe pĭaţa saŭ agora oraşuluĭ, în Prytaneum, şi fiind-că heroul este protectorul oraşuluĭ şi al ţĕriĭ, mormêntul luĭ se găsea la pórta oraşuluĭ saŭ în punctul cel maĭ depărtat al hotarelor ţĕriĭ. Faptul că în acel mormênt se păstréză ósele herouluĭ, saŭ orĭ-ce rĕmăşiţă din corpul luĭ, alcătuĭa legătura strînsă a herouluĭ cu mormêntul sĕŭ, şi cu oraşul séŭ ţara unde se afla acel mormênt. De aceea la nevoie se căuta să se aducă ósele heroilor şi să se 'ngrópe pe pămêntul patrieĭ, cum face de es. Athena în a. 476 a. Chr. când aduce din Skyros ósele saŭ pretinsele móşte ale luĭ Theseus, ca să le depună în Theseion [1]. Numaĭ din acest moment heroul Theseŭ s'a înlănţuit pe vecie de Athena.

Heroiĭ sunt ajutórele nedespărţite ale omuluĭ, ca şi ale oraşuluĭ, în tóte împrejurările fericite şi nefericite. Ca protectorĭ adevĕraţĭ, eĭ părăsesc la vreme de rĕsboiŭ lăcaşurile lor, îmbracă forma omenéscă, apucă armele şi se luptă alăturea saŭ în fruntea vitejilor. In bătălia de la Marathon Theseŭ se arată armat din creştet pênĕ'n tălpĭ, şi duce pe Grecĭ contra Barbarilor [2]. Tot atuncĭ şi heroul local Echetlos [3], precum la Salamine, Kychreus[4], în formă de şérpe, şi Aias şi Telamon, daŭ victoria Grecilor. Ba Xenophonte ḑice

[1]) Plutarch, *Cimon* 8, *Theseu* 36; Pausanias, 3, 3, 7.
[2]) Plutarch, *Theseŭ*, 35.
[3]) Pausanias, 1, 13, 3; 32, 5.
[4]) Idem, 1, 36. 1.

că, mulţămită numaĭ heroilor şi ajutórelor lor, Grecia a devenit în rĕsboĭul cu Perşiĭ, invincibilă [1]).

Cât pentru formele adoraţiuneĭ heroilor, îndată ce se admitea existenţa unuĭ mormênt cu heroŭ, se lua mĕsurĭ pe cale publică saŭ privată pentru întemeĭerea cultuluĭ; mormêntul, recunoscibil după tumulus saŭ după o pĭatră comemorativă, era împrejmuit, se făcea plantaţiunĭ de măslinĭ împrejur (dumbrava sacră cu tot terenul consacrat herouluĭ, σηκός saŭ τέμενος), se construia un heroon (ἡρῷον, mică capelă asemuită templuluĭ şi maĭ adesea înălţată d'asupra chiar a mormêntuluĭ), înzestrându-se cu altare, cu statua de cult, cu unelte de sacrificiŭ, trapeza, κλίνη pentru lectisterniĭ, odóre şi veniturĭ; în fine se instituiaŭ sacrificiile şi sĕrbătorile anuale, cum şi preoţiĭ ce aveaŭ să serve la altar. Asemenea capele, altare funerare şi morminte ale morţilor heroisaţĭ, eraŭ împrăştiate prin tótă ţara, prin cimitire şi pe drumurĭ, pe la porţile şi în pĭeţele oraşelor (în casul din urmă maĭ ales când mormêntul şi heroonul eraŭ ale herouluĭ fundator οἰκιστής), înaintea intrăriĭ caselor, chĭar şi în interiorul lor, în αὐλή, cu deosebire lângă vatra caseĭ [2]).

Sacrificiul se .aducea la mormênt, într'un loc anume destinat pentru primirea darurilor consacrate: o grópă, o pivniţă, un altar, precum s'a descoperit în sanctuarele maĭ multor deităţĭ chtonice. Astfel bunióră la Acrae (adĭ Palazolo, în Sicilia), într'o pesceră semicirculară scobită în stîncă s'a aflat aşedate prin firide reliefurĭ cu representarea ospĕţuluĭ funebru, şi sub firide se citesc cuvintele: ΗΡΩΣ ΑΓΑΘΟΣ, saŭ ΗΡΩΣ saŭ simplu Η.[3]) De asemenea în heroonul de la Olympia, micul altar (ἐσχάρα, βωμός) compus din straturĭ de pĭetre cu inscripţiunea ΗΡΩΟΡ saŭ ΗΡΩΟΣ, ΗΡΩΩΝ [4]) şi destinat pentru arderea jertfelor închinate.

[1]) Xenophonte, *Cyneg*, 1, 17. — Delphiĭ este apărat de către doĭ heroĭ localĭ contra uneĭ cete persane ce năvălise asupră-ĭ.

[2]) Vedĭ Deneken, op. cit. col. 2493 descrierea resturilor unor asemenea construcţiunĭ.

[3]) von Stackelberg, op. cit.

[4]) Curtius, *Die Altare v. Olympia* 21 seq. Despre ἐσχάρα vedĭ Löwy, *Jahrb. d. arch. Inst.* 2 (1887), Milchhöfer, *Mitt. d. ath. Inst.* 12 (1887) 293, 239.

Rugăcĭunea şi sacrificiul eraŭ actele esenţiale ale cultuluĭ heroilor; pe heroĭ se făceaŭ maĭ adesea jurămintele; lor li se adresaŭ şi li se cântaŭ hymnurĭ; rugătoriĭ ridicaŭ mâna drépta saŭ amêndouĕ mânile, orĭ îngenuchĭaŭ înaintea altaruluĭ saŭ statuiĭ herouluĭ.

Sacrificiile constaŭ din *jertfe*, *ospeţe*, stropiturĭ pe jos cu vin (libaţiunĭ) şi darurĭ. Jertfele de ómenĭ şi de caĭ, obicĭnuite la popórele barbare, ca la Scoloţĭ şi Persanĭ, par a fi fost cu totul rare la Grecĭ şi într'un timp când încă nu se născuse la dênşiĭ cultul heroilor.

Spre deosebire de chipul cum eraŭ adoraţĭ ḑeiĭ, — sacrificiile heroilor se făcéŭ séra saŭ nóptea, pe când ale ḑeilor numaĭ în timpul ḑileĭ; ele nu se făcéŭ pe un altar înalt, ci pe unul scund, une-orĭ în pescerĭ, şi animalele de sacrificiŭ nu putéŭ fi de cât cu părul negru; când ele se jertféŭ, capul lor trebuĭa să atîrne în jos spre pămênt, ĭar nu spre cer, ca la sacrificiul pentru ḑeĭ, şi corpul animaluluĭ se ardea cu totul, neputênd cine-va să guste din carnea luĭ, precum acésta se obicĭnuia la sacrificiele ḑeilor.

Pentru că morţiĭ şi heroiĭ aŭ lipsă de sânge şi de carne spre a se hrăni, victima sacrificată era omorîtă d'asupra mormêntuluĭ chĭar, aşa că sângele şi bucăţile arse ajungeaŭ la heroŭ prin deschiḑĕtura într'adins făcută în mormênt. Cu deosebire plăcute eraŭ ḑeilor în genere, şi celor chtonicĭ în particular, ca şi heroilor şi morţilor, mâncările (ξένια) şi bĕutura oferite; ospĕţul la care dênşiĭ eraŭ poftiţĭ consista din póme, turte, prăjiturĭ, din care unele cu vêrf (πυραμίδες), şi alte bucate; ḑeiĭ chtonicĭ şi heroiĭ staŭ lungiţĭ la masă ca şi muritoriĭ, pe sofà, κλίνη, avênd înainte-le τράπεζα încărcată cu bucate, în mânile lor cupe saŭ rhytóne (cornurĭ) de bĕut, şi fiind serviţĭ de câte un servitor şi o servitóre. Asemenea întocmire pentru ospĕtarea ḑeilor se numĭa de Romanĭ *lectisternium*, care se represintă adesea pe monede, pe vase şi pe reliefurĭ-votive.[1]) Se închina cu ocasiunea ospeţelor

[1]) Despre Lectisterniĭ la Romanĭ, veḑĭ Wackermann, das Lectisternium, *Hanauer Gymn.-Progr.* 1888.

şi darurĭ de tot felul: florĭ şi corône, şuviţe de păr, arme, statuĭ, etc.

Pe lângă heroiĭ timpilor străvechĭ se adoraŭ şi uniĭ contimporanĭ rĕposaţĭ, fiind heroisaţĭ. Este mare numĕrul inscripţiunilor funerare şi onorare din timpiĭ posteriorĭ carĭ numesc ἥρως pe un rĕposat; în unele ţĕrĭ acésta e denumirea obicĭnuită a orĭ-căruĭ mort. [1])

Representaţiunile plastice ale heroilor.

Să ne ocupăm acum de representaţiunile artistice ale heroilor şi rĕposaţilor heroisaţĭ.

Aceste reliefurĭ sacrale şi sepulcrale pot fi reduse la două tipurĭ de căpetenie: 1) *heroul representat ca rĕsboĭnic saŭ ca vênĕtor pe cal saŭ lângă cal*, adică *heroul-călăreţ*, şi 2) *heroul representat stând pe tron saŭ stând lungit pe pat, la masă şi ospĕtêndu-se*, adică aşa numitul «*ospĕţ funebru*».

Heroul călăreţ

Despre primul typ am vorbit deja maĭ înainte (nr. 13; el este rĕspândit aprópe în tótă Grecia; nu numaĭ morţĭ heroisaţĭ, dar şi heroĭ mythicĭ, ba chĭar uniĭ ḑeĭ ni se presintă sub acéstă formă, aşa că nu se póte tot-d'auna hotărî căreĭa din categoriile arĕtate un relief este dedicat. O asemenea nesiguranţă există, precum observă Deneken [2]), în judecata orĭ-căruĭ relief votiv în genere, care, atuncĭ când iĭ lipsesce o caracteristică individualisătóre, póte fi atribuit orĭ-căruĭ ḑeŭ chtonic, tot aşa de bine, ca şi unuĭ heroŭ saŭ unuĭ mort heroisat.

Două reliefurĭ votive, unul aflat la Cumae (aḑĭ în Museul din Berlin) şi cel-alt în Tanagra, pot să ne dea o idee limpede despre heroul-călăreţ [3]).

Primul (fig. 1.) represintă adoraţiunea unuĭ heroŭ de către membriĭ uneĭ familiĭ: un tînĕr călăreţ îmbrăcat cu chiton, chlamys şi petasos, la spatele sĕŭ o femeĭe, pro-

[1]) A se vedea la Deneken op. cit. colóna 2516—2554 enumeraţiunea rĕposaţilor heroisaţĭ, cum şi a inscripţiunilor şi monedelor referitóre.
[2]) Op. citat, I 2564.
[3]) Deneken, op. cit. I 2557 seq.

Fig 1. Relief votiv găsit la Cumae (Museul din Berlin).

babil soţia sa, ïar înaintea luï şése persóne, din care primele treï ţin ridicate mâna dréptă în semn de suplicaţiune.

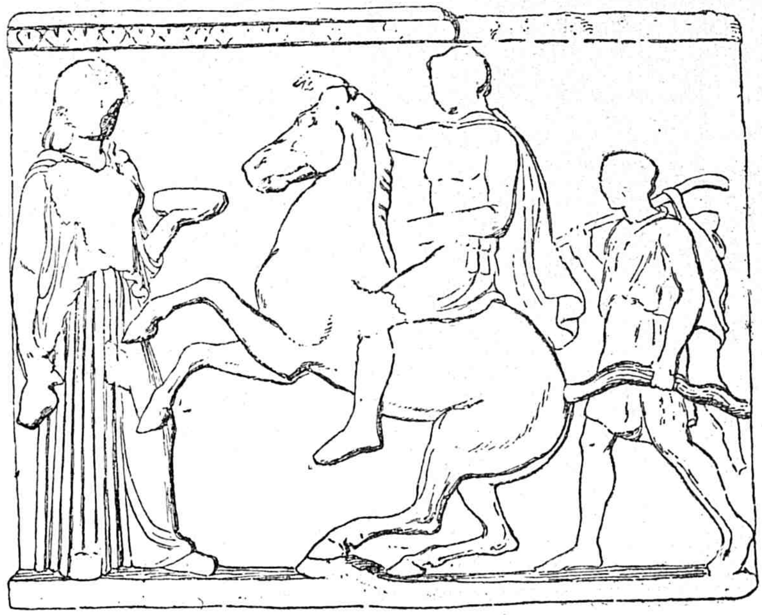

Fig. 2. Relief votiv găsit la Tanagra.

Pe lângă gâtul caluluĭ se ridică un şérpe, şérpele herouluĭ, ĭar sus atîrnă armele celuĭ adorat (coĭf şi scut). După stil, relieful aparţine seculuĭ al V-lea a. Chr.

Cel alt relief (fig. 2) de marmură pentelică [1]) arată un călăreţ îmbrăcat cu chiton, za şi chlamys; este urmat de sclavul sĕŭ care cu o mână se ţine strîns de códa caluluĭ, ĭar cu cea-laltă pórtă pe umĕr un ĭepure omorît; înaintea herouluĭ vine o femeĭe, probabil soçia sa, cu o cupă în mâna stângă, şi o cană în cea dréptă; ea îĭ întinde cupa cu vin ca să bea.

Stilul reliefuluĭ indică arta attică a secoluluĭ al IV a. Chr.

Dar typul cel maĭ rĕspîndit al călăreţuluĭ heroisat este aşa numitul *heroŭ thrac,* care ne arată pe heroŭ călare saŭ lângă cal, întovărăşit de cânele sĕŭ, vênând une-orĭ un mistreţ; naintea herouluĭ: altarul saŭ un arbore încolăcit de un şérpe [2]).

Heroul tronând.

Trecem la al doilea typ: *heroul stând pe tron* saŭ *la masă.*

Representaţiunea cea maĭ veche a herouluĭ tronând ne întîmpină pe reliefurile laconice, aflate la satul Khrysapha (nu departe de Sparta). Unul din acestea (fig. 3) tăĭat fórte neregulat într'o placă de marmură albastră-închisă de Laconia, fără nicĭ-un cadru, provine dintr'o movilă ridicată pe un loc consacrat luĭ Hermes Chtonios. Ne arată un bărbat şi o femeĭe, în atitudine solemnă, stând pe un tron unic saŭ dublu. Bărbatul, îmbrăcat cu o haĭnă de sărbătóre, cu sandale, cu o tunică lungă, cu himation pe umărul stâng, având pĕrul frisat şi împletit în şuviţe, ca nişte mătăniĭ de perle, întinde mâna dréptă cu un gest bine-voitor, ĭar în stînga ţine un vas (kantharos). Femeĭa, purtând în picĭóre pantofĭ cu vêrful întors după moda asiatică, cu o mână dă la o parte vĕlul ce-ĭ acoperea faţa, ĭar în cea-laltă are o rodie.

[1]) Vedĭ despre acest relief Körte, *Mitt. d. ath. Inst. 3* (1878), 380, 143; Friederichs-Wolters, *die Gipsabgüsse antiker Bildwerke,* nr. 1076; Stephani, *Der ausruhende Herakles,* p. 57, 2.

[2]) Vedĭ maĭ amĕnunţit §. VII de sub inscripţiunea nr. 13.

Sub kantharos sunt douĭ adoranţĭ, înfăţişaţĭ în dimensiunĭ cu mult maĭ micĭ, aducênd darurĭ heroilor: tînĕrul un cocoş şi un oŭ, tînĕra o flóre şi o rodie. Un şérpe enorm se ridică pe lângă rezemătórea tronuluĭ şi-şĭ întinde capul sĕŭ

Fig. 3. Bas-relief găsit la Khrysapha, în Laconia (Museul din Berlin). Inălţimea totală, $0^{m},87$.

cel cu créstă şi cu barbă, pe d'asupra tronuluĭ, par'că ar voi să-şĭ ĭa partea ce i se cuvine din ofranda adusă.

Acest bas-relief a fost în mod diferit interpretat; uniĭ[1]) aŭ voit să vaḑă pe Asclepios şi Hygia; alţiĭ pe Hades şi

[1]) von Sallet, *Zeitschrift für Numismatik*, X, 1882, p. 171.

Persephone[1]) ; este sigur însă că avem aci un ex-voto pentru morţiĭ heroizaţiĭ[2]), carĭ ĭaŭ chipul divinităţilor infernale, atestat şi prin şérpele, atributul ordinar al ḑeităţilor chtonice [3]).

Ospĕţul funerar.

Cu mult maĭ numeróse sunt reliefurile aşa numite «ospeţe funerare», în carĭ heroul saŭ mortul se representă lungit pe o kline ospătându-se cu cele oferite de către adoratoriĭ sĕĭ. Museul nostru posedă pe lângă cele două reliefurĭ maĭ sus descrise (nr. 88 şi 89) încă alte 21 asemenea representaţiunĭ, din care şése sunt asociate cu heroul-călăreţ.

Asupra interpretăriĭ acestor reliefurĭ votive, al cărora număr trece peste 350, din care aprópe jumătate provin din Attica şi sunt numeróse în Asia mică, Tracia şi insulele nordice, — s'a emis tot felul de părerĭ, unele maĭ diferite de cât altele, începênd de la Winckelmann şi pênă astă-ḑĭ, ĭar literatura deja bogată a cestiuneĭ cresce pe fie-care ḑi [4]).

Uniĭ voesc a vedé pe Esculap şi Hygia ; alţiĭ, ospeţe în onórea mortuluĭ, saŭ ospeţe în lumea elyseană ; saŭ în fine ospeţe amintind viaţa de familie. Uniĭ cred că ele represintă rĕposaţĭ şi le numĕră printre monumentele funerare ; alţiĭ susţin din potrivă, că asemenea reliefurĭ n'aŭ fost nicĭ-odată monumente funerare, nicĭ aŭ fost expuse ca monumente votive la mormintele ómenilor ; ci ele înfă-

[1]) Milchhoefer, *Mittheil. Athen.* II, p. 459.

[2]) A. Furtwängler, *Mittheil. Athen.* VII, p. 162. *Collection Sabouroff*, p I ; aceĭaşĭ părere a adoptat-o maĭ pe urmă şi d. Milchhoefer în *Mittheil. Athen.* IV, p. 163 ; *Arch. Zeitung*, 1881, p. 293. Cf. Friederichs-Wolters, op. cit. p. 29 nr. 58 şi Colignon, *Histoire de la Sculpture grecque*, I, 232 seq.

[3]) Pe un alt relief votiv aflat tot la Khrysapha (*Mitth. Athen.* II, 1877, tab. XXII) ne întîmpină calul şi cânele, decĭ nu încape îndoĭală că e vorba de un rĕposat heroisat.

[4]) Vom cita scrierile maĭ însemnate, cele maĭ multe enumerate de S. Reinach (*Voyage archéologique de Ph. le Bas* (Paris 1888) p. 72, şi Deneken op. cit. col. 2571 : Spon, *Voyage*, t. II p. 218 ; Zoega, *Bassirelievi antichi*, t. I, p. 42 ; Le Bas, *Expédition de Morée*, t. II, p. 109 ; *Revue archéologique*, 1846, p. 84 ; Letronne, *ibid.*, 1846, p. 1214 ; Welcker, *Alte Denkmäler*, t. II, pp. 232, 271 ; Bötticher, *Philologus*; t. XVIII (1862), p. 403 ; *Königliches Mu-*

ţişéză ḍeităţĭ chtonice şi heroĭ şi că tóte provin din sanctuarele heroilor şi divinităţilor chtonice.

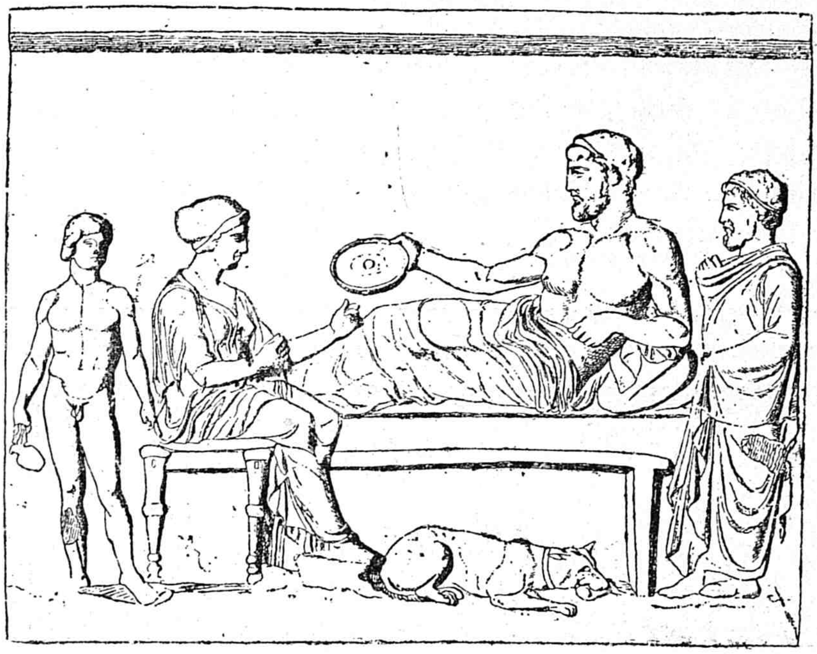

Fig. 4 —Relief cu ospĕţ funebru găsit în Piräus la Athena (Museul din Athena).

seum, p. 127, No. 235 ; Stephani, *der ausruhende Heracles*, p. 79 ; Fiedlaender, *De operibus anaglyphis in monumentis sepulcralibus* ; 1846 ; Pervanoglu, *die Grabsteine der alten Griechen*, 1863 ; *der Familienmahl auf Grabsteinen*, 1865 ; Heuzey, *Mission archéologique de Macédoine*, pp. 156, 168, 264, 324 ; *Gazette des Beaux-Arts*, 1873, t. VII, p. 511 ; Koehler, *Mittheil. des deutschen Instit.* in Athen. t. II, p. 245 ; Fritze, *ibid.* 1896, 347 ; Milchhoefer, *ibidem*, t. IV, p. 164 ; idem *Iahrb. d. Inst.* 1887 p. 25 seq.; Kumanudis, Ἀθήναιον, t. V, p. 328 ; Holländer, *de Anaglyphis sepulcralibus quae cenam repraesentare dicuntur*, 1865 ; Dumont, *Revue archéologique*, 1869, II, p. 233, 421 ; *Archives des Missions*, 2-e sér., t. V. p. 478 ; *Peinture de la Grèce propre*, 54 ; Conze, *Wiener Sitzungsberichte*, 1881, p. 551 ; Fraenkel, *Archäol. Zeit.*, t. XXXIII (1875), p. 148 ; 1882, p. 387 ; Michaelis, *ibid.*, XXXIV (1876), p. 48 ; Wolters, *ibid.*, 1882, p. 300 ; Pottier *Bulletin de corresp. hellén.*, 1886, t. X, p. 315 ; *Les lécythes blancs*, p. 70 ; Percy Gardner, *Journal of hellenic studies*, 1884, p. 75 ; Evans, *ibid.* 1886, p. 8 ; Sallet, *Zeitschrift für Numismatik*, 1878, t. V, p. 320 ; Weil, *ibid.* t. VIII, 100 ; Frœhner, *Terres-cuites d'Asie Mineure*, p. 13 ; Reinach, *Catalogue du Musée de Constantinople*, p. 28 ; Pottier et Reinach, *Nécropole de Myrina*, p. 437 seq. ; Friedrichs-Wolters, *Gipsabgüsse*, p. 328 ; A. Furtwängler, *Sammlung Sabouroff, Sculp. Einleit.* p. 29 ; idem, *Sogenanntes «Todtenmahl»* — *Relief mit Inschrift*, 1897.

Să trecem în revistă reliefurile maĭ însemnate din această clasă.

Un bas-relief de marmoră albă, din secolul al V-lea a. Chr., descoperit în Piräus la Athena în 1838, şi numit altă dată «Mórtea luĭ Socrates» (fig. 4) ne arată un personagiŭ cu barbă, jumĕtate culcat pe o kline, ţinênd în mâna dréptă o pateră cu care voesce să bea, pe când înaintea luĭ este trapeza cu bucate (acestea fiind probabil zugrăvite cu timpul aŭ dispărut), ĭar sub pat, cânele familiar care şĭ-a primit

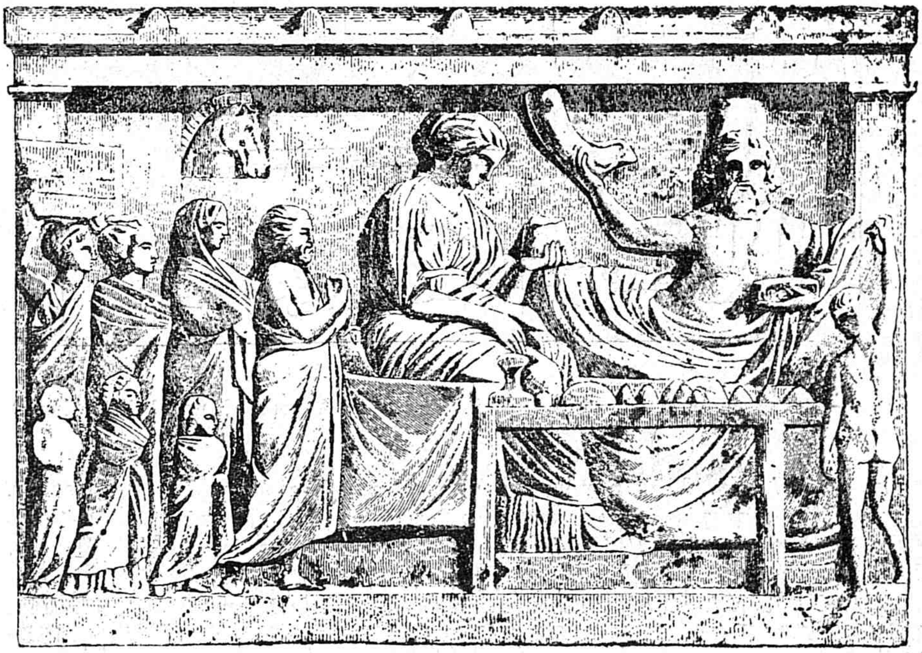

Fig. 5. — Relief cu ospĕţ funebru găsit în Piräus la Athena (Museul din Athena).

porţiunea. La picĭórele klineĭ o femeĭe, soţia personagiuluĭ, stă pe un scaun; ĭar la stînga eĭ: un tînĕr servitor cu o cană de vin, gata ca să servéscă. Dovadă că aci nu avem o scenă obicĭnuită, aşa cum se vedea în tóte ḑilele în casa Helenuluĭ, este figura din drépta; acésta nu póte fi de cât a unuĭ adorant, ĭar bărbatul de pe kline, dacă nu un ḑeŭ chtonic, căcĭ lipseşte atributul ḑeilor, dar de sigur un heroŭ saŭ un

mort heroisat, care primesce rugăcĭunĭ, sacrificiĭ şi ospeţe.[1])

Pe un alt bas-relief de marmoră albă găsit tot la Piräus (fig. 5), heroul culcat pe o kline şi purtând pe cap modius (atributul ḑeuluĭ infernuluĭ), ţine cu măna drépta un corn (rhyton) de bĕut, ĭar cu stînga o cupă; la stînga luĭ, un mic servitor ridică'n sus un vas; înaintea sa, o masă încărcată de bucate, printre carĭ se observă prăjiturĭ în formă de pyramide. La drépta stă femeĭa herouluĭ ţinênd un obiect

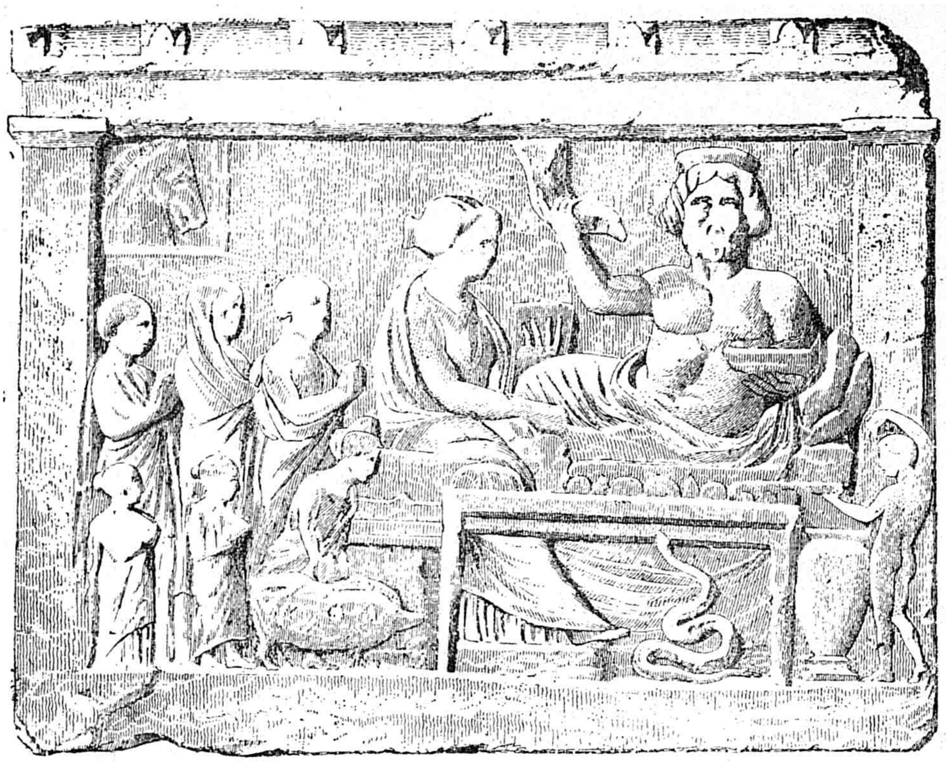

Fig. 6.—Relief cu ospĕţ funebru găsit în Piräus la Athena (Museul din Athena).

în mână. Apoĭ vin şépte adoranţĭ, bărbaţĭ şi femeĭ, din care cea din urmă ţine pe cap, pare-se, o cutie cu ofrande. D'asupra se vede capul unuĭ cal, negreşit calul herouluĭ călăreţ.

[1]) Asupra explicăriĭ acestuĭ bas-relief opiniunile diferă. Mulţĭ cred că am avea aci pe pĭatră un simplu ospĕţ al uneĭ familiĭ în viaţă ; alţiĭ vĕd un sacrificiŭ adus mortuluĭ încongĭurat de membriĭ familieĭ sale. Cf. Friederichs Wolters, *op, cit.* p. 347 nr. 1052. In sensul interpretaţiuneĭ nóstre veḑĭ Deneken, *op. cit.* I, 2572.

Şi interpretaţiunea acestuĭ bas-relief nu lasă îndoiala, că nu póte fi vorba de cât de un heroŭ saŭ de un mort heroisat. [1])

Tot ast-fel putem ḑice şi despre al treilea bas-relief aflat de asemenea la Piräus (fig. 6); aci se vede şi şarpele, atributul chtonic al herouluĭ, ĭar printre ceĭ şase adoranţĭ, unul mână un porc la altar pentru a fi sacrificat. [2])

Fig. 7. — Relief cu ospĕţ funebru găsit la Varna (proprietate privată).

Maĭ frecuente sunt următórele douĕ tipurĭ de reliefurĭ cu representaţiunea ospĕţuluĭ funebru. Ambele monumente datéză din epoca greco-romană (fig. 7 şi 8).

1) Veḑĭ Friederichs-Wolters, *op. cit.* pag. 352 nr. 1059.
2) Idem p. 351 nr. 1058.

Dar afară de reliefurile cu representaţiunea unuĭ heroŭ nedeterminat, sunt câte-va carĭ ne arată stând la masă ḑeĭ saŭ heroĭ bine hotărîţĭ.

Vom aminti maĭ ântâiŭ relieful din glyptotheka d-luĭ

Fig. 8. — Relief cu ospĕţ funebru găsit în Macedonia (proprietate privată).

Iacobsen din Copenhagen, descris şi publicat de d. A. Furtwängler[1]) (fig. 9). Acest relief attic din secolul al IV-lea a. Chr. înfăţişéză maĭ ântêiŭ treĭ adoranţĭ (un om cu

[1]) *Sogenanntes «Todtenmahl»-Relief mit Inschrift*, München 1897.

barbă şi două femeĭ) cu gestul suplicaţiuneĭ. Numele lor ni-l spune inscripţiunea: bărbatul se chĭamă Olympiodoros, femeile: Aristomache şi Theoris; câte-şĭ treĭ sunt închinătoriĭ ex-votuluĭ, cum resultă din cuvêntul ἀνέθεσαν, ce urméză după nume. Fiinţele adorate sunt: *a) Zeus* ce stă jumĕtate întins pe kline; în mâna dréptă ţine o phială, în cea stîngă un corn de abundenţă, din care ese afară o prăjitură; şi *b) Agathe Tyche* (Bunul Noroc) care stă la picĭórele klineĭ ţinênd cu amêndouĕ mânile o corónă de floriĭ, o ὑποθυμίς,

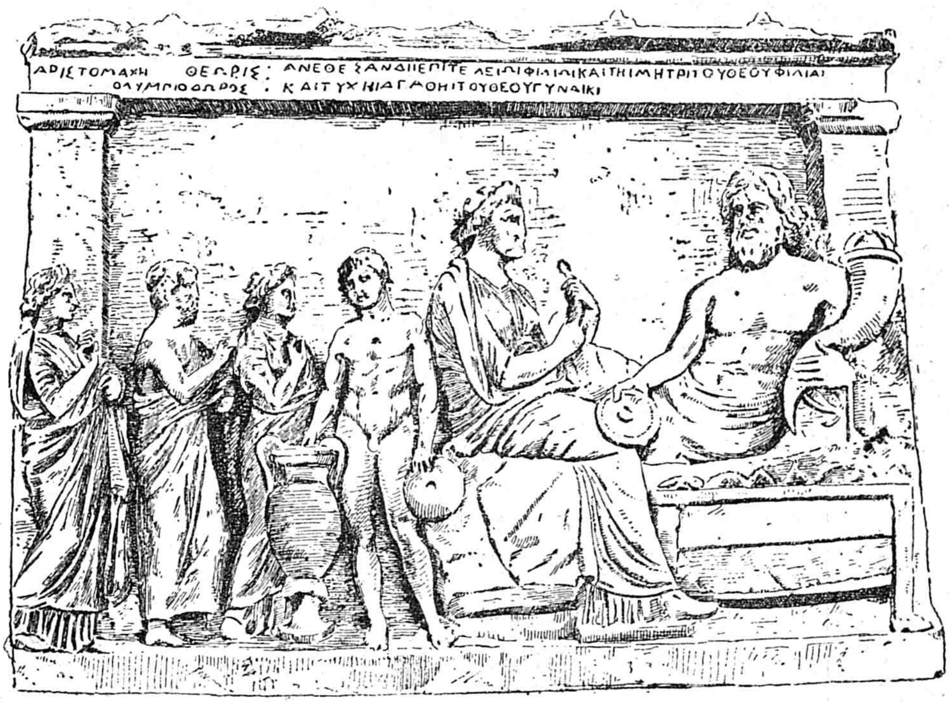

Fig. 9. — Relief-votiv pentru *Zeus* Philios şi Epiteleios şi pentru Agathe Tyche (Copenhagen).

obicĭnuită la symposiĭ. Un servitor cu o mână e gata a scóte din krater vasul (oinochoos) cu vin amestecat cu apă, pe când cu cea-laltă mână ţine o fială. Pe trapeză se vĕd turte şi prăjiturĭ cu vêrf (πυραμίδες), carĭ se serviaŭ după masă (δευτέρα τράπεζα) la symposion. Zeus cu capul sĕŭ ideal şi cu pĕrul lăsat în plete, pórtă în inscripţie epitetul de Epiteleios (= Teleios) şi Philios. Zeus Teleios este ḑeul căsă-

toriei, precum Hera Teleia e protectórea căsătoriei şi a nascerei copiilor; Zeus Philios era adorat în casele bogaţilor ca şi ale săracilor prin lectisternii, adică se pregătea o kline şi o trapeză cu bucate, la care venea deul, se aşeda la masă, bea şi mânca fără ca să plătéscă. Kline şi trapeza, precum observă d-nii Furtwängler şi Milchhöfer, se obicinuesc numai în cultul acelor dei, cari aŭ un caracter mai mult saŭ mai puţin chtonic, şi al cărora cult, pentru acest motiv, stă în legătură cu cultul sufletelor.

Prin urmare nimic mai natural, de cât de a vedea că s'a ales pentru relieful votiv al lui Zeus Philios şi Epiteleios tipul «ospěţului funebru» obicinuit la heroi şi la tóte deităţile chtonice ca Hades, Asklepios, Herakles, Dioscuri [1]), reliefuri votive, cari s'aŭ aflat în Asklepion din Athena, în sanctuarul lui Amynos tot acolo, şi în Amphiaraeionul din Oropos şi din Rhamnus.

Conclusiunea la care ajung d-nii Furtwängler şi Milchhöfer este că tóte aceste reliefuri cu «ospěţul funebru» nu aŭ fost nici-odată monumente funerare, şi că tóte provin din sanctuarele heroilor şi deităţilor chtonice. Numele acelora, cărora ele sunt închinate, variădă după condiţiunile locale; dar tóte plécă de la ideia de a onora fiinţa blândă, mântuitóre şi binefăcětóre a lumei subterane, prin aşternerea unui pat de paradă şi printr'o trapeză, (lectisternium), la care deul, heroul saŭ mortul heroisat, se aşédă cu soţia sa ca să fie ospětaţi, fiind serviţi de un băiat şi de o servitóre, saŭ numai de unul din doi, precum vedem şi pe reliefurile museului nostru.

Din reliefuri votive s'a născut monumentele funerare, cu decoraţiunea sculpturală a heroului-călăreţ, saŭ a heroului la masă care însoţesce epitaful.

Dar ideea primitivă rěmêne hotărîtóre: este aceea a unui lectisternium oferit deilor saŭ morţilor divinisaţi.

[1]) Deneken *op. cit.* I 2578 enuměră bucăţile cu inscripţii votive către deităţi.

N°· 91

§. I. Provenința: Nu se cunósce. A figurat în colecțiunea generaluluĭ Mavros.

§. II. Natura: Placă de marmură fragmentată lipsind începutul ca şi sfîrşitul inscripţiuneĭ. Probabil monumentul s'a pus de către Marcus Claudius Philippus pentru libertul sĕŭ Marcus Claudius Achilles.

Nălţime: 0,31; Lăţime: 0,48; grosime: 0,15.

§. III. Textul

ΦΙΛΙΙΙ
ΜΚΛΑΥΔ
ΑΧΙΛΛЄΙ
ΤΩЄΑΥΤΟΥ

§. IV. Literatura: S'a publicat de d. Otto Hirschfeld în *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum vol. III,* p. 43 nr. 56.

§. V. Lectura: [Μ(άρχος) Κλαύδιος] Φίλι[ππος] Μ(αρκω) Κλαυδ[ίω] Αχιλλεῖ τῶ ἑαυτοῦ [ἀπελευθέρω.....

Traducere: Marcus Claudius Philippus, libertuluĭ sĕŭ Marcus Claudius Achille... (a pus monumentul).

§. VI. Inscripţiunea datéză probabil din primul secol a ereĭ nóstre saŭ începutul seculuĭ următor.

§. VII. Observaţiunĭ: Prenumele şi gentiliciul persóneĭ care a ridicat monumentul: Μ(άρκος) Κλαύδιος Φίλιππος le-am completat după ale libertuluĭ sĕŭ, de óre-ce se scie că la Romanĭ sclavul ĭertat de robie lua prenumele şi numele gentil al fostuluĭ sĕŭ patron, şi păstra drept cognume vechiul sĕŭ nume de sclav. Prin urmare libertul nostru se numise pe când se găsia în condiţiune de sclav: Achilles.

No. 92

§. I. Provenința: Nu se cunósce. Monumentul a figurat în colecțiunea generaluluĭ Mavros.

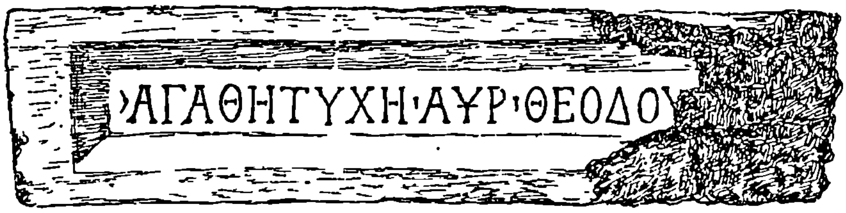
§. II. Natura: Bucată de pétră în formă dreptunghiulară lucrată în chenar pe treĭ fețe ale sale.

Inscripțiunea dedicatorie se află săpată într'un singur rînd în scobitura muchieĭ.

Lipsesce aprópe jumĕtate din basă și din inscripție.

Nălțimea: 0^m,24; Lărgimea: 0^m,93;

Grosimea: 0^m,64.

§. III. Textul:

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ · ΑΥΡ · ΘΕΟΔΟ[Υ]

§. IV. Literatura: S'a publicat de Ernest Desjardins, *op. cit.*, p. 19 nr. 8.

§. V. Lectura:

᾿Αγαθῇ τύχῃ · Αὐρ(ηλίου) Θεοδο[ῦ....

Traducere: Bunuluĭ noroc, luĭ Aurelius Theodas...

§. VI. Epoca: Aproximativ a doua jumĕtate a seculuĭ al II-lea d. Chr., judecând după numele Αὐρήλιος, care devine frecuent în epoca Antoninilor.

§. VII. Observaţiunĭ: Bucata de pétră cu inscripţiune pare a fi servit drept soclu (basă) la un monument, saŭ a figurat în frontispiciul unuĭ altar orĭ al uneĭ construcţiunĭ óre-care.

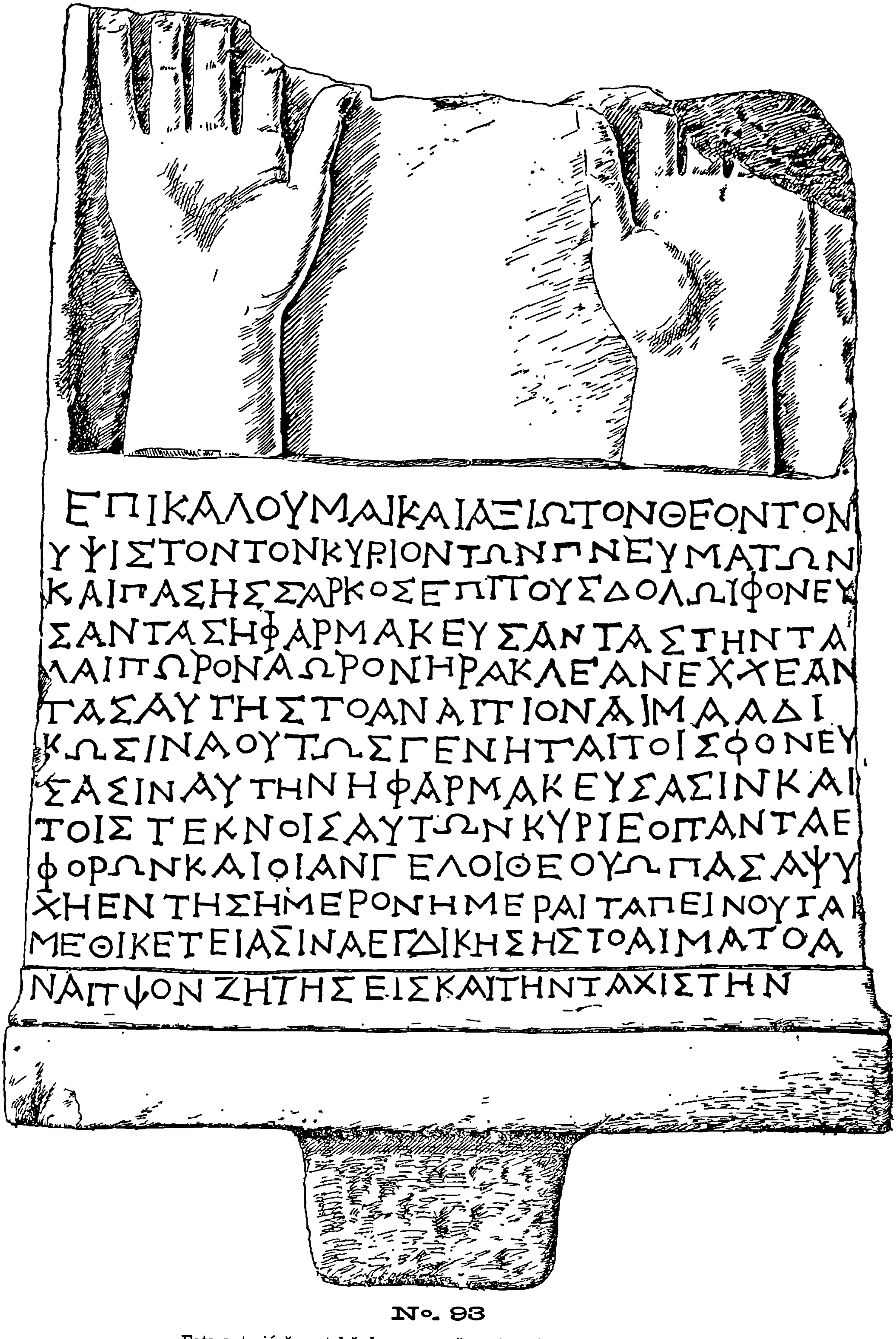
No. 93

Fața anterióră și posterióră a steleĭ de marmură cu inscripțiunea afurisanieĭ.

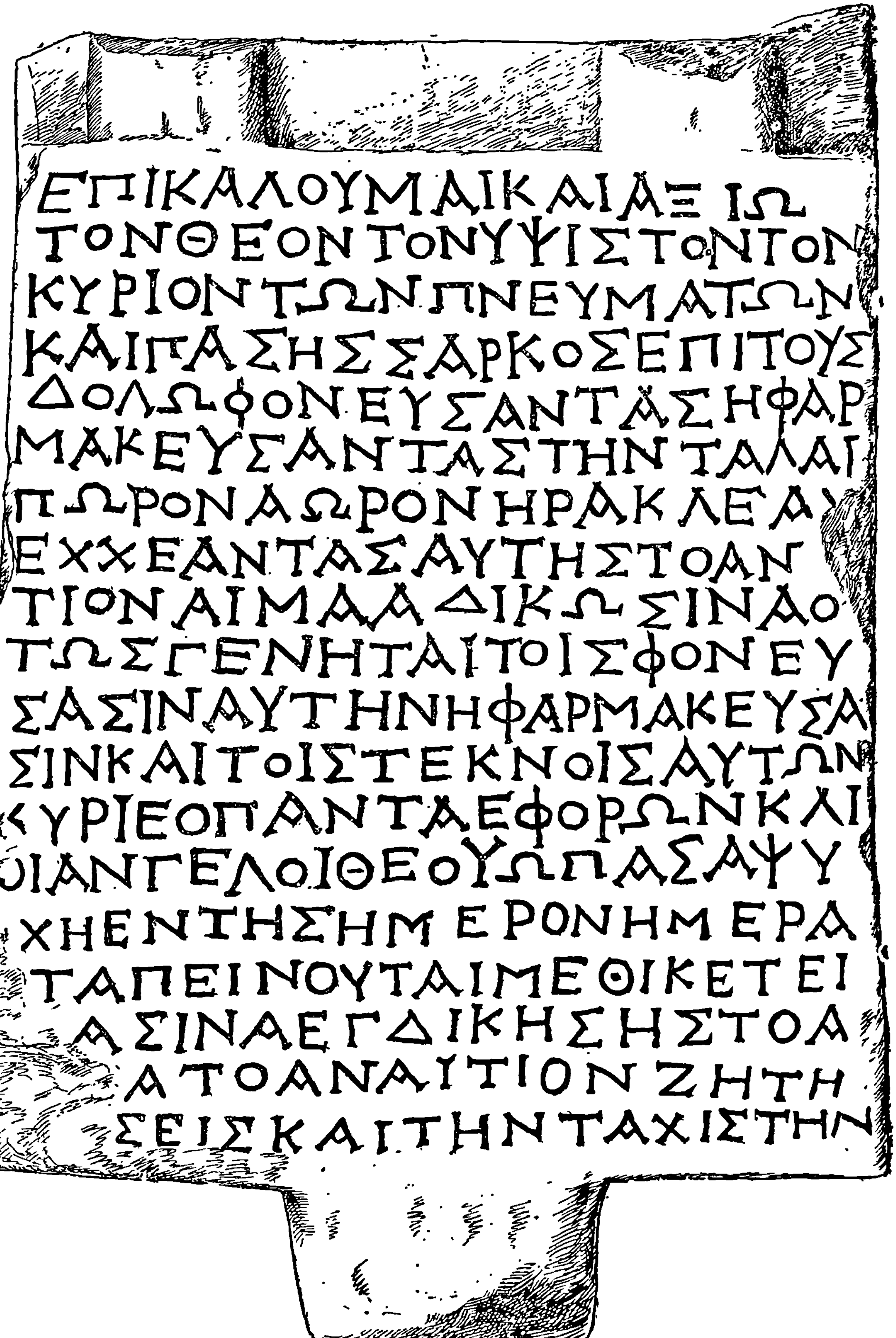
§. I. Proveninţa: Monumentul a făcut parte din colecţiunea generaluluĭ Mavros. Asupra provenienţeĭ sale probabile din insula Rheneia veḑĭ maĭ la vale § VII de sub acest numĕr.

§. II. Natura: Stelă de marmură avênd repeţită pe amêndouĕ feţele o inscripţiune cu aceĭașĭ coprindere. In partea de jos monumentul se termină în forma unuĭ picĭor, pentru ca să se pótă înfige într'un piedestal. Pe una din feţe, cea

No. 93

Faţa anterióră a steleĭ de marmură cu inscripţiunea afurisanieĭ.

No. 93

Fața posterióră a steleĭ de marmură cu inscripțiunea afurisanieĭ.

anterióră, se represintă două palme deschise şi ridicate în sus spre rugăciune, fiind săpate d'asupra inscripţiuneĭ; acum ele sunt frînte la marginea superióră din causa ruptureĭ petriĭ. Pe faţa opusă fuseseră alte două palme de asemenea deschise, carĭ însă aŭ dispărut pênĕ la încheĭeturile mâniĭ, pétra fiind ruptă.

Nălţimea actuală a steleĭ: $0,42^{m}$; nălţimea inscripţiuneĭ de pe faţa anterióră $0,19^{m}$; idem a feţeĭ posterióre: $0,34^{m}$; lăţime $0,31^{m}$; grosime $0,65^{m}$.

§. III. Textul: Inscripţiunea de pe faţa anterióră, săpată cu óre-care îngrijire, ocupă 13 rîndurĭ, ultimul rînd venind pe plinta de jos a monumentuluĭ. Semnul ◡ ce se vede la litera I (a patra literă de la începutul linieĭ a 13-a), deşi făcut cu dalta, dar provine din erórea lapiciduluĭ.

Textul de pe faţa anterióră:

ΕΠΙΚΑΔοΥΜΑΙΚΑΙΑΞΙΩΤοΝΘΕοΝΤοΝ
ΥΨΙΣΤοΝΤοΝΚΥΡΙοΝΤΩΝΠΝΕΥΜΑΤΩΝ
ΚΑΙΠΑΣΗΣΣΑΡΚοΣΕΠΙΤοΥΣΔοΛΩΙΦοΝΕΥ
ΣΑΝΤΑΣΗΦΑΡΜΑΚΕΥΣΑΝΤΑΣΤΗΝΤΑ
ΛΑΙΠΩΡοΝΑΩΡοΝΗΡΑΚΛΕΑΝΕΧΧΕΑΝ
ΤΑΣΑΥΤΗΣΤοΑΝΑΙΤΙοΝΑΙΜΑΑΔΙ
ΚΩΣΙΝΑοΥΤΩΣΓΕΝΗΤΑΙΤοΙΣΦοΝΕΥ
ΣΑΣΙΝΑΥΤΗΝΦΑΡΜΑΚΕΥΣΑΣΙΝΚΑΙ
ΤοΙΣΤΕΚΝοΙΣΑΥΤΩΝΚΥΡΙΕοΠΑΝΤΑΕ
ΦοΡΩΝΚΑΙοΙΑΝΓΕΛοΙΘΕοΥΩΠΑΣΑΨΥ
ΧΗΕΝΤΗΣΗΜΕΡοΝΗΜΕΡΑΙΤΑΠΕΙΝοΥΤΑΙ
ΜΕΘΙΚΕΤΕΙΑΣΙΝΑΕΓΔΙΚΗΣΗΣΤοΑΙΜΑΤοΑ
ΝΑΙΤΙοΝΖΗΤΗΣΕΙΣΚΑΙΤΗΝΤΑΧΙΣΤΗΝ

Pe partea opusă se află aceĭaşĭ inscripţiune săpată cu maĭ puţină îngrijire şi cu litere maĭ marĭ; din acéstă causă textul ocupă aci 19 rîndurĭ şi merge în jos pênĕ la piciorul plăciĭ. Este şi o mică deosebire fără însemnătate: r. 5:

ΔΟΛΩ în loc de ΔΟΛΩΙ. Apoĭ câte-va litere stricate: r. 7 ultima literă N, din cuvêntul ΗΡΑΚΛΕΑΝ; r. 8: literile ΑΙ din cuvêntul ΑΝΑΙΤΙΟΝ; r. 9: litera Υ din ΟΥΤΩΣ; r. 15: litera Ι din ΗΜΕΡΑΙ; r. 17—18: literile ΙΜ din ΑΙΜΑ.

E de observat că în amêndouĕ inscripţiunile litera Ο este maĭ mică de cât restul literilor.

Textul de pe faţa posterióră:

ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΑΙΚΑΙΑΞΙΩ
ΤoΝΘΕoΝΤoΝΥΨΙΣΤoΝΤoΝ
ΚΥΡΙoΝΤΩΝΠΝΕΥΜΑΤΩΝ
ΚΑΙΠΑΣΗΣΣΑΡΚoΣΕΠΙΤoΥΣ
ΔoΛΩΦoΝΕΥΣΑΝΤΑΣΗΦΑΡ
ΜΑΚΕΥΣΑΝΤΑΣΤΗΝΤΑΛΑΙ
ΠΩΡoΝΑΩΡoΝΗΡΑΚΛΕΑ[Ν]
ΕΧΧΕΑΝΤΑΣΑΥΤΗΣΤoΑΝ[ΑΙ]
ΤΙoΝΑΙΜΑΑΔΙΚΩΣΣΙΝΑo[Υ]
ΤΩΣΓΕΝΗΤΑΙΤoΙΣΦoΝΕΥ
ΣΑΣΙΝΑΥΤΗΝΗΦΑΡΜΑΚΕΥΣΑ
ΣΙΝΚΑΙΤoΙΣΤΕΚΝoΙΣΑΥΤΩΝ
ΚΥΡΙΕΟΠΑΝΤΑΕΦoΡΩΝΚΑΙ
ΟΙΑΝΓΕΛoΙΘΕoΥΩΠΑΣΑΨΥ
ΧΗΕΝΤΗΣΗΜΕΡΟΝΗΜΕΡΑ[Ι]
ΤΑΠΕΙΝΟΥΤΑΙΜΕΘΙΚΕΤΕΙ
ΑΣΙΝΑΕΓΔΙΚΗΣΗΣΤoΑ[Ι]
[Μ]ΑΤΟΑΝΑΙΤΙΟΝΖΗΤΗ
ΣΕΙΣΚΑΙΤΗΝΤΑΧΙΣΤΗΝ

§. IV. Literatura: S'a publicat pentru prima·óră de către d. Otto Hirschfeld în *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum, vol. III*, Wien, 1874, p. 43—45 nr. 57. (= *Sitzungsberichte der Wiener Akademie, philos. histor. Cl.* XXXVII, p. 403 n. 57). După aceea

mult regretatul Alex. Odobescu în *Istoria Archeologieĭ*, Bucurescĭ, 1877, pag. 512, a reprodus inscripţiunea de pe faţa anterióră în facsimile şi în transcripţiune. După copia d-luĭ O. Hirschfeld s'a reprodus textul în *Sylloge inscriptionum græcarum* iterum edidit Guilelmus Dittenberger, Lipsiæ 1900 n. 816, pag. 677, şi în fine, facsimilele de pe amêndouĕ feţele inscripţiuneĭ, ce am pus la disposiţiunea d-luĭ dr. Adolf Wilhelm, Secretarul Instituluĭ archeologic din Viena, aŭ fost publicate în *Iahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, band IV, *Beiblatt*, pag. 14, Wien, 1901.

2. 5; HPAKΛEIAN = Ἡρακλείαν *Hirschfeld.* Trăsura ce se vede după E este sgărietură, iar nu o literă săpată cu dalta.

§ V. Lectura: Textul inscripţiuneĭ ambelor feţe fiind acelaş, transcriem numaĭ pe cel de pe faţa anterióră:

Ἐπικαλοῦμαι καὶ ἀξιῶ τὸν θεὸν τὸν
ὕψιστον, τὸν κύριον τῶν πνευμάτων
καὶ πάσης σαρκός, ἐπὶ τοὺς δόλωι φονεύ-
σαντας ἢ φαρμακεύσαντας τὴν τα-
λαίπωρον ἄωρον Ἡράκλεαν, ἐχχέαν-
τας αὐτῆς τὸ ἀναίτιον αἷμα ἀδί-
κως, ἵνα οὕτως γένηται τοῖς φονεύ-
σασιν αὐτὴν ἢ φαρμακεύσασιν καὶ
τοῖς τέκνοις αὐτῶν, κύριε ὁ πάντα ἐ-
φορῶν καὶ οἱ ἄνγελοι θεοῦ, ᾧ πᾶσα ψυ-
χὴ ἐν τῇ σήμερον ἡμέραι ταπεινοῦται
μεθ' ἱκετείας, ἵνα ἐγδικήσῃς το αἷμα τὸ ἀ-
ναίτιον ζητήσεις καὶ τὴν ταχίστην.

Traducere: Chiăm întru ajutor şi implor pre Dumneḑeŭ cel pré-înalt, pre stăpînul spiritelor şi al orĭ-căruĭ trup, în contra acelora carĭ prin vicleşug aŭ ucis or aŭ otrăvit pe nenorocita Heraclea prematur, vĕrsând cu nedreptate al eĭ sânge nevinovat, pentru ca tot aşa să se întîmple ucigaşilor

eĭ saŭ otrăvitorilor şi copiilor lor. O Dómne! tu carele tóte le veḍĭ şi voĭ ângerĭ aĭ luĭ Dumneḍeŭ la care orĭ-ce suflet în ḍioa de astă-ḍĭ cu rugăcĭune se umilesce, căutaţĭ a rĕsbuna sângele cel nevinovat şi cât maĭ curênd [1].

§. VI. Epoca: D-l Otto Hirschfeld, şi după dînsul rĕposatul Odobescu şi d. Dittenberger, întemeiându-se pare-se maĭ mult pre conţinutul şi limba inscripţiuneĭ, de cât pe forma literilor, atribue monumentuluĭ o dată posterióră ereĭ creştine. Primul o consideră că nu póte fi maĭ vechĭă de cât secolul al II-lea după Christos; d. Dittenberger, o aşéză în primul secol după Christos, [2]) pe când după regretatul Odobescu ea ar fi chiar din secolul al VI-lea al ereĭ nóstre [3]). Forma literilor însă par maĭ mult a vorbi pentru secolul al II-lea saŭ primele deceniĭ ale secoluluĭ I-iŭ înainte de Christos.

§. VII. Observaţiunĭ: Inainte de a explica conţinutul curióseĭ inscripţiunĭ bucurescene şi de a determina categoria monumentelor din care face parte, cată să vorbim de o altă

[1]) Frasa finală a textuluĭ grecesc ἵνα ἐγδικήσῃς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον ζητήσῃς καὶ τὴν ταχίστην este de sigur confusă, din causa verbuluĭ ζητήσεις, care nu numaĭ că este scris rĕŭ în loc de ζητήσῃς, dar nu se găsesce nicĭ la locul sĕŭ potrivit. D-l Dittenberger (op. cit. p. 677 notă), presupune cu multă probabilitate, că în conceptul inscripţiuneĭ frasa trebuia să sune ast-fel: ἵνα ζητήσῃς τὸ ἀναίτιον αἷμα καὶ ἐγδικήσῃς τὴν ταχίστην; dar lapicidul din eróre, de la ἵνα a sărit tocmaĭ la ἐγδικήσῃς, şi odată ce a apucat să sape verbul ἐγδικήσῃς în locul verbuluĭ ζητήσῃς, a mers maĭ departe cu reproducerea textuluĭ întroducênd pe ζητήσεις (în loc de ζητήσῃς) la un loc nepotrivit înainte de καὶ τὴν ταχίστην. In traducere, dacă adoptăm corecţiunea propusă de d. Dittenberger, am avé: «căutaţĭ sângele cel nevinovat şi rĕsbunaţi-l cât maĭ curênd.» In orĭ-ce cas sensul este de a face să se descopere vinovatul şi de a rĕsbuna pe victima sa. In inscripţiunea din museul naţional din Athena, care conţine acelaş text ca al celeĭ din Bucurescĭ, cu schimbarea numaĭ a numeluĭ feteĭ omorîte (veḍĭ maĭ departe §. VII de sub acest numĕr) lipsesce verbul ζητήσεις, proposiţiunea finală avênd numaĭ un verb: ἵνα ἐγδικήσῃς τὸ αἷμα ἀναίτιον καὶ τὴν ταχίστην, adică «rĕsbunaţĭ sângele nevinovat cât maĭ curênd.

[2]) Dittenberger, op. cit. p 677: Iam quoniam omne scripturæ genus eum primo p. Chr. n. sæculo vindicat.....

[3]) Al. Odobescu, *Istoria Archeologieĭ*, Bucur. 1877 p. 513.

inscripţiune păstrătóre astă-ḑĭ în Museul naţional din Athena şi care stă în legătura cea maĭ strînsă cu monumentul din Bucurescĭ.

Pe la începutul secoluluĭ trecut un architect francez, A. Blouet, cercetând monumentele antice ale Elladeĭ, a găsit şi desemnat la Myconi o stelă funerară pe care a publicat-o în volumul al III-lea din *Expédition de Morée*, tabela a 13-a fig. 1, cu următórea observaţiune (pag. 7): «Stelă funerară de marmură găsită în Delos cea mare, unde sunt mormintele Delienilor. Acéstă stelă a fost dessinată la Myconi. Philippe Le Bas în comentariul ce face acesteĭ inscripţiunĭ [1]) ḑice că, deşi cele maĭ multe notiţe ce însoţesc copiile ce ĭ-aŭ fost date arată Delos ca locul unde s'ar fi găsit inscripţiunea, totuşĭ, după indicaţiunea d-luĭ Blouet, dînsul rînduesce acéstă inscripţiune printre cele aflate în insula Rheneia. Cuvîntul principal este că acest monument epigrafic fiind după părerea sa din epoca creştină, este probabil că obiceiul de a se îngropa morţiĭ din Delos în insula Rheneia, a trebuit să se păstreze şi în urma introducereĭ creştinismuluĭ în Cyclade. Acéstă mĕsură fusese încă de la început luată din motive de salubritate, căcĭ Delos, cu tótă mica sa întindere, avé o populaţiune pré numerósă compusă maĭ ales din streiniĭ, pe care-ĭ chemà acolo religiunea şi încă şi maĭ mult comerciul, în urma derîmăreĭ Corinthuluĭ cu deosebire.

Stela din Rheneia, aḑĭ în Museul din Atena.

Lăsând de o cam-dată la o parte părerea despre originea creştină a inscripţiuneĭ, argumentarea învĕţatuluĭ francez asupra provenienţeĭ monumentuluĭ din insula Rheneia, vechiul cimitir al învecinateĭ Delos, rĕmâne în picióre.

[1]) In apendice la Blouet, op. cit. III pag. 41 n. 7. Cf. *Inscriptions recueillis en Grèce* par Ph. Le Bas V p. 185, 269 — *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure* fait par ordre du gouvernement français pendant les années 1843 et 1844 par Philippe Le Bas et H. W. Waddington, vol. II, partie IV-e, *Iles*, numărul 2054.

Cele treĭ copiĭ ce avé la îndemână după acéstă inscripţiune deosebindu se fórte mult între ele, Philippe le Bas le reproduce pe câte-şĭ trele, luând de normă următorul text, pe care îl restitue cum se vede maĭ la vale:

Textul inscripţiuneĭ:

ΑΛΟ. . . . .
ΣΤΟ. . . . . ΓΛ . . Α . . . . .
ΑΙΤ . . . . ΕΠΙΤΟΥΣ
ΦΟ . . . . ΗΦΑΡΜΑΚΕΥΣΑΝ
ΤΑ . . . . ΙΩΡΟΝΑΩΡΟΝΜΑΡ
ΟΙ . . . . ΑΣΑΥΤΗΣΤΟΑΝΑΙΤΙ
ΟΝΑΙΜ . . . . . ΙΝΑΟΥΤΩΣΓΕΝΗΤΑΙ
ΤΟΙΣΦΟ . . . ΣΙΝΑΥΤΗΝΗΦΑΡΜΑΚΕΥ
ΣΑΣΙΝΚ . . . . ΕΚΝΟΙΣΑΥΤΩΝΚΥΡΙΕ
ΟΠΑΝΤΑΙ . . ΩΝΚΑΙΟΙΑΓΓΕΛΟΙΘΕΟΥΩ
ΠΑΣΑΨΥΧΗΕΝΤΗΣΗΜΕΡΟΝΗΜΕΡΑΙΤΑ
ΠΕΙΝΟΥΤΑΙΜΕΘΙΚΕΤΕΙΑΣΙΝΑΕΓΔΙΚΗΣΗΙ
ΤΟΑΙΜΑΤΟΑΝΑΙΤΙΟΝΚΑΙΤΗΝΤΑΧΙΣΤΗΝ

Restituirea inscripţiuneĭ:

. . . .
. . . . αἱ]ἀρ-
αὶ]τῶν ἁγίων πατέρων] ἐπὶ τους
φο[νεύσαντας κρυφίως] ἢ φαρμακεύσαν-
[τας τὴνδε τὴν εὔ]ωρον ἄωρον μάρ[τὺρ-
ο[ν ἤ καὶ ἐκχέαντ]ας αὐτῆς τὸ ἀναίτι-
ον αἷμ[α καὶ ἀνάθεμ]α οὕτως γένηται
τοῖς φο[νεύσα]σιν αὐτὴν ἤ φαρμακεύ-
σασιν [καὶ τοις τ]έκνοις αὐτῶν, κύριε
ὁ πάντα [δημιουργ]ῶν καὶ οἱ ἄγγελοι θεοῦ, ῷ
πᾶσα ψυχὴ, ἐν τῇ σήμερον ἡμέρα, τα-
πεινοῦται με[θ᾽]ἱκετείας. ἵνα ἐκδικήσῃ
τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον καὶ τὴν ταχίστη[ν].

Traducerea inscripţiuneĭ:

«Fie ca blestemele pronunţate de către sfinţiĭ părinţĭ să cadă asupra acelora carĭ pe furiş aŭ dat mórtea saŭ carĭ aŭ otrăvit-o, pe acéstă victimă aşa de tînĕră şi aşa de frumósă, pré de timpuriŭ răpită iubireĭ nóstre, saŭ carĭ aŭ vĕrsat sângele eĭ nevinovat. Da, anathemă asupra ucigaşilor eĭ, asupra otrăvitorilor eĭ, anatheme asupra copiilor lor. Dómne, creator al tutulor lucrurilor, şi voĭ îngerĭ aĭ luĭ Dumneḑeŭ, înaintea căruĭa, în acéstă ḑi, orĭ-ce suflet se umilesce rugător, pentru ca să rĕsbune fără întârḑiere sângele nevinovăţieĭ».

Astfel, după Philippe Le Bas, stela acésta frumósă fusese pusă ca să acopere un cenotaf închinat uneĭ tinere fete care perise şi căreĭa familia ĭĭ adusese ultimele onorurĭ fără a cunósce felul morţiĭ eĭ. Dênsul credé că numele victimeĭ trebue să fi fost în primele douĕ liniĭ, ce nu le putuse restitui.

In fine învĕţatul francez, după ce apropie acéstă imprecaţiune de cele obicĭnuite în evul-meḑiŭ, fie în ritualele Bisericeĭ (formule de excomunicaţiune), fie la finele manuscriptelor (anathemele copiştilor contra celora carĭ ar fura manuscriptele), ajunge la conclusiunea următóre: «Deşi caracterele acesteĭ inscripţiunĭ sunt de o formă destul de frumósă, nu se póte câtuşĭ de puţin, cred, comparând-o cu imprecaţiunile de carĭ vorbiĭ maĭ sus, să-ĭ atribuim o epocă maĭ depărtată de cât secolul al XI saŭ al XII al ereĭ nóstre».

O asemenea datare pĕcătuesce cu cel puţin douĕ-spre-ḑece secole, inscripţiunea fiind, cum vom arĕta maĭ departe, din secolul al doilea saŭ cel maĭ curênd din primele deceniĭ ale seculuĭ ântêiŭ înaintea nasceriĭ luĭ Christos.

Restituirea inscripţiuneĭ de asemenea nu este esactă; pentru acésta însă n'am puté aduce o imputare întemeiată învĕţatuluĭ francez, care nu avé cunoscinţă de inscripţiunea nóstră bucurescénă, cu al căreĭa ajutor numaĭ, lacunele textuluĭ de la Rheneia pot fi cu siguranţă înplinite.

Dar până a ne ocupa de acéstă restituire, să urmărim sórta monumentuluĭ epigrafic în cestiune.

Găsit la Rheneia, el a fost dus la Mykonos, unde îl copiâ Blouet, de la Mykonos fu transportat în museul din Aegina, unde l'a vĕḑut învĕţatul grec Pittakis şi l'a reprodus în facsimile în 'Εφημερὶς ἀρχαιολογική 515; de la Aegina în fine el a nemerit în museul naţional din Athena [1]), unde îl regăsi acum în urmă d. Adolf Wilhelm şi 'l publicâ după o fotografie [2]).

Este o stelă de marmură albă, sus cu un fronton, jos cu un piciŏr pentru a fi înfiptă într'un piedestal. Atât partea superióră, cît şi cea despre stînga, sunt rĕŭ stricate. Totuşĭ se póte observà d'asupra inscripţiuneĭ urmele a douĕ palme tot aşa deschise şi înălţate în sus, ca şi cele de pe stela bucurescénă.

Monumentul mĕsóră aḑĭ $0{\cdot}56^m$ înălţime: $0{\cdot}31^m$ pênă la 0·33 lăţime, şi $0{\cdot}09^m$ grosime. El pórtă inscripţiunea numaĭ pe o faţă.

Asupra epoceĭ inscripţiuneĭ d. Adolf Wilhelm ne spune că dd. Th. Homolle, P. Wolters, F. baron Hiller v. Gärtringen, fiind rugaţĭ de a examina pĭatra din punctul de vedere al scrisoriĭ, aceştĭ învĕţaţĭ şi distinşĭ epigrafiştĭ s'aŭ pronunţat, cu toţiĭ, înainte de a fi luat cunoscinţă de conţinutul textuluĭ, — pentru secolul al II-lea înainte de Christ; acésta firesce nu exclude şi posibilitatea datăriĭ din primele deceniĭ ale secoluluĭ următor, în orĭ-ce cas însă nu după jefuirea Delosuluĭ din a. 88 a. Chr. şi derimarea luĭ. Acéstă părere o adoptă şi d. Wilhelm, şi nu cred că s'ar puté opune ceva serios în contra-ĭ.

Noĭ reproducem inscripţiunea în cestiune după un excellent estampagiŭ datorit amabilităţeĭ d-luĭ Sklias, direc-

[1]) A se vedé Fränkel, *Epigraphisches aus Aegina* p. 8, despre sórta petrelor din Museul de la Aegina şi transportarea celor din Rheneia la Mykonos, Sira şi Aegina.

[2]) *Iahreshefte des oesterreichischen archäologischen Institutes in Wien*, V. *Beiblatt* pag. 11.

torul Muzeuluĭ Național din Athena, și a d-luĭ profesor Divuniotis:

Sferă funerară din Athena.

Textul:

Α ΛΟΑ . . . .
/ΣΤΟΙ . . . . ΙΩΝ . . . . .
ΑΙΠΑΣ. . . . ΣΕΠΙΤΟΥΣΔ . .
ΦΟΝ . . . . ΣΗΦΑΡΜΑΚΕΥΣΑΝ
ΤΑ . . . . . ΙΠΩΡΟΝΑΩΡΟΝΜΑΡ
ΘΙΝ . . . ΤΑΣΑΥΤΗΣΤΟΑΝΑΙΤΙ
ΟΝ ΑΙΜ . . ΣΝΑΟΥΤΩΣΓΕΝΗΤΑΙ
ΤΟΙΣΦΘΝ. . ΣΙΝΑΥΤΗΝΗΦΑΡΜΑΚΕΥ
ΣΑΣΙΝΚΑΙ. . ΣΤΕΚΝΟΙΣΑΥΤΩΝΚΥΡΙΕ
ΟΠΑΝΤΑΕ. ΟΡΩΝΚΑΙΟΙΑΝΤΕΛΟΙΘΕΟΥΩΙ
ΠΑΣΑΨΥΧ ΗΕΝΤΗΣΗΜΕΡΟΝΙΜΕΡΑΙΤΑ
ΠΕΙΝΟΥΤΑΙΜΕΘΙΚΕΤΕΙΑΣΙΝΑΕΓΔΙΚΗΣΗΣ
ΤΟΑΙΜΑΤΟΑΝΑΙΤΙΟΝΚΑΙΤΗΝΤΑΧΙΣΤΗ/

Iată cum textul acesta se completéză și se citesce cu ajutorul celuĭ bucurescén:

Ἐπικ]αλου[μαι καὶ ἀξιῶ τὸν θεὸν τὸν ὕ-
ψ]ιστον [τὸν κύριον] τῶν [πνευμάτων
κ]αὶ πάσ[ης σαρκό]ς, ἐπὶ τοὺς δ[όλωι
φον[εύσαντα[ς ἢ φαρμκεύσαν-
τα[ς τὴν ταλα]ίπωρον ἄωρον Μαρ-
θίν[ην ἐχχέας]τας αὐτῆς τὸ ἀναίτι-
ον αἶμ[α ἀδίκω]ς, (ἵ)να οὕτως γένηται
τοῖς φον[εύσα]σιν αὐτὴν ἢ φαρμακεύ-
σασιν καὶ [τοῖ]ς τέκνοις αὐτῶν, κύριε
ὁ πάντα ἐ[φ]ορῶν καὶ οἱ ἄνγελοι θεοῦ, ὧι
πᾶσα ψυχὴ ἐν τῇ σήμερον ἡμέραι τα-
πεινοῦται μεθ' ἰκετείας, ἵνα ἐκδικήσῃς
τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον καὶ τὴν ταχίστη[ν.

Comparațiune între stela atheniană și cea bucurescénă.

Din comparațiunea acestuĭ text cu cel bucurescén resultă că amêndouĕ sunt cu totul identice, deosebindu-se numaĭ în douĕ puncte: ântêiŭ, textul bucurescén conține invocațiunea cominatorie contra ucigașilor tinereĭ *Heraclea,* pe când cel athenian îndréptă blestemul înpotriva omorîtorilor tinereĭ *Marthine;* al doilea, în partea finală textul bucurescén este confus din causa eroriĭ lapicidului, care a pus verbul ζητήσεις la un loc nepotrivit și fără legătură cu ce precede saŭ urméză. Ast-fel în loc de ἵνα ἐγδικήσῃς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον ζητήσεις καὶ τὴν ταχίστην, cum se citesce în inscripțiune, trebuia să sape: ἵνα ζ η τ ή σ ῃ ς τὸ ἀναίτιον αἷμα καὶ ἐ γ δ ι κ ή σ ῃ ς τὴν ταχίστην [1]). In inscripțiunea atheniană din contră, lipsesce verbul ζητήσεις și proposițiunea are numaĭ un singur verb: ἵνα ἐγδικήσῃς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον καὶ τὴν ταχίστην.

Afară de aceste deosebirĭ: amêndouĕ cărțile de blestem se potrivesc din cuvênt în cuvênt. Amêndouĕ sunt săpate pe marmură albă, cu caractere din aceeașĭ epocă, — cele de pe stela bucurescénă însă ceva maĭ puțin îngrijite; amêndouĕ aŭ aceĭașĭ formă, aprópe aceléșĭ dimensiunĭ (— cea din

[1]) Vedĭ înapoĭ pag. 440 nota 1 de unde provine acéstă eróre a lapicidułuĭ.

Bucurescĭ în starea actuală e ceva maĭ mică, dar nu e esclusă posibilitatea de a se fi terminat sus printr'un fronton, ca şi cea din Athena —), acelaş numĕr de rînduri (13 pe stela atheniană şi tot 13 pe faţa anterióră a celeĭ bucurescene); maĭ departe, prin suportul de jos de la fie-care se constată că ambele eraŭ destinate să fie înfipte într'un piedestal şi să fie expuse la capete de morminte, spre a puté fi citite de trecĕtorĭ; amêndouĕ în fine purtaŭ săpate pe dênsele câte o pereche de palme deschise şi înălţate în sus ca semn de rugă.

Identitatea lor în conţinut, în felul scrisoriĭ, în aspectul esterior, în forma şi întocmirea lor în genere, nu e de mirare décă a făcut pe un învĕţat ca W. Dittenberger [1]) ca să confunde ambele monumente într'unul singur şi să emită curiósa părere că inscripţiunea din Bucurescĭ, publicată pentru prima óră de d. Otto Hirschfeld, n'ar fi decât inscripţiunea vĕḑută de Pittakis la Aegina, adusă la Athena, şi publicată în 'Εφημερὶς ἀρχαιολογική, 515 şi în colecţiunea luĭ Le Bas (Iles nr. 2054).

Acésta negreşit este o curată eróre, dar ceea-ce ni se pare cĭudat este faptul, că dintr'însa d-l Adolph Wilhelm creĭază un merit pentru epigrafistul german care «a arĕtat raportul dintre stela din Athena şi cea din Bucurescĭ [2])».

Dacă este într'acésta vre-un merit, décă meritul trebue cuĭ-va de recunoscut, apoĭ negreşit acesta se cuvine cu tot dreptul regretatuluĭ nostru coleg şi amic Al. Odobescu. Acest învĕţat încă din anul 1877, publicând *Istoria Archeologieĭ*, pusese în comparaţiune, ĭar nu confundase, cele douĕ monumente. El ḑice: «Pe la începutul acestuĭ secol, un

[1]) *Sylloge inscriptionum graecarum* iterum edidit Guilelmus Dittenberger, II p. 667: Ubi inventus sit lapis non constat; fuit quondam Aeginae in museo, unde translatus est Athenas in stoam Hadriani. Illinc nescio quo pacto Bukarestum in museum pervenerit, ubi etiamnunc exstat. Edd. Pittakis Eph. 515. Lebas Inscr. II 2054. Omnium accuratissime O. Hirschfeld Sitzungsberichte der K. Akademie der Wissensch. zu Wien LXXVII (1874 IV—VII) p. 403 n. 57».

[2]) A. Wilhelm op. cit. p. 12: «Für die Stele in Athen, deren Beziehung zu dem Bukarester Denkmal aufgezeigt zu haben Dittenbergers Verdienst ist».

arhitect francez, Blouet, explorând monumentele Elladeĭ, a dat, la Myconi, peste o mică stelă funerară, purtând pe dînsa o inscripţiune, în multe locurĭ ştirbită, care se cunoscea însă a fi dintr'o epocă creştină; ea provenea din insula Rhenea, vechiŭ cimiteriŭ al învecinateĭ Delos. O inscripţiune cu aceĭaşĭ coprindere, dar completă şi repeţită pe ambele feţe ale petreĭ, o găsim pe şi maĭ-mica nóstră stelă din Bucurescĭ [1])». Şi ceva maĭ departe, meritosul archeolog adăogà: «Am audit punêndu-se în suspiciune autenticitatea acestuĭ monument. Nu sciŭ să fie pentru acésta un alt argument de invocat, de cât marea luĭ asemuire, în styl şi coprins, cu stela din insula Rhenea; dar pornind pe aşa cale, mĕ tem c'ar trebui să dăruim pe falsarĭ cu maĭ mult de jumĕtate din monumentele epigrafice existenţĭ adĭ prin musee, şi tot de odată să închipuim că stylul lapidar al antichităţiĭ, compus maĭ cu totul din formule fórte puţin variabilĭ, a fost cu mult maĭ capricios de cum ni-l dovedesc monumentele ce sunt saŭ se daŭ de vechĭ.» [2])

Formule de blestem în inscripţiĭ şi documente.

Vine acum întrebarea cum trebue să ne explicăm acéstă izbitóre asemuire dintre cele douĕ monumente: Avem óre înaintea nóstră una din acele formule de blestem obicĭnuite în casurĭ analoge, când era vorba de a se cere rĕsbunarea divină contra unuĭ ucigaş necunoscut carele prin viclenie omorîse saŭ otrăvise pe o persónă tînĕră? Repetarea aceleĭaşĭ formule, independent de locul şi de timpul unde, când, de cine şi pentru cine se repetă, să nu fi avut aceĭaşĭ putere magică, în credinţele superstiţióse ale antichităţiĭ, ca descântecele, bunióră, ale nóstre, ce se repetă întocmaĭ fără altă schimbare de cât a numeluĭ persóneĭ pentru care se descântă? Neîndoios că posibilitatea întrebuinţăriĭ acelorașĭ formule nu este apriori esclusă.

Asemenea formule objurgatoriĭ saŭ de afurisaniĭ le ve-

1) *Istoria Archeologieĭ*, Bucur. 1877 p. 511.
2) Idem p. 513—514.

dem obicinuindu se în Occident, în cursul evuluĭ-mediŭ [1], iar în Orient și în țara nóstră până în timpiĭ maĭ dincóce,

[1]) Le Bas, în Blouet, *Expédition de Morée*, t. III, nr. 72 citéză câte-va exemple: Baluze (Capit. reg. franc. t. II, p. 677 și urm.) dă două formule de excomunicare bisericéscă de la finele secoluluĭ al X-lea, unde se chiamă asupra vinovatuluĭ blestemul luĭ Dumnedeŭ și al îngerilor; o alta, p. 675 și 676, unde el este osîndit să aibă în iad, sórta trădătoruluĭ Iuda: «Hunc divino zelo accensi, cum *Iuda Domini* proditore, æterna punitione sub anathematis vinculo, nisi resipuerit, in inferno damnatum contradimus». Le Bas citéză și câte-va exemple din inscripțiunĭ: Fabretti, *Inscr. antiq.* p. 110 și 111:

male pereat insepultus
iaceat. non resurgat
cum Iuda partem habeat
Si quis sepulchrum hunc
violaverit

O alta:

Locus serini subd. reg
quem. comparavit ab is
peciosa. abba contu
ta congregatione
sua. si quis autem lo
cum istum biolare
rit partem abeat c
um Iuda traditior (sic)
em dñi nostri Ihu
Xri. Amen

O a treia din a. 1131:

quis heorum nostram vult frangere
Societatem de omni honore atque dignitate.
domino volente cum suis sequacit.
Sit eiectus. et insuper cum Iuda et
Caypha atque Pylato habeat portionem;
idem turpissimam sustineat mortem ut
Galelonem qui suos tradidit socios et
non eius sit memoria sed in asella
retrorsum sedeat et caudam in manu teneat.

Le Bas, pentru obiceiul ca osânditul să fie plimbat pe măgar cu fața întórsă spre códa animaluluĭ, citéză pe Zonaras *Annal.* XV, 7, și pe Cantacuzen, Hist. lib. III, c. 29.

prin chrisóvele domnescĭ [1]), prin cărţile de blestem ale mitropoliţilor [2]) şi Patriarchilor, pre cărţĭ şi pre manuscrise [3]).

Nu ar trebui óre să admitem că în casul de faţă, una şi aceïaşĭ credinţă superstiţiósă, într'un cas cu totul identic, cum ar fi omorîrea saŭ otrăvirea a douĕ tinere fete în locurĭ şi timpurĭ diferite, să-şĭ fi găsit acelaş mod de expresiune, întrebuinţând una şi aceïaşĭ formulă consacrată spre a chema rĕsbunarea divină asupra ucigaşilor?

Lucrul, ḑicem încă o dată, că este posibil, dar împrejurările în care se presintă casul ce ne preocupă nu pot fi îndestulător explicate prin acea posibilitate.

Intr'adevĕr, ïată douĕ monumente săpate cu texturĭ desăvîrşit identice, cu aceléşĭ caractere de scrisóre, cu acelésĭ mânĭ rugătóre înălţate în sus, pe acelaşĭ material şi în acelaş mod expuse; proveninţa unuïa e cunoscută cu cer-

[1]) Iată formula de blestem obicĭnuită prin chrisóvele domnescĭ: «Iar de nu va cinsti, nicĭ va înnoi şi nicĭ va întări acest hrisov al Domnieĭ-mele, ci îl va călca şi îl va rupe şi îl va ruşina, acela să fie blestemat şi anatemat şi afurisit de 318 sfinţĭ părinţı ceĭ de la Nicheia, şi să aĭbă parte cu Iuda şi cu Aria, şi cu alţĭ necredincioşĭ Iudeĭ ceĭ ce aŭ strigat asupra sângeluĭ Domnuluĭ Dumneḑeuluĭ şi mântuitoruluĭ nostru Isus Hristos, şi aŭ ḑis: Ia-l, ia-l, şi răsticneşte-l pe el, şi sângele luĭ asupra lor şi asupra copiilor lor. ceïa ce este şi va fi în vecĭ, amin . In chrisovul luĭ Nicolae Pătraşcu Vodă din 1602 (Thesaur de monumente istorice, ed. Papiŭ, I p. 386) formula sună ast-fel: «ïar cariĭ se vor nevoi şi se vor ispiti a surpa şi a strica mila s(ve)ti besérece şi poména aceasta a nostră ce am faptu noi de bună voia nostră, au va fi domnu, au vlădică, au boiari, au megiiaşi, au om sărac, pre acela să-l strice şi să-l surpe Dumneḑeu, şi să-l dezrădăcinésca de pre pământu, şi pre el şi pre fecĭoriĭ luĭ şi pre toată ruda luĭ, şi să-ĭ stea pârâşĭ înaintea luĭ Dumneḑeu Précista şi s(ve)ti Nicolae şi rugăcĭunea aceştiĭ sfinte besérecĭ; şi în cest veac şi în cela ce va să fie, şi să fie trăclet şi afurisit ântêiŭ de sfântaa Troiţă şi de cinstita crucea lu H(risto)s, şi de sfinţiĭ bezsplătnici (ceĭ fără de argint) şi de sfinţiĭ proroci şi de sfinţiĭ apostoli şi mucenici s(ve)tiitelni şi pr(e)pod(o)bnici şi de toţĭ pravednicïĭ şĭ de noĭ păcătoşiĭ, şi să-ĭ fie partea ca a luĭ Daftan şi Avirom, şi a fecĭorilor luĭ Corei şi întru în loc cu Iuda şi cu Ariïa, cu Ana şi cu Caiafa».

[2]) Cărţile de blestem a jucat un rol fórte însemnat în vechïa nóstră legislaţiune maĭ cu sémă în procesele pentru proprietate. Cum se proceda la citirea acestor cărţĭ şi se presta jurămîntul cel mare, putem vedé din chrisovul luĭ Mateiŭ Basarab pentru desrobirea mănăstirilor închinate.

[3]) Formulele de blestem obicĭnuite în chrisóve ne întîmpină şi în anatemele scrise de copiştiĭ saŭ posesoriĭ manuscriptelor dăruite la mănăstirĭ saŭ bisericĭ, contra acelora carĭ ar îndrăzni să le fure saŭ să le înstreineze.

titudine; este insula Rheneia [1]) din vecinătatea Delosuluĭ; despre monumentul cel-alt, se scie atât numaĭ că provine din colecţiunea Generaluluĭ N. Mavros. Acest bine-cuvêntat donator însă îşĭ alcătuise o bună parte a colecţiunilor sale din obiecte şi monumente adunate din Grecia continentală şi insulară.

Stela bucurescénă probabil provine din insula Rheneia.

De şi colecţiunea n'a fost predată în 1865 Museuluĭ naţional de Antichităţĭ după un catalog saŭ inventar, dar trecerea obiectelor în inventarul general al Museuluĭ s'a făcut sub îngrijirea generosuluĭ donator, care era presidentul Comitetuluĭ archeologic. In acest inventar nu figurézǎ stela funerară a Heracleiĭ, cum nu figurézǎ nicĭ-una din numerósele petre cu inscripţiunĭ şi bucăţile maĭ marĭ sculpturale din colecţiunea Mavros; bucăţile maĭ micĭ însă: statuete de marmură saŭ de bronz, basreliefurĭ, busturĭ, vase, etc., obiecte mărunte, sunt trecute în inventar, cu indicaţiunea pentru multe din ele a loculuĭ aflăriĭ. Aşa despre un fragment de marmură, un picior, se dice în inventar c'a fost aflat la Zimnicea în a. 1833 (la nr. 65).

Următórele obiecte sculpturalĭ sunt indicate ca provenind din Grecia: 1) Marmură represintând un mic mormênt antic cu o figură d'asupra dormind, găsit la insula Tenos în a. 1839 (nr. 44 din inventarul general); 2) Fragment de statuetă de marmură: postamentul şi piciórele de la glesne în jos, găsit la Athena (nr. 59 inventar); 3) Idem partea inferiórǎ a unuĭ grup de figurĭ, aflat tot la Athena (nr. 103 invent.). E de observat că pe fragmentele nr. 2 şi 3 se află scris cu cernélă, probabil chiar de generalul Mavros: «Αθηνες 1842 Mavros»; 4) Fragment architectonic de mar-

[1]) Incercarea d-luĭ Dittenberger (op. cit. pag. 677) de a revendica piatra pentru insula Thera sub cuvînt că maĭ cu sémă în acéstă insulă religiunea creştină s'a rĕspândit maĭ de timpuriŭ de cât aiurea, este cu totul nefundată, pe motivul maĭ întêiŭ, că ceĭ carĭ aŭ publicat inscripţiunea indică insula Rheneia ca locul de provenienţă; al doilea că, precum s'a arătat deja maĭ sus, acéstă inscripţiune, ca şi cea bucurescénă, datézǎ din secolul al II-iea saŭ începutul primuluĭ secol *înainte* de Christos, epocă care, după cum se va arĕta maĭ la vale, nu este în contradicere cu conţinutul celor douĕ inscripţiunĭ.

mură cu inscripţiunea EPEXΘΕΙΟΝ (nr. 101 invent.); 5. 6. 7). O tavă, un blid şi o fiolă de marmură, origina lor de la Athena (nr. 107, 108, 109 din invent. general).

Prin urmare nu este, precum vedem, câtuşĭ de puţin exclusă posibilitatea, ca şi mica stelă funerară a Heracleiĭ, uşor de transportat prin dimensiunile eĭ, să se fi dobândit de generalul Mavros într'una din călătoriile luĭ în Ellada, în 1839, în 1842 saŭ cine scie póte într'alt an. Şi atuncĭ părerea că cele două inscripţiunĭ cominatorie ar proveni dintr'unul şi acelaş loc şi ar data dintr'acelaş timp, capătă pentru sine seriósă consistenţă. Precum anathema contra ucigaşilor Marthineĭ s'a publicat de la Rheneia la Mykonos, apoĭ de aci la Aegina pênĕ ce a ajuns în definitiv la Athena, de ce să nu admitem că şi anathema contra asasinilor Heracleiĭ provine tot din Rheneia şi că a făcut o călătorie şi maĭ lungă pênĕ la Bucurescĭ?

O asemenea consecinţă a şi fost dedusă de către d. Adolf Wilhelm, căruĭa în vara anuluĭ 1900 trimiţêndu-ĭ facsimile după inscripţiunea din museul nostru naţional, ĭĭ atrăgém atenţiunea că între textul acesteĭ inscripţiunĭ şi textul aceleĭa din museul Athenian nu există de cât: deosebirea numeluĭ persóneĭ omorîte (copia din Le Bas nu-mĭ permité a completa numele de Marthina, ci pe acela de *Markiana)*, şi lipsa verbuluĭ ζητήσεις în textul de la Athena. Tot de-odată ĭĭ puném întrebarea, décă cele două inscripţiunĭ sunt din aceĭaşĭ epocă, dacă se póte sci ce a devenit inscripţiunea de la Rheneia. D. Wilhelm printr'o scrisóre din Athena, cu data de 7 Aug. 1900, mĕ însciinţéză că pétra de la Rheneia a fost regăsită de d-sa în colecţiunea epigrafică a Museuluĭ Naţional din Athena, unde se află, ca şi alte multe alte petre, fără vre-o indicaţiune asupra provenienţeĭ, aquisiţiuneĭ saŭ publicăriĭ lor. Tinĕrul învĕţat, maĭ departe, confirmă constatarea ce făcusem asupra deosebireĭ dintre ambele inscripţiunĭ [1]), arată că în textul athenian numele feteĭ omorîte este

[1]) «Wie Sie auf Grund von Le Bas Veröffentlichung erkannt haben und ich schon in meiner ersten Mittheilung nach Wien auf Grund dieses und der

Μαρθίνη, un nume rar şi care, ca şi Μάρθα este semitic; apoĭ adaogă: «Lucru curios, s'aŭ aflat în Rheneia douĕ petre funerare cu reliefurĭ, una cu inscripţiunea Ἡράκλῃα χρηστὴ χαῖρε, ceal'altă Μαρθείνη Εὐτάκτου χρηστὴ χαῖρε; pĭatra funerară a Heracleiĭ este acum în Athena; aceea a Marthineĭ e de presupus a fi în Syra. Este cel puţin posibil, de şi ĭarăşĭ nu se póte dovedi, ca amândouĕ aceste pĭetre funerare şi cele douĕ anatheme să aparţină unele altora — anathemele fuseseră de sigur expuse la mormênt saŭ la cenotaf (pseudo-mormênt) — şi aŭ fost găsite împreună. Anathema din Athena aparţine, după felul scrisoriĭ, secoluluĭ al II-lea saŭ primelor deceniĭ ale secoluluĭ I-iŭ înainte de Chr., precum, în acord cu socotinţa mea, m'aŭ asigurat cunoscătorĭ fără a fi luat în privire conţinutul textuluĭ. Inscripţiunile d-tale bucurescene mi se par, de şi sunt ceva maĭ puţin îngrijite, a aparţine aceleĭaşĭ epoce. In orĭ-ce cas cine-va este indrituit, în asemenea împrejurărĭ, a pune ambele stele în apropiată relaţiune [1].»

Alte douĕ inscripţiunĭ funerare privitóre la douĕ tinere: Heracleia şi Marthine.

Intr'adevĕr în Museul naţional din Athena se află de maĭ

anderen Veröffentlichungen und eigener Anschauung des Steines vorher auseinander gesetzt hatte, sind beide Texte, von der Verschiedenheit des Namen nnd ζητήσεις abgesehen, völlig identisch. Der Name auf der jetzt in Athen befindlichen Stele ist Μαρθίνη, ein sehr seltenes und wie Μάρθα semitisches Name».

[1]) «Merkwürdiger Weise haben sich auf Rheneia zwei Grabsteine gefunden mit Reliefs, der eine mit den Inschrift Ἡράκλῃα χρηστὴ χαῖρε, der andere Μαρθείνη Εὐτάκτου χρηστὴ χαῖρε, der Grabstein der Herakleia ist jetzt in Athen; der der Marthine vermuthlich in Syra. Es ist wenigstens möglich, wenn auch nicht zu beweisen, dass diese beiden Grabsteine und die beiden Verfluchungen zu einander gehören — die Verfluchungen waren sicher auf dem Grabe oder Scheingrabe aufge-tellt — und miteinander gefunden worden sind. Die athenische Verfluchung gehört der Inhalt nach, wie mir Kenner ohne den Inhalt zu berüchsichtigen, mit meinem Urtheil ühereinstimmend, versichert haben den zweiten Iahrhundert oder den ersten Iahrzehnten des ersten Iahrhunderts, *vor* Chr. an.; Ihre Bukarester Inschriften scheinen mir, auch wenn sie etwas weniger sorgfältig sind, derselben zeit anzugehören. Iedenfalls ist man berechtigt beide Stelen unter solchen Umständen in nahe Beziehung zu setzen.»

mult timp următórea inscripțiune, ce o reproducem după estampagiŭ:

Ἡράκλῃα χρηστὴ χαῖρε
«Heracleĭa, bunule, salutare [1])

Boeckh, publicând textul între inscripțiunile de la Rheneia [2]), face următórele observațiunĭ: «Sub anaglypho a. 1829 reperto, in quo femina sedens adstante puella cistam unguentariam apportante; ex schedis Virleti ed. Le Bas p. 176 n. 249. Habeo ex duplicibus . Este decĭ vorba de o pétră funerară a uneĭ Ἡράκλῃα, mórtă în Delos și îngropată la Rheneia.

După felul scrisoriĭ textul pare a fi din aceĭașĭ epocă cu inscripțiunea cominatorie a Heracleiĭ din museul bucurescén. Particularitatea formeĭ Ἡράκλῃα în loc de Ἡράκλεια, trecerea adică a luĭ ει în η înaintea vocalelor, ce ne întîmpină în multe alte exemple, [3]) se constată în primul secol înainte și după Christos, dar maĭ mult în epoca luĭ August [4]).

Conclusiunea că am avé aci pétra de mormênt [5]) a aceleiașĭ Heracleĭ care figuréză în anathema din Bucurescĭ și că amândouĕ monumentele s'ar găsi într'o relațiune imediată, nu póte fi dedusă numaĭ din simpla asemĕnare de nume, întru cât numele Heracleia este destul de rĕspândit.

[1]) Γλυπτὰ nr. 1323.—Descripțiunea eĭ vedĭ o la R. Kekule v. Stradonitz, *Die antiken Bildwerke in Theseion* 261.

[2]) *Corpus Inscriptionum Graecarum* II add. 2322 b. 69=Le Bas, *Voyage archéologique en Grèce*, II, Iles Rhénée nr. 2039.

[3]) Cf. Guilelmus Dittenberger, Sylloge inscriptionum Graecarum, edit. II, Indices pag 226.

[4]) Dr. K. Meisterhans, *Grammatik der Attischen Inschriften*, zweite Auflage, Berlin 1888, p. 37; E. Schweizer, *Grammatik der pergamenischen Inschriften* 56.

[5]) Dr. W. Pape's, Wörterbuch der griechischen Eigennamen, sub v. Ἡράκλεια și Ἡράκλῃα.

Dar ĭată că tot la Rheneia și cam tot în acelaș timp s'a aflat o altă pĭatră funerară publicată de Böckh [1] cu notița următóre [2]:

«In anaglypho mulierem sedentem repraesentante: in Syra Rossius transscripsit ex catalogo musei Hermopolitani, quem confecit Cocconis, qui adnotat id ex Delo apportatum videri».

Textul inscripțiuneĭ:

ΜΑΡΘЄΙΝΗΕΥΤΑΚΤΟΥΧΡΗϹΤΗΧΑΙΡΕ
Μαρθεινη Εὐτάκτου χρηστὴ χαῖρε

Marthine, fiica luĭ Eutaktos, bunule, salutare».

Imprejurările aflăriĭ acesteĭ petre, ca și locul unde ea astăḑĭ se păstréză, nu le cunóscem; probabil că trebue să fie tot în Museul din Syra, unde o copiase Ross. Dar numele Μαρθίνη, ca și Μάρθα, amêndouĕ de origină semitică [3], sunt de tot rare. Nu se póte cunósce pe terenul propriŭ grecesc de cât un singur exemplu: Μαρθεινη Κορνηλιανοῦ ἐξ Οἴου, ce figuréză în lista Orgheonilor dintr'o inscripțiune aflată în Pireŭ și datînd din primiĭ anĭ aĭ seculuĭ al III-lea după Christos [4]; d. Wilhelm admite cu probabilitate că pétra de maĭ sus a Marthineĭ aparține aceleiașĭ epoce ca și majoritatea monumentelor de acelaș fel din Rheneia, de și forma literilor Є și Μ este ceva maĭ tărḑie [5].

Prin urmare acéstă pétră îșĭ găsesce legătură cu inscripțiunea cominatorie a Marthineĭ din Museul athenian, precum aceea a Heracleiĭ stă în raport cu inscripțiunea cominatorie a Heracleiĭ din Museul bucurescén. Este posibil, de și nu se póte dovedi, că cele patru inscripțiunĭ să fi fost des-

[1] *Corpus Inscriptionum Graecarum*, II 2322 b 78 = Le Bas op. cit. Iles 2041.
[2] Cf. Fränkel, *Epigraphisches aus Aegina*, p. 10.
[3] Pape's Wörterbuch s. v. Μάρθα.
[4] *Corpus Inscriptionum Atticarum* III 1280 a. r. 44.—W. Dittenberger, *Sylloge inscriptionum graecarum*, edit. II nr. 739.
[5] Op. cit., 16.

gropate la un loc și în același timp; cele două funerare vor fi fost așeḑate peste mormintele saŭ cenotafele Heracleiĭ și Marthineĭ, amêndouĕ póte tinere surorĭ omorîte saŭ otrăvite de ucigașĭ necunoscuţĭ; din acéstă causă îndureraţiĭ părinţĭ saŭ rude de aprópe ale victimelor, pe lângă cele douĕ petre funerariĭ, maĭ înalţă încă douĕ stele anatheme prin carĭ imploră de la «Dumneḑeŭ cel pré înalt» θεὸς ὕψιστος, și de la îngeriĭ luĭ» printr'una și aceiașĭ imprecaţiune, imploră cu mânile rugătóre înălţate către Cer, rĕsbunarea cât maĭ curênd a sângeluĭ nevinovat. Aceste douĕ stele-anatheme sunt tocmaĭ: aceĭa din Museul bucurescén și cea din cel Athenian.

Epoca și origina celor douĕ anatheme.

Dar să ne întórcem la cele douĕ anatheme ale nóstre.

Atât Philippe Le Bas, publicând stela funerară din Museul Athenian, cât și d. Otto Hirschfeld, regretatul Al. Odobescu și d. W. Dittenberger publicând pre cea bucurescénă, aŭ emis părerea că fără îndoială ele sunt de origină creștină, fiind un exemplu interesant de trecerea obiceĭurilor păgâne, asupra creștinismuluĭ: Dumneḑeul și ângeriĭ creștinilor luând aci locul de curênd părăsit de către divinităţile păgâne, mânele înălţate în sus spre rugă, păstrând pe monument posiţiunea lor tradiţională, limba în fine a celor douĕ inscripţiunĭ fiind cu totul limba întrebuinţată de Noul Testament [1]).

Dar atuncĭ cum rĕmâne de esplicat forma cea vechiă a literilor carĭ vorbesc, cum am arĕtat maĭ sus, pentru secolul al II-lea saŭ primele deceniĭ ale primuluĭ secol înainte

[1]) Otto Hirschfeld, l. c.—Odobescu, op. cit. p. 53.—W. Dittenberger, op. cit. 677 presupune că monumentul provine din insula Thera, tocmaĭ pentru cuvêntul că în acéstă insulă creștinismul s'a desvoltat maĭ de timpuriŭ; ba găsesce chiar într'o inscripţiune (Inscr. Gr. ins. Aeg. III p. 84 n. 336, 16) o libertă cu numele Ἡράκλεια «nomen libertinae, cuius condicionis homines antiquitus praecipue his sacris studuisse constat», dat din causa frecuenţiĭ numeluĭ nu încércă să susţină identitatea persónelor.

de Christ? D. Wilhelm [1]) nu se îndoesce un moment că origina creştină a ambelor anatheme trebue înlăturată şi că acestea deci provin din cercuri judaice: «de sigur, ḑice d-sa, că Delos a fost încă de timpuriŭ sediul uneĭ coloniĭ judaice.»

Ca doveḑĭ în sprijinul acesteĭ păreri s'ar puté aduce următórele:

Antêiŭ: numele uneĭa din fete, Μαρθείνη, care de sigur este semitic;

Al doilea, invocaţiunea ce se face în ambele anatheme către θεὸς ὕψιστος «Dumneḑeul cel pré înalt»: Ἐπικαλοῦμαι καὶ ἀξιῶ τὸν θεὸν τὸν ὕψιστον «Chiăm întru ajutor şi implor pre Dumneḑeŭ cel pré înalt». Intr'un studiŭ remarcabil, publicat de d. Professor Dr. Emil Schürer sub titlu: *Die Juden im bosporanischen Reiche und die Genossenschaften der* σεβόμενοι θεὸν ὕψιστον *ebendaselbst* [2]), se stabilesce pe baza uneĭ seriĭ de inscripţiunĭ descoperite în Russia meridională [3]) că pe la începutul ereĭ nóstre exista în oraşele *Pantikapaeum* (aḑĭ Kertsch) *Gorgippia* (aḑĭ Anapa) şi *Tanais* din regatul Bosphoruluĭ cimeric, o colonie ebraică destul de numerósă. Sub influenţa acesteĭ coloniĭ se formase multe collegiĭ saŭ thiase, carĭ fără a se supune la tóte regulele Synagogeĭ, se închinaŭ totuşĭ în chip esclusiv luĭ θεὸς ὕψιστος. Acest nume îl dedéŭ obicĭnuit Ebreiĭ Dumneḑeuluĭ lor Jehovah. Pe teritoriul lumeĭ biblice θεὸς ὕψιστος occupă un spaţiŭ întins, maĭ cu sémă în cărţile de maĭ târḑiŭ ale Cano-

θεὸς ὕψιστος pe teritoriul lumeĭ biblice şi in lumea greco-romană.

[1]) In scrisórea din 7 Aug. 1900: Ich zweifle nicht, dass die Inschriften am jüdischen Kreisen stammen».—Idem op. cit., p. 16: «Christlicher Ursprung der beiden Verfluchungen ist durch das Alter der Steine ausgeschlossen».

[2]) *Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, 1897, t. XIII, p. 220—225.

[3]) Ele figuréză în Latyschew, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae*, vol. II (Inscriptiones regni Bosporani), Petropoli 1890.

nuluĭ [1]), în Apocryphe [2]), în Noul Testament [3]), ba vedem chĭar că autoritățile romane se servĭaŭ cu acéstă denumire spre a designà pe Dumneḑeul judaic [4]), fiind-că Iudeiĭ înșișĭ numĭaŭ ast-fel pe Dumneḑeul lor, cum resultă și din monumente epigrafice [5]).

Acéstă denumire însă caracteristică a Dumneḑeuluĭ suprem nu ne 'ntâmpină numaĭ la regiunea Măriĭ-Negre și pe teritoriul lumeĭ biblice, ci în tot Orientul, în peninsula balcanică și chiar la Roma [6]).

[1]) Veḑĭ cuvintele citate de Schürer şi carĭ corespund cuvintelor din textul grecesc: ὁ ὕψιστος, ὁ θεὸς ὁ ὕψιστος, în Genesa 14, 8, 19, 20, 22. Numere 24, 16; Deuteronom 32, 8; Sam. 22, 14. Psalm. 7, 18. 9, 3. 17, 14. 20, 8. 45, 5. 46, 3. 49, 14 etc. (după numerotaţia septuagintei). Iesaia 14, 14. In bucăţile arameice ale luĭ Daniel de asemenea pentru ὁ θεὸς ὁ ὕψιστος, saŭ numaĭ ὁ ὕψιστος.

[2]) Maĭ cu sémă la Sirach; ὁ ὕψιστος, θεὸς ὁ ὕψιστος saŭ θεός ὁ ὕψιστος, θεὸς ὕψιστος fără articol; κύριος ὁ ὕψιστυς, etc. Locurile citate a se vedé la Schürer op cit. p. 215

[3]) υἱὲ τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου Marc. 5, 7; υἱός ὑψίστου κληθήσεται Luc. 1,32; δύναμις ὑψίστου Luc. 1,35; προφήτις ὑψίστου Luc. 1,76; υἱὲ τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου Luc. 8,28; δοῦλοι τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου Act. 16. 17; ἱερεὺς τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου Hebr. 7, 1. In cartea IV Esra titlu de *Altissimus,* decĭ greceşte ὕψιστος saŭ ὁ ὕψιστος, se dă obicĭnuit luĭ Dumneḑeŭ, nu maĭ puţin de 68 de orĭ, cum se vede din Indicele la ediţiunea luĭ Bensly (Cambridge 1895).

[4]) Scrisórea luĭ Agrippa către Caligula ap Phi o *Legat. ad Cajum* § 40 ed. Mangey II, 592: Διετάξατο γάρ ἐκ τῶν ἰδίων προσόδων ἀνάγεσθαι θυσίας ἐνδελεχεῖς ὁλοκαύτους τῷ ὑψίστῳ θεῷ καθ'ἑκάστην ἡμέραν.

[5]) Intre altele o inscripţiune găsită la Athribis în Egyptul de jos *(Bulletin de corresp. hell.* XIII, 1889 p. 178—182) a unuĭ evreŭ căpitan de gendarmerie Ptolemäus, fiul luĭ Epikydes, care împreună cu comunitatea judaică din Athribis construesce o Synagogă luĭ θεῷ ὑψίστῳ: Ὑπὲρ βασιλέως Πτολεμαίου καὶ βασιλίσσης Κλεοπάτρας πτολεμαῖος Επικύδου ὁ ἐπιστατης τῶν φυλακιτῶν καὶ οἱ ἐν Ἀθρίβει Ἰουδαῖοι τὴν προσευχὴν θεῷ ὑψίστωι.

[6]) A se vedé texturile reunite de Schürer, p. 209—213, carĭ arată desluşit legătura ce se stabilea pretutindenĭ între ḑeul ὕψιστος şi Jehovah La acestea d. Fr. Cumont în *Supplément à la Revue de l'instruction publique en Belgique* 1897 a adăogat încă alte texturĭ literare şi câte ce-va din papyri. Reproduc din inscripţiunĭ pe cele următóre: *Roma:* θεῶι ὑψίστωι εὐχὴν ἀνέθηκεν Κλαυδία Πίστη (C. I. G. 5929); Athena: Ἀγαθῇ τύχῃ. Ιουλία Ἀσκληπιανὴ θεῷ ὑψίστῳ ὑπὲρ Μαξίμου τοῦ υἱοῦ εὐχαριστήριον ἀνέθηκεν. Inscripţiunea se află sub chipul unuĭ vultur stând jos (C. I. A. 1 p. 487 n. 132 l). — Pirot în Serbia: θεῷ ἐπηκόῳ ὑψίστο εὐχὴν ἀνέστησαν τὸ κοινὸν ἐκ τῶν ἰδίων etc. De desubt: θία[σος] Σεβαζιανός; decĭ phrygianul şi tracicul Sabazius este identic cu θεὸς ἐπήκοος ὕψιστος — (Arch. epigr. Mitth. aus Oesterreich, X, 1886 p. 238). Maĭ sunt dedicaţiunĭ către θεὸς ὕψιστος găsite în Bizya (Thracia), în Placia (Mysia), Lesbos, Pergamon, Thyatira, Si-

Apoĭ ὕψιστος ca predicat îl găsim și la Ζεύς, întrebuințat de poeți, de Pausanias și de monumente epigrafice [1]; dar aci el este numaĭ o singură ḑeitate pe lângă alte multe, o ḑeitate, căreĭa încă din adîncă vechime i se ridica templurĭ în Grecia. Prin acéstă denumire vagă ‹ de pré înalt» ὕψιστος se dedé ḑeuluĭ un caracter maĭ general, maĭ ales când în cursul primuluĭ secol după Christos prin tótă lumea greco-romană începuse ca să sufle un curent spre monotheismul deja pregătit prin filosofia grécă și ajutat maĭ departe prin înrîurirea religiunilor orientale [2]. Fără îndoială că θεὸς ὕψιστος, numit maĭ pe scurt Ὕψιστος, trebue considerat une-orĭ ca un succesor al luĭ Ζεὺς ὕψιστος; el este adorat pe alocurea sub imaginea uneĭ aquile [3], symbolul luĭ Zeus [4]. Dar o desvoltare curat grecéscă cu greŭ ar fi prefăcut pe Ζεὺς ὕψιστος în θεὸς ὕψιστος, așa că d. Schürer și Cumont cred că acest resultat în mare parte a fost provocat de judaism, și că majoritatea inscripțiunilor de acest fel se datoresc păgânilor carĭ venerau pe Dumneḑeul luĭ Israel σεβόμενοι θεὸν ὕψιστον, împreunând cu acest monotheism judaic elemente de ale concepțiuneĭ greceștĭ a luĭ Zeus, concepțiune care la rêndul eĭ tindé către monotheism. Asemenea comunitățĭ religióse de σεβόμενοι θεὸν ὕψιστον dăinuiră pênă pe la finele secoluluĭ al IV în secta *Hypsisterienilor* (Ὑψιστάριοι) din Cappadocia, și în genere din Asia-Mică și Syria, aceștia se 'nchinaŭ numaĭ «a Tot puterniculuĭ», și întru cât-va foculuĭ și corpurilor luminóse, etc.,

Ζεὺς ὕψιστος

σεβόμενοι θεὸν ὕψιστον

landus (Lydia), Laodicea și Acmonia, Aezani (Phrygia), Creta, Cypru, Alexandria etc. — Din izvórele literare: Photius (Bibl. 242) ne a păstrat un resumat din βίος Ἰσιδώρου de Damascin unde se vorbesce de θεὸς ὕψιστος); tot asemenea Celsus (Orig. contra Celsum I, 24, p. 341, V, 41, p. 609) ed 1733 amintesce de maĭ multe orĭ pe acelaș ḑeŭ,—Dintr'un fragment inedit al luĭ Lydus ap. Cumont, l. c.: Ἰουλιανὸς ὁ βασιλεὺς γράφων τοῖς Ἰουδαίοις οὕτω φησίν· ἀνεγείρω μετ ἀ πάσης προθυμίας τὸν ναὸν τοῦ ὑψίστου θεοῦ, resultă că împĕratul Iulian, de și păgân, dar voesce să reconstruiască templul luĭ Iehovah care pentru dênsul este θεὸς ὕψιστος.

[1]) Exemple de Ζεὺς ὕψιστος sunt reunite la Hermann, Usener, *Göttername*, Bonn 1869, p. 50, 343; și la Schürer, op. cit. p. 209—211.

[2]) Schürer, op. cit., 214.

[3]) Latyschev, op. cit., nr. 437, 445, 450.

[4]) Pauly-Wissowa, *Real-Encycl.* I, 373.

nu primiaŭ icónele ḑeilor, sacrificiile și circumcisiunea, dar observaŭ Sabbatul și oprirea de la unele mâncărĭ [1]). Prin atarĭ comunitățĭ, carĭ de și nu participaŭ la Synagogă, dar adoraŭ pe Dumneḑeul Biblieĭ, creștinismul a putut grabnic să se rĕspândéscă, chiar la Roma, unde propaganda creștinismuluĭ pare a fi fost îmbrățișată cu deosebire de aceĭ «frațĭ» σεβόμενοι τὸν θεὸν, din carĭ s'a născut primele comunitățĭ creștine.

Dintr'o asociațiune religiósă, care adora cultul esclusiv al luĭ θεὸς ὕψιστος, puté să fi făcut parte cele douĕ tinere copile Marthine și Heracleia. Anathemele lor ne arată o religiune care nu este nicĭ ceva specific judaism, nicĭ ceva specific păgânism, ci, după cum ḑice Schürer, o neutralisare a amêndorura.

Alăturea de invocarea luĭ θεὸς ὕψιστος [2]) și a ângerilor — despre carĭ vom vorbi îndată — vedem obiceĭurĭ și credințe superstițióse păgâne greco-romane: ca imprecațiunile, sculptarea a a douĕ mânĭ rugătóre pe stelele funerarie, și altele.

De aceia din acest punct de vedere, și maĭ ales al conținutuluĭ, ar puté rĕmâne indiferent décă cele douĕ anatheme sunt în definitiv de origină creștină saŭ de origină hebreo-păgână, dacă ele aparțin epoceĭ creștine saŭ sunt anterióre acesteĭ epoce. Amêndouĕ ne duc într'o grecitate biblică saŭ influențată prin biblie; limba lor presintă o asemĕnare fără exemplu de izbitóre cu limba Cărților Sacre, pentru acésta fiind destul a aminti denumirĭ ca cele următóre date luĭ Dumneḑeŭ: κύριος πάσης σαρκός, ἔχων πάσης σαρκὸς κυριείαν, ὁ θεὸς τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκός, ὁ πάντα ἐφορῶν; întrebuințarea cuvintelor ταλαίπωρος și ἄωρος în Septuaginta; întorsăturĭ de frase

[1]) Grigore din Nazianz în Migne *Patrol. gr.* 35, 990 sq.; Grigorie din Nyssa Migne *Patrol. gr.* 45, 482, 484; Cyrillus din Alexandria, Migne, *Patrol. gr.* 68, 282; Cf. Schürer, op. cit. 221.

[2]) In discusiunea ce a urmat în sânul Academieĭ de inscripțiunĭ și frumóse litere din Paris cu ocasiunea comunicațiuneĭ ce am făcut despre anathema bucurescénă (ședința de la Noemb. 1901), d. Clairmont-Ganeau a contestat temeinicia argumentăriĭ d-luĭ Salomon Reinac că θεὸς ὕψιστος ar dovedi numaĭ de cât origina semitică și ante-creștină a inscripțiuneĭ nóstre, θεὸς ὕψιστος putênd fi invocat și de o comunitate păgână nejudaică.

ca ἐκχυθήσεται αἷμα ἀναίτιον καθαριεῖς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον, πᾶσα ψυχὴ ἥτις μὴ ταπεινωθήσεται [1]).

Οἱ ἄγγελοι θεοῦ.

Al treilea: pe lângă θεὸς ὕψιστος, κύριος τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκός, pe lângă invocaţiunea κὺριε ὁ παντα ἐφορῶν, anathemele nóstre chĭamă şi pe «îngeriĭ luĭ Dumneḑeŭ» la care orĭ-ce suflet în ḑiua de astă-ḑĭ cu rugăcĭune se umilesce: καὶ οἱ ἄγγελοι θεοῦ, ῷ πᾶσα ψυχὴ ἐν τῇ σήμερον ἡμεραι ταπεινοῦται μεθ᾽ἱκκετείας, îĭ chĭamă ca să rĕsbune sângele cel nevinovat al tinerelor fete omorîte.

Ingeriĭ în religiunea ebraică.

Ingeriĭ sunt acele fiinţe intermediare dintre cele douĕ lumĭ diametralmente opuse: cea dumneḑeiască şi cea pămênténă-omenéscă. După concepţiunea ebraică Dumneḑeŭ n'are nimic direct a face cu lumea, ci curieriĭ saŭ îngeriĭ luĭ aŭ să străbată pămêntul cu caĭ şi trăsurĭ «spre a se informa despre tot ce se petrece în lume şi de a îndeplini poruncile luĭ. Din când în când eĭ se înfăţişéză din noŭ, ca să dea raportul şi să capete poruncĭ maĭ departe. [2]) Miĭ şi miĭ de myriade sunt aceste fiinţe carĭ forméză cetele cerescĭ ale Domnuluĭ şi al căror rol mijlocitor îl admit nu numaĭ Ebreiĭ, ci şi Christos şi Apostoliĭ. Dar rolul lor mijlocitor între Dumneḑeŭ şi ómenĭ cresce cu deosebire în ultimiĭ secolĭ înaintea ereĭ nóstre; apoĭ începe a li se da şi nume: Gavriel, Michael, Raphael, Uriel, Raguel, Saraqâel, Zûtêl, Rufael, Fanuel şi alţiĭ, din carĭ însă numaĭ patru ne întâmpină maĭ des la Judeiĭ de maĭ târḑiŭ: Michael, Gabriel, Uriel şi Raphael; aceştia alcătuesc clasa archangelilor, generalisimul lor şi al tutulor îngerilor în genere fiind

[1]) Cf. Hatch-Redpath, *Concordance to the Septuagint,* unde fie-care pasagiŭ în parte este indicat. Pasagele dìn cele douĕ anatheme: κύριος τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκός, ἐκχέαντας αὐτῆς τὸ ἀναίτιον αἷμα ἀδίκος, οἱ ἄγγελοι θεοῦ ῷ πᾶσα ψυχὴ ἐν τῇ σήμερον ἡμέρα ταπεινοῦται pot fi comparate cu Faptele Apostolilor 20, 26: μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρα şi cu St. Petru I, 5. 6; ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ etc. — C. I. Gr. 9120: ὁ θ(εὸς) τῶν πν(ευμ)άτων καὶ πάσις σαρκός.

[2]) Zacharias 1, 6; comp. Iob. 1. 2. Veḑĭ asupra punctelor ce atingem aci şi maĭ departe despre îngerĭ monografia luĭ Georg Stuhlfauth, *Die Engel in der altchristlichen Kunst,* Freiburg, 1897.

Michael, al căruïa nume însemnéză «este ca şi Dumneḑeŭ» şi se consideră ca «anteluptătorul monotheismuluĭ Ebreilor».

Ingeriĭ în genere sunt fiinţele acelea însărcinate de a executa poruncile «Domnuluĭ Spiritelor», de a vesti darurile şi însciinţĕrile sale, cum face Gabriel către Sfânta Maria spre a-ĭ vesti nascerea luĭ Christos; cu ἄγγελοι, ἀγγελθῆρες saŭ διαγγελθῆρες, cum îĭ numesc Oraculele Sibiline, se servă Dumneḑeŭ, carele îngrijesce de ómenĭ şi-ĭ apără prin direcţiĭ supraveghetorĭ şi sprijinitorĭ aĭ ómenilor, prin îngeriĭ protectorĭ. De aceia era la poporul ebreŭ, şi a trecut apoĭ şi în cercul creştinesc, convingerea generală că fie-care popor, fie-care oraş, fie-care sat, fie-care om îşĭ are ângerul sĕŭ particular care conduce destinele lor, represintă interesele lor, se bucură şi suferă o dată cu eĭ, sunt de faţă la rugăcĭunele lor; îĭ mântuesc, îĭ ajută, îĭ mângâie, îĭ scapă de duhurile necurate.

Eĭ sunt «păzitoriĭ» cariĭ pururea veghiază, cariĭ nu dorm nicĭ odată, carĭ aŭ privirĭ peste tot şi în tóte, de la o margine pênĕ la alta a pămêntuluĭ, nimic nu le rĕmâne ascuns, nicĭ-un fir de păr nu se mişcă omuluĭ pe cap, nicĭ-un pas nu face acesta de când se nasce şi pênĕ la mormênt, fără ca eĭ să nu scie. Pe omul pios îl apără de orĭ-ce neajuns, de orĭ-ce vicleşug şi rĕutate a Sataneĭ; pe ceĭ făr' de Dumneḑeŭ îĭ pedepsesce, şi nicĭ-o crimă nu rĕmâne de el nepedepsită, căcĭ îngeriĭ sunt pe pămênt din porunca luĭ Dumneḑeŭ executoriĭ pedepselor cerescĭ, instrumentele în genere ale pedepsiĭ, ba sunt chiar îngeriĭ realĭ aĭ rĕsbunăriĭ [1]).

De aceia nemîngâïaţiĭ părinţĭ aĭ Heracleiĭ şi Marthineĭ întind mânele rugătóre nu numaĭ către Dumneḑeŭ, carele tóte le vede, dar şi către îngeriĭ luĭ, spre a rĕsbuna sângele cel nevinovat şi cât maĭ curênd.

In amêndouĕ inscripţiunile-anatheme se ḑice : «O Dómne ! tu carele tóte le veḑĭ, şi voĭ îngerĭ aĭ luĭ Dum-

[1]) A se vedé Georg Stuhlfauth op. cit. p. 34.

neḑeŭ la care orĭ-ce suflet *în ḑiua de astă-ḑĭ* cu rugăcĭune se umilesce.» Despre care ḑi este óre aci vorba? De o ḑi de sĕrbătóre, când sĕ credea că imprecaţiunea făcută va fi maĭ bine ascultată de către îngeriĭ, carĭ aŭ s'o ducă înaintea tronuluĭ luĭ Dumneḑeŭ? Nu scim [1]).

Cultul îngerilor la creştinĭ.

În privinţa adoraţiuneĭ îngerilor, toţĭ părinţiĭ Bisericeĭ creştine combătéŭ o asemenea adoraţiune şi invocare, căcĭ, ḑicéŭ eĭ, îngeriĭ saŭ spiritele fiind nisce fiinţe create, anume de Dumneḑeŭ create prin Christos, ce crimă maĭ mare póte fi de cât de a te închina saŭ de a adora o creatură a luĭ Dumneḑeŭ? ar fi o curată idolatrie, un fetişism! Şi tocmaĭ printr'acésta, maĭ adăogaŭ părinţiĭ Bisericeĭ, Creştiniĭ se deosibéŭ cu totul de păgânĭ şi de Ebreĭ, căcĭ dênşiĭ nu se închinaŭ la îngerĭ, nu voiaŭ a sci de vre-o adoraţiune religiósă pentru îngerĭ. Ba conciliul din Laodicea în Phrygia (între a. 343 şi 381) a pronunţat chiar anathema contra orĭ-căreĭ invocaţiunĭ, contra orĭ-căruĭ cult al îngerilor. De aci am puté trage încă o a patra dovadă, că atât Marthine, cât şi Heracleĭa, din inscripţiunile cominatoriĭ, eraŭ ebree, ĭar nu creştine, de şi tocmaĭ faptul hotărîriĭ aceluĭ conciliŭ vorbesce pentru existenţa în sînul creştinĕtăţiĭ a unor cercurĭ carĭ adoraŭ pe îngerĭ [2]); asemenĭ cercurĭ eraŭ de sigur, dacă nu aĭurea, eraŭ în Phrygia şi Pisidia, altfel anathema pronunţată n'ar fi avut nicĭ un obiect, şi prin urmare nicĭ-un

[1]) Dittenberger, op. cit., 677, pune ca notă la pasagiul de maĭ sus din inscripţiune aceĭaşĭ întrebare: «Quinam potissimum dies festus intellegendus sit, peritioribus diiudicandum relinquo.»

[2]) Numirea de înger, ἄγγελλος o găsim pe multe inscripţiunĭ funerare creştine: de ex. la Thera (I. G. Ins. III 933—974; Hiller v. Gärtringen. Die Insel Thera I 181). Ca ἄγγελοι καταχθόνιοι sunt invocaţĭ într'o tablă de anathemă din Attica: (publicată de E. Ziebarth, Gött. Nachr. 1899 p. 127, 24.) Pe tablele gnostice: ἅγιοι ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι, sunt spirite carĭ se pun la disposiţiunea adoratorilor, ca după porunca acestora să facă bine saŭ răŭ. Eĭ jócă un mare rol în cercurile de credinţe ale Gnosticilor; fiinţe din firea lor bune, pot să facă cuĭ-va şi răŭ, căcĭ sunt supuşĭ voinţeĭ fermecătoruluĭ şi îndeplinesc porunca luĭ în chip irresponsabil. Cf. Dieterich *Papyrus magica* p. 765; Wessely, Index la papyri grecĭ din Paris şi Londra (Denkschr. Akad. Wien XXXVI 1888, p. 130, s. v. ἄγγεγος); R. Wünsch, *Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom*, Index s. v. *angeli*, *archangeli*.

înţeles. Ba în cultele judeo-elenistice din Alexandria formulele lor magice invocaŭ pre ἅγιοι ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι. Ca nişte creştine saŭ ca nişte judee, cele douĕ tinere sus amintite, precum şi cercul din care făcéŭ ele parte, par a se fi închinat cu deosebire îngerilor, căcĭ aceştia sunt mijlocitoriĭ între om şi Dumneḑeŭ, aceştia arată celuĭ pré înalt dorinţele şi rugăciunile omuluĭ; aceştia se înfăţişéză în locul luĭ, înaintea luĭ Dumneḑeŭ. De aceia cu tóte anathemele Synódelor, îngeriĭ în tótă lumea vechiă creştină aŭ fost invocaţĭ, aŭ fost adoraţĭ, ba li s'aŭ înălţat şi li se înalţă chĭar şi bisericĭ.

Ne maĭ rĕmâne acum, pentru a fini, ca să ne dăm séma de originea şi obiceiul acestor anatheme, de credinţele superstiţióse ce ne destăĭnuesce conţinutul lor; în fine, despre semnificaţiunea celor douĕ mânĭ ridicate în sus ce figuréză pe anathema bucurescénă şi pe alte imprecaţiunĭ de acest fel.

Tabellae defixionum saŭ anatheme pe table de plumb.

Obiceiul de a se chema mânia rĕsbunătóre a uneĭa saŭ a maĭ multor divinităţĭ asupra uneĭ persóne cunoscute saŭ necunoscute care a săvârşit o crimă, este fórte vechiă la Greciĭ anticĭ [1], ca şi la némurile italice [2]. Il găsim deja pe la finele secoluluĭ al 5-le a. Chr. în întréga Attică. Orĭ-ce faptă trebue să-şĭ aibă rĕsplată, fapta cea rea însă ḑeiĭ trebue s'o pedepséscă cât maĭ curênd şi cât maĭ aspru. Pentru acésta invocaţiunile se adresaŭ ḑeilor cerescĭ, dar maĭ cu sémă ḑeilor infernalĭ, cărora le revenea în special sarcina să rĕzbune nedreptatea. O imprecaţiune de acest fel, ἀρά, era aşa de sigur ascultată de către ḑeĭ, în cât ἀρά nu însemna la Grecĭ numaĭ imprecaţiunea, dar tot într'o vreme şi rĕsbunarea însĕşĭ a divinităţeĭ ϑεῶν ἀρά.

[1]) Ziebart, *Der Fluch im Griechischen Recht*, *Hermes* XXX p. 57 sq.

[2]) A se vedé în genere pentru cele ce urméză: *Corpus Inscriptionum Atticarum, Appendix continens defixionum tabellas in Attica regione repertas*, edidit Ricardus Wuensch, Berolini 1897, praefatio.—De acelaş: *Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom.* Leipzig 1898.—Wachsmuth, *Rheinisches Museum für Philologie* XVIII, 560 seq.

Poporul însă de rând, depărtându-se de la religiune, şi superstiţios fiind din fire, credé că asemenea imprecaţiunĭ n'aŭ efect, dacă nu vor fi făcute după preceptele saŭ formulele ritualuluĭ, şi că arta magică practicată de ceĭ experţĭ póte sili pe ḑeĭ ca să asculte pe ceĭ carĭ îĭ imploră.

Plumbul ca material pentru scrisóre.

Dar pentru acésta nu este destul ca formulele să fie numaĭ rostite, cum se obicĭnuesce în tóte timpurile şi în tóte locurile, ci ele trebuĭa să fie şi scrise, căcĭ scrisórea a fost socotită în toţĭ timpiĭ, maĭ ales în epocele depărtate, ca ascunḑênd într'însa ceva taĭnic şi fermecător. De aceĭa imprecaţiunile, ca să pótă ajunge pênĕ la ḑeiĭ infernalĭ, se scriĭaŭ pe un material ceva maĭ tare de cât lemnul saŭ pergamentul, anume pe table de plumb; acest metal se credé vătămător, ca avênd în sine influenţă vătămătóre, şi că precum este rece, apoĭ şi pe om îl face rece, adică îl ucide; maĭ este şi greŭ, şi dacă nu-l ucide, cel puţin îĭ îngreuiază umbletul, îĭ înţelenesce picĭórele şi mânele ca să nu maĭ facă nimic.

Forma scrisorilor de plumb şi sigilarea lor.

Aceste table de plumb, avênd în genere formă patrată, după ce eraŭ scrise, se îndoĭaŭ saŭ se făcéŭ sul, se srtăpungeaŭ cu unul saŭ maĭ multe cuie de fer, carĭ jócă aci rolul unor sigiliĭ puse pe o scrisóre, şi în modul acesta închise saŭ sigilate se depunéŭ în morminte ca într'o cutie de scrisorĭ pentru lumea cea-l'altă, aruncându-se simplu pe pământ saŭ fixându-se pe pereţiĭ cameriĭ mortuare. Mormintele eraŭ locurile potrivite unor asemenea biurourĭ poştale, căcĭ se găséŭ în stăpînirea luĭ Pluton şi a Proserpineĭ; ceĭ ce îngropaŭ ast-fel de tabele nu se preocupaŭ de numele mortuluĭ [1]), căruĭa aparţiné mormêntul, căcĭ nu ajutorul mortuluĭ se invoca de dînşiĭ, cum susţin uniĭ învĕţaţĭ, ci al ḑeilor infernalĭ *(Di inferi)* — singura preocupare a lor fiind ca scrisorile de plumb încredinţate mormintelor să soséscă la destinată. Se credé că şi cuĭul de fer dă imprecaţiuneĭ o putere

[1]) Veḑĭ despre superstiţiunea cuĭelor: Otto Jahn, *Ueber den Aberglauben des bösen Blicks*, în *Ber, der Sächs. Ges d. Wiss.* 1855 p. 105.

magică, fiind simbolul fixaţiuneĭ, al consolidăriĭ [1]) şi aparţinênd ḑeiţeĭ Ananke, ḑeiţa neîndurată a destinuluĭ, şi că dacă cuĭul a străpuns tăbliţa, atuncĭ ruga de sigur va fi ascultată [2]).

Cum şi de cine e criaŭ ta- b le de bl - t m.

O asemenea tablă-scrisóre era maĭ adesea-orĭ concepută fórte simplu, avênd pe dênsa săpat numaĭ numele vrăjmaşilor, căcĭ se credé că ḑeiĭ infernalĭ sciŭ eĭ ce trebue să facă celuĭ anatemisat. Alte-orĭ se săpa o inscripţiune maĭ mare. Scrierea pe tăbliţe la început se făcé în chipul obicĭnuit de la stânga spre drépta, cum sunt γράμματα ἐπιδέξια; superstiţiunea însă socotind asemenea scriere ca fiind de bun augur, şi decĭ improprie în casurile de imprecaţiune contra duşmanilor, înlocui γράμματα ἐπιδέξια prin γράμματα ἐπαρίστερα, scriere de la drépta spre stânga; ba schimbă şirul rândurilor, ultimul devenind primul şi primul devenind ultimul [3]); saŭ, spre a li se da o aparinţă magică, eraŭ înşirate împrăştiat. Tăbliţele se scriaŭ de ordinar de către persónele interesate, când sciaŭ să scrie, saŭ de ómeniĭ ce-şĭ făcuse o profesiune din arta magieĭ, de aceĭ preoţĭ cerşetorĭ şi profeţĭ de rĕspântiĭ, carĭ, precum ne arată Platon [4]), mergéŭ din casă în casă pe la bogaţĭ spunêndu-le că aŭ puterea prin formule conjuratoriĭ şi prin farmece să facă rĕŭ orĭ-căruĭ vrăjmaş ce ar avé acele persóne, căcĭ eĭ dispun de voinţa ḑeilor. Persónele care se servéŭ de ele, persónele devovente, eraŭ din tóte clasele societăţiĭ: nobilĭ, ca şi ómenĭ de jos, dar maĭ ales din clasa din urmă: femeĭ şi bărbaţĭ, sclavĭ şi liberţĭ, ca şi ómenĭ liberĭ.

[1]) Cf. Wachsmuth *Rhein. Museum* XVIII, 566; Henzen Bull. dell Instit. 1866 p. 2529; R. Wünsch, C. I. A. Appendix.

[2]) De la obiceiul acesta de a străpunge plăcile de plumb cu cuie *(clavi figendi)* provine numele de *defixiones* dat de Romanĭ acestor *devotiones*, anatheme sau imprecaţiunĭ, pe carĭ Greciĭ le numĭaŭ κατάδεσμοι de la verbul καταδῶ saŭ καταδέω, (καταδίδημι, καδδίδημι, καταδηνύω, maĭ rar) din acelaş motiv al cuĭuluĭ: δῶ = leg, leg prin blestem: *ligare*, Cf *Meisterhans*, *op. cit.* p. 140,— *Wachsmuth*, *Rhein. Mus*, *XVIII*, 566.

[3]) Exemple la R. Wuensch C. I. A. Appendix nr. 109 şi 66. In inscr. 66 *a* 8 şi 109,5 se ḑice că precum literile sunt ἐπαρίστερα, tot aşa să-ĭ mérgă treburile aceluĭa care a fost anathemisat.

[4]) Republ. II, p. 364 B.

Mormintele servind drept cutie de scrisóre.

Dar nu tóte mormintele se socotéŭ prielnice a servi drept cutie de scrisóre; mormintele acelora carĭ împliniseră spaţiul întreg şi legiuit al vieţeĭ, mormintele celor morţĭ de bětrâneţe liniştită în casele lor, eraŭ lăsate la o parte. Tăbliţele se îngropaŭ de preferinţă în mormintele celora carĭ nu ajunseseră aniĭ daţĭ genuluĭ omenesc ca să trăiască, πρὶν μοῖραν ἐξήκειν βίου [1]), se îngropaŭ în mormintele tinerilor şi tinerelor (ἄωροι) [2]), saŭ ale acelora carĭ periseră de o mórte silnică (βιαιοθάνατοι) [3]). Causa R. Wünsch o esplică prin credinţa religiósă la Greciĭ anticĭ că sufletele celor morţĭ silnic saŭ înainte de timp, pêně ce să împlinéscă aniĭ destinaţĭ lor, trebuĭaŭ să rătăcéscă în préjma mormintelor lor, şi nu se ducéŭ a se odihni în regatul ḑeilor infernalĭ de cât după împlinirea vîrsteĭ legiuite. Asemenea spirite rătăcitóre, ἀλάστορες, ἄδικα παθόντων, eraŭ socotite maĭ destoĭnice şi maĭ voióse ca să facă pe curieriĭ postalĭ aĭ ḑeilor infernuluĭ, ca unele ce petrec în pămênt şi sub pămênt. De aceĭa une-orĭ defixiunile chĭamă categoric un ἄωρος: λέγω τῷ ἀώρῳ τῷ κ(ατὰ τοῦτον τὸν τόπον [4]) etc., saŭ ἐξορκίζω σε, νεκύδαιμον ἄωρε [5]). Spiritele rătăcitóre ale celor silnic şi cu nedreptate omorâţĭ, eraŭ tot într'o vreme şi spirite rěsbunătóre; ele nu se odihnéŭ, nicĭ lăsaŭ în pace pe rudele în

[1]) Sophocles, *Antigon*, 896.

[2]) Intr'un papyr magic din Paris 333: πλάτυμμα μολυβοῦν τίθεται] παρὰ ἀώρου ἢ βιαίου θήκην. Se preferă încă: τόποι, ὅπου ἥρωες ἐσφάγησαν καὶ μονομάχοι καὶ βίαιοι, papyrul din Paris 1393 ap. R. Wüensch, C. I. A. Appendix, p. IV.

[3]) Aşa Delattre, *Revue archéologique* XII 1888 p. 157, găsesce o tăbliţă pusă într'adins pe douě craniĭ, póte douě capete de decapitaţĭ; ele nu aparţinéŭ la corpurĭ incinerate şi nu s'a găsit nicĭ o urmă de schelete. Pentru ceĭ periţĭ într'un naufragiŭ, tăbliţele se aruncaŭ în mare, în rîŭ, într'o fântână, pentru că pe calea acésta, ele să se ducă la sufletele lor. Veḑĭ Laertius Diogenes VIII § 31: τὸν δὲ Ἑρμῆν.. λέγεσθαι.. χθόνιον, ἐπειδήπερ οὗτος εἰσπέμπει ἀπὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς ἀπό τε γῆς καὶ ἐκ θαλάττης. In realitate s'a şi găsit tăbliţe de plumb acoperite cu o materie albă din causa umidităţeĭ unde a stat. R. Wünsch citéză Papyrul magic CXXI rîndul 458, care enumerând locurile unde se expun defixiunile amintesce ἢ ποταμὸν ἢ γῆν ἢ θάλασσαν ἤγουν ἢ θήκην ἢ εἰς φρέαρ, decĭ pămêntul (mormêntul) şi apa (mare, rîŭ, fântână) unde pot odihni corpurile morţilor.

[4]) Defixio găsită la Roma, I. Gr. Sic. et Ital. 1047.

[5]) Tablă de plumb aflată la Carthaginea, *Bull. de corr. hellén.* 1888 p. 299.

viață, urmărindu-le din generație în generație, pênĕ ce crima săvîrșită asupră-le nu era rĕsbunată [1]).

Conținutul tablelor cominatorii.

Câte-va cuvinte încă despre conținutul tăblițelor cominatorii. Nu se anathemisà prin ele numaĭ persóna în genere a celuĭ blestemat, dar și tot ce compune ființa sa, ca și tot ce-ĭ aparține [2]): trup și suflet, limba, ca să nu maĭ pótă grăi rĕŭ, facultățile cugetăriĭ, ca să nu maĭ gîndéscă rĕŭ, mânĭ și picióre, cap, stomac, inimă, pântece, părțile obscene ca să nu maĭ pótă avé comerciŭ cu soçia saŭ cu orĭ-ce altă femee; averea luĭ, bunul, pacea, și tot ce era al luĭ, ca și soçia șĭ copiiĭ luĭ, părințiĭ, frațiĭ și surorile luĭ, tot némul luĭ, amiciĭ luĭ, toțĭ câțĭ vor avé a face cu el, și îl vor sus-

[1]) Erwin Rohde, *Psyche*, Freiburg u Leipzig 1894, p. 240, 255, 373.
[2]) Reproducem aci o tăbliță de plumb găsită de curênd la Mentana (Italia) într'un mormênt împreună cu alte douĕ asemenea.

Fața anterióră:

Malcio Nicones oculos,
manus, dicitos, bracias, uncis
capilo, caput, pedes, femus, venter,
natis, um(bi)licus, pectus, mamilas
collus, os, bucas, dentes, labias,
me(nt)us, oclos, fronte(m), supercili(a),
scaplas, umerum, nervias, ossu,
meritas (?), venter, mentula, crus,
qu(e)stu, lucru, valetudines. defico
in as tabelas

Fața posterióră:

Rufa Pulica manus, de(n)tes,
oclos, bracia, venter, mamila,
pectus, os(s)u, merilas (?), venter
....crus, os, pedes, frontes,
uncis, dicitos, venter,
um(bi)licus, cun(n)us,
quos (?) ilae Rufas Publica def(i)co
in as tabelas

Câte-șĭ trele plăcile sunt publicate în *Notizie degli scavi di Antichità*, Roma, 1900, p. 207-210.

ţine pe el, — să fie blestemaţĭ, şi pedepsiţĭ [1]) în acéstă lume ca şi în cea-l'altă, să nu pótă călători pe uscat saŭ pe apă, pămêntul luĭ să nu ĭ rodéscă, pe ce o pune mâna să nu-ĭ sporéscă. Asemenea «anathemata séŭ «ofrande votive» se obicĭnuesc pênĕ aḑĭ în amêndouĕ bisericile de Rĕsărit şi de Apus, sunt imprecaţiunile solemnele pronunţate de către un archiereŭ, sunt formule întrebuinţate în exorcisme şi în cărţĭ de blestem.

Cu timpul s'a ajuns la unele formule hotărîte, ca cele din descântecele de tot felul ale nóstre, şi Ḑeităţile la care de ordinar eraŭ îndreptate asemenea devotiones saŭ anathemate sunt ḑeităţile chtonice: Hermes χθόνιος, decĭ puterea luĭ infernală; Gaïa, Hades şi Persephone, soţia luĭ Hades, care ca regină a Infernuluĭ, puté vătămà pe ceĭ închinaţĭ prin tăbliţe lumeĭ infernale; Hekate, care ca păzitórea drumurilor (Εἰνοδία) avé sub ascultarea sa mormintele, Erinyele, ἄγγελοι καταχθόνιοι, şi alţĭ demonĭ şi ḑeĭ infernalĭ, despre carĭ R. Wünsch tractéză cu amĕnuntul în prefaţa sa la Appendicele publicat pe lângă *Corpus Inscriptionum Atticarum*. In acest appendix se găsesc reunite peste 135 tăbliţe maĭ mult saŭ maĭ puţin complete, şi 115 fragmente, în limba grécă, latină şi oscă, din carĭ *tabellæ defixionum* cea maĭ mare parte şi cele maĭ vechĭ tot-de-odată, aŭ fost găsite pe teritoriul Atticeĭ, câte-va în Delos, Theba, Tanagra, Megara, Melos, Corcyra [2]), Creta, Cnydos [3]), Kypros, în Italia meridională, la Roma, Alexandria şi în fine la Cartha- Ḑeităţile invocate în tablele anatheme.

[1]) φίλη Γῆ, cum se invócă în n. 93 din Wünsch, *C. I. A. Appendix;* ib. n. 100, 101; Γῆ χθονία (Dittenberger *Sylloge inscriptionum græcarum*² 615,26).

[2]) Despre acestea veḑĭ în special Wachsmuth, *Rheinisches Museum*, XVIII.

[3]) A fost publicate pentru prima óră de Newton *A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*, London 1863, vol. II, part II, p. 719 sqq —Cf. Wachsmuth *Rhein. Mus. XVIII,* 570 sqq. şi Bechtel, *Dialektinschriften III,* 3536 sqq. — Pe cele maĭ multe din aceste plăcĭ cu *devotiones* pe ele, persóna afurisită este maĭ tot-d'auna denunţată răzbunării ḑeilor infernalĭ, Artemis şi fiica eĭ. «Fie ca el saŭ ea să n'aibă parte de mila Persephoneĭ! este o formulă ce ne întîmpină adesea pe aceste plăcĭ.

ginea, Hadrumet, şi în alte câte va localităţĭ din Italia şi Britania.

Insemnătatea tablelor-anatheme.

Insemnătatea în genere a acestor monumente, unele scrise latinesce, altele în limba oscă, cele maĭ multe în limba grécă, resultă şi din faptul că ele ne duc în mijlocul vieţeĭ ḑilnice a celor anticĭ, ne arată amiciţiile şi duşmăniile lor, amorurile, dorurile şi speranţele lor, exprimate de dênşiĭ prin scrisorĭ datorite arteĭ magice şi încredinţate mormintelor ca să le ducă în mâna ḑeilor Infernalĭ. Ne interesézā câte-odată a şti cuvintele ce-ĭ împingéŭ la asemenea anatheme: vedem buniórā, bărbaţĭ, dar maĭ adesea femeĭ care'şĭ rĕsbună pentru diferite supărărĭ ce aŭ încercat: furturĭ, perfidiĭ, trădărĭ; una denunţă persóna care ĭ-a furat brăţara saŭ nu ĭ-a înapoiat haĭnele împrumutate; o alta blestemă pe ceea care ĭ-a răpit bărbatul, saŭ pe cel care a acusat-o că ar fi încercat să-şĭ otrăvéscă soţul; une-orĭ anathemele se îndreptézā contra răilor cetăţenĭ şi contra trădătorilor [1]), contra acelora carĭ aflând lucrurile perdute le reţin şi refusă a le da celuĭ ce le-a perdut: adică un fel de anunţ prin ḑiare despre recompensa ce aştéptă pe aceĭ carĭ vor aduce stăpânuluĭ lucrul găsit. Un altul perḑênd un proces *închină* pe protivnicul sĕŭ şi pe martoriĭ falşĭ cu carĭ s'a servit; un al treilea blestemă pe frate-sĕŭ că l'a jefuit de avere, lăsându-l să móră de fóme şi de miserie; un al patrulea închină preoteseĭ Junoneĭ Laciniene treĭ monede de aur ce i se furase, cu scop firesce ca Junona să facă a se restitui celuĭ ce le perduse [2]); ba sunt imprecaţiunĭ contra bólelor şi contra accidentelor climaterice, ca grindina etc., acestea maĭ ales pe petre gravate servind de talisman; ca să nu maĭ amintim în fine formulele de blestem la sfârşitul legilor grecescĭ contra celor carĭ vor îndrăsni a călcà disposiţiunile lor [3]), formule carĭ ne rechémă în minte aceléşĭ anathemate de prin crisóvele nóstre domnescĭ.

[1]) C. I. G. 3044.
[2]) Franz, C. I. G. 5773.
[3]) Dittenberger, *Sylloge*[2] 523.

Nu maĭ puţin interesantă este o colecţiune de 56 tăbliţe de plumb cu inscripţiĭ în limba latină şi grécă, aflate la Roma în a. 1850 în Vigna Marini şi păstrătóre astăḑĭ în Museo Kircheriano din capitala Italieĭ [1]). Ele datéză de pe la finele secoluluĭ al IV-lea după Chr., şi începutul celuĭ următor, şi se raportă la conducĕtoriĭ de care, *agitatores*, în jocurile de circ. Se scie rolul însemnat ce avéŭ la Roma şi maĭ târḑiŭ la Bizanţiŭ aceste jocurĭ şi luptele dintre cele 4 partide· albĭ şi roşiĭ, verḑĭ şi albaştri. Fie-care partidă îşĭ avé agitatores aĭ sĕĭ. Aceştĭ agitatores, ceĭ maĭ mulţĭ liberţĭ şi cu o cultură mărginită, ca să pótă vătăma în tot felul pe rivaliĭ lor, ĭĭ vedem recurgênd la fermece. Mijlocul cel maĭ simplu era de a săpa pe o tablă de plumb numele rivaluluĭ, anathemisându-l şi închinându-l ḑeilor infernalĭ, ca să-l schilodéscă, să-ĭ ia mânile şi picĭórele, saŭ orĭ-ce alt răŭ să i se întâmple luĭ saŭ cailor cu care va alerga. Tabla se îngropa, izbânda se credea asigurată şi devoventul era liniştit că n'are a se maĭ teme de adversarul sĕŭ. Atât de obicĭnuite eraŭ asemenea fermece printre agitatores, în cât par a fi devenit proverbiale, ast-fel că textele juridice vorbesc adesea-orĭ de *agitatorum maleficia* [2]).

Ast-fel întrebuinţarea tablelor de plumb ca nişte cărţĭ de blestem, constatată de timpuriŭ în Attica, s'a rĕspândit

Tăbliţele aflate la Roma.

Papyri magicĭ.

[1]) S'a publicat de R. Wünsch, *Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom*, Leipzig, 1898.

[2]) Gothofredus in *Cod. Theodos*. IX, 16, 11: accipiendum id de agitatoribus qui utique maleficiorum seu magiæ et incantationum infamia laborabant. . incantationibus μαγγανείαις defigebat. Cf. execraţiunile africane din C. I. L. VIII Suppl. 12,508 - 11. — Tacit vorbind despre acusarea că Pison ar fi otrăvit pe Germanicus, ne spune că în casa luĭ Pison s'aŭ găsit nişte *carmina* şi *devotiones* (tabliţe de plumb), carĭ aŭ fost considerate ca probe în sprijinul bănuelilor îndreptate contra luĭ: Tacit, ann. II 69: reperiebantur solo ac parietibus erutæ humanorum corporum reliquiæ, carmina et devotiones et nomen Germanici plumbeis tabulis inscriptum (Comp. Dio Cassius LVII 18: ἐλασμοὶ μολυβδινοὶ ἀράς τινας μετὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἔχοντες) semiusti cineres ac tabo obliti aliaque maleficia, quis creditur animas nominibus infernis sacrari. — Despre laminæ litteratæ, veḑĭ Appuleius, *metamorph*. III 54. Asupra obiceiuluĭ devoţiuneĭ saŭ închinăriĭ uneĭ persóne vorbesce Livius VIII, 9, 6 menţionând pre Decius, carele însuşĭ s'a închinat ḑeilor infernuluĭ. Se puté închiná şi un pămênt, etc.

repede în ultimele secole dinaintea ereĭ nóstre în Grecia continentală și insulară, în Italia (chiar și la Oscĭ [1]), dar cu deosebire în Egypt. Aci religiunea fiind soră cu fermecătoria, cultul confundându-se adesea cu magia, sistemele filosofice, mythologice și superstițióse egyptene, babylonene, judaice și greceștĭ, amestecate unele cu altele, în orașul Alexandria a produs ceea-ce obicĭnuim a numi gnosticism cu numerósele secte gnostice. Partea esențială a acesteĭ doctrine consistă din magie. Prin rostirea câtor-va cuvinte magice, pe care le învĕțaĭ de la un preot saŭ de la un mag, credeaĭ că devĭĭ a-tot-puternic pe pămênt, bogat și fericit, pe vrăjmașĭ poțĭ să-ĭ calcĭ în picióre, pe ḑeĭ și pe morțĭ poțĭ să-ĭ chemĭ a țĭ se arăta aĭevea saŭ în vis, etc., iar pe lumea cea-l'altă cu rostirea acelorașĭ formule, spiritele rele ce ar eși în calea sufletelor pot fi înlăturate. De aci necesitatea uneĭ colecțiunĭ de rețete-formule, ce ni s'a păstrat în așa numițiĭ papyrĭ magicĭ, unde găsim noua doctrină a luĭ Typhon-Seth, cu adorațiunea luĭ Sabaoth ('Αώθ 'Αβαώθ), Adonai-Aidoneus și a ângerilor: ἅγιοι ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι datorite influențeĭ israelite cu invocațiunea ḑeițeĭ greceștĭ Ananke, identificată cu Isis, și în fine chĭar a persóneĭ Mântuitoruluĭ, confundat cu Seth [2]).

[1]) Veḑĭ Pascal, *La tavola osca di esecrazione*, Napoli 1894. Cf R. Wünsch *Appendix*, p. XXIV.

[2]) Veḑı R. Wünsch, *Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom*, p. 86 și urm Pe un papyrus bilinguŭ (grec și egyptén, păstrat în Museul din Leide), unul invocă în chip solemn pre Typhon-Seth, cu acelaș cuvênt cu care începe și cele douĕ stele funerare din Museul bucurescén și athenian: 'Επικαλοῦμαί σε τὸν ἐν τῷ κενεῷ πνεύματι δεινὸν ἄορατον παντοκράτορα θεὸν θεῶν, φθοροποιὸν καὶ ἐρημοποιὸν ὁ μιστῶν οἰκίαν εὐσταθοῦσαν· ὃς ἐξεβράσθης ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἔξω χώρας· ἐπενομάσθης (!) ὁ πάντα ῥήσσων καὶ μὴ νικώμενος· ἐπικαλοῦμαί σε, Τύφων Σήθ etc. etc. Veḑĭ textul reprodus de C. I. G. Reuvens, *Lettres à M. Letronne, sur les papyrus bilingues et grecs du Musée d'antiquités de l'Université de Leide*, à Leide, 1830, p. 39 — Cf. E. Revillout *Revue archéologique* 1880 p. 168. — R. Wünsch Appendix p. XXXI. — Epitetul de παντοκράτωρ este la origină ebraic (la Septuaginta ne 'ntîmpină de nenumĕrate orĭ în legătură maĭ ales: κύριος παντοκράτωρ) dar a pătruns și în Noul Testament și 'l găsim tot așa de des în literatura patristica. Veḑĭ Schürer, op. cit. p. 205. — Tot așa începe ca stela bucurescénă și o tabelă de plumb găsită în Alexandria (aḑĭ în Bibliotheca Națională din Paris): ἐπ[ι]καλοῦμαί σε τὴν πάντων ἀνθρώπων δυνάστειραν etc. (Lenormant *Rhein. Mus.* IX 370; Wachsmuth, ib. XVIII 563, R. Wünsch, op. cit. pag. XV).

Invocaţiunea Sórelui-Sarapis.

Dar nu tot-d'a-una tablele de anatheme se ascundéŭ în pămînt saŭ apă ca să rĕmână ómenilor necunoscute; ci unele eraŭ expuse la lumină ca să pótă fi citite de trecătorĭ, şi să însciinţeze pe ceĭ datorĭ a rĕzbuna o crimă saŭ a descoperi un furtişag [1]). De asemenea, eraŭ ele expuse şi atuncĭ când se invoca, după credinţa păgână, Sórele a tot-vĕḑĕtor şi sciitor, spre a scóte la lumină o nedreptate făcută şi a o pedepsi.

Ast-fel următórea inscripţiune găsită la Anteopolis în Egypt şi păstrătóre în Museul Luvruluĭ [2]) este îndreptată către ḑeul Sarapis [3]):

'Αντιλαβοῦ, κύριε Σάραπι. Βῆσις
πρεσβύτερος καὶ Βῆσις νεώτε-
ρος, ἀμφότεροι Σεντωοῦτος,
κυβερνήτου ἀπό Πτολεμαΐδος,
καὶ Βῆσις Κάρβας, ἀδελφός τῆς
μητρός αὐτῶν, ε'σφαγμένοι ἐν ὅρ-
μῳ Πούλεως τοῦ 'Ανταιοπολεί
τον νομοῦ. Καὶ τὸ πλῦν (=τό πλοῖον) ἀυτῶν ἐνπε-
πρηκαν

Adică:

«Priimesce (închinarea acesteĭ stele), dómne Sarapis! Besis frate maĭ mare şi Besis frate maĭ mic, amêndoĭ (fiiĭ) luĭ Sentôut, pilot din Polemaïs, şi Besis Carbas, unchiul lor despre mamă, omorîţĭ în portul Puchis, din districtul Anteopolis. Şi eĭ (ucigaşiĭ) arseră barca lor (adică a celor treĭ ucişĭ).»

Este interesant că partea superióră a steleĭ înfăţişéză pe ceĭ treĭ navigatorĭ conduşĭ de către Anubis înaintea luĭ

[1]) Pe o tabelă găsită la Bruttium ap. Wachsmuth, *Rhein. Mus.* XXIV, 474, Hoffmann, *Dialektinschriften* II, 1653, se vorbesce de anathema a două persóne care a furat nişte lucrurĭ.

[2]) C. I. G. 4712 b.

[3]) Tot către Oserapis este un papyrus din Vienna (Petrettini, *Papiri grecoegizj* Vienna 1826; R. Wünsch op. cit. p. XXXI).

Osiris, judecătorul infernuluĭ, *cum inalță mânile in sus* în semn de invocațiune [1]).

Monumente avênd pe ele douĕ manĭ ridicat in us.

Representarea a douĕ palme deschise, pe care o vĕdurăm și la stelele funerare din museul bucurescén și cel athenian, ne întîmpină și pe alte monumente cu inscripțiunĭ funerare, votive și de devoțiune, greceștĭ și romane, de care s'a ocupat pe larg Otto Jahn [2]), apoĭ K. Dilthey [3]), dómna E. Caetani-Lovatelli [4]) și alțiĭ [5]). Originea întrebuințăriĭ acestuĭ symbol se atribue de uniĭ cerculuĭ feniciano-assyric. Pe stelele votive punice nu este emblemă maĭ des representată de cât acésta [6]), și după uniĭ învĕțațĭ ca Fr. Lenormant și Philipp Berger, însușĭ cuvêntul semitic pentru a designa *mâna* însemnéză putere.

Fără a stărui asupra însemnăriĭ originare și întrebuințăriĭ pe monumentele assyriene, babylonene și punice a acestuĭ symbol [7]), constatăm că în domeniul greco-roman el nu póte avé altă însemnare de cât saŭ apotropeică saŭ în cele maĭ multe casurĭ cominatorică, atuncĭ când este

[1]) *Musée impérial du Louvre,* les inscriptions grecques interprétées par W. Frœhner, nr. 134.

[2]) *Ueber den Aberglauben des bösen Blicks bei den Alten* (Ber. d. Sächs. Ges. d. Wissensch. 53 p. 1853 sq.)

[3]) *Drei Votivhände aus Bronze* in *Archäolog. — Epigr. Mittheil. aus Oesterreich,* II 41 sq. 61 sq.

[4]) *Monumenti Antichi* pubbl. per cura dell' Acc. dei Lincei vol. I 177; *Miscellanea archeologica* Roma 1891, p. 154.

[5]) A. Noak, *Athen Mitth.* 1894 p. 318; R. Heberdey und E. Kalinka, *Bericht über zwei Reisen im Sudwest Kleinasien* (Denkschr. Akad., Wien XLV 1896, p. 52).

[6]) K. Dilthey, op. cit. 61. Comp. *Mém. de l'acad. de Petersb.* VII Série, tome 17 (1872) tab. 1 30; *Gaz. Archéol* II (1876) p. 118 -121; 125; III (1877) p. 25; 29—37. — Asupra literatureĭ representăriĭ celor douĕ mânĭ, vedĭ Sittl, *Gebärden,* 307 not. 1—4; *Bull. de corr. hell.* 1862 p. 501; *American Journal of archaeology,* V, p. 265; V, p. 47.

[7]) Tallqvist, *Die assyrische Beschwörungsserie Maglû,* Leipzig 1895, atribue acest obiceiŭ Assyrienilor. Cf Dieterich, *Papyrus magica,* p 789. — Observăm un pasagiŭ din Herodot, IV, 62 despre obiceiul cu ridicarea celor doue mânĭ la Scythı.

vorba de a se implora ajutorul uneĭ divinitățĭ întru descoperirea și pedepsirea ucigașuluĭ care a făcut să piară cu nedreptate un om maĭ ales în vîrstă tînĕră. Acésta resultă din conținutul celor maĭ multe inscripțiunĭ pe carĭ se represintă cele două mânĭ [1].

Rostul acestor mânĭ se vede și maĭ clar dintr'o inscripțiune găsită la Delos, decĭ acolo de unde provine probabil și stela funerară din Bucurescĭ: ea ne spune că Theogenes ridică mânile către Sóre și către ḑeița Hagna (Proserpina) chĭămând blestemul lor asupra uneĭ femeĭ care-ĭ luase un deposit de banĭ; el protestă pentru nevinovăția luĭ, buna luĭ credință, și conjură pe therapențĭ de a pronunța în contra vinovateĭ imprecațiunile obicĭnuite [2].

Pe stela nóstră cominatorică cele două mânĭ sunt înălțate în sus nu către ḑeul Sóre, care se vede înlocuit în chip mecanic, — ci către «Dumneḑeul cel pré înalt la care orĭ-ce suflet în ḑiua de astă-ḑĭ cu rugăciune se umilește» pentru ca să descopere nedreptatea făcută și să pedepséscă cât maĭ curând pre cela care prin vicleșug și prematur a omorît saŭ a otrăvit pe tînĕra fată Heracleĭa.

[1]) Inscripțiunĭ găsite în Attica cu două mânĭ ridicate sunt în *C. I. A.* nr. 2580 și 2881.—O a treia maĭ recentă s'a publicat în Δελτίον ἀρχαιολογικόν, 1890 σ. 83,11.—O a patra se află în Museul din Berlin, epitaful unuĭ țĕran *(Beschreibung der ant. Skulpturen* nr. 803) și alte două în Museul Tschinili Kios din Constantinopole (Joubin, *Monuments funéraires* nr. 108, 123) —Pe o inscripțiune funerară din Dorylaion (=Eski Schehir, în Asia mică) se vĕd de asemenea doue palme deschise cu inscripțiunea de desubt: Ἀπφία Σωκράτους Ἡρωδιανῳ τέκνῳ μνήμης χάριν. Acest symbol este îndestulător pentru a autorisà pe d. F. Noack *(Ath. Mitth.* XIX 1894, p. 318), a conchide, pe baza casurilor analoge, că tînĕrul Herodianos din menționata inscripțiune nu a perit de mórte naturală, dupa cum cel puțin așa credė mama sa, și că prin cele două mânĭ înălțate în sus se invocà divinitatea ca să rĕsbune pe ucigașul, saŭ pe orĭ-cine care a pricinuit mórtea, anatemizându-l.

[2]) *Bulletin de Correspondance hellénique* 1882, p. 500 nr. 24: o mică stelă de marmură, avênd d'asupra inscripțiuneĭ două mânĭ ridicate în sus întórse cu palmele în față, înălțimea fie căreia mânĭ fiind $0^{m},055$.—A se vedė încă Stobaeus *floril.* (ed. Meineke, v. IV p. LXI sq.) istoria unuĭ om care *jură în fața Sórelui* și *înalță în sus:* καταστὰς δὲ ἐναντίον τοῦ θεοῦ, ὅνπερ ἔμελλε συνίστορα ποιέσθαι, δίδωσι..... ἀνατείνας δὲ τῶν ἐῶν χερῶν φορὴν εἶπεν ὡς etc. Obiceiul de a jura în fața sóreluĭ se vede și la Germanĭ. Cf. Grimm *deutsche Rechtsalterthümer* p. 895.

Resumat.

Resultă limpede din cele expuse pênĕ aci, că anathema bucurescénă a Heracleiĭ fiind identică cu aceea din Athena a Marthineĭ: prin material, conţinut, aspect și scrisóre, ca şi prin figurarea celor douĕ mânĭ pe ele; de asemenea provenienţa acestor stele fiind maĭ mult de cât probabilă Rheneia, unde s'a aflat alte douĕ petre funerare cu numele uneĭ Heracleie și Marthine, aceste douĕ împrejurărĭ, ce nu pot fi datorite numaĭ întîmplăriĭ, ne autorisă a presupune că în insula Delos, sunt acum vr'o 21 de vécurĭ: douĕ tinere fete Heracleia și Marthine, perind asasinate saŭ otrăvite în flórea vîrsteĭ prin mânile unor ucigașĭ necunoscuţĭ, părinţiĭ victimelor le înalţă în Rheneia, — cimitirul insuleĭ Delos —, niște modeste petre mormîntale cu simpla indicaţiune a numeluĭ celor mórte și cu obicĭnuitul salut de: *bunule, salutare!* D'asupra mormintelor, saŭ póte numaĭ a unor cenotafe (dacă cadavrele victimelor nu vor fi fost găsite), aceiașĭ părinţĭ aşéză cele douĕ stele, de care am vorbit, săpând pe ele una și aceĭașĭ formulă de blestem; o stelă chĭamă în ajutor rĕsbunarea Dumneḑeuluĭ pré înalt contra ucigașilor Heracleiĭ; cea-l'altă stelă îndreptéză anathema contra ucigașilor Marthineĭ. Primul monument a venit în perigrinaţiunile sale pênĕ la Bucurescĭ, cel-l'alt s'a oprit la Athena, dar amêndouĕ acum studiate împreună ne duc în mijlocul uneĭ lumĭ superstiţióse care caută să-șĭ îndestuleze patimile ca și dorurile lor prin mijlóce magice, prin formule objurgatoriĭ, afurisaniĭ saŭ blesteme. Acéstă lume, de și se desparte de noĭ cu maĭ bine de 2000 de anĭ, dar pare a nu fi rĕmas așa de streină, când constatăm că obiceĭul vechiŭ în sine de când e omenirea, dar care ne întâmpină maĭ deslușit în Attica, de a se trimite ḑeilor scrisorĭ pe table de plumb saŭ de marmură, s'a rĕspândit în tótă Grecia continentală și insulară, apoĭ în Italia, Britania, maĭ cu sémă în Alexandria din Egypt, unde se cultiva tot felul de superstiţiunĭ; apoĭ maĭ în urmă cu deosebire prin legiunĭ asemenea obiceĭurĭ se duc și se propagă prin lumea întrégă.

Noua religiune, creştinismul, prin gnosticism a adoptat plăcile de plumb, pe care se scriaŭ imprecaţiunile. Biserica

nu se servi de cât de conținutul lor, pentru a excomunica pe inimicii eĭ (ἀναθέματα) saŭ pentru a goni pe dracĭ și spiritele rele (ἐξορκισμούς).

Este decĭ, cum se exprimă d. Wünsch, acelașĭ rîŭ care izvorând din tăblițele de plumb, trece prin antichitate și prin evul-mediŭ, și se desinéză în devoțiunile, descântecele și exorcismele din ḑilele nóstre.

VII

INSCRIPTIUNI ORIENTALE

TITVLI ORIENTALES)

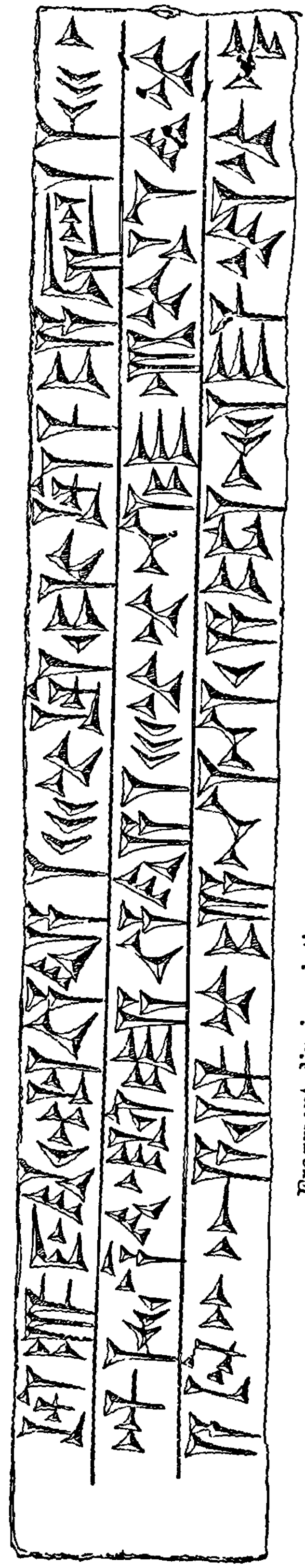
No. 94

§ I. Proveninṭa: Monumentul, a căruĭa proveninṭă este necunoscută, a fost cumpĕrat în a. 1875 de la rĕposatul Cesar Bolliac împreună cu relieful unuĭ cap de rege assyrian.

§ II. Natura: Un fragment de alabastru avênd săpate în adînc pe o singură faṭă treĭ rîndurĭ dintr'o inscripṭiune cuneiformă.

Nălṭimea $0^m.07$; Lăṭimea $0^m.43$.

§ III. Textul: Vedĭ fac-similul.

Fragment din inscripţiunea analelor luĭ Aşur-nasir-pal, regele Assyrieĭ.

§. IV. Literatura: Pentru descifrarea inscripţiuneĭ am avut recurs la luminele d-luĭ D. H. Müller, professor de la Universitatea din Vienna.

După constatările acestuĭ învĕţat, bucata este un fragment din marea inscripţiune a analelor regeluĭ assyrian Aşur-nasir-pal (885—860 a. Chr.), aflătóre în Museul Britanic şi publicată de I. Rawlinson în *The cuneiform inscriptions of Western Asia*, Schrader, III, fóia 17—26.

După *Keilinschriftliche Bibliothek* a luĭ Schrader, vol. I, p. 114—115, col. III, 119 seq., fragmentul nostru póte fi ast-fel completat şi tradus:

§. V. Lectura: *[I-nu-ma Aşur bilu na-bu u şumi-ia muşarbu-u şarrû-ti a kakka-şu la pa-da a-na i-da-at bilu-ti a]* (119) *lu-u it-muh ummanât (mâtu) Lu-ul-lu-mi-i rapşa-ti ina [ki-rib tam-ha-ri ina kakki lu-u-şam-kit ina ri-su-ti şa Şa-maş* (120) u Rammân] *ilâni tik-li-a ummanât mâtâti Na-i-ri (mâtu) Kir-hi(mâtu) [Şu-ba-ri-i u (mâtu) Ni-ir-bikima Rammân ra-hi-si ili-şu-un aş-gu-um.* (121) *şarru şa iştu i-bir-ta-an] (nâru) Diglat a-di (şadû) Lab-na-na u tâmdi rabiti (mâtu) La [ki-i........* (122) *ana şipâ-şu u-şik-ni-şa.]*

Traducerea: [«Când Aşur, stăpânitorul cel numit cu al meŭ nume, regatul meŭ l'a făcut mare, invincibilele sale arme în partea domnieĭ mele] (119) le-a ţinut, am doborît oştile depărtateĭ ţĕrĭ Lullume în [luptă cu armele. Cu ajutorul luĭ Şamaş (120) şi al luĭ Rammân], ḑeiĭ în care am încredere asupra oştilor ţĕrilor Naïri, Kirhi [Şubarti, Nirbi, întocmaĭ ca şi Rammân tonans, tunaiŭ (121). Regele, carele de la Vadul Tigruluĭ pênĕ la Libanon şi Marea cea Mare, La[ki etc., etc...] se supuse, etc.»].

§. VI. Epoca: Fragmentul a făcut parte dintr'o copie a inscripţiuneĭ originale, din aceĭaşĭ epocă póte cu originalul.

§. VII. Observațiunĭ: Regele Assyrieĭ Așur-nasir-pal, fiul luĭ Tuklati-Nindar II, este primul din mariĭ cuceritorĭ assyrienĭ. Cu el începe o nouă periódă in istoria vechiă a Orientuluĭ. Printr'ênsul, ca și prin fiul sĕŭ Shalman-asharid, ișĭ iaŭ zbor marile cucerirĭ ale Assyrienilor, carĭ ișĭ găsiseră deja mustra în expedițiunile luĭ Tiglat-pilesar I, și carĭ de acum nainte se țin lanț pênĕ la căderea Ninivei și a Monarchieĭ assyriene, cea intemeiată de dênșiĭ. El póte fi numit restauratorul vechiuluĭ regat in intinderea și strălucirea de maĭ nainte, și pe portretul sĕŭ în mărime naturală s'a putut săpa aceste cuvinte: «Cuceritor al țĕrilor de dincóce de Tigru pênĕ la muntele Libanon și Marea cea Mare; tóte aceste țĕrĭ de la Rĕsăritul și pênĕ la Apusul Sóreluĭ el le-a strivit sub piciórele sale.» Dênsul a pătruns spre Nord și Nordost maĭ departe chiar de cât Tiglatpilesar I (pênĕ la lacurile Van și Urmia) și intreprinderile luĭ in Mesopotamia și Syria ajunseră pênĕ la Marea Mediterană și la muntele Libanon.

Prin datele așa de certe și de amĕnunțite ale analelor sale, gloriósa luĭ domnie ni se înfățișéză înaintea ochilor în chip așa de plastic, cum puținĭ alțĭ regĭ marĭ aĭ Assyriei, ca Sargon, Senacherib și Assurbanipal pot să se presinte. Când ajunge la Marea Mediterană, el mulțămește ḑeilor și acceptă închinăciunile principilor vazalĭ din țĕrile Mediterane: Acharri (la Nord de Palestina), Tyros, Sidon, Gebal, Arvad, și Tripollitanul Machalat, Maïz și Kaïz. Printre teritoriile cucerite merită incă a fi in special menționate: Gargamisch și Patin, țara Suchi de pe ambele malurĭ ale Eufrateluĭ, ĭar spre rĕsărit Zamua. Vedem că Așur-nasir-pal a avut de lucru și cu Babylonia, bătând pe regele *Nabupal-iddin*.

Dar aci nu avem intențiunea de a înșira expedițiunile mareluĭ cuceritor. Semnalăm numaĭ pe cele menționate în fragmentul din museul nostru.

Așur-nasir-pal spune maĭ antĕiŭ că a tunat și fulgerat oștirile din țara *Lullume*: *Lullumu* este regiunea nord-vestică a Assyrieĭ, nu departe de izvórele Tigruluĭ, pe malul Eufrateluĭ saŭ în apropiere. Lăcuitoriĭ se numĭaŭ Lullumi.

In textul unuĭ rege necunoscut, se ḑice: ţara Lullumeilor şi munţilor ţĕrilor Nairi, teritoriĭ imposibil de precisat. Lullumi maĭ fuseseră o dată bătuţĭ de Ramnânnirar I, apoĭ de Aşurrişişi şi de Tiglat-pilesar I, carele a supus teritoriul Lullumeilor cu cel puţin 25 oraşe. In fine din fragmentul nostru vedem că ĭ-a bătut şi nimicit Aşur-nasir-pal. Acéstă victorie e urmată de lupte şi maĭ grele cu popórele Nairi, Kirhi, Şubarti şi Nirbi, nişte triburĭ, carĭ judecênd după numele lor, par a fi parte Semiţĭ, parte Hatti de pe malul drept al Eufratuluĭ. Aceste triburĭ probabil se revoltaseră. Aşur-nasir-pal a trebuit in persónă să mérgă contra lor, şi dovadă că situaţiunea era destul de critică, resultă din frasa categorică, că Regele a invocat ajutorul ḑeilor Şamaş şi Rammân tonantele, in care avé el incredere. E de presupus că banul saŭ demnitarul pus pentru supravegherea Nairilor, avé reşedinţa in *Tushan*, pe care regele assyrian o reconstruise şi o intărise din noŭ.

Aceste evenimente se 'ntâmplă în anul 883 a. Chr. Resultatul acestor cucerirĭ fu — dupĕ cum citim in fragmentul nostru — inchinarea de bună voe a principilor ce stăpâneaŭ de la Vadul Tigruluĭ pênĕ la muntele Libanon şi Marea cea Mare dincolo de Eufrat, intre altele tótă ţara Laki şi o parte din Suhi [1]).

Ne oprim aci cu comentariile. Inscripţiunea e redactată in dialectul assyrian propriŭ-ḑis şi este săpată în caractere *cursive*, care nu diferă mult de cele întrebuinţate sub ultimiĭ regĭ aĭ Niniveĭ. Se scie că deja prin secolul al XIV a. Chr., Semiţiĭ de pe ţĕrmurile Tigruluĭ şi Eufrateluĭ avéŭ, ca şi Egypteniĭ, douĕ felurĭ de caractere:

1° Caractere cursive carĭ, ca şi caracterele hieratice, eraŭ întrebuinţate când cineva voia ca să scrie repede; şi

2° Caractere maĭ complicate şi maĭ vechĭ ce se săpaŭ

[1]) Veḑĭ despre expediţiunile luĭ Aşur-nasir-pal, C. P. Tiele, *Babylonisch-Assyrische Geschichte*, p. 167 sq.

pe monumentele marĭ, și carĭ ar puté fi numite caractere majuscule.

Lăsând specialiștilor sarcina de a ne da comentariul filologic, geografic și istoric al fragmentuluĭ nostru, a fixa maĭ cu siguranță posițiunea localităților și țĕrilor citate, raportul dintre originalul inscripțiuneĭ analelor și copiile existente etc., simțim o bucurie sufletească, că prin dorul collecționator al betrânuluĭ Bolliac, Museul Național posedă și el un monument referitor la domnia unuĭa din ceĭ maĭ marĭ stăpânitorĭ Assyrienĭ. Cele 3 rîndurĭ fragmentare de pe bucata de alabastru, vin astă-ḑĭ să ateste evenimente de acum 2750 anĭ, de acord cu marea inscripțiune a analelor numituluĭ monarch. Acéstă inscripțiune, un monolith găsit la Kalah (Nimrud), forméză una din podóbele epigrafice ale Museuluĭ Britanic.

No. 95

§. I. Proveninţa: Necunoscutā. Fragmentul a făcut parte din colecţiunea rĕposatuluĭ general Mavros.

§. II. Natura: Un fragment de granit negru, nălţ. 0.24,^{m} lung. 0.64,^{m} cu inscripţiune hieroglifică. A făcut parte dintr'un sarcofag destinat uneĭ persóne numită Peti[a]tum, precum a recunoscut d. J. Krall, professorul egyptolog de la Universitatea din Vienna.

Inscripţiunea conţine o parte din ceea-ce se numesce *Litania Sóreluĭ,* care precum se scie sunt inscripţiunĭ culese de prin mormintele regilor la Thebe, litaniĭ lungĭ adresate aceleĭaşĭ divinităţĭ, saŭ une-orĭ rugăciunĭ fără sfârşit adresate către demonĭ saŭ către geniĭ. Aceste rugăciunĭ aŭ fost tóte publicate de către Naville sub titlu de: *La Litanie du Soleil,* Leipzig 1875.

Iată titlu ce pórtă acéstă totalitate de rugăciunĭ:

«Inceputul cărţiĭ adoraţiuneĭ luĭ Ra în Ament (Infern), a adoraţiuneĭ luĭ Temt în Ament.»

Sunt 75 formule carĭ încep tóte fără deosebire cu aceléşĭ cuvinte: *Adoraţiune ţie Ra! Inaltă-putere!*

Ceea-ce urméză, ceea-ce constitue în propriŭ fie-care formulă, sunt epitete, calificative adăogite la numele de Ra. Acéstă carte de rugăciunĭ către Ra a fost fórte căutată, pe timpul nouluĭ regat egyptean; ea ne intâmpină in mormintele regilor din dinastia a XIX şi a XX la Bibânel-Molûk.

Extracte din aceste rugăciunĭ se găsesc incă scrise pe sarcofagele persónelor private din epocele posterióre.

Fragmentul bucurescén conţine cele 23 prime laude, restul fiind rupt, şi incă şi acestea s'a păstrat numaĭ pe jumătate, de óre-ce partea de jos a petreĭ lipsesce: Am completat partea ce lipsesce după traducţiunea luĭ Naville.

§. III. Textul. Veḑĭ fac-similul alăturat.

§. IV. Literatura Asupra acestuĭ monument am făcut o comunicaţiune Academieĭ Române in şedinţa de la 9 Iunie 1900 şi Academieĭ de Inscripţiunĭ şi Frumóse Litere din Paris in şedinţa din Noembre acelaş an.

§. V. Lecturа: Fragmentul nostru conţine: cele 23 prime laude, precum urmézǎ:

1. Domnul sferelor ascunse carele face să izvorască esenţele, acela care residă in intunerec; se nasce ca (sub forma de) invelişul Universuluĭ.

2. Scarabeul care'şĭ indóie aripele sale, acela care se culcă in empyreŭ; se nasce ca propriul sĕŭ fiŭ.

Tuen care nasce pe membriĭ sĕĭ (ḑeĭ), acela care fasonézǎ cea-ce este in el; se nasce in lăuntrul sfereĭ sale.

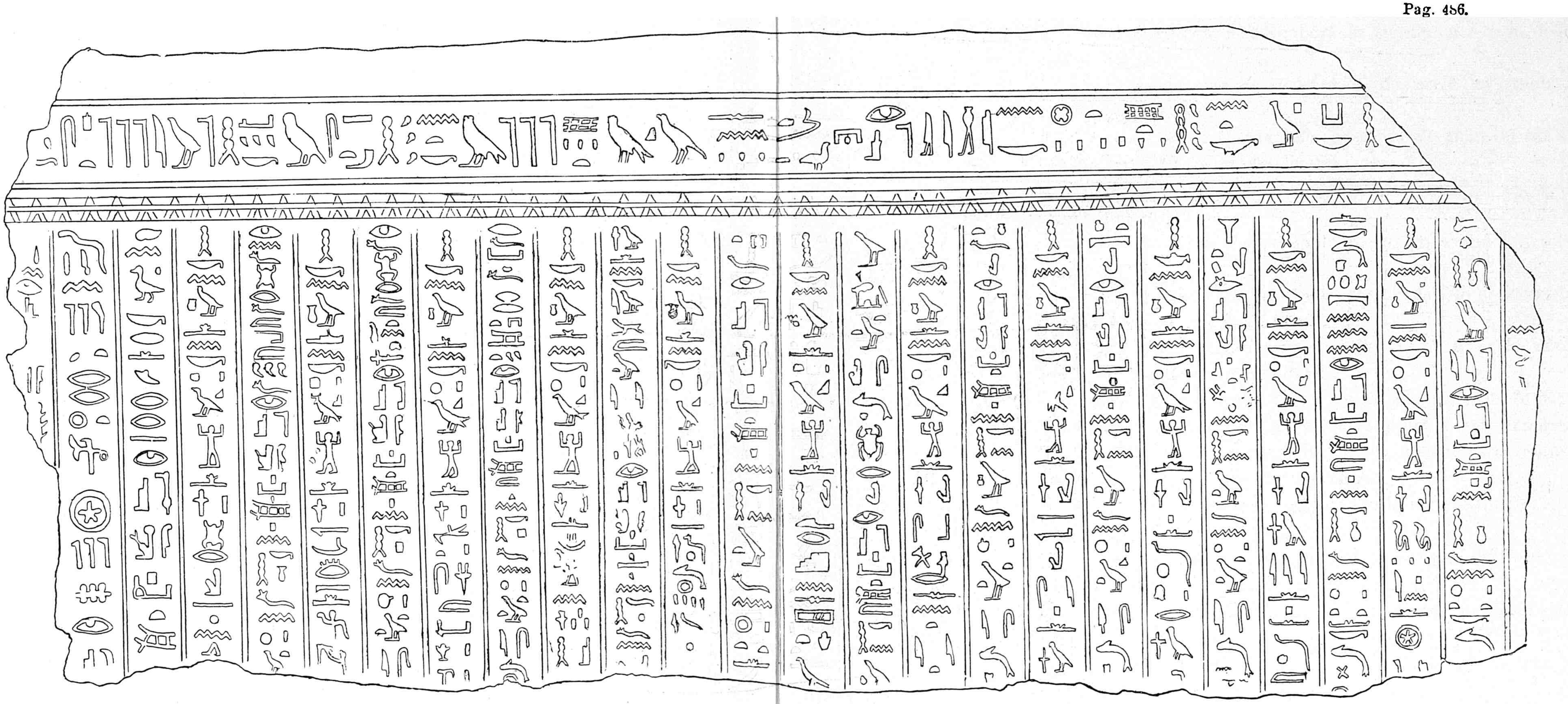
4. Acela care face să se vaḑă pămêntul şi care luminézǎ Amentul, acela a căruĭa esenţă este forma; se nasce sub forma Dumneḑeuluĭ cu mare disc.

5. Spiritul care grăesce, care odihnesce pe inălţimea sa, acela care creĭazǎ inteligenţile ascunse carĭ se transformă in el.

6. Unicul, curagĭosul care formézǎ corpul sĕŭ, acela care chĭamă pe ḑeiĭ sĕĭ când ajunge in sfera sa ascunsă.

7. Acela care se adresézǎ ochiuluĭ sĕŭ şi care vorbesce capuluĭ sĕŭ, acela care dă suflarea sufletelor in locul lor; ele o primesc şi se transformă.

8. Spiritul care umblă, care distruge pe inimiciĭ sĕĭ, acela care trimite durerea la rebelĭ.

No. 95

Fragmentul uneĭ inscripțiunĭ hieroglifice de pe sarcofagul luĭ Petiatum.

9. Acela care strălucește când este in sfera sa, acela care trimite intunecimile sale in sferă și care ascunde pe ceĭ ce o lăcuesc.

10. Acela care luminéză corpurile carĭ sunt la horizont, acela care intră în sfera sa.

11. Acela care se scobóră in sferele luĭ Ament, icóna corpuluĭ luĭ Tun.

12. Acela care se scobóră în misterele luĭ Anubis, icóna luĭ Chefra (Atmu).

13. Acela, a căruĭa talie este așa de mare în cât ascunde forma sa, icóna corpuluĭ luĭ Șu.

14. Acela care conduce pe Ra in membriĭ sĕĭ, icóna corpuluĭ luĭ Tefnut.

15. Acela care scóte plantele la momentul lor, icóna corpuluĭ luĭ Set.

16. Marele care reguléză ceea-ce este in el, icóna corpuluĭ deițeĭ Nut.

17. Acela care merge tot-d'auna către 'acela care-l precede, icóna corpuluĭ deițeĭ Isis.

18. Acela al căruĭa cap strălucește maĭ mult de cât al aceluia care este inaintea luĭ, icóna corpuluĭ deițeĭ Nephtys.

19. Vasul (craterul) substanțelor, unicul care reunește generațiunile, icóna corpuluĭ luĭ Horus.

20. Strălucitul care sclipește in apa inundațiuneĭ, icóna corpuluĭ luĭ Nun.

21. Acela care creĭază apa care ese din interiorul sĕŭ, icóna corpuluĭ luĭ Remĭ (plângĕtorul).

22. Ceĭ doĭ părinți carĭ pórtă cele două pene ale sale, icóna corpuluĭ impuruluĭ.

23. Acela care intră și ese continuŭ din peștera sa fórte mysteriósă, icóna corpuluĭ luĭ At.

§. VI. Epoca: Intre dinastia egypténă a XIX saŭ a XX orĭ póte ceva maĭ târdiŭ, căcĭ textul conține multe greșelĭ.

§. VIII. Observațiunĭ: Nu este de mirare décă pre sarcofagele

egyptene ne 'ntîmpină adesea litaniĭ către Sóre, pentru că viaţa acestuĭa se asemue cu viaţa omuluĭ.

Intr'adevĕr că şi dênsul nasce diminéţa, începe să 'nbătrânéscă spre declinul ḑileĭ, ĭar séra se stinge, pentru ca a doua ḑi ĭarăşĭ să ĭasă din mórte şi să revie la viaţă. In doctrina secretă monotheistică formată cu incetul la Egypteni, eternul ḑeŭ-Sóre Ra saŭ Ra-Tum, «unicul» «necreatul» care se creĭază pe sine» «creatorul lumeĭ, din membriĭ căruĭa aŭ eşit ḑeŭ», cel fără început şi fără finit, domină Universul care se manifestă printr'însul, tóte cele-lalte ḑeităţĭ fiind simplu numaĭ nişte forme (saŭ nume). Insuşĭ spiritul omenesc (ca Osiris) nu e de cât o emanaţiune a ḑeuluĭ-Sóre; de aceĭa când omul móre, spiritul se întórce inapoĭ la Ra-Tum.

Pentru că spiritul însă în călĕtoria sa pe cea-laltă lume întîlnesce tot soiul de stafiĭ şi de demonĭ, crocodilĭ, balaurĭ, carĭ i se pun în drum şi-l amenință cu torture şi cu o nouă mórte, spiritul, prin ajutorul formulelor şi al hymnelor de pe sarcofage, puté să-ĭ înlăture şi să ajungă la ţinta dorită. Fiind-că aceste formule — transfiguraţiunĭ — cum eraŭ numite, nu maĭ avură loc pe pereţiĭ coscĭugelor, se introduse obiceiul, pe timpul nouluĭ regat egyptén, ca să fie scrise pe sulurĭ de papyrus ce se aşeḑaŭ în legăturile mumieĭ. Textul acestor sulurĭ alcătuesce aşa numita *Carte a morţilor*.

Sarcofagul de lemn saŭ de pastă în care se depuné cadavrul era aşeḑat într'alt sarcofag de pĭatră, ĭar capacul, tot de pétră, representà pe mort în întréga luĭ figură.

FINELE PARTII INTÊIU